ANTON RIDDERSTAD

FORNSÄGNER OCH KULTURBILDER

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

THE LIBRARY

948.510e8
R431

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

ANTON RIDDERSTAD

ÖSTERGÖTLAND III

FORNSÄGNER OCH KULTURBILDER FRÅN ÖSTERGÖTLAND

AV

ANTON RIDDERSTAD

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

STOCKHOLM 1920
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
184615

FÖRORD

För varje levnadsfrisk människa måste tanken på hembygden giva sinnet en särskild tillfredsställelse. Den bygd, som man har i minnet från sin spädaste barndom och den tid, då man först kunde börja att samla sina tankar, den bygd, där man hade faders- och modershemmet, den bygd, där man en gång lekte sina första lekar och där man rasade i ungdomlig yra, den bygd, där man som yngling i de tidigare åren, i de vänskapliga känslornas högsommar, visste att förskaffa sig vänner och levde i förhoppningarnas värld, den bygd, där timad sorg och erfaren glädje gjorde ett mäktigare intryck än någonsin senare, och som därför aldrig kan förgätas — minnet av och tanken på den bygden måste helt säkert hos var och en komma hjärtat att genomströmmas av den varmaste känsla av kärlek, varav människan är mäktig.

Hos den, som därtill i mannaålderns och ålderdomens kraftigare dagar förunnats att leva och verka inom födelsebygden, kan icke denna kärlek annat än växa sig starkare, även om livets växlande omständigheter på senåldern drivit denne från hembygden. Hembygden glömmes aldrig.

Det är väl också kärleken till bygden, där man fostrats, som merendels födt tanken att skildra densamma och därigenom sprida kännedom hos hembygdsfolket om bygdens öden och beskaffenhet, för att därmed söka alstra kärlek till fäderne bygden, som å sin sida skapar kärleken till fäderneslandet. Det är genom denna, som nationalandan får sin styrka och kraft. Så har åtminstone hos mig varit den tanke, som redan i tidigare år och även sedan förde mig till de arbeten, som det förunnats mig att utföra för Östergötland.

Vi leva i en praktisk demokratiserings- och nydaningstid. Må envar söka att i sin mån bidraga även till arbetet för bildningens demokratisering. Endast detta kan frambringa en sund och god folksjäl. Endast

växande kunskap kan skapa en nationell anda, som får sitt fasta stöd hos folket i dess helhet. Endast därigenom kunna banden växa samman mellan folk och land.

Vad detta här nu föreliggande arbete vidkommer, utgör det avslutningen av det arbete om *Östergötland*, som jag utlovade vid början av utgivandet år 1913. Jag vågar uttala den förhoppningen, att det fortfarande må mottagas med välvilja. Brister vidlåda allt mänskligt och helt säkert icke minst detta arbete. Detta kan likväl vara så mycket mer förklarligt, som jag varit ensam om såväl förarbete som författande och utgivande av detsamma.

Stockholm den 13 november 1918 på sjuttioårsdagen.

Anton Ridderstad.

HISTORISKA BERÄTTELSER OCH SÄGNER.

SUBSKRIBENTER Å VERKET.

H. K. H. PRINS EUGEN

Geologiska Byrån, Stockholm
Kungl. Biblioteket, »
Kungl. Krigsarkivet, »
Kungsholms Församlingsbibliotek, »
Matteus' Församlingsbibliotek, »
Nordiska museet, »
Stockholms Barn- och ungdomsbibliotek, »
Stora Sällskapet, »

Dicksonska Folkbiblioteket, Göteborg
Göteborgs Stadsbibliotek, »

Östgöta Nation, Uppsala

Norrköpings Drätselkammare, Norrköping
Vadstena Landsarkiv, Vadstena
Vadstena Samskola, »
Heda Sockenbibliotek, Hedaslätt
Hellestads Församlingsbibliotek, Hellestad
Kullerstads Församlingsbibliotek, Skärblacka
Skeppsås Sockenbibliotek, Fornåsa
Strå Sockenbibliotek, Vadstena
Västra Husby Församlingsbibliotek V. Husby
Örberga Sockenbibliotek, Arneberga

Det Kongelige Bibliotek, Köpenhamn
Universitetsbiblioteket, »
Den antikvariske Samling, Ribe

Universitetsbiblioteket, Helsingfors

Ahlstrand, Bengt, Postexpeditör, Oskarshamn
Ahlström, Axel, Rektor, Göteborg
Andersson, C., Trädgårdsmästare, Vassmolösa
Andersson, Claes, Direktör, Göteborg
Andersson, C. W., Lantbrukare, Gubbetorp, Vadstena
Andersson, I. Ad., Kantor, Hästholmen
Andersson, J., Lantbrukare, Österskog, Österstad
Andersson, Nils, Kantor, Appuna
Andersson, Olof, Ornäs, Mölndal
Andersson, Oscar, Lantbrukare, Rogslösa
Andersson, Oscar, Godsägare, Ödeshög
Appelqvist, K. E., Herr, Norrköping

Berglund, J., Lantbrukare, Rök
Berglund, Anton, Kamrer, Vimmerby
Bergman, K. F., Skollärare, Väversunda
Bergquist, A. O., Med. Dr, Söderköping
Berzelius, Jacob, Domänintendent, Vadstena
Björling, I., Lantbrukare, »
Blücher, M., Direktör, Motala
Bodén, G., Grosshandlare, Stockholm

Carlson, C. E., Lantbrukare, Arneberga
Carlsson, C. H., Läkare, Motala
Carlson, E. V., Byggmästare, Vadstena
Cervin, Evert, Fall, Mariedam

Durling, Axel, Hovrättssekreterare Stockholm

Eckerbom, Carl, Grosshandlare, Vadstena
Ekeman, K., Lantbrukare, Rogslösa
af Ekenstam, Th., Häradshövding, Hösterum, Börrum
Enblad, B. O., Byggmästare, Vadstena
Erici, Einar, Med. Dr, Stockholm
Ericson, K. Hj., Hässleby Västergård, Motala
Erixon, S., Amanuens, Uppsala
v. Essen, A., Baron, »
v. Essen, H., Baron, Stockholm

Falkenberg, Henrik, Kapten, Vadstena
Ferb, A., Direktör, Söderköping
Flach, E., Godsägare, Braberg, Skönberga
Forssell, Axel Rudolf, Möbelsnickare, Stockholm
Fries, Joel, Kyrkoherde, Södra Vi

Gripenberg, Mikael, Major, Helsingfors
Guldström, Emil, Hamnfogde, Vadstena
Gunnar, Knut, Herr, Söderköping
Gustafson, F. M., Lantbrukare, Aska
Gustafson, K., Patron, Skänninge
Gyllenadler, K. S. O., Kapten, Uppsala
Göranson, Ola, Godsägare, Vadstena

Hammarskjöld, Hugo, f. d. Statsråd, Tuna
Hansen, H. J., Borgmester, Köge
Hedlund, Karl, Lantbrukare, Vadstena
Hedmark, K. G., Godsägare, »
Helmer, K., Doktor, Hospitalet, »
Henricson, Axel, Agronom, Bjälbo
Hesser, Birger, Lantbrukare, Vadstena
Hjorth, Richard, f. d. Apotekare, »

Holm, E., Kantor, Bjälbo
Holmström, Fru, Fågelsta
Hultmark, Emil, Fil. Dr, Stockholm
Håkansson, Oscar, Lantbrukare, Väderstad
Höglander, C. A., Kyrkoherde, Vimmerby
Hökerberg, G., Advokat, Norrköping

Isaksson, A., Handlande, Tjällmo

Jacobsson, Peder, Grosshandlare, Norrköping
Jahnson, Jean, Generalkonsul, Stockholm
Jansson, Victor, Rådman, Vadstena
Johansson, Alfred, Med. Dr, »
Johansson, Erik, Direktör, Tranås
Johansson, Fredrik, Disponent, Vadstena
Johansson, F. W., Kassör, Motala
Johansson, Walfr., Högalund, Fagelsta
Jonsson, Gustaf, Veterinär, Skänninge
Juberg, Gustaf, Godsägare, Rogslösa

Karlson, Emil, Patron, Herrestad
Karlson, Th. A., Patron, Svanshals
Karpe, Ernst, Järnhandlare, Södertälje
Kind, O., Stationsföreståndare, Väderstad
Kindahl, Emil, Fabrikör, Norrköping
Kocken, Gunnar, Löjtnant, Stockholm
Krouthén, J., Artist, »
Küsel, E., Revisor, Saltsjö-Storängen
von Köhler, Nils A., Överinspektor, Stockholm

Larsson, J., Skollärare, Alsterbo
Larsson, Otto, Lantbrukare, Rogslösa
Larsson, Victor, Lantbrukare, »
Lennmalm, F., Professor, Stockholm
Lind, Aug., Fabrikör, Norrköping
Lindblom, A., Amanuens, Stockholm
Lindén, G., Arkitekt, »
Lindholm, G. R., Kakelugnsmakare, Vadstena
Lindroth, Ludvig, Fil. Dr, »
Lindstedt A., Mekaniker, Skänninge
Livijn, C. G., Grosshandlare, Stockholm
Lohm, Gustaf, Godsägare, Rogslösa
Löfgren, Axel, Sekreterare, Stockholm
Lönnberg, E., Professor, »

Mannerheim, J., Baron, »
Martin, E. D., Auditör, »
Mauritzon, Anna, Fröken, Vadstena
Middendorff, S. A., Telegrafinspektör, Stockholm
Michaelson, Carl, Ingenjör, Husby Säteri Mogata
Mörner, N. C., Greve, Herrborum, Börrum

Nilsson, E., Kapten, Stockholm
Nilsson, Ivar, Herr, Trosa
Nissar, D. H., Seminarielärare, Strängnäs
Nordmark, F., Lantbrukare, Vadstena
Nylander, Erik, Direktör, Stockholm
Nyström, Claudio, Lantbrukare, Svanshals

Odén, Seth, Lantbrukare, Klockrike
Odencrantz, G., Häradshövding, Linköping
Ohlson, Filip, Lantbrukare, Rogslösa
Olson, Lars, Patron, Skänninge

Persson, Hans, Agronom, Norrköping
Peterson, Gust. A., Stationsinspektor, Hästholmen
Peterson, M., Agronom, Bjälbo
Pettersson, Carl Th., Godsägare, Motala
Pettersson, E., Kantor, Ulvåsa
Pettersson, Thor, Kammarskrivare, Stockholm
Petrelius, Olov, Veterinär, »
Pira, Sigurd, Landsfiskal, Tranås
Pyk, C. L., Godsägare, Svanshals

Regnstrand, Olof, Herr, Stockholm
Richardson, Valdemar, Godsägare, Väderstad
Roxberg, Byggmästare, Herrestad
Rudberg, Magnus, Godsägare, Arneberga
Rudberg, Rudolf, Möbelhandlare, Vadstena
Rydell, F. O., Karlskrona

Sandberg, Hugo, Agronom, Motala
Sandbergh, Axel, Stationsskrivare, Eslöv
Schenström, E., Kapten, Linköping
Schönell, Aug., Herr, Norrköping
Silfverspare, V., Häradshövding, Vänersborg
Sjöling, E. F., Kyrkoherde, Ydre
Sondén, Per, Arkivarie, Djursholm
Stackelberg, M., Baron, Helsingfors
Stenman, Clara, Fröken, Norrköping
Sterner, Conrad, Stadsfiskal, Vadstena
Stjernström, Martin, Motala
Strand, Albert, Kantor, Fornåsa
Stålknapp, Patrik, Herr, Hagalund
Sundbergh, Otto, Inspektor, Örebro
Svensson, Ax. Th., Kontraktsprost, Motala
Svensson, Fredrik, Lantbrukare, Svanshals
Söderlund, Gust., Direktör, Olofström
Sörbin, Herman, Kyrkoherde, Herrestad

Tesch, Hj., Apotekare, Södertälje
Tiselt, M. A. C., Notarie i K. Järnvägsstyrelsen, Stockholm
Törnquist, G. V., Lasarettsläkare, Vadstena

Wahlby, H., Med. Dr, Stockholm
Wibom, Otto, Herr, Lidö
Wilde, Gustaf, Köpman, Skänninge

Zander, F. G., Disponent, Norrköping
Zotterman, Hugo, Huddinge

Åkerman, R., Generalkonsul, Djurgården, Stockholm

Öhman, Fridéborg, Fru, »
Östergren, O., Docent, Uppsala

Världens tillkomst.

Östergötland, detta allt ifrån sitt första bebyggande svenska landskap, är rikt på historiska sagoberättelser, sägner och sagor. Icke så dock som dessa alltid uteslutande få anses tillhöra detta landskap, ehuru händelserna, som de beröra, blivit förlagda hit såsom här timade.

Kännedomen om forntiden är, som bekant, i många hänseenden dunkel. Åsikterna om en eller annan ursprunglig källa för densamma äro även helt olika hos skilda författare. Och detta icke endast i avseende å källans ursprung utan även om plats och folk, vilka beröras av berättelse och dikt. Därtill kommer, att många historiska berättelser äro så uppblandade med sägner, att det numera icke kan avgöras, vad av det som berättas är tilldragelse i verkligheten eller under århundradens förlopp tillagd saga eller av folkinbillningen omdanad och förvanskad historisk händelse.

Liksom de historiska berättelserna från äldre tid understundom gått från det ena landet till det andra, är det även med sägnerna. Sägner, som här i vårt land berättas om angiven ort, förekomma även annorstädes och tillägges oftast även där viss bestämd plats. Det förekommer t. o. m., att samma sägen upprepas såsom tillhörande flera platser inom samma landskap.

Andra uppteckningar från äldsta tid beröra fädernas tro och uppfattning i olika hänseenden.

Så vet den forntida dikt om världens skapelse och om forntida gudar och hjältar, som benämnes Edda, att omtala, att den värld, vi nu leva i, föregicks av nio efter varandra avlösta världar, vilka voro befolkade av urjättar. Den förste av dem var Yme: »Det var åldrarnas ursprung, då Yme byggde. Ej fanns sand, ej sjö, ej svala vågor. Ej höjde sig jorden, ej himlen ovan. Gapande svalg fanns, men gräs fanns ej.» Ur detta *intet* eller ur denna formlösa massa tillkom världsalltet, format av gudarna Odin, Vile och Vi.

I denna värld härskade nu länge jättarne. Men efter hand kommo dvärgarne. Först därefter skapades de första människorna sådana, de nu te sig.

Jättarne och deras boningar.

Sagan om jättar eller om en storväxt urstam återfinnes hos alla folk. I gamla testamentet omtalas en stam av Kains efterkommande såsom »resar», ett grymt folk. Å ett annat ställe nämnes om resar, vilka bodde i Kanaans land. De voro goda krigsmän, men Herren ville icke

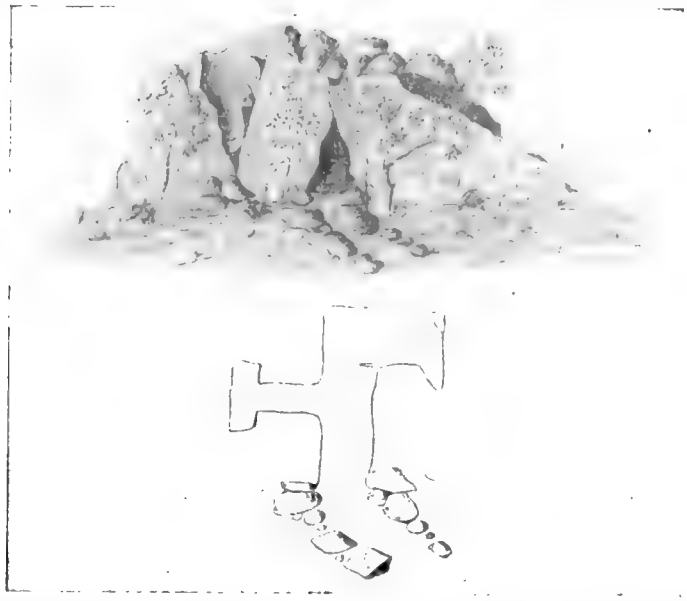

1. Grotta i Skedevi socken. Efter ritning av K. F. Nordensköld i »Beskrivningar över Östergötlands fornminnen» i manuskript.

»uppenbara dem förståndsens väg», och de övermannades av Guds folk. Även på andra håll omtalas jättarne eller jotnarna, som de ursprungligen benämndes i Sverige, såsom grymma.

Sägner och sagor, som i Östergötland tala om detta släkte, framhålla jättarne såsom på det hela taget godmodiga, lätt-trogna varelser med en oerhörd styrka. Dvärgarne åter behärskades av förstånd, list och saktmod. Med dessa egenskaper togo de, heter det i folkets mun, makten och fördrevo eller förintade jättarne, vilka drogo sig tillbaka till berghålor.

Dylika jättegrottor finnas ännu på många ställen inom provinsen. Då dylika grottor på sin tid otvivelaktigt blivit begagnade som bostäder av Östergötlands äldsta invånare, må här omnämnas några av här befintliga.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

Sågnen förmäler dem senare varit använda som bostäder för rövare och dåligt folk, vilka icke haft annat tillhåll.

Så finnes i Vårdnäs socken i ett berg å Egeby ägor en dylik håla med eldstad och lämningar av kol. I Sätra kärr å Boda ägor i Ö. Ryds socken finnes i det s. k. Kolbäcksberget en vid grotta med spår av eldstad. Från tre håll kommer man krypande in i densamma. Grottan i Fruberget i Ö. Tollstads socken har lämningar av eldstad och kol. I Skedevi socken finnes en av klippblock danad grotta, benämnd »Kattegale». Den rymliga grottan har två rum, till vilka man måste krypa genom en något över en meter hög ingång. Vid ena ändan är en ljusöppning, som även tjänat till avledning för rök. Ännu ett par mindre öppningar finnas. Andra förutvarande öppningar äro noggrant tilltäppta med sten. Golvet består av lera (fig. 1).

Mig veterligt har icke någon dylik grotta inom Östergötland blivit vetenskapligt utforskad. Å Gottland har däremot en dylik blivit undersökt i början av 1890-talet. De därstädes hittade fynden visa, att grottan länge varit en boplats för människor under stenåldern.

I Gammalkils socken kallas ett berg »Borreberget» efter »jätten Borre», som med sin jättekvinna dragit sig tillbaka dit för att få vara i fred för de vid denna tid påträngande dvärgarne. Kvinnan hade en dag gått ut och fick därvid se en dvärg, som gick och plöjde i åkern i Kvarnlyckan å Björkhults ägor. Hon gick då dit och plockade i sitt förkläde upp såväl dvärgen och kreaturen som redskapen samt bar dem hem till grottan.

— Se sikna ena kryp, jag har hittat därute, yttrade hon till sin jättegubbe.

— Bär dem genast åter, blev gubbens svar, ty annars händer oss något illa. Det är dessa, som skola bo här och odla jorden efter oss.

Denna sägen förekommer även på andra ställen i Östergötland, bl. a. vid Brunnebo i Horns socken. Förövrigt omtalas den såväl från Finland som från Tyskland.

De tillbakaträngda jättarne underkastade sig icke dvärgarne. De levde i bergen som »Bergakungar», och det kunde hända, att Bergakungens dotter blev gift med en dvärg. Jättarne levde av vad de kunde röva till sig i den kringliggande nejden. För sin styrka voro de fruktade, och de voro, sägs det, så mycket farligare som ett flertal ofta slöto sig tillsammans i samma bergsgrotta. Boskapen, som var ute på betesmarkerna, ville de gärna komma åt. Det blev då vallherdarnes lott att genom tutande i sina lurar söka väcka det närmaste byfolkets uppmärksamhet och få dem ut till försvar. Folkvisan säger:

Tulul.... Tulul. Lyss på logen!
Tolv man de äro. Tolv svärd de bära!
Storoxen stinga de. Vallhjonen tvinga de.
Och mig vill de ta. Bergkungen vill mig ha.

I ett berg vid Dröghult i Nykils socken finnes en håla, där sju jättar hade sin bostad. En kvinna, som var ute för att mjölka, blev tagen av dessa jättar och förd till grottan, där hon kvarhölls i sju år. Varje år födde hon ett barn. En söndag hade sex av jättarne begivit sig ut för att ro till en av Drögens många öar. Endast en hade stannat hemma, och kvinnan lyckades då fly från grottan. Efter mycket besvär nådde hon kyrkan samtidigt som gudstjänsten var slut. För de kyrkobesökande omtalade hon då sin sorgliga tillvaro hos jättarne. Beväpnat begav sig då kyrkfolket till berget, där de förgjorde jättarne, som länge varit dem till förargelse. Detta berg kallas än i dag Rövareberget.

Samma sägen berättas från ett berg vid ett av Höversby torp i Örtomta socken, ehuru på ett annat sätt. I en större grotta i nämnda berg bodde en jätte med sina sex söner, vilka lyckats bergtaga en kvinna från Höversby. Efter att ha vistats där länge, blev hon en dag sänd att hämta vatten i byn. Innan hon gick, stoppade hon kjortelfickan full av ärter, vilka hon sedan under vägen strödde ut på marken. Vid sin ankomst till byn meddelade hon detta till byfolket. Detta förde då tillsammans en mängd risbränsle, tog detta med sig och följde de utlagda ärterna. Vid ankomsten till berget stängde de grottingången med ris och annat bråte, vilket de antände. På så vis lyckades de röka ihjäl jättarne.

Vid Sillstad i Hycklinge socken finnes vid det sydväst om gården belägna höga berget en grotta, som bildats av nedrasade bergblock. Även härifrån berättas en liknande sägen om en från Fågelsrum infångad kvinna, vilken räddades av Fågelrumsbönderna, sedan de lyckats överraska och infånga grottans invånare.

I det s. k. Algutsberget i Gryts socken finnas flera djupa skrevor. Här bodde en gång i tiden jätten Algut, som förfogade över sju kamrar. Hit hade jätten infångat en piga, under det hon vallade boskapen. Endast sex av kamrarna fick hon se. I den sjunde fick hon aldrig komma. Vid kvinnans ankomst till bergskrevorna var det första, jätten berättade för henne det, att han skulle äta upp sju människohjärtan, och sedan skulle ingen människa kunna få makt över honom. Varje år födde kvinnan ett barn, som dock genast dödades, och dess hjärta uppåts av jätten. Då sex barn voro födda, blev det henne en dag tillåtet att få besöka sitt gamla hem. Där fyllde hon fickorna fulla med ärter. På hemvägen lade hon ut dessa för att vägleda invånarne, för vilka hon beklagat sig, och som lovat att komma henne till hjälp. De kommo också snart men till sjunde kammaren kunde de icke taga sig in. Därifrån »hasade» jätten sig ned utför berget, varefter märke ännu synes. Bergskrevorna blevo av folket igenfyllda.

Rödgavels grotta vid Omberg säges förr varit bebodd av en jätte, vilken genom att kasta ett stenblock mot den av en annan jätte byggda Heda kyrka sökte krossa henne (se Ögtld II s. 7 och 714).

En annan sägen om Heda kyrka förmäler, att hon skall vara byggd av sten från Rödgavel. En gudsman under första kristna tiden bodde vid foten av Omberg. En dag sammanträffade han med jätten i Rödgavel. Under samtal dem emellan yttrade den till kristendomen omvände, att han länge haft i sina tankar att få ett tempel uppbyggt i nejden.

— Det skall jag bygga, sade jätten.

Men han bestämde därvid, att då kyrkan var färdig, skulle han bekomma den nykristnade själv som arbetslön. Och detta ansåg sig denne kunna gå in på, då den överenskomna arbetstiden var så kort tilltagen, att kyrkan på denna tid mänskligt att döma icke kunde bliva färdig. Jätten arbetade emellertid med iver och bar fram det ena stenblocket efter det andra från Rödgavel. Han längtade, berättar sägnen, efter kristet blod.

Den gudfruktige hade emellertid på berget en ko i bete. Då en tjänarinna vid ett tillfälle varit och mjölkat denna, hade hon hört, huru jättens hustru sagt till sin son: »I morgon kommer din fader Påvel hem med kristet blod.»

Med förskräckelse hade den kristnade mannen sett, hurusom kyrkobyggnaden kunde bliva färdig på den utsatta tiden. Med förnöjelse var det därför, han nu hörde tjänarinnans ord. Han hade därigenom fått veta jättens namn, och med kännedomen om detsamma var han honom övermäktig. Då han nu gick för att bese byggnadsverket, var allt i det närmaste färdigt. Det återstod endast en av tornpelarna, med vilken jätten just var sysselsatt.

— Påvel, Påvel, du har satt pelaren sned, ropade den helige.

I detsamma störtade jätten till marken och dog. Denna pelare skall sedan länge förblivit i sin sneda ställning.

I Resebro mosse i Borgs socken finnes ett ganska högt berg, som fått namnet Brudberget, på grund av att ett brudpar där skall av jättar varit bergtaget. Å detta berg finnes en s. k. fornborg.

Att jättarne voro kända för sin styrka är redan omnämnt. Och får man tro den i Linköping år 1490 födde, av påven utnämnde svenske ärkebiskopen Olaus Magnus, så var detta icke att undra över. I sin »Historia om de nordiska folken» berättar han, hurusom såväl i Götasom Svealand »i nyare tid» funnits män, som varit utrustade med sådan styrka, att var och en av dem kunde på sina skuldror lyfta upp och flera stadiers väg bära en häst eller den största oxe, ja, ett järnkärl av sexhundra och ända till tusen skålpunds vikt — »en vikt som också åtskilliga ungmör kunna lyfta». Olaus anför därjämte ur de heliga skrifterna, att Og, konungen i Basan, av resarnas släkte, hade en järnsäng av nio alnars längd och fyra alnars bredd efter en mans armbågsmått. Efter Solinus berättar Olaus vidare, att en son till Eutymenes på Salamis

på tre års tid växte tre armmått i längd, men det tillägges, att »hans gång var trög, hans uppfattning slö, hans röst sträv, hans manbarhet förtidig och att han rycktes bort tidigt av sjukdomar». Efter andra förf. talar Olaus om en människokropp av trettiotre alnars längd samt om en ungmö av femtio armmått och en bredd över skuldrorna av fyra. Om Colossus berättas, att då han blivit dödad, kunde floden Tiber icke dölja hans kropp, och havet färgades över vida sträckor rött av hans blod. Det talas även om en man, som, då han låg på ryggen i sin grotta, med ena handen höll två män, dem han ämnade uppäta råa. En annan man omnämnes, vars skenben var sextio armmått i längd. Olaus anför namnen å de förf., efter vilka han omtalar detta, och åtminstone i ett fall säger han om en av dem, att det vore i högsta grad fräckt att motsäga dennes auktoritet(!).

Då Olaus var en sannskyldig östgöte, kunde ju anledning finnas att tänka, att han skulle nedskrivit något om Östergötlands jättar. Men om dessa har han intet att omtala.

Sägner om östgötajättarnes styrka och storlek i växten saknas emellertid icke inom provinsen.

I Ljungs socken säges ha levat en jätte vid namn Hilster, som omtalas för sin styrka. Han skall ha bebyggt och varit den förste, som odlat gården Hilstermon, där han säges vara begraven under en bautasten. Stenen bör enligt sägnen icke skadas eller bortföras, ty i så fall får gårdsinnehavaren otur med sina kreatur.

Sin styrka visade jättarne genom att kasta stora stenblock från en plats till en annan. Dylika stenar, som utpekas här och där, hava blivit kallade »jättekast». Oftast sägas de blivit kastade mot någon kyrka, enär jättar — i likhet med troll — icke kunde lida kyrkoklockornas ljud. Men det märkliga härvid är, att de träffade aldrig det tilltänkta målet. Antingen föllo de till marken för tidigt eller också gingo de över målet.

En och annan gång säges jätten lagt stenblocket i en »hårstrykel», d. v. s. ett sådant hårband, som användes av kvinnor, och med detta slungat stenen. Ett sådant jättekast är den s. k. Tärnstenen vid v. ändan av sjön Glan i Åtvids socken.

En i samma socken vid Västra Bjässerum förr befintlig bautasten skall en jätte kastat från gården Önhult efter ett brudfölje, som var på väg till Åtvids kyrka. En av Bjässerums brukare sprängde i senare tid sönder denna sten för att använda den vid ett nybygge, men sprängningen misslyckades, och stenen blev oduglig för det tilltänkta ändamålet.

Vid Kroknäsviken i Gryts socken finnes ett större stenblock, om vilket det berättas, att en jätte skulle kasta det mot kyrkan, men det hann icke fram.

Den s. k. Lunnesten i Flistads socken är ett jättekast, ämnat mot sockenkyrkan. Då stenen icke hann fram, blev jätten i förargelsen här-

över sjuk. Icke långt därefter tvättade han sina kläder i ån, varvid det där blev en vidrig lukt, som ännu icke är borta.

Vid Oppeby i Sunds socken finnes en runsten, vilken berättas vara ditkastad av en jätte från den i Askeryds socken belägna gården Hesterslid, halvannan mil från Sund. Avsikten var att med stenen nå Sunds kyrka och dess ringklockor, vilka han ville tysta. Men stenen föll på en fjärdedels mils avstånd från kyrkan. Enligt en annan berättelse skall jätten från Hesterslid vid ett tillfälle hört både Sunds och Askeryds kyrkklockor ringa. Förtretad tog han då den sten, som användes som tågsticka i dragstången till oxvagnen, å vilken han åkte, samt bröt den i två delar, varefter han kastade ena delen mot Sunds och den andra delen mot Askeryds kyrka.

Vid Malexanders kyrkoherdeboställe Tumbo bodde fordom jätten Tumbe. Då han ville samtala med sin granne Hertsen å Hertsmåla, beläget å en halv mils avstånd från Tumbo, plägade han för detta ändamål gå upp på den närbelägna kullen Högatoft, från vilken är god utsikt över Ydrebygden. Men så blevo de båda grannarna osams, och i förargelsen slungade Hertsen ett stort stenblock av över fyra meters höjd över till Tumbe. Då blocket emellertid var för lätt mot jättens styrka, gick det över gården samt föll ned väster om Tumbo nära sjön Malgen, där det ännu ligger.

Allt, som hörde till religion och religiösa bruk, uppretade jättarna och förföljdes med all makt. Kyrkoklockorna sägas dock varit dem synnerligen förhatliga. Det var icke endast med stenkastning, som de sökte komma åt dessa. Deras styrka var dem alltid behjälplig.

Så berättas, att en jätte, som bodde i Käringsberget å Mälby ägor i Gryts socken, skall ha förutsagt, att om de åt norr vettande tornluckorna i sockenkyrkan icke stängdes vid sammanringningen, skulle han tillägna sig båda ringklockorna. Han förpassade dem även sedermera i Erlången, där de fortfarande sägas vara.

Före de nu kända kyrkorna i Hällestads socken — den nu befintliga och den förutvarande — skall ha funnits en ännu äldre med tillhörande klockstapel. Såväl ringklockorna som stapeln blevo genom en jättes åtgöranden nedvräkta i Hällestadsån, utan att de sedermera kunnat återfinnas eller upptagas. På samma sätt gick det med den numera sedan länge nedrivna Rakereds kyrkas klocka. Den ligger än i ån och förorsakar virvlar, vilka, säges det, äro farliga för de å platsen badande.

Dylika sägner om kyrkoklockorna förekomma å skilda håll. På alla ställen har man försökt taga upp dem med ett par tvillingsoxar men ständigt misslyckats på grund av bristande tystnad vid förrättningen. Än ha arbetarne uttalat sin glädje, då de fått klockorna till vattenbrynet, och då ha dessa åter sjunkit till bottnen. Än har åter en höna kommit dragandes med ett stort hölass, just då klockorna börjat att synas. Vid

hönans framställda förfrågan om avståndet till någon närbelägen ort, ha arbetarne glömt sig och på frågan avgivit svar. Därvid ha klockorna åter sjunkit i djupet.

Från Godegårds socken berättas en dylik sägen på följande sätt. En jätte hade från klockstapeln därstädes kastat en av klockorna i den förbiflytande ån. Vid klart väder kunde man även se den, där den låg på bottnen. Men vid försök att få upp klockan, kom den aldrig längre än till vattenbrynet. Så fick folket av en »klok gumma» veta, att klockan säkert skulle kunna föras i land om för ändamålet uppföddes ett par tvillingsoxar. Dessa skulle med lätthet draga upp den. Det var likväl av vikt, att upptagningen skedde under ovillkorlig tystnad. Då nu tiden var inne, och tvillingsoxarna hunnit att växa sig starka, skred man till verket. Klockan lyftades också allt högre och högre. Men så fick man på bron, som leder över ån, se ett stort hölass draget av en höna. Hönan skrockade och det hördes, huru hon upprepade: »lanka Linkeping, lanka Linkeping». En av de arbetande kunde då icke längre hålla sig tyst utan yttrade: »Inte kan väl du, lilla höna, dra' det där lasset till Linköping.» I samma ögonblick försvann hölasset och hönan. Samtidigt sjönk klockan åter till bottnen med ett klagande ljud.

Utanför Lagmansryd eller de s. k. Rydbovasar i Ö. Lägern säges en av V. Ryds kyrkklockor befinna sig. Vid ett tillfälle hade man vid försök med tvillingsoxar nära nog fått upp den, men i detsamma kom en gammal gumma fram och kastade en slick mjölk i pannan på en av oxarna, därvid hon yttrade: »Lika mycket togo de från dig, då du första gången drack.» I detsamma föll oxen död till marken, och klockan gick åter till botten.

En av Asby klockor är av en jätte utkastad i sjön. Vid ett försök att upptaga den hade en torpare, som deltog i arbetet, fått lov att få en ko, om det lyckades. Klockan var nära nog i land, men då kunde torparen icke längre hålla sig tyst utan utropade i sin glädje: »Nu är kon min», varvid klockan åter sjönk till djupet. Den har sedermera varit synlig vid udden Näset.

Jättekvinnorna omtalas även såsom begåvade med mycken styrka. I sin harm mot religion och religiösa bruk liknade de sina män.

Om några jättar i Ydre härad, som levde i den första kristna tiden, har L. F. Rääf upptecknat följande saga: »Av de tre jättarne Bule, Grabe och Hjälm bodde den förstnämnde på Bulsjö, fordom kallat Bul- eller Bålåsa, den andre på Gravby och den tredje på Hjälmseryd, alla inom Sunds socken och på gårdar, å vars ägor vackra ätteplatser äro belägna, den vidsträcktaste vid Gravby, den minsta vid Hjälmseryd. Några tillägga den fjärde jätten Tång på Tångarp i Asby s:n, varest även ättehög funnits å väggärdet. De tre förstnämnda ägde gemensamt blott en enda yxa, vilken de kastade sins emellan till att skiftesvis bruka, ända till

dess att Hjälm, då han en gång skulle slunga henne till Grabe, kastade för svagt, så att hon föll ned i den mellanliggande Sundsjön vid Hakehall, där hon ännu kvarfinnes och varest skaftet, stort som ett timmertråd, var sett i vattnet av det nu levande släktets föräldrar. Om Hjälms och Grabes vidare öden förmäles ingenting annat än att Hjälm skall blivit högad vid de stenar, som i prästgården Hjälmseryd eller Sund stå uppresta på ättebacken. Men om Bule berättas, att han på sin ålderdom beslutat antaga kristna läran och låta döpa sig i den då nyligen byggda N. Vi kyrka. På vägen dit medförde han guldnyckeln till gårdens spannmålsbod, men betänkte att denna var honom en överflödig börda, varför han gömde den under en ganska stor sten, som står på en smal bergpall ovan om vägen mitt emot gårdens största och gräsbördigaste åmader mellan nuvarande torpen Moen och Jonsbo, med yttrad föresats, att vid hemgåendet återtaga sin nyckel och med detsamma kasta stenen över vägen, maderna och ån upp på det gent emot å hemmanet Axefallsbodas ägor belägna höga Urberget. Då Bule erhållit dop och hemvandrande ämnade verkställa, vad han beslutat, förmådde han icke ens röra stenen, mycket mindre slunga honom till det avlägsna berget. Under harmen att ha förlorat sin gamla styrka och under bemödandet att rubba stenen, blev han sjuk av ondska och ansträngning och måste föras å en oxdrög till hemmet, där han genast dog och blev begraven vid de stenar, som äro uppresta på Skarpenfält intill Jättebäcken. Den ofta eftersökta guldnyckeln kvarligger än i dag och har givit åt sin orubbliga betäckning namn av Nyckelsten.»

Jättarne voro i det fallet lika andra människor, att de icke alltid levde i sämja och enighet med varandra.

Från Stjärnorps socken berättas följande sägen om jättarne Skir och Bjär. Skir hade länge levat såsom ogift invid sjön, som efter honom blivit kallad Skiren, där han ständigt sysselsatte sig med fiske. Bjär åter var en väldig jägare. De båda jättarne hade länge legat i tvist med varandra, och de hade svurit, att denna tvist skulle sluta först med den enes död. Slutligen lyckades de ock såra varandra dödligt. Skir släpade sig då ner till Stjärnorpsstranden av Roxen för att tvätta sina sår. Här skall han hava försvunnit, men man ser honom därefter alltjämt på Roxen, alltid försedd med ett brinnande bloss. Han kallas allmänt för Stjärnorps fiskare:

»Det lyser ett bloss både höst och vår,
Var eviga kväll, vart eviga år,
Så blekt uti dimman på svartan sjö,
Och flämtar på ängsliga strandens snö.»

Bjär nådde aldrig sitt hem utan dog jämte sina barn invid Bjärbäcken, där landsvägen går över bäcken. Om Skir berättar sägnen föl-

jande, som här återgives med utdrag ur den dikt av Sam. Joh. Hedborn, som bär namnet »Stjärnorpsfiskare»:

— — — — — — — — — — — — —
»I forntiden var det vid gården en man,
Och Stjärnorpafiskare kallades han,
Han rodde i nickande vassen sin båt,
Bäd' dagar och nätter; så våt, så våt.

Han lade ut nät och krokar med svek
I vattnet för menlösa fisken i lek,
Och gäddan i lönliga snaran han drev,
Och fångade ålen på silverrev.

Och blev uti borgen[1] på glänsande fat
Av svenner framburen den kräsliga mat;
Och främmande gäster vid herrskapets bord
De tala om fiskarn berömliga ord.

Skön fröken var natt genom fönstret säg
Från högan loft på villande våg,
På underbart sinne och tankar så rik,
Och såg på den ensliga facklan i vik.

Så kommer en jungfru med rosendekind
Och åker på böljan i nattlig vind;
Hon åker i blänkande silverkorg —
Skön fröken hon anar en morgondagssorg.

De mörkgröna hingstar frusta nu svårt
Och skaka de guldsmidda remtygen hårt;
Av löddriga manar blir sjöböljan vit
Och dånar och välver båd' hit och dit.

Den listiga havsfrun tyglar sitt spann;
Så smal var hon snörd som en lilja, och grann
I skinande gördel som azursten,
Och axlarna lyste som elfenben.

Kring ådrigan hals, kring snövitan hand,
Klart blänkte de rader av skönaste band
Med dyrbara pärlor båd' röda och blå
Och rika gullringar på fingrarna små.

Och fiskaren var både modig och varm,
Han hade ej sovit på jungfruarm.
Varendaste tärna i slottet, som fanns,
Hon drömde om fiskarn, om krona och krans.

---

[1] Den borg, som här omtalas, var belägen å den ståtliga höjden Snaven och är en s. k. hembygdsborg.

Men ve er, I arma, olyckliga mör!
I famnen av havsfrun kärasten dör;
När ottan är kommen och hanen gal,
Då vaknen I upp till tårar och kval.

Den havsfrun bortrövar den fagraste ros;
Han ror och han ror, men ej hinner sin kos,
Hon välver omkull sin brudgummes båt,
Som firar sitt bröllop med rop och gråt.

Hos bruden han somnar i mörkblåan säng.
Och strömkarlen slår på sin festliga sträng;
Det vågiga sparlakan sänker sig matt,
Och brudfacklan lyser i mörkan natt.

Hon lyser ännu både höst och vår
Var eviga kväll, vart eviga år,
Så blekt uti dimman på svartan sjö,
Och flämtar på ensliga strandens snö.»

Från Flytthem i Horns socken berättas, att en jätte där haft sin bostad. En annan jätte, som hette Kave, bodde samtidigt vid Åby. Sämjan var dem emellan icke den bästa och slutligen bröt ovänskapen till fullo ut. Beslöt så Kave att gå över till Flytthem för att göra sig kvitt från Kock. Denne, som måtte känt sin underlägsenhet, försökte att undkomma, när han blev varse Kaves ankomst. Detta ville sig emellertid icke bättre, än att Kock under flykten fastnade i ett kärr, där Kave upphann och dödade honom. Det ställe, där denna händelse skall ha timat, kallas ännu i dag Kocksängen. Den segrande Kave lade därefter Flytthem under sin egendom Åby, dit egendomen sedan hörde ända till 1860-talet.

Jätten Ränne, som bodde i Ränneklevsberget nära sjön Risten i Björsäters socken, låg ständigt i delo med en annan jätte, som bodde i Valberget.

Jätten Ramunder bodde på Ramundersborg å Ramundershåll vid Söderköping (se Ögtld II s. 8). Hans dotter rövades härifrån av jätten från Omberg, som tog henne till brud (se Ögtld II s. 7), varefter de båda jättarne levde i osämja med varandra.

Skulle man tro sägnerna finnas ännu åtskilliga minnen kvar efter jättarne.

Så förmäles det, att i Ekenäs park i Örtomta socken skall en jätte tagit livet av sig genom att slå huvudet i ett där beläget berg. Än i dag synes därefter en röd fläck.

På flera ställen hava befintliga ättegravar blivit kallade jättegravar. Förutom de redan nämnda i Sunds socken nämnes här endast jättegraven vid Vite klint å Restads ägor i Vånga socken.

Från den tid då, enligt sägnen, »stenar och berg ännu icke hunnit att hårdna utan voro blöta och mjuka», finnes, såsom det berättas, även på ett flertal ställen minnen av jättarne.

Å det s. k. Stakberget på Norrums ägor i Börrums socken finnes, för att nu anföra ett par exempel, ett »jättesäte», uppkommet vid något tillfälle, då en jätte har vilat sig. Å andra håll finnas intryck av människofötter o. s. v. I Regna socken, på gränsen mellan Östergötland och Södermanland, är nära landsvägen ett stenblock, å vilket finnes en figur i form av en hästsko, som enligt sägnen tillkommit genom en spark av en jättes häst.

S. k. jättegrytor finnas på flerfaldiga ställen inom Östergötland. De äro, som bekant, grytlikt formade urholkningar i bergen, vilka tillkommit genom stenar eller stenblock, sand och grus, som med hjälp av framvällande vatten först grävt sig ned i berghällen och därefter genom en fortgående virvlande rörelse svarvat och tillnött berget på djupet. Dessa »grytor» ha fått sitt namn därav, att folktron antagit, att de i bergen boende jättarne använt dem vid sin matlagning.

I ett större berg å Kinäs ägor i Östra Ryds socken finnes en jättelik gryta, som i botten har två intryckningar liksom efter ett par knytnävar med en mellanliggande balk. Det är, säges det, spår och minne efter jättehänder.

Med dylika grytor var förr förbundet den vidskepelsen, att vattnet, som plägade finnas i dem, ansågs välgörande för sjuka, men för att vattnet skulle ha åsyftad verkan, måste offras åt den, som hade makten över detsamma. Offergåvan kunde bestå av en obetydlighet, t. ex. en slant, en knapp eller något dylikt.

Från Norrköping omtalas jätten Knäpping, men om honom är icke något vidare känt. Minnet av denne bevaras i den s. k. Knäppingborgsklippan med sin hällristning, vilken i en nyare tid blivit överbyggd.

Loke var i urtiden jättarnes lömske härskare.

Berättar jag härtill, att jättarne anses ha varit skickliga smeder, har jag omtalat allt, vad som om dem kommit till min kännedom.

Efter vad härovan är anfört om jättarne och om sägnerna inom Östergötland om dessa, kan med skäl framställas den frågan: Har det någonsin levat något jätteslägte inom detta landskap?

Ovan är omnämnt, vad Olaus Magnus omtalat om jättarnes omöjliga storlek och styrka. Som bevis för deras tillvaro säger denne författare, att vissa länder, däribland det nordligt belägna Hälsingeland, »visa den vetgirige och intresserade betraktaren rester av försvarsverk, som uppenbarligen härstamma från jättar. Man börjar med att beundra och slutar med att tro, att en så hög massa av block och en så bålstor anhopning

av jordhögar icke blivit sammanbragta och fullbordade genom någon aturens hjälp utan av vidunderligt starka människor. Även på slätterna, i skogarna och på bergen i Svealands, Götalands och Norges riken iakttagas allestädes liknande block.»

Mer behöver icke anföras för att finna Olaus Magnus' tanke om jättarnes förekomst i Östergötland. Ty icke minst i den delen av Götaland, som kallas Östergötland, finnas dylika anhopningar av stenblock m. m.

L. F. Rääf yttrar sig i sin Ydrebeskrivning från slutet av 1850-talet angående jättarnes tillvaro sålunda: »Skulle den gamla folktron om jättar kläda sina åsikter och sitt försvar i nu brukliga talesätt, skulle hon yttra ungefärligen följande: Det är omöjligt, att en i alla tidevarv hos alla folk bibehållen och utbredd berättelse, understödd av själva bibeln, kan vara rent av diktad. Det falska äger ett bestämt mål i tid och rum. Det äger uppkomst och slut. Det sanna är oändligt och evigt. Det är orimligt, att den höga ålder, de första människorna uppnådde, icke skulle motsvarats av kroppar, vilkas storlek och styrka kunna uppbära denna ålderdom, vilket med släktets nuvarande beskaffenhet skulle vara ogörligt, förutsatt även den yppersta hälsa, det mest naturliga levnadsätt och det lyckligaste luftstreck. Det vore otänkbart, att de antediluvianska människorna med närvarande litenhet och svaghet skulle varit omgivna av dessa vidunderligt stora djur, omtalade av alla gamla sagor, som, ehuru länge förarbetade, blivit av en ny vetenskap bekräftade, och vilkas benställningar oss förevisas. Troligare synes, att våra urfäder ägt i sina krafter och i sin storlek ett lika försvar och ett lika förhållande till övriga väsen, som vår samtids människor äga till sin förminskade djurvärld. Det är utan motsvarighet i tankegång att å ena sidan finna denna forna djurvärld ha av jordens och luftens beskaffenhet blivit uppammad till en numera i allmänhet obefintlig storlek och uthärdighet men å andra sidan förneka att samma orsaker ägt samma verkan på människan. Likaså att nödgas medgiva det dessa djurformer, som förgåtts i syndafloden med undantag av några få överlevor, till vilkas utrotande de äldsta heroerna använde sina krafter, sedermera blivit omöjliga genom en förändrad jordens natur... men däremot förneka enahanda inflytande till människans förändring.

Försvararen skulle vidare tillägga: man förnekar jättars tillvaro av skäl, att inga ben av dem under senare tid bevisligen blivit funna. Men man besinnar ej, att vetenskap och fossilier äro nya och att, när djuren lämnade sina ben antingen på jordytan eller inbäddade i ett slam, som sedermera tillhårdnat, lär människan däremot förbränt sina avlidna eller begravt dem på ett djup eller sätt, som motsvarat styrka och storlek.»

»Så säger folktron», tillägger författaren.

Som synes talar R. om jättar i allmänhet. Huruvida det funnits något jätteslägte i Östergötland, beröres icke.

Men det kan med säkerhet sägas, att något verkligt jättesläkte aldrig funnits till, allra minst inom Östergötland. Att våra förfäder ursprungligen i regel kunde vara kraftigare byggda, med de olika kroppsdelarna mer utvecklade än nu levande släkte, är icke otroligt. All uppfostran gick ut på att härda, utveckla och giva styrka åt kroppen. Det var vid den tiden icke det minsta fråga om några bokliga kunskaper. Att kunna sköta sin båge och sin pil, att kunna kasta sitt spjut eller sin lans, att kunna med styrka svänga sitt svärd och att på rätt sätt bära sin sköld, det var den friborne ynglingens strävan att kunna uppnå under uppfostringstiden för att sedan liksom sina fäder kunna bliva krigare och jägare.

Varken från äldsta tid inom provinsen funna människoskelett, gravar, gravurnor med brända ben, vapen, redskap eller andra föremål bära vittnesbörd om, att de varit använda av något jättefolk.

Den pålbyggnad eller träskbyggnad, som år 1908 upptäcktes icke långt från Alvastra (se Ögtld I s. 12), och som tillkom under tiden för stenåldern, giver icke varken i avseende å de där gjorda fynden eller i avseende å själva bostadsförhållandena någon antydan om, att några jättar här haft sin bostad. Någon dylik antydan giver icke heller de i östra delen av landskapet vid Säter anträffade boplatserna. Men liksom i våra dagar personer undantagsvis födas av en högst ovanlig storlek eller ock motsatsen, personer av dvärglik växt, så kunde sådant helt naturligt ske även i forna tider. Men, som redan nämnt, något jättesläkte har icke funnits härstädes, lika litet som det funnits de rå, troll, mylingar, vättar, älvor och översinnliga väsen, med vilka folkfantasien så mycket sysslat och än i viss mån sysslar.

Dvärgarne.

Om dvärgarne inom Östergötland har folket icke mycket att berätta. Sägnerna tala om dvärgarnes förmåga i svärdsmide. Guden Tors vapen, hammaren, säges vara smitt av en dvärg. Denna sin konst hade de lärt av jättarne, vilka åter haft älvarne till läromästare.

Förövrigt talas om »dvärgaslag», som säges vara en viss slags giktsjukdom. »Dvärganät» kallas de spindelvävar, som höst tiden bilda sig bland gräset å marken.

Dvärgarnes ansedda vishet framgår av sången i Edda om dvärgen Allvis. Att dvärgar kunde sträva högt framgår av samma visa. I guden Tors frånvaro hade Allvis passat på och friat till dennes dotter. Då Allvis träffade Tor, yrkade han träget på, att Tor skulle infria det löfte, som gudadottern synes givit honom. Tor lovade även detta men mot villkor, att dvärgen nöjaktigt skulle besvara av Tor framställda frågor. Detta skedde även på ett tillfredsställande sätt, men då kvad Tor:

I *en* mans bröst
Jag aldrig sett
Fler visdoms stävar stånda.
Av list utan like
Är du dock lurad nu.
Till dagsljus, dvärg! du uppe dröjt,
Nu skiner sol i salen.

Tor, som icke ville veta av detta äktenskap, hade med flit förlängt samtalet till solens uppgång. Dagsljuset kunde icke dvärgarne fördraga. Allvis förstenades. På så vis hade guden endast genom list kunnat visa sin förmåga att få sin vilja fram mot den kunnige dvärgen.

Men att även dvärgarne kunde vinna sina syften genom list, framgår av följande sägen, upptecknad i Landeryds socken:

En dvärg, som vallade getter, kom till ett rovland, där han tog upp den ena rovan efter den andra. Då jätten blev varse detta, förtörnades han och hotade, att han följande dag skulle näpsa dvärgen. Denne gick då hem till sin mor och bad henne ysta sig en stor ost, ur vilken hon dock icke fick krama vasslen. Modern gjorde så, varefter dvärgen rullade osten i sand, så att den såg ut som en sten. Härpå gick han åter till rovlandet, där han ånyo träffade jätten. Denne ville då ta ett nappatag med dvärgen, men denne å sin sida föreslog, att de först skulle pröva sin styrka genom att krama vassle ur stenar.

Dvärgen tog därvid upp osten, som han lagt i rovlandet. Jätten tog, som överenskommet var, upp en sten. Då dvärgen därefter kramade osten, rann vasslen ur den, men för jätten lyckades det icke att få någon vassle ur sin sten. Jätten anade då oråd och frågade, om dvärgen kunde visa sin styrka även med andra stenar.

— Ja, det lider ingen nöd, menade dvärgen.

Han kastade därpå osten från sig i rovlandet och låtsade sig därefter söka en ny sten, till dess han åter tog upp osten, från vilken han ytterligare kramade vassle.

Jätten tyckte då, att dvärgen var mycket stark, och bad honom till gästabud en av de följande dagarne, då de ytterligare skulle lära känna varandra.

Vid den utsatta tiden kom dvärgen. Därförut hade han över bröstet hängt en väl dold skinnskräppa.

När de nu satte sig ned att äta, åt dvärgen visserligen, men en stor del av maten stoppade han oförmärkt ned i skräppan. Jätten uttalade då sin förvåning över hans glupskhet. På sin förfrågan, huru dvärgen kunde förtära så mycket, berättade denne, att han, när han ätit tillräckligt, plägade skära upp magen med sin kniv. Detta tyckte jätten vara ett kostligt påfund och, för att kunna njuta ännu mer av den goda maten, tog jätten en kniv och skar upp sin egen mage. Detta lyckades emel-

lertid icke bättre än att jätten dog. Dvärgen ärvde då all jättens egendom.

Dvärgarne ansågos även trollkunniga, varom kan berättas följande: I Östergötland finnes en stor gård kallad Sten. Å ägorna där finnes en stor sten, stor som ett hus. Då sagokungen av Ynglingaätten, Svegde, en afton efter solnedgången skulle gå från gästabudshuset till det hus, där sovkammaren var belägen, fick han se en dvärg sitta under stenen. Svegde och hans män voro mycket druckna. Då de närmade sig stenen, ropade dvärgen, som nu stod i dörren, och bad honom stiga in, i så fall att han ville träffa Oden. Svegde gick då in i stenen, men stenen slöt sig genast igen, och Svegde kom aldrig tillbaka.

Gudarne.

Orsaken till uppkomsten av en religiös känsla hos människan eller gudsdyrkan var otvivelaktigt, att hon kände sin egen litenhet och obetydlighet, då hon runt omkring såg den underbara naturens mäktiga kraft, som givetvis för urtidens människa var otydbar. Kom så därtill sjukdom och andra livets svårigheter, blev hon sig själv icke nog. Ett oemotståndligt inre behov drev henne att söka ett stöd utom sig. Och vad var då naturligare än att hon sökte detta i den henne omgivande och för henne ofattbara naturens företeelser. Bävan och fruktan för åskan kom människan att i densamma se ett högre väsen, så mycket förklarligare som det väl var blixten, som framkallat den första elden på jorden och lät människosläktet känna eldens välsignelserika betydelse. Till detta högre väsen framburo människorna sina önskningar.

I samband med detta högre väsen stod dyrkan av solen, den allt livgivande solen, som gav ljus och värme.

Dessa högre väsen — guden eller gudarne — togo efter hand mänsklig gestalt, fingo namn och försågos med efter deras egenskaper lämpliga sinnebilder. På så vis kan man ju tänka sig den religiösa känslans uppkomst och utveckling. Denna känsla skapade en till en början oskriven lag, efter vilken människorna till sin egen fördel och för sitt eget bästa i andligt och lekamligt hänseende borde leva sitt liv.

Då de första människorna kommo till vårt land och till Östergötland, var antagligen deras religion ännu mycket obestämd och oklar. Och det var helt säkert senare den fick mer stadgade, ehuru länge barnsliga för att icke säga enfaldiga former, beroende bl. a. på saknaden av den erfarenhet, som historisk och naturvetenskaplig kunskap giver.

Om gudarnes tillkomst och om de äldsta människorna uttalar Olaus Magnus sina tankar på följande sätt, som här anföras som bevis på äldre tiders uppfattning: »Efter Saxos egen utredning hava fordom under skepnad av jättar och kämpar funnits tre slags *matematici*, som med olika

konstgrepp utfört under av ohört slag. De första voro män av ett sällsamt släkte, kallade jättar: de överträffade i kroppslig storlek vanligt mänskligt mått. De andra voro *fysikulatores* och lade sig vinn om att lära känna naturen, och de ägde konsten att sia; och lika mycket, som de stodo efter de förra i kroppsligt hänseende, lika mycket stodo de framför dem i livlig naturlig begåvning. Mellan dem och jättarne ägde beständiga krig och strider om övermakten rum, till dess de underkuvade jättesläktet med vapen och förvärvade sig både rätten att styra och anseende för gudomlighet. Det tredje slaget åter, som hade sitt ursprung ur en förening av de båda föregående, svarade ej emot deras väsen varken i kroppslig storlek eller i övning i någon konst. Likväl uppstod i sinnen, som gäckats av deras gyckel, tanken på att de voro av gudomlig natur.»

Som synes är detta en förklaring av uppfattningen icke blott på gudomlighetens första tillkomst utan även på skillnaden emellan jättar och dvärgar.

Göterna hade tre huvudgudar: Tor, Oden och Frigg.

Tor var åskans gud. Prof. O. Montelius har uttalat, att solens och åskans gud var endast *en*. Sinnebilden för denna gud skulle ursprungligen varit en yxa, men »under hednatidens senare del finna vi», säger M., »yxan utbytt mot en hammare, lika på båda sidor om skafthålet och således, från sidan sedd, av ungefär samma form som en dubbelyxa». Huru som helst härmed kan med visshet sägas, att Torskulten var den härskande, till dess Oden — den till Sverige invandrade Oden — med, såsom det blivit sagt, Svionerna kom till vårt land. Trots Odens högre bildning och därmed följande överlägsenhet förblev dock i en del av Götaland, bl. a. i Östergötland, Tor den förnämsta och högsta guden För att beteckna Tors höga härkomst sades det, att han var son av Oden, d. v. s. Oden den gamle, den gud, som en gång i tidens början var med om att forma världsalltet. Andra sade, att han var son av jorden.

Tor var förövrigt en gud, som dyrkades av alla germaner. Av den ariska befolkningen i Hindustan, från vilken vi stamma, dyrkades han under namnet Indra. Tor beskrives såsom stark och rödskäggig. Han red aldrig utan åkte i sin av bockar dragna vagn. Hans härfärder gingo mot öster. Hans hammare var smidd av Sindre, dvärgarnes stamfader. Allt detta är i det närmaste lika både för Indra och för Tor.

De stenyxor, som anträffas i jorden, hava kallats och kallas än i dag för »åskviggar» eller »tordönsviggar», ett namn som begagnas icke blott i vårt land utan långt därutom och detta sedan långliga tider tillbaka. »Åskviggens» ursprungliga ändamål har blivit bortglömt, och folktron förmenar dessa yxor vara kastvapen, vilka åskans gud under tidernas lopp utslungat med blixten mot dem, som han icke gillat.

Dylika viggar anses därjämte ha kraft att genom vidröring bota sjukdomar. Om man t. ex. vidrör juvret på en ko, som sinat, med en dylik sten, mjölkar kon åter. En dylik hittad vigge har länge varit i förvar turvis hos åboarne i ett byalag inom Östergötland. Innehavaren var ansvarig för densamma samt skyldig att utlämna stenen till den, som behövde densamma. Den, som i sitt hem hade en dylik vigge, hette det, var fri från troll. På så vis är Tors makt ännu icke utdöd i folktron.

Väl arbetade flintyxor hava även anträffats under förhållanden, som visa, att de blivit nedlagda som offer. En dylik, Östergötlands museum numer tillhörig, vacker yxa av grå flinta (42 cm. lång och 10 cm. bred), anträffades 1878 å Dragestads Västergårds ägor i Viby socken. Den låg inbäddad i aska i en 20 cm. bred spricka i ett digert stenblock. Vid blockets ö. kant var ett stenröse av klapperstenar med ett lager av kullerstenar i botten, under vilket var ett flera spadtag djupt lager av aska, inmängt med några små kol. Asklagret sträckte sig in i den stora spruckna stenen, där yxan låg.

Tors hammare var det vapen, vilket gav styrka att hålla tussar eller jättar samt troll i styr. Det berättas, hurusom jätten Trym en gång lyckats stjäla Tors hammare, och om Tor icke kunde återfå sin hammare, skulle jättarne få herraväldet över gudarne. Loke begav sig då till jättarnes värld och frågade Trym efter hammaren.

— Jag håller, svarade Trym, hammaren gömd åtta mil under jorden, och ingen skall hämta honom upp, som icke för till mig Fröja som hustru.

Fröja var kärleksgudinnan. Loke försökte då få henne med till Trym.

— Mycket skulle jag trängta efter man, svarade Fröja vredgad, om jag åkte med dig till jätten.

Loke lyckades då övertala Tor att förkläda sig till Fröja, varpå de efter Tors bockar snabbt åkte över till jättarne, varvid »bergen brusto, och jorden brann i lågor». Då de kommo fram, ordnades genast till bröllop. Den förklädde Tor åt vid bröllopsmåltiden ensam upp en oxe, åtta laxar och jättehustrurnas hela sluträtt samt drack ur tre ämbar mjöd. Trym uttalade häröver sin förvåning.

— Fröja åt intet på åtta dagar, svarade då Loke, som var förklädd till tärna, så trängtade hon till jättarne.

Trym lutade sig då lysten att kyssas men drog sig hastigt tillbaka.

— Varför är Fröjas ögon så vilda, utropade han. Det brinner ur hennes bild likt eld.

— Fröja sov icke på åtta dagar, svarade den sluge Loke, så trängtade hon till jättarne.

Sedan tal om brudskatten varit, heter det vidare i den isländska hednadikten, ur vilken ovanstående är hämtat:

Då sade Trym,
tursadrottnen:
»In bären hammarn
brud att viga,
läggen Mjöllne
i möns knä.
Vigen oss samman
med Vårs hand.»

Då Tor på så vis fått hammaren i sitt våld, dräpte han först Trym och lamslog sedan hela hans släkt.

Av denna dikt framgår, hurusom Tors hammare under hednatiden var av betydelse även vid bröllop, där den helgade äktenskapet. Mjöllne betyder förkrossaren och var namnet å Tors hammare. Vår var den gudinna, som helgade äktenskapslöften.

Om också icke i Östergötland, så finnas å andra orter i vårt land runstenar med Tors hammare inristad, vilken ristning senare under kristna tiden på nyuppsatta stenar befinnes utbytt mot ett kors. Dylika korsstenar finnas många i Östergötland. Hammaren och korset synas alltså, fastän under olika tidsperioder, haft i det närmaste samma religiösa betydelse.

I Håkan den godes saga talas det om, att konungen, då han tog emot hornet för att dricka, gjorde korstecken över detsamma. Någon gjorde förfrågan om, varför kungen gjorde så.

— Kungen gör, svarade Sigurd jarl, så som alla de göra, vilka tro på sin kraft och styrka samt signa sin bägare till Tor. Han gjorde hammartecken över bägaren, innan han drack.

Med hammaren helgades bålet, å vilket den döde brändes. Den bars även som prydnad eller skyddsmedel mot onda makter, på samma sätt som mindre yxor av bärnsten buros. En bärnstensyxa (se Ögtld I s. 15), i form av en dubbelyxa, är funnen i pålbyggnaden i Alvastra. Ett hammarsmycke av silver med filgransarbete är anträffat vid Erikstorp i Ödeshögs socken (se Ögtld I s. 56).

Om Tors besök hos jättarne berättas många sagor. Så omtalar en hednisk dikt Tors besök hos jätten Hyme, där han utförde stora bedrifter, innan han fick föra med sig Hymes väldiga kittel, som skulle användas vid jätten Öges gästabud. Tors samtidiga strid med midgårdsormen slutade icke bättre för Tor, än att ormen till sist slingrade sig undan. En gång dräpte Tor den trotsige och mäktige jätten Tjasse. Sedan »vräkte» han hans ögon »högt på härliga himlen», där de, som Tor säger i sången om Hårbard, »äro de bästa märken på mina verk, dem alla människor skola se». På himlen lysa dessa ögon som klara stjärnor och ha av folket kallats Tjasses ögon.

Tor, berättar sagan, kom till Sverige med någon invandring, och han fick sin makt, sedan han med sin hammare besegrat jättar och troll. Det är antagligen så, att någon vid invandringen haft namnet Tor eller också bekommit detta namn, och då man vid den tiden trodde, att stora män efter sin död kunde återfödas till jorden, tillade man denne vid sin hitkomst, sedan han därtill visat sig värdig, alla de egenskaper, som ryktet hitfört om den ovan omtalade Indra.

Tors färg var rött. Vid Torsdyrkarnes stora högtider Skärtorsdagen och Kristi himmelsfärdsdag användes därför röd klädedräkt. Seden att använda något rött klädesplagg, då man firar gökotta, har åtminstone i Östergötland även i en senare tid varit använd. Det har därav dragits

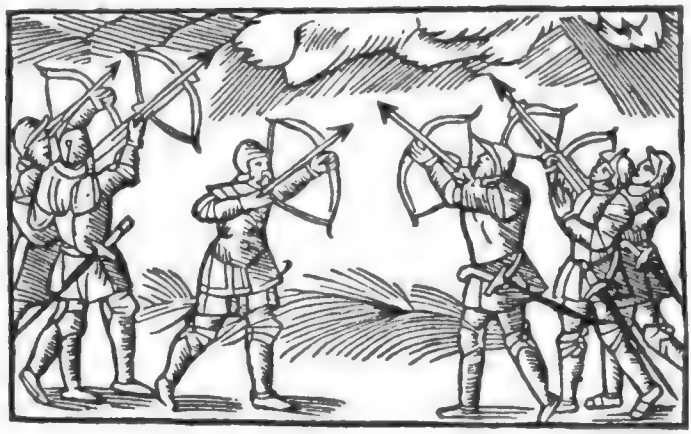

2. Avskjutande av pilar mot molnen för att hjälpa gudarne. Efter Olaus Magnus.

den ganska sannolika slutsatsen, att Tor och göken haft något samband med varandra.

Tor var jordbrukets beskyddare. De, som sysslade med jordbruk, kommo därför efter döden till Tor och icke till Oden.

Om åskan hade våra förfäder mycket vidskeplig uppfattning. Så snart tordönet hördes, voro de färdiga att med sina bågar avskjuta pilar mot molnen. De ville därmed hjälpa sin gud, som de trodde blivit anfallen. Med stora väldiga kopparhammare, kallade Jupitershammare eller Torshammare — vilka de höllo i stor vördnad —, sökte folket därjämte efterhärma tordönet. Det ansågs som en from handling att på så vis deltaga på gudens sida (fig. 2).

Enligt en sägen, som ännu upprepas i Östergötland, hörde den s. k. Torbaggen — namnet förvänt till Tornbaggen — till Tors heliga djur. Ligger det lilla djuret, som har sin tillvaro i kreatursspillning å landsvägar o. s. v., på rygg, kan det icke hjälpa sig självt. Om någon då

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

vänder det till rätta, får denne sju synder förlåtna. I mina tidigare år voro vi ungdomar mycket måna om att hjälpa det lilla djuret. Allmänna namnet i Östergötland är »torndyveln», vilket säges vara en förvrängning av »tordjävul», vilket namn djuret skulle fått vid kristna lärans hitkomst för att avvänja folket från Torsdyrkan.

»Åskan går» är ett uttryck, som än i dag begagnas, då det är åskväder, och menas därmed, att »Tor är ute och åker».

I templen framställdes Tors gudabild skuren i trä med hammare i handen samt bilden prydd med guld och silver.

En dag i veckan, Torsdagen, bär ännu namn efter Tor. Märkligt är, att Torsdagen ännu i den tid, som är, i folktron har en särskild betydelse. Bl. a. sägas vissa sjukdomar då bättre botas än andra dagar. Den slutsats har därför dragits, att denna dag i religiöst hänseende varit en helig dag samt att med den kristna lärans införande denna märkesdag blivit utbytt mot Söndagen. I folkföreställningen äro även båda dessa dagar ännu likställda varandra i vissa vidskepliga yttringar. Tors månad, mars, samt tredje Torsdagen i denna månad voro även ansedda såsom varande av stor betydelse (A. Svensson, Sammansättning av äldre och nyare gudsbegrepp i Sv. fornm. f:ns tidskr., B. XI).

Oden dyrkades även i Östergötland. Detta framgår bl. a. av de i Vadstena och Motala funna två guldbrakteaterna med Odens ansikte samt häst och korp (se Ögtld I s. 72).

Hade Oden hedrats i livet, så tog »tron på honom», säger Snorre Sturlesson, »och böner till honom efter hans död nytt uppsving».

Många offer ägnades Oden. Så offrade sveakungen Aun, då han var sextio år, sin son åt Oden för att få långt liv. Odens svar blev, att han skulle leva ännu sextio år. Aun regerade därefter i tjugufem år men måste då flykta till Västergötland. Efter ytterligare tjugufem år kom han åter till Uppsala och styrde svearna i tjugufem år. Han gav då Oden ett nytt offer, nu av sin andre son. Då lät Oden Aun få veta, att han skulle leva så länge han önskade, om han vart tionde år ånyo offrade en av sina söner. Därefter offrade han nio av dessa men var då så orkeslös, att han diade ur horn. Men ändock ville han blota sin tionde son. Detta förbjöds honom emellertid av folket. Då dog Aun.

Även från Östergötland omtalas ett offer Oden till ära, och detta var utan allt tvivel icke det enda, ehuru här icke funnos några hävdatecknare, som bevarade dylikt åt eftervärlden. Snorre berättar om nämnda offer i korthet:

Danakungen Harald hade låtit döpa sig och hela sin här. Norge var vid denna tid beroende av Harald, som sänt bud till norske jarlen Håkan att möta sig i Morsö i Limfjärden. Då Håkan kom, hade Haralds dop just försiggått, och Håkan tvingades att låta döpa sig jämte hela det följe, han hade med sig. Kungen gav honom sedan präster och anbe-

fallde honom att resa hem och låta döpa hela det norska folket. Men sedan jarlen avseglat och var utkommen på havet, satte han prästerna i land, varefter han seglade österut genom Öresund och längs efter Skåne, härjande här och var. Men kommen österut, steg han i land vid östgötaskären, där han anställde ett stort offer till Odens ära. Därvid kommo två korpar flygande under högt skri. Harald ansåg då, att Oden med behag mottagit offret och följaktligen skulle giva honom god krigslycka. Sedan Harald bränt sina skepp, gick han med hela sin här i land samt kom i strid med Ottar jarl, som därvid stupade med sin här. Håkan tågade nu vidare genom Östergötland och Västergötland (det säges tydligt »de begge götalanden») härjande överallt, till dess han kom till norskt område. Denna händelse tilldrog sig år 976.

I en dikt av Öivind Skaldespilder, som levde omkring år 900 under Håkan den godes tid, kallas Oden »Gauta-Ty». Oden rådde bl. a. för krig. Han hade förmåga att i strid göra sina fiender blinda eller döva. Själv kunde han antaga skepnad av fågel, fisk eller orm o. s. v. Han kunde med blotta ord släcka eld, stilla sjön eller vända vinden, som han önskade. Han visste, varest dolda skatter voro att anträffa. Berg och högar öppnade sig för honom, och endast med sina ord band han dem, som bodde därinom, varefter han kunde taga allt det, han önskade. Oden var även skald.

Då Oden — Sigge Fridulfsson — kom hitvandrande, blev han ansedd icke blott som en tapper härförare utan även som en vis, vältalig, framsynt och trollkunnig man, så att alla ansågo, att Oden den gamle i honom blivit född ånyo. Ursprungligen var han drott och överstepräst, då han kom till Sverige med sina söner.

Oden utfärdade i Sverige många nya lagar. Han påbjöd, att de döda skulle brännas, och lärde, att de skulle medföra de ägodelar, som lades å bålet till Valhall (himlen). Som minnesmärken skulle uppföras högar och över betydande män resas bautastenar. Offren skulle försiggå vid vinterdag (mitten av oktober), midvinter och sommardag (mitten av april). Oden fick skatt från hela landet, en penning för varje näsa, men han var skyldig att värja för ofred och offra för gott år. Men Oden blev icke blott nordens lagstiftare utan även dess religionsstiftare. Varje människa skulle gå mot döden med tro på ett bättre liv efter detta, en tanke som väl avsåg att mildra den fasansvärda djävulstron, som dock bibehållit sig och bibehåller sig ända in i senaste tid. Därjämte skulle envar hålla gudarne i ära, vara sin drott trogen, vara redbar i vänskap samt orubblig i förbund och löften. Varje nidingsdåd stämplades som vanhederligt. Den, som ofredade den värnlösa och svaga, och den, som var feg och trolös, hade redan här i livet att frukta varje ärlig mans svärd men därtill efter döden oro och kval i Nåstrand eller dödsstranden. Ädla dåd åter gåvo glädje i Valhall eller Odens sal. Dessa voro de vackra

huvuddragen i Odens lära. Den, som icke gjort något gagn i världen, kom efter döden till Häl, underjordens gudinna.

Oden var egentligen de förnämligares gud. Hans färg var blått och hans anhängare buro gärna blå dräkter. Till och med Oden själv bar blå mantel.

Onsdagen bär sitt namn efter Oden.

Olaus Magnus skriver om Oden, att han »är så lysande till sitt rykte, att alla folk hyllade honom så, som vore i honom ett ljus skänkt världen, och ingen plats fanns till på hela vida jorden (enligt Saxos uppgift), som ej stod i hans väldighets lydno».

Frigg var den tredje av götarnes huvudgudar. Hon var Odens maka samt visste alla väsens öden, vilka hon dock aldrig uppenbarade. »Hon rådde för fred och vällust och hennes bild», säger Olaus Magnus, »blottade utan blygsel könet.» Hon åtnjöt hos götarne samma vördnad som Venus hos romarne. I sången om Vaftrudne kvad Oden:

Råd mig nu, Frigg,
då mig fara lyster
Vaftrudne att träffa!
Jag är av längtan full,
att om forn visdom
allvise jätten utspå.

I sången om Grimne sitta Oden och Frigg i Lidskälv och se ut över alla världar. Deras samtal rörde sig om Friggs fostre Agnar, som levde med en jättekvinna i en håla, samt om Odens egen fostre Geirröd, som var konung och rådde över land. Med en av sina tjänarinnor utsände hon ett budskap för att föra Oden bakom ljuset.

Frigg anropades även om hjälp i barnsnöd och för ofruktsamhet genom trollord av hennes tärnor. I »Addruns klagan» heter det:

Så hjälpe dig, du höga,
hulda vättar,
Frigg och Fröja
och flere gudar,
som från mig den faran
nu fjärmat har
och än mig giver
hjälp och tröst!

Fredagen har sitt namn efter Frigg (friggdagen).

En annan gud var *Mars*, vilken götarne försökte försona genom att åt honom offra sina fångar, då de ansågo honom böra blidkas med människoblod. Det var Mars, som gav folket kunskap i krigskonsten.

Men en hel del andra gudar funnos bredvid dessa. Många ansågos såsom söner av Tor och Oden samt hedrades av folket med ärebetygel-

ser och aktades värda offentliga offer. Måhända östgötarne haft gudar, som uteslutande dyrkats hos dem, måhända även egna husgudar. I fornborgen vid Skönberga har anträffats rester av ett husaltare. Vid utjorden Krysskälla i V. Hargs socken finnes en källa, där en avbild av »guden Kryss» skall ha stått. Bilden har, ehuru nu förkommen, intill senare tid förvarats inom socknen. De lägre gudarne kunde av de högre stående degraderas och berövas den heder och dyrkan, som de åtnjöto, samt åläggas straff, om de befunnos med någon ogärning nedsatt sin gudomlighets ära. De kunde t. o. m. uteslutas ur gudarnes samfund. I stället för de misshagliga tillsattes andra. Dylika straff kunde givas för alltid eller för en tid från en månad till tio år eller längre. Efter straffet »fick den förvisade på grund av gudarnes medömkan med hans elände», skriver Olaus Magnus, »återvända till sin forna glans och ära, särskilt om de menade, att den mellanliggande tiden hunnit utplåna nesan av hans föregående skurskstreck». Genom smicker för och gåvor till de förnämsta gudarne kunde de misshagliga även återköpa sitt gudamajestät.

De offer, som ägnades gudarne, dels av människor, dels av djur (se Ögtld I s. 59) samt antingen som förböner eller som tacksägelser, försiggingo vid vissa heliga platser. De namn, som dessa platser ännu hava, säga oss, varest inom provinsen dylika helgedomar varit belägna. *Hov* har betydelse av tempel. *Vi* betyder helgedom. *Harg* är lika med stenaltare. Vid varje helig plats fanns en lund och en källa. Dessa lundar höllos långt efter kristendomens införande heliga, och så sent som på 1200- och 1300-talen voro i vissa av de svenska landskapslagarna införda förbud för att helighålla dylika lundar.

Vid götarnes offer var enligt Johannes Magnus' »*Historia Sveonum Gothorumque*» iakttagandet av niotalet särskilt allmänt. Förutom det, att de dagligen gåvo sina gudar den högsta dyrkan, gåvo de den var nionde månad en högtidligare vördnadsgärd, varvid de ägnade nio dagar åt att med vederbörliga ceremonier och stor andakt fullgöra offren. På var och en av dessa dagar offrade de nio slags levande varelser, till vilka även lades människoffer. Den människa, som genom lottning utsågs till att offras, sänktes levande ned i den källa, som kvällde fram vid offerstället. Om hon därvid lätt uppgav andan, förklarades offret av prästerna för lyckosamt. Därpå upptogs hon omedelbart och fördes till den närbelägna offerlunden, som de ansågo för helig, och upphängdes där, varefter de förklarade, att hon blivit upptagen bland gudarne. På grund härav ansåg sig var och en viss om salighet, som genom ett sådant offer fick lämna jordelivet. Det hände t. o. m. någon gång, att konungar på liknande sätt utlottades och offrades. En sådan offergärd ansågs särdeles lyckobringande för riket, varför hela menigheten under de livligaste lyckönskningar ledsagade ett så upphöjt slaktoffer till döden. De hade nämligen den övertygelsen, att de, som avlidit under sådana förhållanden,

visst ej dogo utan att både dessa och de själva fått sig odödlighet beskärd. Götarne ansågos trängt ganska djupt in i filosofien och därför hade de kommit till insikt om själens odödlighet, enär de ej trodde sig dö, utan menade, att de, som avlidit, begåvo sig till ett bättre land. Till den gud, som där hårskade, plägade de avsända ett genom lottning uttaget sändebud jämte en båt med fem roddare, vilka de ålade att förmå gudar att frikostigt giva, vad de behövde. Sändebudet avsändes på följande sätt. Några höllo spetsiga spjut riktade uppåt, på vilka andra kastade den utlottade, i det de fattade honom vid händer och fötter. Om han då genast vid fallet avled, ansågo de guden vara vänligt stämd, eftersom han gärna emottog sändebudet. Men i annan händelse beskyllde de sändebudet för att vara en dålig människa, som ej förtjänade skickas till gudarne. De ratade sålunda denne och avsände en annan, vilken de före hans avlivande gåvo de bestämda uppdragen. Därefter avlivades han på spjuten och överlämnades genom de fem roddarnes försorg åt havets mörka djup».

Dans och lek hörde till gudstjänstfirandet, och det har antagits, att de av Olaus Magnus omtalade svärds- eller vapen-, båg-, hormus- och elddanserna voro påminnelser eller erinringar av de danser, som det hedniska nordiska götafolket plägade utföra vid sina gudstjänster. Dylik dans har som bekant förekommit även hos senare tiders vilda folkslag vid deras religiösa fester.

Svärdsdansen beskrives av Olaus Magnus på följande sätt: »Offentligen uppförde de unga denna lek, förnämligast vid fastlagen. Före sagda tid plägade ynglingarne under åtta dagars tid i stort antal flitigt öva sig i denna dans. Därvid går så till. Först dansa de tvenne varv med svärden sträckta uppåt, men inneslutna i skidan. Därpå draga de dem ur skidan och höja dem åter i vädret. Sedan sträcka de ut dem, och medan dansen går saktare, fatta de ömsesidigt varandras svärd, så att den ena håller udden, den andra fästet och förändra samtidigt ordningen, så att en sexuddig stjärna bildas, vilken kallas »ros». Därefter upplösa de plötsligt denna genom att draga tillbaka svärden och åter höja dem, så att en fyruddig ros bildas över vars och ens huvud. Slutligen slå de svärden med flata klingan häftigt mot varandra, dansa hastigt bakåt — och leken är till ända.»

Bågdansen var lika med svärdsdansen, förutom att bågar och ringar begagnades i stället för svärd.

Hormusdansen tillgick så, att en yngling i vapenrustning var fördansare, som övade de krigiska färdigheter, vilka han en gång i framtiden kunde komma att bruka i strid med fienden. Honom följde en jungfru med sedesamma later, vilken behagfullt trådde dansen på kvinnors sätt. Denna dans var icke olik den av Lykurgus uppfunna »hormusdansen», varuti sågs en förening av de båda dygderna: måttfullhet och tapperhet.

Elddansen företogs under den kalla årstiden, då väldiga bål antändes. Alla de käcka män, som sutto omkring elden, uppstego vid eldbrändernas sprakande och började dansa i ring. Under dansen åtdrogs ringen med sådan fart, att den sista i kedjan icke kunde undgå att komma in i elden. Emellertid hoppade han strax ut igen och sattes under de dansandes jubel upp på ett högt säte, där han måste tömma en eller två stora bägare med starkt öl till straff för att han kränkt konungens eld. Elden plägade nämligen antändas framför konungars eller furstars palats. Sedermera fortgick dansen, och litet var blevo, sedan de varit i elden, ingalunda mot sin vilja bortförda till att undergå de ådömda straffen.

Om även dylika danslekar som de här nämnda ursprungligen voro enklare i formen, än som här omtalas, giva de likväl tydligt vittnesbörd om, att de kunna vara nedärvda från uråldrig tid.

Våra tidigaste förfäder hade den tro, att de kunde få gudarne att uppfylla deras önskningar. Genom att själva utföra det, de önskade, ansågo de sig kunna locka gudarne att utföra samma handlingar. När de ville, att »grödkonans» fruktsamhet skulle tilltaga, anordnade de bröllopståg till hennes ära. För att få solsken tände man vid vårtiden eldar eller drog över fälten häst och vagn, vilka voro ämnade att framställa solens lopp på himlen. Dans och lekar anställdes därför, att man trodde sig med dem göra gudarne glada och tillfredsställda samt sålunda lättare få dem att uppfylla människornas önskningar.

Ett utslag av denna våra förfäders tro var den fest, som anställdes om våren för vinterns fördrivande och vårens mottagande. Festen, som åtminstone senare försiggick omkring den 1 maj, tillgick så, att städernas överhet anordnade två ryttarskaror av kraftfulla ynglingar och män, vilka beväpnades. Anförare utvaldes genom lottkastning. Den ena av dem framställde *vintern* och var iklädd en mängd skinn och annat som svarade mot vinterkölden. Han var väpnad med en ugnsraka samt kastade omkring sig snöbollar och isbitar, liksom för att förlänga köldtiden. Segerstolt red han fram och ansåg sig så mycket oemotståndligare, om ispiggar hängde ned från taken på varmstugorna. Den andra ryttarskarans anförare föreställde *sommaren* och kallades Blomstergreven. Han var utstyrd med grönskande löv och blommor. Från var sitt håll drogo nu de båda skarorna in i staden, och då de möttes, prövade de sina lansar mot varandra i en offentlig tornering och gåvo så en bild av sommarens seger över vintern (fig. 3).

Att denna fest, försiggången även i senaste tid i vårt land, är en kvarleva från hednatidens högtider, kan med all säkerhet antagas.

Måhända även ett dylikt minne från hednatiden kvarfinnes i den ännu i Östergötland brukliga fågelskjutningen, vilken går så till, att en uppstoppad fågel sättes överst på en lång stång. Den, som lyckas att först nedskjuta denna, bliver årets s. k. fågelkung.

Det är icke otroligt, att de ännu i Östergötland brukliga majeldarna leda sitt ursprung från de ovannämnda våreldarna, som tändes för att locka fram solen. Ännu dansas det kring »maj-» eller »midsommarstången», liksom förfädren dansade omkring densamma för att frammana den där befintliga växtlighetsgudomen.

Man har förglömt anledningen till dessa lekars tillkomst, men de fortgå ännu, ett bevis på den makt vanan och traditionen hava över människorna.

Många namn å gårdar o. s. v. finnas inom Östergötland, vilka påminna om de olika gudarne. Här nämnas följande: Om *Tor* påminnes man av namnen Torekulla i Hällestads s:n, Toretorp i St. Åby, Torlunda i Borg och Vånga, Tororp i Klockrike, Torsbo i Tjärstad, Torsnäs

3. Vinterns fördrivande och sommarens mottagande.
Efter Olaus Magnus.

i Västra Harg, Torsvalla i Skönberga, Torsåkra i Horn, den numera landfasta Torön i S:t Anna samt Torsberget i Stjärnorp, Tors klint och Tors mosse. Att märka är att vid Torlunda i Vånga anträffats en halsprydnad med ursprungligen 9 större och mindre brakteater, vilken utan tvivel blivit vid platsen en gång offrad åt Tor. *Odens* namn förekommer bl. a. i namnen Odensfors i Vreta kloster, Odensgöl i Björsåter, Odensåker i Kullerstad. *Friggs* namn ingår i Friggesäter i Rönö och Friggestorp i Kisa, det senare kallat Frøgistorp år 1369. *Frö* eller *Frej* återfinnes i gårdsnamnen Frö i Lillkyrka och Skärkind, Frösvik i Oppeby, Fröslunda i Bankekind, Fröberga i Styrestad, Fröjerum i Yxnerum, Frörum i Ringarum, Fröstad i Rystad och Ö. Tollstad, Frötorp i Ö. Ryd, Fröåsa i Kisa. *Njords* namn kvarlever i Njærdhby (nu Närby) i Drothem samt de båda Mjärdevidgårdarna i Hogstad och Slaka, varav den första år 1374 skrives

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

Nærdhavi. *Skades* namn förekommer i Skärlunda i Borg samt möjligen i Skärlunda i Malexander samt Skärlunda, som ännu 1412 var tingstad i Kinds härad. *Ulls* namn återfinnes i gårdarna Ulberstad i Skärkind, som 1367 kallas *Ullabolstad*, Ullekalv i Högby, Ullevi i Järstad, Kimstad, S:t Lars och Örberga socknar, Ullsberg i Gammalkil, Ullstorp i Fivelstad, Nykil och Ö. Ryd, Ullstämma i Landeryd samt Ullälva i Törnvalla och Örtomta socknar.

Om det också icke får förutsättas, att alla dessa namn leda sitt ursprung från hednatiden, så kan det likväl sägas, att många av de platser, namnen angiva, varit heliga. Med visshet kan sägas, att en del gårdar, i vars namn gudanamn ingår, tillkommit i en senare eller t. o. m. senaste tid. Här nämnes som exempel Odensborg och Odensnäs i Vreta kloster samt Odensborg i V. Ny, det sistnämnda uppkallat efter släkten Odencrantz. Där namnen Hov, Vi, Harg eller Lund förekomma utan tillägg av något gudanamn, har det antagligen varit en helig plats, där offren ägnats olika gudar eller ock har gudanamnet under tidernas lopp förgätits.

Ovan är nämnt, att våra förfäder även dyrkade solen. Som sinnebild för solen begagnades ett hjul med fyra ekrar eller ett likarmat kors omgivet av en ring. Solen till ära firades midvinterns solfest med gästabud med mycken mat och dryck jämte offer. I gamla testamentet omtalas, hurusom hästar blivit helgade samt vigda eller offrade åt solen och huru vid ett tillfälle solens vagnar uppbrändes.

Vissa djur höllos även heliga såsom svin, häst, oxe, ko o. s. v. Genom handbeläggning på dessa djur avgåvos ed och löften. Särskilt ansågs det svin, som offrades vid jultiden, för heligt. Främsta julrätten är än i dag hos oss skinkan eller en helstekt unggris med äpple i munnen. Till julen bakas ännu bröd i form av en galt. »Julkusen», som bakas till julen, är eller var en fyrkantigt formad kaka, försedd med ett i varje hörn utskjutande tillägg i form av en snäcka. Denna kuse tillhörde ännu för några tiotal av år sedan den »julhög», som för barn och tjänare ordnades å de olika julborden. Dessa kusar voro ursprungligen en påminnelse om juloffren av oxe och ko.

Vid julönskningar med brevkort till en »god jul» framställes ofta en galt å korten.

En annan form av dyrkan var följande. I enlighet med gammal åskådning var ett högre väsen införlivat med varje bevuxet åkerfält, och man menade, att då skörden avverkades, flyttade sig detta väsen allt efter hand till den sista återstoden av skörden, där det stannade. I den kärve, som bands därav, blev detta väsen eller denna växtlighetsdemon — ett andligt mellanväsen emellan gudar och människor — innesluten, vadan själva kärven ansågs helig och blev helighållen. Detta mellanväsen tänktes antingen vara i människoskepnad eller i djurgestalt. Det

kunde vara en hare, en bock eller en tupp, och före mejningen släppte man ett dylikt djur i fältet. Då det under arbetet påträffades, slaktades det efter vissa bestämda regler och uppåts någon gång vid en måltid med religiös prägel. Hos oss ansågs det allmännast vara i skepnaden av ett svin, som härvidlag fick namnet »gloson».

Nämnda kärve fick icke avmejas utan skulle ryckas upp med händerna. I densamma var samlad all åkerns »makt». Av den säd, som denna kärve lämnade, bakades särskilt julbröd, vilket skulle delas emellan gårdens folk och djur vid jultiden. Detta julbröd ansågs vara mäktigt att bidraga till trevnaden vid gården samt att giva god äring påföljande år.

I samband med denna tro stod talet om »maktbiten» eller den sista munsbiten av det bröd, man tagit för sig vid måltiden. Det var noga med att äta upp denna, ty, som det sades i min barndom, var det just av denna »maktbit», man skulle bliva stark.

Några strån av dessa fältets sista lämnades gärna kvar såsom ett offer för god skörd följande år. Av detta samma skäl lämnas än i dag vid nedplockande av fruktskörden kvar ett eller ett par äpplen eller dylikt.

Vid höstslåttern lämnades en bit av marken oslagen, ty det kvarstående skulle Oden ha till sina hästar.

Av de djur, som offrades, åt man såväl svin som får och andra djur. Men hästen ville åtminstone icke de kristna, som voro närvarande vid ett hednaoffer, äta. Oviljan att äta hästkött bibehöll sig i mångtals århundraden. Det var först i mitten av 1800-talet, man i Östergötland började söka införa bruket att äta hästkött, men även därefter gingo flera årtionden, innan denna ovilja var bortarbetad, så att hästkött började att förekomma till salu å torgen. Än i dag är det ett stort flertal, som icke kan förmås att äta hästkött.

Snorre berättar om en offerhögtid, där konung Håkan den gode, som var en »god kristen», var närvarande. Efter offrets slut var, i enlighet med plägseden, en måltid anordnad. Folket sökte där övertala kungen att äta av köttet efter den offrade hästen. Men det ville han icke på några villkor. Icke ville han heller smaka på den av köttet kokade soppan. Då blevo de närvarande förbittrade och voro nära att förgripa sig mot konungen. Sigurd jarl, som var närvarande, sökte då medla, och följden blev, att konungen gick fram till soppkitteln, lade en linneduk över den rykande kitteln samt gapade därröver, varefter han åter gick till sitt högsäte. Men ingen, tillägger Snorre, var till freds.

Även stenar kunde hållas heliga. Anledningen var, sades det, att någon gud, t. ex. åskguden, gått in i densamma för att där vistas någon tid.

Som ett ytterligare bevis på forntida människors barnsliga uppfattning kan efter Olaus Magnus anföras, »hurusom nordens polarmänniskor

med ivriga böner och särskilda ceremonier tillbådo ett rött tygstycke, som uppfästats på en stång eller lans, emedan de tro, att i detsamma innebor någon gudomlig kraft på grund av den röda färgen, som liknar djurblod. De inbilla sig även, att de genom dess betraktande skola få lycka vid nedläggande av vilddjur, vilkas blod de dricka. Denna uppfattning av den röda färgens betydelse bekräftas av Herodotus, som säger, att enligt gammal plägsed voro alla skepp målade röda.»

Urkon i Ydre härad.

Då denna sägen är på ett uttömmande sätt behandlad av L. F. Rääf i *Beskrivning över Ydre härad* återgives densamma här efter nämnde författare:

»Omtalad är hon redan i tryck, fastän ofullständigt och till vissa delar oriktigt av I. Laurenius i disp. 'de Ydre' under prof. E. Frondin 1736 och J. Ihre 1738, sedermera av von Dalin i S. R. Historia I s. 407, av Broocman i *Beskrivning över Östergötland* II, s. 91, av Stenkula i hans *Stiftsmatrikel* s. 65 samt av några resebeskrivare.

Från Norra Vi, eller rättare från Bulsjöåns utlopp i Sommen vid Ribbingshovs kvarn, sträcker sig i nordlig riktning denna stora sjös största fjärd, begränsad i väster av N. Vi och Asby socknar upp till Horsnäs udde, en längd av omkring 1,5 mil. Utåt denna höglänta strand och oftast på dess rygg leder sockenvägen förbi talrika hemman, av vilka Tullerum, Sjöhult och Vishult tillhöra N. Vi församling. På den sistnämnda gårdens ägor men i dess sjöhagar, vilka utgöra en från bålbyn avskild del mellan Tullerum och Sjöhult, nedstiger till Sommen från vägen, som där intager landhöjden, en bråbrant bergvägg, Urberget, från sjösidan givande en storartad anblick både genom sin höjd och längd, sin skogkrönta hjässa, det vilda raset nedvid stranden, varibland en sten kallas *Altaret* och genom några ofantliga skivor, som lossnade stödja sig mot fasta berget och dölja öppningar, i vilka endast inbillningen kan intränga. Från denna medelpunkt utsträcker sig bergåsen dels i s. på Tullerums ägor, dels åt norr utmed Sjöhults strand, där han kallas Tjärgaberget, och slutas med ett stenras, benämnt Knuts hide. I detta berg finnes Urkon, en sagovarelse av oformlig storlek, fordomdags lös och ledig, under vilken tid hon uppsparkat Sommens bädd, sedermera fjättrad av en trollkarl, vilken somliga berätta varit från Tullerum, själv stammad från ett troll på fädernet, och som kring hennes hals klämt sin hästsko.

I den av Vishults hagar, som befinnes däremellan och Sjöhult, ligger nära v. om vägen en nästan tärningsformad sten av minst fem alnars storlek, å vars övra och jämna sida finnas åtskilliga fördjupningar, liknande fjät av boskap, varibland ett säges vara efter urkon, som vid upp-

sparkandet av Sommen kommit att i denna sten nedtrycka sin ena fot, vilket vållat att hon under bemödandet att lösslita densamma och genom därav följande vändningar uppristat så många vikar och fjärdar i alla väderstreck.

Till föda är för henne framlagd i berget en stor nöthud, av vilken hon varje julafton får uppäta ett hår. Då alla dessa äro förtärda, slipper hon lös och förstör såväl Ydre som hela vår värld.

Men även innan dess befriar hon sig från sitt fängsel, när Ydre bereses av någon konung, vilken hon förföljer och dödar, om hon kan uppnå honom inom häradets landamären. Så har också redan en eller par gånger sig tilldragit, då en konung, benämnd Frode eller Fluga, genomfor Ydre och, bekant med faran, skyndade att uppnå häradsgränsen, men misstog sig om densamma och stannade på Fruhammars eller, såsom gården skiftevis skrevs, Flude eller Flugehammars ägor, där han upphanns och ihjälstångades av urkon, varpå man därstädes såsom vittnesbörd uppvisar hans av fyra stenar utmärkta gravplats.

Kanhända var det efter denna utfart, kanhända innan första fängslandet, ty därom äro berättelserna villrådiga, som hon i Gavslätts gator, ett numera avhyst hemman under Ribbingshov eller gamla offerstället Vi, blev mjölkad av en gumma, som dock förlorade frukten av sin dristighet och sin möda, när hon kullslog den stora så, som redan blivit fylld av kons mjölk. Vid samma tillfälle skall urkon ha uppsparkat Sigbjörns- eller Sibbjörns-floe, en långgrund fördjupning i momarken, icke långt från sistnämnda ställe, v. intill vägen från Bulsjö åt N. Vi, vilken troddes äga ett outgrundligt djup, ända till dess den uttorkade under den stränga hettan 1819, varefter den nästan alla somrar varit vattentom. Dock förmodas den stå i något sammanhang med en älv, som, numera underjordisk, skall från samma trakt framflyta under N. Vi kyrkas ovaraktiga grund och dess till en del vattensjuka kyrkogård, uppspringande i Sommens botten, sedan denna ström i uråldern tilldanat ovanpå jorden i samma nejd en dalsträckning med sina sandåsar, som sluta i Vassviken vid Ribbingshov.

Ännu någon gång, särdeles mot stundande oväder, höres urkon skaka sitt bindsle. Ovanpå hennes berg och vid dess strand tilldraga sig åtskilliga besynnerligheter, och en eller annan av hennes grannar påstå sig hava gjort henne besök i präktiga rum och salar, varom de övriga likväl tyckas hava någon misstro.

En annan berättelse, känd blott i häradets sydöstra trakt, omtalar, att en konung, okunnig om vådan att genomresa denna bygd, hunnit oskadd jämnt och nätt utöver gränsen in på nuv. hemmanet Källebergs ägor i Sevedes härad, då han fick höra bakom sig ett förfärligt dån och vrålande av den i fullt språng efterjagande urkon. Konungen skyndade då längre undan, så fort han förmådde, och kon, som i farten och ilskan

icke kunde hejda sitt lopp vid gränsen, rusade ett litet stycke därutöver till den plats, där konungen först stannat, och uppsparkade i den grusblandade mojorden en nästan rund grop av minst hundra alnars tvärlinje, omgiven av den uppkastade jorden i en vall, som är högst och bredast åt n. och på vars botten bildat sig ett kärr, djupast vid nordliga sidan.

Flera sådana gröpper av större och mindre vidd finnas dels inom, dels strax utom häradet. Ännu större gröpper anträffas i Tirserums socken.

Om vi, jämte en sålunda antydd naturmyt, vilja söka en därmed vanligen förenad religionsdyrkan, finna vi, huru denna saga i sådant fall överensstämmer med de flesta berättelser vår historia förvarat om boskapskreatur, särdeles kor, som varit förtrollade eller rättare i vilka något övernaturligt väsende tagit sin boning.»

R. anför därefter berättelser från andra orter och länder om kreatursdyrkan o. s. v., varefter i fortsättningen säges: »Ydres myt äger en mer ålderdomlig prägel och djupare betydelse. Vår saga häntyder icke blott på ortens avskilda läge, omgärdat av sjöar och berg, som vållat, att ingen konung under historisk tid hedrat häradet med sin närvaro. Hon omtalar tillika, under den bild hon lånat, huru urtidens mäktiga vatten uppbrutit både forna och sina närvarande bäddar och inom dessa blivit fjättrade.

Vad sammanhang Eddans ko Audumbla och den man Bär, som var son av Bure, vilken hon till skapnad och liv framslickat, kunna äga med urkon och hemmanet Börshult, beläget på Torpön invid hennes sjö Sommen, överlämnas till andras undersökning.[1]

Om de förklaringar, Laurenius och v. Dalin sökt giva, hänvisas till deras arbeten. Vid den förres: att emedan Sommen med sina vikar skulle likna något djur, hade hon därigenom själv givit upphov och anledning till sagan, ävensom att Frode blivit dödad på Kungsön eller drunknat vid färden därifrån, bör anmärkas att, om uti Sommens form en djurbild skulle kunna utletas, är det varken av lejon eller ko, såsom Laurenius synes antaga. Och vad Kungsön beträffar, som är belägen mer än halvannan mil från Urberget i en helt annan trakt av sjön, att om henne ingen dylik sägen gives och troligen aldrig funnits.»

Ottar Vendelkråka.

Sveakonungen Ottar, kallad Vendelkråka, har säkerligen aldrig stått i någon närmare förbindelse med Östergötland, för så vitt han icke deltagit i någon härfärd mot östgötarne under de långliga tider, som götar och svear lågo i delo mot varandra.

---

[1] Denna Ydresägen, som även återfinnes på flera andra ställen i Norden, är givetvis ett eko av eller ett lån från berättelsen om kon Audumbla eller Ödhumla.

A. Rd.

Sägnen förmäler dock något annat. Vid Uttersbergs egendom invid Svintunasjön i Krokeks socken finnes å en hög bergkulle ett minne från forna tider, nämligen ruinerna av Uttersbergs s. k. vårdtorn med utsikt över Bråviken. Tornet, som varit runt samt byggt av kullersten, har över en meter tjocka murar. Broocman uttalar en förmodan, antagligen efter någon redan vid den tiden gängse sägen, att tornet varit uppfört av nämnde konung Ottar.

Med bestämdhet kan emellertid sägas, att en sveakonung under de omnämnda striderna icke skulle varit behjälplig med att uppföra ett vårdtorn för östgötarnes räkning. Tornet synes därjämte varit anordnat som försvarsverk. Ännu i mitten av 1700-talet skönjdes, enligt nämnde författare, »tecken till avdelta kamrar med deras fönster eller gluggar samt ingång ovan ifrån».

Förövrigt är Ottar föga känd. Man vet icke ens, om det var han eller hans företrädare Egil, som hade binamnet Vendelkråka. Enligt Snorre var Ottar av Ynglingaätten och hans fader Egil. Enligt Beovulf var O. däremot av Skilfingaätten och son av sveakonungen Ogenteow, som med olycka kämpade mot götarne under konung Hygilak.

Egendomen Uttersberg skulle enligt sägnen ursprungligen och redan under 500-talet hetat Ottarsberg, men man har sig emellertid bekant, att nämnda gård var en avsöndring från Kolmården, som i slutet av 1500-talet skänktes av Johan III till Peder Månsson Utter, vilken då bebyggde den.

Bröt-Anund och hans broder Hardin.

Konung Anund säges varit den tjugutredje och den näst siste konungen av Ynglingaätten samt skall ha levat omkring år 600. Till en början berättas han ha visat sig som en kraftig krigsman, men sedermera slog han sig på fredliga värv och började bryta bygd, odla mark och bygga bostadshus, varför han fick namnet *Bröt-Anund.* De brutna och bebyggda platserna kallade han Husbyar. Många gårdar med detta namn finnas ännu i vårt land. Endast i Östergötland finnas sex, varav flertalet i östra delen av provinsen. Vad vi veta är, att »Husby» senare och under lång tid var en särskild beteckning för konungahusets ägor.

Huruvida Anund hade någon fast bostad i Östergötland är icke bekant, men han reste, enligt gamla tiders sed, vida omkring i landena. Sägnen vet emellertid att förmäla, att härstädes skall en av hans bröder med namnet Hardin ha levat och dött i nuvarande Hanekinds härad av Östergötland, där ännu i Vists socken finnes en gård, benämnd Husby. Sagan omtalar, att konung Anund över denne sin broder reste en runsten, å vilken lästes: *Anund reste stenen efter sin broder Hardin, en god kämpe.* Denna sten fanns länge i Slaka socken.

Vid den tid, som stenen restes, fanns icke någon härads- eller socken-indelning.

Herröd och Bose.

De få upplysningar, som finnas om svenska förhållanden och svenska konungar från den tid, som föregick tiden för de första försöken att i landet införa kristna läran, äro mycket osäkra samt ofta varandra motsägande. Det är från berättelserna om dessa försök, som de något säkrare uppgifterna härleda sig. Här berättas emellertid, efter vad sagorna haft att förmäla.

Får man nu tro dessa, hade den före kristna tiden levande östgötakonungen Ring många söner. En av dem var Herröd, en tapper krigsman och i fredliga vårv ädelsinnad samt framför allt trogen i sin en gång överenskomna vänskap. Samtidigt med honom levde en ung man vid namn Bose, son till en rik odalman. De hade vid ett tillfälle kommit i strid med varandra, men denna strid slutade så, att de med varandra ingingo fostbrödralag, vilket sedan varade för livet.

Ett gott förhållande människor emellan får ofta avundsmän. Konung Ring hade även en son på sidolinjen vid namn Siod, vilken hade fått i uppdrag att bevaka konungens skattkammare. Denne Siod var girig samt full av list och avund, och hans strävan var att ställa till otrevnad och trassel i konungens omgivning för att väcka konungens misstankar och missnöje. Han ansåg sig därmed befordra sin egen fördel.

En gång hade han överenskommit med några dylika stallbröder, att de skulle döda Bose. Men Bose visste att försvara sig, och flera av konungens män föllo för hans svärd. Konungen, som icke närmare kände förhållandet, blev mycket förtretad över Boses beteende, och följden blev, att Bose av konungen dömdes biltog.

Då samlade Herröd omkring sig en del krigsfolk och företog tillsammans med Bose en vikingafärd. Landsflykten blev på så vis förvandlad till en färd, som gav de båda vännerna ära och rikedomar.

Under en resa, som Siod gjorde i landet för att upptaga konungens skatter, kom han även till Boses fader och utfordrade av honom mansbot för dem, som Bose dödat. Då fadren nekade härtill, tog Siod med våld många dyrbarheter, med vilka han förökade konungens skatter.

Emellertid hände det sig, att de båda fostbrödernas skepp skingrades vid en storm. Herröds skepp drevs mot östgötakusten, varigenom han åter kom till sin fader. Bose åter drevs mot finska kusten. Där låg nu Siod med konung Rings skepp.

Bose, som hört omtalas det våld, Siod begått mot hans fader, ville nu hämnas detta, och i en strid dem emellan stupade Siod. Bose seglade efter detta åter till Östergötland, enär han fortfarande satte all sin

tillit till Herröd. Men vid hemkomsten blev det icke bättre, än att han kastades i fängelse, ty det lyckades icke Herröd att blidka sin fader. Herröd förblev emellertid trofast i sin vänskap och förklarade, att han ville dela fängelset eller gå i döden med Bose, om konungen icke ville frångå sitt beslut. Då blev även han fängslad. Följande dag skulle de lida döden.

Men konungen ångrade sig och bestämde, att Bose skulle föreläggas ett så svårt företag, att han vid utförandet antingen skulle förlora livet eller också åt konungen förvärva betydande skatter. Fördenskull bestämdes, att han skulle ur ett avgudatempel i Bjarmaland i Ryssland tillägna sig templets skatter. Svårigheten härvid framgår av, att Bjarmalands befolkning, boende norrut mot Ishavet, var ett vilt folkslag samt synnerligen kunnig i trolldom. Herröd ville icke tillåta, att Bose ensam skulle utsätta sig för detta farliga företag, utan följde med honom.

Efter många äventyr kommo de fram, och de lyckades även att med mod och list nedbränna templet, sedan de förut rövat till sig dess skatter, vilka de förde med sig hem.

I ett från tempelsalen skilt rum fann Herröd här en den skönaste ungmö instängd. Leidur var hennes namn. Hon var syster till konungen i Gläsisvall. Meningen var, att hon skulle blivit en av avgudatemplets prästinnor, om Herröd icke nu räddat henne. Med hennes goda vilja och med stor tacksamhet bestämdes, att hon skulle följa Herröd hem. Vid hemkomsten blev hon hans maka.

Men nu stundade det stora slaget vid Bråvalla, och det var givet, att Herröd och Bose skulle deltaga i detsamma. Men såväl Herröd som Bose blevo sårade. Därtill kom den svåra olyckan, att Herröd vid hemkomsten, efter att länge legat sjuk och fått sina sår läkta i Boses fadershem, fann sin kära maka Leidur bortrövad. Konungen i Bjarmaland med två sina söner hade med sitt krigsfolk kommit för att uttaga hämnd på Herröd för rovet från avgudatemplet och för bortrövandet av den tillämnade prästinnan, och de hade lyckats bortföra Herröds maka. Då gav Boses fader, Tuar, det rådet, att Herröd icke med krigsfolk utan endast med klokhet åter skulle begiva sig till Bjarmaland. Så skedde. När de kommo fram, förankrade de sitt skepp vid kusten och gingo endast åtföljda av Boses förslagne broder i all hemlighet upp till Bjarmakonungens borg. Denne konungs son, Siggeir, firade just vid resenärernas ankomst sitt bröllop med Leidur, som mot sin vilja måst äkta honom. Försiktigt och förklädda smögo de sig bland bröllopsgästerna, vilka under bröllopsfestandet blivit druckna. Herröd gav sig till känna för Leidur. Slutligen fördes bruden in i sovkammaren, och då hon blev ensam, sökte hon sig ut genom takets vindöga. Där togs hon emot av Herröd och hans följe. Innan hon saknades, voro de långt komna ut på havet. På

förhand hade Herröd låtit borra hål på Bjarmakonungens skepp, så att någon förföljelse av de flyktande icke kunde komma i fråga.

Hämndlystna, som Bjarmarne voro, kommo de snart över för att söka hämnd. Herröd, som på förhand tänkt sig detta, var tillreds och mötte sina fiender på havet. Men Bjarmarne blevo grundligt slagna, och konungen och hans söner stupade.

Åtföljd av Herröd begav sig Bose över till Bjarmaland, där Bjarmafolket tog honom till sin konung. En av konungens döttrar blev hans maka.

Mellan Herröd och Bose bestod den trofasta vänskapen allt intill deras död, och i landen var lugn och frid i deras tid.

Återblick vid den historiska tidens gryning.

Det är under folkvandringstiden (400—800 e. Kr. f.), som den historiska kännedomen om vårt land börjar att få sin gryning och i någon mån börjar att klarna ur det sagodunkel, som ditintills omgivit allt, vilket berättats om förfädren. Redan tidigare befinnes dock landet omnämnt inom litteraturen.

Av de äldsta författare, vilka sysselsätta sig med det nuvarande Sverige, är det den romerske historieförfattaren Tacitus, vilken först nämner vårt folk i sitt år 98 författade arbete *Germania*. Han omtalar där *svionerna*, om vilka han i ett särskilt kapitel har ett och annat att förtälja. Mot slutet av ett följande kapitel omtalar Tacitus även *sitonerna*, om vilka han säger, att de äro lika svionerna, ehuru de i det hänseendet äro olika de övriga stammarna att — såsom T. förmenar — en kvinna härskar över dem. »Så långt», tillägger han, »hava de vansläktats icke blott från frihet utan t. o. m. från träldom.» (Sitonerna anses vara liktydiga med de senare omnämnda Norrlandskvänerna och tros namnet kväners likhet med det forngermanska *quena = kvinna* varit anledningen till denna uppgift.) Sitonerna synes han således ha nämnt endast för att få framhålla, hurusom de, enligt hans uppfattning, styrdes av en kvinna.

Men vilka voro då svionerna, och varest voro deras samhällen belägna?

Prof. H. Schück nämner i sin *Ill. S. Litteraturhistoria* icke Tacitus' benämning »svioner» utan säger endast, att »första gången *svearnes* namn nämnes i historien är hos Tacitus». På ett annat ställe säger S.: »Redan Tacitus omtalar *svearne* som ett betydande folk, mäktigt icke blott genom män och vapen utan ock genom flottor.» S. synes således anse »svioner» liktydigt med »svear».

D:r E. Hammarstedt säger i sin översättning av *Germania*: *Suiones*, det är svearne, vilka här möta för första gången i litteraturen.

Prof. P. Fahlbeck har i en avhandling om Beovulfkvädet (se nedan) i *Antikv. Tidskrift 1884* berört detta namn och påvisar, att namnet *Svéon* förekommer i nämnda kväde fyra gånger, varav två gånger förenade med ordet »folk». Riket eller landet heter *Sveorice* (Sveorike) — »helt visst första gången Sveriges namn är nämnt inom litteraturen». F. framhåller vidare, att *svear* ursprungligen blott är namn på Upplands inbyggare och att *svenskar* beteckna Sveaväldets invånare i Sverige och alltså såsom folknamn haft mycket olika omfattning under olika tider. Efter några erinringar om namnets betydelse kommer F. till den slutsats, att »själva namnet icke utgör något hinder för att återgiva namnet *Svéon* i Beovulf med svenskar, snarare tvärtom». Därtill yttrar F.: »Förövrigt må erinras, att Svealand liksom Götaland är en benämning, som först mycket sent uppkommit. Båda beteckna geografiska begrepp, icke politiska, icke heller etnografiska. Svealand är lika litet svearnes land som Götaland götarnes. Svearnes land är intet annat än Uppland.»

F. anför vidare, att under den angelsachsiske konung Alfreds († 901) tid betydde Svéon »svenskarne i vidsträckt betydelse», icke svearne, »och det i ungefär enahanda omfattning som allt intill Brömsebro och Roeskildefrederna». »Ordet förekommer, såvitt jag vet», säger Fahlbeck, »förutom i Beovulf, blott i ett skriftverk till inom den angelsachsiska litteraturen, det är i konung Alfreds översättning av Orosius och där dels uti hans egen framställning av Europas geografi, dels uti Ottars och Vulfstens berättelser om sina färder i de nordiska farvattnen.»

I avseende å Uppland som svearnes hemort stämmer detta med prof. O. von Friesens uttalande i en avhandling 1911: *När Sverige blev till*, där von F. säger: »Sveastammen, som kallade sig själv Svithiod, d. ä. sveafolket, bodde i äldsta tider norr om Mälaren i Uppland och östra Västmanland.»

Det land, som Tacitus omtalar vara beläget i Östersjön (Svebicum mare), är, säger T., bebott av svioner och sitoner. Då de två först nämnda författarne nu anse svionerna vara svearne, skulle alltså svearne bebott hela det nämnda landet förutom den norra del, som beboddes av sitonerna. Men Tacitus säger uttryckligen, att svionerna utgjordes av flera stamsamhällen, folkområden eller stater (civitates), alltså flera än sitonerna. Vilka trakter av landet skulle då dessa andra samhällen innehaft? För dem skulle under sådana förhållanden icke funnits plats övrig. Så kan det icke vara. Av senare äldre förf. skola vi ytterligare finna, att svearne voro endast *en* av de stammar, vilka i äldsta tid bebodde vårt land (se nedan). Svearne buro därjämte ett helt annat namn än svionerna (se nedan). All anledning finnes sålunda att låta svearne vara hemma i nuvarande Uppland och närmaste omnejd eller instämma med, att svearnes land intet annat var än Uppland.

Ovan nämnde förf., Hammarstedt, anser det märkligt, att Tacitus icke omnämner götarne.

Ja, det skulle kunna så tyckas, så mycket mer som man numer i det närmaste torde vara ense om, att goterna hava sin härledning från Sverige samt att detta folk redan hundra år före Kr. f., och kanske tidigare, voro så livskraftiga, att de av sin stam kunde sända utvandrare till Weichselflodens mynning. Därifrån var redan vid denna tid handelsförbindelse med södern, vilket för Tacitus kunde underlätta erhållandet av kännedom om nordiska förhållanden. Man har därför svårt att tänka sig, att Tacitus var obekant med götarnes tillvaro i Sverige.

Förklaringen till att Tacitus icke nämner götarne synes emellertid ligga nära till hands.

T. har icke nämnt någon av de stammar, av vilka folket utgjordes i vårt land vid hans tid, förutom svionerna och sitonerna och dessa senare såsom redan nämnt och, såsom det synes, av särskild anledning. Något skäl att omtala götarne, då han icke omnämner någon av de övriga stammarna, finnes alltså icke. Ingen av de stammar, som vi här nedan skola se Jordanes senare omtala, omnämnas av Tacitus.

Men vad betecknar då namnet svioner? Jo, utan tvivel är detta ett gemensamt namn för alla de stammar, vilka funnos här. Om då Tacitus nöjer sig med att nämna det samfällda namnet å alla befintliga stammar, gör han på samma sätt som en författare i vår tid gör, som icke omständligare vill berätta om ett land. Landets namn nämnes, utan att de olika landskapen uppräknas.

Namnet *svioner* hade således på sin tid samma betydelse som namnet *svenskar* sedermera fick.

I Beovulfskvädet var landets namn *Svéon*. I samma kväde nämnes, som redan nämnt, för första gången *Sveorice* (uttal Sveorike). Att detta namn tillkommit med anledning av att sveastammens makt stigit och dettas välde vid tiden för kvädets tillkomst vidgats är möjligt, men kan också måhända endast bero på att till det förutvarande namnet lades ordet »rike», varvid namnets slutbokstav »n» bortföll.

Den förf., som till tiden närmast efter Tacitus omnämner vårt land, är den grekiske geografen Ptolemaios, född omkring 100 år e. Kr. f., och som alltså levde i det andra århundradet. Han nämner öster om den »Cimbriska halvön» eller nuv. Jylland tre smärre skandiska öar och öster om dem en fjärde, egentligen kallad Skandia. Han omtalar här sju olika folk, vilkas namn numer äro otydbara förutom *gutar* eller *gautai* (götar). Han nämner, såsom Schück säger, »egendomligt nog ej svearne».

Ptolemaious var för sin tid en betydande astronom och geograf, och det skulle vara märkligt, om han icke haft kännedom om svearne, särskilt om de utgjort ett så framstående folk som en eller annan angivit

dem för, och som skulle bebott hela det av Tacitus omnämnda landet (förutom sitonernas andel).

Då vi nu emellertid äro ense om, att svionerna icke äro liktydiga med svearne, och dessa senare alltså icke äro omnämnda av Tacitus, och de lika litet omnämnas av Ptolemaious, finnes icke något stöd inom den äldsta litteraturen för, att sveastammen redan nu var bofast i vårt land. Men detta är en fråga, som icke faller inom ramen för här föreliggande arbete.

Den östromerske historieförfattaren Prokopios, som levde under 500-talet och enligt antagande avled omkring år 562, har en hel del uppgifter att lämna om Tule, d. v. s. den skandinaviska halvön. Ehuru en del av landet var öde och obebodd, funnos dock här tretton talrika stammar, var och en med sin konung, av vilka han nämner *gautar* (götar), bredvid vilka nyinvandrande *heruler* slogo sig ned.

Den med Prokopios ungefär samtidigt levande Jordanes, av götisk börd, utgav ett arbete, vanligen kallat *Getica*, i vilket han uppräknar de skandinaviska folken. Prof. L. Fr. Läffler har 1894 utgivit en avhandling: *Om de östskandinaviska folknamnen hos Jordanes*, som här nedan följes. Först nämnes av Jordanes ett folk *adogit*, som L. gissar vara en gren av lapparne, ett annat folk, heter det vidare hos Jordanes, är *screrefennæ* (skridfinnar). Därefter säges det: »Men en annan folkstam uppehåller sig där, *suehans*, vilken nyttjar utmärkta hästar och som genom många nationer förmedelst handeln översända 'sappherin'-hudar till bruk för romarne, och som äro bekanta för sina hudars sköna svarta färg. Medan de leva fattiga, kläda de sig på det rikaste sätt.»

Detta namn är, säger Läffler, tydligen = fsv. *svear*, som avviker till formen märkbart från Tacitus' *suiones* (= fn. *sviar*). I förbigående nämner L., »att en forskare, Laistner, i *Germ. Völkernamen 1892*, sökt förklara *suehans* ur en grundform *svequon* och som en helt annan ordbildning än *suiones*. Vanligast antages dock, att *suehans* blott är skrivform för *sueans*, vilken form Frechulfus, biskop i Lixovium, nyttjar i sin före 830 författade historia, för vilken han begagnat Getica av Jordanes.»

Jordanes omnämner därjämte bl. a. *vagoth*, som Läffler tolkar som *våg-gotes* och däri ser ett fastlandsnamn på gutarne eller gottlänningarne, samt *ostrogothæ* = *östgötarne* samt *theustes*, om vilka L. säger, »i vilka man allmänt igenkänt Tjustboarnes folkstam, d. v. s. kustbefolkningen i Tjust i N. Kalmar län och däromkring, efter min förmodan norrut inemot Södermanlands gränser» (jmfr Ögtld I s. 43).

Vad härovan är anfört, giver bevis för att vårt land i äldre tid var bebott av ett flertal stammar. Alla voro likväl — åtminstone från den yngre stenåldern — av germanskt ursprung.

Att detta folk ytterst och under långliga tider var ett vandrande folk, kan med säkerhet sägas. I Östergötland vittna därom bl. a. de vid

skilda tider begagnade boplatserna i östra Östergötland (se Ögtld I s. 17). De av Stjerna omtalade Kundatyperna (Ögtld I s. 9) tyda även härpå. Som ytterligare skäl härför må nämnas saknaden av stenåldersgravar i Östergötland, förutom i trakterna emellan Vättern och Stångåns vattensystem samt söder om Motala ström. Det var utan tvivel först med åkerbrukets införande, som den bofasta befolkningen tillkom. Men även sedan en del av östgötarna blivit bofast, fortsattes vandringarna av andra. Vandringslusten var hos vårt folk medfödd.

Samfärdseln var för kulturutvecklingen i äldsta tid av samma betydelse som än i dag. Bekant är att Gottlands handel hade den största betydenhet redan i början av folkvandringstiden. Öland var även av den största betydelse. Östergötland hade vid århundradena omkring Kristi födelse handelsförbindelse såväl åt öster som väster.

Mot senare delen av den äldre järnåldern eller under 300-talet e. Kr. f. förändrades de äldre handelsförbindelserna över Elbe, och nya uppstodo över den östligare belägna Weichselfloden. Härav drogo de båda Östersjööarna, Öland och Gottland, samt särskilt det sydöstra Sverige och därmed även Östergötland en stor fördel. Östgötar, ölänningar och gottlänningar voro obestridliga härskare över och innehavare av mellersta delen av Östersjön, och det kan med säkerhet sägas, att dessa voro nog kraftiga att därstädes hävda sin rätt och i händelse av behov icke tillåta något intrång från nordligare boende folk.

Köpmannens yrke sammanföll fordom med sjörövarens. Att östgötarne redan tidigt foro ut till främmande land för att förvärva ägodelar och rikedom är bekant såväl på grund av de skatter av guld m. m. och av myntat silver, som anträffats i östgötajorden, ävensom på grund av en del runinskrifter. Att det fanns farkoster, med vilka handeln kunde förmedlas, därom vittna icke blott Tacitus' beskrivning på svionernas skepp utan även den kännedom, som finnes om ledungsskyldigheten. Svionernas skepp voro enligt Tacitus »däruti olika romarnes, att båda stammarna voro lika, så att landning kunde ske med vilken som helst». De förde icke segel, och årorna voro så anordnade, att man kunde ro åt vilket håll man önskade.

Att teknik och arbetsskicklighet stodo högt i Östergötland i jämförelse med andra orters, framgår av här gjorda fynd ända från stenåldern och allt framgent. Särskilt märkes, att vid Hult i Bråbo härad hade Östergötland ett grönstensbrott med icke obetydlig tillverkning av stenredskap (se Ögtld I s. 12 o. 20).

Att de från främmande land återvändande lärt sig och fått erfarenhet av mycket, som de kunde lära de hemmavarande, är naturligt. Bland annat lärde de sig av sina stamförvanter, östgoterna, den tidens befäst-

ningskonst, varom ännu ett stort antal fornborgar inom Östergötland bära vittne. Det icke minst viktiga var, att den obändiga utlandsfararen — vare sig han gav sig ut för köpenskap eller för att taga anställning som krigare — fick lära sig ordning och tukt.

De nordliga folkstammarna och de söder om Mälaren och Vänern boende voro till sin läggning och sina lynnen mycket olika.

De nordligt boende *skridfinnarne* sökte, säger Jordanes, »icke sin föda av säd, utan leva av vilddjurens kött och fåglarnas ägg, då där en så stor avel lägges i träsken, att den både länder till släktets förökning och till folkets rikliga mättande». Härvid torde icke förglömmas, att Jordanes' arbeten datera sig så sent som från omkring år 550. Där bodde även *svearne*, vilka enligt Jordanes drevo handel »men levde fattigt». Men dessa stammar hade ännu vid folkvandringstiden icke framträtt i historien. »Särskilt de östligare bland dem» skriver Stjerna — forskaren och forntidsförfattaren —, »de som bodde vid Mälaren, Ålands hav och Bottniska viken ha under järnåldern före folkvandringstiden spelat en jämförelsevis obetydlig roll.» Det har visserligen blivit sagt, att de befolkat Norrland, och det har även förmenats, att de befolkat delar av Finland, men denna utsago är osäker och saknar bevis, ehuru det är bekant, att Ålandsöarna tidigt befolkades från vårt land. De hade icke heller visat böjelse för krigiska bragder eller för de östgermanska folkens — goter, vandaler och burgunder — strider mot det romerska väldet eller erövringarna vid Rhen, Donau och Medelhavet.

De i skyldskap med söderns mäktiga folk varande götarne, boende söder om Mälaren och Vänern, voro däremot tidigt ett kraftigt och betydande folk. Dessa, och bland dem icke minst östgötarne, visade sig i motsats till de nordliga stammarna tidigt hava en synnerlig håg att lära känna andra länder än sitt eget landskap. Därtill kom deras håg för kämpadater, som kom dem att deltaga i de gotiska släktfolkens strider mot de romerska staterna. Till detta bidrog nog förutom äventyrs- och krigarlusten även medvetandet om, att lika väl som de genom köpenskap och sjöröveri kunde förvärva ägodelar, så kunde de ock nå detta mål genom sold och krigsbyte.

Men vid tal om östgötarne i äldsta tid får ihågkommas, att landskapet var befolkat av invånare med olika kultur i väster och öster. De i väster voro ett jordbrukande folk, under det folket i öster levde av fiske och jakt. Men under det, såsom förut är nämnt, ett av de nordliga folken i vårt land levde på sistnämnda sätt ännu på Jordanes' tid hade den megalitiska kulturen (se Ögtld I s. 32) redan under bronsåldern, som slutade i Sverige i mitten av 6:e århundradet f. Kr. f., börjat utbreda sig till östra Östergötland.

Av vad här är anfört framgår, att de sydligare boende svenskarne — de må nu ha varit götar eller av annan stam — i äldre tid i kulturellt hänseende länge gingo framför de i norr boende. Inemot mitten av folkvandringstiden synas de nordliga stammarna, åtminstone svearne, emellertid förkovrat sig i avseende å levnadsvillkor, utbildning och anfallsstyrka.

De sydligare landskapen hade under de förflutna århundradena under köpmannafärderna samt framför allt under striderna mot romarväldet samlat betydande rikedomar. Detta tillsammans med den rikedom, som en bördig jordmån skapat, väckte slutligen svearnes avund, och dessa började att kasta lystna blickar å landskapen söderut. Att detta skedde mer av makt- och rikedomsbegär än av tanken på det i många avseenden fördelaktiga i stammarnas sammanslutning, torde kunna antagas.

Götalanden voro vid denna tid på grund av sitt deltagande i striderna mot romarne blottade på folk och detta t. o. m. i så hög grad, att det i jämförelse med andra tidsperioder visat sig från denna tid finnas ett märkbart mindre antal gravar. Av detta svaghetstillstånd begagnade sig svearne och anföllo Götalanden. Och därmed började de svåra strider, som sedermera under långliga tider pågingo mellan de båda folkstammarna.

Götar och svear.

Den ovan omtalade förminskningen av gravarnas antal sträckte sig vida omkring, även utom södra Skandinavien. Tiden från vilken denna minskning förmärkes börjar omkring år 300. Vad Östergötland beträffar, synes denna gravminskning börjat ett århundrade senare, beroende på den tidpunkt, vid vilken östgötarne kommo att deltaga i fejderna i söder. Från folkvandringstiden äro mycket få gravar kända inom landskapet.

Från samma tid har överallt, varifrån skarorna strömmat östgermanerna till hjälp, skatter av guld m. m. anträffats i jorden, vilka hemförts av de återvändande. Att de södra landskapen i vårt land och därmed även östgötarne därvid icke blevo lottlösa utan tvärtom, är förut omtalat. Däremot har forskningen visat, att den nordligare delen av Sverige i detta avseende står långt tillbaka vid jämförelse med den sydligare. En märkbar skillnad härå förmärkes emellertid från 500-talet, då stora rikedomar börja att därstädes hopas. Andra vardagligare fornfynd här i norr tyda även på en livligare förbindelse emellan de båda landsändarna.

Detta förhållande kan endast förklaras genom svearnes strider med och segrar över de södra landskapen. Vid den tid av folkförminskning, som inträffade under deltagandet i förvecklingarna i söder och därav följande brist på motståndsförmåga, hade götarne blivit berövade en stor del av sina förvärv till de segrande.

Att i Östergötland mycket dock blev kvar, veta vi. Måhända de dyrbara fynd, som i senare tid blivit anträffade, just vid denna tid blevo dolda i jorden undan de härjande.

Om dessa strider mellan götar och svear skriver Stjerna:

»Folkkriget mellan svear och götar och de senares underkuvande saknar känd motsvarighet från föregående tider på den skandinaviska halvön. Götarne voro av gammalt ett betydande folk. Det stod i frändskapsförhållande och förbindelse med de mäktiga väldena i södern. Det är ej otänkbart, att de med dem även voro politiskt förbundna. Östgoter och västgoter utkämpade under 500-talets första årtionde en hård strid med de västgermanska frankerna, och dessa angrepos, sedan deras konung Teuderic dött (511), sjövägen av goternas konung. Fred mellan frankerna och goterna synes ej blivit sluten, och ett årtionde senare uppblossade kampen på nytt. Götarne kunde bjuda svearne ett dess starkare motstånd, som denna förbindelse med söderns germaner tillförde dem rikedom och en, troligen även i militäriskt hänseende, högre kultur. Nederlaget har sålunda med all säkerhet föregåtts av bittra strider.

Platsen för dessa strider är bestämd genom läget av götarnes huvudland, även om det är tydligt, att sedan detta intagits, kampen därmed icke var slutligen avgjord. Det var från 300-talets slut och fram till början av 500-talet över de stora Östersjööarna, som förbindelserna från germanerna i söder träffade Skandinavien. Av dessa öar var Öland den viktigaste. Å Öland har man funnit ett större antal myntat guld från 400-talet än i övriga trakter av Skandinavien. Härtill komma guldfynd, ett rikt förråd av fornsaker av en delvis självständig utveckling, somliga av stor dyrbarhet och skönhet. Härstamma även de stora borgarna från denna tid, äger Öland ett stort försteg framför hela det övriga Skandinavien. Genom sitt läge erbjöd Öland stora fördelar. Omgivet av vatten på alla sidor ägde det bekväma förbindelser åt olika håll, samtidigt som det låg omedelbart intill det götiska fastlandet och av de götiska områdena låg närmast mynningarna av Weichselfloden, utmed vilken den viktiga förbindelsen med södern löpte. Mot denna ö, rik på skatter och borgar, den viktigaste delen av götarnes område, har svearne riktat sitt första anfall.»

En av de dikter, som berörde de nordiska striderna under folkvandringstiden, är det angelsachsiska Beovulfskvädet, tillkommet och sammanfört av skilda götiska och danska berättelser, vilka delvis förtälja om dessa nämnda strider. Kvädet visar bl. a. — liksom Ynglingasagan även giver den upplysningen —, att götarnes och svearnes krigiska förvecklingar, för att å ena sidan behålla och å andra sidan erövra makten, pågingo under mansåldrar. Beovulfskvädet avslutas emellertid redan innan den slutligen avgörande drabbningen försiggått, under det Ynglingasagan meddelar slutet eller Ingjald Illrådes svek att efter ett gästabud i deras

sovsal innebränna de sammanbjudna konungarne och därigenom vinna svearnes mål: götarnes underkuvande (se Ögtld I s. 45). Beovulfsdikten ordar endast om götarnes framgångar.

En av dessa fäktningar, vilka finnas omnämnda, röra sig om sveakonungen Ongenteow (Angantyr) och hans söner samt götakonungen Hädkyn och hans efterträdare. Härom berättas det, att Ongenteows söner Otere (Ottar) och Onela (Ale) hade gjort landgång vid Reosneberg och ofredat götarne. Götarnes konung Hädkyn blev härröver förtretad och gjorde infall i svearnes land. Genom överraskning lyckades han där från konungens borg bortröva den åldriga drottningen. Ogenteow lyckades emellertid upphinna Hädkyn och dödade honom. Men Hädkyns broder Hygelak eller Hugleik, som nu efterträdde sin broder, upptog striden. Under densamma bar det så till, att Ongenteow blev tvingad att försvara sig mot två götar, vid namn Vulf och Eofor. Den ene lyckades han slå till marken, men av den andre blev han dödad. Liket plundrades, och svearne blevo fullständigt besegrade av götarne. Konung Ongenteows baneman blev rikligt belönad av götarnes konung, som gav honom sin dotter till äkta jämte en förmögenhet av 100,000, antagligen ringar av guld, sammanlänkade med varandra (se Ögtld I s. 45 fig. 83). Ongenteow efterträddes av sina söner. Då Otere avled, uteslöt Onela sin broders söner från arvsföljden. Dessa togo då sin tillflykt till götarne, vilka nu hade Hardred till konung, och fingo av honom hjälp.

Enligt en annan uppgift skulle svearnes konung blivit besegrad av götarne vid Vendel i Uppland. Stjerna ställer denna seger i samband med götarnes deltagande i goternas ovannämnda fientligheter mot de västgermanska frankerna. Nyssnämnda seger »skaffar», säger Stjerna, »götakungen fria händer, och han företager nu angreppet mot goternas fiender frankerna i deras eget land, men denna färd slutar olyckligt. Konungen omkommer, och expeditionen misslyckas grundligt... »För götarne betydde denna oseger inledningen till en serie av nederlag, som tillfogades dem av de övermäktiga svearne.

Att i en tid som ifrågavarande, då vatten och hav voro de förnämsta förbindelselederna, dessa strider skulle komma att huvudsakligen utkämpas till sjöss eller i Östersjön och med den sammanhängande vatten, är naturligt. Men även till lands, vid Korpskogen, gränsskillnaden mellan de olika stammarna, tog fiendskapen utbrott. Huruvida drabbningar försiggingo å andra håll inom Östergötland finnes icke omnämnt men kan antagas, så mycket mer som götarnes rike visserligen sträckte sig från Västerhavet till Östersjön, men »ägde i öster sin tyngdpunkt» (Stjerna). Det såsom slutdrabbning omtalade slaget vid Bråvalla stod i Östergötland.

Vad Beovulf, som givit namn åt Beovulfs dikter, beträffar, säges att han efter många äventyr kom åter till Götaland, där Hugleiks änkedrottning erbjöd honom konungavärdigheten, därvid sonen Hardred skulle förbigås, ett anbud som Beovulf avslog. Senare vid Hardreds död emottog han riket. Beovulf var dock icke någon historisk personlighet, utan diktad och inpassad i götarnes konungalängd. Slutligen kom Beovulf, berättar sagan, i strid med en drake, i vilken kamp han dödades. Vid sin död säges Beovulf föreskrivit, att hans gravhög skulle ordnas på Hrones næse, det är Valens näs. »Detta» säger Stjerna, »skulle synas kunna tala emot Öland som geaternas huvudland, då vattnen kring Öland icke äro fyllda av valar. Emellertid finnes å Öland (i Löts socken) en udde med namnet Valsnäs, varest funnits och ännu möjligen finnas gravhögar från 400-talet. I närheten ligger Löts borg.»

Härvid må erinras, att det icke är uteslutet, att valar en gång levat härstädes. Namnet kan hava uppkommit därav, att man här fordomtima anträffat skelett eller skelettdelar av val (se Ögtld I s. 4).

Beovulfskvädet i sin helhet torde kunna i visst hänseende liknas vid en nutida historisk roman, där historiska tilldragelser äro uppblandade med romantiserade händelser.

Bråvalla slag.

Enligt sägnerna skall detta varit det märkligaste slag i norden. Det berättas, att när konung Harald Hildetand blivit gammal, satte han sin frände Sigurd Ring till konung i Uppsala och gav honom Svealand och Västergötland till välde. Själv behöll han makten över Danmark och Östergötland. Då Harald nått den höga åldern av 150 år, härjades riket på alla sidor. Det grämde alla, att ett fordom så mäktigt land skulle förödas. Många, som voro missnöjda med konungen, ansågo även, att han var för gammal att styra riket. Det förmäles, att några vid ett tillfälle sökte förgöra konungen, under det han befann sig i badet. De sökte genom rök och hetta förkväva honom.

— Jag vet väl, sade konungen, att jag synes eder för gammal, vilket även kan vara rätt. Likväl må jag få en för en konung mer passande död.

Han blev då förd till sitt hem.

Något senare anmodade Harald sin frände, sveakonungen Sigurd, att han med sitt folk skulle komma honom till mötes i öppen strid. Han lät Sigurd även veta, vad som hänt, och vad han nu ämnade företaga. Konung Sigurd samlade då folk från Svealand, Västergötland och Norge. Det säges, att då svear och norrmän seglade ut med flottan genom Stocksund, voro där 2,500 skepp. Konung Sigurd red med sitt folk landvägen genom Kolmörker, nu Kålmården, gränsskogen emellan Svea- och

Östgötalandskapen. Vid skogen väster ut till Bråviken mötte honom hans skeppshär, och där satte Sigurd sina härbodar under skogen mellan den och viken.

Konung Harald samlade även sin här, bestående av östgötar och danskar. Även ankom till honom en mängd folk från främmande länder. Så stor var denna krigsmakt, säges det, att då flottan var samlad, kunde man gå på skeppen liksom på en brygga från Seland till Skanör. Harald sände nu en man av sachsiska hären, Hjorlejf, till Sigurd för att utmana till strid och utstaka valplats. Konung Harald drevs emellertid av stormen ute på sjön i sju dagar och var nära att förgås, innan han kom in i Bråviken. Vid ditkomsten ordnade han genast sin här till strid. Hans fältherre hette Brune, vilken indelade hövdingar och folk i särskilda banér. Konungens livbanér med hovmän och skalder stodo mitt i härlinjen. Till honom hade även sköldmön Ursina från Venden med sitt folk kommit. De voro omtalade för sina långa svärd, sina pansar och små sköldar. Två andra sköldmör, Vebjorg och Hejdi, samt många kämpar från Friesland, Irland och England hade förstärkt danska hären. Enär Harald icke kunde gå, ställde han sig på sin stridsvagn, under det Brune och Hejdi sändes att bespeja fienden.

— Mig tyckes, sade Brune vid sin återkomst, att konung Sigurd är färdig till strid. Hans här är uppställd spetsig som ett svintryne. Det synes bliva svårt att strida med honom.

— Jag trodde, svarade Harald, att blott Oden och jag förstodo den krigskonsten. Få nu se, om Oden vill göra mig segern stridig. Detta har icke förut hänt, och jag beder honom icke tillåta detta. Men om jag förlorar striden, önskar jag falla med hela min här.

Konung Sigurds långsträckta stridslinje gick från Varaån intill Bråviken. Med Sigurd voro många kämpar, bland annat Ale den raske med en norsk krigshär samt Starkater, en i de gamles sagor berömd hjälte. Men konungens fältherre Ragvald, den rådkloke, stod i spetsen för den svinfylkade hären.

Nu blåste stridslurarna. Ett härskri hördes, och härarna drabbade tillsammans. Alla gamla sagor bevittna, att i norden aldrig någon strid försiggått, där så många tappra hjältar eller så mycket utvalt folk sammanförts. Efter en stund sökte den frimodige frieslandskämpen Ubbe ur konung Haralds här att tränga sig mot själva spetsen av Sigurds här Ragvald till mötes. Deras strid blev svår. Tunga voro de hugg, som överallt utdelades. Deras envig slutade med, att Ragvald besegrades. Sedan härjade Ubbe, var han gick fram, samt högg med båda händer. De, som icke vädjade, stupade för hans hugg.

— Var är nu Starkater, frågade kung Sigurd, då han såg Ubbe blodbestänkt, som så låter vårt folk förödas.

Starkater kom då och upptog striden med friesländaren. Det blev en svår strid, ända till dess folkträngseln skilde dem. Båda voro då illa sårade. Ubbe fortfor emellertid att kämpa. I Sigurds här voro ock Telemarksboar från Norge, vilka föraktades för sin tröghet. Det sades om dem, att föga bistånd kunde väntas från deras sida. När dessa sågo Ubbes framfart, sade de sins emellan: »Nu kunde Teleboarne vinna ära, om våra pilar fällde denne kämpe.» Och därpå sköto de två tolfter pilar i hans bröst, vilket blev hans bane, ehuru han länge kämpade frimodigt mot döden. Sköldmön Webjorg kom då emellan, och för hennes hugg föll mången hjälte. Då gick Starkater henne till mötes. En häftig strid uppstod dem emellan. Ett av hennes hugg träffade honom i kindbenet och sönderskar mun och haka. Men han stoppade skägget i munnen och höll därmed hakan uppe. Slutligen stupade hon för en av Sigurds folk, sedan hon fått stort lov för sin tapperhet. Därefter vägde, säger sagan, segern än på ena, än på andra sidan. Sedan började Starkater gå mellan de danska leden med blottat svärd och fällde den ena efter den andra. Slutligen mötte han sköldmön Ursina, som förde konung Haralds banér.

— Visst tyckes du rasa i fejden, sade Ursina, men nu är din dödstimme inne.

— Förr skall du, svarade han, fälla konung Haralds banér, och därmed högg han av hennes högra hand.

En kamrat kom då för att hämnas hennes ofärd men blev genomstungen av Starkaters spjut.

Alla de hjälteprov, som här utfördes, kunna emellertid icke förtäljas. Segern började slutligen vända sig på svearnes sida. När konung Harald såg det stora manfallet bland sitt folk, ställde han sig på sina knän, fattade två svärd, manade fram hästarna för stridsvagnen, högg på alla sidor samt fällde på så vis många av fienden, till dess en klubba träffade hans hjälm. Därvid rämnade hans huvud, och han sjönk ned. Det sades då, att detta banesår tillfogats honom av Oden.

Då nu konung Sigurd såg Haralds vagn tom, förstod han, att konungen hade fallit. Han lät därför giva signal att upphöra med striden samt tillbjöd fred, vilken genast emottogs.

Tidigt följande dag lät Sigurd söka sin frändes, konung Haralds, lik på valplatsen, rentvå och sköta detsamma enligt tidens sed. Sedan lades den döde på den vagn, som han brukat i striden, en gravhög uppkastades, varefter vagnen infördes i högen av den häst, konung Harald begagnat i striden. Därpå offrades hästen. Sigurd lämnade vidare från sig sin sadel och bjöd Harald att efter egen önskan rida eller åka till Valhall, varpå konung Haralds gravöl dracks. Innan högen tillslöts, anbefallde konung Sigurd alla närvarande stormän och kämpar att i högen inkasta stora ringar och goda vapen för att hedra Harald. Och därefter blev högen fullständigt tillsluten.

I en annan berättelse tillägges: Konung Sigurd lät därefter uppföra ett bål, där konung Haralds gyllene skeppsstäv fördes in i elden för att hedra Haralds minne. Askan av det förbrända liket fördes sedermera i urna till *Letra* för att där med häst och vapen högsättas enligt kunglig sed.

Så berättas det sedan gammalt om Bråvalla slag (se Ögtld I s. 45). Att ovan anförda saga under århundraden blivit förvanskad kan med säkerhet sägas. Vad som av det ursprungliga finnes kvar, eller vad som av senare händelser blivit tillagt, kan numera icke avgöras. Men att historien om denna strid, såsom det blivit sagt, icke skulle ägt minsta grund utan allenast vara en dikt, kan icke med skäl visas, trots de hoptrasslade berättelserna.

Vad platsen för denna strid beträffar, har den blivit förlagd dels till Värend i Småland, dels till trakten kring Bråviken. Såväl på grund av sagans framställning som ock av de i nämnda östgötanejd befintliga ortnamnen på Bra eller Brå har stridsplatsens läge i Östergötland blivit ansedd som den rätta.

En östgötaförfattare, Ture Hederström, har i *Fornsagor och Eddakväden i geografisk belysning* år 1917 påvisat, att Bråvalla, såsom Bugge påstått, icke är något uppdiktat namn utan ett namn, som under slutet av folkvandringstiden och under vikingatiden tillhörde Östergötlands geografi. Bråvallarna voro, säger H., de nu till stor del uppodlade ängsvallarna på båda sidor om Bra eller Brå, som Motala ströms nedersta lopp tydligen hetat, ett namn i övrigt som upptages i Snorreeddans namnremsa. »Emedan Bråvall var ett terrängnamn, som icke fästs vid någon viss gård, gick det förlorat samtidigt med åns gamla namn, som var själva grunden till åvallarnas. En mängd gamla namn på sjöar och vattendrag ha glömts, sedan vattnet upphört att vara den viktigaste både farleden och näringskällan för sin ort, och bygden i stället alltmer tilltog i betydelse. Sedan sålunda vissa platser vid vattendragen genom sitt läge och andra förmåner blivit huvudorter för kringliggande bygd, uppkallades vattendragen efter dem. På så sätt har namnet 'Brå' försvunnit för att ersättas med 'Norrköpings ström' och därigenom glömdes också Bråvallarnas gamla namn.»

Det är också till Motala ströms nedersta lopp och icke till Bråviken, som H. förlägger Bråvallaslagets plats, vilket synes helt antagligt.

Den gamla uppfattningen, att slaget skulle stått i Värendsnejden, har varit beroende på, att det hetat, att götaflottan och svearnes flotta skulle mötas emellan »Vic et Verundiam», vilket tolkats som emellan Bråvik och Värend. Men en dylik bestämmelse av platsen är ofattlig. H. söker visa, att med Verundiam menas Värmdön i Stockholmskären,

som i en handling från 1390 skrives Værundö och 1466 Verendhö, som latiniserat skulle giva namnet »Verundia». Med »Vic» menas, säger H., Vikbolandet. Mötesplatsen emellan svearnes flotta, som kom från Mälaren och Roslagen, och den norska, som kom från Gottland, skulle sålunda bliva fattbar.

I denna åsikt har H. fått en motsägare i doc. Hj. Lindroth, som på grund av anförda skäl säger, att »namnet Värmdö har intet att skaffa med Saxos Verundia och har icke någon plats i Bråvallaslagets geografi».

Även i avseende å de folkstammar, som här kämpat emot varandra, hava de gamla sagorna blivit olika tolkade.

Om de långvariga sammanstötningarna emellan götar och svear, »medan götarne ännu stödda på sina sydliga fränder», skriver Knut Stjerna år 1905 i en avhandling om »Svear och Götar under folkvandringstiden» i *Svenska fornm. föreningens tidskrift*, »bjödo ett kraftigt motstånd emot svearnes framträngande, skildras i Beovulfsångerna och i med dem parallella delarna av Ynglingasagan. Minnet av svearnes framträngande är även bevarat i uppteckningarna om Bråvallaslaget i Ynglingasagan och i Bjarkemål.... men att i verkligheten Bråvallaslaget varit den avgörande bataljen eller att överhuvud någon sådan ägt rum, är dock tvivelaktigt.»

Att den betydande forskaren Stjerna, och även andra med honom, utan angivande av skäl uttalar tvivel om ett timat slag vid Bråvalla är märkligt.

I en avhandling om *Beovulfskvädet* i *Antikvarisk Tidskrift* 1884 har P. Fahlbeck kommit till den åsikt, att med de i nämnda kväde omnämnda geaterna menas jutarna.

I denna sak skriver Stjerna: »Det måste ha funnits ett realt intresse, som burit denna långvariga fejd. Det är svårt att tänka sig, varför svearnes konungar och exempelvis jutarnes gång efter annan skulle ha hemsökt just varandras av stora avstånd skilda länder. Däremot vore det helt naturligt, om svearne angrepo och underlade sig götarnes rika men svagt försvarade områden.» Även andra skäl anföres av S. för att »geater» är liktydigt med »götar».

Schück säger i detta avseende: »Vad ordet 'geatas' beträffar, betyder det gautar icke jutar.»

Götarnes undergång förlägger Stjerna till omkring år 500 e. Kr. f., detta på grund av att guldströmmen från södern och samtidigt utvecklingen av de inhemska fornsakstyperna då upphörde. Då nu forskarne äro ense om, att svearna från omkring år 600 tilltogo i rikedom och makt, kan även detta anses giva vittnesbörd om, att striden stått emellan svear och götar. Även det att namnet på platsen för striden uppgives i sagan bestyrker, att den försiggått.

Den danske forskaren Ax. Olrik, som behandlat Bråvallaslaget dels i »Bråvallakvädet» i *Arkiv för nord. fil.* 1893 och dels i »Bravellir» i tidskr. *Namn och Bygd* år 1914, kommer emellertid till en annan slutsats. Han anser Harald Hildetand vara en dansk erövringslysten konung, som med stark makt genom Bråviken faller in i Östergötland för att bekämpa östgötakonungen Ring (Hring). Men själv faller Harald i striden och med honom en stor del av hans här. Östergötland, säger O., frälsades för denna gång. Det stora manfallet även i konung Rings här banade emellertid väg för svearnes betvingande av östgötariket.

Detta kan stämma med Ynglingasagan, som berättar, att det var med svek som Götaland kuvades, då konung Ingiald Illråde inbrände de till gästabud inbjuda övriga konungarne. Enligt sagan blev emellertid Östergötland det sista landskap, som förenades med Svea välde, vare sig östgötakungen då hette Högne eller Granmar. Men Olriks åsikt stämmer icke överens med Bråvallasägnerna.

Olrik har på följande sätt trott sig kunna återgiva Bråvallaslagets gång: »Harald Hildetand, den berømte erobrerkonge, der har skabt et dansk storrige, vil også underlægge sig de guld- og kornrige Gøtefolk, der i mere end hundrede år har været genstand for enhver stor krigerhøvdings attrå. Med en mægtig flåde viser han sig foran Bråvikens munding og stævner ind ad fjorden. Måske lader han en del av sit mandskab hærje det frugtbare Vikboland på fjordens sydlige side; men udbyttet bliver næppe synderlig stort, ti indbyggerne er flygtet med deres kvæg til den række av indlandsborge, der med mindre end mils avstand strækker sig gennem landet. Danerne har næppe vovet at storme dem en efter en; ti det vilde givet indlandsgøterne stunder til at samle hele deres mandskab, og desuden kunde det koste urimelige tab. Flåden stræber altså lige ind gennem fjorden til de flade strande på Bråbolandets ostkyst og i Motalaelvens brede munding, hvor det var så let for folkevandringstidens fartøjer at vinde til land. Målet er at nå kongsgården med dens skatte. Hæren fylker sig lidt ovenfor på den fem kilometer brede strækning mellem fjældranden (ved Qvillinge) og Motalaelven (dær hvor Norrköping nu ligger), — det i senere tid så navnkundige Brávellir. Hring stiller sin hær, med tilsvarende front mod øst, foran sin kongsgård.[1] Dette avgørende slag foran kongsgården (i sig selv så naturligt!) kender vi fra de gamle kilder, såvel historiske som sagnagtige: Sigar foran Sigested, Erik Sejrsæl imod Styrbjørn sydfor Uppsala på Fyressletten o. s. v. Ring må altså have rådet over mægtige stridskræfter. Fra Torsklint har man kunnet holde øje med Daneflådens indsejling; men allerede længe forinden har kystvogtere set flåden ude på Østersøen, og budsvende eller

[1] Ringstad, som O. säger vara en gammal kungsgård. Namnet Hring anser O. vara buret av någon hövding i nejden samt att det passar med förf:ns namnhistoriska resultat, att Hring i Bråvallaslaget varit östgötakonung.

signaltegn har mældt dens komme fra borg til borg. Hele Østgøtlands mandskab er på benene; borgene har avgivet en del av deres faste tropper. Måske har man endog vidst af angrebet så tidlig, at de tapre Gautigoter (vestgøter) har kunnet komme til hjælp. Hrings hær er i en henseende Haralds overlegen: i rytteriet der spillede en stor rolle i Skandinaviens kampe i 6:te årh., ligesom i Goternes krigstog i Sydevropa; Gøtlandene har gennem lange tider været berømte for deres heste og ryttere. Derimod kunde Danerne på de lette folkevandringsskibe umulig føre et talrigt rytteri over havet; og under kamp på den jævne Bråboslette må dette have bragt en mægtig fordel på Gøternes side. De to mægtige hærmasser støder da sammen; og under uhyre mandefald må Danerne vige. Da er der sikkert sket en katastrofe av samme art, som der senere skete ved Rastarkalv, ved Fodevig og flere steder. Den slagne angriberhær trængte sig i uordnede masser om skibene for at slippe bort, og faldt i hobetal for sine modstanderes sværd.

Sådan omtrent må slaget med disse udgangspunkter have artet sig. Men sikkert er, at den danske storkonges død og det umådelige mandefald, efterlod et indtryk som varede ved og forstærkedes gennem mange følgende århundreders digtning. Det er jo ikke sejre men nederlag, der stærkest sætter den digtende sans i svingning.»

I den förut anförda sagoberättelsen om Bråvallaslaget omnämnes, att konung Sigurd påbjudit, att konung Haralds förbrända lik skulle föras till *Lethra* för att där högsättas. Ovan nämnde författare, T. Hederström, har sökt angiva, varest denna plats möjligen kunde vara belägen, och yttrar därvid följande:

»Lethra, i grt- *Lethram* (obl.), är en av Saxe i god tro gjord ändring av fsv *Letha*, 1328 in *Læthum* (S. D. 4, n:r 2685), 1374 *Letheberga* (S. R. P., n:r 1075), nu Ledberg, kyrkoby (4 3/4 mtl) vid Svartån i socknen av samma namn, fordom i Gullbergs, nu i Valkebo hd, Ögl. (Att *Læthum* är Ledberg synes klart, emedan den i brevet, ett testamente, nämnde *dominus Nicolaus in Læthum* ju måste vara prästen därstädes. Någon annan socken, som här kan åsyftas, finns icke i Östergötland, dit i brevet nämnda orter höra.) Kyrkbyn har således tidigare hetat helt enkelt *Letha*, som synes mera naturligt, då den ligger på slätten mellan Svartån och Lillån; men sedan kyrka byggts på det invid Svartån liggande berget *Lethubergh*, fick denna och därmed som vanligt hela socknen sitt namn efter denna förnämliga plats, och väl förklarligt övergick detta slutligen också på byn. *Letha* har säkert varit Svartåns äldre namn — jfr *Läthubro* nu Lärbro, Gottl. — och det har redan under folkvandringstiden alldeles oförändrat gått över på det gamla bygdestället.»

H. anser vidare som bevis för att Ledberg fordom varit ett kungasäte den märkliga Ledbergshöjden (se Ögtld II s. 836), i vilken, enligt en

anteckning av socknens pastor 1667, en konung skall ligga begraven och till vilken hela Östergötland kört jord. »Men vad namn be:te konung skall hava haft, vet ingen för visst berätta.» H. talar vidare om den närbelägna gården Kungskvarn, vilket namn visar, att den tillhört ett kungsbol. H. talar även om Odensfors närbelägna gård, »som helt visst också hört till kungsbolet». H. anser detta namn ursprungligen tillhört den i ån varande forsen, som sedan givit namn åt gården. *Letha*-ån har således varit en helig å och Oden kungsgårdens särskilda gud. Av såväl sagobrottet som av Saxo framgår, att Harald var en ivrig Odensdyrkare. H. talar även om Alguvi i Kaga s:n, 1272 *Algudavi*, d. v. s, »alla gudars vi», beläget på 5 km:s avstånd österut från Odensfors, om vilken helgedom Harald tros ha haft sitt synnerliga hägn o. s. v.

»Allt sammanlagt», slutar H., »gör i högsta grad troligt, att Ledberg, det forna *Letha*, eller möjligen det därinvid liggande Odensfors varit konung Harald Hildetands kungsbol och att den fordom förvisst mycket väldiga gravhögen innesluter stoftet av östgötarnes mest berömde konung i heden tid.»

Här synes det som om H:s inbillningsförmåga gått för vida, och alldeles säkert är, att en bevisföring, som ytterst endast stöder sig på ett ovisst antagande, aldrig kan bliva någon slutgiltig utsago. Men det har alltid sitt intresse att följa Hederströms tankegång. Vad dessutom Kungsbro beträffar, hette denna gård ursprungligen Bro, därefter Biskopsbro samt först sedan den indrogs till kronan Kungsbro.

Om Harald Hildetand, såsom sagorna säga, var konung över Danmark och Östergötland, synes det helt naturligt, att hans lik från Bråvalla fördes till det forndanska konungasätet *Lethra*, senare *Lejre*, där han förmäles hava bott.

I samband med sina forskningar rörande Bråvallaslaget söker Hederström visa, att Norrköping vid tiden för detta slag hetat *Bravik*. Bevisföringen torde dock åtminstone icke i allo kunna gillas. Att platsen, där staden nu är belägen, varit tidigt besökt eller bebodd är bekant (se Ögtld I s. 9). Men för H:s utsago, »att Norrköping är en gammal ort, mycket äldre än Söderköping», tarvas nog andra bevis, än dem H. anför. Säkert är, att på grund av Luddens bergås och det ansenligt höga Ramundershäll invid Söderköping blev Söderköpingsorten land vida tidigare än Norrköpingsorten. Det enstaka fynd av en harpunspets, vilket 1907 gjordes vid grundläggningen till nya rådhuset i Norrköping och som hänförts till äldre nordiska stenåldern, är icke något säkert bevis för, att orten då varit *bebodd*, ehuru det med säkerhet visar att bygden varit *besökt*. Och som föremålet hittades bland skelettdelar av en säl, är det bevis för, att platsen, där nu rådhuset står, vid den omnämnda

tidsperioden stod under vatten och sålunda icke kunde vara bebodd. De vid Norrköping omtalade borgarna bevisa ingenting. En dylik borg omtalas även från Ramundershäll vid Söderköping. Sistnämnda stad bevakades dessutom och försvarades under medeltiden av fästet Stegeborg, vilket utan tvivel ersatte en där förut befintlig fornborg.

»Norrköping är,» säger H., »också som köping vida äldre än Söderköping, och när Norrköping under namnet Bravik fick bevittna det ryktbara Bråvallaslaget, stod den djupa dalsänka, vari Söderköping ligger, om icke alldeles, så dock nära nog under vatten.» Detta antagande kan bemötas med, att båda dessa städer äro belägna i en slags dalgång. Ytterligare må nämnas, att i Söderköping gjordes år 1909 en del fynd, »vilka föra stadens historia tillbaka till 1000-talets senare del» (se Ögtld II s. 1127).

Att Norrköping ursprungligen hetat Bravik, vill jag icke bestrida. Men ingenting hindrar, att även Söderköping ursprungligen haft ett annat namn, t. ex. Birka, ett namn som fordom användes för flera handelsplatser. Det är känt, att Söderköping i äldre tid hade sin egen *Bjærköarätt* (se Ögtld II s. 1,131) eller den äldsta lag, som varit gällande för svensk stad. S. k. »svart jord» är anträffad i Söderköping, och vid grävningar hava nästan över allt påträffats lämningar av ett eller flera kollager och därunder tomtningar av hus, broläggningar av trästockar samt stenläggningar för torg och gator.

Ragnar Lodbrok och Tora Borgarhjort.

Snorre Sturlesson kallar i sina kungasagor Ragnar Lodbrok för Sigurd Rings son. Huruvida så är, är emellertid ovisst. Tvivel har t. o. m. uppstått, om Ragnar Lodbrok varit svensk konung. Måhända denne Ragnar blivit förblandad med en annan av Saxo nämnd svensk konung, som hetat Ragnar. Med visshet kan sägas, att Ragnar Lodbrok och hans söner äro historiskt kända, och hava samtida författare ett och annat att nämna om hans och hans söners krigiska bedrifter i Frankrike, England och Irland samt sydligare mot kusterna vid Medelhavet.

Emellertid berättas här följande sägen om Ragnar Lodbrok och Tora Borgarhjort, som skall härleda sig från Östergötland, dit Ragnar kan ha kommit långväga ifrån.

I Östergötland levde en mäktig jarl vid namn Herraud, som sades härstamma från Odens son Gote. Hans dotter Tora, som var vida omkring i norden omtalad för sin skönhet, hade fått binamnet Borgarhjort, därför att hennes fader, på grund av sin omsorg om henne omgärdat hennes kammare med en skidgård liksom en borg ävensom därför att hon i skönhet överträffade kvinnor liksom hjorten överträffar andra djur. I denna borg bevakades hon enligt några av en kämpe vid

namn Orm, men sagan vet att förmäla, att Herraud gav sin dotter en liten lindorm i en ask. Lindormen hade han fått i ett trollägg från Bjarmaland i Ryssland. Ormen växte snart till så, att han måste flyttas utom skidgården. Han blev allt större och till sist låg han i ring kring hela borgen. Ingen kunde komma därin utan att giva ormen föda. Detta tycktes emellertid jarlen bliva för svårt, och vid tinget lovade han, att den, vem det än vore, som dödade ormen, skulle få hans dotter till äkta. Detta löfte blev känt vida omkring, men alla fruktade ormen och ingen vågade försöka att vinna den lovade belöningen. Men ryktet om detta löfte kom slutligen även till konung Ragnar, som, ehuru ung, redan var bekant som en mäkta stor kämpe. Han lät göra sig kläder av ludna skinn, vilka kokades i beck och beströddes med sand för att sedan hårdna. Denna klädnad gav honom namnet »Lodbrok». Icke långt därefter seglade han till Östergötland, där han lade till invid kusten, samt begav sig till Herrauds borg.

Ehuru med svår möda lyckades han döda ormen. Ragnar lät spjutet, med vilket han dödade ormen, sitta kvar i odjurets rygg. Men spjutskaftet tog han med sig, då han gick upp till den sköna Tora i borgen, där han talade:

»För fagra kvinnan gav jag den leda ormen sitt banesår.
För dig, du väna mö, jag vagat livet har, vid femton år.»

Därefter gick han till jarlen och bad honom uppfylla sitt löfte om dottern, till vilken Ragnar fattat kärlek redan vid första anblicken. Som bevis för, att han var den, som dödat ormen, framlämnade han spjutskaftet. Herraud anordnade nu ett ståtligt bröllop, efter vilket Ragnar förde Tora som sin drottning till sitt hem. Ragnar höll sin maka mycket kär och han for därför numer icke så mycket ut i härnad som förut. Tora födde konungen två söner Erik och Agnar, vilka blevo ståtligare och starkare män än andra.

Men så blev Tora sjuk och dog slutligen. Det blev för Ragnar stor sorg. Han trivdes icke längre i sin borg utan lämnade sina söner att styra sina riken och begav sig själv åter ut på vikingafärder. Någon kvinna ville han icke mer äga.

Denna sägen berättas av äldre författare på skilda sätt, men i huvudsak liknar den den ovan omtalade.

Prinsarne Erik.

Adam från Bremen vet att berätta om en strid, som skall ha timat efter Stenkils död år 1066 emellan två prinsar, vid namn Erik. De tävlade båda om kronan. Striden skall ha stått vid Vårdsbergs socken i Östergötland, och sägas där många betydande män ha omkommit. Å Vimarka

gårdars ägor har man funnit sporrar, och här, berättar sägnen, skall fordom varit säte för jarlar eller för någon småkonung. Ännu finnes å Vimarka s. k. källaregård en väl bibehållen källare från gammal tid. Här har även tillvaratagits en armring, delar av ringar och spännen samt en del arabiska och tyska mynt (se Ögtld II s. 133).

Å ett gammalt i Vårdsbergs kyrka befintligt altarskåp finnes å dörrarnas baksida en numera nästan utplånad målning, som framställer två stridande härar, vardera förande ett banér med tre kronor. De stridande äro harneskklädda och föra lansar, hillebarder, spjut och svärd. Över femtio figurer äro dels avbildade, dels antydda. En av de främste, som har krona över hjälmen, klyver sin motståndares huvud. I bakgrunden ses branta berg, klyftor och ett högt torn m. m. Målningarna, som datera sig från 1438, anses framställa nämnda strid.

Denna strid skall sedermera fortsatts vid Kämpestad, nu Kimstads socken. De två prinsarne sägas därvid stupat i envig mot varandra och med dem de förnämligaste av deras anhängare.

Vilka dessa Erikar varit, vet man icke, men de skola, om sägnen äger grund, vara ättlingar av Stenkilska huset. Det har uppgivits, att de voro söner av Emund den gamle († omkr. 1060) och Anund Jakob († omkr. 1050), vilka båda voro söner av Olof Skötkonung. Huru det förhåller sig härmed kan icke visas. Emund och Anund tyckas ha dött utan manlig avkomma.

Åkrarna i Kimstads prästgårds ö. gärde kallas ännu kämpeåkrarna.

Å sockenkyrkans tak finnas till minne av denna strid emellan prinsarne två ryttare till häst, vända mot varandra. De äro på 1860-talet förfärdigade av järnbleck och liknande de därförut befintliga, ehuru dessa voro av trä. De senare uppsattes år 1733. Å gamla kyrkans tak funnos även dylika bilder av trä med hästarna rännande emot varandra men ryttarne sittande baklänges, vilket skulle beteckna, att prinsarne ridit från kronan och ur världen. Dessa äldre bilder blevo år 1719 nedskjutna från taket av förbimarscherande krigsfolk.

Å en kulle å Landsjö ägor finnes eller har funnits en fyrkantig stensättning, vilken av folket blivit kallad »kung Eriks grav». Där skall enligt sägnen en av prinsarne vara jordad. I Grebo socken går en sägen, att en av dessa prinsar skall ha bott på Stora Kungshäll, där på en kulle ännu skall finnas lämningar av en mur.

Med dessa prinsar, vilka berättas å mödernet härstammat från Ynglingaätten, utdog det urgamla konungahus, som enligt sagan ledde sitt ursprung från Asaoden.

Det berättas, att nyssnämnda bröder Emund och Anund voro konungar, den yngste, Anund, först och efter hans död Emund, och säges det, att landet hade lugn och att folket levde lyckligt i deras tid. Konung Emund skall ha avlidit år 1056 och blev enligt sägnen begraven i Lin-

köping. Av götar och svear blev han kallad »den gode», och de sörjde hans bortgång. Av de påviske kallades han »den slemme», därför att han icke kunde fördraga deras maktlystnad.

Hednatidens slut och kristendomens början.

Med en ny tid undanträngdes de hedniska gudarne av den kristna tron. De sedan gammalt dyrkade gudarne blevo t. o. m. ansedda som onda andar.

Den äldsta urkund, som är känd om den kristna lärans införande i norden, är påven Paskalis uppmaning från omkr. 817—824 till alla kristna att stödja biskop Ebbo och en hans medhjälpare under deras beskickning dit för att där införa kristna läran samt påvarne Eugenius II:s och Gregorius IV:s uppdrag åt Ansgarius och Simeon i samma syfte. År 829 emottog romerske kejsaren Ludvig den fromme, frankisk konung, en beskickning från den svenske konungen. Enligt Ansgarius' levnadsteckning hade dessa sändebud bl. a. till uppgift att bedja kejsaren sända män till Sverige för att kristna landet, men »detta är», säger Schück i sin *Sv. ill. litteraturhistoria*, »en munkuppgift, som förmodligen kan omskrivas därhän, att konung Björn anhållit om några politiska eller merkantila förmåner och till ersättning lovat tillåta en frankisk mission i Sverige». År 834 fick Ansgarius kejsar Ludvigs förordnande att vara ärkebiskop i Hamburg över alla länder norr om Elbe jämte uppdrag att besörja de nordiska hedningarnes omvändelse, ett förordnande som några år senare stadfästades av påvarne med därjämte lämnade särskilda föreskrifter.

Ansgar eller Ansgarius kom till Sverige första gången omkring 830, då första försöket gjordes till införande av den kristna läran i vårt land. Andra gången hitkom Ansgar på 850-talet. Huruvida han då besökte Östergötland är icke känt. Man vet, att han besökte den forntida staden Birka. Denna stad har emellertid blivit förlagd till olika platser inom Sverige. Bl. a. har den särskilt i Östergötland kände, lärde bibliotekarien och kyrkokerden L. Kr. Wiede sökt visa, att Ansgarii Birka är det nuvarande Söderköping. H. Hildebrand säger emellertid härom: »Det är allenast i ärkebiskop Rimberts och mäster Adams av Bremen skrifter, särskilt i Adams, som vi kunna få några upplysningar om staden Birkas läge, men vad i dem förekommer står i en viss motsägelse mot vartannat, varigenom de olika meningarna blivit möjliga. Det visade sig uppenbarligen, att Adam visste rätt mycket om Sverige men ock att hans vetande ej var fullt korrekt — han trodde t. ex., att den skandinaviska halvöns sträckning gick i öster och väster — och man måste därför, vid försöken att bestämma Birkas läge, noga skilja mellan de uppgifter, som äro beroende av hans felaktiga uppfattning och dem, som äro fullkomligt oberoende därav.»

På vad sätt det till en början gick till i norden att utbreda den kristna läran framgår av Olof Tryggvassons saga. Olof avled år 1000. Snorre Sturlesson berättar bl. a. härom:

Öivind hade blivit tillfångatagen av kung Olofs män, vilka seglade med honom till konungen i Nidaros. Då de kommo till samtal, bad konungen Öivind, att han i likhet med andra män skulle låta döpa sig, men Öivind svarade nekande. Konungen bad honom då ytterligare att taga emot kristendomen och anförde såväl konungen som biskopen många skäl härför, men Öivind lät icke övertala sig. Konungen bjöd honom då gåvor och gårdar, men Öivind ville ändock icke. Då hotade kungen honom med misshandel och död, men Öivind gav icke efter.

Då lät konungen bära in ett kärl fullt av glöd, som sattes på Öivinds mage.

— Tag bort fatet, sade Öivind, jag vill säga några ord, innan jag dör.

— Vill du nu, Öivind, sporde konungen, tro på Kristus?

Svaret blev fortfarande nekande, och kort därefter dog Öivind.

En annan gång hade konung Olof och hans män överfallit Raud på hans gård, och en del av husfolket dödades. Konungen bad därefter Raud att låta döpa sig.

— Jag vill, sade konungen, i så fall icke taga ifrån dig din egendom utan fastmer vara din vän.

Men Raud vägrade att bliva kristen och sade sig aldrig komma att tro på Kristus samt talade därtill icke gott om Gud. Vredgad häröver lät då konungen binda Raud och sätta en träbit emellan hans tänder för att hålla munnen öppen. Därefter fördes en orm till hans mun, men denne ringlade sig undan, då Raud andades emot den. Konungen tog då sin lur och satte den i Rauds mun, varefter ormen inleddes i luren. Med en glödande järnstång tvingades ormen in i munnen och halsen och trängde sig fram genom sidan. Då avled Raud. Därefter tillskansade sig konungen en hel del guld, silver, vapen och andra dyrbarheter. Vidare blevo Rauds alla män döpta. De, som icke ville låta döpa sig, pinades eller dräptes. Därefter seglade konungen sin väg i Rauds drake, som var ett vida ståtligare skepp än konungens eget.

Visserligen äro dessa anförda berättelser icke hämtade från Östergötland utan från vårt grannland Norge, men då ofördragsamheten var så svår därstädes, kan med skäl tänkas, att tiderna i samma avseende icke voro de bästa i vårt landskap vid den kristna lärans införande här. Målsmännen för kristna lärans införande i Östgötabygden voro helt säkert icke mindre råa och grymma än grannfolkens.

Allt efter som kristendomen vann utbredning, skapades nya samhällsförhållanden. En ny kultur uppstod efter hand. Det, som förr ansetts som heligt, blev nu vedervärdigt. Och för att nå målet kristendomens fullständiga seger, fingo de milda känslorna giva vika. Det

var nog här som annorstädes med järnhård hand, som de nya åsikterna vunno framgång.

Vid denna tid bodde i Norge Olof Haraldsson. I sin ungdom härjade han vid svenska kusten i Mälaredalen och besökte Gottland, men gottlänningarne gjorde sig honom kvitt genom att betala honom skatt. Olof blev sedan konung i Norge. Med sin svåger, sveakonungen Anund, levde han i gott förhållande, och tillsammans härjade de i danska riket. Efter en strid vid Åhus i Skåne mot konung Knut förlade de sina flottor vid Barvik eller Barösund, inloppet från Östersjön till Norrköping.

Konung Olof var varmt tillgiven den kristna läran, och i Norge fortsatte han med iver konung Olof Tryggvessons arbete för kristna lärans utbredande därstädes. Men det tycktes även som om han främjat kristningsarbetet i Sverige. Efter sin död blev han ansedd som helgon och fick namnet Olof den helige.

Då nu konung Olof lämnade Barösund — efter konung Olofs död en tid kallat Olofshamn, liksom flera holmar i skären blivit uppkallade efter namnet — färdades han landvägen genom Östergötland och Västergötland åter till Norge. Huru lång tid, som användes för denna hans färd, är icke känt. Men troligt är, att han under tiden utbredde sin tro på den kristna läran. Och vad som är visst är, att han efter sin död åtnjöt stort anseende hos östgötafolket. Att han under sin hemfärd vistades i den nuvarande Norrköpingsnejden torde framgå av den dyrkan, man därstädes ägnat honom, och av de minnesmärken efter honom, som under århundradenas lopp alltjämt där bibehållit sig. S:t Olof är omtalad såsom anläggare av många kyrkor. Måhända har han grundlagt Norrköpingsortens första kyrka.

Äldsta stadskyrkan bär namnet S:t Olof, och i kyrkans sigill finnes bilden av konungen, sittande på en tron, med krona å sitt huvud och spira i sin hand. Stadens äldsta vapen, som begagnades under flera århundraden, framställer även S:t Olof sittande på tronen med riksäpplet i ena och en yxa i andra handen. Av detta sigill finnas två kända avtryck, båda vidhängande brev, dagtecknade den 6 april 1384. Det ena av dessa är särdeles väl bibehållet. Det framgår härav, att S:t Olof icke blott var kyrkans utan även stadens skyddshelgon under medeltiden. Staden har även i senare tid vårdat detta folkminne, och det nuvarande vapnet har förutom ett krönt N. en spira och den norska yxan (se Ögtld II, s. 1110). Dessutom är tornet å det år 1910 färdigbyggda rådhuset överst prytt med en bild av S:t Olof.

Men flera kyrkor inom Östergötland hava eller ha haft minnen av S:t Olof, vilka blivit ansedda såsom helgade honom. I Gryts kyrka fanns förr hans bild med fötterna trampande på ett troll. Andra kyrkor, vilka

på grund av befintliga bilder av S:t Olof ansetts ha varit helgade åt honom, äro: Bankekinds, förut Svinstads, Kullerstads, Mogata, Tåby, V. Husby, Vånga och Ö. Ny. Att dessa Olofsbilder länge höllos heliga och ansågos undergörande framgår av, att yxan, som tillhört bilden i V. Husby kyrka, länge och ännu in på 1700-talet användes för att vidröra barnaföderskor för att därmed underlätta barnets födelse.

Den hedniska guden Tor och S:t Olof sammanblandades länge med varandra. Härtill bidrogo antagligen den gemensamma sinnebilden, yxan, ävensom trollet, föreställande hedendomen, under S:t Olofs fötter, som kunde liknas med en av Tor besegrad jätte, samt ett likartat skaplynne dem emellan, vartill kom den lika skäggfärgen.

Olof stupade i slaget vid Stiklastad den 29 juli 1030. Den dagen betecknas ännu i svenska almanackan med namnet Olof samt har kallats Olsmässedagen.

År 1080, kanske även därförut, synes den påvliga makten satt sig i närmare förbindelse med Sverige. Nämnda år avsände påven Gregorius ett brev till »svearnes» konung I, vilket talar om svenska folkets omvändelse till kristendomen, samt samma år ett annat till »västgötarnes» konungar I och A — varmed icke kan menas annat än Inge och Hallsten — även det betygande tillfredsställelsen över omvändelseverket i Sverige.

Vid tiden omkring år 1080 levde en man vid namn Sven, som till börden var östgöte. Han var av en rik östgötasläkt samt säges varit svåger med konung Inge. Sven var äregirig och åtrådde att komma till makten. Då nu Inge ville i Uppsala stadfästa den kristna läran, men hedningarne åter ville, att han skulle förestå offren, vilket Inge icke ville underkasta sig, blev han fördriven. Sven åtog sig då att blota eller offra samt återupprätta förfädrens offer till gudarne. Han valdes då till konung. En häst framfördes, och den nyvalde konungen tog nu själv offerkniven och slaktade hästen, som därefter anrättades till sedvanligt offermål.

Det gick senare Blotsven — vilket namn han bekommit — genom Inges försorg illa. Han blev på Broby gård i Uppland nedhuggen. Konung Inge regerade sedan länge samt lät, som det säges, bränna avgudatemplet i Uppsala, men blev därifrån fördriven av hedningarne. Nämnda tempel började senare att iståndsättas av Sverker den gamle för att komma till användning som kristen kyrka.

Hedningar från Uppsala flyttade till Östergötland och Småland, där de åt sig valde till egen konung Blotsvens son Erik, kallad Årsäll. Enligt andra skulle Blotsvens son hetat Kol. Ännu under förra delen av 1100-talet företog Sigurd Jorsalafare ett korståg mot hedningarne i Småland.

Den siste hedningen i Östergötland skall, berättas det, ha varit Kättil, som bodde i Kättilstad, vilken socken skall ha fått sitt namn efter honom. Han säges varit jarl hos Håkan Röde samt ättling av Brokind-

jarlarne. Trogen sina gudar samt av fruktan att konung Inge med våld skulle tvinga honom att övergiva sina fäders tro, skall Kättil undandragit sig allt umgänge med världen och ingått i sin gravhög tre år före sin död.

Denna gravhög skall enligt sägnen varit befintlig, där sedermera kyrkan byggdes.

Vid den tiden skulle han och hans makas lämningar blivit förflyttade till norra sidan av kyrkomuren, där en upphöjning ännu på 1700-talet utvisade platsen.

För sin tillgivenhet för hedendomen fick han namnet *Kättil okristen.* Två bitar av Kättils s. k. huvudskål ha till senaste tid förevisats i kyrkan.

Att under den långa övergångstiden från hednatro till kristen tro den gamla religiösa uppfattningen i vissa avseenden formade sig efter de nya åsikterna är förklarligt. Så bibehöllos hedniska tempelfester men förbyttes till kristna högtider. Julhögtiden t. ex., som i hednatid firats till solens ära, fick nu betydelsen av en fest för Kristi födelse eller ankomsten av kärlekens och rättfärdighetens sol. Julhögtiden infaller dock tre veckor tidigare än offerfesten.

Gudar och helgon förblandades med varandra. Gudarne t. o. m. döptes och fingo helgonnamn. Guden Tor blev länge ansedd som ett helgon och kallades helige Tor. På så vis blevo forna gudar fortfarande hyllade på samma sätt som förut. Kristus själv var i de omvändas uppfattning till en början och kanske under längre tid jämställd med de hedniska gudarne samt kunde åberopas samtidigt som dessa.

Vid de forna offerkällorna uppsattes kors. Här nämnes endast en dylik korskälla, nämligen den, som är belägen emellan Stora Årteflo och Fridhem i Tirserums socken, vilken källa ännu i början av 1800-talet utmärktes med ett kors.

De gamla gudarne nedstörtades visserligen från sina platser i gudahusen men ersattes av bilder av sådana, vilka blivit förklarade för helgon på grund av sitt leverne och därför att de fått lida martyrdöden för sin tro. Den gamla uppfattningen kläddes till en början endast i en ny form. Gammal kultur utbytes icke så lätt mot en ny.

Många voro varken kristna eller hedningar. Vid ett möte, som konung Olof den helige hade med en skara män, som ville tillhöra hans stridshär, frågade konungen dem, om de voro kristna.

— Vi äro varken kristna eller hedningar, svarade en av dem, och vi hava ingen annan tro än den, att vi tro på vår styrka och segerlycka. Därmed äro vi väl tjänta. Konungen tog då icke emot dem.

— Det är stor skada, sade konungen, att så kraftiga kämpar icke skola tro på Kristus, sin skapare.

Anledningen till våra förfäders övergång till kristendomen kunde vara av olika art. På samma gång mången stod stadigt fast vid sin gamla tro, kunde likväl andra lätt nog låta döpa sig.

Ovannämnda skara, som ville taga lejd hos konung Olof, hade till anförare två bröder, Gauke-Tor och Avrafaste. De bjödo något senare ännu en gång konungen sin hjälp. Konungen bad dem då låta döpa sig och antaga den rätta tron eller också fara sina färde.

— Då må jag säga, sade Avrafaste, att jag vill icke vända åter. Jag vill vara med i striden, men det är mig likgiltigt, å vilken sida jag kämpar.

— Om jag skall vara med i slaget, svarade Gauke-Tor, vill jag bjuda konungen min hjälp, ty han är mest i behov av stöd, och om jag skall tro på en gud, så är det mig icke svårare att tro på Vitekrist än på en annan gud. Jag anser därför, att vi skola låta döpa oss, då konungen lägger så stor vikt därvid. Låt oss sedan gå till strids med honom.

Detta blev nu allas mening, varefter de döptes, och konungen upptog dem i sitt hirdlag.

Då hednafolket behövde hjälp, anropade de därom sina gudar. Vid ett tillfälle, då svenskarne hade företagit ett krigståg till Kurland, hade de länge förgäves belägrat en stad. Slutligen sökte de genom lott förfråga sig, huru utgången skulle bliva. Ingen av gudarne syntes emellertid villig att komma dem till hjälp. I sin förtvivlan häröver fingo de av några köpmän, vilka hade kännedom om den kristna läran, det rådet, att vända sig till de kristnas mäktige gud. Det drogs ånyo lott, och det visade sig då, att Kristus ville vara dem behjälplig. Då de nu i sin glädje häröver ville företaga en stormning, behövde de icke utföra densamma, enär staden gav sig frivilligt. Med tacksamhet och en längre tids fasta prisades då den allsmäktige Kristus. Huruvida de sedermera övergingo till den kristna läran uppgives emellertid icke.

Att hednagudarne sent glömdes, framgår av en anteckning i A. Bromans avhandling om *Skärkinds socken* 1851. Förf. nämner däri, huru en medelålders man berättat, att i hans ungdom stundom hördes eden »Oden ta' mig» ännu uttalas.

Det religiösa livet var under kristendomens tidigare århundraden icke alltid så som det borde vara, vilket framgår av åtskilliga påvliga brev från dessa tider. Om icke anledning därtill förekommit, skulle helt

naturligt icke några förmaningar till bättring framkommit. Till och med prästerna gingo icke fria från dylika. Så tillskrev t. ex. påven Alexander III under senare hälften av 1100-talet Sveriges konung, landets biskopar, jarlen samt prästerskapet och folket i Götaland. I detta brev berörde han i avseende å äktenskapet, att ingen fick leva i månggifte o. s. v. För övrigt gavs stadganden angående helgden av prästerskapet och deras ägodelar, om tionde och arv samt slutligen i avseende å nykterheten. Påven säger sig till sin fasa hava hört, att några bland dem, som han tillskriver, genom djävulska förförelser enligt hednabruket anse och vörda en viss man, som blivit dräpt under svalg och dryckenskap, under det kyrkan knappt tillstädjer förböner för sådana, vilka blivit bragta om livet i dryckeslag. Då aposteln säger, fortsätter påven, att drinkare icke skola tillhöra Guds rike, böra dessa avhålla sig från dryckenskapslasten för att vinna Guds rike. Må dessa drinkare icke till våda för sina själar våga att hålla den mannen såsom helgon, även om flera underverk hände genom honom, så mycket mer som ingen äger rätt att offentligen dyrka en sådan person som den nämnde utan med den romerska kyrkans tillåtelse (se Dipl. sv. B. I, s. 60).

Det är förut omnämnt, hurusom hedningarne icke alltid voro så noggranna vid valet av sina gudar. Dessa kunde t. o. m. avsättas vid begångna förseelser (se sid. 24). Av ovanstående framgår, att man i vårt land icke heller alltid var så noga vid valet av helgon, åtminstone under kristendomens första århundraden.

Församlingslivet gav även anledning till anmärkningar. Enligt ett brev av nyssnämnde påve hade i detta avseende inrotat sig en del oegentligheter. Så plägade världsliga personer, särskilt bland de mäktige i socknarna, efter behag eller mot ersättning utan de andliga myndigheternas samtycke tillsätta präster, däribland ofta förrymda munkar, mandråpare och andra brottslingar, som icke ens voro prästvigda.

Att präster, som för levnad med frillor blivit avsatta och bannlysta, fortfarande förrättade prästtjänst förekom även. Inbrott i prästhus och kyrkor omtalas. Med kyrkofriden var det icke alltid så välbeställt. Fråga torde också vara, om icke t. ex. Vårdsbergs och Bjälbo kyrkor med sina befästade torn lika mycket, om icke mer, voro tillkomna som försvar för anfall från hedningarnes sida som till skydd mot andra fiender.

Det klagades även över, att den påvliga ordningen icke följdes samt att vissa åtgöranden icke överensstämde med prästerskapets värdighet och ställning. Anmärkning gjordes mot, att de andliga underkastades världslig domstol, landets lag, järnbörd o. s. v. samt avstraffades och dräptes. Tionde inflöt icke heller så punktligt. För att förmå folket giva dylik skulle vid försummelse bannlysning utfärdas eller förbud givas att begå nattvarden. Äktenskap utan prästerlig vigsel synes förekommit. Giftermål i förbjudna led omtalas. Det var stadgat, att äktenskap icke

fick ingås emellan närmare släktingar än sjunde led. År 1252 utfärdade påven Innocentius IV särskilt tillstånd för två i fjärde led besläktade personer att gifta sig. Vid ett annat tillfälle förklarades, att de, i fjärde och femte skyldskapsled, som redan voro sammanvigda, icke behövde åtskiljas.

Kyrkor uppfördes emellertid efter hand överallt, och vi se ännu i dag, huru nära intill varandra templen uppfördes i den tätare bebodda delen av Östergötland eller i Vadstenabygden. Antalet kyrkor inom Östergötland torde i äldsta tid kunnat räknas i samma antal som i nuvarande tid.

Klosters anläggande förekom i vårt land först under 1100-talet. Det är dock icke otroligt, att mindre sammanslutningar av personer, vilka benämnde sig munkar, levde klosterliv. Därom tyder namnet *Munkaboda* senare Norsholm. Munkaboda omtalas i nu kända äldre handlingar icke förr än 1178, då det tillhörde Linköpings biskopsstol, men kan vara betydligt äldre. En skola skall här funnits under kristendomens äldre tid och under förra delen av 1200-talet omtalas »capella munkabodha». Enligt en gammal sägen skulle visserligen Östergötlands första kloster varit beläget här och det har t. o. m. uppgivits, att det skulle varit anlagt år 855. Något Munkaboda kloster finnes likväl icke omtalat i äldre kända handlingar. I Hogstads socken går även en sägen, att där varit ett kloster i äldre tid.

Helgon.

Liksom hednagudarnes bilder varit prydda med guld och silver, kläddes nu de kristnas helgonbilder i dyrbara kläder, sirade med guld och dylikt. De tillbeddes också av folket liksom förut gudabilderna. Kristus blev bland de nykristnade egentligen den främste guden.

Av helgon, vilka ofta omtalas i Östergötland, nämnas här:

S:t Staffan, kallad stalledräng, vars firande med sång vid jultiden är urgammal sed, i samband varmed hästarna vid denna tid skulle ha sin särskilda omvårdnad. Ursprunget till detta bruk kan icke med säkerhet bestämmas, men det var vanligt, att folk emellan jul- och annandagen plägade rasta sina hästar, vattna dem i något mer avlägset vatten samt på juldagen kappköra med dem, då den, som först kom hem, under året först skulle få sin gröda inhöstad. Skälet är antagligen detsamma, varför man än i dag vid jultiden giver hästarna mindre fodertilldelning än vanligt och även låter dem röra sig i frihet. Erfarenheten har visat, att de efter de många helgdagarnas stillastående häftigt insjukna, om de få för stark näring utan att få rörelse.

Redan Olaus Magnus skrev på 1500-talet om de till allmän förlustelse anställda hästtävlingarna. »Otaliga skaror av invånare — dock med

iakttagande av skillnaden mellan de olika kommunerna — samla sig d. 26 december på frusna träsk och älvar, där isen ligger spegelblank, till att rida i kapp antingen för att vinna segerpris eller för blotta äran .... Ingenstädes i hela norden anställas emellertid sådana spel på isen oftare än hos östgötar och västgötar.»

Den 26 december var helgad åt S:t Stefan, och den svenska almanackan bär än i dag detta namn.

Å annandagen plägade man gå omkring från gård till gård med »ljusa stjärnan» samt sjunga visan om Staffan stalledräng. Avsikten härmed var, att de sjungande antingen skulle bli förplägade med mat och dryck eller också att genom insamling få medel till ett julgille, vare sig i penningar eller varor. Bland de deltagande voro två unga män sammanbundna under midjan och lutande framåt men åt motsatt håll. De gingo såväl på ben som armar, vilka förlängdes med korta käppar. Över dem lades ett grått täcke. På denna åttafotade häst red den, som föreställde Staffan. Antingen nu ryttaren kastades av eller hästen föll, blev det till förnöjelse för åskådarne. Staffan själv höll förvända tal om, huru han var född långt upp i norden bortom solen i ett förborgat land samt om, huru han under vidsträckta resor sett råttor slakta kattor, myggor stånga tjurar och annat dylikt skämt. Han sade sig uppträda som Herodes, varmed avsågs att erinra om en gammal berättelse, enligt vilken Staffan varit i tjänst hos Herodes och där blev varse stjärnan från Betlehem, vilken tyder på, att den var född, som skulle frälsa världen. En julbock plägade följa ävensom en jude med pungen för att emottaga bidragen. Denna sed har varit gängse över hela Nordeuropa. Överallt sammanställes Staffan med hästarna.

Den uppgift, som förekommer i *Meddel. från Ögtlds fornminnesförening 1909*, om att en dylik Staffansfestlighet försiggått inom Östergötland år 1897, synes bero på missuppfattning.

Efter nionde strofen (se nedan) tändes ljus. Eld uppgjordes i spiseln, glöggpannan påsattes, varefter bordet dukades och sångarne bjödos på glögg, julöl och mat. Glöggen hade följande tillsatser: brännvin, sirap, pomeransskal, äpplen, nejlikor, blåbär, kanel och malört, samt serverades i silverbägare, om sådana funnos, varefter »tremänning» dracks. Man plägade även »tämja vita stuten», som gick så till, att en matsked ifylldes till nära hälften med gröt och därefter med »finkel» (orenat brännvin), vilket därefter nedsväljdes. Den, som förtärde de flesta skedarna var den »katigaste» eller duktigaste.

»Ljusstjärnan» utgjordes av en slags lykta, hopfogad av tunnband eller något annat lämpligt, varöver fästats taljat eller oljat papper, varinom brann ljus. »Stjärnan» formades understundom sexuddig samt var fästad på en lång stång.

Mångtals Staffansvisor, till form och melodi mer eller mindre olika varandra, finnas upptecknade från olika delar av landet. Följande uppteckning i *Meddelanden från Östergötlands fornminnesförening* 1909 är från östgötasocknen Askeby samt verkställd av A. Lindblom:

1. God morgon, käre fader!
— Fader —
Gud låt er vakna glader!
— Glader —
Frisk' er upp! Gäller nu!
Själver rider Staffan.
Ingen dager synes än
På himmelen,
Utan ljusa stjärnan.
Stjärnorna på himmelen
De blänka.

2. God morgon, kära moder!
— Moder —
Gud låt er vakna goder!
— Goder —
Frisk er upp! etc.

3. Staffan var en stalledräng,
Han vattnar sina fålar fem.

4. Och två de voro röda,
De tjäna nog sin föda.

5. Och två de voro vita,
De ä' varandra lika.

6. Den femte, han är appelgrå.
Den rider Staffan själver på.

7. Och far han står vid bänken
Och skiftar juleskänker.

8. Och mor hon står vid spisen
Och skiftar julegrisen.

9. Och finns det piga i ert hus,
Hon ståndar upp och tänder ljus.

10. Jag ser på eder skorsten vit —
För eder dotter kom jag hit.

11. Jag ser på eder skorsten grå,
Att kaffepannan hon är på.

12. Jag ser på eder fönster blank,
Att här finns brännvin och ingen lank.

13. Jag står ej längre utför knut,
Jag tror, det tjälas i min trut.

14. Jag står ej längre utför vägg,
— Utför vägg —
Jag tror det tjälas i mitt skägg
— I mitt skägg —
Frisk' er upp! Gäller nu!
Själver rider Staffan.
Ingen dager synes än
På himmelen,
Utan ljusa stjärnan.
Stjärnorna på himmelen
De blänka.

I Östergötland dyrkades som hästarnas skyddspatron S:t Staffan särskilt i Flistads socken, där kyrkan var helgad åt honom, och där offer gavs honom ännu i mitten av 1700-talet. Den ännu befintliga gamla altartavlan framställer hans bild till häst (se Östgld II s. 417).

Vem var då denne Staffan stalledräng?

A. Lindblom skriver därom i förenämnda »Meddelanden» 1909: »Staffansforskningen har visat, att Staffan stalledräng icke är någon annan än Apostlagärningarnas helige diakon och protomartyr, Stefanus. Då det å annandag jul var en gammal, utan tvivel ursprungligen hednisk-germansk, sed att öva kappritt och andra med hästar sammanhängande bruk, kom dagens kristne patron, S:t Stefanus, så småningom att betraktas som hästarnas specielle skyddshelgon. Om honom sjöngs, kanske i samband med ovan nämnda gamla plägseder, en visa, den egentliga Staffansvisan, ett bruk som sedermera utvecklades i dramatisk riktning under inflytande från trettondagsfirandet, vilket i sin tur direkt härstammar från medeltidens kyrkliga skådespel, mysteriet.»

G. Djurklou skriver i *Sv. fornminnesför:s tidskr. 1902:* »Då hästarna voro helgade åt guden *Frej*, och julen ensamt i Skandinavien fått behålla sitt förkristna namn, hava senare forskare allmänt antagit att här föreligger 'et skalkeskjul', och att under den helige Staffans namn döljer sig ingen mer och ingen mindre än denne hedniske gud..... Frej döptes om till S:t Staffan, och så försvann det anstötliga i den forna hedniska festen. Härom hava våra forskare varit tämligen ense, men i stället för Frej har Viktor Rydberg i sina *Undersökningar i forngermanisk mytologi* velat påvisa, att det är *Balder* som omgestaltats till Staffan på så sätt, att han först identifierats med den helige franske abboten Stefanus och sedan genom namnförfalskning smugit in under protomartyrens kåpa.»

Ett annat sätt att fira Staffan var, att en karl var helt och hållet klädd i långhalm, på så vis att å en vanlig rock var fästad långhalm med axen uppåt. Lika var det med benkläderna. Midjan omgavs med ett smalt halmband. På huvudet bars en hatt av halm i form av en sockertopp.

Denne »Halmstaffan», som han kallades, gick annandagen omkring i gårdarna för att till dem föra lycka. Även denne Halmstaffan säges vara en framställning av Frej, vilken som bekant under hednatiden främst var årsväxtguden. Och då julen var en fest för god äring och för all förkovring, firades följaktligen då Frej.

Frej och svinet liksom även hästen ansågos stå i samband med varandra. Och såsom redan är nämnt, hörde svinoffer till julfirandet. Detta samband emellan Frej, julhögtiden, svinet och hästen kan ju giva ett ytterligare stöd åt utsagan, att Frej och Staffan skulle vara liktydiga med varandra.

Till den omtalade Halmstaffans beklädnad användes den halm, som fanns i den förut omnämnda vid mejningen bekomna sista sädeskärven. Det var genom det i densamma befintliga gudomsväsendet, som lycka kunde bringas till de av Halmstaffan besökta gårdarna.

Om Staffansfirandet numer kan anses hava upphört, lever dock minnet av S:t Staffan kvar inom provinsen, även om det stora flertalet har sig föga bekant om hans ursprung.

Sedan julkort i senare tid kommit till användning, plägar Staffan stalledräng med sina hästar framställas å desamma.

En annan sed var att vid jultiden på sängen varje helgdagsmorgon klockan 2 eller 3 bjuda »Staffans bulle». Till denna tidiga morgonmåltid hörde en skiva av vardera jästbröd, limpa, vetebröd och vörtbröd med smör och som »sovel» kokt fläsk, korv, ost och press-sylta, allt vanlig julkost. Husmodern bjöd första gången, men sedan skiftades det med uppstigningen mellan husets övriga medlemmar ända till »Tjugondedagknut, då julen lektes ut».

S:t Ragnhild är ett annat helgon, som ofta omtalas i Östergötland. Hon uppgives ha varit en av konung Inges gemåler.

Enligt en ortsägen omtalas hon som nunna. Hon omtalas även hava byggt Södertälje kyrka samt har därför blivit betraktad som denna kyrkas särskilda helgon. Måhända hon levat vid den tid, då kristendomen började få stadga i Östergötland. Men måhända också det funnits två personer med samma namn, vilka blivit sammanförda i en person.

Antagligen hava flera sägner blivit hopblandade med varandra.

En gammal saga förmäler, att Ragnhild såsom klosterjungfru hade i drömmen tyckt sig få en befallning, att hon skulle göra ett besök hos jätten i Ramundershäll, där lycka skulle möta henne. Under den första klostertiden i vårt land berättas det ha varit plägsed, att midsommardagen

fick varje nunna, som så önskade, giva sig utom klostrets murar. Lydande drömmens ingivelse, lämnade Ragnhild, åtföljd av en sin klostersyster, för vilken hon yppat sin dröm, sent en dylik dag klostret för att tillfredsställa sin oemotståndliga längtan.

Då de närmade sig berget och bergakungens salar, varnades Ragnhild avs in väninna.

»Den, som in dit gått, den kommer aldrig mer igen.»

Ragnhilds svar blev:

Men äro vi nu ren invid den lustgårds port,
Jag ock går in. Det kosta må mitt hjärteblod,
Men kära du min vän, du gånge hädan fort.
Allt leker sällsam lust uti mitt unga blod.

Då jätten fick se den underbart sköna jungfrun, kvad han:

Och hör nu, jungfru, säg, om du vill bli min brud
Och bli min drottning, härligt fager och så huld,
Så ger jag dig av silver en snövit bröllopsskrud,
Och krona skall jag giva dig av rödast' guld.

Tolv tärnor skola dagligen omkring dig stå.
Vad hågen din begär, skall strax dig höra till.
Och dvärgar skola djupast in i berget gå
Att åt dig hämta de ädla stenar, som du vill.

Enligt en annan framställning hade Ragnhild icke haft någon dröm, utan skulle hon blivit bortrövad och förd till Ramunders boning i berget. Härmed huru som helst, så blev hon befriad från den hedniske jätten på ett underbart sätt. På sin hand bar hon en ring, prydd med Frälsarens bild. Med den korsspets, å vilken bilden satt, kom hon att beröra bergväggen, varvid densamma rämnade och lämnade fri gång.

Och när som hon dignar mot hårda hällen ned,
Med korsets spets hon rör vid gråstensväggen hård,
Och genom berget strax sig vägen öppnar bred
Och leder henne rakt till mörka klostrets gård.

Då hon kom tillbaka till klostret, anklagades hon och dömdes att å båle brännas, därför att hon »hos trollet sovit i nätterna sju».

De lade liten Ragnhild på sprakande bål,
Men lågan nän's ej röra dess svanvita kropp,
Och oskadd ståndar jungfrun på rosenröda kol
Och sträcker handen signande mot himlen opp.

Och upp sprungo frustande på stadstorgets mitt
De källadror tvenne med dånande ljud.
En ängel så öppnar himladörr'n vinkande blitt
Och tar på en stråle försonarns frälsta brud.

Källådrorna uppvällde med sådan våldsamhet, att vattnet hotade att fördränka staden. Men himlen hörde slutligen de andäktiges böner om räddning, »och syntes brunnen draga sig i jordens kamrar in». Den försvann dock ej:

Blott östan ut hon sträckte sitt fördolda lopp
Och rann ånyo fram ur jordens kalla famn.
Där spruta än i dag två munnar hälsan opp,
Och livets klara våg bär helga Ragnhilds namn.

Ramunder lämnade sin bergboning och övergick till kristendomen.

Med kämpeskaran all i långa, långa tåg
Drog jätten utur berget natteligen ut
Och undfick lifsens dop i jungfrukällans våg,
Blev därpå död, och tog så hedendomen slut.

En annan legend om S:t Ragnhild är följande: Konung Inge hade fattat kärlek till S:t Ragnhild, som folket förmenade vara av Folkungarnes släkt. Hon vistades därför ofta i Östergötland, där hon fick sin fostran. Och det säges, att han där för hennes skull lät bygga många kyrkor. Ragnhild skall emellertid alltid förblivit en ren och obefläckad jungfru. Under sitt sista besök å sin gård vid Vreta kloster blev Inge förgiftad och avled samt blev där jordad. Ragnhild, som sörjde djupt över konungens bortgång, icke minst för den skuld, som härför betungade landet, beslutade att för den döde konungens själ företaga en pilgrimsfärd till Kristi grav och det Heliga landet. Den svåra och långa resan gick väl, förutom vid ett tillfälle då hon i en skog blev överfallen och plundrad samt lämnad naken. Men då kommo, förmäler sagan, änglar ned från himlen och iklädde henne en underbart väl virkad kjortel. När hon kom åter till fäderneslandet, tog hon sin hemvist i Vreta kloster, där hon levde i stillhet och andakt, givande hjälp och bistånd åt sjuka och behövande. Efter henne uppkallades S:t Ragnhilds källa.

Ovannämnda två helgon skulle man kunna benämna sagohelgon, då man icke om dem känner något med historisk visshet. Följande här nedan omtalade helgon äro historiska personligheter. För fullständighetens skull upptagas de emellertid här, då de dessutom, på grund av de om dem omtalade underverken, alltid omgivas av ett visst sagoskimmer.

S:t Ingärd, mer känd under namnet **S:t Ingrid,** ehuru i ett ännu befintligt brev Johannes och Andreas Elofssöner giva några gårdar i Skänninge till sin syster *Ingärd* — såsom namnet tydligt läses i detta brev — för att sedermera tillfalla det därstädes ifrågasatta klostret. Hon var av förnämlig släkt och syster till Upplandslagmannen Birger Perssons till Finstad förste svärfader samt har ansetts vara av släkten Ängel, med

vilken S:t Birgitta på fädernet även var befryndad. Klostret i Skänninge grundades efter Ingärds hemkomst från en pilgrimsfärd (se Ögtld II s. 1112). Hon avled d. $^{2}/_{9}$ 1282.

I början av 1400-talet framkom förslag om att få tre personer — nämligen biskop Nils Hermansson i Linköping, biskop Brynolf i Skara och nunnan Ingrid eller Ingärd i Skänninge, vilka alla omtalats för sitt heliga leverne — upptagna som helgon. I en odaterad skrivelse i Vadstena kopiebok, omnämnd av Schück i *Två sv. biografier* i Antikv. Tidskrift V, och utfärdad av ärkebiskop Johannes i Uppsala, biskoparne Andreas i Strängnäs, Petrus i Västerås samt Eskil i Växjö, giva dessa sitt understöd åt detta förslag. Från annat håll uppgives denna skrivelse vara daterad $^{20}/_{3}$ 1414. I ett brev, tryckt som bilaga till denna avhandling av S., utfärdat d. $^{16}/_{3}$ s. å. av biskop Knut och kapitlet i Linköping, föreslås biskop Nils och Ingrid till helgon. Om biskop Brynolf hade antagligen Skara kapitel att yttra sig. Några dagar senare, eller d. $^{21}/_{3}$, anhöllo ärkebiskopen Petrus i Lund och ärkebiskopen Eskil i Nidaros »å egna, konung Eriks och svenska folkets vägnar» i brev, daterat Vadstena kloster, att de tre nyssnämnda personerna måtte bliva kanoniserade. Ännu några dagar senare tillskrev konung Erik själv påven en ytterligare begäran i samma sak. Även detta brev återfinnes i Vadstena klosters brevbok (se D. Sv. för år 1414). Närmaste följden synes blivit, att mötet i Konstanz år 1416 gjorde en anhållan hos biskoparne i Oslo, Åbo och Växjö att efterforska, om de tre personerna genom sin levnad och sina underverk gjort sig värdiga att kanoniseras. Underhandlingar fortgingo sedan länge, och påven hänvisade till nya undersökningar. Därvid förblev det, till dess påven Alexander VI tillät Ingrids translation eller högtidliga bisättning på en förnämligare plats.

Härom skrives i Vadstenadiariet under år 1507 d. $^{29}/_{7}$: Detta år och på konungen och martyren Olofs dag försiggick i Skänninge salig Ingrids skrinläggning av de högvördiga fäder och herrar, med Guds och den påvliga stolens nåd biskoparne herrar Ingemar i Växjö och Vincent i Skara samt i närvaro av riksföreståndaren herr Svante med ett flertal andra herrar och fruar ävensom en myckenhet folk. Ära vare Gud.

Hennes relikskrin omtalas i ett äldre inventarium för Vadstena kloster.

S:t Birgitta, Vadstena klosterordens märkliga skaparinna och Nordens mest berömda kvinna. Birgitta är den enda, som med all föreskriven gudstjänst och högtidlighet blivit upptagen som svenskt helgon (se Ögtld I s. 137—147). Hennes förklarande som helgon skedde med stora högtidligheter i Rom.

Dagen före kanonisationsdagen ringde vid vespertiden alla stadens klockor, vilken ringning även försiggick påföljande natt och själva högtidsdagen. Tidigt denna dag samlades kardinaler och det övriga högre

prästerskapet, vilka med påven i spetsen och iklädda vita mässkjortor ingingo under stor högtidlighet i det påvliga kapellet, som var upplyst med ljus och facklor samt prytt med kläden och blommor. Från en plats framför altaret talade påven om S:t Birgitta och allt det, som vittnade om hennes heliga leverne samt uppmanade slutligen alla att åkalla den helige ande och den ärorika jungfrun själv, att Gud ej måtte tillstädja kyrkan att taga miste i denna sak. Härefter sjöngs »Kom, helge Ande» samt om salig Birgitta »Bed för oss».

Efter detta fortsatte påven i bön, varvid även förekom kollekten om S:t Birgitta: »O Herre Jesus Kristus, som åt saliga Birgitta» o. s. v. Och så förklarades hon kanoniserad och helig samt inskriven i helgonens bok. Under gudstjänst skulle hennes dag firas över hela jorden i likhet med andra helgons. Under avsjungande av »Vi love dig, o Gud» tågade alla genom det påvliga palatset. Påven utdelade vidare avlat.

Följande dag höll påven S:t Birgittas mässa i Peterskyrkan, där trettiotusen lampor, ljus och facklor brunno från midnatt till påvliga mässans slut. Under denna mässa förrättades mässoffer av de tre kardinaler, vilka voro kanonisationsärendets ombud, samt av klosterbröderna från Vadstena herr Magnus Petrusson och herr Andreas Olofsson, vilka med Guds hjälp bragt Birgittas helgonförklarande till ett lyckligt slut.

Samma dag hade biskopen av Ostia, den främste bland kardinalerna, ett ståtligt gästabud till S:t Birgittas ära. De tre nyssnämnda kardinalerna hade förevisning av S:t Birgittas reliker i S:t Laurentius i Panisperna.

Vid tiden för kanonisationen hände flera underverk. Bl. a. återfick en kvinna sin syn efter att ha varit blind å ena ögat i sju och andra ögat i tjugo år.

Ett annat underverk hände en kardinal, som vistades bland Guds och kyrkans fiender. Under en nattlig vandring tog han miste om den rätta vägen. Såväl han som hans sällskap skingrades, och ingen vågade av fara för fienden genom rop giva sig tillkänna. Men då de anropade S:t Birgitta om hjälp, tändes bland dem en fackla, som förde dem åter tillsammans. Då de åter kommit på rätt stråt, slocknade facklan.

Vid samma tid hände, att en av motpåven Clemens VII:s i Avignon anhängare, nämligen greven av Armagnad, besegrades och stupade, då han med en större här lyckats erövra en del av landet. De segrande eller de, som voro å påven Bonifacius IX:s i Rom sida, voro endast femhundra man.

S:t Birgittas skrinläggning försiggick d. 1 juni 1393 i Vadstena. Närvarande voro ärkebiskop Henrik i Uppsala, biskoparne Knut Bosson i Linköping — som där förut samma dag blivit vigd till biskop —, Bene i Västerås, Hemming i Växjö och Torsten i Skara. Dessutom voro närvarande kaniker, prostar, andra präster, riddare, väpnare, välborna fruar,

samt folk av alla åldrar och olika stånd, förnämligast från de tre nordiska rikena, i sådan mängd att man aldrig förr sett så mycket människor på en gång samlade i orten. Icke heller hade man förut sett en högtidligare procession än vid detta tillfälle. Relikerna av helgonets »hela kropp» förevisades. Skrinet med relikerna bars av fyra biskopar och ställdes på högaltaret i brödernas kor under välsignande samt lovprisande av Gud. Kyrkan var klädd bl. a. med bonader.

Petrus av Skänninge, från 1348 S:t Birgittas biktfader, var Vadstena klosters förste generalkonfessor. Petrus avled år 1378. Birgitta satte stort värde på denne sin biktfader. För hennes dotter S:t Katarina var Petrus, som en författare på 1400-talet säger, »tuchtemästare». Det berättas, att Katarina vid ett tillfälle utan moderns vetskap besökt en gudstjänst i en klosterkyrka. För detta blev hon av sin svärmiske lärare så hårt gisslad, att blodet trängde fram över hela hennes kropp. Med säkerhet kan dock icke uppgivas, att denne lärare var Petrus. Omkring denna tid försöktes förgäves i Rom att få Petrus förklarad tillhöra de saligas antal, han erkändes icke ens av den påvliga makten tillhöra den lägsta graden bland helgonen. Inom Vadstena kloster ansågs han emellertid som den »helige» herr Petrus. Enligt Diar. Vazst. levde han hela sitt liv i kyskhet, något som vid denna tid, då alla naturliga känslor — även under de största själs- och kroppslidanden — måste betvingas, ansågs såsom särskilt saliggörande.

S:t Katarina, dotter av heliga Birgitta och Ulf Gudmarsson. Hon var född 1331 eller 1332 samt blev vid omkring 32 års ålder gift med riddaren Egard von Kyren under kyskhetslöfte. I sitt äktenskap bibehöll hon även alltjämt sin renhet. Det berättas, att Katarinas broder riddaren Karl vid ett tillfälle under natten smugit sig in i sin systers sovkammare, där han på det stenlagda golvet såg hennes enkla bädd avsides från sin mans. Redan från sin barndom hängav hon sig åt de gudomliga tingen, och redan tidigt fick hon av sin moder lära sig att utöva barmhärtighet vid de av modern inrättade barmhärtighetshemmen, varibland ett vid Ulvåsa. Med sin mans tillåtelse begav hon sig till Rom, dit hon ankom jubelåret, varefter hon deltog i moderns gudliga verk. Efter mannens död, varom hon fick kännedom år 1351, säges hon ytterligare hängivit sig åt goda gärningar samt erhållit många olika uppenbarelser. Tillsammans med sin moder besökte hon Jerusalem. Sedan S:t Birgitta år 1373 avlidit i Rom och Katarina där med stor heder begravt henne, förde hon stoftet till Vadstena, i vars kloster hon blev nunna 1375. Genom sitt heliga levnadssätt blev hon där en föresyn för det övriga klosterfolket.

Då allt flera underverk skedde vid moderns grav, begav sig Katarina åter till Rom sistnämnda år och därifrån till Neapel för att samla uppgifter om sin moders underverk. I Italien kvarstannade hon nu i fem

år under arbete för moderns kanonisering, ehuru utan påföljd på grund av den dåvarande söndringen inom den katolska kyrkan. Däremot vann hon bekräftelse å klosterregeln m. m. Återkommen till Sverige år 1380, emottog hon styrelsen över klostret som abbedissa. Icke långt senare, eller d. 24/3, avled hon. Hennes död och begravning meddelas endast kortfattat i ett par rader i Diar. Vazst.

Efter hennes död blev dock mycket tal om hennes underverk. Under åren 1475—77 företogos vidlyftiga undersökningar härom. Av vad som då berättades och meddelades undersökningskommissionen omnämnes följande.

Om sjukdomars och kroppsliga skadors botande visste man i stor mängd berätta. Endast genom handpåläggning botade hon talrika sjuka, bl. a. Vadstena klosters tjänare glasmästaren Bengt, som fallit ned från en hög byggnad.

Redan i Rom började Katarina bliva omtalad för sin undergörande kraft. Romarne sökte hos henne sin räddning, då de kommo i någon fara, oaktat Rom var väl försett med skyddshelgon. Vid ett tillfälle hotade Tibern att vid en översvämning bortföra en brygga samt skada kringstående byggnader. Hennes hjälp begärdes, men hon förklarade under tårar sig ovärdig att gå ned till stranden för att bedja. Hon fördes då med våld dit ned. Legenden säger, att så snart den forsande floden kom att vidröra hennes kläder, saktade den sitt lopp och gick tillbaka inom sina bräddar.

Nunnorna i Vadstena hade därför, att de sällan bytte kläder, blivit så angripna av ohyra, att de icke ostört kunde förrätta sin gudstjänst. Genom bön befriade Katarina dem därifrån.

Underverken efter Katarinas död började genast vid hennes begravning. Talrika skaror av folk av skilda klasser hade tillströmmat för att närvara vid högtiden. Bland dem befann sig Strängnäsbiskopen Tord. Då han trädde fram till båren och vidrörde den dödas hand, kände han sig hårt fattad av densamma. Därigenom kom han att påminna sig ett löfte, som Katarina å hans vägnar givit påven, då Tord ännu var electus eller innan han blivit vigd till biskop, nämligen att bliva en trägen och vaksam herde i sitt ämbete.

I hela Vadstenabygden talades om, huru Vättern vid islossningen på våren brukade taga flera människoliv. Även alnstjock is sönderstyckades under stort dån vid denna tid. Vid ett dylikt tillfälle hade några Vadstenabor blivit utsatta för fara. De befunno sig långt ute på sjön och blevo där med sina fordon stående på ett isflak, vilket allt mer minskades av stormen. De kastade då sina ögon mot det avlägset belägna klostret samt anropade Katarina om hjälp. Genom hennes bemedling kommo de då med isstycket på ett underbart sätt i land.

Hämmandet av eldsvådor nämnes även hava skett genom hennes kraft. Då t. ex. i Skärkinds kyrkoby tjugo hus år 1474 uppbrunno, räddades prästen Petri bostad genom Katarinas åkallande. På samma sätt undgick Laurentius på Hagen den brand, som härjade i Söderköping år 1473.

Sjuka och lidande kommo dagligen till hennes grav från alla trakter och även från grannländerna, vilka besökande knäböjde vid hennes grav. Deras offer, som lämnades vid graven, bestodo av stavar, kryckor, silver- och vaxfigurer m. m. Frigivna fångar nedlade sina bojor. De förnämligare gåvo sin gärd i silver eller guld. Även penningar och kreatur ditfördes emellanåt.

Många förhärdade hjärtan hade blivit väckta till tro på hennes kraft, och detta inplantades även tidigt i barnens föreställning. Så omtalades t. ex., att en gosse i Mjölby socken i Östergötland fallit ned i ån samt av föräldrarne i två dagar begråtits som drunknad. Slutligen anträffades han emellertid oskadad, sittande på en kvarnstock. Han berättade, att då han fallit i vattnet, hade en kvinna i vita kläder tagit honom under sin kappa och sagt sig vara Katarina från Vadstena.

Undersökningarna om dessa händelser försiggingo i Vadstena, Linköping och slutligen i Strängnäs, där många förnämliga personer voro samlade, bland dem riksföreståndaren Sten Sture. Här tillfrågades nu alla, om de ville bestrida Katarinas rätt att tillhöra de heligas antal, varpå alla enhälligt med nej betygade, att intet tvivel härom kunde finnas. Detta var i Sverige det sista sammanträdet rörande Katarinas kanonisering.

År 1482 hade frågan framskridit så långt, att påven förklarade, att han icke ville förbjuda, att en vederbörlig ärebetygelse ägnades Katarina, ehuru, upptagen som han var av mera maktpåliggande ärenden, han icke f. n. kunde skänka denna fråga sin omsorg. År 1488 gav påven Innocentius VIII tillstånd till Katarinas translation eller det högtidliga skrinläggandet av hennes kvarlevor, i avvaktan på det slutliga avgörandet av kanonisationen. Translationen försiggick påföljande år den 13 juli och fortgick under fem dagar.

Av rikets prästerskap voro här bl. a. närvarande ärkebiskop Jakob Ulfsson (Örnfot) samt biskoparne Henrik i Linköping, Brynolf i Skara, Olof i Västerås, Nikolaus i Växjö samt ärkedjäknen i Uppsala, Ragvald, dekanen därstädes Mattias, kaniken, även där, Jakob, alla tre doktorer, jämte ett flertal andra av klostrens och stiftens prelater, kyrkoherdar, vikarier, kapellaner till ett antal av över hundra.

Sedan gallerdörrarna öppnats, inträdde dessa i brödernas kor för att åhöra den predikan, som hölls på latin inför de andliga. En predikstol för predikanten var anordnad nära S:t Andreas' altare. Denna var så hög, att predikanten kom att stå över en aln högre än altarbordets läge. Då

predikan var slutad, gick prästerskapet genom gallren, varefter ärkebiskopen, de fyra biskoparne jämte några få av prelaterna och kanikerna fortsatte in i brödernas kor, där ärkebiskopen välsignade och invigde salig Katarinas bild. Denna bild kostade klostret 100 rhenska floriner. De fem biskoparne förrättade sedan alla gemensamt och envar för sig bön inför denna bild. Vidare utdelades 40 dagars avlat på begäran av konfessorn och bröderna i klostret. Därefter besågs i sakristian allt det tillbehör, som berörde denna högtidlighet, varpå de under välsignande gingo ut i samma ordning som de inträtt.

Andra dagen, »S:t Petri fängelses dag», kommo de nämnda biskoparne jämte en sjätte biskop, Herman, av predikarebrödernas orden från konventet i Skänninge jämte en del av prästerskapet till ett antal av omkring 24 vid åttatiden på förmiddagen genom brödernas trädgård åter in i klostret och begåvo sig till sakristian. Där ikläddes de sex biskoparne på vanligt sätt de biskopliga prydnaderna. Åtta andra prelater och kaniker, vilka skulle biträda biskoparne vid gudstjänsten, klädde sig i dalmatikor. Alla andra voro iförda mässhakar och kåpor. Sedan de ordnat sig, tågade de till graven, i vilken salig Katarinas ben voro inneslutna, vilket med tillfredsställelse åsågs av det kringstående folket. Ärkebiskopen upptog därefter med ljudlig stämma: Veni sancte spiritus, veni creator spiritus med versikeln och kollekten och den helige ande, därunder alla klerkerna fortsatte med jubel och knäböjning. Biskoparne höllo rökelsekar, som spridde en angenäm lukt.

När graven var öppnad och benen upptagna, fattade ärkebiskopen först huvudskålen och lade den i ett för densamma avsett kärl, därefter käken eller hakan, som insattes i ett kristallkärl, samt till sist underarmen i en hand av förgyllt silver. Då några flera relikgömmor icke funnos, hämtade biskop Henrik upp de andra benen, vilka han överlämnade till ärkebiskopen, som nedlade dem i ett enkelt rött skrin. Detta skrin nedsattes därefter i ett större präktigare skrin, förfärdigat av silke, silver, guld och ädla stenar. Därunder sjöngo biskoparne och klerkerna samfällt »Preciosi sancti Dei» och »Regnum mundi». Systrarna fortsatte omedelbart att sjunga det följande om S:t Katarina till slut.

Sveriges rikes förste och dess riksföreståndare, herr Sten Sture, jämte övriga närvarande herrar och rikets råd buro sedan skrinet och S:t Katarinas huvud fram till högaltaret. Där fördelades relikgömmorna mellan dessa herrar allt efter värdighet, varvid herr Sten tog relikgömman med huvudet. Övriga riddare togo skrinet för att bära detsamma. Med klerkerna och biskoparne främst gingo de därefter högtidligt först genom brödernas omgång i kyrkan och sedan omkring hela griftegården under folkmängdens jubel, varvid det sjöngs Herren en ny sång.

Sedan det högtidliga tåget återkommit till brödernas kor, avslutade ärkebiskopen värdigt och kraftigt högmässan om S:t Petrus med tillägg

av kollekten om S:t Katarina. Därefter utträdde samtliga i samma ordning, som de mottagits därinne.

De herrar av världsligt stånd, som tillåtos inträda i brödernas kor för att bära relikerna, voro främst riksföreståndaren Sten Sture samt vidare herr Nikolaus Sture, Gregorius Mattisson, Åke Jönsson, Johannes Åkesson, Erik Ottesson, Gustav Olafsson, Nikolaus Eriksson, riddare, ävensom Nikolaus Klavisson, Erik Karlsson, Karl Benktsson, Svante Nielsson, Arvid Knutsson, svenner av vapen.

Därtill nämnes, att biskopen i Linköping å dagen för skrinläggningen under högmässan predikade på svenska, varvid han stod å en hög predikstol innanför gallren till brödernas kor.

Dagen efter »S:t Petri fängelse» sjöng biskop Brynolf i Skara högtidligen under gudstjänsten högmässan om S:t Katarina vid högaltaret i brödernas kor: »Dilexisti justitiam» o. s. v. Följande annandag, måndagen, vigde ärkebiskopen under avsjungande av mässan till syster jungfru Agneta, född i Preussen.

På tisdagen sjöng biskopen i Linköping högtidligen mässan om S:t Katarina, vilken mässa under samma gudstjänst förut sjungits av biskopen i Skara, men denna gång utanför brödernas inhägnad vid S:t Katarinas eget altare.

För att fullständiga berättelsen om denna högtid meddelas även följande samtida beskrivning över densamma:

Några dagar innan högtiden började, utburos ur kyrkan alla stolar, bänkar, kistor och träbyggningar förutom altarena. Vid Katarinas grav gjordes åtskilliga anordningar, och gravstenen överhöljdes av ett dyrbart täcke, varpå hennes bild var konstnärligt sänkt. Emellan två pelare voro upphängda talrika smärre bilder av henne, och trenne kronor med stora vaxljus prydde högaltaret. I dessa kronor sattes sex skulpterade änglar med målade vaxljus i händerna. En hög predikstol uppbyggdes vid S:t Andreas' altare. En mängd prydnader och ljus uppsattes överallt i kyrkan.

Sedan alla förberedelserna voro gjorda, infann sig d. $^{31}/_{7}$ ärkebiskop Jakob Ulfsson med 60 hästar. Bland hans följe märktes många förnämliga herrar. Samma dag kommo även till klostret biskoparne Henrik i Linköping, Brynolf i Skara och Nils i Växjö, de senare sjöledes. Dessa bodde utanför klostret men erhöllo rikligt underhåll av abbedissan. Biskop Olof i Västerås bodde i en av klosterbyggnaderna. Slutligen infann sig herr Sten Sture, riksföreståndaren, och med honom rikets råd och andra riddare.

På aftonen nämnda dag slutades nunnornas aftonsång klockan fyra, varefter alla ljus och lampor upptändes. Ärkebiskopen och de andra fyra biskoparne gingo då in i kyrkan, åtföljda av många doktorer, kaniker, prelater, abboter och munkar av Johanniter-, Dominikaner-, Franciska-

ner- och Karmeliterordnarna samt andra klerker till ett antal av över hundra. När dessa hade intagit sina platser, uppsteg d:r Jak. Gislonis och höll en predikan på latin, vari han bl. a. prisade Guds mildhet att skänka vårt land så många heliga män och kvinnor. Slutligen ägnade han Katarina sitt lov. Predikan räckte i två timmar. Därmed slutade första dagens högtidlighet, och nu trängdes man för att komma in i koret, där Katarinas beläte var uppställt, och genom att bevisa detsamma sin vördnad få åtnjuta den utlovade avlaten. Under hela natten stod kyrkan öppen, på det avlaten skulle kunna hinna att utdelas åt den stora allmänhet, som tillströmmade.

Följande dag samlades prelaterna, iklädda sina dyrbaraste skrudar, i sakristian och gingo därifrån ut i munkarnes kor. I samma stund inträdde herr Sten, åtföljd av rådet, i kyrkan. Hans klädnad var av brun flöjel, fodrad med hermelin. Han var mild som en Guds ängel. Såväl munkarnes som nunnornas koromgång upplystes av en stor mängd ljus. Alla klockor både i tornet och vid altarena började ringa, såsom bruket var om påskmorgonen, och processioner satte sig i gång till Katarinas grav.

Ärkebiskopen och biskoparne knäböjde vid graven och svängde sina rökelsekar, såsom sedvänja är i domkyrkan på pingstdagen. Under böner och sånger nalkades biskopen närmare graven, uttog kistan, vari S:t Katarinas ben lågo, och slog ut silket, som höljde benen, så att de blevo för alla synliga. Då gråto alla i hjärtans glädje. Sedan sjöngo klerkerna andra sånger, varunder ärkebiskopen tog upp Katarinas huvud, kysste det med all gudlighet. Hans exempel följdes av de övriga prelaterna, herr Sten och allt ridderskapet. Huvudet lades därefter i ett väl prytt kar, som var på förhand tillrett. Hakan lades i en kristall, infattad i guld och silver, och armarna likaledes i var sitt kar. Samtidigt blev en liten kista framburen, prydligt målad och innantill fodrad med rött purpurkläde. Ärkebiskopen mottog då av biskopen i Linköping relikerna och lade dem in i kistan. Denna mindre kista sattes sedan in i ett stort skrin, som bars av fyra biskopar ifrån graven och ställdes på ett högt bord mitt på kyrkogolvet. Nära nog alla fällde glädjetårar.

Nu började en ny procession genom kyrkan och ut över kyrkogården, varvid både Birgittas och Katarinas skrin buros av rikets råd. Kyrkogården var överfylld med allmoge Kyrkogårdsmuren var fullsatt av män, och alla hustak, som vette åt kyrkogården, voro överfyllda av åskådare. Basunblåsare och lekare gingo även i processionen. Sångerna utfördes efter nya regler. Katarinas beläte bars till altaret, där det uppsattes och emottog allmänhetens dyrkan.

I fyra dagar varade dessa högtidligheter, varunder ideligen predikades ute på kyrkogården från två predikstolar, en i norr och en i söder. Allmogen var mångtalig överallt. Icke desto mindre var kyrkan överfylld. Det oaktat blev ingen trampad eller skadad, och ej heller syntes folket så allmänt drucket, som det plägar ske på andra avlatsdagar.

Även är vetandes, att ärkebiskopen blev här åtta dagar underhållen av abbedissan med hederlig kost och mångahanda rätter samt med vin och kirsedrank, mjöd och tysköl, och utlades till den kosten av Katarinas egna penningar 700 svenska mark, både silver och mynt.

Då högtiden var ändad, och herrarne ville avresa, begåvade abbedissan dem alla rikligen. Ärkebiskopen erhöll ett agnus dei (medalj med å ena sidan det heliga lammet med segerfanan och å andra en helgonbild) av guld, som hon låtit göra, och som kostade 6 nobler och 6 gyllen; herr Sten Sture ett fingerguld om 16 lod; biskop Henrik ett stop om 24 lod, vilket han emottog med stor kärlek, sägande det vara en mycket hederlig gåva; biskop Brynolf ett stop om 23 lod; ärkedjäknen Ravel (Ragvald) i Uppsala ett stop om 22 lod; doktor Jakob ett stop om 20 lod o. s. v. Ärkebiskopens köksmästare erhöll en sked om 3 lod, hans kock en sked om 2 lod. Även ihågkommos de andra kockarne, som hjälpte mästerkocken. Slutligen erhöllo musikanterna 2 mark.

Denna berättelse, som var upptecknad av konfessorn Nikolaus Ragvaldsson, skulle varje år uppläsas, på det minnet av denna högtid alltid måtte bevaras.

Ehuru Katarina aldrig blev kanoniserad, firas hon ännu inom många katolska länder såsom »virgo et patrona regni Sueciæ».

S:t Nikolaus eller Nils Hermansson var född i Skänninge år 1326, biskop i Linköping från 1374 samt avled 1391. Han var Sveriges sista katolska helgon. Under sin biskopstid invigde han Vadstena kloster. Av sin samtid ansågs han vara ytterst from och helig. Redan i början av 1400-talet, d. v. s. icke så långt efter hans död, framkom förslag om hans förklarande som helgon. I detta förslag förekom även Skarabiskopen Brynolf och nunnan Ingrid i Skänninge. Förloppet härvid är ovanför omnämnt (se sid. 70). Det förtjänstfulla i deras leverne och underverk framhålles i där omnämnda brev. För att arbeta för dessa tre personers helgonförklarande utsändes kaniken i Linköping Laurentius Gedda. För abboten Sten i Munkaliv utfärdades år 1414 fullmakt att hos den romerska kurian verka och söka få de framställda önskningarna gillade, vilket dock icke lyckades.

Påven Alexander VI förklarade honom värdig translation, vilken högtidlighet försiggick år 1520. Hans gravsten med hans bild i biskopsskrud finnes i Linköpings domkyrka (se Ögtld I pl. 140.)

Biskop Nils var i livstiden en nitisk vårdare och befrämjare av kyrkan, en frimodig man mot den världsliga makten samt därtill en vitter man. Några underverk från hans sida, under det han levde, omtalades icke. Dessa började enligt en samtida förf. antecknas först efter hans död.

Rimkrönikan beskriver på följande sätt högtiden vid nämnda translation:

Gud lät sin nåd skina, då
Helige biskop Nils i Linköping lå'.
Hans heliga ben de lades i skrin,
Det såg jag med egna ögon min.

Biskopar och prelater de voro då när.
Mycket herrskap och allmoge voro ock där.
Tidegärd hölls där högtidelig,
Och predikan hölls där dagelig.
Envar prelat höll sina,
Somme svenska, somme latina,
Biskopen Hans Brask höll därtill kost,
Skänkte alla både vin och most.
Mjöd och öl det gavs där nog,
Som envar önska' han därav tog.
På aftonen det tändes lyktor då
Att lysa envar, vart han skulle gå,
De lyktor stodo alla i en ring
I valven hela kyrkan runt omkring
Och brunno där den långa natt,
Ty långa ljus var i dem satt,
Och voro de, som därpå skulle akta
Och ljus och eld där granneligen vakta.
I kyrkan många ljus och lampor tändes.
Och brunno, till dess tidegärden ändes.
Och denna högtid varade i dagar tre
Samt syntes med stor ära och med heder ske.

En del kyrkor — måhända alla eller åtminstone de flesta — inom Östergötland hava usprungligen blivit helgade åt någon apostel eller åt något helgon. Av till senare tider kvarblivna helgonbilder har man slutit sig till, åt vilket helgon dessa kyrkor blivit invigda.

Flera hava, såsom redan förut nämnts (sid. 58), helgats åt *S:t Olof*.

Godegårds kyrkas skyddshelgon var den engelske missionsbiskopen i Sverige under förra hälften av 1000-talet *S:t Sigfrid*, som på sin tid hölls mycket helig i vårt land. Hans tre fränder Unaman, Sunaman och Vinaman mördades i Värend, och Sigfrid återfann genom ett underverk deras huvuden i Växjösjön. Å Godegårds kyrkas äldsta altartavla framställes S:t Sigfrids bild med ett ämbar och tre huvuden däruti, den för Sigfrid vanliga sinnebilden. Sigfrid avled i Växjö.

Ljungs kyrkas gamla altartavla framställde förutom de tolv apostlarnes bilder en kvinnobild samt *S:t Göran* med draken, enligt sägen en framställning av kristendomens kamp mot djävulen. Enligt en annan berättelse är sägnen om S:t Göran och draken en efterbildning av Perseusmyten. Perseus, en son av Zeus och Danae, hade såsom yngling av sin härskare, som önskade hans ofärd, blivit anbefalld att hämta det vidunderliga Medusahuvudet, vid vars åsyn envar blev förstenad. Det lyckades honom emellertid mot beräkning att avhugga huvudet med gudarnes hjälp samt försedd med vingade sandaler och en osynliggörande hjälm, under det han själv vände sig från Medusa och endast såg hennes bild i sin blankslipade sköld. Enligt legenden var S:t Göran en kappa-

docisk prins, som under senaste delen av 3:e århundradet lyckades döda en drake, vilken var nära att uppsluka en ungmö.

4. Linköpings domkapitels äldsta sigill med bilder av Petrus och Paulus.

»Landskyrkan» i Linköping var invigd åt *S:t Lars*, vilken led martyrdöden år 258, som sägnen förmäler, genom att läggas å ett halster och vid sakta eld stekas till döds. Hans sinnebild är ett halster vid fötterna eller i handen, eller också förekommer han bärande ett kyrkokärl och guldmynt på ett fat. Efter honom var Larsmässan, d. 10 augusti, uppkallad. Denna kyrka fick år 1802 namnet *Fredrika Dorotea Vilhelmina* efter Sveriges dåvarande drottning, vilket namn likväl sedan länge icke begagnas. Skedevids kyrka var även helgad S:t Lars jämte S:t Johannes.

Styrestads kyrka var enligt en gammal målning i kyrkan helgad *S:t Nikolaus*, som levde under förra delen av 300-talet, enligt sägnen som biskop i Mindre Asien, och säges en lång tid hållits i fängelse. Avbildas i biskopsskrud med tre kulor å en bok eller vid fötterna. Han är företrädesvis barnens och sjömännens skyddshelgon. Hans sinnebild som barnens helgon är tre nakna barn i en balja. Det berättas om honom, att han med korstecknet återväckt till livet tre barn, vilkas lik framburits till honom. Som sjömännens skyddspatron är hans sinnebild ett ankare.

Skeda kyrka säges ursprungligen varit helgad åt *S:t Katarina*, enligt vad ett gammalt dokument skulle visat. Vilken av de flera helgon med detta namn som menas, är icke känt.

S:t Anna kyrka uppkallades efter jungfru Marias moder. Hon plägar avbildas med sin dotter Maria på armen. Ett helgonskåp med en dylik bild, som nu finnes i Östergötlands museum, har förr tillhört Skönberga kyrka.

En del kyrkor voro invigda åt jungfru Maria, såsom Asby, Lönsås och Risinge.

Av kyrkor, vilka valt apostlar till skyddshelgon, märkas Linköpings domkyrka, som helgats åt Petrus och Paulus (fig. 4), forna Landskyrkan i Norrköping åt Johannes, nya kyrkan därstädes åt Matteus o. s. v. Trehörna kyrka, invigd på 1640-talet, kallades S:t Johannes därför, att den invigdes på midsommardagen.

Det skulle med rätt kunna antagas, att vid invigningen av kyrkor efter den katolska tidens slut, dessa icke skulle bekommit namn efter någon helig förklarad person. Och så skedde väl icke heller egentligen. Men då Simonstorps kyrka år 1650 invigdes, valde man sig ett självtaget helgon. Kyrkan erhöll nämligen namn efter kyrkoherden i Kvillinge mag. Petrus Franck och kallades *Sankt Peders* kyrka.

Åtskilliga kyrkor inom Östergötland hava under de senare århundradena erhållit namn efter kungliga personer.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

Svärkerska ätten.

Svärkerska ättens äldsta kända personlighet, konung Svärker, kallad den gamle, var utan tvivel av Östgötasläkt. Detta synes framgå bl. a. av ett

5. Föregiven bild av konung Svärker den gamle.[1]

brev från biskop Brask till k. Gustav I, enligt vilket Alvastra kloster blev grundat genom gåva av Alvastra gård, som Svärker givit sin maka till

[1] Någon verklig avbildning av konung Svärker finnes icke. Här införda sagoporträtt återfinnes i ett i förf:s bibliotek befintligt arbete med titeln: »*Der von Christi Geburt an biſs auf dieſe unſere Zeit Regierenden Könige in Schweden*» etc. Svärker uppgives här vara landets 75 konung i ordningen och kallas Sverker II, enär en äldre Svärker upptages som den 15:e konungen. Om denne sistnämnde Svärker uppgiver bokens förf., att han en gång hade stuckit in sin hand i en klippa men kunde aldrig draga den tillbaka, oaktat all möda och alla försök. Förf. tillägger dock, att denna uppgift synes mera vara en saga än verklighet. Titelbladet tillkännagiver, att boken är utgiven av Joh. Kristoffer Beern samt att bilderna äro »sannfärdiga». Arbetet synes vara utgivet på 1670-talet.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

morgongåva, och som aldrig tillhört kronan. Alvastra var alltså ursprungligen Svärkers enskilda tillhörighet och helt säkert arvegods från förfädren. Några salubrev på egendomen från dessa tider äro icke kända. Ett annat bevis för hans östgötabörd är Västgötalagens uppgift i konungalängden från omkring 1250, som säger: »Swærkir. konongær gambli. han war cornubæ sun i östrægötlandi.» Även andra skäl tala för hans östgötabörd, icke minst det, att han av östgötarne blev vald till konung (fig. 5).

Hans härstamning omtalas emellertid i äldre uppgifter olika. Omständigheterna vid och tiden för hans val till konung kunna icke heller uppgivas med bestämdhet.

Hans företrädare, konung Inge d. y., blev enligt en uppgift förgiftad i Vreta. I en annan uppteckning nämnes endast Östergötland som dödsort. Han säges där dött hos Svärker, som sedan blev Inges efterträdare såväl som konung och som man till Inges efterlämnade änka. Enligt en ytterligare uppgift blev Inge förgiftad av anhängare till danske prinsen och västgötakonungen Magnus, som ansåg sig arvsberättigad till svenska kronan. Inge avled barnlös. Den hemlighet, som vilar över Inges död, kan icke annat än ingiva misstankar.

Vid valet till konung, som säges skett år 1133, voro östgötar och svear ense. Västgötarne ställde sig avvaktande, och det är först vid anläggande av Varnhems kloster omkring 1150, som Svärkers deltagande i Västergötlands angelägenheter är känt.

Om hans härstamning uppgives, att hans farfars far skulle varit Tove jarl, hans farfader Blotsven (se sid. 59) och hans fader den sistnämndes son Kol eller Erik Årsäll, som under Stenkilska ättens tid regerade i Östergötland. Om denne Kol berättas det, att då Svärker lät inviga den av honom byggda Kaga kyrka i Östergötland, lät han döpa sin gamle fader, som strax därefter avled i sina dopkläder och begravdes i kyrkan. Några hava uppgivit, att Svärkers farfader skulle hetat Kol, vars farfader varit Kättil okristen. Enligt andra äldre uppgifter (se ovan) skulle Svärkers fader åter hetat Karnuka, Kornuka eller Kornicke och det säges, att denne varit Kols broder, ävensom att det var Karnuka, som lät bygga Kaga kyrka och döpa Kol, vilken på ett ställe i denna anteckning, med ursprung från Varnhems kloster, kallas Karnukas broder men kort därefter i samma anteckning angavs som Karnukas fader. Enligt uppgift av Saxo, som var född omkring 1150, var Svärker av ringare härkomst.

Dessa så olika uppgifter på Svärkers börd torde giva vid handen, att någon visshet om densamma aldrig kan vinnas. Men att Svärker skulle vara av ringa börd passar icke gärna tillsammans med hans giftermål. I sitt första äktenskap hade han Ulvhild, som var änka först efter svenske konungen Inge och sedan efter danske konungen Nils. Svärkers andra gemål var Rikissa, dotter till hertig Boleslav III i Polen och först gift med den ovannämnde danske prinsen och västgötakonungen Magnus samt sedan med en rysk furste och sist med Svärker.

Om också icke bevis finnes för att konung Svärker ägt gårdar inom Kaga socken, meddela dock gamla uppgifter, att Alguvids gård varit ett stamhåll för Svärker den gamles hov, och det berättas, att de isländska skalderna Haldor Skvaldre och Einar Skuleson, som besökte konungen, här diktat mer än en av sina sånger. Bekant är, att medlemmar av Folkungasläkten ägde gods och patronaträtten i Kaga, bekommen genom arv.

Svärker har blivit kallad Sveriges konung. Det torde dock vara svårt att säga, i vilken mån han innehade och utövade makten över landet i dess helhet. Omkring år 1150 valde svearne sin egen konung.

Genom det påvliga sändebudet Nikolaus' besök i Sverige och mötesbeslutet i Linköping år 1152 kom Sverige i förbindelse med den påvliga makten i Rom. Den 28 nov. 1153 tillskrev även påven Anastasius IV konung Svärker och landets förnämsta herrar med uppmaning att förbliva vid romerska kyrkans lära, iakttaga de stadgar nämnde kardinal under sitt vistande i Sverige givit om kyrkans frihet, äktenskapet, vapnens avläggande m. m., samt att de skulle framhärda i den gudaktighet, med vilken de börjat, och till bevis på sin tillgivenhet genom biskoparne till påven översända S:t Peterspenningen.

Svärker blev mördad av sin stallare julnatten år 1156 medelst ett betsel som mordvapen, men sägnerna härom äro långt ifrån klara. Platsen för mordet har mot slutet av medeltiden uppgivits vara emellan Ålebäck och Tollstad, men det kan så mycket mindre sägas med säkerhet, som man icke ens vet, till vilken kyrka Svärker skulle begiva sig, antingen det var till klosterkyrkan eller sockenkyrkan. Till 1730-talet skall en sten utmärkt den uppgivna platsen för mordet. Broocman skriver omkring 1760 härom: »Vid Ålbäcks bro, norrut, vid pass en sextondels mil, till höger, när man reser från kyrkan, tätt utmed vägen på en åkerslätt, har stått en trekantig sten av en och en halv alns höjd, som gamla män berätta sig hava sett, vilken sten nu är bortförd att icke vara åkerman till hinder, men som man här håller före, att samma sten varit upprest konung Svärker till åminnelse, och att han på det rummet blivit dräpen, så borde billigt något annat minnesmärke i dess ställe upprättas.» En ny sten är i senaste tid rest till minne av denna händelse, likväl på en något annan plats än mellan »Ålebäck och Tollstad».

Enligt Saxo skulle Svärker mördats under sömnen om natten i sin sovkammare av en sin tjänare.

Även detta mord säges skett på anstiftan av danske prinsen och troninkräktaren i Sverige Magnus Henriksson.

Att mördaren fick sitt straff, kan väl anses säkert. Om den plats, där detta utfördes, skriver K. A. Nordensköld efter sitt besök här omkring år 1870: »Några stenar, som ligga å 'Brakgärdet', sägas beteckna det ställe, där mördaren undergått sitt förtjänta straff, vilket uppgives bestått däruti, att den brottslige 'efter klockknäpp' småningom sänktes ned i en

kittel med sjudande bly, vilken dom mördaren själv på tillfrågan uttalat, troende sig därigenom undgå misstanken att vara den sannskyldige.» Detta straff, som ju icke var överensstämmande med lag, skulle sålunda skett genom folkets hämnd. Men synbarligen har sägnen under tidernas lopp förändrats, ty vid den tid här är frågan om, kunde näppeligen sådan mängd bly, som behövdes i detta fall, anskaffas.

Nämnda stenar å Brakgärdet fingo enligt folkets mening sedan gammalt icke rubbas. Men år 1916 blevo de bortsprängda, varvid här anträffades skelettdelar efter något mer än tio personer, däribland kranier av två ynglingar, den ena omkring 18 år gammal och den andra ett par år yngre. Med säkerhet kan sägas, att här varit en avrättsplats, där möjligen Svärkers mördare även fått sitt straff. Vid undersökning av de funna skelettdelarna har bly med säkerhet icke kunnat påvisas.

Att här varit avrättsplats framgår även därav, att en i samma härad befintlig galgbacke, som användts i en senare tid, har likartad anordning med denna.

Om de övriga märkliga fynd, vilka här i närmaste nejden blivit anträffade, men av vilka undersökningarna, då detta skrives, icke äro avslutade, hänvisas till *Meddel. från Östergötlands Forn- och Museiföreningar* åren 1917 och 1918 med uppsatser härom av N. Beckman, O. Fröding, C. M. Kjellberg och E. Klein samt till *Östergötlands runinskrifter* av E. Brate.

På senaste tid har det antagandet blivit framkastat, att Svärker efter sin död blivit ansedd som helgon.

Konung Svärker hade sönerna *Karl* och *Johan* samt säges därjämte haft sönerna *Kol* och *Boleslav*. Kols tillvaro är emellertid tvivelaktig, och den sistnämnde var antagligen en styvson. Johan var en manlig och hurtig prins, men han hade i ungdomen tillrövat sig två högättade danska kvinnor, mor och dotter. För att hämnas detta föllo danskarne in i landet. Johan ville draga tillsammans en här för att möta fienden. Konung Svärker sökte med stöd av den i Norden då vistande påvlige legaten förgäves att i godo få saken bilagd. Vid det ting om denna osämja, som folket höll, ville Johan försvara sig, men han dräptes av de tingsmenige, varefter de slogo danskarne. Detta skedde omkring år 1153. Hans styvdotter Sofia var gift med konung Valdemar av Danmark.

Karl Svärkersson blev till en början endast götarnes konung. Till en början hade Karl svårigheter med anledning av att den danske prinsen Magnus Henriksson — han härstammade på mödernet från konung Inge I — hade med västgötarnes hjälp bemäktigat sig makten i landet genom att 1160 såra och döda svearnes konung Erik. Magnus hade efter sin moder ärvt en hel del svenska egendomar. Konung Eriks död väckte emellertid stor harm hos hans folk, och en förening kom till stånd med östgötarne. Karl Svärkersson valdes till anförare. Det lyckades även Karl att övervinna Magnus år 1161, varefter Karl blev konung över hela

riket. I ett påvligt brev av den 6 juli 1161 kallas Karl »svearnes och götarnes konung». I övrigt nämndes han Karl VII, ehuru det rättligen bort vara Karl I.

Karl blev gift med Kristina, en systerdotter till danske konungen Valdemar och dotter till Stig den vitlette. Konung Karl lät sin jarl hämta henne över till Sverige. Före hitresan utrustades hon på kungligt sätt och följdes på resan av förnämliga män och fruntimmer till svenska kusten, där hon emottogs av svenskar. Om denna färd diktades en svensk visa, i vilken det förmäles, att då de svenska herrarne framförde konung Karls frieri till konung Valdemar, blev svaret, att om den saken skulle det kastas tärning:

»Förrän han skall den jungfru vinna,
Skall därom tärning på tavelbord rinna,
Så första guldtärning på tavelbordet rann,
Då danakung tappade och sveakung vann.»

Vid ankomsten till Sverige, säger visan vidare, leddes där fram ståtliga hästar, som blänkte av silver och guld. Men den danska prinsessan klagade över att hon skulle rida.

»Ty vore jag nu i min faders land,
Jag körsven hade och förgyllande karm.»

Men de svenska fruarna sade då, att prinsessan icke skulle hitföra jutska seder. De svenska kvinnorna brukade enligt gammal sed rida i gyllene sadel, och vid den seden ville de förbliva. Av visans refräng: »Det hjälper så litet att kvida», tyckes det, som om den danska prinsessan icke gärna företagit denna bröllopsfärd. Visans slut förmäler, att konung Karl och hans drottning »levde i fröjd med tukt och ära».

Enligt en äldre uppgift skulle Vreta kloster blivit anlagt av Inge d. y. Den rätta tiden för klostrets tillkomst anses numera vara år 1162. Enligt ett brev från biskop Brask till Gustav I anlades det av »Karl Svärkersson på hans fädernegods» och alltså icke av Inge.

Konung Eriks son Knut önskade återbekomma den konungamakt, som hans fader haft, och kom oförmodat till Visingsö och överföll Karl på hans gård. Detta var år 1167 i Karls sjunde regeringsår. Konung Karl blev då mördad.

Hans halvbroder Boleslav samlade emellertid en här, delvis från Danmark, för att upptaga striden mot Knut. Krigsfolket sammanfördes i Östergötland och där mötte dem konung Knut vid Bjälbo med sin här. Boleslav föll i striden eller flyktade till Danmark. Det har blivit sagt, att Karls broder Kol även varit med, men, som redan nämnts, är Kols tillvaro omtvistad, ehuru sägnen berättar, att Kol flytt till Norge. Knut blev ensam härskare. I grannskapet av och sydväst om kyrkan, där slaget

stod, finnas ännu några åkrar, vilka kallas blod- eller rödåkrarna, där man uppgrävt förrostade svärdsklingor, sporrar och spjutdelar. Vid de närbelägna gårdarna Bristtorp, nu Brestorp, Snobbetorp, nu Snoppetorp, Sjuntorp och Övertorp skall striden blivit avgjord. Sägnen omtalar, att vid Bristorp brast danskarnes slagordning, vid Snoppetorp fingo de flykta med snabba fötter och vid Sjuntorp stupade 700 man. Gårdarna skulle därefter fått sina namn. Vad sanning kan ligga häruti, är svårt att säga, men år 1392 kallas den förstnämnda gården *Breathorp*, och Sjuntorp skrives år 1302 *Siundathorp* men 1307 *Swndathorp*.

Sedan konung Karl avlidit, flydde hans drottning med sin son till Danmark.

Svärker II, med binamnet Hack eller Blåfot. S. fick sin uppfostran i Danmark. Utan att vi närmare känna omständigheterna i avseende å tronföljden vid konung Knuts död omkring mitten av 1190-talet blev Svärker II konung. Det var först ett flertal år senare, som Svärker kom i strid med Erikska ätten. Konung Knuts söner omkommo då under stridigheterna eller enligt andra genom dråpet vid Åljarås i Västergötland år 1205 förutom en av bröderna, som flydde till Norge. Därifrån återkom han senare, då svearne gåvo honom sitt stöd. Följden blev, att Svärker måste fly till Danmark. Där fick han av sin släkt till hjälp en här av 8,000 man, med vilken han kom tillbaka. Men det gick illa, och Svärker måste åter fly till Danmark. Det var vid Lena i Västergötland, som striden avgjordes. Om denna strid skrev en munk: *Contigit in Lenom: Duo danske lupo för enom. Av svenskum svenum togo dorsum verbere plenum*, d. v. s.: Vid Lena hände, att två danskar löpte för en och fingo stryk på sina ryggar av svenska svenner. Anteckningsvärt är, att det uppgives, att uppsvenska allmogen tyckte sig se guden Oden i spetsen för sin här. Detta var år 1208. År 1210 återkom Svärker men blev ånyo slagen vid Gestilren i Västergötland, där han fick sätta livet till.

En gammal folkvisa har bevarat minnet av en ungdomskärlek, som Svärker hyst för en av danska drottningens hovdamer. Men då hans moder för honom omtalade, att föremålet för hans kärlek var hans syster, tvingades han att övergiva henne. Visan säger härom:

»Hell, sitten I här, kära moderen min.
Nu haver jag trolovat liten Kristin.

Må det förbjudas av vår fru, Guds moder.
En syster icke äga må sin broder.

I kunnen aldrig giva varandra tro
Och aldrig tillsammans få bygga och bo.

Men sägen mig då, kära moderen min,
När födden I väl min lilla Kristin.

Jo, herren vår den ängelen mig gav,
Då du var borta till Jesu Kristi grav

Och fostrad är hon uti den drottninggård,
Och slitit har hon röd skarlakan med mård.»

Kristins lott blev att ingiva sig i kloster, men aldrig, säger visan, glömde de att spörja efter varandra.

Konung Svärker II var gift två gånger, först med en förnäm danska, Bengta, dotter av Ebbe Sunesson, som fick sin bane vid Lena, och sedan med Ingegärd, Birger Jarl Brosas dotter.

Johan I var son i Svärkers senaste äktenskap. Han kallades »den fromme» på grund av sin lydnad mot de andlige. Genom stöd av sin mäktiga möderneslägt blev han vald till konung och kallas »den unge», vilket synes angiva, att han vid tiden för valet varit omyndig, vilket även synes framgå av gamla anteckningar. I tre år säges Johan varit myndig konung, då han avled på Visingsö år 1222, den ende inom den Svärkerska konungalängden, som ljöt en naturlig död. Enligt en anteckning vid Västgötalagen var har »barnsker» eller barnslig och mycket godvillig. Konung Johan avled ogift.

Att Svärkerska släkten hade en icke obetydlig förmögenhet i jordegendomar redan från början, kan tagas för avgjort. I de bevarade urkunderna finnes dock icke någon donation omtalad förr än år 1200, då k. Svärker II gav Sundby på Munsön till Gamla Uppsala kyrka, fisket därav dock förbehållet, samt Alsnö kungsgård, varjämte kyrkans kaniker bekommo jordegendom m. m. Genom Svärkers dotters giftermål kom en del av släktens förmögenhet till Folkungarne. Genom arv på grund av giftermål böra förövrigt delar av såväl den Stenkilska som den Erikska ättens förmögenheter ha övergått till Folkungarne.

Folkungarne.

Denna märkliga östgötasläkt har blivit uppkallad efter dess första omtalade ättefader, *Folke Filbyter*, som säges levat som hedning under förra delen av 1,000-talet. Av hans söner nämnes *Ingevald* eller *Grell* som fader till släktens förste historiskt kände person, *Folke den digre*, vilken levde omkring år 1,100 och blivit på sin tid kallad »den mest högborne i Sverige», vilket visar släktens anseende sedan gammalt. Denne Folke var gift med Ingegärd, dotter av danske konungen Knut den helige († 1086). En son uppgives vara *Bengt Folkesson Snivels*, vars söner voro: I. *Birger Brosa*, II. *Magnus Måne-* eller *Minnisköld*, III. *Karl den döve*.

I. *Birger I Brosa* var en mäktig man och den förste av släkten, som hade jarlavärdigheten, måhända den förste för riket i sin helhet. Efter honom förblev denna värdighet inom släkten. Att döma av nam-

net Brosa synes han varit en gladlynt herre, ty Brosa säges betyda leende. I övrigt skall han ha varit vis och varsam i sina rådslag. Fred och lugn rådde i landet under hans jarlatid.

Förgäves sökte de norska Birkebenarne — så kallade efter sin benbeklädnad av björkbark — att få jarlens son till sin hövitsman eller till konung. Sändebud från Norge besökte i detta ärende jarlen i Östergötland, där de emottogos väl, under löfte om skydd och bistånd.

— Men, sade jarlen, I haven en närmare arvinge till Norge än min son, nämligen Sverre. Norrmännen skulle aldrig lida en östgötahär i sitt land. Sverre har utan tvivel, tillade han, kraft och förmåga att bliva eder ledare.

Konung Knut vistades vid denna tid i Östergötland, och med honom talade jarlen i denna sak samt tillskrev därefter Sverre med löfte om bistånd.

— I skolen noga övervaka Sverre, ty I veten, att det är han, som hänvisat eder till mig, sade jarlen till sändebuden, och om så behöves, skolen I med våld tvinga honom att bifalla eder önskan.

Sverre såg sig därav nödsakad att bliva Birkebenarnes hövding. Sverre skall därförut eller år 1176 och 1177 besökt Birger Brosa i Östergötland för att få hjälp av honom. Vid avfärden härifrån och till Värmland strövade han i en hel vecka omkring i Tyleskogens ödemarker utan att finna någon tillflyktsort mot köld och hunger. Tyleskogen kallades fordom de mellan Kolmården och Vättern belägna marker, vilka skilde Östergötland och Närke.

Detta besök i Östergötland, liksom därtill mycket annat, häntyder på den betydande ställning, Östergötland redan vid denna tid intog i politiskt ävensom för övrigt i kulturellt hänseende inom vårt land.

Birger Brosa, som avled 1202, var gift med norske konungen Harald Gilles dotter Birgitta. De uppgivas av Snorre ha haft fyra söner: 1. *Filip* jarl i Norge. Han föll år 1200, efterlämnande en dotter, från vilken ätten Blå säges hästamma. 2. *Knut*, gift med svenske konungen Knut Erikssons dotter Sigrid. De hade sonen *Magnus*, kallad *Broke*, vars son *Knut* avrättades år 1251 för upproret mot Birger jarl. Ättegrenen utgick. 3. och 4. *Folke* och *Magnus*, vilka äro mindre kända. Den förre säges ha varit jarl hos konung Erik den halte eller läspe samt skall ha blivit slagen vid Alvastra år 1229 av konung Eriks svåger Knut Johansson långe, Folke digres sonson, vilken gjort uppror mot konungen. Folke levde sedermera i Västergötland. Dottern *Ingegärd* blev gift med konung Svärker II.

Det är sagt, att en Folke jarl var fader till östgötalagmannen *Sune Folkesson* († 1247), vilken blev gift med konung Svärker II:s dotter Elin eller Helena, som han enligt sägnen bortrövade ur Vreta kloster. Av deras döttrar blev *Katarina* gift med konung *Erik halte eller läspe*. Dottern

Benedikta säges i unga år ha bortrövats av östgötarnes lagman Lars Persson men blev sedermera gift med *Svantepolk Knutsson* († 1310), som var stor jordägare i Östergötland och för övrigt Valdemar Sejers sonson. Från en annan av Folkes söner, *Holmger*, säges den år 1300 utdöda släkten Hama (stengavel) leda sitt ursprung.

II. *Magnus Måne- eller Minnisköld* († 1251) var gift med *Ingrid Ylva*, vilket senare namn är en förkortning av Ylvs- eller Ulvsdotter.[1] Om henne berättas ännu inom Östergötland både ett och annat, vilket torde visa, att hon på sin tid var en kraftig kvinna, som lämnade många spår efter sig.

Då den nyssnämnda striden vid Alvastra försiggick, åsåg hon nämnda strid från sitt tornrum i Bjälbo kyrka. När hon varsnade, att Folkungarne började vackla mot den till antalet överlägsna fienden, tog hon den i kammaren befintliga fjäderbolstern samt släppte allt emellanåt fjäder ur densamma ut i luften, varvid hon ropade: »Av vareviga fjä'r skall det bliva häst och kär (karl).» Så snart en fjäder nått marken, stod där upp en ryttare med sin häst.

Bjälbo kyrkas storklocka, som flera gånger blivit omgjuten, har bl. a. den inskriften, att av Ylva »denna Birger jarls moder är denna klocka först tillkommen år MCCXL». Om klockans tillkomst går en sägen, som under århundradenas lopp tagit följande form: På äldre dagar skall Ylva, den mäktiga Folkungafrun, ha besökt en marknad i Skänninge. Då hon där fick se en kyrkklocka, utställd till salu, frågade hon om priset på densamma. Klockgjutaren, som tyckte, att den åldriga gumman icke såg ut att kunna vara allvarlig spekulant på »bjällran» svarade med ett visst förakt: »Tre öre och en träspik.» Han trodde nämligen, att klockans verkliga pris översteg hennes köpförmåga. Med svaret ville han giva henne en fingervisning att icke av nyfikenhet besvära med frågor. Fru Ylva, som var kunnig i trolldomskonst, tog emellertid genast fram tre öre och en träspik till klockgjutarens stora förvåning. I häpnaden säges han icke ändrat sitt pris, och den högättade frun lät föra klockan till Bjälbo kyrka, där dess malm än i dag ljuder runt om i nejden.

Vid ett tillfälle hade Ingrid i sällskap med en tjänarinna satt sig att vila å Bjälbo kyrkogård. Slutligen somnade hon. Då tjänarinnan såg, att fru Ingrid blev orolig i sömnen, väckte hon henne.

— Varför väckte du mig, sade fru Ingrid, då hon vaknade. Jag hade en underlig dröm. Mig tycktes att från mig kommo två ormar fram, vilka efter en stund började ringla sig uppför kyrkomuren, på vilken solen kastade varma strålar. Den ena ormen nådde taket och kom

[1] *U* övergår som bekant i vissa fall till *Y*. Så t. ex. bliver *tung* i komparativ och superlativ form *tyngre*, *tyngst*. Av *full* kommer *fylla*. *Ung man* är liktydigt med *yngling*, för att nu icke glömma att nämna det i detta fall mest bevisande exemplet, nämligen ordet *hund*, som i feminin form är *hynda*.

upp ända till takåsen, men den andra föll ned till marken, då han hunnit halvvägs.

Detta betyder nog, sade hon efter några ögonblicks tystnad, att av min son Birgers söner bliver den ene en mäktig man men kan icke länge bibehålla makten, under det den andre även kommer till makt men kan sig därvid bibehålla.

Då fru Ingrid avled, skall, har det blivit sagt, hennes lik blivit inmurat i upprätt ställning i en fyrkantig pelare i Bjälbo kyrkas sakristia. Hon skulle på sitt sista yttrat, att så länge hennes huvud vette uppåt, skulle Folkungaätten bestå. Då sakristian och nämnda pelare med den år 1788 blev nedriven, befanns emellertid pelaren icke vara ihålig. Något inmurat lik anträffades icke heller.

Magnus och Ingrid Ylva hade sönerna: 1. *Eskil*, lagman i Västergötland. Från honom härstammade Ulv Gudmarsson, som var gift med heliga Birgitta. Eskil var en berömd och ärad man, som stod på menighetens sida mot allt våld och allt vad orätt var. »Sent födes hans like.» 2. *Karl*, biskop i Linköping. Han stupade under tåget mot Estland i slaget vid Rotalä år 1220. 3. *Bengt* († 1237), sin broders efterträdare som biskop, då denne avgick till Estland. Säges avsagt sig ämbetet år 1233. I ett brev från omkr. 1250 eller något senare, alltså ett flertal år efter hans död, kallar Birger jarl honom sin broder (germanus). 4. *Birger II* jarl († 1266). 5. *Elof*. Hans öden äro mindre kända År 1253 bestyrkte han ett brev, i vilket han kallas jarlens eller hertigens broder (frater) samt benämnes »herr». I ett något tidigare brev skänkte han viss egendom till Vreta kloster, sedan han återtagit den gård, som hans avlidne son *Filip* givit klostret. Denne Filip hade sonen *Peter*, som var död 1262, då han omtalas i ett brev, dat. Stockholm, såsom begraven i Saba kloster.

Magnus Minnisköld hade även, säges det, dottern *Mektild*, som likväl icke hefinnes omnämnd i samtida kända urkunder. Hon skall ha varit gift med Härve av Ulvsläkten.

Om dem berättas det, att då Härve vid deras bröllop var på hemfärd till Småland med sin brud, kom en del folk framrusande ur skogen för att söka med våld bortföra henne. Folkets ledare, en kvinna, hade förklädt sig till ett troll för att skrämma brudföljet. Men Härve, som var en modig man, gav trollet ett kraftigt hugg över halsen, så att huvudet skildes från kroppen. De framrusande blevo därvid så förskräckta, att de sprungo sin väg. Härve förde i lugn sin maka till sitt hem. Efter denna händelse säges Härve i sitt sköldemärke fört ett kvinnligt huvudlöst troll i stället för en springande ulv, varjämte han för sin släkt antog namnet *Trolle*. Den adliga släkten Trolle har ännu i sitt vapen ett kvinnligt troll, som i sin högra hand håller ett dryckeshorn, under det den vänstra lyfter svansen. Den äldsta kända uppteckningen av nyssnämnda

sägen återfinnes i en 1620 tryckt likpredikan, där den framställes sålunda: Å Ed i Östbo härad bodde en mäkta gudfruktig herre, som aldrig försummade kyrkodagarna. Då han en julotta med sitt följe for till Växtorps kyrka att övervara gudstjänsten, kom Satan med många av de sina emot honom, vilka ville hindra denna gudstjänst. Satan, som iklädt sig en jungfrus skepelse, hade med sig ett dryckeshorn, med vilket han drack herren till. Då denne emottagit hornet med vänstra handen, kastade han drycken bakom sig. Med högra handen fattade han sitt svärd och avhögg i Jesu Kristi namn Satans huvud.

Den likpredikan, i vilken det ovannämnda omtalas, är över fru Anna Trolle till Helgerum, som var änka efter Karl de Mornay. Av sina föräldrar hade hon hört, att denna händelse försiggått nio mansåldrar tillbaka. Enligt riddarhusgenealogierna härstammade Anna Trolle i sjunde led från Härve Ulf eller Trolle. I lifstiden hade hon sagt sig ofta haft hornet, som var i 300 olika slags färger, i sin hand. Vid danska fejden år 1570 kom det i fiendens ägo, berättar sägnen.

Birger II jarl (se Ögtld I s. 116) blev Folkungaättens mest betydande personlighet. Från honom utgick den kungliga grenen av släkten. Förutom det, han i övrigt verkade för det gamla Sverige, omtalades mycket på sin tid hans korståg år 1249. Hedningarne i Tavastland visade den största grymhet mot de kristna i Finland, vilka underkastades de fasansvärdaste plågor. De slaktade döpta barn, de brände dem i tjärad halm, stungo ut ögonen på dem, skuro inälvorna ur dem, ryckte tungan ur halsen o. s. v. De kristna höllo på att utrotas. Orsaken var, att hedningarne blivit uppretade av det förbud, som biskoparne i Åbo utfärdat för de kristna, att icke driva någon handel med dem. Men behjärtade män från de skandinaviska länderna kommo till bistånd med samlad härsmakt. Birger, som då var jarl hos sin svåger, konung Erik, företog väl utrustad med stridsfärdiga män av alla klasser, en härfärd, i vilken allt folket gärna deltog. Vid ankomsten till den ort, där staden Vasa sedan anlades, uppreste jarlen ett kors som tecken till att de kommit för att bistå de lidande av kristlig kärlek. Det gick väl. Hedningarne blevo besegrade. Då föll Tavastland, Karelen och Österbotten under svenskt herravälde och den kristna läran utbreddes allestädes. På det nämnda korsets plats uppfördes en befästad borg, som kallades Korsholm. Vid Korsnäs, där en del av hären landsteg, byggdes ett kapell. I Tavastland grundlade Birger en stad och en borg, benämnd Tavastehus, samt landets första kyrka, Hattula. De gamla krönikorna hava bevarat minnet av dessa händelser (fig. 6).

Vid sin död kunde Birger jarl anses som Nordens mäktigaste man. Då han avled, hade det slags överhöghet, som svearne haft över landets övriga delar, fullständigt upphört och uppgått i det till betydlig del genom Folkungasläkten skapade svenska medeltida samhället.

6. Föregiven bild av Birger Jarl. Efter Er. Dahlbergs Sv. antiqua. [1]

Redan under 1100-talet hade Östergötland börjat att taga försteget framför de övriga svenska landskapen. Den avmattning i befolkningshänseende, som under folkvandringstiden övergått Östergötland, hade under de följande århundradena blivit utjämnad genom befolkningens

[1] Denna sagobild av Birger Jarl har Dahlberg bekommit från en målning, som funnits å Tavastehus slottsmur. Om densamma skriver landshövdingen A. Cronhjort år 1699 till D.: Bilden »står på ett torn högt uppå muren, där som han har haft sitt kansli, uti en sådan figur avmålad, som ännu av färgerna kan synas, uppå en vit grund 1/4 aln djupt uti muren, så att den andra muren är så mycket högre på sidorna, och de tecken, som han har i händerna, gissel och ris, skall betyda, att han med tvång har bragt Tavastehus län under sin lydno, kalken på ena sidan och elden på den andra, att han dem bragt till den kristliga tron.»

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

tillväxt. Den bördiga provinsens givande jordmån och övriga förmåner hade åter kommit till heder. Härtill kom den i det svenska statslivet djupt ingripande Folkungasläktens ställning till landskapet.

Under medeltiden i sin helhet kom till stor del på grund därav Östergötland att ofta intaga en avgörande ställning för svenska förhållanden. I militärt hänseende voro därtill de befästade borgarna vid Ringstadholm och Stegeborg av betydenhet. Och i andligt hänseende blev Östergötland under omkring ett 150-tal av år i hög grad bemärkt genom S:t Birgittas och S:t Katarinas skapelse Vadstena kloster. Under det att Uppsala avgudahus varit det förnämsta templet i Norden under hednatiden, blev Vadstena kloster under senare delen av medeltiden Nordens medelpunkt i religiöst och andligt hänseende.

Birger jarl var först gift med Ingeborg, konung Erik Knutssons dotter, samt sedan med danska änkedrottningen Mektild av Holstein, som på jarlens vägnar hämtades från Danmark av Ivar Blå. I första giftet hade Birger fyra söner:

1. *Valdemar*, konung 1250—75. Om honom säger rimkrönikan, att, sedan han blivit krönt i Linköpings domkyrka, han gjorde »Darom lyster» samt avlade barn med sin hustrus syster, varför hans broder drev honom med våld av riket. Valdemar var gift med danske konungen Erik Plogpennings dotter Sofia, som på sin tid var omtalad för sin skönhet och sitt goda sinnelag. Deras son *Erik* kallas i ett brev från 1296 av fadern junker (domicellus) men benämnes på 1320-talet riddare. Han påstod sin bättre rätt till alla de gods i Danmark, vilka S:t Agnetas kloster i Roskilde erhållit av konung Eriks döttrar, men förlorade denna rätt genom beslut av en nämnd, vilkens domslut han på förhand förbundit sig att erkänna. Erik avled år 1330. Hans änka, fru Ingeborg, dotter av drotsen Knut Jonsson (grip med utbredda vingar), omtalas år 1333. Deras son *Valdemar Eriksson* benämnes 1351 och senare riddare men var 1392, då han omtalas som »konungaättling», död. Hans änka, Helga Anundadotter (i vapnet en ginbalk) stiftade sistnämnda år en kanikprebenda vid Uppsala domkyrka. Med deras son *Erik Valdemarsson*, som omtalas i ett brev, dat. Torshälla 1397, utgick denna släktgren. Samma vapen, som begagnades av konung Valdemar, fördes av alla dessa nämnda. Konung Valdemar hade döttrarna: *Ingeborg* gift med Gerhard II av Holstein, *Rikissa*, g. m. Przemyslav, polsk hertig, och *Marina*, g. m. Diepholtz.

2. *Magnus*, konung 1275—90, kallad *Ladulås*, enär han bjöd allmogen »sätta knapp för lada». Då Magnus såsom hertig låg i tvist med sina bröder, kallades han av sin svägerska, drottningen, för »Ketzlaböter». Magnus var enligt krönikan »nakot, svart och mager». Brodern Erik kallade hon »Alzenkte». Om konung Magnus skriver krönikan:

Han gav godan rätt i sina daga. Mycken frid och starker aga.
De som plägad' illa göra, Ville han varken se eller höra.

Magnus Ladulås var en betydande man. Genom Birger jarls och hans politik var det, som Sverige kom att inträda i det europeiska statssystemet.

Konung Magnus avled på Visingsborg men begravdes i Klara kloster i Stockholm.

Gift med Hedvig av Holstein, hade han tre söner och två döttrar. Döttrarna voro *Rikissa* († 1290), redan i tidigaste år nunna i Klara kloster i Stockholm, och *Ingeborg* († 1319), som barn förlovad och sedermera gift med konung Erik Menved av Danmark. En folkvisa talar även om en dotter *Benedikta*, vars moder var okänd. Hon hade av fadern blivit satt i kloster, men därifrån rövades hon av en främmande riddare och fördes till Norge. Efter åtta års lyckligt äktenskap avled hennes man. Hon återvände då till Sverige och till sin broder, konung Birger, som emottog henne med välvilja.

»Upp stod kung Birger och henne tog uti sin famn.
Allt godt som jag förmår, det skall dig bli till gagn.»

Sönerna voro:

A. *Birger Magnusson*, konung till en tid men fördriven. Då Birger år 1298 gifte sig med konung Erik Klippings dotter Märta, var han aderton år. Det var ett ståtligt bröllop, som firades i Stockholm med stor prakt och »diger» glädje, som krönikan berättar. Brudparets kläde var av »bryant». På konungens banér var stickat ett lejon med tre »bära». Det bars av en riddare, och under detsamma gingo många av konungens hov. Man både såg och hörde »pipare, bombare och trum(pet)ara». Där var »rusk och mycket bång». Många blevo överridna. Dagen var mer än halvliden, då man gick till bords. Där var god kost och all glädje med »mjöd och öl och kyrsedrank och vin båd' rött och blankt». Då natten kom, sökte en var sitt härbärge och gjorde, vad honom bäst tycktes.

Somma drucko, och somma gingo att sova.
Men å gatorna slogos de bova.

I hertig Eriks härbärge höllo många riddare till, och hertigen prisades av alla och »var som en ängel i himmelrik». Så kom andra dagen, och Erik:

Han vart då riddare av konungens hand,
Och sedan många andra av främmande land.

Vid denna tid hölls Magnus, lagman Algots son, oskyldig i fängelse därför, att hans broder Folke bortrövat Ingrid, herr Svantepolk Knutssons dotter. Det var en våldshandling, för vilken såväl Folkes fader som hans bröder redan tidigare fått lida. Då nu drottning Märta dagen efter bröllopet som morgongåva emottog Enköpings stad samt Fjärdrundaland,

framställde hon den bön, att Magnus skulle bliva fri från det fängelse, han oskyldigt led, vilken bön även villfors. Drottning Märta hade fått sin uppfostran i Sverige. Hon avled år 1341.

Såväl konung Birger som hans bröder voro under sin ungdomstid under förmynderskap av riksmarsken Torgils Knutsson, som under tretton år förestod regeringen, i enlighet med krönikans utsago, med största heder och rikets fördel. Alla voro tillfredsställda.

Dans och glädje och tornej
Samt säd och fläsk, det feltes ej.
Det rikligt fanns med sill och fisk,
Och riket stod ej någon risk.
Det frid och sämja var på alla sätt.
Ej någon tordes göra, vad ej var rätt.

Då år 1305 den härnedan omnämnda tillfälliga förlikningen ingåtts emellan konung Magnus och hans bröder hertigarne Erik och Valdemar i de strider, som dem emellan pågingo, intalade hertigarne den svage konungen, att det var riksmarsken, som var anledningen till deras oenighet. Konungen, åtföljd av hertigarne, begav sig till marskens gård Lena eller Vena, därifrån han nattetid fördes med benen bundna under hästen. På så vis läto de honom rida till Stockholm. Före avfärden yttrade Torgils till konungen: »Ädle konung god! Att I mig så snödligen förråden, det haven I blygd av, så länge I leven.» Han önskade i övrigt, »att han så tjänat Gud som han tjänat sin konung». Efter två månaders fängelsetid fördes han »sunnan vid den stad», där de först »grävde hans grav och sedan höggo de huvudet av». Över graven restes, antagligen av hans släkt, ett kors och ett altare, där mässa hölls. Först senare erhöll släkten tillstånd att införa hans lik i Riddarholmskyrkan.

Efter här nedan skildrade stridigheter och sin flykt från riket sökte konung Birger från år 1318 en fristad i Danmark, där han avled år 1321, därmed hans släktgren utgick. Redan därförut hade sonen *Magnus* blivit halshuggen å Helgeandsholmen i Stockholm år 1320, därför att det orätt sades, att han givit anledning till ofriden i landet och hertigarnes avlivande. Magnus begravdes i sin farfaders, konung Magnus Ladulås', grav (se Ögtld I s. 21).

B. *Erik* († 1318), hertig. Då den till en tid mäktige Torgils Knutsson år 1303 nedlade sitt förmynderskap, och de båda hertigarne Erik och Valdemar fått, vad dem tillkom av riket, började det olämpliga i denna delning att visa sig. Hertigarne hade ståtlig hovhållning och egna råd. Till en början måste konungen av dem infordra skriftlig förbindelse att icke lämna riket och att icke komma objudna till honom med större följe än enligt bestämmelse. Snart hotade även konungen hertigarne med ofred, enär de låtit utföra livsmedel och reste med vapnade män genom konungens landskap m. m. Hertigarne ansågo sin ställning osäker.

De sökte därför hjälp av konung Erik Menved i Danmark. Då detta icke lyckades, begåvo de sig till Norge, där de av konung Håkan fingo Kunghäll med omnejd till besittning. Härifrån föllo de in i Västergötland, och därmed följde de fleråriga striderna emellan konungen och hertigarne. Infallet i Västergötland slutade illa för hertigarne, och de måste ingå förlikning samt erkänna konungens son Magnus som tronföljare (år 1305).

Följande år anställde hertigarne bröllop vid Bjälbo i Östergötland. Det är ju ädla herrars sed att löna sina män, då man behöver deras hjälp, förmenar krönikan, och därför höllo nu hertigarne bröllop för fem av sina män vid Bjälbo, där hovhållning då hölls. Efter bröllopet sände de sitt folk norrut och följde själva efter.

Då ville de konungen se. För den skull rida de
Till Hundhammars gård, vilken ligger långt östan Kolmård.
Där låto de hästarna stå och togo de skepp de kunde få
Så många att de dem bar och rodde dit, där konungen var.

Konungen vistades då vid Håtuna. Som han icke anade något ondt, tog han väl emot dem. Men när de om aftonen skulle gå till vila, »drogo de sina vapen uppå, så att konungens män det icke såg», och då »den dag var förgången, var konung Birger fången och drottning Märta med honom». Deras son Magnus tog Arvid smålänning — Birgers trogne man — och bar till Danmark, där de blevo väl emottagna av sonens morbroder, konung Erik Menved, av vilken han uppfostrades.

Stridigheterna fortgingo sedan under flera år och slutade så, att hertigarne efter ett gästabud å Nyköpings slott fängslades. De avledo efter fyra månaders förlopp, som man tror, av hunger. Men då reste sig svenska folket. Nyköping och Stegeborg belägrades. Sonen Magnus kom konungen till hjälp och sökte undsätta honom med en av honom anförd dansk ryttarskara. Konungen red sin son och hans här till mötes långt in i Östergötland. Men missnöjet var stort emot konungen i och för hans beskattning av bönderna, vilka önskade, att de snarligen skulle anträffa hertigens män. Snart kommo också dessa, och de önskade ingenting högre än att få komma i strid med konungen. Men konungen å sin sida vågade ej invänta dem utan flydde. Detta hände vid Skärkind i Östergötland. Konungens män, både tyskar och vender, redo omkull varandra samt flydde in i Holaveden och därifrån till Västergötland, där de blevo slagna av västgötabönderna. Konungen kom då åter till Östergötland och förlade sitt krigsfolk i köpstäderna i förväntning på lugnare tid. Men även här kom det till strid, i vilken konungens folk låg under. När deras kamrater i Linköping och Skänninge fingo höra detta, bröto de upp och reste åter till sitt hemland. Enligt Erikskrönikan skall det ha varit danska, tyska och vendiska legotrupper, vilka vid detta tillfälle övergåvo konungen för att sätta sig själva i säkerhet. Konungen och drottningen flydde till Visby.

Junker Magnus kvarstannade å det belägrade Stegeborgs slott. Så länge man där hade skjutvapen och stenar, fingo de, som lågo utanför, lida stor skada.

På Gottland lät nu k. Birger utrusta stora koggar (lastfartyg) och inlastade å dem matvaror, vapen och manskap. Ännu hoppades han att kunna undsätta Stegeborg. Så snart flottan kom till Östgötaskären, blev den anfallen av det hertigliga manskapet, som erövrade och delade mellan sig skepp, kost och kläder.

När detta blev bekant i Visby, blev drottningen mycket förfärad. Men drotseten Brunkow tröstade henne med att ingen fara var för handen.

— Jag vill nu, sade han, företaga en härfärd, och jag skall lika litet skona våra fiender, som de skonat oss.

Detta var nu konungen med om, och de togo skepp, varhelst det fanns några att taga, samt rustade sig väl till kamp. Men även nu voro hertigens män genast redo att taga emot dem. De gjorde en flotte, som de antände och läto flyta ned mot skeppen. Där tröto för övrigt icke skott och stenkast. Konungens folk försvarade sig i det längsta, men då koggarna började brinna — tre koggar brunno samtidigt —, gåvo de sig. Då tillfångatogs Brunkow och flera med honom, vilka fördes till Stockholms torn för att senare avlivas.

Stegeborgs slott höll sig fortfarande, men slutligen hade folket ingenting att äta. De gåvo sig då mot vilkor, att junkern skulle hållas fången, under det de andra fingo draga sin färde, vart de ville, med sina ägodelar. Därefter nedrevos slottsmurarna, så att där låg ej sten på sten. Junkern fördes till tornet i Stockholm (se ovan).

När konung Birger och drottningen fingo veta detta, kunde de icke annat än beklaga sina olyckor och sina vänners ofärd. Därefter begåvo de sig, såsom redan nämnt, till Danmark.

Hertig Erik var gift med *Ingeborg*, dotter till Norges konung, Håkan. Deras dotter *Eufemia* ingick äktenskap med Albrekt, hertig av Mecklenburg, samt var moder till Albrekt, som år 1365 blev Sveriges konung.

Hertig Eriks son:

Magnus Eriksson, kallad *Smek* († 1374), var konung åren 1319—1365. Han var gift med Blanche av Namur samt hade två söner *Erik* († 1359) och *Håkan* († 1380). Om även missnöje i landet rådde för de stora skatternas skull ävensom för hans uppgivna levnadssätt samt begäret att förtro sig åt för oppositionen förhatliga män, styrdes landet likväl omkring ett fjärdedels sekel under lyckliga omständigheter. Anklagelserna mot honom blevo emellertid med tiden allt svårare. Därtill kommo de svårigheter, vilka uppstodo genom den härjande s. k. digerdöden.

Med sin son *Erik* hade konung Magnus många stridigheter. Erik blev emellertid först utsedd till tronföljare i Sverige, blev sedan förklarad som

medregent för att 1357 dela riket med sin fader. Erik var gift med Beatrix av Brandenburg. Den efter fadern födde sonen avled liksom modern samma år som fadern eller 1359.

Åt sonen *Håkan* avstod fadern norska kronan, och år 1362 valdes denne till konung även i Sverige men han behöll sin fader som medregent. År 1364 valdes emellertid Albrekt av Mecklenburg till konung, med vilken nu stridigheter uppstodo. De förstnämnda konungarne anlade då bl. a. fästet Svaneholm i Östergötland. Men det gick illa för dem. Båda avledo i Norge. Håkan var gift med kon. Valdemar Atterdags dotter Margareta. Med deras son *Olof* († 1387), som var konung av Norge och Danmark, utgick den Minnisköldska ättegrenen.

C. *Valdemar*, hertig († 1317). Vid sin broder konung Birgers kröning i Söderköping 1302 blev han slagen till riddare och utnämnd till hertig av Finland. Samtidigt firade han sitt bröllop med riksmarsken Tyrgils Knutssons dotter Kristina. Men detta äktenskap upplöstes redan 1305. I sitt andra gifte hade han Ingeborg, Erik Prästhatares dotter. Hon avled 1358.

3. *Erik* († 1276), som nämnes junker till år 1275, då Magnus blev konung, varefter Erik bar hertigtiteln.

4. *Bengt* († 1291), biskop från 1286 i Linköping, konung Magnus' kanslär samt hertig av Finland. Under den osämja, som uppstod mellan bröderna, sökte Bengt, då ärkedjäkne, att medla, och han avsade sig för att få enighet förgäves sitt län till brödernas förmån. Rimkrönikan säger därom:

Benedikt sade så: Mina bröder skola mig förstå,
Att jag är eder rätte broder, både av fader och moder:
Jag vill min del av riket eder giva. Därtill I mägen med nåder liva.
Kyrkan orkar mig väl föda i mina dagar till min döda'.

Birger II jarls döttrar voro: 5. *Rikissa*, g. 1) med Håkan Håkansson († 1257), tronföljare i Norge samt 2) 1262 med Henrik, furste av Werle. 6. *Kristina*, g. m. Sigge Gutormsson till Ljuna i Hogstads socken av Östergötland. Sigge, som var död 1285, blev begraven i Alvastra kloster. Kristina levde ännu nämnda år och gjorde testamente, enligt vilket hennes gård Ljuna skulle tillfalla Alvastra kloster och gården Normlösa i socknen av samma namn Linköpings domkyrka.

Birger jarl hade dessutom en naturlig son, *Greger*, som nämnes på 1270-talet. Från honom antages den i slutet av 1400-talet utgångna Lämasläkten (två snedbjälkar) härstamma.

III. *Karl den döve*, jarl († 1220). Deltog i korståget mot Estland, varvid han stupade samtidigt med Birger jarls broder, biskop Karl. Han hade två söner: 1. *Ulv Fasi*, jarl († 1248), vars son junker *Karl* stupade vid Durben 1260 i svärdsriddarnes strid mot hedningarna. 2. *Karl*,

riddare, vars son *Ulv,* ävenledes riddare, avled 1281. Denne sistnämndes dotter *Ingeborg* var gift med Åbjörn Sixtensson († före 1296).

Lagmännen *Magnus Bengtsson* († 1263) och hans son *Bengt Magnusson* († 1294) hava även tillhört Folkungaslägten, men sambandet emellan dem och någon av släktens ovannämnde medlemmar kan icke med säkerhet påvisas. Båda förde Folkungavapnet, det uppresta lejonet över tre balkar.

Om någon av de Svärkerska konungarne förde något vapen, kan icke med säkerhet uppgivas men är föga troligt. Däremot begagnades sådana av Folkungarne. Folkungavapnet synes i nu kända handlingar ha förekommit första gången år 1238 och tillhörde Birger II jarl. Detta framställer ett upprätt stående lejon med svansen i ställning bakåt över tre snedbjälkar från vänster samt fältet i övrigt upptaget av hjärtformiga blad eller sjöblad (se fig. 119 Ögtld I).

Detta vapen har sedermera orätt betecknats såsom Götalands vapen.

»Götarne förde sedan gammalt», skriver Olaus Magnus, »och likaså ännu i dag de, som bebo deras jord, ett krönt lejon, som raskt hoppar över tre vita silverströmmar i ett himmelsblått fält och ser sig tillbaka, vilket innebär, att de må skonsamt begagna sig av sin seger och omtänksamt akta sig för ett anfall, som de genom en rask rörelse kunna undvika.»

Samme förf. säger samtidigt, att svearne av ålder hade i sitt vapen två krönta ungmör i gyllene klädnad, vilka omfamnade varandra i en grön skog, liksom för att beteckna landets gudomliga nymfers fägring, vilket vapen sedan ändrades »till tre gyllene kronor i himmelsblått fält, en symbol för deras väldes omätliga utsträckning, deras ärofulla krigsbedrifter och landets outtömliga rikedom på malm».

Varken Göta rike eller Svealand hava haft något för de olika landsdelarna säreget vapen, lika litet som de övriga samhällena, av vilka vårt land ursprungligen sammankommit, hade något dylikt. Vapen voro utomlands i bruk först under senare delen av 1100-talet. I Sverige kommo helt säkert vapnen i bruk senare. Det första svenska adliga vapen, som är känt, är från år 1219. Det äldsta kända kungliga svenska vapnet är från den upproriske konung Knut långe (1229—1234). Sigillbilder förekomma något tidigare.

Det vapen, Birger II begagnade, var emellertid icke gemensamt för hela släkten. Under första tiden, då vapen började användas, kunde nära anförvanter föra olika vapen. Birger jarls son, konung Valdemar, upptog sin morbroders, konung Erik Erikssons, vapen med tre springande, krönta leoparder med hjärtformiga blad i fältet (se Ögtld I, fig. 120),

vilket vapen sedermera användes av hans ättlingar. Andra medlemmar av släkten brukade Birgers vapen med fältet än tomt än fyllt med sjöblad eller rosor.

Folkungaätten härskade 139 år i Sverige. För denna tid börja de historiska källorna giva rikligare utbyte, icke minst rörande person- och egendomshistorien.

Vad tidigare uppgjorda ättartavlor över denna släkt beträffar, upptaga de en hel del personer, som icke tillhöra släkten, åtminstone icke på annat sätt än genom giftermål. De, som ovan äro omnämnda, återfinnas, där så icke särskilt är nämnt, i samtida urkunder, av vilka deras härledning framgått.

Med år 1387, då konung Olov av Danmark och Norge avled, återfinnas icke några spår av Folkungasläkten i historien.

Det är icke tvivel underkastat, att icke Birger jarl och Magnus Ladulås gjorde sitt till att under de skilda stormansupproren söka förkväva eller rent av föra en del av sin släkt ur livet. En del *säges* ha flyttat utomlands, till norra Tyskland, och en del säges genom förlusten av sin egendom blivit urståndsatt att bibehålla sitt frälse. Dessa sistnämnda återgingo måhända till bondeståndet, från vilket Folkungasläkten liksom alla äldre tiders förnämligare släkter utgått. Detta är mycket möjligt, ehuru icke bevisligt. Något bevis kan icke heller anskaffas.

Sägner om att ättlingar av Folkungasläkten ännu fortleva i Östergötland upprepas, såsom känt, därstädes ofta. Det kan ju även vara ganska förklarligt, att dylika sägner om en härstamuing från en så förnämlig stormannasläkt som Folkungasläkten, från vilken konungar i alla tre skandinaviska länderna ledde sitt ursprung, sedan de en gång uppkommit, bibehållit sig med en synnerlig envishet. Så vidt jag kunnat utröna, är det dock först under 1800-talet, och då genom ett par akademiska avhandlingar, som Folkungasläktens fortvaro blivit offentligen upptagen och berörd. Den första av dessa avhandlingar är den av Jakob Nikol. Tersmeden år 1815 författade disputationen *De gente folkungica*. En annan dylik disputation är den av sedermera prosten, teol. d:r Ax. Broman år 1851 författade avhandlingen *Om Skärkinds socken*. Sistnämnde förf. omtalar emellertid huvudsakligen endast, att å den s. k. Saxbacken i Skärkinds socken den forntida Folkungaborgen varit belägen samt att lämningar efter byggnader där funnos. Saxkullen är belägen, säger förf., å den gård, som tillhörde en bondesläkt, åtminstone till en del, till år 1849, vilken släkt ansåg sig härstamma från Folkungarne. B. synes

dock icke ogynnsamt stämd mot nämnda släktledning, vilket likväl endast kan anses bero på en personlig uppfattning, mer eller mindre tillfällig.

Känt är, att Folkungar ägde gods i östra Östergötland. År 1250 skänktes sålunda Söderköping med alla tillhörigheter, egendomar och gårdar av drottning Katarina, som var dotter till Sune Folkesson (se ovan), till sin syster Bengta, gift med lagmannen Svantepolk Knutsson. Halleby synes även varit i Svantepolks ägo. År 1350 nämnas *Hallaby* och *Härmanshult* som byar. Nämnda år tilldömdes Ingemar Ragnosson »och rette arffuum allt thz godz i *Hallaby*, *Härmanshult och Stockeszäter* med allom ther tilligar ingo undentagno till ewärdelige ego», som förut orätt innehafts av herr Knut Folkesson. Den sistnämnde hade erhållit godsen på det sätt, att då Ingemar utan laga förfall skulle uteblivit från ett av k. Magnus Erikssons krigståg, så överlämnade konungen dessa fastigheter åt herr Knut. Men då sedermera bestyrktes, att Ingemar vid denna tid varit sjuk eller legat »hårdeligen utij sottesenng», och att hans son i stället varit i konungens tjänst, så återdömdes nämnda gårdar.

Att även Hermanshult ägdes av Svantepolk torde framgå av att hans döttrar Ingrid och Ingegärd jämte Brynolf Bengtsson härifrån utfärdade ett brev år 1310.

Vad Knut Folkesson beträffar, var han av Algotssönernas stormannasläkt i Västergötland, vilka i sitt vapen förde ett griphuvud. Denna släkt, utdog i senare hälften av 1300-talet. Släktförhållandena emellan Folkungasläkten och andra samtida släkter framgå av följande lånade stamtavla, uppställd av H. Hildebrand och införd i *Sveriges historia intill tjugonde seklet.*

Därtill må nämnas, att Knuts fader var broder till biskop Brynjulf eller Brynolf i Skara. Då det var fråga om denne biskops kanonisation, trycktes under 1400-talet förhandlingarna härom, numera kända under titeln *Vita Brynolphi.* I detta arbete försäkras, att Brynolf var av Folkungabörd. Knut Folkesson var gift med Margareta, marsken Tyrgils Knutssons dotter. Det har antagits, att marsken varit av Folkungasläkt, enär han hade ett upprättstående lejon i sitt vapen. Vapnets fält saknade likväl de tre bjälkarna och var till ena hälften rutat. Lejonet förekom dessutom i andra denna tids betydande mäns vapen.

Ovannämnda brev av 1350 anföres i den Bromanska akademiska avhandlingen, men i detsamma finnes icke något nämnt om någon släktskap emellan Ingemar och Knut, men en dylik kan vara antaglig. (Nämnas må, att detta brev icke finnes infört bland 1350 års brev i Band VI h. 1 av *Svenskt Diplomatarium*, utg. av Riksarkivet.)

Detta är vad nu är känt om de nämnda godsen i äldre tid och deras dåvarande ägare (se vidare Östld. II s. 816, 818).

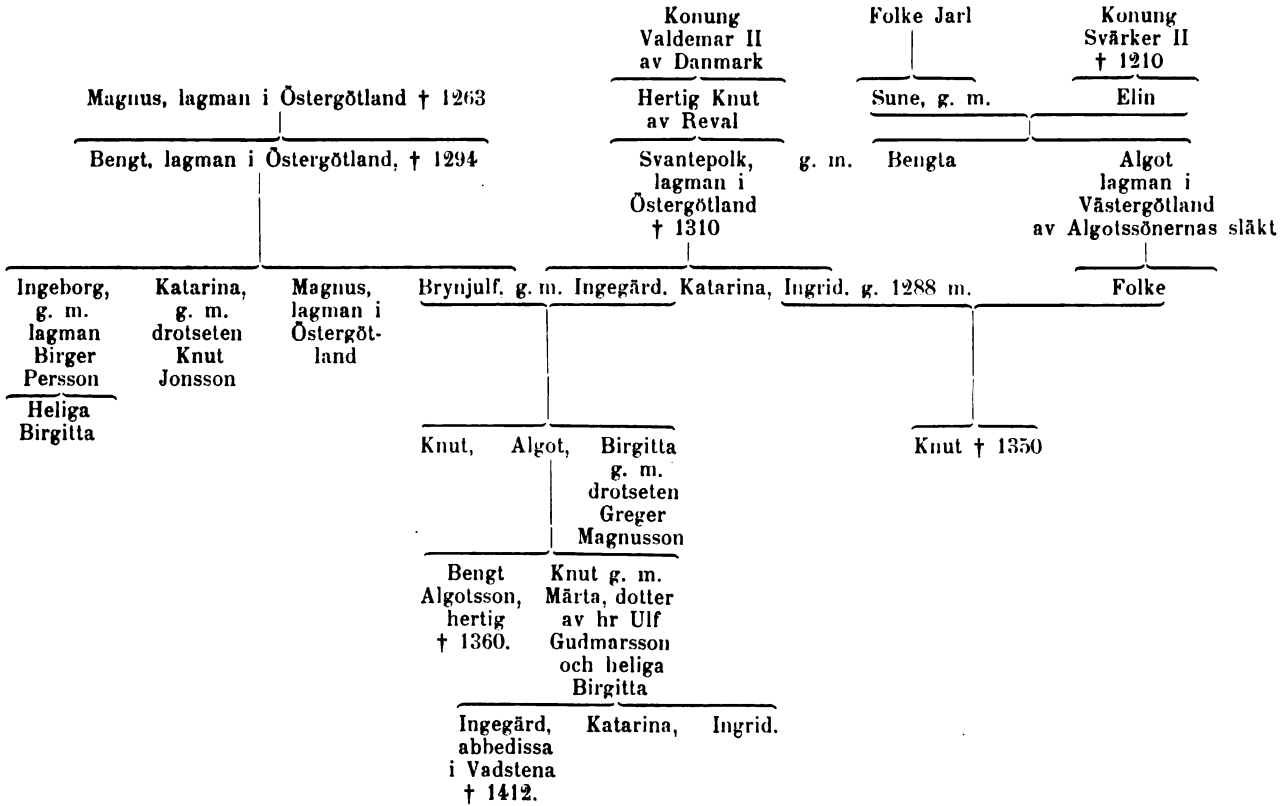
Konung Valdemar II av Danmark
Folke Jarl
Konung Svärker II † 1210
Magnus, lagman i Östergötland † 1263
Hertig Knut av Reval
Sune, g. m.
Elin
Bengt, lagman i Östergötland, † 1294
Svantepolk, lagman i Östergötland † 1310
g. m.
Bengta
Algot lagman i Västergötland av Algotssönernas släkt
Ingeborg, g. m. lagman Birger Persson
Katarina, g. m. drotseten Knut Jonsson
Magnus, lagman i Östergötland
Brynjulf. g. m. Ingegärd. Katarina, Ingrid. g. 1288 m.
Folke
Heliga Birgitta
Knut,
Algot,
Birgitta g. m. drotseten Greger Magnusson
Knut † 1350
Bengt Algotsson, hertig † 1360.
Knut g. m. Märta, dotter av hr Ulf Gudmarsson och heliga Birgitta
Ingegärd, abbedissa i Vadstena † 1412.
Katarina,
Ingrid.

I *Tidning för bondeståndet* för år 1835 läses angående denna sak följande: »Byn Hermanshult har i flera sekler varit bebodd av en och samma bondesläkt, som vet omtala sina mäktiga stamfäder och sorgfälligt döljer flera brev från 1300-talet.»

På detta följde en gensaga införd i *Journalen* för år 1836. Författaren finnes icke angiven, men jag har från annat håll erfarit, att förf. var den litteräre kyrkoherden i Gårdeby Jonas Mattias Kjellenberg († 1843), hos vilken fornforskaren, sedermera kyrkoherden L. K. Wiede, då var anställd som adjunkt. Av denna uppsats framgår, att Hermanshult år 1547 ägdes av bonden Peder Hemmingsson. Han uppvisade detta år brevet från år 1350 för ortens domhavande, som vidimerade detsamma.

Nämnde förf. visar, att ingen inom den bondesläkt, som ägt Hermanshult, har burit namnet Ingemar. Man vet lika litet, om Peder Hemmingsson stod i någon släktskap till Ingemar, som det är obekant, om senare innehavare av nämnda gård voro ättlingar av Peder.

Anledningen till brevets företeende för domhavanden är icke bekant, men har antagligen varit som en säkerhetsåtgärd för äganderätten. Det var emellertid av detta brev, som Hermanshultsläkten sökte stöd för sin uppgift om härstamningen, ett stöd, som, såsom av ovanstående framgår, är utan all betydelse. Att, såsom det blivit sagt, Peder Hemmingssons innehavande av detta brev skulle angiva något släktförhållande till de i brevet omnämnda personerna, är orimligt. Det är ett alldagligt förhållande att brev, vilka beröra en egendom, förvaras vid densamma.

De brev från 1300-talet, som i Tidning för bondeståndet sägas vara sorgfälligt dolda, uppgiver gensagans förf. vara tre, nämligen från 1460, 1485 och 1488, vilka berörde en äng i V. Husby samt hade sammanhang varken med Hermanshult eller Folkungasläkten.

Enligt en uppgift från annat håll skulle, berättar sägnen, en av Folkungaflyktingarne till Tyskland på sin tid gjort en hemlig deposition av brev, som staten skulle slagit under sig. Bevis härpå skulle i brev till början av 1800-talet förvarats vid Hermanshult men därifrån bortsnillats. Denna vidunderliga sägen behöver icke någon vederläggning utan bevisar fastmer, att de mest okritiska påhitt blivit uppdiktade för att söka stärka tron på härstamningen.

I d:r Bromans avhandling beskrives den gamla Hermanshultsläkten på följande sätt, vilket dock icke kan godtagas som bevis för den omordade härstamningen. »Åtskilliga bland dess medlemmar hava ett något ovanligt yttre, nämligen mörka, långlagda ansigten, mörkt och rakt hår. Några bland kvinnorna hava en betydligt grövre röst än kvinnor i allmänhet hava.»

Fryxell hade även fått kännedom om dessa sägner, och han skriver i sina *Berättelser ur Sv. historien:* »Ingen adlig gren kvarblev av en så

stor ätt. Endast i Skärkinds socken i Östergötland skall en lämning av denna mäktiga stam hava bibehållit sig som bönder, vilka ännu igenkännas av sina fäders stolthet, oenighet och hårdhet.»

Ovan omnämnde kyrkoherde Wiede skriver om denna sägen år 1844 till dåv. riksantikvarien B. E. Hildebrand bl. a.: »Enligt de på stället anställda forskningar är traditionen om dessa bönders lysande härkomst icke äldre än från år 1815, och upphovsmannen därtill var avlidne prosten Backe i Skärkind, av vilken prof. Atterbom hört den och meddelat den uppsaliensare, som i en disputation av sistnämnda år först i tryck reproducerat densamma..... Min tro är, att den saknar all grund.»

Nämnda disputation avser den av Tersmeden ovannämnda avhandlingen *De gente folcungica.*

Genom samtal på sin tid med Wiede vet jag, att W. även på annat sätt sökte utforska förhållandena rörande denna sägen. Det synes dock icke ha lyckats honom att få någon för sägnen fördelaktig slutföljd, ty i så fall hade denna givetvis blivit bekantgjord.

En förf., H. Frölén, vars far genom gifte blivit befryndad med Hermanhultsläkten, har i en uppsats i Östg. Correspondenten för 1892 yttrat, att denna fru »blivit stammoder för en ej obetydlig släkt. Gamla pärmebrev, förvarade inom denna släkt, lämna för nämnda persons härstamning ett verkligt historiskt bevis, likasom de även antyda, att Hermanshult sedan långt tillbaka tillhört samma släkt. Dessa torde antagligen vara de enda bevisliga släktförbindelser med gamla Folkungaätten, som i närvarande stund kunna anföras.»

De brev, som här omtalas, skola sålunda endast *antyda*, att nämnda gård sedan långt tillbaka tillhört en och samma släkt. Någon bestämd visshet angiva de icke. Då denna härstamningsfråga har en viss historisk betydelse, synas skäl förefinnas att bekantgöra nämnda pärmebrev eller låta någon historieförfattare taga del av dem — för så vidt de i verkligheten innehålla, såsom nämnde förf. angiver, *ett verkligt historiskt bevis* för härstamningen. Förf. av denna nämnda uppsats tillägger några rader efter ovanstående: »Utgående endast från traditionen, torde det vara nästan hopplöst att bevisa en nuvarande släkts skyldskap med den i över 400 år som död ansedda Folkungasläkten.»

I samma uppsats säger förf., att pärmebrevet från år 1350 på ett ställe angiver, att Ingemar Ragnosson och Knut Folkesson voro fränder.

I de återgivanden i tryck av detta brev, jag haft att tillgå, finnes icke något nämnt om någon släktskap dem emellan. Så heter det i den Bromanska avhandlingen: »Allt thet Gods i hallabij, härmanshult, Stockeszätter med allom the thr tilligar Ingo Undentagno Till evardelige Ego Som herre Knudtt Folkasson, Gud hans Sjell Nåde» etc. På samma sätt läses dessa rader i ovannämnda tidning *Journalen.* Men i nämnda

uppsats i Östg. Corresp. äro emellan orden Som.... och Herre Knudtt Folkasson inskjutna orden »hanns frende». Varifrån äro dessa inskjutna ord hämtade?

Nämnda uppsats är författad i Uppsala.

Under lång tid har det endast varit Hermanshultsläkten och från densamma härledande släkter, som sägnen utpekat som Folkungaättlingar. På senare tid eller i *Svenska ättartal* för år 1890, utg. av Vikt. Örnberg, omtalas emellertid en släkt, av utg. benämnd Byckorpsläkten, efter den gård i Ask socken och Aska härad, som denna släkt åtminstone i 300 år ägt. Även denna släkt skulle enligt sägnen härstamma från Folkungaätten. Icke det minsta bevis förefinnes likväl härför, och den äldste med visshet kände stamfadern för denna släkt levde så sent som under mitten av 1500-talet.

Om man nu vill sätta tro till dessa släktsägner — för vilka det, trots saknaden av varje bevis, möjligen kan finnas anledning —, så skulle det särskilt i Östergötland finnas ett stort antal personer, som vore av Folkungarot. Och vad som är säkert är, att det hos mången östgötasläkt finnes en önskan att kunna säga eller är rent av en sedvana att säga, att den härstammar från Folkungarna. År 1911 förekom det bl. a. i en persons dödsannons, att den avlidne var den siste av Folkungasläkten. Ingen av alla dessa kan likväl med den minsta grad av bestämdhet sanningsenligt uppgiva, från vilken medlem av släkten eller från vilken släktgren han tror sig härstamma. Äger sägnen någon grund, kan man vara fullt förvissad om, att de under århundradena genom giftermål befryndade Östgötasläkterna i gemen kunna räkna sina anor från denna ätt. Den, som alltså på ett eller annat sätt härstammar från en gammal östgötasläkt, kan, om han så önskar, under denna förutsättning anse sig hava Folkungablod i sina ådror.

Bröllopet på Ulvåsa.

Att äldre tiders uppgifter i svensk historia icke alltid överensstämma med verkliga förhållandet, är bekant. Detta gäller icke minst Folkungaättens genealogi. Det har blivit en senare tid förbehållet att i dylika fall vidtaga behövliga rättelser, ehuru dessa äldre genealogiska uppgifter även tidigare blivit underkastade granskning. Vi finna detta bl. a. av en avhandling, vilken återfinnes i *Svenska Mercurius* för år 1757, utg. av Karl Kr. Gjörwell. Förf:s namn nämnes icke, men utg. säger sig fått uppsatsen »av ett ypperligt snille, ehuru till åren ännu en yngling, men äger de tänkesätt och den beläsenhet, särdeles i vår medeltids historia, som lovade oss i honom en stor skribent, så framt han ej valt en annan väg att tjäna fäderneslandet».

I denna sin avhandling berör förf. även det mycket omtalade äktenskapet emellan lagman Bengt och Sigrid den fagra. Härom säges det:

»Abbedissan Margareta i Vadstena har blivit ganska snart trodd, då hon berättat om lagman Bengts giftermål med Sigrid den fagra och Birger jarls missnöje därröver. Men denna berättelse synes dock ej särdeles trovärdig, ty enligt ett brev, som Boränius låtit trycka i sin avhandling om Vreta kloster, är ostridigt, att nyssnämnde lagman haft en fru vid namn Ulvhild år 1269, så att han senare måst gifta sig med Sigrid, ty hon dog efter 1282. (Hon blev begraven i S:t Klara kloster, säger abbedissan Margareta, och det blev först grundat 1282.) Huru kunde då Birger jarl, som dog redan 1266, hava visat sig missnöjd med detta äktenskap.»

Nämnde förf. säger, som synes, att lagmannen Bengts fru år 1269 hette Ulvhild. Härnedan skall visas, att det var en annan Bengt Magnusson än lagmannen, som var gift med Ulvhild. Denne skribent gör sig alltså själv saker till ett misstag, som dock är lätt förklarligt, då det vid denna tid, som härnedan vidare omnämnes, samtidigt levde två personer med namnet Bengt Magnusson.

Nämnda abbedissa, Margareta Klavesdotter (Clawssadotter) från Söderköping, blev nunna i Vadstena 1440 och avled i sitt 14:e ämbetsår 1486.

Hennes berättelse om denna händelse anföres här efter *Scriptores rerum svecicarum:* »I Herrens namn Amen. Med Guds nåd hava vi tänkt här sammanskriva, vad vi av sanningsenliga människor sport och hört. Först är vetande, att S:t Birgittas morfader var Bengt lagman, och var han broder till konungen, som då styrde i riket. Han tog till hustru en den ädlaste och fagraste jungfru, som hette Sigrid, född av god om ock icke så stor och mäktig släkt som Bengts. Härför blev konungen, hans broder, mycket oblid och sände honom en kjortel, varav ena hälften var stickad med guld, under det den andra hälften var av vadmal, därmed menande, att han icke vårdat sig om sin släkts anseende. Herr Bengt lät då vadmalsdelen besättas med guld, pärlor och dyrbara stenar, så att denna del blev dyrbarare än den andra. Därefter lät konungen Bengt veta, att han ville göra honom ett besök. Herr Bengt bjöd då fru Sigrid iföra sig sina bästa kläder, gå ut mot honom och fägna honom på bästa sätt. Själv flydde han till skogs. Då konungen fick se henne, täcktes hon honom så väl, att han steg av sin häst och tog henne i famn, sägande: 'Hade min broder detta ogjort, då skulle jag det göra', varefter han bad henne låta brodern veta, att han utan fruktan kunde återvända till hemmet i frid.

Sannerligen må det sägas, att Gud gjorde med denna hedervärda fru, liksom han fordom gjorde med Ester, som Ahasverus tog till drottning för hennes ödmjukhet och stora fägrings skull. I lika måtto blev denna ärevördiga fru upphöjd för sin ödmjukhet, fägring, sitt gudliga

leverne och sina dygderika gärningar. Därför kallades hon ock av alla den fagra fru Sigrid. Sedermera levde de tillsammans i gudsfruktan några år och hade tillsammans tre döttrar och en son.

Slutligen låg hon en månad på sin dödsbädd samt kallades hädan, sedan hon tagit avsked av sin make och antvardat sin själ åt Gud..... Därefter lät herr Bengt med stor heder och högtidlig gudstjänst jorda henne inför högaltaret i S:t Klara kloster i Stockholm.»

Det är på denna uppteckning, historien om lagmannen Bengts och Sigrid den fagras äktenskap samt bröllopet på Ulvåsa vilar. Det har blivit sagt, att hela denna berättelse endast är en halvt novellartad anekdot. Och detta är måhända möjligt, men att Margareta Klavesdotter, då hon nedskrev sina nämnda anteckningar, var övertygad om sanningsenligheten av desamma, framgår synbarligen av allt att döma, för så vitt hon icke med tanke på att »ändamålet helgar medlen» ansåg, att det i denna tilldragelse fanns något, som hon på grund av kyrkliga förhållanden ville överskyla.

Som det framgår av berättelsen, nämner förf. icke Birger jarls namn utan säger endast »den konung, som då styrde i riket». Detta synes visa, att hon icke var fullt förtrogen med förhållandena i den tid, om vilken hon skrev, ty om hon det varit, hade hon utan tvivel nämnt konungens namn och icke gjort denna överflödiga omskrivning. Berättelsen var ju även nedskriven närmare tvåhundra år efter den omtalade händelsen, och att sålunda ett och annat misstag kan ha tillkommit, är förklarligt, även om det gäller de viktigare uppgifterna i berättelsen. Det var, som hon säger, endast hörsagor, som hon meddelade.

Av de herrar med namnet Bengt, vilka levde vid denna tid, är det endast fyra, som vi hava att välja på såsom make till Sigrid den fagra. Låtom oss nu se efter sannolikheterna eller omöjligheterna för Sigrids giftermål med den ene eller andre av dessa herrar.

För så vitt det är bekant, var det endast en av dessa, som var broder till någon svensk konung, och denne var Birger jarls yngste son, Bengt, biskop i Linköping åren 1286—1291, hertig av Finland från 1277 samt riddare och riksråd från 1285. Han var broder till de båda konungarne, Valdemar och Magnus.

Biskop Bengt var född 1254 och alltså samtida med Sigrid den fagra.

Men biskop Bengt var redan från ungdomen ämnad till andliga ståndet. Av sin fader benämndes han därför scholaris eller scholasticus. År 1268, d. v. s. vid 14 års ålder, blev han ärkedjäkne vid ett kanonikat i Uppsala domkapitel, och han förblev vid sitt presterliga ämbete till sin död vid 37 års ålder, år 1291. Vid Birger jarls död var biskop Bengt endast 12 år.

Icke det minsta skäl förefinnes för att han varit gift. Han skildras i övrigt som en from och högsinnad man. Det må dock här icke lämnas

oanmärkt, att en nu avliden värderad förf., K. H. K., som genom sitt arbete inlagt stora förtjänster för kännedomen om här omnämnda tids personalhistoria, skriver om denne biskop Bengt: »Han eller en halvbroder till honom var möjligen fader till Magnus Bengtsson, lagman i Östergötland, d. 1263.» Denna uppgift kan emellertid icke vara möjlig, vad biskop Bengt angår, ty då skulle fadern, som var född 1254, vid sonens död varit endast nio år. Det omöjliga i detta antagande hänvisar utan tvivel på en person- eller namnförväxling (se Nord. familjebok, B. VIII, sp. 793).

Att biskop Bengt hade en halvbroder är bekant. Hans namn var Greger.

I abbedissan Margaretas ovan anförda berättelse säges uttryckligen, att det var med Bengt *lagman*, som Sigrid den fagra var gift och, tillägger hon, »var han broder till konungen, som då styrde i riket».

En krönika, sammanfattad av en munk något tidigare än abbedissans berättelse och efter äldre uppgifter, låter oss under år 1294 — denna lagmans dödsår — veta, att herr Bengt, östgötarnes lagman, avlidit, och att dennes maka, fru Sigrid, avlidit år 1289.

Dessa båda förf., vilka levde omkring ett par hundra år efter detta omtalade äktenskap, äro alltså överens om, att Bengt lagman och Sigrid den fagra voro äkta makar. Men tvåhundra år är i detta avseende en lång tid, och utan tvivel misstogo sig båda.

Till en början må då framhållas, att Birger jarl var, som vi veta, aldrig konung. Detta skulle likväl i och för sig icke kunna hindra, att hon med den regerande konungen avsåg Birger jarl, ty i verkligheten var det han som »styrde i riket».

Därtill kommer, att Birger jarl och Bengt lagman icke voro bröder. Härvid är dock att märka, att båda förf. helt säkert hade den uppfattningen, att de det voro. Släkttavlor över Folkungaätten hava nämligen, t. o. m. i senare tid, angivit dem såsom bröder, såsom varande söner av Magnus Minnisköld, ehuru, såsom numera är känt, Bengt lagman var son av östgötalagmannen Magnus Bengtsson. Däremot upptages icke å dessa stamtavlor Birger jarls broder Linköpingsbiskopen Bengt, utan på hans plats återfinnes lagmannen Bengt (se t. ex. *Fäderneslandets historia* av Jak. Ekelund, 9:e uppl. 1857 och *Berättelser ur sv. historien* av And. Fryxell, I, 5:e uppl. 1841).

Med den vid denna tid regerande konungen Magnus Ladulås var Bengt lagman besläktad — helt säkert syskonbarns son — men bröder voro de icke.

Ännu en viktig omständighet kan läggas härtill som bevis för att lagmannen Bengt och Sigrid den fagra aldrig voro äkta makar.

Bengt lagman var gift med Margareta, av en för oss okänd släkt. Denna hans maka avled före år 1275. Detta veta vi därav, att nämnda

år gjorde lagmannen Bengt ett förordnande, i vilket han till Linköpings domkyrka för sin käresta maka Margaretas själafrid gav gårdar i Skrukeby, Bjärka och Gaddostad, alla i Östergötland, samt därtill allt det, han emottagit av sin förenämnda hustru i Tjust i Småland. Då nu Sigrid den fagra enligt en medeltidskrönika avled år 1289, skulle hon alltså varit Bengt lagmans andra maka och sålunda gift med honom efter 1275, men vid den tiden hade Birger jarl, som avled 1266, länge legat i graven.

Herr Bengt omnämnes första gången i nu kända handlingar som lagman år 1269.

Av abbedissan Margareta uppgives, att Sigrid blivit begraven i S:t Klara kloster i Stockholm. I sistnämnda medeltidskrönika säges, »att hon jordats hos dominikanerna i Skänninge».

Samtidigt med lagmannen Bengt Magnusson levde, som redan nämnt, en annan Bengt Magnusson. De synas ha varit besläktade med varandra. År 1269 betygade den sistnämnde av dessa, att han givit sin hustru Ulvhild Brunneby och Linkalösa i utbyte mot de henne i morgongåva lämnade Bro och Hälleby. Skulle det möjligen vara denne Bengt, som i ett annat gifte än det nyss nämnda hade Sigrid den fagra? Att han var en förnämlig man, framgår av en handling från sistnämnda år, i vilken han uppräknas närmast efter sin namne lagmannen Bengt och framför en ärkedjäkne i Uppsala samt framför medlemmar av den på sin tid bemärkta släkten Ängel. Lagmanstiteln skulle under århundradenas lopp möjligen kunnat bliva honom tillagd på grund av namnlikheten.

Och så finnes ännu en Bengt, även denne med namnet Magnusson såsom son av Magnus Minnisköld. Även han var biskop i Linköping samt var broder till Birger jarl. Då jarlen i ett av sina brev kallar honom »germanus», synas de likväl endast varit halvbröder eller söner av samma fader men icke av samma moder. Biskop Bengt och hans äldre broder och företrädare som biskop, herr Karl († 1220), synes däremot varit sambröder, enär det heter om den förre »Benedictus frater Episcopi Caroli». Då det icke är bekant, att Magnus Minnisköld var gift mer än en gång, skulle dessa båda bröder möjligen vara födda utom äktenskapet.

Visserligen var det förbjudet för en i oäkta säng född att bliva präst och än mindre biskop, men att eftergift härvidlag lämnades, framgår bl. a. av ett brev från år 1207, i vilket påven Innocentius III giver tillstånd för den till ärkebiskop i Uppsala valde i oäkta säng födde Valerius att emottaga ämbetet, oaktat denna »brist», vilken hos honom ersattes genom mycken »dygd och skicklighet».

Biskop Bengt omtalas som nitisk och driftig i utövandet av sitt ämbete, men han avsade sig detsamma, såsom det blivit sagt, år 1233. Någon anledning, att detta årtal icke skulle vara det rätta, är icke känd. Detta årtal är även det sista, under vilket han i kända handlingar före-

kommer nämnd såsom utövande sitt ämbete. Hans avskedstagande före sin död vinner även stöd i biskopskrönikan, som uppgiver, att hans efterträdare, biskop Lars, invigde ärkebiskop Jarler i Uppsala år 1236, under det biskop Bengt avled 1237.

Biskop Bengt var nu visserligen icke lagman. Men vid de uppteckningar om denna händelse, som försiggingo efter omkring 200 år, kan en förväxling lätt ha skett. Talrika exempel kunna anföras på, hurusom sägner under tidernas lopp tagit nya former och omgestaltats även i dess mer betydelsefulla delar.

Han var icke heller konungens broder, men den ringa betydelsen i utsagan härom är förut påvisad.

Det har blivit sagt, att då Birger jarl icke blev jarl förr än 1248, han vid tiden för Sigrid den fagras giftermål icke kunde vara myndig nog att giva en tillrättavisning genom den nämnda kjortelns översändande till Bengt. Men härvid bör ihågkommas, att Birger redan före sitt tillträde till jarlaämbetet var en mäktig man och redan under den föga kraftfulle konung Eriks tid († 1250) var den egentlige regenten i Sverige. Birger jarl synes sålunda icke ha behövt känna sig i saknad av tillräcklig myndighet för att uppträda såsom släktens huvudman och på det sätt som det är sagt. Och detta även om biskop Bengt var till åren äldre än Birger jarl, vilket dock icke med säkerhet kan sägas. Birger jarls uppträdande mot sin broder kan bliva så mycket förklarligare, om biskopen icke i visst avseende ställt sig de påvliga buden och förordningarna till efterrättelse.

I avseende å äktenskapliga förhållanden finnes det nämligen många bevis på att prästerskapet icke alltid lämpade sig efter de påvliga föreskrifterna. För att anföra ett exempel må nämnas, att vid mötet i Skänninge år 1248 blev bland annat stadgat, att ingen prästman efter ett års tid fick vara gift, ett stadgande, som naturligtvis icke tillkommit, om icke dylika giftermål förekommit. Att präster oaktat detta Skänninge beslut fortfarande bröto mot denna bestämmelse, framgår av flera handlingar från de närmaste årtiondena efter detta möte. Likaså får man genom ännu befintliga skrivelser kännedom om, att präster utan att gifta sig bildade familj. Att de naturliga känslorna i detta hänseende togo ut sin rätt, behöver i vår tid icke något försvar.

Med skäl kan man nu fråga: Varför avsade sig väl biskop Bengt biskopsämbetet? Detta vet man icke, men någon särskild anledning har utan tvivel förelegat. Kan det måhända ha varit för äktenskapliga förhållanden?

Enligt Schücks utsago (utan angivande av källa) i en uppsats i *Ur gamla papper 1892* (sid. 132) var biskop Bengt före sin biskopstid gift. Månne han gifte om sig efter avsägelsen av sitt ämbete? Och med vem var han i det ena eller andra fallet gift? Ingenting i avseende

å tidsförhållandena lägger hinder i vägen för att det var Sigrid den fagra, som var hans maka.

Biskop Bengt och Birger jarl voro bröder. Birger jarl var den, som »styrde i riket».

Lagmansämbetet var vid denna tid av betydenhet. Dess innehavare voro bemärkta män. Det kan därför synas egendomligt, att lagmannen i Östergötland Magnus Bengtssons samt hans son och efterträdare i lagmansämbetet förutnämnde lagmannen Bengt Magnussons härkomst icke är känd och med säkerhet omnämnd, icke ens i de i senaste tid offentliggjorda stamtavlorna över Folkungasläkten. Att de likväl tillhörde Folkungarne, framgår av att de, såsom förut är nämnt, begagnade Folkkungavapnet. Om det icke med historisk säkerhet kan sägas, så finnas likväl skäl att antaga, att lagmannen Magnus Bengtsson var son av biskop Bengt och Sigrid den fagra. Det dunkla i detta omtalade äktenskap kan helt säkert aldrig uppklaras.

Det mycket omtalade bröllopet skall, har det blivit sagt, ha försiggått på Ulvåsa i Östergötland. Liksom Birger jarls namn icke förekommer i abbedissan Margaretas berättelse, så förekommer icke heller där Ulvåsa nämnt såsom den plats, där bröllopet försiggått. Med säkerhet kan också sägas, att Ulvåsanamnet vid tiden för detta bröllop icke fanns till. Ursprungliga namnet på denna gård är numera förgätet. Till Ulvåsagodset hör emellertid än i dag en gård med namnet Berga. Här, å det efter S:t Birgitta uppkallade »S:t Britas näs», var godsets ursprungliga bostadsborg belägen (se Ögtld II, sid. 216 pl. 70). Broocman skriver härom i mitten av 1700-talet, att det »förmenas, att gården först efter Ulv Gudmarsson, S:t Britas man, blivit kallad Ulvåsa, sedan S:t Brita flyttat densamma från det i Stora djurgården s. k. S:t Britas näs, där ännu rudera synas på Berga bys ägor, varest nu humlegården är». Den av B. omnämnda St. djurgården var tillsammans med Lilla djurgården redan då beteshage. Det är möjligt, att Ulvåsa tidigare hetat Berga eller Bjerga. Under Ulvåsa är avhyst en gård Hambra. Måhända detta varit gårdens ursprungliga namn.

I nu kända handlingar finnes Ulvåsa (Ulwasum) omnämnt först år 1315, då lagmannen i Östergötland Knut Jonsson, av släkten Blå med lejonörn i vapnet, härifrån utfärdade en handling, vilken innehåller ett arvsdomslut. Lagmannen, sedermera riksdrotset Knut Jonsson var gift med lagman Bengts dotter Katarina. Herr Knuts stamsäte var Aspenäs i Ydre härad, och att han vistades så länge vid Ulvåsa, att han därifrån utfärdade ett tjänstebrev, kan möjligen tydas så, att han längre eller kortare tid vistades hos sina släktingar där. Om ägarne i äldre tid skriver Broocman: »Före år 1252, då Ingrid Ylva blev död, har hon och hennes man riddaren och östgötalagmannen Magnus Minnisköld ägt Ulvåsa, och år 1269 ägdes det av riddaren och lagmannen i Östergötland Bengt Mag-

nusson Minnisköld:» B. gör här det förr vanliga misstaget att antaga lagmannen Bengt vara son av Minnisköld, men att B. kan nämna årtalet, då herr Bengt skall ha ägt gården, giver en viss styrka åt att han verkligen varit ägare, samt att förf. haft en vederhäftig källa för sin uppgift, om ock egendomen vid denna tid icke haft sitt nuvarande namn.

År 1340 nämnes Ulvåsa, då S:t Birgittas man Ulv Gudmarsson härifrån utfärdade ett bytesbrev. Att herr Ulv icke bekommit godset med sin fru, framgår av en handling från år 1328, i vilken uppräknas de gårdar, som tillfallit honom och hans svåger. Icke heller omnämnes Ulvåsa i hans svärfaders år 1314 utfärdade handling, i vilken denne för sin avlidna maka giver åtskilliga gåvor till kyrkor och kloster, bestående endast i prydnader och penningar. Lika litet omnämnes Ulvåsa i en handling av år 1320, som berör arvet efter svärmodern.

I ett nyligen (1918) utkommet arbete: *Kultur- och personhistoriska anteekningar II*, av O. F. Strokirk säges sid. 116 rörande Ingrid Ylva, »att Bjälbo och Ulvåsa tillhört hennes förfäder och genom arv efter henne övergingo till Folkungaätten, intygas genom ett kungabrev av 1353.» Jag har förgäves eftersökt en dylik handling.

Vreta klosterrov år 1210.

Detta mycket omtalade klosterröv omgives av stor oreda. Det är från Messenius i *Scondia illustrata*, man fått den egentliga kännedommen om denna händelse, och M. synes som källa haft den gamla folkvisan om rovet.

Nämnde författare talar om Helena, konung Svärker II:s dotter, som med våld skulle rövats ur Vreta kloster och därefter blivit gift med Sune Folkesson. Vad man med visshet vet, är att Folke jarls son Sune, och Elin eller Helena äro historiska personligheter samt att de båda döttrarna Katarina och Benedikta funnits (se sid. 85). De båda makarna utfärdade år 1237 ett avsägelsebrev på sina arvegods i Kimstad, vilka de avlåto till Vreta kloster. Den ort, från vilken det kortfattade brevet utfärdades, är icke angiven. Senare skänkte de även egendom till Alvastra kloster.

Årtalet 1210 för klosterrovet stämmer med konung Svärkers dödsår, men i andra hänseenden är icke visan överensstämmande med historiska uppgifter.

Att det i visan förekommande namnet Magnus icke är det rätta kan sägas. Det har ansetts vara konung Magnus Ladulås († 1290). Han hade två döttrar (se sid. 91), av vilka Rikissa visserligen var nunna men i Klara kloster i Stockholm, där hon avled som abbedissa. Därifrån blev hon aldrig bortrövad. Konungens angivna hemort Uppsala synes antyda, att det skulle varit en av sveakonungarnes för historien obekant ättling, som blivit gift med Sune, men då passar icke det uppgivna året.

Visan synes vara en romantisk skildring, i vissa fall stödd på verkliga händelser, vilka blivit uppblandade med andra någonstädes timade eller uppdiktade tilldragelser. Detta kan anses vara ett vittnesbörd om att visan tillkommit först långt efter den tid, då den skildrade händelsen skulle försiggått. Ett mångtal av dessa tiders folkvisor sysselsätter sig för övrigt med rov av förnämliga fruntimmer från hemmen eller klostren. Det var i tidens smak att läsa det äventyrliga, och därtill passade dylika röverier. Folkvisor och sagor gingo dessutom i äldre tider från det ena landet till det andra samt lämpades efter olika förhållanden och förlades till någon viss plats.

Av visan finnas flera svenska uppteckningar. Även danska uppteckningar finnas i visböcker från 1600-talet. I historiskt hänseende har denna visa, liksom så många andra s. k. historiska sägner, icke någon betydelse.

Här meddelas visan i närmaste anslutning till den uppteckning, som är använd i *Svenska folkvisor*, utg. av Geijer och Afzelius.

Kung Magnus han bodde i Uppsala. Han ägde döttrarna fem.
De tre de äro sen länge bland döde, men tvenne de leva av dem.
Där ligga de hjältar slagne.

Kung Magnus han hade en herredag, på vilken beslutades så:
Stolts Elin skall sig i Vreta ingiva. Stolts Karin för riket stå.

Så kommer Sune av Folkungasläkt och talar till brodern Knut:
Vi vilja nu rida till klostret i Vreta att taga stolts Elin ut.

Och Knut, den ädle Folkungaherren, han svarade brodern sin så:
Vi vilja till Uppsala rida att se, hur konung Magnus kan må.

Så redo de sig till Uppsala in, ty kungen ville de gästa.
Och det för sanning jag säger: det var ej för stolts Elin det bästa.

Där kom då ut en smådräng, som var helt klädd i scharlakan så röd,
Och sade: rid åter hem, I herrar, ty nu är konung Magnus död.

Och är det sanning såsom du säger, att konung Magnus är på bår,
Så är då ingen i hela vida världen, som emot oss längre står.

Och fröken Elin om natten drömde, då hon i djupa sömnen låg.
När hon sen vakna', hon till sin mormor talte, vad hon i drömmen såg.

I drömmen såg jag min faders falkar, och dessa voro endast tre.
De sutto högst uppå vår klostermur, och ynkeligt så läto de.

Jag drömde också om en örn i flykt. Och sen en lysten gam jag såg.
De började en träta, men snart hos mig de båda i famnen låg.

Din faders falkar? Det var ju, som du sade, dem du i drömmen såg?
Det bådar, att din fader sjuknat eller ligger i sitt själatåg.

Och tyckte du i drömmen se en örn i flykt och sen en gam också?
Det bådar, att de herrarne av Folkungsläkt dig sorgsen göra må.

Men lagman Sune, Folkes son, han talade helt tyst till brodern sin:
Om nu vi finna stolta fröken Elin, så skall hon visst bli min.

När sen de kommo ner till Vreta, de redo rundt kring klostrets mur
Och börja' bryta ned på murens krön att komma in till jungfrubur.

Då kom från klostret ut en liten småsven, klädd i kjorteldräkt så röd,
Och frågte, vem som bröt på klostermur och fick stolts Elin i stor nöd.

Det är herr Knut, som bryter klostermur. Herr Sune vill här ta' sin väg,
Och hör du, liten småsven, säg oss nu: var sover fröken Elin, säg?

Hon sover i sin säng av guld med silkesvåd på varje sida,
Och riddaren, som söker komma in, han får till domedag nog bida.

Dörren är av elfenben och hänger fast på sina starka hakar.
I sanning ock jag säger: tolv riddare för stolta fröken vakar.

Och fröken Elin, hon vilade i sängen med kinden vit och blek.
Gud nåde mig i denna stund. Mig tyckes bliva här en ynklig lek.

Men hörer nu, I fröken Elin, det göres eder alls ingen nöd.
Förrän de taga eder ur klostret, envar av oss skall ligga död.

Men dessa herrar två av Folkungsläkt, de gjorde fröken nu emot,
Ty riddarne de tolv de slogo ned och togo henne sen med hot.

Sen fröken Elin från klostret fördes till fot och huvud blott och bar.
Man aldrig förr har hört en konungs barn för färd, så ynklig, utsatt var.

Herr Sune Folkunge, han förde henne sedan bort till Ymseborg,
Där hon fick länge bära både ont och gott, mest kvida med stor sorg.

Och undra är ej över, att fröken Elin här klagade sin nöd:
Och visste fader min, kung Magnus, det, visst hämna' han tolv männers död.

Men herr Sune Folkunge, han åter icke minsta fruktan hade,
Och sade henne: kung Magnus man på bår för länge sedan lade.

Ja, är det sanning, så som I sägen, att konung Magnus ren är död,
Då finnes ingen här i världen till, som mig kan hjälpa ur min nöd.

Tillsammans voro de i femton år, ja femton långa tunga år,
Och aldrig sade de varandra goda ord. Det var en tid så svår.

Men så en gång då talade den ädla frun till lilla svennen sin:
Gå bort till gästbudsstugan och bjud min herre komma till mig in.

Herr Sune kom och gick till sängen fram, där ädla frun låg sjuk och tärd.
Varför så brått? Jag har ju gäster, talte han, vid hennes huvudgärd.

Jag är nu sjuk. Ett sting så svårt jag fått uti min vänstra sida,
Och hoppas nu till Gud i himmelrik, min tid nu snart må lida.

Vi varit ha tillsammans nu i femton år, ja, femton långa år.
Med eder har jag döttrar tre. Jag fick dem aldrig se. Det återstår.

Då breddes ut en silkesväd med sammet runt omkring, så röd och fin,
Och så där förde Sune Folkung fröknar tre allt till sin moder in.

Så hör då, vad jag nu säger, fröken Karin, du äldsta dottern min:
Dig bjudes med den äran konungen av Frankrik', som skall bliva din.

Och du Mari, som är min andra dotter, åt dig jag här nu giver
Konungen av Engeland. Du härskarinna där då en gång bliver.

Och hör nu, vad jag säger, du fröken Elin, du yngsta dottern min:
Du skall dig giva till Vreta kloster, där du skall ärva moder din.

Men fröken Elin svarade i harm: Jag ej en nunna bliva kan,
Jag har alls intet nunnekött. Jag vill I ärnen mig också en man.

Men ädla frun, hon blev så blek och sina händer vred i modersharm:
Min bön blir icke hörd utav det barn, jag burit under egen barm.

Och fröken Elin svarade sin moder då med tukt och fagert sinn':
Jag mig skall giva åt Vreta kloster att där få ärva moder min.

Och hör, herr Sune, herre min! Nu kläden er i sammetet det blå.
Därtill jag säger försann: en kungadotter I aldrig mer kan få.

Den ädla frun sig så mot väggen vänder. Hon talte aldrig mer.
I rummet är så tyst. Och vid sin moders sista bädd tre systrar ber.
Där ligga de hjältar slagne.

Garpar.

Garp var fordomtima ett namn för dem, som gärna ville bråka och ställa till otrevnad.

Under konung Albrekts regemente blev det tyskarne, som voro herrar i vårt land, och som de ständigt störde lugnet och friden, fingo de namnet garpar. Att leva efter »garpanasinne» är ett uttryck, som återfinnes i krönikan.

Om garpenamnet påminnes man på ett och annat ställe i Östergötland. Så kallas ruiner, belägna i Västra Hargs socken, för Garpe slott. Sägnen förmäler, att det blivit uppfört av Asmund Garpe. Antingen har nu denne Asmund varit en forntidens man, som på grund av sitt bråkiga och otrevliga uppträdande fått namnet Garpe eller också har han varit av tysk härkomst.

Garpe slottsruin anses även vara det historiskt kända samt av konungarne Magnus och Håkan anlagda fästet Svaneholm, som intogs av konung Albrekt och hans tyskar omkring år 1364 (se Ögtld I s. 126 o. 202).

Vid ett annat tillfälle hade tyskarne kommit till norra Östergötland, där allmogen .då samlade sig till försvar i Tjällmo socken. Garparne sägas här ha lidit ett grundligt nederlag emellan två gölar, belägna en halv mil från varandra, vilka sedermera blivit kallade Garpe gölar eller pölar.

Men Albrekt gjorde så mycket, som orätt var, så att t. o. m. garpar uppsade honom huld och manskap. »De läto honom förstå, att med manskap och tjänst från honom gå», säger krönikan.

Efter hand lyckades man rensa landet från dessa garpar.

Digerdöden.

Den svåra farsot, som år 1350 härjade i Sverige, hade redan på 1330-talet tagit sin början i Asien, kom sedermera över till Europa, där den slutligen nådde Tyskland, varifrån den fördes över till Skandinavien.

I vårt land fick sjukdomen namnet Digerdöden samt Stordöden eller den stora döden. Av ett svart märke, som av sjukdomen blev synligt i handen, fick den även namnet Svarta döden eller Korsdöden, då denna fläck hade formen av ett kors. I en av våra krönikor kallas den Barnadöden. I övrigt tala de svenska medeltida krönikorna mycket litet om den hemska farsoten.

Densamma övergick icke blott människorna utan angrep även boskapen, men ovisst är, om sjukdomen, när den kom till vårt land, icke förlorat någon del av sin styrka. »Många hus och byar blevo platt öde, det man mångenstädes ännu kan se», säger Olaus Petri under förra hälften av 1500-talet. »Där nu står skog, bodde förr folk.» Jordbruket kom i lägervall, därav spår än i dag kunna skönjas (se Ögtld I, s. 125). Sjukdomen överföll människorna i en viss ordning, först barnen, sedan de yngre kvinnorna och så övrigt folk. Huvudsakligen säges den angripit de breda folklagren. Vissa orter voro fria för sjukdomens framfart.

Sägnen förmäler, att heliga Birgitta långt före sjukdomens ankomst hit skall ha förutsagt densamma, vilket Frälsaren uppenbarat för henne i sömnen. Den skulle »gå fram som ett Herrans straff».

Det berättas, att dess härjningar i Östergötland ingenstädes varit så svåra som i Vånga socken. Hela sockenbefolkningen säges här ha dött

förutom tre kvinnor, varav en i Restad, en i Stensäter och en i en icke namngiven gård. Kvinnan i Restad gick en dag upp på den vid Veten belägna Veteklint. Hon fick då se rök uppstiga från en stuga i Stensäter, varför hon gick dit för att få sällskap.

Då nu socknen var folktom, kom så småningom hit invandrande allmoge från Dalarne, där sjukdomen icke härjat. Denna inflyttning säges den därstädes även i senare tid använda Vångadräkten, påminnande om Daladräkten, bestyrka.

I någon av norra Östergötlands socknar kom, berättar sägnen, en dräng att bliva den enda överlevande av befolkningen. Han begav sig då ut på vandring för att söka få reda på, om någon annan ännu fanns i livet. Då han kom till en gård i Risinge socken, blev han till sin glädje varse fotspår å vägen. Då han nu med ökad fart följde dessa, hann han slutligen upp den, som lämnat spåren efter sig, vid Rejmyre i Skedevi socken. Det var en kvinna. Dessa båda bosatte sig sedan tillsammans.

Då nu befolkningen började att växa till, voro länge Hundekulla i Vånga och Åndenäs i Skedevi närmaste grannar.

Det berättas att kort före farsotens hitkomst vandrade små barn omkring i bygderna. De hade kvast och räfsa med sig.

— Ska' vi sopa eller ska' vi räfsa? frågade de.

— De ä' väl bäst å sopa, de' gör bäst rent, blev svaret.

Och så sopade de. Sades det dem, att de skulle räfsa, så gjorde de det.

Då pesten sedan kom, sopades folket helt och hållet bort, där det sopats. Där det räfsats, slapp en och annan undan.

Så berättar folksägnen.

I Vreta klosters socken, berättar vidare sägnen, gick en dag en kvarlevande kvinna upp på den i socknen befintliga kalkstensåsen, som tillhör Bjälösa och Håckla. Hon ville se sig omkring för att om möjligt upptäcka, om det i kringliggande nejd fanns någon mer levande varelse än hon själv. Hon hade tagit med sig ett vallhorn för att låta höra av sig, och då hon blåste i detsamma, fick hon mot förmodan svar. Svaret kom från en längre bort belägen gård och från en man, som slog på en stäva eller en s. k. stakbytta. Hon sökte då upp honom, varefter de sammanflyttade och blevo stamföräldrar för det efterföljande släktet. Den ena gården fick därefter namnet Kvinnegården och den andra namnet Hornstäve.

Så berättar sägnen, men äger denna någon grund, skulle den omtalade händelsen timat vid någon tidigare pestsjukdom, i ty att den sistnämnda gården omtalas redan år 1334 med namnet *Hornstævi*. Något senare under nämnda århundrade kallas gården Hornstad, men kallas f. n. och sedan flera århundraden tillbaka Hornstäve.

Det säges, att folk samlades å griftegårdarna för att gissla varandra med ris för att, såsom de förmente, göra bot och bättring och därigenom bliva fria från farsotens härjningar.

Redan innan sjukdomen ankom till Sverige, hade det ryktet uppkommit och var utspritt överallt i utlandet, att anledningen till densamma berodde på brunnars förgiftande. Detta skulle, var allmänna sägnen, skett genom judarne av fiendskap mot de kristna. Många judar fingo härför sitta hårt emellan. Enligt en uppsats i *Antikv. akad:s månadsblad* 1874 skrevo Visbyborna, att de mellan den 28 mars och 16 maj 1350 »hade gripit nio giftblandare, däribland en organist och två präster. Den 2 juli läto de brännа en giftblandare, som låtit sig lockas till sitt odåd först av en jude i Dassel, sedan av en annan i Lybeck.»

Denna berättelse synes ganska otrolig, ty vad skulle judiska präster och en judisk organist i Visby att göra? Det är föga sannolikt, att judarne hade någon församling i Visby, även om judiska köpmän här kunde göra affärsbesök. Vid den tiden förekommo icke heller judar i Lybeck.

Obekant är för övrigt, om farsoten i vårt land föranledde till dylika ofog och våldsamheter, som i södern följde densamma.

Hertig Magnus.

»Hertig Magnus, han såg genom slottsfönstret ut,
Huru strömmen så strida månd' rinna.
Då fick han se på strömmen satt
En fager, däjelig kvinna.
Hertig Magnus, hertig Magnus, troloven I mig!
Jag beder eder ännu så gärna,
I sägen icke nej utan jo, jo!»

Så börjar den mycket omtalade visan om östgötahertigen Magnus, om vilken sägnen har vetat omtala, att en havsjungfru sökte locka honom till sig.

Havsfrun ville, säger hon, giva hertigen »ett gångande skepp, det bästa en riddare vill äga», ett skepp, som gick både på vatten och land genom vida marker. Hon ville även giva honom en gångare grå, den bästa en riddare vill styra, och som gick både över vatten och land genom skogarna vida. Hon ville giva honom guld, äkta pärlor och stenar.

Då svarade hertigen, att han gärna skulle vilja trolova sig med henne, om hon vore en kristen kvinna, »men du är ett lett havstroll», och därför kan du aldrig vinna min kärlek.

Besinna dig, säger då havsfrun, och svara icke så spotskt, ty vill du icke trolova dig med mig, så skall du förbliva vansinnig.

Då säger Magnus:

Jag är en konungs son, en konungson så god.
Säg, hur kan I mig väl vilja vinna?
I bon ej på land. I bon uti flod.
Vid sådant kan jag mig ej finna.

Havsfrun gör då ännu ett försök och säger:

Hertig Magnus, hertig Magnus, troloven I mig,
Jag beder Eder ännu så gärna.
I sägen icke nej utan jo, jo!

Flera olika uppteckningar finnas om hertig Magnus och havsfrun. En av dessa andra lyder på följande sätt:

Så tidigt en söndagsmorgonstund,
Innan lärkan hon rörde sin tunga,
Hertig Magnus gångar i rosendelund,
Där hörde han havsfrun sjunga:
»Ack, hörer, hertig Magnus, jag bjuder eder ganska gåvor.
Viljen I mig lova (trolova).

Och eder vill jag giva en kappa blå,
Den bästa en riddare vill bära,
Med ädla stenar i varje trå,
Och kappan av sindalet skära.
»Ack, hörer, hertig Magnus etc.

Och eder vill jag giva en värja ny,
Den hänger på femton gullringar,
Och var gång I dragen henne i krig,
Så visst skolen striden I vinna.

Och väl så ville jag trolova dig,
Vore du en kristelig kvinna,
Men nu är du ett hafstroll så vilt,
Där strida strömmarna rinna.

Hertig Magnus, hertig Magnus, besinna du dig
Och ej så spotselig svara.
För det du ej ville trolova mig,
Så skall du få osinnig vara.
Ack, hörer, hertig Magnus, jag bjuder eder ganska gåvor.
Viljen I mig lova.

En afton stod hertigen åter i ett fönster i tredje våningen och blickade utåt. Han varseblev då ånyo den lockande havsfrun. Denna gång kunde han icke motstå, utan kastade sig ut genom fönstret. Hans väktare skyndade till hans hjälp, men de funno honom oskadad i slottsgraven. Hertigen sade, att havsfrun mottagit honom i sina armar, varför han även i fallet blivit oskadad.

Denna visa har länge blivit ansedd som diktad om hertig Magnus. I en avhandling från 1791 av E. M. Fant anses den, med hänvisning till Dalins Svea rikes historia från 1760, gälla den svagsinte fursten. Visan torde emellertid hava sitt ursprung från vida äldre tid och är till en

början icke diktad om hertig Magnus. Det finnes en folkvisa om »Herr Magnus och älvorna», och det är antagligen denna visa, som blivit anpassad på hertig Magnus. I denna medeltida ballad omtalas en riddare, vilken en älvkvinna vill störta i olycka.

Det slottsfönster, från vilket fursten skall ha störtat sig, visas ännu i Vadstena, men ehuru det är visst, att byggnadsverksamheten vid slottet fortgick under den tid, det innehades av hertigen, är dock ovisst, om han någonsin bebodde slottet under sin vistelse i Vadstena. Med säkerhet är känt, att år 1569, då hertig Magnus, som en tid vistats i Stockholm, begärt att, ehuru sjuk och svag, få återvända till sitt furstendöme, anbefallde konung Johan, att de våningar *i klostret*, dem hertigen plägade bebo, eller de bästa och bekvämaste rum, som i klostret voro, »skulle i allo måtto med både fönster, förmålningar och eljest till det bästa för H. K:t förbyggda och tillpyntade bliva, så att H. K:t uti alle måtto vore så förvarad, att H. K:t i sin svaghet icke gjorde sig någon skada och komme på olycka».

Med vilken omtanke hertig Magnus följdes av sina närmaste framgår av ett brev, dat. Stockholm d. $^{27}/_{8}$ 1558, från konung Gustav till sin då sextonårige son. Av detsamma synes, att hertigen tillsammans med hertig Erik företagit en resa från Stockholm. Några dagar därefter sände fadern en person, Åke Svensson, efter honom med ännu ett brev till Magnus, i vilket konungen säger sig befallt »det S. flitigt och stadigt skulle akta på dig». En annan person, Ans Hansson, medförde en sadel och ett hindertyg, och denne skulle hava hand om hertigens hästar och ridtyg. Ett brev, som H. medförde, avslutas med följande: »Vi låte dig också förstå, att vår k. husfru Katarina har skickat till dig med förbem:te Ans Hansson 5 skjortor. Så är vår faderliga vilja, att du dem vill låta akta, så att de icke förfaras eller förkomma. Är ock vår faderliga vilja, att du granneliga vill hava god skötsel och akt om ditt huvud, så att du det alltid låter tvätta och hålla rent, och eljest uti alla måtto tager dig väl till vara för alla farligheter efter som största makt uppå ligger, som är med mycket rännande på Öland och annorstädes, därigenom du bräcker lem sönder på dig.»

Brevet finnes infört i *Den svenska fatburen* 1769, s. 150.

Att hertig Magnus icke alltid blev så väl behandlad, framgår av nedanstående brev från konung Erik XIV till ståthållarne i Stockholm, dat. d. 5 mars 1568. Brevet, som finnes infört i *Den svenska fatburen 1767*, var på sin tid dit överlämnat av lagm., arkivarien i riksarkivet, frih. Gust. Ribbing. Brevet lyder:

»Vår synnerlige etc. Vi kunna Eder trogne män och tjänare gunstligen icke förhålla, att den tid, vi senast vore till tals med den högborne furste och herre, hertig Magnus till Östergötland, vår käre broder, vilket skedde i Nyköping nästl. 17 januari, bragte vi saken med Guds den alls-

mäktiges nådiga tillhjälp så vida, att Hans Kärlighet då kom till sin goda själ och förnuft igen, så att H. K:t handlade och talade visligen och beskedligt med oss både i Guds ord och eljest. Och kunde vi väl förmärka, att H. K:ts svaghet i sanning av intet annat har förorsakats än av att de, som H. K:t skulle hjälpt och givit tröst och bistånd, hava värst handlat emot H. K:t, i det att de otillbörligen och okristligen hava trakterat H. K:t icke såsom en furste utan värre än en fånge, både i det de hava inneslutit honom i mörka vinklar ifrån allt folk och icke givit H. K. annat till spis än gammalt oxkött samt spisöl till att dricka. Och alldenstund de eljest i många måtto så obarmhertigt hava umgåtts med H. K., så har H. K. fattat detta liksom H. K. skulle efter vår befallning varit bestrickad, varav H. K. vidare är försvagad vorden, vilket icke kan förundra, alldenstund en helbregda människa, ehuru sund och stark hon än vore, kunde av sådan traktation lätteligen bliva fördärvad. Men sedan vi begynte giva oss till handels och tals med honom och tröstade H. K. både med Guds ord och eljest, kunde H. K. ställa tro till, vad vi sade. Och var då väl kommen sig före igen, efter som mången ärlig man veterligt är, både våra gode män av adeln, som då voro tillstädes, och andra. Och på det H. K. skulle dessmer bliva styrkt och komma sig för igen, så sågo vi för gott an, att H. K. måtte begiva sig upp till tals med vår broder, hertig Johan, och våra kära systrar samt sedan bliva på Uppsala eller annorstädes i Uppland, på det H. K. av ärkebiskop Lars måtte i Guds ord vidare bliva undervisad och stadfäst till sin själs salighet, varför vi ock förordnade några därtill, som H. K. skulle bliva följaktiga på resan, nämligen Johan Axelsson[1], mäster Hans barberare och Tomas engelsman, dem vi synnerligen befallde, att de skulle traktera H. K. väl och låta H. K. hava sitt fria villkor. Men nu förnimma vi, att de, som i så måtto av oss voro beskedda att vara H. K. till förfordning, hava intet aktat vår befallning utan hava dragit hertig Johan förbi, så att högbemälte vår käre broder, hertig Magnus, icke ens är kommen till tals med H:s K:t. Då så är skett, kunne vi icke tänka annat, än att de vilja handla med högbemälte vår käre broder efter deras förra vis. Därutöver H. K. nu, såsom vi förnimme, är kommen i sin förra svaghet igen, alldenstund H. K. ser, att det icke bliver hållet, vad vi H. K. lovat och tillsagt har. Vilja vi för den skull Eder härmed hava gunstligen bjudit och befallt, att där vår käre broders lägenhet har sig annorlunda än väl, I då få beställa med förberörda Johan Axelsson, mäster Hans och Tomas engelsman, att de måtte få något straff för denna deras olydnad, och uti högbemälte vår käre broders närvarelse i Uppsala sättas inne någonstädes i mörkt rum, där de i lika måtto och lika villkor måtte hava med traktation till mat och dryck och eljest efter

[1] av Bielkesläkten. Riksråd och ståthållare å Vadstena slott och över hela Östergötland.

som de hava plågat högbemälte vår broder med. Och besynnerligen så länge, att högbemälte vår käre broder vill, att de skola komma lös igen. Emellertid vilja vi, att i deras ställe några andra ärliga och gudfruktiga män måtte förordnas, som förnuftligen veta att umgås med H. K. Och se vi för gott an, att antingen Johan Pedersson eller Björn Pedersson städse må bliva hos H. K. Desslikes må I ock själva uttänka några karlar, som kunna vara H. K:s tjänare, både drabanter och andra, som ödmjuka och tjänstaktiga äro, vilka I kunnen skicka H. K. till handa. Dock icke på grund av vår befallning, utan att de eljest kunna tillbjuda sig, på det H. K. själv kunde förväxla de gamla och antaga andra i deras ställe, vilka H. K. bäst syntes. Och måtte man med dem så beställa, att de icke allt för hårt hålla H. K. utan låta H. K. hava sitt fria villkor, såsom vi förordnat hava; desslikes även förskaffa H. K. vad han till ett furstligt uppehälle har behov. Och om H. K. har lust och vilja att antingen begiva sig till sitt furstendöme i Östergötland eller draga till oss och våra kära bröder, de högborne furstar och herrar, hertig Johan och hertig Karl, så vilja vi, att H. K. icke däruti skall förhindras utan att det må bliva H. K. fritt tillåtet. Vilket I så beställa viljen med den högborne vår k. broder, så framt I viljen göra det, som oss behagligt är.»

Under danskarnes härjningar i Östergötland.

Under sjuårskriget hade danskarne år 1567 infallit i Östergötland. Konung Erik XIV hade fått mycket liten kännedom om händelsernas gång därstädes, då han d. 21 jan. 1568 tillskrev abbedissan i Vadstena med anhållan om att hon genom någon utskickad skulle söka utspana tillståndet i danska lägret, för vilket hon, för klostrets räkning, försäkras om ett rikt underhåll av kronan.

Om tillvägagångssättet härvid skriver konungen till abbedissan, att hon skulle tillskriva danskarnes överste Daniel Rantzau och förfråga sig, om det rykte vore sant, att han hotat att uppbränna Guds hus i Vadstena, vilket hon skulle säga sig ingalunda vilja tro, då hon hört omtalas hans goda rykte samt att han förde krig som en kristen och icke som en rövare och kyrkoskändare, »med annat sådant mer, vad som Eder synes efter tidens lägenhet tjänligt vara samt därpå begära hans skriftliga svar». Hon skulle därjämte höra sig för på alla sätt, t. ex. av fångar o. s. v. »När I bekommit Daniel Rantzaus svar», skriver konungen vidare, »kunnen I därav taga orsak att tillskriva honom på nytt med densamme, som där tillförene varit, så att I begärde vidare förklaring på Eder skrivelse eller besked på andra värv, som Eder synes lämpligt tillskriva honom.» Den, som avsändes med brevet, skulle icke försumma att kunskapa om allt, så mycket som möjligt. På det Rantzau icke

skulle misstänka något, »skulle hon sända honom ett par vantar, ärmekläde eller något annat, vad Eder synes».

Uppfyller hon denna konungens önskan så, att han i saken kunde bekomma viss kunskap och visst besked, skulle hon och hennes konvent bemötas med synnerlig gunst och icke allenast bekomma underhåll som vanligt utan bekomma »ett ståtligt underhåll av kronan, liksom I haden uti salige vår käre herr faders tid, höglovlig i åminnelse». Ville hon åter icke fullgöra, vad han önskade, »då blive vi förorsakade att där göra något annat till».

Om krigshändelsernas gång skriver konungen i februari 1568 till Katarina Månsdotter — de voro då ännu icke vigda — att han tackade Gud den allsmäktige, som givit lyckan så, att fienden blivit jagad både ur Småland och Östergötland. »Och haver det sig så begivit», tillägger konungen, »att där som vi voro något när komne till förberörde Östergötland, gåvo fienderna strax sig undan på flykten in i Småland. Och efter vi icke så hastigt kunde förfölja dem med de blanka hingstridarne och de svåra rustningarna för de stora skogarnas och de dåliga vägarnas skull, skickade vi några fänikor hakeskyttar framför oss, som skulle vara fienden på halsen. Dessa hava ock gjort dem avbräck och givit dem hugg å stjärt, så de hava mist fem eller sex hundra hovmanshästar, sedan vi kommo här ned. Så hava vi ock bekommit en av fiendernas ryttarefanor. Därtill är allt fiendens fotfolk nederlagt förutom den skada, som på deras tross och eljest skedd är. Och hoppas vi med Guds hjälp, att dem skall ske än mer avbräck, var de oss vilja bida.»

Av detta brev framgår även, att konungens giftermål redan nu var bestämt. Brevet slutar nämligen med följande:

»Efter vi av förseglingen å din skrivelse förnimme, att du icke har något tillbörligt signet, så vilja vi dig härmed hava erinrat, att du låter beställa dig ett med tre kronor och lejon med överskriften *Catharina Dei gratia Suecorum, Gothorum, Vandalorumque Regina.* Och give vi dig samma vapen att föra så länge vi leva. Sedan behåller du månan som ditt vapen, vilket vi dig kärligen icke velat förhålla. Och vilje vi hava dig och vår käre son uti Guds den allsmäktiges beskydd och beskärm kärligen befallt.»

Förmälningen försiggick sedan samma år, den 4 juli.

Stegeborgs slott.

När Stegeborgs befästade slott först uppfördes är icke bekant. Med skäl kan antagas att på denna för försvaret viktiga plats ursprungligen funnits en s. k. fornborg. Första gången *Stekeborgs* slott finnes omnämnt år år 1310 i en skrivelse, utfärdad av hertigarne Erik och Valdemar, om deras med brodern, konung Birger, ingångna förlikning om rikets delning.

Vid denna tid fanns alltså slottet till. I början av nämnda århundrade bodde även konung Birger härstädes. Hans son, hertig Magnus, måste efter ett tappert motstånd emot Matts Kättilmundsson uppgiva slottet, varefter det blev i grund härjat och förstört.

Detta slott har i senare tid blivit utgrävt och undersökt.

Ett nytt slott uppfördes, vilket föll för Engelbrekt. Det slott, av vilket ruiner ännu finnas å Slottsholmen, säges av Gustav Vasa vara påbörjat med materiel från Söderköpings klosterbyggnader.

Här föddes hans son Johan III, vilken sedan som konung visade stort intresse för slottets fullbordande. Så tillskrev konungen år 1571 häradshövdingen i Lysings härad och befallningsmannen å Vadstena slott Anders Grijs, att han skulle förhandla »på det fogligaste med menige man i sin befallning» att vid första före få framfört två sågstockar, flere lass kalksten och några lass kalkved jämte ett sågbräde av var man. År 1573 tillskrev konungen en Per Persson härstädes, att konungen »med sin älskeliga kära husfru och medföljande hov» skulle anlända till Stegeborg, och ålägges nämnde man att med all flit göra i ordning både den nedre och övre salen, så »att de till vår ankomst bliva väl tillpyntade och färdiga — — — och när alla våningarna äro tillreds, så vilja vi, att du skall låta överstryka murarna med kalk och sedan vitlimma hela slottet både utan och innan, så att vi måtte hava det något behag till, när vi dit kommandes varda». I påföljande månad uppmanar konungen Per Persson att bl. a. fullfölja arbetena å slottet, särskilt med murningen av det grå tornet.

Det synes dock ha gått långsamt med arbetet, ty i juni 1574 upprepar konungen i brev till samme Per Persson, att hava de våningar, som de kungliga brukade vistas i, i ordning till konungens ankomst. Slottet var då ännu icke vitlimmat, varken utan eller innan.

I januari 1576 anbefallde konungen samme fogde att låta nedriva de å slottsborggården befintliga träbyggnader och förflytta dem utanför slottet, detta till förekommande av eldfara. I febr. s. å. förordnades Johan Koppe att förestå byggnadsverksamheten här.

Fogdarne ålades att överenskomma om dagsverken, sten, kalk, timmer, bjälkar, näver och andra nödtorfter. Bergverksfogden i Östergötland skulle anskaffa behövliga järnredskap. Underhandlingar med Gistadsborna skulle ske för att få dem att anordna några kalkugnar. I mars 1578 ålades slottsfogden att söka befästa slottet, enär fredsbrott hotade från Danmark. Byggnadsarbetet synes alltjämt dock icke gått fort.

År 1583 lades Stegeborgs skärgård till slottet, »vilken skall ligga med deras körningar och dagsverken till Stegeborg och icke annorstädes». År 1584 lades utskylderna från vissa socknar även hit.

Under senare delen av 1580-talet var man sysselsatt med arbete å slottskyrkan, men den, som hade att bestyra därmed, Per Olsson, klagade

över att den icke kunde förses med valv, förr än den för regn skull blivit brädbetäckt. Bräder skulle därför anskaffas genom fogdarne från befintliga sågkvarnar samt betalas med återstående sakören eller »annat som de kunna hava råd till». Det talas även om begärd koppar och om målargull. Kalksten fattades, men fogdarne anbefalldes att se till, »att så mycken kalksten och ved som våre undersåter i deras befallning böra utgöra» ditföres, »och må du», skriver konungen till Per Olsson, »mana på, att de icke taga någon försummelse». Järnspik skulle bekommas efter behov från Finspång. En »baptistemålare» i Stockholm skulle förfärdiga en altartavla till kyrkan. I juli år 1586 tillskrevs herr Hogenskild Bielke om några hundra alnar kläde, som skulle upptagas för att beklåda våningarna å Stegeborg till K. M:ts ankomst.

Sistnämnda år synas byggnadsarbetena här vara avslutade. Åtminstone förekommer icke något om dem i riksregistraturet från denna tid[1].

Alltifrån den tid, då konung Birger vistades här samt hans bröder, hertigarne Erik och Valdemar, intogo slottet genom Matts Kättilmundsson, har detsamma ofta varit vittne till skilda tilldragelser.

Så hade drottning Margareta vid midsommartiden år 1390 rådplägningar härstädes med rådet. Bland annat mäktade drottningen att här söndra den sammanslutning av betydande män, vars mål varit att bekämpa konung Albrekt. De måste nu underordna sig denna märkliga kvinnas härskarvilja.

Under unionstiden på 1430-talet innehades slottet av italienaren Giovanni Franco, i Sverige kallad Johan Valen. Vid denna tid hade en venezian, Peter Kvirinus, förlist vid den norska kusten. På grund av kännedomen om att en landsman var till finnandes vid Stegeborg, av K. kallat Stikimburg, företog Kvirinus med sitt sällskap den långväga färden hit. Efter en svår resa kommo de slutligen efter omkring femtio dygn fram till Stegeborg sedan de först besökt Vadstena. I klostret där fingo de under två dagars vila ett rikligt, väl behövligt, underhåll. Efter ytterligare fyra dagar voro de vid Stegeborg. Vid sitt första besök hos herr Valen blevo de väl emottagna, och var »å båda sidor så stor glädje, att den icke i ord kan uttalas». Här stannade de nu i fjorton dagar och hade det så gott, att de icke hemma hos sig kunde haft det bättre.

Ännu under Engelbrekts befrielsekrig var Johan Valen hövitsman över Stegeborg. Slottet gav sig då utan motstånd. Rimkrönikan säger härom, att Johan Valen fick vid Engelbrekts ankomst stor sorg, och då

---

[1] Se härom: *Konung Johan III:s byggnads- och befästningsföretag* i »Historisk Bibliotek». II.

Engelbrekt sände bud, att herr Valen skulle möta honom utanför slottet, tordes Valen icke underlåta detta. Engelbrekt fordrade då, att slottet skulle giva sig genast, varpå svaret blev:

Mågom vi med våra håvor gå,
Så vill jag eder gärna låta huset få.

På 1430-talet vistades unionskonungen Erik härstädes. Han lämnade Stegeborg till Johan Flemming, kallad Skåning, av främmande släkt. Om honom skriver rimkrönikan:

Stegeborg fick han Johan Flemming så,
Den argaste skalk tjänte honom då.
En sjörövare sades han var,
Röva och stjäla han icke spar.
Han var ärelös och slagen på sin mun.
Han hade ej mera tro än en hund.

För övrigt säges det om denne man, att han plundrade kyrkor och våldtog en kvinna, vilken sedan upphängdes i rök för att förkvävas. Även Flemming måste under de fortsatta stridigheterna uppgiva Stegeborg till de svensksinnade. Till en början motsatte han sig anmaningen härtill, men då blev svaret:

Arma stympare, vi låter du så?
Hur vill du hålla Stegeborg i sådan nöd,
Då du varken haver öl eller bröd?

Och slutet blev, att

Flemming då med hjärtesorg
Antvardade dem Stegeborg.

Under förvecklingar, som uppstodo längre fram i tiden, blev Stegeborg fortfarande av viktigare betydelse, sista gången vid de strider emellan konung Sigismund och hertig Karl, som föregingo det avgörande slaget vid Stångebro.

År 1595 försiggick här det s. k. Onsdagsbröllopet, varvid Johan Gyllenstierna och Sigrid Brahe blevo vigda. Bröllopet anstiftades i största hast till stor häpnad för alla närvarande av prinsessan Anna, konung Johan III:s dotter. Ingen av brudparets närmaste anhöriga voro närvarande eller hade ens fått kännedom om giftermålet.

Mot sin vilja hade Sigrid förlovats med Erik Bielke, och hade det så bestämts, att deras bröllop skulle försiggå ett år senare. Av sorg härröver insjuknade Sigrid. Vid sitt tillfrisknande tog hon sin tillflykt till sin fränka, nämnda prinsessa, som av deltagande för Sigrid anordnade detta bröllop, som fick sitt namn därav, att det icke enligt plägsed försiggick

på en söndag. Efter vigseln var det ett präktigt gästabud i stora slottssalen. Under detsamma anlände Gustav Brahe och Johan Sparre till Stegeborg. Då den förre fick kännedom om vigseln, ville han taga sin syster med sig för att med släktingars hjälp få giftermålet fullbordat på ett mer passande sätt. Detta motsatte sig prinsessan. Då reste Gustav sin väg. De tre familjerna Brahe, Gyllenstierna och Bielke blevo högeligen förbittrade över denna händelse samt fordrade, att vigselförrättaren skulle bestraffas. Bielkesläkten fordrade t. o. m. dödsstraff å Gyllenstierna. Prinsessan sökte förgäves medla och uppbar därtill förebråelser av sin farbroder, hertig Karl. Sedan rikets i Söderköping församlade ständer avhandlat saken, kom slutligen efter omkring ett halvår förlikning till stånd, enligt förut bestämt sätt, å stadens rådhus. Förlikningsvillkoren intogos i ständernas domslut. Johan Gyllenstierna fick erkänna, att han handlat orätt, och utbedja sig Erik Brahes vänskap, vilken beviljades på hertigens och flera herrars förbön. Gyllenstierna och hans fru skulle under ett år leva å sina gods för att icke besvära Bielkesläkten med sin åsyn. Dessutom ålades de betala till Uppsala akademi 800 och till herr Erik 2,000 riksdaler för hans fästningsgåvor.

Ett par år senare eller 1597 besökte hertig Karl Stegeborg för att söka tillrättaskaffa en av Erik Sparre hitförd kista, i vilken man trodde att rikets regalier förvarades. Prinsessan Anna var vid tillfället på besök hos drottning Gunnilla på Bråborg. Johan Gyllenstierna och fru Sigrid vistades då här, men G. flydde vid hertigens ankomst. Fru Sigrid låg sjuk men fick likaväl besök av hertigen, som tvingade henne att upplysa om varest kistan fanns. Först sedan hertigen framvisade ett brev, som fallit i hans händer angående denna sak, namngav hon under tårar en tjänare, som dolde kistan. Sedan denne anträffats, framtogs kistan, som förseglad sändes till Stockholm.

Då konung Gustav I:s syster Margareta år 1525 gifte sig med Johan av Hoja, fick han Stegeborgs slott och län i lifstidsförläning, som dock senare utbyttes mot Viborg.

Pfalzgreven av huset Zweibrücken, Johan Kasimir, som blivit gift med konung Gustav II Adolfs halvsyster Katarina, bodde under några av de tidigare äktenskapsåren i Tyskland men överflyttade till Sverige år 1622, då de bosatte sig å Stegeborg. Konungen hade åt dem förlånat detta slott med underlydande. Sedermera eller år 1651 förklarades Johan Kasimir som hertig av Stegeborgs län, vilken titel sedermera bars av hans son och sonson, ehuru Stegeborg så småningom genom reduktionen indrogs.

Efter Gustav II Adolfs död skulle drottning Kristina enligt konungens bestämmelse överlämnas att uppfostras av pfalzgrevinnan Katarina. Men drottning Maria Eleonora ville icke lämna sin dotter från sig. Uppfostran blev emellertid icke sådan, som var önskvärt. Slutligen fattade då rådet

ett formligt beslut, att mor och dotter skulle skiljas, och den unga drottningens uppfostran fortsättas av pfalzgrevinnan. Vid beslutet härom yttrade en av rådsherrarne bl. a., att drottning »Kristina upptuktas, om icke till odygd, så dock icke på sådant sätt och bland sådana människor, som sig bör. Hon uppfödes varken till gudsfruktan eller till ömhet för fäderneslandet samt läres icke heller, vad till regeringsverket hör. Alltså måste de skiljas.»

Kristina var då tio år. Till läskamrat hade hon fursteparets båda döttrar, förnämligast den med henne jämnåriga Eleonora. Kristina kom alltså att åtminstone tidvis få sin uppfostran inom Östergötland. Här vid Stegeborg var det även, som den kärlekssaga tog sin början emellan henne och Johan Kasimirs son, sedermera konung Karl X Gustav, vilken dock efter några år ömsesidigt förglömdes (se Ögtld I sid. 338—347 o. Ögtld II s. 563—567).

Av Stegeborgsminnen från den pfalzgrevliga tiden finnes en del i Linköpings stiftsbibliotek, såsom porträtt, en liten målad solfjäder samt handskrifter, innehållande kväden vid familjehögtider o. s. v. I Östergötlands museum finnas fyra st. små grönaktiga fönsterglas med målade bilder från det gamla slottet.

Drottning Gunnilla.

Vid den redan under medeltiden omnämnda egendomen Liljestad, belägen i nejden av Storån och Slåtbaken, föddes vid midsommartiden år 1568 en dotter till gårdens ägare, riksrådet och ståthållaren över Östergötland, riddaren av Guds Lamms orden Johan Axelsson av Bielkesläkten. Den nyfödda fick i dopet namnet Gunnilla. Redan tidigt blev hon kammarfröken hos Johan III:s gemål, drottning Katarina Jagellonika.

Då nu konungen genom sin drottnings död år 1583 blev änkling, var han snart nog betänkt på att förskaffa Sverige en ny drottning, och han syntes denna gång vilja hålla sig till en av Sveriges egna kvinnor. Hans val föll till en början på Sigrid Brahe, yngsta dottern till gamle greve Per Brahe. Hon var bekant för sin fägring. Men konungens närmaste voro icke nöjda med detta äktenskap såsom honom mindre värdigt. De ansågo därjämte, att de redan mäktiga adelssläkterna skulle bliva än svårare att styra genom en dylik närmare släktskap. Avståndet emellan Vasaätten och de adliga ätterna borde, ansågo de, snarare ökas än minskas. Särskilt var hertig Karl emot detta giftermål, varför han även allvarligt rådde sin broder att taga en främmande furstinna till gemål. Tanken på och förbindelsen med den sköna Sigrid blev även övergiven. I stället föll hans val på den sextonåriga Gunnilla Johansdotter från Liljestad, även hon bekant för sin fägring, men denna gång mötte honom motstånd från ett håll, där han minst väntat det, nämligen från Gunnilla själv.

Gunnilla hade givit sitt hjärta och lovat sin hand åt en ung hovman hos konungen, Per Jonsson, av släkten Liljesparre. Hon ville därför icke veta av »Hans rödskägg», som konungen plägade kallas, och hon var icke angelägen om drottningkronan. Då konungen framförde sitt frieri, gav hon även ett bestämt avslag. Det säges, att konungen då i raseri kastade sin handske i hennes ansikte.

Sedermera blev hon emellertid med lock och pock övertalad att bliva konungens maka. Konungens närmaste voro även emot detta äktenskap, men denna gång gick allt så fort, att man icke hann hindra föreningen. Försök gjordes likväl. Hans barn i första äktenskapet, Sigismund och prinsessan Anna, ville icke som styvmoder emottaga sin moders förra kammarfröken. I förargelsen eller för att blidka dem utlämnade han åt dem den förra drottningens alla dyrbarheter och kläder samt inköpte lika kostbart nytt åt Gunnilla. Systern Katarina, grevinna av Ost-Friesland, som enligt konungens yttrande »mest nyttjade sin mun och bjäbbade härom», skrev, »att djävulen slitit många par skor sönder, innan svenska drottningen kommit till sin slutliga höghet». Johans svar var skarpt, under åberopande av sin faders föredöme och Bielkeättens många anor.

Bröllopet försiggick i Västerås i februari 1585. Hertig Karl hade fem veckor därförut blivit inbjuden att närvara. Svaret blev avböjande. Han kunde icke på den korta tiden hinna att göra sig redo. Och han ändrade icke sitt beslut, oaktat prinsessan Anna tillskrev hertigens gemål att söka övertala honom att emottaga inbjudningen för att förekomma inbördes krig. Hertigen skickade i sitt ställe ett sändebud, men denne blev av konungen bortvisad både från bröllopet och staden.

Till bröllopshögtiden voro för övrigt från alla håll inbjudna ett flertal av rikets mera bemärkta familjer med uppmaning att komma »väl stofferade» och med så många tjänare och väl upptömmade hästar som möjligt. Gåvor utdelades och ingenting sparades för att göra högtiden värdig och praktfulll.

Giftermålet kom att få ett visst inflytande på konungen i religionshänseende, i det genom samvaron med henne Johans iver för katolicismen i sin mån avtog, om han även aldrig övergav tanken att få sin liturgi införd.

Den för sin kärlek, såsom det säges, tröstlöse Per Lilljesparre blev senare på drottningens föranstaltande gift med hennes kusin Anna Posse.

Efter konungens död och sedan hertig Karl tagit hand om styrelsen, drog drottning Gunnilla sig tillbaka och bosatte sig i fäderneprovinsen vid Bråborg, där hon avled den 19 juli 1597 samt begravdes i Gustavianska gravkoret i Uppsala domkyrka.

Om denna begravning utfärdade hertig Karl ett brev, dat. Stockholm d. 14 november samma år och ställt till Jöns Ulvsson (Bååt l. Snakenborg) till Fyllingarum i Hammarkinds härad.

I detta brev skriver hertigen, att som »den högborne furste, vår käre systerson hertig Göstav till Sachsen, Engern och Wästfalen avlidit, vars själ Gud värdigas hos sig evinnerligen behålla, så har oss synts för omkostnad och annan lägenhet bäst vara låta både S. drottning Gunnils och hög:te hertig Göstavs jordafärd ske tillika uti Uppsala, vilken vi hava aktat att hållas såsom i dag fjorton dagar, som bliver den 27 i denna månad, om eljest lägenheterna det så någorledes medgiva kunna. Varföre vi ock hava befallt att låta befordra drottningens lik sjöledes från Bråviken till Telje och sedan vidare sjövägen åt Uppsala. Och alldenstund något synnerligt följe måste bliva med samma lik i vägen, därför är vår nådiga vilja och befallning, att I med andre, som vi föreskrivit hava, bliva samma lik följaktig först till Telje och sedan vidare till dess lägerstad, efter som Bengt Knutsson varder Eder om vidare vår vilja därom tillkännagiva.»

Den i brevet nämnde Bengt Knutsson var 1592 befallningsman å Vadstena slott.

Utanskriften å brevet: Kongl. Maj:t till Sverige och Polen, vår älsklige, käre herr Broders tro undersåte oss älsklig, ädle och välbördig Jöns Ulvson till Fyllingarum etc. gunstligen.

Enligt en anteckning å brevet framkom detsamma till sin bestämmelseort först den 25 november sistn. år »med Knut skräddare».

Per Månsson Utter å Uttersberg.

Herr Per Månsson Utter var på sin tid ägare bland annat till den av honom anlagda och efter honom uppkallade gården Uttersberg. Han innehade sekreteraretjänst under olika tider hos konungarne Johan III samt Sigismund ävensom hos hertig Johan av Östergötland, vars kammarråd han även var. Under Karl IX:s tid var han sekreterare i den danska fejden. Och vad mera är, han var därtill det svenska riksarkivets första föreståndare och kan anses som den förste riksarkivarien. Han var född 1566 och avled av pesten år 1623. Enligt andra, felaktiga, uppgifter skulle han dött först 1625 eller 1629.

Om herr Per berättas följande:

Då han ännu låg i moderlivet — fadern var Måns Persson, amiralitetsskrivare, och modern hette Katarina Eliasdotter —, tyckte modern sig höra barnet gråta. Med tanke på att detta hennes barn skulle komma att utstå stora svårigheter här i världen, då han så tidigt hade anledning att gråta, sörjde hon häröver mycket.

Vid ett tillfälle i ungdomsåren följde han och hans bröder sin lärare ned till sjön för att bada. Under badningen försvann Per, och man var fast övertygad om att han, utan att någon märkt det, drunknat. Då föräldrarne fingo kännedom härom, utsändes genast folk, försedda med båts-

hakar, för att söka dragga upp liket. Förgäves sökte de första dagen. Likaså andra dagen. Tredje dagen sökte de ånyo, ehuru fortfarande förgäves.

De ämnade just sluta med detta sitt arbete, då en av de sökande säger:

— Nej, låt oss dragga än ett varv. Få vi honom icke då, må han ligga där.

När de då började ro, var det något, som kändes fastna vid båtshaken. När de drogo upp densamma, funno de till sin stora förskräckelse, att Per med båda händerna fattat om båtshaken samt att han levde och var fullt frisk och färdig.

Då de kommit i land, tillfrågades han, huru han kunnat leva så länge i vattnet.

— Jo, svarade han, då jag sjönk ned, slog en stor bubbla sig kring mitt huvud, och jag blev stående på sjöbottnen vid det ställe, där I anträffaden mig. Det var mycket svårt för mig med fiskarna, där jag var, att dessa icke skulle komma åt mitt huvud och bita sönder bubblan. Jag såg huru I sökte mig med båtshaken. Den var ofta tämligen nära mig, fastän jag icke förr än till slut räckte att fatta tag i den.

År 1592 blev han konung Sigismunds sekreterare. Efter slaget vid Stångebro beskylldes han av hertig Karl för att ha rådt konungen till allt ondt. Hertigen lät även två gånger årligen efterlysa honom från predikstolarna under löfte om riklig belöning för den, som kunde lämna upplysning om honom. Med rätta misstänkte nämligen hertigen, att U. fortfarande var kvar i Sverige.

U. vistades hos en sin gamle vän, en kyrkoherde på landsbygden, där han under tre år hölls dold i en »nattstugukammare», dit ingen annan än värdfolket fick komma. I hemlighet fick han här föda och andra förnödenheter.

En av prästens tjänarinnor, som hade en smed till fästman, hade fått för sig, att prästen i detta rum, som var omgivet av så mycken hemlighetsfullhet, förvarade en hel del rikedomar. En söndagsförmiddag vidtalade hon därför smeden att dyrka upp dörrlåset. Men när han började sitt arbete, lade U. på en innanför befintlig haspel, varigenom försöket att komma in misslyckades.

Nu blev U. förflyttad till ett stort skåp i kyrkans sakristia, där prästen lät hänga gardiner för fönstret. Om dagarna måste U. ligga stilla i skåpet. Om nätterna däremot tände han eld på en vaxstapel, som han hade i skåpet, och lät så skåpdörren stå obetydligt öppen, för att ha något ljus vid sina promenader å golvet. På detta sätt levde han i tre eller fyra år. Men då kom klockaren en natt att gå förbi kyrkan samt fick se ljussken från sakristian. Då han kom närmare, tittade han in och fick då se U., som han efter beskrivning kände igen. Han under-

rättade kronobetjäningen om förhållandet, och U. sattes då i svårt och långvarigt fängelse, under vilken tid rannsakning pågick. Men så blev konung Karl sjuk, rörd av slag, »och på sin sotsäng», skriver den historiske samlaren och genealogen Dan. Tilas i sina samlingar i riksarkivet, »ville han försona sig med dem, som han trodde sig hava handterat nog hårt och bjöd då kalla inför sig den 'gamle grå', emedan han förglömt namnet. Den ena efter den andra fördes upp, men konung Karl gjorde avböjande rörelser med händerna, till dess U. fördes fram till den mållöse konungen. Då han fick se U., visade konungen en vänlig uppsyn och klappade U. på huvudet, varav de omkringstående kunde förstå, att han fått konungens nåd. U. blev då ställd på fri fot.»

Då det är bekant, att Karl IX blev rörd av slag år 1609, och att han avled år 1611, skulle denna sistnämnda händelse alltså inträffat omkring denna tid. Har densamma verkligen inträffat, bör det ha skett förstnämnda år, men icke ens under detta antagande kunna händelserna passa ihop med varandra. I mars år 1609 tog hertig Johan i Vadstena emot sitt furstendöme av k. Karl. Vid detta tillfälle var det U., vilken, såsom hertigens sekreterare och kammarråd, förestavade trohetseden. Att han vid den tiden icke var i onåd hos konungen är tydligt. Och konungens slaganfall kom först under detta års riksdag, vilken började först under sommaren och efter konungens vistelse i Vadstena. Anledning till Tilas' berättelse kan finnas. Större delen av densamma är endast naturligtvis en sägen.

Från ryssarnes härjningar år 1719.

Vid ryssarnes besök i Östergötland nämnda år var det icke endast Norrköpingsnejden, som åsamkades stor oro och förskräckelse, om även andra orter icke drabbades så hårt som framförallt nämnda stad.

I Linköpingstrakten trodde man sig också skola få besök av en eller annan fientlig skara. Man beredde sig även att emottaga dessa. En halv mil väster om nämnda stad samlades folk av skilda klasser, ståndspersoner och allmoge, till ett antal av tre- à fyrahundra, vilka där stodo marschfärdiga ett par dagar för att möta fienden, om den skulle komma. Då densamma emellertid icke avhördes, återvände de till hemmen i avvaktan på vidare order.

Sammaledes torde varit förhållandet även på andra håll.

Vid ett tillfälle hade ryssarne också brutit upp för att besöka Linköping. Vid Herrebro, 1/4 mil utom Norrköping, möttes de då, berättar sägnen, av en gumma, som lät ryssarne förstå, att en kurir passerat förbi, som meddelat, att engelska flottan var i annalkande samt att 20,000 svenskar voro på väg från Småland till Norrköping. Ryssarne läto sig

härav bedraga och vände åter tillbaka. Genom Britas snarfyndighet räddades, enligt sägnen, härigenom en stor del av Östergötland från besök.

En mindre avdelning ryssar säges en gång kommit så långt som till Kimstad. Men även denna hejdades av en förslagen kyrkvaktare vid namn Ros. Ros hade tidigare varit östgötasoldat och som sådan luktat krutrök både under Karl XI:s och Karl XII:s krig. På gamla dagar hade han fått förtroendet att vara kyrkvaktare.

Från sina unga år kände han ryssarnes råhet. De hade förut varit hans fiender. Han visste därtill, huru fasaväckande de farit fram i bygden, brännande och härjande icke blott Norrköpings stad utan även många gårdar och byar i orten. Från kyrktornet hade han själv sett eldflammorna och röken stiga upp mot himlen.

Hans rysshat minskades icke av att han fick vara vittne till att Kimstadboarne av rädsla lämnade hem och hård hellre än att invänta fienden och försvara sig och de sina. Och så tog han från väggen i stugan ned sitt gamla muskedunder. Han lyckades även förskaffa sig några andra gevär, vilka alla han laddade. Så beredd väntade han fiendens ankomst. Väl skulle de, så tänkte han, döda honom, ensam som han var. Först skulle han dock se en och annan ryss bita i gräset.

Då nu ryssarne anlände till Kimstad by, kröp den gamle Ros ned bakom kyrkogårdsmuren, varifrån han avskött sina skott mot de framtågande. För varje skott föll en ryss.

Ryssarne började då ana oråd och trodde, att de hade en större avdelning emot sig, och de, som icke fallit för de avlossade skotten, hastade att i språngmarsch giva sig av. Kimstad by var räddad. Med skäl kunde Ros känna sig stolt över sin bragd. Och än i dag vet sägnen i bygden att nämna den modige gamles namn.

Av Norrköpings stad blev det icke mycket övrigt. Det säges, att tre gårdar, fyra sädeslador och ett lusthus var det enda, som fanns kvar.

Lusthuset vidmakthölls, enligt *Norrköpings minne* av Sundelius, länge av sina ägare som ett minne från de bistra dagarna. Å detsamma lästes över dörren: *Reliquium doloris Invasione Russorum Anno 1719.* Inuti lusthuset lästes över dörren:

När grymma ryss, kossak, kalmuk
Till denna stad anlände,
Då kvinna, man med pust och suck
Sin fot till flykten vände,
Blev denna lilla hydda klen
Befriad ifrån eldens plåga,
Fast stora hus av trä och sten
Gick upp i rök ocb låga.
Den 30 juli 1719.

Vad av ovan omnämnda sägner kan vara sanning, vet man icke. Men vad man vet från dessa händelser, det är, att den vid dessa ryssarnes härjningar såsom förrädare omtalade greve Gustav Otto Douglas övergick i rysk tjänst, bosatte sig i Ryssland samt aldrig återvände till sin fäderneprovins Östergötland eller till sitt fädernesland.

BYGDESÄGNER.

Garpe slott.

Det var i uråldrig tid. Östgötarne hade dragit i härnad till främmande land, som det berättas, till Norge. En av krigarne hade där en dag förirrat sig samt gått vilse i Norges urskogar. Av trötthet och ångslan att icke återfinna sina kamrater var han nära att duka under, då han, kommen till en bergshåla; plötsligen ser framför sig en vördnadsbjudande gubbe med snövita lockar, och vars snövita helskägg i rika vågor böljade utför bröstet.

— Länge sedan var det, började den gamle utan förberedelse, jag skådade en son av egen fosterbygd. Hälsad vare du därför!

Därefter började gubben berätta om sin ungdom samt om huru han levat och bott i Östergötland. På en holme i Kilarpsjön hade han byggt sig en borg, varifrån han likväl efter kort tid måste flykta. Vid den hastigt företagna avfärden från sitt hem hade han emellertid glömt sin trogna hund, vilken på så vis blivit ensam innestängd i borgen. Bad så den gamle, att kämpen vid sin återkomst från Norge skulle besöka detta slott samt göra hunden fri. Nyckeln till borgportarna skulle han finna under en anvisad trädrot vid stranden. Som belöning för sitt besvär skulle han erhålla en innanför portarna stående käpp, försedd med en kostlig guldknapp.

— Men rör du något av de dyrbarheter du för övrigt finner i slottet, fortfor gubben, skola murarna störta tillsammans över dig, och aldrig mer skall du skåda dagens ljus.

Månader eller år gingo, och kämpen befann sig åter i sin fosterbygd. Det var icke utan med en viss farhåga, han besökte den ensliga borgen samt hämtade den rostiga nyckeln från sitt gömställe. Gnisslande rörde sig dörrarna på sina gångjärn, och med ett tjut och en hastighet, så det ven i luften, rusade hunden ut genom dörren och försvann.

Från varje vägg, från golv till tak, glänste lockande inom borgen guld och ädla stenar. Det var en oändlig rikedom och prakt. Trogen sitt löfte, vågade han likväl icke röra något, och med den utlovade käppen i sin hand hastade han därifrån, rädd att icke kunna motstå frestelsen. Slottsnyckeln lade han enligt föreskrift åter på sin gamla plats.

Ryktet om alla dessa inom slottets murar dolda skatter spred sig emellertid snart i orten. På den tiden bodde på Borg en gammal fru, vida känd för sin girighet. Begäret att äga dessa rikedomar blev, en

gång hos henne väckt, större för var dag. Slutligen kunde hon inte längre motstå frestelsen. Visst var rädslan att ensam besöka det gamla slottet stor hos henne, men girigheten tog överhand, och en dag beslutade hon sig för att på det anvisade stället vid stranden hämta nyckeln. Men märkvärdigt nog — nyckeln var borta. Den gamla frun hade likväl nu ingen ro. Skatterna skulle till vad pris som helst bliva hennes.

På hennes gods arbetade då en mängd dalfolk. Dessa skulle såsom starka och kraftiga karlar nog lyckas att tränga in i slottet. Och tidigt följande morgon voro de även i arbete för att med en murbräcka söka öppna portarna. Men omöjligt. Dagen var redan all, och portarna voro fortfarande slutna för den gamla husfruns rovgiriga blickar.

Följande natt hade hon en dröm. Hon hörde i sömnen en röst, som tillropade henne att, om hon icke upphörde med sitt arbete, skulle allt hennes fjäderfä dö ut. Denna dröm ändrade likväl icke hennes en gång fattade beslut. De stora rikedomar, hon i slottets salar borde finna, skulle i rikligt mått ersätta henne denna förlust. Andra dagen var hennes dalfolk åter i arbete. Men då solen nästa gång gick ned, hade drömmen blivit besannad. Hon hade icke mer ett enda levande fjäderfä. Och ändå hade man icke lyckats öppna borgens portar.

Nästa natt hördes ånyo samma röst: avslutades icke arbetet, skulle all hornboskap dö bort. Detta oaktat var arbetet följande dag ånyo i gång. Murbräckan hade hittills icke förmått något, men mot afton tyckte man, att porten liksom sviktade, och nästa dag, menade man på tro, skulle det nog lyckas. Även denna dag hade drömmen blivit besannad, och vid hemkomsten var all hornboskap död.

Och ånyo drömde den gamla frun. Denna natt drömde hon, att om hon nu icke upphörde med sitt arbete, och detta var sista gången hon skulle bliva varnad, skulle all hennes egendom ödeläggas. Stora olyckor skulle ske henne, och frid och lugn skulle för alltid vara henne betagna.

Då var den gamla frun, berättar sägnen, tillräckligt varnad. Borgen med dess skatter fick därefter vara i fred. Ingen vågade vidare röra dess murar, och utan yttre våld förföll Garpe slott till ruin.

Liksom andra sägner har även denna blivit omtalad på skilda sätt.

Helgeslätt.

Egendomen Helgeslätt vid Kilarpsjön hörde fordom under Bo egendom. Angående den förstnämnda gårdens skiljande från Bo berättas följande: En fattig man sysselsatte sig en afton med vedhuggning i skogen, oaktat det redan var sent och hade mörknat. Oförmodat fick han nära sig höra ett ovanligt tjutande, och då han ser sig omkring, varsnar han bredvid sig en egendomligt klädd man, ledande en hund.

— Vill du, frågade den gamle, föra denna hund till Garpe slott, så skall du därför få en hederlig vedergällning för ditt besvär.

Arbetaren betraktade den gamle med förvåning, ty sedan länge hade Garpe slott varit endast en ruin.

— Vem skulle där taga emot hunden samt giva mig ersättning? frågade han även efter en stund.

— Hör mig och tro mig, svarade då den gamle mannen, långliga tider hava förflutit, sedan jag sist såg Asmunds ståtliga borg, och då jag lämnade densamma, lämnade jag den för alltid, ty jag avlade ett heligt löfte, svor en dyr ed att aldrig mer beträda densamma, att aldrig mer visa mig där. I morgon måste jag även vara fjärran härifrån. Tag därför hunden. När du kommer ned till stranden, skall du lätt finna medel att komma över sjön. Gå vidare rakt till slottet, och sedan du klappat på porten, skall en man komma och emottaga hunden. Av honom skall du även emottaga din betalning. Men kom ihåg och lägg noga på sinnet, att, för att dina efterkommande skola få nytta av dessa penningar, skall du lägga ned dem i jord.

Arbetaren tvekade, men lockelsen efter belöningen var alltför stark. Sig själv nästan omedvetet tog han hunden och begav sig åt stranden av sjön. Hunden syntes känna vägen, men företaget hade det oaktat sina svårigheter, enär hunden var så stor och stark, att det var med största möda, mannen kunde följa med. Och med bävan och skräck var det han såg, huru hunden rusade till ett ställe av stranden, där ingen möjlighet fanns att komma över. Märkvärdigt nog ser han då med ens framför sig en kopparbro, som ledde över till holmen, där slottsruinen var belägen.

I detsamma skingrade sig molnen. Och se, månen framlyste, utgjutande hela sin glans över den i sin forna prakt ur ruinen återuppståndna borgen.

Den fattige arbetaren var nu utom sig. Liksom drömmande vandrade han upp till slottsborggården. Såsom överenskommet var, knackade han här på porten, vilken genast öppnades. Ögonblickligen slet sig då hunden lös och rusade in under ett vildt tjutande. Av mannen, som öppnat porten, emottog arbetaren den utlovade belöningen.

Lydande det något tvetydiga råd att nedlägga den emottagna belöningen i jord, inlöste den förut fattige arbetaren egendomen Helgeslätt, å vars ägor lyckan så oförmodat kommit över honom. Mången gång, säges det, spanade han härifrån för att ännu en gång få se det forna slottet — men det var och förblev allt framgent endast en ruin (se Ögtld II, s. 887).

Omkring 1760 fanns, enligt Broocman, här emellan ruinen och gården Borg återstoden av en stenbro, som »sträckt sig 200 famnar i längden, och ses klarligen lämningar kvar uti vattnet.» Ännu i senare tid har man sett två rader pålar, vilka antagits vara återstoden av någon bro.

Sya kyrka.

Om denna kyrkas tillkomst och socknens namn finnes följande sägen:

Här i bygden bodde en gammal gudfruktig kvinna. Så ofta, det var henne möjligt, besökte hon ortens kyrka. Att övervara gudstjänsten där var hennes högtidsstunder. Från sin sons spädaste år förde hon honom alltid med sig till templet. Men då hon blev gammal och grå, blev den långa vägen till kyrkan henne för mödosam. Hennes suckar och klagan härröver smärtade den ävenledes gudfruktige sonen. Denne, som nu börjat att lära sig skrädderiyrket, fattade då det beslut, att han genom arbetsamhet och sparsamhet skulle försöka att samla tillräckliga medel för att kunna uppföra ett enkelt tempel, närmare beläget den för honom så kära moderns hem. Arbeta var hans lust. Att försaka vila, nöjen och njutningar var hans tillfredsställelse.

Den gamla dog emellertid. På sitt sista välsignade hon sonen, under gillande av hans goda uppsåt. Detta stärkte honom i hans avsikt. Men i det nu så ensamma och tomma hemmet ville han icke längre stanna. Han vandrade därför ut i världen med sina sytillbehör och erbjöd sin tjänst att sy, där hans väg gick fram. Under tiden blev han starkare till hälsan och till sinnet gladare. Vid arbetet sjöng han sin fromma sång. Sitt syftemål hade han alltid i tankarna.

För sin flit och sitt ordningssamma sätt blev han gärna sedd hos dem, till vilka han kom. På så vis lade han slant till slant, och slutligen såg han till sin stora glädje, att han ägde tillräckligt för att uppföra en kyrka. Till minne av den fromma modern och hennes uppoffrande son blev då kyrkan kallad *Sya*.

Så är sägen i orten. Andra åter säga, att kyrkan, som är belägen å en liten höjd ovanför en mindre bäck, vilken strax nedanför i nordväst förenar sig med Svartån, ursprungligen haft namnet *Syö*.

Svartån.

I den gamla, gråa hednatiden för århundraden tillbaka fanns en viking med namnet Arne.[1] Vida omkring hade han farit och segrande bestått mången holmgång. Lastade med vunna skatter återvände hans drakar omsider. Då byggde han i sin fosterbygd en borg, som han, efter den gud han dyrkade, kallade Odinsborg. Arne var en dunkel gåta till sin natur. Man sade, att han ägde tvenne hjärtan, ett naturligt i den vänstra sidan, som var godt, och ett i den högra, som var ondt. Då det goda rådde, var han själva godheten och mildheten, varemot han, då det onda rådde, var själva ondskan och vildheten. Ledd av sitt onda

[1] Uppteckna 1877 av K. F. Ridderstad.

hjärta, dödade han en storbonde inom riket och tog med våld hans dotter till sin hustru. Ledd av sitt goda hjärta, blev han henne en god och mild husbonde. En dotter — skön Alvhild — var enda frukten av deras kärlek. Dottern var en icke mindre dunkel gåta än fadern. Väl, sade man, har hon blott ett hjärta, men i detta hjärta ligga faderns båda hjärtan, såväl det goda som det onda. Det goda i hennes hjärta befinnes dock besvuret och förkvävt under det ondas olösliga trollformel. Härden var henne mindre kär än världen, jungfruburen mindre inbjudande än naturen, slåndan mindre älskad än svärdet. Hon var mindre mö, än sköldmö. Många friare inställde sig, men hon kämpade hellre med dem, än hon lekte. Länge hade en vikingason, den kraftige Arnhold, förgäves ägnat henne hela sin tillgivenhet. En natt får han i drömmen besök av en av Ägirs döttrar, nyss uppstigen ur åns böljor.

— Du älskar skön Alvhild, tilltalade hon honom. Du måste bryta den förtrollning, vari hennes hjärta är försatt, för att vinna henne. Öppna en åder på hennes arm, och med den droppe blod, som rinner därur, skall den ondska, vari hon är bunden, drypa bort. Men bloddroppen skall du offra åt mig. Jag vill förvandla de vita pärlor, som smycka min hals, till röda. För att underlätta ditt verk skall jag försätta henne i den djupaste sömn.

Och så skedde. Arnhold fann skön jungfrun i den djupaste sömn, då han anlände till borgen. Med sin svärdsudd öppnade han en åder i slumrerskans arm, och en droppe blod — svart som den svartaste natt — rann därvid ned i hans järnhuva, och så begav han sig ned till stranden av ån, och han sänkte huvan med bloddroppen, såsom ett offer åt Ägirs väna dotter, i det frustande vattendjupet, och som han det gjorde, var det som om allt vatten, så långt som hans blick nådde, på en gång svartnat, och se, ån blev därefter kallad för Svartån. Och att Ägirs dotter använde bloddroppen, enligt sitt ord, till att förvandla sina vita pärlor till röda, kan man sluta därav, att musslorna i Svartån ännu i dag ofta nog innehålla röda pärlor.

Vättern.[1]

En gång i hednatid, långt innan kristna läran predikades i vårt land, levde tvenne bröder som samkonungar och regerade över en del av Göta land. De hade sina kungsgårdar nära bredvid varandra. Den äldste av bröderna hette Vise och var en förståndig och vänlig man. Den andre, som benämndes Vätte, var däremot över hövan ovänlig och butter. Genom Vises förstånd levde de dock lyckligt och förde ett gott regemente i några år.

[1] Denna och ett par följande sägner äro anförda i Östergötland II, men intagas här för att få de av mig kända sägnerna samlade på ett ställe.

Då hände, att Vise friade till en prinsessa i grannskapet och snart hemförde henne som drottning till sitt rike. De båda bröderna flyttade då längre från varandra. Vätte, som icke älskades av någon och mest tyckte om sig själv, fattade emellertid en häftig lidelse för sin broders gemål, varför han en natt överföll Vise och tog honom av daga samt hemförde Hildur till sin borg. Men Hildur hade en gammal fosterfader vid namn Alle, som var bard och harpolekare och vid konung Vises och sin älskliga fosterdotters hov ofta stämt sin lyra till bragdens och kärlekens lov. Till denne sin fosterfader sade Hildur, då hon bortfördes:

— Fosterfader, hjälp mig, om du kan!

— Jag skall försöka, svarade Alle samt fortsatte: Ofta har jag suttit vid stranden av den lilla sjö, som ligger uti vår härliga dal, och spelat, varvid sjöjungfrun gått intill strand och emot mig räckt sin famn. Jag skall i afton gå till sjön och spela för sjöns drottning samt ro över till kung Vättes borg, och då du får höra min harpas toner, så kom ned till stranden.

Drottningen lovade att komma, och så for hon sina färde. Emellertid drack konung Vätte, då de om kvällen framkommo, gravöl efter sin broder och firade på samma gång sitt bröllop med Hildur. Men då de om aftonen voro glada och sorlade, hörde Hildur tonerna från sin fosterfaders harpa. Hon smög sig då ut ur salen ned till stranden, där Alle satte drottningen i sin båt och rodde till hennes fädernerike. Men sjöjungfrun, som Alle vidtalat att vara sig behjälplig, tog harpan, den han i brådskan kvarlämnat, och gick upp till Vättes gård samt var hans brud i stället för Hildur. Och då sjöjungfrun ej ville förlora Vätte, den hon fattat stor kärlek till, förtrollade hon hans rike, varvid alla hans gårdar och ägodelar sjönko ned i djupet och han själv samt hans slott även. Och av den sköna och härliga dalen, där kungsborgen var belägen, blev en sjö, som därefter kallades Vättern. Men på klara och härliga sommardagar försöker kung Vätte uppföra sina sjunkna byggnader. Vid första fläkt, som kommer från Visingsö, där den vänsälle kung Vise sover i sitt kummel, ramla dock Vättes byggnader ned i djupet, och då klagar Vätterns konung samt rasar på sjöbottnen, varav händer, att man ofta nog får se sjöns böljor svalla och häva sig emot stranden, fastän vinden står stilla och solen ser ned över sjöns yta. Vätterns drottning fattar då en harpa, som fordom tillhörde Alle, och spelar för sin make, till dess denne lugnar sig och åter lägger sig till vila.

Roxen.

I Östra Hargs socken utgår från stranden av Roxen utåt sjön en tämligen långsträckt ås. Densamma skall, berättar sägnen, vara lämningar efter en bro, vilken var påbörjad av här i trakten boende jättar.

En jättekvinna, som biträdde vid arbetet, skulle en dag i sitt förkläde bära ut ett stenblock. Det ville sig likväl icke bättre, än att förklädet gick sönder och stenblocket föll i sjön. Detta ansågs som ett så dåligt omen, att arbetet avstannade, och den delen av bron, som redan var färdig, lämnades att förfalla.

Omberg.

Å norra udden av Omberg säges drottning Omma haft sin borg, där ännu spår finnas av en s. k. bygdeborg. Härifrån säges Rogslösas märkliga kyrkdörr varit hämtad. Omma säges vara jordad å »Hjässan», som förr benämnts Ommas kulle. Sägner om förtrollade trädgårdar, där vandraren lätt går vilse, samt om jättar och troll äro i övrigt förenade med berget (se sid. 4 och 11).

Heda kyrka säges från Rödgavels grotta ha erhållit sitt kyrksilver. Jättarne försökte återtaga detsamma men utan att lyckas. Vid ett sådant tillfälle började de att dricka av mässvinet och vigvattnet, varav de blevo så berusade, att de mördade varandra. Den enda av dem, som undkom, var en kvinna, som gömt sig bakom en ugn. Hon säges sedan ha yttrat, att hon levat under sju ekskogars uppväxt och borttynande, men att hon aldrig varit med om sådant oväsen.

Ramundersberg.

Berget säges ha fått sitt namn efter vikingen Ramunder, en son av den genom mordet å jätten Harek Järnhös omtalade vikingen Vifelson. Hans broder hette Tor, som bortrövade Tora, dotter av Grim från den på sagominnen rika Bolmsjön i Småland. Själv tog han sin maka från Omberg. Ramunder sades härstamma från resarne. Det säges om Ramunder, att han skulle ansetts bättre, om han varit bättre klädd. En drottning gav honom nya kläder, men de voro grova och av bast och blaggarn, men dessa ville han icke taga emot.

— Bast och blaggarn vill jag icke ha. Det kan dina tjänare få, yttrade Ramunder.

Då gav prinsessan honom nya kläder av silke och sammet.

— Tocke vill jag ha. Tocke står mig bra, sade då Ramunder.

Till hans kläder gick det åt femtio alnar byxtyg och femton alnar till byxremmar.

En gång begav sig Ramunder ut över saltan sjö till jättarnes land. Vid sjöstranden mötte honom sju jättar. Vid det han mötte dem drog han ut sitt svärd, kallat »Dymlingen», och med det slog han alla sju.

— Där ligga ni nu alla sju, men jag lever än kvar, sade Ramunder.

Och så vandrade han längre fram. Då mötte han en stor jätte, som var femtio alnar bred och hundrade alnar lång. De togo ett nappatag med varandra, därvid Ramunder tog i jättens skägg, så att köttet lossnade från tänderna

— Illa grinar du, sade jätten.

— Värre ser du ut, svarade Ramunder.

I vredesmod togo de ytterligare ett nappatag, men då drog Ramunder sitt svärd »Dymlingen», varmed han högg av jättens huvud.

Så gick Ramunder in i berget. Där började nu alla småtrollen gråta, då de fingo se honom. Ramunder körde dem alla tillsammans och fällde dem till jorden.

Nu gick Ramunder åter till sjöss. Sitt skepp lastade han med guld och ädla stenar. Och så begav han sig av till kejsarens land. Vid framkomsten kastade han ankar och vandrade upp till kejsarens slott.

Så gick Ramunder sig på borggården in,
Där de lekte boll om gulltärning.
Alla förskräcktes för Ramunders skinn
Och för hans grymma gebärder.
»Vacker lek är det», sade Ramunder.
»Får jag leka med», sade Ramunder den unge.

Kejsaren ut genom fönstret såg
Med ånger i sorgfullt mod.
»Vad är det för en kämpe uppå vår gård,
Som är upprunnen så stor?»
»Det är nu allaredan tid», sade Ramunder.
»Jag har lust att hårdra' dig», sade Ramunder den unge.

Ramunder slog sina händer ihop,
Att husen de skakad' och ristes.
»Vad haver jag så illa gjort,
Att jag ej hos dig kan vistas?»
»Kom nu ner till mej», sade Ramunder.
»Jag har lust att leka med dej», sade Ramunder den unge.

Ramunder slog på sitt sköna svärd,
Att jorden hon gungad, och ristes.
Fåglarne dånad' och föllo till mark,
Som förre sunge på kviste.
»Rättnu blir jag vred», sade Ramunder.
»Kommer du icke ned»? sade Ramunder den unge.

Då nu icke kejsaren kom, öppnade Ramunder ingången med sådan kraft och styrka, att hela muren rämnade, fönster och dörrar lossnade ur väggen och stenarna ramlade ner.

— Nu gäller det ditt skinn, sade Ramunder, då han kommit in i salen.

Då talade kejsaren:

»Käre Ramunder du, låt mig leva!
Jag såg än aldrig din like.
Min yngsta dotter vill jag dig giva.
Och hälften av mitt rike». —
»Det tar jag, när jag vill», sade Ramunder
»Din dotter också till», sade Ramunder den unge.

Därpå tog Ramunder sitt stora svärd, och

Så högg han kejsarens huvud av;
Så det flög femton spanska milar.
»Jag mente det skull' intet nappa», sade Ramunder.
»Det nappa likaväl», sade Ramunder den unge.

Denna visa efter den gamla sägnen om Ramunder anses diktad först vid mitten eller slutet av 1600-talet. Redan förut är omnämnd en sägen om Ramunder (se sid. 168). Vill man nu sammanställa dessa sägner med varandra, är den nu anförda, som synes, från Ramunders ungdom och den förut omtalade om Ramunder på gamla dagar.

Brudrovet i Vånga.

En av våra äldre folkvisor berättar om ett brudrov i Vånga socken i Östergötland. En ung bergsman Tol eller Tor lever i stor ära på Vångaberg men har fattat kärlek till Haralds på Ramshälls maka Gertrud, från vilken han allt emellanåt lönnligen får hälsningar. Slutligen beslutade sig Tol för att med våld hämta henne till sig för att gifta sig med henne. Han samlade därför ihop sina kämpar, och sedan de anropat Tor och Oden om bistånd, begåvo de sig till Haralds gård.

— Nu måste Gertrud följa mig hem, säger Tol, ty i annat fall går det Harald illa, och då bliver Gertrud änka.

Då kämpaskarans förridare kommer fram till gården, söker han upp Gertrud.

— Vill du, säger han till henne, bliva en bergsmans dannekvinna Unge Tol håller här utanför med hela sin brudskara.

Stolts Gertrud, hon axlade kappan blå,
Där vor' både guld och guldsnöre.
»Vill Tol mig hämta härifrå',
Han det då gärna göre.»
Ty Vånga bergsmän, de taga sin brud med stor ära.

När Harald hörde kämparnes vapengny, frågade han vad som var å färde.

— Var lugn, blev svaret, drick din skål och slå stolts Gertrud ur hågen. Det är vårt bästa råd, ty i annat fall kommer du i våda.

Gertrud sattes så upp på en vit springare samt följde Tol. Båda voro vid glatt mod och tillönskades dem av alla, att Tor och Oden skulle giva dem lycka. Slutet av visan säger, att:

Unge Tol sitter på Vångaberg
Och leker med rosende blomma.
Harald han sitter uppå Ramshäll,
Han blåser i tutorna tomma[1],
Ty Vånga bergsmän, de taga sin brud med stor ära.

Per Tyrssons döttrar i Vänge.

Denna gamla sägen, bevarad i folkvisan, har bl. a. blivit fästad vid Vänge gård i Kärna socken. Visan finnes även upptecknad i Danmark under namnet »herr Truels' döttre» bland Islandsfornkväden. Den omtalas även från England. Och i Sverige har den ävenledes under namnet »Truls i Ånga» blivit förlagd till Hinneryds socken i Kronobergs län. Denna senare visa och östgötavisan äro i stora drag varandra lika, men östgötauppteckningen är utförligare. En annan uppteckning förlägger händelsen till Norrvidinge socken i Malmöhus län.

Vänge brunn omnämnes enligt en äldre anteckning år 1673. Vänge gård säges varit belägen i Sjövalla träsk eller Sjövalla kärr. Någon gård med namnet Vänge finnes emellertid icke inom Kärna socken. Sägnen vet att omtala, att gården med detta namn en gång sjunkit i djupet av nämnda kärr.

Detta kärr sades i min ungdom varit »bottenlöst», och säkert är att, ehuru vi ungdomar under våra botaniska utflykter med fara att sjunka ned hoppade från tuva till tuva, så bestod kärret till största delen av gungfly, vilken var farlig nog, om det också icke är bekant, huruvida kärret var bottenlöst.

Numera, och sedan några tiotal av år tillbaka, är detta kärr torrlagt varigenom den sista synliga påminnelsen om Per Tyrssons döttrar i Vänge försvunnit.

Någon Vänge skog finnes icke heller, men därmed avses antagligen den närbelägna Malmskogen.

De omtalade offerkällorna lämna sedan slutet av 1800-talet sitt flöde till vattenledningen vid de båda livgrenadiärregementenas förläggningsplats vid Malmen.

Anledningen till, att sägnen blivit förlagd hit, kan icke uppgivas, för så vitt detta icke helt enkelt beror på, att under 1500-talet en när-

[1] Uttrycket att »blåsa i tomma tutor» är liktydigt med ordspråket »få lång näsa».

belägen gård — nu Lagerlunda, till vilken egendom en del av kärret hört och måhända än hör — i ett par släktled beboddes av ägare med namnet Tyrils, Tyres eller Tyrs. Tyr Haraldsson Stålhandskes dotter, Margareta Tyrsdotter, blev gift med en av förfäderna till den släkt, som ännu äger Lagerlunda. Detta kan möjligen vara anledningen till, att sägnen förlagts hit, ehuru därmed icke kan uppgivas, att sägnen har ens det minsta samband med någon här i verkligheten timad händelse.

Sägnen förmäler, i korthet berättat, hurusom Per Tyrssons döttrar, som ämnat sig till ottesången i kyrkan, försovit sig. Då de vaknade, bestämde de sig då för att i stället gå till mässan. De klädde sig därefter i »silkessärk, och det var femton handamörs verk» samt pyntade sig för övrigt på bästa sätt. Då de nu under vandringen till kyrkan kommo upp till heden, mötte de där tre skogsrövare, vilka enligt visan tilltalade dem på följande sätt:

Anten villen I vara tre skogsrövares viv,
Kaller var deras skog.
Eller villen I mista edert unga liv.
Me'n skogen han lövas.

Svarade då den första:
Gud låt oss ingendera fresta.

Svarade då den andra:
Gud läte oss hellre vandra.

Svarade då den sista:
Bättre är med äran sitt liv mista.

Först voro de tre skogsrövares viv,
Sedan miste de sitt unga liv.

Sedan nu skogsrövarne dödat de tre systrarna, berövade de dem deras kläder och dyrbarheter, vilka de stoppade i sina säckar, varefter de begåvo sig till herr Per Tyrssons gård. Där emottogos de av ägaren själv, som stod utanför å tomten, »svept i skinn». Sedan de frågat om de blevo emottagna och fått jakande svar, »gingo de sig i stenstugan in där det bars för dem både mjöd och vin».

På aftonen samma dag fick herr Pers hustru fru Margareta se sina döttrars kläder, vilka hon genast kände igen. Fru Margareta gick då till sin herre, som gått till vila, och omtalade, hurusom hon av döttrarnas kläder funnit, att de blivit mördade av de tre vandrande, som gästade dem.

Det tövade icke länge, förr än herr Per var hos skogsrövarne och avgjorde deras öde.

Han slog ihjäl en, han slog ihjäl två
Den tredje han bad sig därifrå.

I låten mig leva ädele herre,
Allt medan jag säger om släkten min.

Han berättade därefter, hurusom han och hans bröder länge varit borta från fädernehemmet samt att deras fader var herr Per Tyrsson i Vänge.

Herr Per blev då förskräckt och kastade sitt svärd till marken.

— Gud nåde mig, utropade han, för den gärning jag nu har gjort.

Som syndabot för att han slagit ihjäl två av sina söner bestämde sig herr Per och fru Margareta att bygga Herren till ära ett tempel.

Vi vilja låta bygga en kyrka så ny
Här nedan strax om vår by.

Och det vilja vi så gärna,
Kaller var deras skog.
Och hon skall heta Kärna.
Me'n skogen han lövas.

Kyrkan uppkallades enligt sägnen efter den yngsta dotterns namn.

I nejden häromkring invid landsvägen från Linköping, strax innan man kommer till den s. k. Udden, har förr funnits en smedja. Där, säges det, skola de tre systrarna ännu visa sig varje midnatt.

Om Kärna kyrkas byggande berättar sägnen för övrigt, att då Per Tyrsson skulle låta uppföra den, »ukades» ett par tvillingoxar för en stock. Där oxarna stannade, skulle kyrkan byggas. Oxarne stannade i en tät skog, dit ingen kunde förstå, huru de kunde ha kommit fram, och där byggdes kyrkan.

Linghem.

I en äng, tillhörande Linghems gård, i Törnvalla socken finnes en skogbevuxen bergbacke, som kallas Marsten. Där har en jätte sin bostad. Denne förvillar vandrarne härstädes samt undanhåller de där betande kreaturen.

— Vad ni gör, säges det därför bland ortens befolkning, så gå icke till Marstensgubben!

Vid Linghem skall enligt sägnen i uråldrig tid även bott en rik odalbonde, Lingur, som blivit jordad vid Ladugårdsbacke liksom hans maka Gumbrå vid Gumpekulla backe, båda invid Linköping.

Från Normlösa.

Vid Lilla Skonberga östergård finnes en kulle, kallad Höjen. Å densamma finnes två ättehögar med försänkningar i mitten. I högen säges fordomtima ha bott en trollpacka. En dag skulle hon stjäla öl i gårdens källare samt tog därför med sig en kittel av mässing. Då hon nu befann

sig i källaren, hörde hon, huru en gosse utanför berättade, att han å Höjen mött en gumma, som bett honom omtala i gården »för knäppet, att knippet var dött». Då trollpackan fick höra detta, försvann hon genast men glömde i hastigheten att taga med sig kitteln.

Av densamma sägas två i kyrkan befintliga ljusstakar vara gjorda.

En annan sägen omtalar, att då en präst vid något tillfälle passerade Höjen, blev han inbjuden att äta av hennes ärtsoppa. Han betackade sig emellertid och sade henne, att om hon icke själv orkade äta upp sin soppa, så kunde hon gömma resten till en annan gång.

— Detta skulle du sagt förr, svarade kvinnan, så hade jag icke haft så många »bötter» på min mage.

I enlighet med sägnen går det hål på magen, då den överlastas, och dessa skola lappas med bötter.

Prästen fick vidare den upplysningen, att om han vid hemkomsten begav sig till brygghuset och ropade: »Elden är lös», skulle han få se tjuven, som plägade stjäla det bästa ölet, då de hade bryggt. Då nu prästen gjorde så, kom en kvinna utspringande, som höll en kittel fylld med öl framför sig.

Harstena.

Harstena är en liten ö belägen i skärgården, som tillhör Gryts socken av Hammarkinds härad. Ön säges ursprungligen blivit befolkad på så vis, att en natt, då en orkanlik storm rasade, kom en vinddriven skuta. Med svårighet var det, som den kunde klara sig mellan bränningarne. De eldar, som vid dylika tillfällen plägade tändas å stränderna, hade slocknat för de lössläppta vindarne. Vid Harstenaön var det mörkt. Där bodde ingen människa. Det ordnade fyrväsendet kom i långt senare tid.

Till slut stötte skutan på grund och fick en svår läcka. Man trodde nu, att allt var slut, men på ett underbart sätt lyckades man komma i land på den obebodda ön. På morgonen, då dagsljuset började att skönjas, lugnade sig stormen. Skutan hade då gått till botten, och föga eller intet hade kunnat bärgas.

De räddade, som voro finnar, ordnade sig nu på bästa sätt. Någon möjlighet för dem att komma från ön fanns icke. Så småningom funno de trevnad vid den plats, som upptagit dem i sitt sköte. Vid havet voro de från sitt hemland vana, och de tusentals skärgårdsöarna påminde dem om hembygden. Sälfångst blev deras näring, sjöfågel och fisk deras föda. De människor, som än i dag bebo det lilla samhället, sägas härstamma från de finska sjömännen och leva här förnöjda med sin lott.

Sommenäs och trollen.

Liksom å ett flertal andra gårdar fanns förr vid Sommenäs i Tirserums socken, Kinda härad, en ringklocka, vilken lät höra sig såväl vid arbetstidernas början och slut som även då måltiderna skulle intagas. Av folket benämndes dylika klockor »vällingsklockor», på grund av den vid måltiderna ofta förekommande s. k. slätvällingen, kokad av mjöl och mjölk, utspätt med vatten mer eller mindre rikligt.

Om dylika klockor säges det, att då de ringde, läto ljuden för arbetarne på följande sätt:

Välling morgon,
Välling middag,
Välling kväll
Välling lell.
Blå välling,
Sur strömming,
Röder sill.
Så slink in.
Tag påsen på nacken.
Kast yxan på backen
Och slink in!

Under många år hände, berättas det, att tjänarne vid ovannämnda gård aldrig blevo mätta, då de, kallade av vällingsklockan, intogo sina mål, huru frikostiga anrättningarne än voro.

Vid middagstiden en dag befann sig en torpare på Döraberget å Ivranäs ägor i Malexanders socken. Berget nedstiger här i Sommen med en brant vägg, å vilken tecknar sig liksom en dörr med sitt lås. När då klockan i Sommenäs började ringa, fick han i berget höra ett häftigt springande fram och åter.

— Var ä' mi' mössa, var ä' mi' mössa, ropades det från alla håll.

Torparen, som knappast visste till sig vid allt detta oväsen, tog sig även till att springa av och an under upprepande av samma fråga.

— Du kan ta' farfars myssa, svarades det inifrån berget. Och så uppkastades en mössa till honom.

Denna mössa hade den egenskapen, att då torparen tog den på sig, fick han genast syn på en mängd större eller mindre troll, alla med likadana mössor, vilka även hade den egenskapen, att de gjorde den, som begagnade den, osynlig för andra människor. I trollens sällskap sprang torparen nu över den isbelagda Sommenviken till Sommenäs. Då de framkommit till gården, ställde sig var och en av trollen invid någon av de ätande samt snappade till sig både mat och dryck, just då detta fördes till de ätandes läppar. Egentligen tuggade och drack tjänstfolket på så vis bara luft.

Torparen omtalade förloppet av det timade för gårdsägaren samt lånade denne mössan, så att han själv kunde övertyga sig om sanningsenligheten av torparens utsago. För att slippa ifrån dessa objudna gäster lät gårdsherren taga ned ringklockan, vars ljud framkallade trollen. Först då egendomen senare övergick i bondehänder, återuppsattes klockan.

Upphörandet med måltidsringningen förorsakade emellertid mycken oro hos trollen, och vid ett tillfälle, då torparen åter befann sig å Döraberget, hörde han dem klaga och jämra sig över, att måltidsringningen vid Sommenäs upphört.

Svärmor.

I södra Östergötland levde för långliga tider sedan en änka, som var känd för sitt karlavulna sätt. En söndagsmorgon, då hon ville rida till kyrkan, befallde hon sin dräng att från betet hämta en häst. Men då han kom till beteshagen, fanns där icke någon häst att hämta. Vid hemkomsten blev han emellertid sänd att ånyo och bättre söka i hagen. Då han nu ånyo kom dit, påträffade han en gumma, vilken gick och plockade lingon.

— God morgon, svärmor, hälsade drängen. Kan ni säja mig var matmors hästar hålla hus?

— Jo, svarade gumman, vill du stå för vad du sagt, skall du snart hitta djuren. Se där gå de ju.

Drängen hemförde då den utsedda hästen. Sent på aftonen samma dag kom gumman med sin dotter och hälsade på drängen. Hon lovade honom då mycket gott, om han ville gifta sig med dottern. Ville han åter icke gå in därpå, skulle mycket ont hända honom. Betänketid lämnades honom till följande torsdagsnatt, då de åter skulle träffas på den plats i hagen, där de först träffat varandra.

De sammanträffade också, då drängen icke vågade att hålla sig undan. Trollskott och annan sjukdom kunde ju bliva följden av hans uteblivande. Utgången av mötet blev snar lysning och vigsel.

För den gamla matmodern gick det emellertid illa, och snart måste hon lämna gård och grund från sig. För drängen åter gick allt väl i händerna. Han blev snart välmående och förvärvade sig åborätten till gården. Men i sitt äktenskap trivdes han icke. De tyngsta göromål kommo på hustruns lott att utföra. Hugg och slag vankades ofta.

En gång, då han skulle sko sina hästar, höll hon upp hovarna, varvid en sko befanns för liten.

— Aldrig är något i lag, såsom det ska' vara, då du, din trollpacka, är med, skrek mannen i dåligt lynne.

— Skon kan lätt bli lagom, svarade hon lugnt.

Därefter böjde hon med sina starka händer ut järnskon till lagom vidd.

— Underligt är, återtog mannen något snopen, att du, som är så stark, aldrig försvarat dig, då jag så ofta slagit dig.

— Då prästen läste över oss till äkta makar, svarade hon fogligt, gav han mig icke löfte därtill.

Det äktenskapliga livet blev därefter bättre.

Från Vånga socken.

Då digerdöden i mitten av 1300-talet hade förött allt folk i Vånga socken, befolkades den av allmoge från Dalarna. Men det säges att därjämte inflyttade andra förståndigare och läraktigare människor i socknen. De hade silvervitt hår och ögon med ljusröd iris eller s. k. kaninögon. Av sådana heliofober eller albinos finnas säger K. F. Nordensköld i sina anteckningar från år 1874, f. n. tre, varav en gosse i Gamla Boberg (gamlebyn) samt en hustru med sin dotterson i Nya Boberg. Det händer, säges det, att tid efter annan födes dylika albinos inom en familj, som leder sitt ursprung från en av dessa »ljusare släkter» även av föräldrar, som äro av vanlig typ.

En annan släkt, som omtalas från Vånga socken, var den s. k. *Vidkakesläkten.* Stormodig och rik, ville den endast hava umgänge med dem, som de ansågo jämbördiga med sig själva. De begagnade icke gärna åkdon utan redo. De plägade gifta sig inom egna släkten för att därigenom öka sina rikedomar. Släkten säges fått sitt namn därav, att den ena sökte överträffa den andra i avseende å storleken av de kakor, som bakades och medfördes till släktkalasen, vilka försiggingo vid bröllop, begravningar och andra familjehögtider. Dessa »förningskakor» voro ofta så stora eller vida, att de knappt kunde få rum i bakugnen. Ännu år 1874 funnos avkomlingar av denna släkt, ehuru de icke ville höra talas om sin härstamning.

Farfars tall.

Ända till i början av 1800-talet fanns å Hestads ägor i Häradshammars socken en tall kallad »farfars tall». Det berättas, att en bonde vid namn Ragvald, som levat under 1400-talet, och vars son Johannes Ragvaldsson var kyrkoherde i församlingen, skall hava gått barfotad till Rom och där avhämtat ett avlatsbrev. Icke blott därför utan även för sin ålder skall han av vördnad allmänt blivit benämnd *farfar.* Efter honom säges det ha varit, som nämnda tall ända till senaste tider burit namn av farfars tall, enär den gamle vid detta träd ofta brukade hålla sin andakt.

Nämnde Ragvald blev efter sin hemkomst från Rom, säges det, nämndeman i Östkinds härad. Avlatsbrevet, som är utfärdat av påven Innocentius VIII och daterat den 20 april 1488, finnes infört i Linköpings biblioteks handlingar II, s. 278.

Abo Säle.

En sjörövare långväga ifrån med detta namn skall för långliga tider sedan farit vida omkring i världen och med våld både här och var härjat, skövlat och lagt sig till med, vad han kunde komma över. Hans ursprungligen stora flotta hade efter hand förminskats, och slutligen återstod endast ett par av hans skepp. Med dessa kom han slutligen till Säle (Skäre) klint i Östgötaskären, där han slog sig ned. Så långt från Säleklint, »att en åtta års pojke kunde kasta dit med en sten», byggde han sig en fiskarkoja för åtta hushåll. Sitt manskap fördelade han på Dysta, nu Dyhult, och Säle, samt tog av dem sedan skatt, främst sådant som den kringliggande sjön kunde lämna. Här vistades nu Abo nära ett halft århundrade. Vid sin död blev han begraven en sextondels mil från sin bostad, nordväst ut på en berghäll, där i senare tid en bautasten stått eller står.

Sälfångsten i den s. k. Sälbäcken, varav nu endast spår återstå, men som förr utgjorde gränsskillnaden emellan Bresäters och Skälboö gårdar, var så riklig att Abos folk under sommaren kunde fånga 60 till 70 sälar, av vilka en skattades till hövdingen, allt enligt sägnen.

Dödsön.

Belägen i Tjärstads socken och tillhörande Skedevi egendom, säges den fått sitt namn av de människo- och hästben, som här anträffades vid en väganläggning å ön. I svart jord hittades även ett vårjfäste, sporrar och en s. k. galgspik.

En annan vackrare sägen är, att ön eller holmen fått sitt namn därav, att ägarinnan till Skedevi plägade ensam besöka platsen vid underrättelsen om en väns död, där hon då inristade den avlidnes namn i någon av de talrika trädstammarne för att sedan vid besök därstädes ägna sig åt minnet av de bortgångna.

Skalden[1] upptecknade vid ett besök där år 1841 följande:

Varför höras sorgekväden tona
Från de höga poppelträdens krona?
Varför suckar, full av sorg och smärta,
Strandens bölja som ett män'skohjärta?

Lilla holmen helgad är åt döden.
Då en vän går bort, dess namn och öden
Tecknar vänskap uti poppelstammen.
Det är holmens lilla saga. Amen!

[1] K. F. Ridderstad..

Därför höras sorgekväden tona
Från de höga poppelträdens krona!
Därför suckar, full av sorg och smärta,
Strandens bölja som ett män'skohjärta.

Botolfs brink.

Botolfs brink, i Hycklinge socken av Kinda härad, även kallad Bolte brink, skall en gång varit mötesplatsen för två brudhov, det ena kommande från och det andra på väg till kyrkan, varvid de som ärebetygelse för varandra å ömse sidor avlossat skott. Den ena brudens häst skall då i rädslan avkastat henne, varvid hon skadade sig så illa, att hon därav avled. Enligt en annan uppgift skulle brudgummen hetat Botolf och här blivit skjuten av en försmådd medtävlare, som lagt sig i försåt för brudparet. Invid platsen uppkastades en offerkast av grenar, sten och ris, vilken ännu i senare tider underhållits med påläggande av dylikt. På ett annat vis berättar sägnen, att en ung krigare och hans käresta, dotter till en ortens odalman, här givit varandra löfte om orubblig trohet, till dess en uppkommen ofrid i landet var slut, och de ostört kunde få tillhöra varandra. Efter ofridens slut dröjde det emellertid länge med den unge krigarens hemkomst. Under tiden hade hon blivit övertalad att äkta en annan. Då nu brudhovet var på väg till kyrkan och passerade denna brink, påminde hon sig det först givna löftet. En rysning genombävade henne. Hennes häst, som ej kände sig längre tyglad, snavade och föll. Till allas bestörtning var den fagra bruden livlös, då man sökte hjälpa henne att stiga upp. Den unge krigaren hemkom slutligen efter många mödor och svårigheter. Då han fick veta vad som timat, fattade han det förtvivlade beslutet att ända sitt liv på samma plats, där hans hjärtas kär skördats av döden.

Medevi brunn.

För att förskaffa Sverige någon brunnsort i likhet med dylika i utlandet gjorde man sig under 1600-talet mycket besvär och lyckades även slutligen få en vid Medevi i V. Ny socken. Källornas egentliga upptäckt daterar sig från år 1678.

Åtskilliga sägner finnas emellertid om källornas ålder, och omöjligt kan icke vara, att någon källa redan i tidigare år varit begagnad.

Enligt en av dessa sägner skall »en halt bonde, som kommit från Vadstenaorten och skulle till Närke med spannmål, hava rastat härstädes, varest han av sin matsäck ätit sig mätt och av vattnet släckt sin törst, då han så hårt insomnat, att han icke förrän andra dagen kunnat väckas och det med sådan våldsamhet av dem, som ville hava honom vaken,

att han i vredesmod sprungit upp, utan att märka sin lamhet vara försvunnen och utan att vidare behöva käpp och krycka».

Denna sägen berättas även på följande sätt: Långt tillbaka i forntiden, kanske ända i hedenhös, skall en gammal gubbe, som vandrade vida omkring i världen, upptäckt denna källa. Han kom mitt i en stor skog. Trött och sjuk av vandringen, satte han sig ned vid en håla vari fanns vatten och drack, och blev han icke allenast utvilad utan även helbrägda. Han satte ett märke vid denna håla och fortsatte vandringen men omtalade det för i orten boende folket, att han druckit ett underbart vatten i en källa i skogen, vadan sjuklingar sedan började göra besök där och drucko samt blevo friska. Denne gubbe, säger folket, går ännu varje sommar, nu i osynlig måtto, vid Medevi och dricker brunn. På sin rygg har han inristat ett årtal, då han upptäckte denna hälsokälla. För omkring ett århundrade tillbaka påstås han ha varit synlig för några då härstädes vistande personer, som voro födda i soluppgången en torsdags morgon(!).

Enligt en annan, äldre sägen skulle en blind munk, som vid källan blivit övergiven av sin ledare, där fått igen sin syn, sedan han dels druckit av vattnet och dels tvättat sina ögon med detsamma.

I de Palmskiöldska samlingarna å Uppsala bibliotek läses om Medevi, att en italienare Jos. Konstantius († 1698), som sedermera fick anställning i Sverige, i det vatikanska biblioteket i Rom funnit ett manuskript om en surbrunn med ovanlig kraft och verkan, som under påvetiden funnits i Östergötland. Detta skulle just varit Medevi. Men surbrunnarna vid Medevi skulle av munkar vid reformationstiden tillstoppats och överhöljts med stockar, granris och annat. Detta skulle skett antingen av avund, att ingen vidare skulle få draga nytta av vattnet eller ock därför, att ingen skulle få kännedom om de falska underverk, de föregivit vid vattnets begagnande.

Lagerbring anför efter en berättelse av Soops efterkommande i »Svea rikes historia», följande: Om Medevi brunns upptäckande kan tilläggas, att riksrådet G. Soop, som var ägare av Medevi, skall ha fått första anvisningen på detta vatten i Aachen, där man visat honom en gammal anteckning, att munkarna i Vadstena betjänat sig av denna mineraliska brunn och vid avvikandet för reformationens skull förstoppat språnget.

Pålfrun eller fru Barbro på Brokind.

För långliga tider sedan bodde å Brokind i Vårdnäs socken en fru vid namn Barbro, om vilken det berättas, att hon var kunnig i trolldom men därjämte, att hon var mer än tillbörligt elak mot sina underhavande. Framförallt utdelade hon vid förekommande fall gärna hårda bestraffningar. Bland annat säges det, att de, vilka blevo kastade i tjuvkistan,

aldrig fingo någon mat, utan bands en limpa i taket så, att de bestraffade endast kunde komma åt att beröra densamma med tungan. Eller också lät hon bakbinda dem. Mat och dryck sattes då på ett bord framför dem. Men då de icke hade fria händer, kunde de icke äta av den. Då folket klagade, att fångarne ledo av hunger, så svarade hon försmädligt: »Vilja de icke äta av den mat, som är framsatt för dem, kunna de låta bli.»

Efter sin död fick den gamla frun icke någon ro. Det var omöjligt att få henne att ligga stilla i sin grav. Hon hade först blivit nedsatt i sina föräldrars grav i Linköpings domkyrka, men där förde hon sådant oväsen samt slog ut fönsterrutorna, så att hon förflyttades till en grav utanför kyrkan. Men även därifrån måste hon förflyttas, denna gång till Vårdnäs. Sista gången hon begravdes, sattes en påle genom kistan och liket för att på så vis fästa det vid marken och få henne att bli stilla. Men förgäves. Varje natt kom hon åter till Brokind, där man fick se henne dansa och hörde henne den ena gången efter den andra sjunga: »Här dansar fru Barbro på Brokind.» Ännu långt fram på morgnarna hände det, att man kunde få se hennes likkista stå kvar.

7. Nils Assersson Mannersköld.

En förslagen tjänstedräng åtog sig då att sänka henne i den vid gården Björklida belägna Tarmsjön. Två svarta tvillingsoxar spändes alltså för en vagn. På densamma sattes likkistan. I händelse det lyckades drängen att få kistan i sjön, skulle han först erhålla en belöning i penningar och därtill de båda tvillingsoxarne, om han kunde hålla dem från att falla i sjön.

När drängen kom till Björklida, körde han uppför ett vid sjön beläget mycket brant berg. Här spändes oxarne från vagnen, varefter han själv sköt vagn med kista utför det branta berget ned i sjön.

Från den stunden har fru Barbro icke låtit höra av sig. Men vid Tarmsjön har åter alltsedan försiggått mycket underligt. Så berättas det, att om eld upptändes vid sjöstranden, höres det flyga i luften, och man hör ropen: »Barbro påle! Barbro påle!» [1]

[1] Pålfrun säges hetat Barbro Grip. Den enda med namnet Barbro, som ägt Brokind, är fru Barbro Eriksdotter (Bielke), gift med riksrådet och ståthållaren Måns Johansson (Natt och Dag) till Säby och Bro(kind). Deras sonhustru hette Margareta Grip och avled vid Brokind år 1586.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

I Brokinds manbyggnad, säges det, har ända till senare tider spökat. Ofta har man nattetid sett ljus tändas i rum, vilka varit obebodda.

Nils Assersson Mannersköld och hans son på Näs.

Näs, numera Adelsnäs, i Åtvids socken, ägdes på 1600-talet av Nils Assersson Mannersköld (fig. 7), som fick gården av hertig Johan av Östergötland. M. var då kammarråd och ryttmästare hos nämnde hertig samt blev sedermera överste, guvernör och landshövding. Han låg i tvist med generalmajoren David Drummond, som 1619 såsom dåvarande kapten fått Slevringe, ävenledes i Åtvids socken, i donation. Tvisten gällde några ägor, vilka, såsom M. påstod, »sedan hedenhös» tillhört hans gård (fig. 8).

8. David Drummond.

Sedermera tillhörde Näs socken ryttmästaren Gustav Mauritz Mannersköld. Denne var en »orolig och bullersam» man, som bland andra upptåg, han hade för sig, även på en höjd vid Näs uppkastade en förskansning, varifrån han med skarpladdade kanoner besköt prästgården, för att oroa kyrkoherden Lars Bock (sedan Hircinius, icke Hirenius, som Anrep skriver), enär han vågat förebrå M. för hans levnadssätt. Understundom brukade M. även rida förbi prästgården å hummelstänger, med vilka han då slog ut fönsterrutorna. Hellre än att anmäla sin sockenpatron föredrog kyrkoherden att lida oron och smäleken.

Ekenäs slott.

I förstugan till slottet hänger ett i olja målat porträtt, som förvarar minnet av en gammal hönsgumma, vilken enligt sägen på ett eller annat sätt skall hava räddat slottet från eld och brand.

Under greve Vellingks ägotid i slutet av 1600- och början av 1700-talen förvarades i slottets källarvalv en del viktigare papper. Genom sin fogde Bolius skall han, säges det, hava låtit sänkt desamma, förvarade i en järnkista, i sjön Teden, hellre än att låta dem komma i hans motståndares händer. En annan sägen berättar, att V. skall, sedan han blivit fängslad, hava låtit inmura sina dyrbarheter i ett ännu härstädes befintligt källarvalv, med hotelse att något olyckligt skulle ske den, som

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

vågade öppna detsamma. År 1805 lät dåvarande ägaren bryta upp valvet, vilket då endast befanns vara en överbyggnad över en uppskjutande spets av den klippa, på vilken slottet är byggt. Strax därefter utbröt emellertid tyfus vid egendomen, ditförd av en vandrande gesäll, och egendomligt nog kom en olycka verkligen att hända i förening med valvets uppbrytande. Ägarens dåvarande enda sjuttonåriga dotter, Hedvig Ulrika, avled nämligen kort därefter i nämnda sjukdom.

Djupt inne i ett av slottets källarvalv finnes en håla kallad »Nisses håla». Ännu i dag berättas, att en vallherde vid namn Nils under förra århundradet här skall hava blivit innestängd, samt att man slutligen låtit honom dö härstädes av hunger. Enligt sägen skulle det varit fogden Bolius, som låtit honom förgås, av rädsla att gossen skulle berätta för någon, att nyssnämnda järnkista blivit nedsänkt i sjön Teden, vid vilket göromål Nils skall hava varit Bolius behjälplig.

Nuvarande slottet är under åren 1630—40 uppfört av landshövdingen och lagmannen Peder Banér. En sägen förmäler, att de trenne vapenbröderna, fältmarskalken Robert Douglas, fältmarskalken Axel Gustafsson Lillie och landshövdingen Peder Banér under sina yngre år ingått ett vad, att var och en på sitt håll utföra det djärvaste byggnadsföretag. Enligt sägen tillerkändes priset Peder Banér.

Anders Rålamb på Björkvik.

Mot slutet av 1600-talet övergick Björkviks egendom genom giftermål till släkten Rålamb. Bland ägare av denna släkt, som ännu nämnes av folket, och om vilken många sägner gå i orten, är kaptenen, friherre Anders Rålamb.

En av dessa sägner förmäler om, huru Rålamb i sin ungdom fattat kärlek till socknens prostdotter, men att den gamle prosten, ehuru kärleken var ömsesidig, på Rålambs anbud, kort innan han begav sig ut i kriget, svarat avböjande, huvudsakligen därtill tubbad av en annan, som hade hemliga planer på den sjuttonåriga ungmön, och som i sista stund övertygat den gamle, att Rålambs avsikter icke voro rena. Av sorg dog hon icke långt därefter, sedan hon till sin hjärtas utvalde genom sin broder, vilken såsom officer även deltog i kriget, som sin sista hälsning sändt sin bild. Han överlevde henne över ett halvt århundrade, men säges aldrig ha glömt sin första kärlek. R. ingick äktenskap först vid 52 års ålder.

Apostlabilderna å Mem.

En gammal sägen berättar, att den tappre sjöhjälten Jakob Bagge vid ett tillfälle från kriget hemfört en stor skatt, bestående av tolv apostlabilder av rent silver, stora som tolv års barn, dem sonen Erik Bagge

ärvde tillika med Mem efter sin fader. En gång, när han med sin krigshär genomtågat staden Krakau, säges han därstädes tagit dem ur domkyrkan, dit de av romerske kejsaren Karl fågelfängarens gemål, till tack för lånet av jungfru Marias linntyg, som där förvarades, blivit skänkta. Samma dag som konung Sigismund med sin krigshär landade vid Stegeborg, sutto vid ett ståtligt bröllopsbord på Mem, herr Erik Bagge och brudgummarne, hans mågar, hrr Klas Fleming och Jakob Bagge, med många förnämliga gäster. Hastigt kom ett ilbud ridande till gården och förkunnade, att konung Sigismund med polackarne voro i antågande mot hertigen. Bestörta hastade gästerna hem, var och en till sitt. Men för tidernas osäkerhets skull tog Erik Bagge med sina mågar det råd, att under natten på ett för alla okänt ställe nedmura deras brudskatt, de tolv silverapostlarne. När detta väl var beställt, iklädde de sig sina rustningar och redo till striden, där de stupade alla tre. Därefter levde ingen, som visste, var skatten låg förborgad. På Mem hava sedan den tiden många ägare sökt skatten och anställt grävningar utan att den blivit funnen. Men i Skänninge levde för länge sedan en beryktad skattgrävare, som med slagruta vandrade bygden kring, uppsökande i jorden förborgade skatter. Ålvorna och trollen sägas vakta alla sådana i jorden förborgade skatter. Men vid älvljuset under jord synas för människan gullstänger såsom gula, vissnade löv. Den, som kommer i älvornas lag och av dem blir begåvad, men icke förstår denna synvilla, kastar dem ifrån sig och går miste om en stor skatt. Men uppdragna i ljusan dag, ovan jord, befinnas de vara idel guld. Silvret åter i underjordens förvar skall se ut som gamla, vita hästben. Skattgrävaren i Skänninge visste allt detta, och som han en dag med sin slagruta upptäckte Jakob Bagges skatt och fann allenast en hop hästben, samlade han dem upp och tog dem med sig hem. När solljuset föll på dem, blevo de förvandlade till de tolv apostlarnes silverbilder. Skattgrävaren blev sedan en rik och mäktig man. Det lönar sålunda numera icke mödan för herrarne på Mem att söka efter den förborgade skatten.

Till denna sägen får dock tilläggas, att i släkterna Bagges stamtavlor finnes icke någon Erik Bagge upptagen, som haft ovannämnda mågar.

På vad sätt skattgrävaren förvandlade silverapostlarne till reda mynt, förmåler icke sägnen. Det gick måhända till på samma sätt, som det berättas att det gick de tolv apostlabilder av silver, som Gustav II Adolf under tyska trettioåriga kriget en dag fick se vid ett besök i en tysk kyrka.

— Vad, gode herrar, tilltalade han bilderna, stån I här stilla, i stället för att gå ut i hela världen och predika, som Eder är befallt. Nå, på min ära, skall jag förhjälpa Eder till att förrätta Edert kall!

Konungen höll sina ord, ty icke långt senare lät han slå mynt av bilderna. På varje mynt lät han prägla en sinnebild till vår Frälsares åreminne.

Huruvida sådana mynt verkligen funnits, är tvivelaktigt, och torde berättelsen om desamma få räknas till de sägner, som icke äga någon grund, ehuru den finnes införd i *Bibliotheque de cour de ville et de campagne*, T. II p. 427.

Anna Marta von Schaar å Ribbingshov.

Anna Marta von Schaar, dotter av generalmajoren och landshövdingen Axel von S. och hans första fru, Brita Horn till Ribbingshov, berättas i sin barndom haft ett besynnerligt äventyr. Sägnen därom berättas ännu i orten.

Vid omkring två eller tre års ålder hade hon en sommardag av sin sköterska blivit förd till Vassvikens strand, på vars ena sida nämnda gård är belägen, begränsad från den andra av Ryds branta berg. Här vid den innersta, låga sandstranden invid häradsvägen satte sig sköterskan att leka med barnet. För att plocka några blommor åt detsamma gick hon emellertid över vägen och gärdesgården in i den bredvidliggande ängen. Skyndsamt återvände hon, men till sin förskräckelse sökte hon förgäves det anförtrodda barnet. Det var försvunnet. Efter ytterligare sökande sprang hon åter till herrgården för att omtala olyckan.

Ett noggrant eftersökande vidtogs genast av gårdens folk. Det minsta spår av barnet kunde likväl icke upptäckas. Då uppbådades det vid denna tid stora godsets alla underlydande. Biträde lämnades även av socknens övriga befolkning, men allt förgäves.

Omkring ett år därefter, då barnets föräldrar skulle företaga en resa och en stalldräng gick ned förbi Vassviken för att från betet hämta hästarne, fick han vid vikens östra sida, å en brant berghäll se barnet, sittande ensamt. Med stor möda klättrade han till platsen, lyftade upp flickan och återvände till Ribbingshov med sitt kärkomna fynd. Under sin bortovaro hade barnet icke växt det minsta. Kläderna voro desamma som vid försvinnandet och icke på något vis mer nötta.

— Gubben! Gubben! var det enda, hon yttrade om, huru hon under sin bortovaro haft det.

Utan alla vidare dylika händelser uppväxte nu fröken samt vigdes med sin styvmoders bror, ryttmästaren vid Smålands kavalleri Johan Printzensköld († 1720). Hon fick sitt första barn 1687 och bodde, såsom den tiden ofta var sed, under tiden hos föräldrarne i ett rum med utsikt över Vassviken. Rummet var beläget i den gamla, sedan länge nedtagna Ribbingska byggningen, väster på gården. Under sitt sängliggande här, tyckte hon sig genom fönstret se den, som en gång fört bort henne.

— Se, nu kommer gubben för att ånyo taga mig, utropade hon till de närvarandes häpnad.

Hon levde sedermera till år 1730, efterlämnande tre söner och fyra döttrar, av vilka senare den äldsta, Anna Brita, som föddes 1687, blev

gift med ryttmästaren Libert Ludvig Lang, boende å Svana i N. Vi, och som avled 1750.

Å riddarhusets ättlängder finnes antecknat för Anna Marta v. Schaar, att hon blev förlovad vid fyra års ålder. Utan tvivel skedde denna vid så tidiga år högst ovanliga förlovning på grund av föräldrarnas tro om barnets verkliga bergtagning samt för att binda henne vid en mänsklig brudgum och sålunda söka förekomma ytterligare fara från bergsgubben.

Karl XI och Kallerstad.

Med Kallerstad är förknippad en sägen om ett besök av konung Karl XI. Under ett av de svåra missväxtåren i slutet av 1600-talet säges nämligen nämnde konung en gång sökt sig natthärbärge i en stuga här i stället för att sent på aftonen, som det var vid ankomsten, begiva sig till Linköping, dit hans färd gällde. Vid inträdet i stugan säges konungen genast blivit igenkänd av ägaren, som några år förut såsom riksdagsman besökt Stockholm. Konungen och bonden voro snart inne i ett samtal om ortens förhållanden i allmänhet och särskilt om den svåra missväxten, och konungen lärde snart känna, hur det stod till i ett och annat, bland annat huru förvaltaren vid kronomagasinet i Linköping brukade se sig ganska drygt tillgodo vid försäljningen av kronosäden, i stället för att, såsom föreskrivet var, hjälpa den nödställda befolkningen och försälja den till underpris.

— Jaså, sade konungen, då han fick höra detta, är det så, skola vi nog närmare se till, huru det förhåller sig härmed.

Och utan att vidare orda härom gick han därefter till vila. Under natten syntes konungen likväl ha funderat vidare på saken, ty tidigt följande morgon begärde han få låna sin vårds arbetskläder, vilka han även till vårdfolkets stora förvåning iklädde sig.

— Vi vilja själva lära känna, sade han, huru våra tjänare sköta sina sysslor.

Och snart var kälkskrindan med sina oxar på befallning i ordning, och konungen, trogen sitt en gång fattade beslut att själv på nära håll lära känna sitt folk, fattade tömmarna och lät det bära av till Linköping. Sedan konungen vid kronomagasinet fått vänta ganska länge, infann sig äntligen förvaltaren, då konungen köpte ett för dessa tider betydligt parti säd, vilket han även själv nedbar från magasinet och körde ut till Kallerstad. Säden lämnade han vid hemkomsten till vårdfolket såsom ersättning för vänligt natthärbärge, och sitt mål att lära känna förvaltaren vann han även, enär han, såsom det berättas, av denne blev icke blott på det ovänligaste sätt bemött, utan därjämte fick betala sin säd i dubbel måtto. Följande dag stod emellertid förvaltaren till ansvar inför konungen, som nu tagit in på slottet i Linköping. Att denne icke blev gammal på sin förvaltareplats behöver icke omnämnas. Huruvida konungen denna gång lät sin »käpp dansa polska på ryggen», förmäler icke sägnen.

Margareta Cronhjelm på Adlerskog.

Det berättas, att en komminister vid namn Andreas Löngren ofta brukade genom långa predikningar trötta sina åhörare. En dag hade han likväl mer än vanligt prövat sina åhörares tålamod, till följd varav även alla åhörarna så småningom avlägsnade sig. Fru Cronhjelm å Adlerskog, vilken såsom socknens förnämsta ståndsperson ansåg sig böra giva ett godt föredöme, stannade emellertid kvar. Men även hon tröttnade slutligen, och då predikanten icke syntes vilja sluta, gjorde även hon sig redo att avlägsna sig.

— Vänta, hennes nåd, vänta, utropade då prästen, predikan är snart slut.

— Ja, bäste herr Anders, svarade hon, ännu skall jag vänta en stund, blott han icke låter mig vänta för länge!

Åter förgick en stund. Komministern fördjupade sig ånyo i sitt ämne, till dess han åter blev avbruten.

— Tack, min bäste komminister, inföll åhörarinnan, för vad jag i dag har hört, men nu kan jag omöjligt stanna längre, ty jag har främmande till middagen. Adjö, adjö!

Predikantens upprepade böner hjälpte nu icke, och han fick ensam avsluta gudstjänsten.

Komminister L. avled år 1775.

Åby säteris ring.

I midten av 1700-talet tillhörde Åby i Horns socken adjutanten Axel Kristoffer von Gardemein. Det berättas, att hans fru en afton lät ro sig på Åsunden, varvid hon skall ha lekt med en dyrbar ring. Den, som skötte årorna, uppmanade henne då att taga sig till vara, att hon icke tappade ringen.

— Lika omöjligt det är för en Gardemein att bliva fattig, svarade den unga frun, lika omöjligt är det för mig att återfå denna ring.

Härvid kastade hon densamma i sjön.

Snart därefter skulle man i Åby kök anrätta en i Åsunden fångad gädda, varvid ringen återfanns och överlämnades till sin ägarinna. Hon avled sedermera vid 60 års ålder i Späckemåla, som det blivit sagt, i armod. Ringen förvarades länge vid gården. Något av åren efter 1872 säges den förkommit men lärer sedermera återfunnits.

Stjärnviksskatten.

Vid tiden för ryssarnes härjningar i Norrköping och dess omnejd år 1719 ägdes den i Risinge socken belägna egendomen Stjärnvik av den år 1705 avlidne jorddrotten, majoren Gabriel Gyllenståls arvingar.

Det berättas, att vid denna tid vid egendomen funnits en icke obetydlig rikedom av guld och silver. Av rädsla för att ryssarne skulle utsträcka sina härjningar även hit nedgrävdes allt detta i Stjärnviksskogen. Men då man, sedan ryssarne dragit sina färde, och all fara var förbi, åter ville upptaga skatten, kunde man icke finna den. Förgäves fick man söka. Icke ens platsen, där skatten blivit fördold, kunde anträffas. Det söktes länge, och det söktes med stor iver, men dyrbarheterna voro borta, och slutligen måste man övergiva tanken på att återfinna dem. I folkminnet i orten fortplantades emellertid händelsen, och talet föll ofta på Stjärnviksskatten.

Då hände det sig i början av 1800-talet, under den Ebersteinska ägotiden, att gårdens skogvaktare en dag gick vilse i den omtalade skogen. Hur han än gick, kom han alltjämt åter till samma plats. Då det nu började närma sig till skymningsdags, var det icke underligt, att han, som så väl borde känna till skogen, började bliva orolig och även förtretad över att icke hitta hem. Han gick då upp på en bergshöjd, där han hoppades få sådan utsikt över nejden, att han skulle kunna reda sig ur den förvillelse, i vilken han kommit.

Vid uppkomsten på berget kom han av en händelse att stanna vid en rämna därstädes. Och djupt ned på bottnen får han då till sin stora förundran se något, som glimrade till för ögonen. Skogvaktaren, som många gånger hört talas om den en gång gömda skatten, kom genast på den tanken, att det var här, som den blivit fördold, och att det var Stjärnviks dyrbarheter, av vilka han fått se en skymt.

I den tanken beslutade han sig ock för att genast gå hem samt anskaffa hjälp till skattens upphämtande. För att vara säker på att återkomma till rätt plats ställde han sitt gevär ifrån sig som märke. Och då han nu kom på rätt stig, var han snart framme vid hemmet. Vid inträdet finner han emellertid till sin förskräckelse och häpnad sitt gevär hänga på sin vanliga plats på väggen.

Det var icke utan, att han vid åsynen av detsamma betogs av en viss rädsla och av en ond aning. Men det var ingen tid att förlora. Med ett par karlar i sällskap begav han sig åter till skogen för att försäkra sig om skatten.

Hade han under dagens lopp förut haft skäl till undran och förvåning, fick han det nu än mer. Inkomna i skogen, kunde nämligen den rätta platsen icke på några villkor återfinnas. Det var förgäves skogvaktaren sökte komma till rätta. Rämnan var och förblev försvunnen. Och han hade så tydligt sett det skimrande guldet och silvret!

Med dystra tankar lämnade han åter skogen, men mångfaldiga gånger vandrade han sedan i densamma för att återfinna den rika Stjärnviksskatten, ehuru alltid utan framgång. Och än i den dag som är ligger densamma dold och gömd men därför icke glömd.

Än i dag viskas det om, att när Stjärnvik en gång haft en ogift ägarinna och därtill Risinge klockor tre gånger ringt samman utan att något kyrkfolk kommit till kyrkan, då skall Stjärnviksskatten återfinnas.

På 1890-talet var Stjärnviks ägarinna ogift. Mässfall hade då, som det säges, inträffat två gånger.

När bliver det tredje mässfallet?

Ett underligt djur.

Natten emellan den 8 och 9 augusti år 1708 var det ett ovanligt svårt väder med mycken åska och ett beständigt blixtrande, ett oväder vars like man sällan skådat i vårt land. Många byar antändes, och stor skada förorsakades på skilda håll. I Norrköping hände åter något synnerligen märkligt, enligt trovärdiga mäns utsago.

Från skyarne föll nämligen med regnet ned på gatan, icke långt från stadens dåvarande apotek, ett obekant, högst besynnerligt djur. Det var, såsom det sades, icke alldeles olikt en bjur eller bäver, ehuru med något större huvud samt nedersta käken något litet längre än den övra, ganska små ögon, kortare bakben och svans, strävare samt till färgen brunaktigt.

Händelsen väckte på sin tid mycken uppmärksamhet, och en författare, Gust. Otto Billberg, hade en berättelse om densamma införd i 1709 års almanack, varvid han med åtskilliga exempel bevisade möjligheten av det timade.

Sägnen härom fortplantades sedan under många tiotal av år, tills i senare delen av 1700-talet »en studerad man», som vid ovannämnde tilltillfälle vistats i Norrköping, lämnade den upplysningen, att en sämskmakare aftonen före den svåra ovädersnatten låtit utslå en tunna fördärvat sälspäck, bland vilket befanns en sälkalv. Av det myckna regnet avsköljdes denne samt blev sedermera omtalad såsom nedregnad.

Nattgrevinnan å Ravnäs.

Det berättas, att en av Ravnäs' ägarinnor, som avled något av de senare åren av 1700-talet, skulle bekommit namnet »Nattgrevinnan», därför att hon gärna gjorde dagen till natt och tvärtom. Men det var icke endast i sina egna levnadsvanor, som hon använde natten till vaka, nöje och arbete, utan hon skall enligt sägnen även fordrat detta av sin närmaste omgivning. Till och med hennes arrendatorer och torpare sågas blivit uppbådade till arbete nattetid. Då hennes yngsta och ogifta dotter avlidit, skall hennes begravning, påstås det, försiggått under natten.

Nämnda ägarinna berättas även ha behandlat sitt husfolk på ett sätt, vilket icke skall ha varit överensstämmande med den människokärlek, som framförallt den, som blivit satt i goda förhållanden här i livet, bör äga.

I orten talas ännu om det av henne anordnade s. k. »strömmingsbröllopet». En av hennes tjänarinnor skulle gifta sig, och ägarinnan hade lovat att bekosta bröllopet. Kort före bröllopet skulle tjänarinnan antingen bortgivit någon strömming till en behövande eller också utan tillstånd varit ute tillsammans med fästmannen och fiskat strömming. Härför skulle de nu straffas. Enligt sägnen skulle straffet bestått däri, att bruden i stället för brudkrona fått ikläda sig en hårklädsel, förfärdigad av strömming eller, som andra sagt, i att både hennes och brudgummens bröllopskläder skulle varit »prydda» med strömming.

Att denna sägen uppkommit på grund av elaka människors påhitt, kan så mycket mer sägas, som Konungsunds sockens — där Ravnäs är beläget — dåvarande högt aktade kyrkoherde icke skulle tillåtit ett dylikt vanhelgande av en högtidlig akt. Berättelsen, att vigseln skulle förrättats av en av ägarinnan beroende huspredikant, är så mycket mindre sann, som vid denna tid icke fanns någon huspredikant på Ravnäs. Någon sådan finnes åtminstone icke upptagen i Linköpings stifts herdaminnen.

Antagliga skälet till denna givetvis missledande sägens uppkomst kan icke vara annat än den, att förr i tiden utlånades från kyrkorna mot ersättning vissa smycken för att vid bröllop smycka bruden med. Häribland plägade finnas små silverprydnader att fästa här och där på beklädnaden eller i myrtenkronan, då sådan användes. Dessa silverprydnader kallades av folket »strömmingar». Att sägnen blivit upptagen i denna samling har till anledning att — då den förut varit i tryck meddelad — giva tillfälle att lämna de nu nämnda upplysningarne.

För övrigt är det bekant, att många s. k. »Pintorpafruar» blivit omtalade i vårt land. Att sådana i verkligheten funnits, kan icke förnekas. Men lika säkert är, att många matmödrar i dylikt avseende orättmätigt fått rykte om sig att vara onödigt stränga mot sina tjänarinnor, på grund av att bland dessa många funnits, som icke velat underkasta sig den vanliga ordning, som måste finnas i ett hem. Det är så lätt att kasta egna fel på andra.

Lövstads ryttare.

Lövstads egendom i Kimstads socken tillhörde under senare delen av 1700-talet den särskilt under frihetstiden framstående politiske partimannen generalen, greve Fredrik Axel von Fersen.

Från denna tid berättas följande sägen: Vid ett tillfälle, då ägaren såsom lantmarskalk var vid riksdagen i Stockholm, lät godsets förvaltare, oaktat det strängaste förbud, undersöka de väldiga källarne under slottet, där ryktet omtalat, att det skulle finnas oerhörda skatter förvarade. Bland dessa skulle bl. a. finnas en kalv tillverkad av guld, som därjämte hade den märkliga egenskapen att kunna röra sig.

Ryktet hade även förmält, att dessa källare skulle löpa fram långt under borggården. Förvaltaren lät därför här gräva en grav, varifrån en öppning upptogs i stenmuren.

Med mycken möda fullbordades detta arbete, men då arbetet var avslutat och en öppning tillkommit, fick man till sin stora häpnad se — en ryttare framsprängande från djupet av det mörka källarvalvet. Lika oförmodat som man fick syn på denne, lika ögonblickligt försvann han. Man såg icke varthän. Arbetarne stodo där villrådiga och bestörta. Efter en stund återupptogo de emellertid sitt arbete. Men deras förvirring blev icke mindre, då de ögonblicket därefter såg ryttaren i sporrsträck komma tillbaka. Till förvaltaren överlämnade han en av general von Fersen undertecknad skrivelse, vilken innehöll det strängaste förbud för varje vidare undersökning samt en den bestämdaste befallning att utplåna varje spår av grävningarna.

Så förmäler sägnen.

Det berättas även, att i källarne finnas så betydande skatter dolda, att slottet för desamma skall kunna återuppbyggas, i händelse det på ett eller annat sätt skulle skövlas.

FORN- OCH FOLKVISOR.

Upptecknade i Östergötland.

I.

Herr Oler.

Herr Oler han kom från Tyskland hem.
    Fager mö!
Frågar efter systeren sin.
    Akta dig väl, herr Oler.

»Din syster har jag intet sett se'n i går.»
  Fager mö!
»Trettio svenner togo henne utav vår gård.»
    Akta dig väl etc.

Herr Oler han går sig åt stallet att stå,
Så spänner han stövlar och sporrar på.

Herr Oler han sadlar sin gångare grå,
Så sätter han sig där själver uppå.

Herr Oler han red sig den vägen fram.
Och där möter han en herredräng.

»Och hör du nu, liten tolk,
Har du sett till något herrefolk?»

»Jag mötte dem på den villiga ö.
Trettio svenner de följde en mö.»

Herr Oler han red sig till rosende lund.
Där lyster honom att vila en stund.

Herr Oler han leder sin fåle ikring.
Trettio svenner dem lade han i ring.

Herr Oler han tager jungfruns betseltyg,
Så rider han hem i godt mak.

Och när som han kom till sin moders gård,
Ute för honom hans moder står.

»Och tacka nu Gud, liksom du bör!
Din broder han tog dig igen, med' du var mö!»

»Tacka nu Gud som du kan!»
Fager mö!
»Att du en sådan broder hava kan!»
Akta dig väl, herr Oler! *

II.

Herr Hillebrand och lilla Lena.

Herr Hillebrand han rider på Lena lillas gård.
Vore jag själver ung som en lilja!
Och ute för honom Lena lilla hon står.
I minnes så väl jungfru Lena.

Herr Hillebrand han räcker vit hand ifrån sig:
Vore jag själver ung m. m.
»Lena lilla, Lena lilla troloven I mig!»
I minnes så väl m. m.

»Intet mera aktar jag herr Hillebrands ord,
Än jag aktar skarn under mina skor.»

Herr Hillebrand han vredgas för detta ord.
Så hastigt han rider av Lena lillas gård.

Så hastigt han kastar sin häst omkring:
»Jag tror Lena lilla du får det igen!»

Lena lilla hon talar till tärnorna två:
»För Hillebrand jag törs ej åt kyrkan gå.»

Herr Hillebrand han talar till småsvenner två:
»Och nu ska' ni gå in på Lena lillas gård.»

»Och när som I kommen på Lena lillas gård,
Säg Hillebrand är döder och lagder på bår.»

Småsvenner klädde sig i scharlakan röd,
De skulle båda Lena, att Hillebrand var död.

---

* Sångerna I—VIII äro upptecknade av A. I. Arwidsson och finnas införda i de av A. utgivna *Svenska fornsånger*.

Småsvenner klädde sig i scharlakan vit:
»Herr Hillebrand, herr Hillebrand han ligger nu lik.»

Lena lilla hon talar till tärnorna två:
»Och nu törs jag väl åt kyrkan gå.»

Den ena tärnan hon krusar hennes hår,
Den andra hon sätter henne guldkronan på.

Lena lilla hon rider åt rosende lund.
Där mötte hon Hillebrands lilla hund.

Lena lilla hon rider litet bättre fram,
Där mötte hon själver herr Hillebrand.

Lena lilla hon räcker vit hand ifrån sig:
»Herr Hillebrand, herr Hillebrand troloven I mig!»

»Intet mera aktar jag nu Lena lillas ord,
Än jag aktar skarn under mina skor!»

Herr Hillebrand han tager Lenas vitgula lock,
Den svepte han om sadelknopp.

Herr Hillebrand han rider i dagarne två,
Så fort han red måste Lena springa med.

Och aldrig var det någon ringaste kvist,
Utan han tog stycke ur Lena lillas vrist.

Och aldrig var det någon ringaste rot,
Utan hon tog stycke ur Lena lillas fot.

Men när som han kom in mot sin moders gård,
Så lyftade han henne på gångaren grå.

Herr Hillebrand han rider på sin moders gård,
Och ute hans moder för honom står.

»Och hör du, herr Hillebrand, vad jag säger dig,
Vi förer du så bleker brud hem med dig?»

»Det hon är bleker, det undrar jag ej på,
Ty hon haver kappat med min gångare grå.»

»Vi skall hon ej vara blek, vi skall hon ej vara vit,
Ty hon haver sprungit i dagarne tre.»

De ledde Lena lilla åt stenstugan in,
Hon både rodna och blekna på kind.

De lade Lena lilla på bolstrarne blå,
Det mesta, som hon talte, så var det om far och mor.

Hon skrev ett brev, allt med sin hand,
Det skickade hon åt sin faders land.

Hon skrev ett brev i sin sjukdom svår,
Det skickade hon åt sin faders gård.

»Min fader giver jag den gångare grå,
Av sorgen blir han gammal, han orkar intet gå.»

»Min moder giver jag den guldklädning röd,
Hon sörjer så mycket allt efter min död.»

»Min broder giver jag mitt förgyllande svärd,
Jag vet här ingen annan, som är det värd.»

»Min syster den giver jag min guldkrona röd,
Hon sörjer också mycket allt efter min död.»

»Herr Hillebrand den giver jag båd' stegel och hjul,
För han har förkortat mitt unga liv.»

De lade Lena på bolsteren röd,
Och där lider hon så lätter en död.

De lade Lena lilla på förgyllande bår,
De satte herr Hillebrand i fängelse hårdt.

De lade Lena lilla i kyrkogård,
Vore jag själver ung som en lilja!
De satte herr Hillebrand på stegel och på hjul.
I minnes så väl jungfru Lena.

III.

Isa, lilla mö.

Herren Tiselman talte till Isa, lilla mö:
»Och viljen I bara mig vänta,
Allt medan jag drar in på paradise land,
Och strider emot alla kämpar?»

»Det är intet godt att dra in på paradise land,
Och strida emot alla kämpar,
Där vankas så många hårda huvudhugg,
Som eder till döden månde hämta.»

Herren Tiselman drog in på paradise land,
Där stridde han emot alla kämpar,
Och där fick han de hårda huvudhugg,
Som honom till döden månde hämta.

De togo då herren Tiselman,
Och kasta honom ute för bordet,
Och där kom väder och nordaste vind,
Herren Tiselman flöt inför landet.

Jungfru Isa talte till möjorna sin:
»Kom ska vi gå till sjögestrand landet,
Och kom ska vi gå till sjögestrand,
Allt ute med den vitaste sanden!»

Och när som de kommo till sjögestrand,
Allt ute med vitaste sanden,
Där funno de då på, herren Tiselman låg dö,
Var fluten inne för land.

Jungfru Isa drar sin silvbodda kniv,
Och det med båd ångest och kvida,
Och själv så förråder hon sitt unga liv,
Lade sig vid herr Tiselmans sida.

Jungfru Isa drar sin silvbodda kniv,
Och det med båd' ångest och harme,
Och själv så förrådde hon sitt unga liv,
Och lade sig på herren Tiselmans arme.

Och det var då en ilande gam,
Skulle gå och söka sin föda,
Så fann han där på herren Tiselman
Och Isa lilla ligga båda döda.

Och det var då den ilande gam,
Som han fick då uti råde,
Så väcker han upp herren Tiselman,
Så väckte han honom upp från döde.

»Förlåtet vare du ilande gam,
Som mig haver väckt upp från döda.
Här ligger nu jungfru Isa lilla död,
Som var den fagraste av alla möjer.»

Och det var då den ilande gam,
Som han fick då uti råde.
Så väcker han upp jungfru Isa lilla mö,
Så väckte han dem begge upp från döde.

»Välsignad vare du ilande gam,
Som oss har väckt upp från de döda.
Och aldrig skall du valmaret slita,
Om sidentyg och silke finns i landet!»

»Och jag är ingen ilande gam,
Fast om än jag är gamens like.
Jag är en ängel från paradise land
Och sänder ner från höga himmelrike.»

IV.

Stolts Signa och junker Villemson.

Stolts Signa lillå ståndar i höga lofts sval,
Hon ser sig ut så vida,
Hon lyddes på lek och fåglasång,
Junker Villemson fäste sin kära
För allt det, som är av Gudi försett, förvändes det aldrig.

»Och hören I stolts Signa lilla,
Hur länge vill I efter mig vänta,
Allt medan jag drager åt främmande land
Och tjänar oss något till bästa?
För allt det, som m. m.

»Och er vill jag bida i femton år,
Och längre allt om det tränger,
Jag skall mig med ingen annan trolova,
Om det komme konungen själver!»

»Och er vill jag bida i femton år,
Om I ville sätta det råde,
Jag skall mig med ingen annan trolova,
Om konungen själv det bebådar!»

Och det var junker Villemson,
Han lyfter allt under sin hatt,
Bjuder han då stolts Signa lilla
Farvål och mång tusend god natt,

Om det var själver konungen
Går för stolts Signa lilla att stå:
Och hörer du stolts Signa lilla,
Vad jag dig säga må.»

»Och hörer du stolts Signa lilla,
Du gläd dig nu, medan du lever,
Dig bjudes kungen från Engeland
Och honom så vill jag dig giva.»

»Och hören I käre fader min
Om ni ledes vid mig att föda,
Så för då mig allt söder om by,
Bränn upp mig i elden den röda.»

Stolts Signa lilla tager ett brev i hand,
Hon satte sig till att skriva:
»Krist give jag hade en så fulltrogen vän,
De buden till junker ville bära.»

Och fram kom där en liten små fågel
Han vilar sin fot uppå kvist:
»Din bud vill jag bära till junker Villemson,
Och det vill jag göra så visst!»

Stolts Signa lillas bröder kom från Frankrike hem,
Från Frankrike månde de komma,
Och det var hennes yngste bror.
Så vreder han ute där ståndar.

»Vem månde vår syster av hjärtat ha kär,
Med' hon de bleka kinder månd' bära,
Mer än bara junker Villemson,
Han är intet henne så nära?»

»Vem månde vår syster i hjärtat ha kär,
Med' hon bär kinder så bleka,
Mer än bara junker Villemson
Han är intet hennes gelike?»

Junker Villemson tog det brev uti hand,
Och satte sig ned till att läsa,
Och så går han sig för konungen in,
Och orlov det månde han begära.

»Och orlov skall du gärna få,
Och det så vill jag dig giva,
Men om du kommer tillbakas igen,
Din tjänst dig öppen skall bliva.»

Och han gav honom femtio hästar,
Och alla voro de skodda med järn,
Och femtio svenner däruppå,
Och alla med fullgoda kläder.

Junker Villemson rider från konungens gård,
Allt med femtio svenner.
Men när han kom till stolts Signa lillas gård,
Så rider han en herre allena.

Och det var junker Villemson,
Han ville själv brudgumme vara,
Men det var kungen från Engeland,
Fick rycka upp med sin brudmanna skara.

Det var junker Villemson.
Han ville själv brudgumme bliva.
Och det var kungen från Engeland,
Fick dädan med skammen bortrida.
För allt det, som är av Gudi försett, förvändes det aldrig.

V.

Skön jungfrun.

Jungfrun hon gångar sig åt sjögestrand,
Ack, lilla vännen min!
Där alla spanska fartyg de lågo vid land.
När tiden faller in.
Det dagas intet än,
Men det dagas likväl under tiden.

»God dag! god dag! käre skeppare vår!»
Ack, lilla m. m.

»Vad haven I på edra skepp i år?»
    När tiden m. m.

»Och vi hava purjo, ja vi hava lök,
Som visst sköna jungfrur plär bruka i kök!»

Och skepparen tog jungfrun i snövitan hand,
Han förde henne i kajutan fram.

Och jungfrun hon somnade i skepparens famn,
Hon vaknade ej förr'n hon kom i främmand' land.

Och jungfrun vaknade och såg sig hastigt om:
»Nu är jag så långt borta i främmande land.»

»Ack, ack, Gud nåde mig för mina barn små,
Och mest för den, som i vaggan låg!»

»Och grannt så ser jag på dina fingrar små,
Att aldrig har det varit vigselringar på.»

»Och grannt ser jag på ditt guldfärgade hår,
Att aldrig har där varit guldkrona uppå.»

»Och grannt ser jag på dina snövita bröst,
Att aldrig ha de släckt någon barnatörst.»

»Och grannt ser jag på din kjortelfåll
Att aldrig har du varit i någon manna våld.»

»Och icke skall du komma till din faders strand,
Förr'n du haver son, som kan ro dig i land.»

»Och intet skall du komma på din faders gård,
Förr'n du haver dotter, som syr med silkesnål.»

Och jungfrun hon vredgas allt vid detta ord,
Så hon sprang från skepparen och över bord.

Och skepparen han segla, och sköna jungfrun sam,
Skön jungfrun hon kom dock förr i land.

»Och nu är jag kommen på min faders land,
Var haver jag den son, som skull' ro mig till strand.»

»Och nu är jag kommen till min faders gård,
Var har jag den dotter, som syr med silkesnål?»

Skön jungfrun satt i sin faders fönster och log,
Ack, lilla vännen min!
Och skepparen han gick ner vid stranden och svor.
När tiden faller in,
Det dagas inte än.
Men det dagas likväl under tiden.

VI.

Lilla Lisa.

Lilla Lisa hon sitter på ekerot,
Hon sjunger en visa med en vacker not.
Allt under de lindar så gröna.

Och konungen vaknar i högan loft,
Så fick han höra, hur den visan gick.
Allt under m. m.

»Anten är detta Kristus av himmelrik,
Eller är det Guds änglar lik!»

»Och käre herr konung I talen ej så,
Det är lilla Lisa med fårena går.»

»Och är det lilla Lisa med fårena går,
Så bed henne då inför mig gå.»

Småsvennen går ut för lilla Lisa att stå,
»Och nu skall du inför konungen gå.»

»Huru, skall jag inför konungen gå,
Jag är intet klädd annat i valmaret grå?»

»Är du intet klädd annat än i valmaret grå,
Likväl får du lov inför konungen gå!»

Lilla Lisa hon går åt loftenes bro,
Med söndriga strumpor och lappade skor.

Hon klappar på dörren, hon stiger in där,
Och konungen på henne med milda ögon ser.

»Lilla Lisa, lilla Lisa, kväd visan för mig,
En röd guldklädning den giver jag dig!»

»En röd guldklädning jag nu väl kan få,
Men intet sjunger jag den visan ändå.»

»Lilla Lisa, lilla Lisa, kväd visan för mig,
Ett stenhus i staden det giver jag dig!»

»Ett stenhus i staden jag nu väl kan få,
Men intet kväder jag den visan ändå.»

»Lilla Lisa, lilla Lisa, kväd visan för mig,
Och halva mitt rike det giver jag dig!»

»Och halva ert rike jag nu väl kan få,
Men intet kväder jag den visan ändå.»

»Lilla Lisa, lilla Lisa, kväd visan för mig,
Mitt unga liv det giver jag dig!»

»Ja, finge jag vara er unga brud,
Så vill jag sjunga den visan nu.»

Lilla Lisa begynte den visan att sjunga,
Så getter och svin uti dansen de sprungo.

Lilla Lisa begynte den visan så,
Att konungen själver i dansen månd' gå.

Och klockan slog ett och klockan slog tu,
Och nu dansar kungen med sin unga brud.

Och klockan slog ett och klockan slog fem,
Och nu dansar kungen med alla sina hovmän.

Och klockan slog ett och klockan slog tolv,
Och nu dansar kungen med hela sitt hov.
Allt under de lindar så gröna.

VII.

Rikevall och Ebbe.

Rikevall han skulle brygga sig öl,
Allt medan de tårar tina!
Så bjöd han Ebbe broderen sin.
Väcken I mig, när jag var lagder till vila!

Då drucko det bröllop i dagarne två,
Allt medan m. m.
Och inte ville bruden åt sängen gå.
Väcken I mig m. m.

De drucko det bröllop i dagarne tre,
Och intet ville bruden åt sängen se.

De drucko det bröllop i dagarne fem,
Då skulle Ebbe rida hem.

När Ebbe han kom allt mitt uppå skog,
Då mötte honom de rövare sju.

Och Ebbe han blåste i förgyllande lur,
Så hördes det uti Rikevalls bur.

Och Rikevall sadlade gångaren röd,
Fortare han red än fågeln flög.

Och Rikevall han orka inte förre fram,
Än Ebbe låg döder, och bloden han rann.

Och Rikevall drog ut sitt förgyllande svärd,
Så fäller han de rövare sju.

»Och ligger nu här för hund och för ramm,
Jag skall låta föra min bror till graven fram!»

»Liggen nu här på svartan jord»,
Allt medan de tårar tina!
»Jag skall svepa min bror i silke och flor.»
Väcken I mig, när jag var lagder till vila!

VIII.

Käringen och hovmannen.

Kärngen hon fick från sin dotter bud,
Falleraleralera!
Att hon till henne i barnsöl skulle gå.
Farallerallalerallarera.

Kärngen snoppa stutar och andra små nöt,
Så kokte hon en barnsölsgröt.

Hon snoppade stutar och alla sina svin,
Så kokade hon en barnsölsgröt så fin.

Den gröten var både viter och fin,
Så öste hon den i byttan sin.

Kärngen hon gick sig den vägen fram,
Så mötte hon en hovman så grann.

»Och höre du, käringe tytta,
Vad har du i din bytta?»

»Gröt har jag under och smör ovanpå,
Men intet får hovman smaka därå!»

Hovman tog bytta, satt'na på sadelknapp,
Så åt han ur vareviga fnask.

Han gjorde den kärngen en större en harm,
Han stal en ost ur kärngens barm.

Kärngen tog hovmans stora pamp.
Hon slog till honom, så han i backen damp.

Så snart som han i backen damp,
Kärngen upp i sadeln sprang.

Kärngen hon rider till prästegård,
Ute för henne prästen han står.

»Skrifta mig präst, bå' för kött och för kål,
Jag stack ihjäl en hovman i går!»

»Skrifta dig f—n, bå' för kött och för kål,
Fläsket äter du, när du får.»

Kärngen hon rider åt fannenom in,
Och alla små djävlar, dem körde hon i ring.

Kärngen hon talte till svarte bror Knut:
Falleraleralera!
»Skall jag härin, så skall du härut!»
Farallerallalerallarera!

IX.

Salig Sara.

Jag hade mig en hustru, hette Sara,
Alltid ville hon gärna drucken vara.

Smör och honung ville hon gärna äta,
Sill och strömming det lämnar hon på fatet.

Gick jag mig till skogen om onsdan,
Huggde jag mig en knybbel (käpp) till torsdan.

Fredan gick jag hem och slog min Sara,
Om lördan fick jag för henne ringa och grava.

»Käre män, I gräven långt ned i backen,
För Sara har sju onda sår uti nacken!»

Och jag gav mina grannar en liten kringla,
För de skulle för salig Sara ringa.

Och jag gav mina grannar sillen med nacken,
För de skulle gräva henne långt ned i backen.

Och jag gav klockarn fårelåret på kaka,
För han skulle för salig Sara sjunga och gapa.

Och jag gav prästen fyra får med ulla,
För han skulle på salig Sara kasta mulla.

Och jag gav prästen min kulleko den vita,
För han skulle över salig Sara predika.

»Och käre män, I bären långt bort bären,
För jag är rädd hon kommer igen framåt våren.»

X.

Ptro vall, ptro vall.

Gubben och gumman, de skulle te' å körä vall,
Men gumman ville allsinte mota.
Då tog gubben gumman och slog'na mot en tall,
Så tallen flög högt upp med rota'.

Då blev gumman glad,
Och till gubben sad',
Nu jag aldrig nå'nsin mera klagar
Utan motar alla mina dagar.
Ptro vall, ptro vall, du lilla kossa.

XI.

Från Finspångs härad.

Skeve bastbitare,
Regna stugsittare,
Hällestads karlar,
Tjällmo harar,
Guggla (Godegårds) påsar,
Vånga knivar,
Risinge män,
De leva än.

XII.

Jag går mig ut.

Jag går mig ut en vacker solskensdag
Och plockar rosor och de gröna blad.
Jag går mig uti dansen in.
Där fick jag se allra kärestan min.

»Och räck mig hit din vackra, vita hand,
Så bliver du min hustru och jag din man.
Vi aller falskhet låta fara,
Så länge världen ännu kan vara.»

»Så länge blodet mig håller varm,
Du aldrig lida skall nå'n harm,
Och aldrig skall du sakna föda,
Och inte lida någon vedermöda.»

»Min vän, min vän, kom nu till mig igen.
Själver alltid var den bästa dräng.
Jag vill dig intet mer försaka.
Kom, hjärtans kär, min goda maka.»

XIII.

Sven Svanvik.

Sven Svanvik han reste vägen fram,
Där mötte honom en vandringsman.
Nå hör, du vandringsman, vad jag dig säger,
Kan du mig svara på vad jag dig fräger? *

Nej, att fråga mig det är ej skäl.
Men jag i går slog Vismars kung ihjäl.
Slog du väl Vismars konung ihjäl igår?
Då har du lagt min fader uppå bår.

Sven Svanvik gav då honom slag och hugg,
Och täppte till hans ena ögonglugg,
Och hugger honom sen i stycken små,
Som löv om höst på marken ligga må.

Sven Svanvik, han reste så längre fram,
Där mötes han så av en annan man.
Nå hör, du vandringsman, vad jag dig säger,
Kan du mig svara på vad jag dig fräger?

Vad är för spörsmål, du vill giva mig?
Jag svar därpå vill icke skyldig bliva.
Och vad alltsammans det skall betyda,
Det skall jag säkerligen för dig uttyda.

Vad är rundare än det rundaste hjul?
Vad är vitare än den vita svanan?
Vem är väl, som ropar högre än tranan?
Vem är, som bygger den bredaste bro?
Vem är, som går i den djupaste flo'?
Och säg mig den vägen, vilken är bredast?
Och var ligga människor som ledast?
Och vad är svartare än den svartaste trå?
Vad är kvickare än lärkvingar små?
Och säg då, var ligger döder mans fjäte?
Och vet du, var solen haver sitt säte?

Himlen är rundare än det rundaste hjul.
Därunder det finnes de fagraste djur.

* Provinsialism. Fräger är liktydigt med frågar.

Änglarna vitare äro än svanan.
Och torndönet ropar högre än tranan.
Isen han bygger den bredaste bro.
Därunder är fisken som hemma i flo'.
Och åt helvete' bär vägen som bredast.
Och där ligga människor som ledast.
Synden är svartare än den svartaste trå.
Själen är kvickare än lärkvingar små.
I öster där ligger döder mans fjäte.
I väster där haver solen sitt säte.

Nå, kan du allt detta, så kan du allt mer.
De vandrare drucko i dagarne fler.
Sven Svanvik tog gullringen utav sin hand
Och giver den bort till den vandringsman.

XIV.

Vid jultid i fjol. *

Vid jultid i fjol så grisa mi' ko
Och kalva' därjämte mi' so.
Min stövel jag sadla. Jag smorde min häst
Och sporra' på öra ja' fäst.
Jag tvärt över solen, där skogen gick ned,
På stöveln jag trava' och red.
Där hängde två präster, där sjöngo två lik,
Där gick en fattig på pengar så rik.
    Jag låg, där jag satt.
    Jag drömde den natt.
Jag drömde, den visan var alltför besatt.

Den döve han hörde, dumben han log.
Den armlöse i handen mig tog.
För att riktigt få se, den blinde gick ut
På kvällen, då natten redan var slut,
Och då fick han se det märkliga ting:
Den handlöse lekte med flickans ring,
Så såg han den tumlöse spela på lyra
Samt i luften en flygande myra.
    Jag låg etc.

* Som redan förut är omnämnt (sid. 64), plägade Staffan vid julfesterna hålla bakvända tal. Utan tvivel har denna visa tillkommit och varit använd vid dylika tillfällen.

Två skator han såg, som byggde ett bo,
De byggde på logen i ro.
Två hönor de flögo och togo en hök.
Från skorsten på logen det rök.
Och laxen han simma' i björkarnes topp.
Ekorr'n han hade i sjön sitt lopp
Och välte på stenar, båd' stora och små,
Och ser omkring sig fiskarne gå.
Jag låg, där jag satt.
Jag drömde den natt.
Jag drömde, den visan var alltför besatt.

XV.

Gossen och flickan.

Gossen uppå berget stod
I det kalla regnet.
Fick han se, var flickan gick
På den gröna ängen.
Ängen var grön, flickan var skön.
Gossen var full utav falskhet.

Flicka lilla, kom till mig,
Trohet skall du finna.
Aldrig skall jag svika dig,
Det skall du förnimma.
Sviker jag dig, så löne Gud mig
I samma stund och timma.

XVI.

Kärleksbrev.

Höga berg och djupa dalar,
Mörka skogar, vilda strand.
Mina tankar till dig fara,
Ständigt trycker jag din hand.
Dig omfamnar jag om natten
I en angenämer dröm,
Och du tyckes vara när mig,
Fast det är en flyktig ström.

Far jag öster eller väster,
Norr eller syd i världen ut,
Aldrig blir vår vänskap löster
Eller ändrad till ett slut.
Och beständig skall jag bliva,
Fast du långt ifrån mig är.
När jag håller på att skriva,
Har jag dig av hjärtat kär.
För mig själv har jag beslutit
Aldrig älska mer än en.
Kärleksbandet, som är knutit,
Bliva skall så fast som sten.
Dig allena vill jag äga
Och av hjärtat hålla kär,
Dig i mina tankar bära,
Fast du långt ifrån mig är.
Rena hjärtat, oförfalskat
Skall jag hava till min död.
Andra haver jag väl älskat,
Likväl ej till överflöd.
Aldrig får jag annat hjärta,
än jag alltid för dig hyst.
Fast jag lider mycken smärta,
Älskar jag dig lika högt.

XVII.

Modern vid vaggan.

Mamma sjunger och barnet lyss.
    Vyss, vyss!
Pärlan ligger vid blommans barm.
Barnet vilar på mammas arm.
Akta lilla ärla,
Spill ej blommans pärla.
Stilla, katt, och tyst, du hund.
Barnet sova vill en stund.

Barnet tystnar vid mammas kyss.
    Vyss, vyss!
Blomman sluter sin knopp igen,
Barnet gör så med ögonen.

Liten still i vaggan är.
Mamma ser på honom där.
Tittar skälmen åter?
Snäll, som dock ej gråter.

Mamma sjunger och barnet lyss,
Vyss, vyss!
Fågeln ligger så trygg i bo.
Liten får i sin vagga ro.
Bryr sig ej om påven
Eller kejsarhoven.
Under mammas hand och sång,
Går hans värld sin tysta gång.

Stilla barnet har somnat nyss,
Vyss, vyss!
Och vad sover där än i knopp?
Dolda lustar och svekfullt hopp.
Göms ett frö här redan,
Som där härskar sedan?
Skadad blomma frukten stör,
Sorg av all min glädje gör.

Barnet sover och mamma lyss.
Vyss, vyss!
Ingen dig fördärvar här,
Modershjärtat är dig när.
Snart får fågeln vingar,
Fjärran från mig svingar.
Vet ej vart han flyger ut,
Var han hamna skall till slut.

Sov och vakna vid mammas kyss.
Vyss, vyss!
Sorglös sove din oskuld än,
Modersögat är över den.
En gång, när du vaknar
Och mammas omsorg saknar,
Blicka då med tro och hopp
Mot ett fadersöga opp.

XVIII.

Jäspus, Nickus och Jon Blund.

Min lille gosse ligg nu still.
Om du är snäll, så mamma vill
För dig en visa sjunga
Om Gäspus, Nickus och Jon Blund.
De tre så tyst mot aftonstund
Till barnen gå
Och hälsa på
Och stanna kvar till kvällen.

Först kommer Gäspus, liten dräng.
Han stannar stilla vid din säng
Och sträcker sig en smula.
Om blott han hölle mun igen,
Han vore riktigt vacker,
Men just så här
Han gapa plär.
Det är hans fula vana.

Men se på Nickus och hans sätt
Att icke hålla huve' rätt.
Hur det mot bröstet faller,
Den stackarn stretar nog emot,
Men för hans onda finns ej bot,
Och fruktlöst är
Allt hans besvär,
Hans huvud blir allt tyngre.

Jon Blund nu kommer allra sist,
Han ren är hos dig visst,
Den käre barnavännen.
Ditt slutna ögonlock han kysst.
Sov godt. Mitt barn blir nu visst tyst,
Och mammas sång
Som denna gång
Har vid din vagga tystnat.

XIX.

Vaggvisor.

1.

Ro, ro åt fiskarskär,
Många fiskar finns det där.
Hugg dem i stjärten,
Stopp dem i säcken,
Göm dem till lilla julafton.
Då kommer far, då kommer mor,
Då kommer syster, då kommer bror,
Då ska vi äta opp dom.

2.

Ro, ro åt skära,
Köpa småbarn pära,
Ett åt far, ett åt mor,
ett åt syster, ett åt bror,
Ett åt liten raring.

3.

Lilla barn, sov sött i frid,
Tids nog får du vaka,
Tids nog se vår onda tid
Och dess galla smaka.
Världen är en sorgeö.
Bäst man lever, skall man dö
Och bli mull tillbaka.

4.

Pippi satt i päronträ't,
Sjöng en vacker visa:
»Söta mor, ge' barnet bröd
Och så litet stryk av riset.»
Kära Pippi, sjung nu inte så.
Barnet blir nog snällt ändå
Utan att få stryk av riset.

5.

Ligg så snäll och still!
Nu är lillan trött.
Slut ditt öga till
Vila lugnt och sött.
Sov, du lilla, sov!
Sov så sött!

6.

Det var en gång en gumma,
Som inga barn hade.
Så tog hon sig en fölunge
Och lade i en vagga.
Vyssa lilla långskanka,
Långa ben har du.
Får du leva länge,
Så blir du lik far din.

7.

Vyssa, lulla litet barn
För en liten kaka!
Kan jag ingen kaka få,
Skall jag låta vaggan stå,
Låta barnet gråta!

8

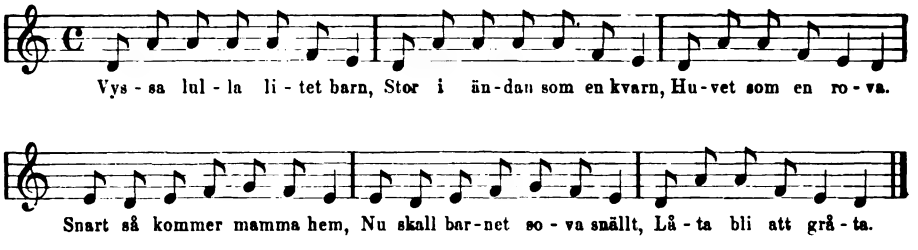

9

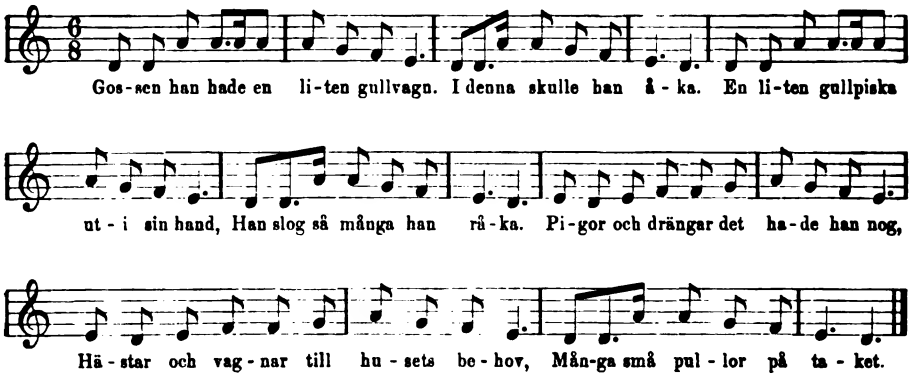
Gos-sen han hade en li-ten gullvagn. I denna skulle han å-ka. En li-ten gullpiska
ut-i sin hand, Han slog så många han rå-ka. Pi-gor och drängar det ha-de han nog,
Hä-star och vag-nar till hu-sets be-hov, Mån-ga små pul-lor på ta-ket.

FOLKTRO OCH VIDSKEPELSE.

13—*184615. Ridderstad, Östergötland III.*

Folkets tro och tankar hava i alla tider och i hela världen i mångt och mycket behärskats av vidskepelse samt övertygelse om tillvaron av andar, övernaturliga väsen och händelser, trolldomsförmåga m. m. dylikt. Redan de tidigare människornas religiösa tro, som utgjordes av dyrkan av föremål och förhållanden inom naturen, var parad med vidskeplig uppfattning. Med skäl kan sägas, att vidskepelsen sedan uråldrig tid djupt ingripit i människornas liv, om den ock under olika tider uppträdt i olika former.

De ursprungliga folken ansågo, att de onda andarne behärskade människorna i alla avseenden, och att de voro anledning till allt vad illa och ondt, som kunde hända dem. Dylika onda varelser troddes kunna taga plats i en människa och göra henne förtrollad. De ansågos kunna förgöra hus och hem och ingripa i hela stammars görande och låtande. Det var enligt deras föreställning endast besvärjelser, trolleri och annat dylikt, som kunde komma de angripna till hjälp. Likartade föreställnings- och handlingssätt ha även i senaste tid förekommit hos vilda folk.

Den förut omnämnde Olaus Magnus framhåller, för att anföra exempel på vidskeplighet, hurusom folk i Norden födas med kraft, därför att denna del av jorden behärskades av goda stjärnor, vilka därjämte alstrade dödsförakt. Han omnämner en äldre förf., som säger, »att inom den första trefalden, i norr och längst i nordväst, där Jupiter och Mars råda, födas krigiska, hugstora och tappra män», samt en annan förf., som anser, att de som födas, där Björnen blickar ned, kväljas icke av fruktan för döden.

Samme Olaus Magnus förmäler vid tal om signade vaxljus, hurusom, då välsignelser utdelades och dylikt ljus därvid släcktes samt röken steg uppåt, detta var ett tecken till den välsignades lydaktighet samt bebådade ett långt och ädelt liv. Slog röken däremot ned mot marken, var detta icke fördelaktigt. Av biskop välsignade vaxljus, säger O. på ett annat ställe, plägade tändas för att avvända blixtar och ljungeldar eller, då luften i tider av farsot och oväder var förpestad, brukades, för att avvända hemsökelsen, ljusen under fromma böner hållas tända. Vid processioner plägade ljus bäras i händerna, på det elementerna skulle vika för den över ljusen nedkallade välsignelsens kraft, medan de i annat fall skulle komma grundlig skada åstad. »Och detta må ej förefalla orimligt», tillägger O., »då man av hednafolkens historia finner, hurusom dessa i

och för demonernas blidkande uttänkt och övat vissa heliga handlingar av enahanda eller liknande art.»

Då ärkebiskop Abraham Angermannus på befallning år 1596 företog en kyrkoräfst i Linköpings stift (se Ögtld I, s. 260) för att rannsaka om kyrkotukt och leverne m. m., blev all vidskepelse rent av förbjuden. Förbudet hade dock ingen påföljd.

Under 1600-talet övergick vidskepelsen till fullständig andlig sjuklighet (Ögtld I, s. 359 och 415).

På 1700-talet skrev den lärde Andreas Rhyzelius, stiftets biskop, bl. a., att norrsken bebådade stora politiska omvälvningar. Men han var på sin tid icke den ende vidskeplige biskopen. Jesper Svedberg i Skara var fullt och fast övertygad om, att varnande röster år 1711 hörts från himlen.

Man kan därav förstå, huru utbredd vidskepelsen vid dessa tider var. Linköpings konsistorii protokoll är en god källa för kännedomen om vidskepelsen inom Östergötland under de nämnda århundradena.

Upprepade försök till motarbetande av vidskepelse ledde icke till något resultat. Många voro de, vilka, sedan de blivit beträdda med vidskeplig handling, blevo instämda till tinget och dömda. Se här ett dylikt fall bland många.

Vid Vifolka häradsrätt i Mjölby anklagades omkring 40-årige krögaren Jonas Rundqvist i V. Tollstad år 1765, därför att han i vidskeplig avsikt borttagit sju spikar från häradsgalgen samt därefter nedhuggit galgen för att komma åt den i övre delen av galgen befintliga kroken. R. erkände, att han för detta ändamål gått den fyra mil långa vägen till Mjölby och borttagit sju naglar ur galgen men att, då han nedsågat galgen, befanns kroken redan vara borttagen. Han erkände vidare, att avsikten var att använda alltsammans till fiskredskap, enär det skulle giva tur vid fisket. En soldat hade emellertid varsnat tilltaget. Av denne och en dennes kamrat fördes då R. till länsmannen, som tog hand om både Rundqvist, säcken med spikarna, yxa och såg. Domen blev 40 daler för vidskepelsen, 20 daler för allmän förargelse samt ersättning till häradet för galgen 20 daler. Därtill kommo 21 par spö för åverkan, varjämte han dömdes att stå uppenbar kyrkoplikt i Viby kyrka.

Med den numera förefintliga folkskoleundervisningen och bildningens utveckling i övrigt skulle det kunna antagas, att denna folktro i vidskepligt hänseende hade helt upphört. I verkligheten är emellertid icke så förhållandet, om ock icke vidskepelsen har det omfång som förr. Som bevis på att vidskepelse är till finnandes även hos de bildade, kan nämnas, att jag för icke länge sedan hörde omtalas en kvinna, som var fullt övertygad om att den i Gamla testamentet förekommande berättelsen om, att Jonas i tre dagar och tre nätter låg i valfiskens buk och sedan uppkastades helbregda på land, var fullkomligt överensstämmande med verk-

liga förhållandet. Genom sin uppfostran och sin släkts ställning kan denna kvinna räknas till de bildade.

Då något övernaturligt berättas, kan man ännu få höra yttranden sådana som: »Jag har själv sett och hört det», eller något mer tvivlande: »Vad skall man tro? Jag såg det tydligt.» Andra åter hålla sig mycket förbehållsamma vid tal om dylikt och säga sig icke ha kännedom om något sådant, även om anledning kan finnas att tro motsatsen. Urgammal, nedärvd uppfattning går icke lätt att tillintetgöra, om den ock i dessa fall uppträder mer eller mindre märkbar hos olika samhällsklasser. Människornas olika lynnen eller sinnelag hava även sin inverkan.

Ett visst samband har denna vidskepelse med tanken om ett oundvikligt öde. Hur ofta hör man icke upprepas de orden: »Vad människan är förelagt, det skall hon genomgå.» Hit kan även räknas tron på olika drömmars betydelse. Mer än en gång har jag hört personer säga: »Ja, för andra betyder det tur att drömma om ett namngivet föremål, men för mig betyder det otur.» Tron på talet 13 såsom ett olyckligt tal är även vida utbredd. Mångtals andra tecken till en ännu befintlig vidskepelse och övertro kunde omtalas, men jag övergår till att omnämna några av de mest förekommande uppfattningar i detta slags folktro under äldre och yngre tid.

Det behöver icke sägas, att vad härnedan anföres icke uteslutande tillhör Östergötland. Denna uppfattning och tro är tvärtom spridd över hela vårt land, ja, långt utom dess gränser, om även olikheter i vissa avseenden och biomständigheter förefinnas.

Att många vidskepliga bruk eller utsägelser ytterst blivit diktade och tillkomna för att söka leda människor till att handla och låta så, som rätt är, kan med visshet sägas. En uppjagad inbillning har senare ofta förvanskat och förvänt det ursprungliga.

Andar. Enligt de gamles föreställning verkade inom hela världsalltet både i jorden, vattnet och luften andar, vilka tillhörde dessa element. Bland dessa elementandar var stormen den mest betydande, ty den behärskade både jord, vatten och luft. Stormens andar foro frustande och brusande fram genom rymden. Deras sång var stormars vinande. Deras framfart var växlande, än helande och välgörande, än förstörande allt, som kom i vägen. Tillsammans med dessa elementens andar voro även människors själar eller andar verksamma. Och människans ande, sades det, lämnade, då människan var död, kroppen genom munnen samt höjde sig genom luften upp till de hädangångnes rike, vilket de lämnade, då de besökte jorden.

Då någon fågel satte sig på fönsterblicket och hackade på rutan, var det för att hämta en själ. Fågeln var då en bortgången människas ande, som i dödsriket tänktes leva i mänsklig skepnad men vid dylika tillfällen kom i djurvålnad.

Varest människornas andar senare ansetts få sin vistelse efter döden, lärde oss i barndomen den Lindblomska katekesen, av menige man kallad »långkatekesen», vilken användes ännu mot slutet av 1870-talet. I denna framställdes den frågan: »Vart komma de dödas själar?» Svaret var: »De trognas själar komma genast efter skilsmässan från kroppen till det eviga livet men de otrognas till evig fördömelse.».

Andarna sägas antingen vara goda, vilka vilja människorna väl, eller onda. Olaus Magnus omtalar, att onda andar under tusen olika former gäcka människorna och locka dem till villfarelser genom en oändlig mångfald av oförklarliga medel, och att de mångenstädes i de nordiska länderna, »varest i bokstavlig mening satan har sitt säte», genom otroliga bedrägerier under skiftande form ställa sig in hos människorna för att sedan skada dem genom att störta hus, förhärja åkerfält och ödelägga borgar och vattendrag. Han nämner därefter, att man bör erkänna såsom uppenbart, att de, som äro besatta av orena andar, tala olika tungomål »merendels med det skorrande ljud, som tillhör högtyska språket, vilket talas sexhundra mil söder om Nordlanden.[1] Att djävlar kunna ses med lekamliga ögon är varken underligt eller ovanligt», för vilket senare påstående bevis anföras från äldre författare!

Ett slags andar benämndes älvar och älvor. Olaus Magnus säger, att folket om dessa hysa den föreställningen, att de människor, som hänge sig åt sinnliga njutningar och äro slavar under sina onda begär samt utan motstånd följa lustans ingivelser och därigenom försynda sig mot både gudomlig och mänsklig lag, efter att ha antagit kroppslig gestalt sväva omkring jorden, där de levat sitt liv. Dylika älvar kallades svartälvar och voro till utseendet fula och till sinnelaget illvilliga. Dessa äro de i berättelserna mest framträdande. Ljusälvarne däremot voro ovanligt fagra och goda samt kallades hos vissa folk ljuvlingar. Älvorna omtalades som ljushåriga, lätta och luftiga små kvinnliga väsen. Med sin dans å ängar och slätter lämna de, sades det, spår efter sig i mer än vanligt grönskande ringar, vilka blivit kallade älvdansar och återfinnas mångenstädes. Dessa ringar äro likväl icke alltid beständiga utan kunna försvinna för att åter bliva synliga å andra närbelägna platser. I parken vid nya lasarettet i Linköping finnas tre dylika älvdansar sedan så lång tid tillbaka, man kan minnas. Älvdansarna få icke på något sätt orenas, särskilt efter solnedgången, ty den som det gör kan lätt få »älvblåst» eller »älvskott», en sjukdom, som säges uppkomma genom älvornas utandning på människorna. För att förekomma dylik sjukdom och blidka de onda makterna skola offer givas, vilket bruk säges förekomma än i dag i vårt land. I Östergötland har jag dock icke kunnat få kännedom om, att dylika offer numera begagnas. Dylika offer lämnas vid de s. k. älvstenarna, vilka äro så beskaffade, att

[1] I vad O. här säger kan man inte annat än spåra hans förklarliga hätskhet mot Luther och hans tyska fädernesland.

en sten, ofta ett större block, vilar på andra stenar. Å det övre stenblocket finnas på överytan skålformiga fördjupningar. Offren ske under läsande av böner samt med insmörjande av svinfett i fördjupningarna eller ditläggande av slantar, knappar, nålar, linnelappar av den sjukes kläder eller andra obetydligheter. Om någon sjuknat i vatten, skola offren nedsänkas där. Offren böra helst försiggå i solnedgången eller på natten till en torsdag!

Det händer, säges det, att älvorna utföra sin dans även i vattnet eller också i någon stuga, där man till natten plägar sätta fram rent vatten till dryck åt dem.

Brudfolk sägas vara utsatta för älvornas avund, och därför bars det i kläderna på bröllopsdagen starkt luktande örter, såsom vitlök, vendelrot och dylikt. Vid passerandet av grindar och korsvägar var största faran.

Älvarne omtalas såsom synnerligen musikaliska. De voro även skickliga vapensmeder. Konstnärliga arbeten, såsom armringar av guld m. m., tillverkades av dem och kallades älvaklenoder. Älvorna hade sin bostad i vatten, jordhöjder, under stora träd eller i ängar, helst i närheten av bostäderna. Så kallade älvträdgårdar omtalas. De voro förtrollade. Många sägas ha sett sådana och njutit av deras makalösa frukter, men då de ville besöka dem än en gång, kunde de icke hitta dem. De voro försvunna. Älvarne och älvorna vårdade sig med omsorg om i jorden befintliga frön samt om plantorna, sedan de kommit upp. Här och där växande träd och buskar klipptes och ansades. Dessa växter fingo icke röras eller skadas av människorna, ty då kunde sjukdom följa. Den om sommaraftnarna ur träsken uppstigande dimman kallades älvrök.

Guden Frej och älvsläktet stodo i förbindelse med varandra. Han bodde i Älvhem, som han fått i gåva av gudarne. På grund av denna förbindelse intogo dessa andeväsen främsta platsen bland andarna. Både vad godt och ondt, som hände människorna, kom från dem.

I Olof den heliges saga berättar Snorre Sturlasson, att isländaren Sigvat i början av vintern omkring år 1018 företog en färd till Götaland. Sedan han lämnat Norge, for han först till Ed vid Göta älv. Därefter begav han sig genom Götaland och kom en afton till Hov (enligt 1900 års upplaga av Snorre Sturlassons Kongesagaer, översatt av G. Storm, nu Storehov sv. om Skara i Skånings h:d och Västergötland). Vid gården var dörren stängd, och han jagades bort av hedningar, som sade, att där var heligt. Han gick då till en annan gård, men där stod husfrun i dörren och bad honom icke komma in, ty där hade de offer åt älvarne. Vi äro hedningar, sade hon, och om ni kommer in, frukta vi ovänskap av Oden. Därmed jagade hon Sigvat från gården alldeles »som om han varit en ulv».

Blåkullafärder. Under åtminstone ett par århundraden har tron på och övertygelsen om verkligheten av Blåkullafärder varit utbredd inom

stora delar av Europa. Och tilldragelsen synes överallt varit i det hela tämligen likartad. Övertygelsen var så bestämd hos mången, att de funnos, vilka frivilligt erkände, att de i »Blåkulla» ingått förbund med satan och där deltagit i gästabud, ävensom att de dit fört andra, ehuru dödsstraff för dylikt var den stadgade lagliga påföljden. Det var en tidens andliga sjukdom, som spridt sig liksom en svår farsot, mest hos kvinnor och barn men även hos män, t. o. m. bland de lärde.

Fryxell omtalar i sina *Historiska berättelser*, hurusom en Eurenius, då lektor, sedermera prost, påstod sig en gång ha blivit förd till Blåkulla, och det icke i barndomen utan i sin bästa ålder, vid en tid, då han var domkapitelsledamot. En annan händelse, som på sin tid väckte mycken uppmärksamhet, var att juris professorn Karl Lundius samt assessorn och häradshövdingen Anders Stiernhöök påstodo sig i en berättelse till konungen ha båda på en gång en natt sett satan tvenne gånger i det rum, de gemensamt bebodde. Båda voro domare i trolldomskommissionen samt kända för lärdom och förstånd.

Visserligen funnos de, vilka uttalade som sin åsikt, att anledningen till denna vidskepelse var oreda i uppfattningen och något slags inbillningssjukdom. Men dessa hörde till mindretalet.

Av 1669 års rådsprotokoll erfares, att riksrådet Sten Bielke vid rådssammanträde omnämnde, att i hans hus var en tjänstekvinna, som varit bortbytt, samt att hennes kropp därefter hade märke av satans tänder. Riksdrotsen Per Brahe ansåg däremot vidskepelsen vara beroende på förvillelse samt rådde till skonsamhet och att icke göra för mycket väsen därav.

Det var i påskveckan, kallad Dymbel- eller i Östergötland Dymmelveckan, som dessa märkvärdiga Blåkullafärder sades försiggå. Hävdatecknaren Johan Loccenius, som var född 1598, säger i sitt arbete »Antiquitates Sveo-Gothicæ», att Dymbel betyder »den tysta veckan». Andra säga »stora veckan». Var dag hade sin särskilda betydelse, och dagarne kallades därför Blåmåndag, Vitetisdag, Askeonsdag eller Dymmelonsdag, Skärtorsdag och Långfredag. På Blåmåndag sades skator begiva sig av till Blåkulla. En del stannade där kvar för att spela vid häxdansen. Andra återkommo Skärtorsdagen med nackfjädrarna avplockade. De hade bud till häxorna. Dymmelveckan var förr en ovanligt tyst och stilla vecka utan några nöjen. Ett avbrott voro de gevärsskott, som flitigt plägade avlossas för att hämma påskresorna. Till veckan hörde därjämte att noga förvara all redskap, som användes vid bakning, de vanliga sopkvastarna och såstången, på det blåkullafararna icke skulle kunna taga dem till färdemedel. Linböstlar skulle gömmas, och till blekning utlagda vävar skulle intagas för att icke vävnaderna skulle skadas. På Askeonsdag skulle åtminstone efter solnedgången spiselelden vara utsläckt, så att icke någon rök steg upp ur skorstenen. Skärtorsdags afton ansågs särskilt såsom hemsk. Stål lades då i sängarna, och man bar även gärna stål på sig i fickorna. Stål

lades även hos kreaturen, och korstecken sattes över alla dörrar. Det vakades i »fejset», och det ritades med tjära kors å mularna, allt för att djuren icke skulle bliva förgjorda eller för att de icke skulle komma till användning som fortskaffningsmedel. Det var nämligen denna afton, som blåkullafärderna företogos. Färden skedde ridande på kvastskaft eller gressel, vilka för att fort komma fram insmörjdes med ett visst slags i ett horn förvarad salva. Vägen togs genom skorstenarna under, såsom det blivit sagt, upprepandet av orden; »I satans höga namn rätt upp och ut förbi var knut till världens slut». Vid avresan stannade de, sades det, i kyrktornet för att skrapa malm av kyrkklockorna. Inom vissa orter plägade blåkullafararna hava förning med sig, bestående förnämligast av smör, vilket uttryckligen benämndes »smörtionde». Satan sades själv avsmaka smöret samt inskrev med en av sina klor, vad han bekommit, ävensom varans beskaffenhet.

Om en blåkullafärd i Kinds härad berättar Rääf i sin Ydrebeskrivning följande av honom upptecknade sägen: Nära vid Kölefors bodde i en enstaka belägen stuga en gammal gumma, som under Dymmelveckan plägade göra blåkullafärder. Dagen för den bestämda resan hade hon med den bekanta salvan smort sin redskap ävensom sina skor för att farten genom luften skulle gå snabbare och mer obehindrat. Då hon mot skymningen satt ensam och väntade den gynnsamma stunden, kom en annan kvinna till henne, som trött av sin vandring och våt av regn begärde husvara över natten eller åtminstone att få vila och torka sina skor, vilket senare beviljades för en kort stund. Mörkret inföll emellertid, och när den främmande gjorde sig i ordning att gå, tog hon fel skor och satte på sig de insmorda. Knappt var hon kommen utanför dörren, förrän skorna drogo benen i vädret och ställde gumman på huvudet utan att förmå lyfta den tunga kroppen, då hon saknade det vanliga ridtyget. Icke heller förmådde hon draga ned sina dinglande ben. På detta sätt kämpade hon och skorna om överväldet hela natten, än släpande sig ett stycke, än kvarhållande sig i rötter och buskar. Så fortfor det ända till morgonen, då en vandrande karl kom henne till hjälp på hennes klagande rop. Med en stake petade han bort skorna, som genast flögo upp i luften, under det gumman föll maktlös ned i den grop, där hon vid tillfället befann sig. Denna grop kallas ännu Trollkonediket.

Färden till Blåkulla sades vara endast en kort luftfärd. En finsk hustru stod 1675 i Stockholm inför rätta för en dylik färd. Den beskrivning, hon gav på denna sin färd, berättas av I. Simonsson i Sv. D. på följande sätt: När hon en söndagsnatt låg i sin säng, tyckte hon sig plötsligt »likasom borttagen och visste intet annat än hon skulle segla på en skuta emellan berg och dalar, till dess hon kom in i ett hus, som var svart och mörkaktigt, varest hon fann före sig elakt och slarvigt folk, som bådo henne sitta. Då hon förskräckt anropade Frälsarens namn,

befallde de henne i väg, varvid hon tyckte sig komma på förra vågen och åter begynna att segla och skaka, vilket skedde med sådan stöt, att hon intet annat visste, än att hon skulle gå i hundrade stycken. Stundom gick hon högt, stundom lågt, och när det vände igen med samma seglande och skakande, kom hon sig åter före och vaknade i sin säng klockan vid pass ett, varandes helt lam och sönderkrossad.» Vid ett annat tillfälle berättade samma kvinna, att färden skett på ryggen av någon, vilken visste hon ej, som sprungit fyrfota. I Blåkulla hade hon blivit bjuden på mat, som serverats på långa käppar.

Över huvud berättades det vanligen, att det gick ganska hemtrevligt till i Blåkulla, och de ditförda människorna utförde där sina borgerliga sysslor, ehuru vanligen på ett bakvändt sätt. De sydde, tvättade, kärnade smör eller ystade o. s. v.

Vad nu den finska hustruns bekännelser beträffar, kan man icke gärna draga annat än den slutsatsen, att hon på grund av en uppjagad inbillning livligt drömt de händelser, vilka hon sedan fullt och fast trodde sig ha genomlevat.

Med skäl frågar sig litet var, huru sådant kunnat hända. Att bildade personer sade sig varit i Blåkulla eller att de sett satan kan icke bero på annat än något slags sjuklighet eller på livliga drömmar. Andra åter blevo på grund av avund, elakhet eller grannosämja falskt anklagade för dylik vidskepelse. Det var icke endast kvinnor, som blevo utsatta för dylika angivelser. Även män kunde bliva anklagade för blåkullafärder och inblandade i dylika rättegångar. Många fingo också oskyldigt lida utan all skuld till det, för vilket de ställdes till ansvar.

Den största faran med dessa omtalade färder ansågs ligga däri, att de s. k. häxorna vid sin färd till Blåkulla togo ett eller flera stulna barn med sig, vilka där, som det sades, fingo förskriva sig åt satan för evärldelig tid. I Stockholm anordnades enskilda vakstugor för barn, vilka voro anfäktade av djävulen. Men dessa synas mer bidragit till utbredande av det onda än tvärtom. Här lästes och sjöngs hela nätterna för barnens säkerhet. Men då illviljan sökte komma åt någon, jagades barnens inbillning upp, och de skrämdes att vittna, att de av den anklagade blivit förda till Blåkulla. Myndigheternas, icke minst prästers, uppträdande i dessa anfäktelsens tider orsakade ofta en hänsynslös och omänsklig behandling av de anklagade, för saker, i vilka de otänkbart kunnat vara delaktiga.

I vår tid inser man detta, och påskgummornas färd till Blåkulla har övergått till ett skämt, för vilket kvinnorna, särskilt de äldre bland dem, utsättas av vänner och bekanta. På Aske- eller Dymmelonsdag börjar ungdomen med att på ryggen, på vem de komma åt, fästa en pappersstrut eller ännu bättre, om man så har, en klöv av svin eller annat djur. Bådadera äro avsedda för förvaring av den ovan omtalade salvan. Pap-

persstruten har även blivit nämnd såsom respass för färden. Dessutom är det ett vanligt gyckel att till bekanta sända påskhälsningar å brevkort, å vilka framställas mer eller mindre anskrämliga anspelningar å Blåkullafärden (fig. 9).

Bäre eller **Bjäre** var ett trolldjur, som antingen hade form av en boll eller ett trådnystan eller även och detta oftast, av en hare, kallad mjölkhare. Någon gång hade den skepnad av en fågel. Bjärarna användes av trollpackorna till hjälp vid deras häxerier. Dylika trolldjur bekommos av häxorna vid deras besök i Blåkulla, eller också födde de dem efter sina besök där. Satan var då de nyföddes fader. Emellanåt förfärdigade trollpackorna själva sina bjärar. De tillverkades av en strumpholk eller av nio olika slags tråd eller trasor eller av tre stickor, vilka vardera på en torsdag förut skulle ha bränts i båda ändarna. Vid tillverkningen användes gärna delar av ett såll. Dessa mjölkharar utsändes för att dia andras kor. En så diad ko blev sedan »sint», d. v. s. lämnade icke vidare någon mjölk från sig. Då haren fått tillräckligt med mjölk, återvände han till häxan, där han sprutade ut mjölken i för detta ändamål framsatta kärl. För att förekomma detta sattyg plägade korna stängas in för att bliva rökta. Ett annat sätt var att före utsläppningen på bete låta dem svälja bollar, gjorda av tjära, varmed djuren även beströkos i form av kors. Ännu ingivas korna före utsläppandet på många ställen s. k. »libbersticka», en växt som för detta ändamål finnes planterad vid gården. Dylika harar gingo icke fria för jakthundarna, men de voro svåra att skjuta. Lyckades en jägare med sitt skott, fann han endast de tre brända stickorna. Besläktade med bjärarna voro *pukarna*, som i form av ullgarnsnystan drogo mjölk från andras kor.

9. Nutida skämtkort vid påsktiden.

Djuren hava givit anledning till många sägner och bruk, vilka bära vittne om en viss förbindelse mellan människornas och djurens liv. Åsikten om, att det är ett bevis på råhet att onödigt plåga djur, är allmänt utbredd, men det kan icke förnekas, att en illvillig behandling av dem ändock understundom förekommer. Några av de mångtals förekommande utsägelserna om djuren omnämnas här.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

Ekorren. Springer en ekorre över vägen, där man färdas fram, båda detta otur, och man bör därför vända om.

Fåret kan, om man får tro sägnen, göras osynligt. Det berättas, att vid Billerna bergskedja å Vållingstads ägor i Ö. Husby socken hade ett får blivit bergtaget. Ägaren var för tillfället borta, men hans hustru och son sökte förgäves efter detsamma. De voro även vid berget, där de hörde fåret bräka, men kunde icke se det. Då mannen kom hem, omtalades förloppet, och de gingo då gemensamt ut för att söka. Mannen, som varit utsatt för dylik händelse förut, tog en stålyxa med sig. Då de kommit fram till berget, fingo de på grund av det medtagna stålet genast syn på fåret, varjämte de på grund av spår sågo, hur fåret gått i en rundel hela tiden!

Grodan, kallad Tåssa eller Klåssa, sades vara konungadotter samt förvandlad av troll. De sades av andra vara förvandlade möjungfrur, varför de icke borde skadas eller dödas. I så fall hämnades de genom att dia kor, vilka de även gåvo svårläkta sår.

Göken. Om denna fågel föres mycket tal, och många visor äro skrivna om honom. Göken är en av vårens budbärare. Han emottages också ännu i dag med särskilt firande, s. k. gökottor, åtminstone inom Östergötland och de närmast angränsande provinserna. Dylik gökotta tog vanligtvis sin början redan kl. 2 på morgonen, men innan man gick ut för att söka få höra göken gala, måste någon förtäring intagas, något att dricka, den s. k. dårklunken, samt en bit bröd, kallad dårbiten. Om man nämligen får höra göken gala, då man är fastande, säges det, att arbetsförmågan för hela året blir förminskad, eller kan man rent av komma att sluta sitt liv före årets utgång. Vid gökottan var man åtminstone förr gärna klädd i något rödt, antingen en klädning, ett förkläde, en halsduk eller något annat rödt klädesplagg. Även borde var och en ha en slant eller något stål i fickan. Dessa gökottor försiggå på någon angenäm plats i gröngräset, dit matkorgar medföras. Kaffe är en viktig del av matsäcken.

Första gången, man på våren hör gökens ku-ku, kan lyssnaren få veta något av vad som närmast kommer att tima. Härom heter det:

Västergök är bästergök,
Östergök är tröstergök,
Norrgök är sorggök,
Södergök är dödergök.

I vissa orter heter det »Sörgök är smörgök», vilket skall betyda ett godt år för tillverkningen av smör inom orten. Man kan även få höra annat av göken, om följande fråga framställes:

Gök på kvist, säg mig visst,
Hur många år, jag leva får?

Svaret blir beroende av huru många gånger göken gal. Varje ku-ku betyder ett år. Bliver svaret ogynnsamt, får man trösta sig med att göken icke alltid spår sant. Man kan även få veta, huru många år man har kvar, innan man blir gift. Härvid önska de unga flickorna naturligtvis, att gökens galande skall bli så kort som möjligt. Bliver detta otillbörligt långt, ligger den trösten till hands, att göken satt på orätt kvist, och då har spådomen ingen betydelse. Man kan även önska sig något av göken. Den, som lyckas slå armarna omkring det träd, i vilket göken sitter, samt, under det göken gal, hinner att önska sig tre saker, får dessa önskningar uppfyllda. Om någon lyckas omfamna gökträdet och under galandet hinner läsa »Fader vår» tre gånger, bekommer den bönläsande en underbar kraft att lätta barnsbörd eller i övrigt att bota sjukdomar med att lägga händerna på de sjuka eller knyta sitt strumpeband på dem.

Vid dessa gökottor roar sig ungdomen med lekar, såsom att »slå datten», änkleken, sista paret ut, hök och duva m. m. Det dansas ringpolska, långpolska och andra danser. De äldre gå omkring i nejden för att plocka vårblommor o. s. v. Gökblommorna äro vid denna tid ännu icke färdiga, men vid midsommartiden plockas en bukett av dem, och denna säges bringa lycka för ett helt år.

Låter göken höra sig på bar kvist, skall det båda dålig årsväxt. Därför önska alla, att göken icke skall börja gala, förr än träden hunnit grönska, ty då blir grödan god. Om någon skjuter en gök, dröjer det många år, innan han får höra någon gök gala. Efter midsommaren tros det att göken förvandlas till hök eller falk. Oaktat förvandlingen fortfar denne att gala sitt ku-ku.

Haren. En om sitt barn liknöjd moder kallas harhona. Havande kvinnor böra icke få se harar, ty då bliva barnen harmynta. »Harkalaset» benämndes förr en fest, som försiggick, då den sista plantan å tobakslanden, där sådana funnos, skördades. Benämningen anses kommen därav, att på åkerfältet, såsom redan omnämnts, ansågs i hednatid finnas en växtlighetsgudom i skepnad av en hare eller något annat djur. Under skördandet förflyttade sig denna gudomlighet efter hand till sista plantan, där den skulle omhändertagas för att sedan anrättas och uppätas vid en kultfest (se s. 28).

Hunden. Denna människornas trogna vän och följeslagare ända sedan forntiden har, säges det, förmågan att se spöken. Djuret bliver då oroligt och tjuter. Håren resa på sig. Han förblir stillaliggande, där han är. Kommer husbonden i någon fara, varnar hunden honom med tjut.

Hästen. Möter hästen en gast eller något slags trolltyg, ser han genast detta, ehuru det är osynligt för människor. Hästen börjar darra och skälva samt frustar oroligt, och det är då nästan omöjligt att få ho-

nom att fortsätta färden. Bäst är då, säges det, att låta hästen gå som han önskar. Försvinner otyget, fortsätter hästen utan vidare sin väg.

Gastar och troll kasta sig gärna upp i förbifarande åkdon, men de äro så tunga, att hästarna icke orka draga dem. Maran rider understundom hästarna, vilka då löddras av svett.

Att spika upp en skjuten uggla, fladermus eller skata över stalldörren eller att hänga stål över spiltan säges vara goda medel för hästarnas trevnad och sundhet. Den, som hittar en hästsko, en spik eller något annat järn, bör taga vara därpå. Det anses som en god varsel. Järnet var på sin tid en i hög grad betydelsefull uppfinning, och detsamma hölls därför heligt av de gamla folken. På grund därav var det, som det redan då ansågs medföra lycka. Särskilt har hästskon alltid ansetts som ett lyckobringande skyddsmedel.

Hästen anses bringa sin ägare lycka, en åsikt, som tillkommit genom den tillit och kärlek, som de flesta hästägare hava för detta sitt djur.

Det är väl i samband med denna känsla för hästen, som man i långliga tider icke kunde förmå sig att äta hästkött (se s. 29). Den, som slaktade en häst, blev ursprungligen rent av föraktad. Detta »skamfulla och vanhederliga» arbete tillhörde den s. k. »nattmannen» att utföra, varjämte han var skyldig att avdraga den slaktade hästens hud, liksom han efter anmodan även var skyldig att draga huden av hundar och kattor. Nattmannen benämndes även »rackare», och med honom ville under forna tider ingen komma i beröring. Han fick inte äta vid samma bord som de övriga tjänarne eller »hederliga» människor. Den, som begagnade samma skedar och övriga servis som nattmannen begagnat eller den, som drack ur samma skål som han, fick även del av det förakt, som i långliga tider visades nattmannen.

Var det någon annan än nattmannen, som slaktade och flådde en häst, fick han därav lida mycken smälek.

Nattmannen var jämförelsevis väl avlönad. Som ex. må anföras, att han i Linköping hade boställe. I den år 1863 bestämda staten för magistraten stadgades, att för »en nattman, som hade boställe», skulle utgå 5 riksdaler i årlig lön. Nämnde nattmans boställe var beläget något till höger om landsvägen strax utanför den s. k. Hunnebergstullen. Nära intill var »kattbrunnen» belägen, där kattor plägade dränkas. Något obehag för den, som slaktar hästar, förekommer sedan länge icke.

Igelkotten giver ett hem, där han tagit sin bostad under någon yttertrappa eller dylikt, trevnad. Därför bör litet mjölk utsättas åt dem om aftnarna.

Katten. Springer en katt tvärs över vägen, där någon människa färdas fram, bådar det otur. Bäst är då att vända om eller spotta tre gånger och säga »tvi». Det säges, att då blixten slår ned, träffar den

gärna svarta kattor. Detta är beroende av, att trollen gärna taga på sig en svart katts skepnad, och åskans uppgift säges vara att förgöra trollen.

Ormen kryper understundom in i människors mun. Den, som blivit utsatt för något sådant, skall lägga sig framstupa med munnen över en gryta, innehållande varm rykande mjölk. Då ormen känner lukten härav, kommer han fram för att dricka av mjölken. Slår någon en orm, utan att den dödas, hämnas ormen. I äldre diktning återfinnes ormen såsom vaktare av jordade skatter. En avart av ormsläktet är *Lindormen*, även kallad *Vita ormen*, vilken har sin vistelse i lindträd. Denna orm visar sig sällan, enligt sägnen endast en gång under varje århundrade. Lindormen kan endast besegras genom hemlighetsfulla medel. Men lyckas någon att kraftigt fatta honom mitt om hans kropp, kryper han ur sitt skinn. Endast genom att slicka på detta ansågs även den olärde få insikt i att förstå örters och stenars kraft att bota sjukdomar. Men lyckades någon genom trolldom att övervinna djuret i sin helhet, kokades av detsamma en trolldryck, vilken vid förtärande gav stor vishet i att förstå naturens företeelser. Det ansågs, att lindormen ringlade omkring i jordens dolda inre, där han insög hemlighetsfulla krafter från trädens och buskarnas rötter ävensom från andra föremål, som han vidrörde under sitt slingrande fram. Medelst den tillredda trolldrycken övergingo dessa krafter till människor. *Sjöormen* är ett underdjur, som bl. a. omtalas av Olaus Magnus omkring mitten av 1500-talet. O. angiver djurets längd till en och en halv mil! I vår tid har det varit mycket tal om en sjöorm med en längd av omkring 30 meter, vilken man sett på avstånd men aldrig kunnat fånga eller döda. Rääf berättar i sin Ydrebeskrivning: Omkring 1808 visade sig i Sunds Lillsjö en sjöorm av 12 till 14 alnars längd, tjock som ett smalare lår med ett huvud stort som på en gris, simmande från Holmen åt Ranskens kulle. Flere 1843 levande personer påstodo sig ha sett detta djur, fastän på något avstånd.

Även i den större av Sundsjöarna förmärktes ungefärligen samtidigt ett dylikt ormdjur, liggande på vattnet i en ring av omkring 2 alnars tvärlinje. Av ungefär samma storlek beskrives den orm eller s. k. drake, som omkring 1826 upptäcktes av en åbo i N. Rakelstorp och en torpare. Ormen befanns liggande i en vid ring under en granbuske på Grindalstorpets mad under säteriet Ledamålen invid sjön Raklången.

Från bäcken emellan Ekeby och Björnsnäs i Kvillinge socken plägade enligt sägnen förr en sjöorm komma upp i land och äta upp fåren vid Björnsnäs. En av gårdens ägare var en gång ute på en ridtur, då han fick se ormen. Han beredde sig då att skjuta odjuret, men ormen förekom detta genom att sluka både häst och ryttare!

Oxen och *kon*. Dessa djur trivas icke, då de förflyttas från ett ställe, där de länge haft sin tillvaro, till ett annat. Om en ko får hårdt juver, skall detta tre gånger strykas med en grästen, så försvinner svulsten.

Stenen återlägges på sin förutvarande plats efter begagnandet. Särskilt lämpliga härtill anses s. k. åskviggar vara. Då en ko första gången föres in i ladugården, bör hon gå över stål. Därför brukas att, då ny ladugård uppföres, ett knivblad eller något dylikt lägges under tröskeln, på det stål alltid skall finnas i dörröppningen.

Oxarna — liksom hästarna — böra, då vårbruket skall börja, få del av från julen gömdt bröd. Därav bliva de starka.

Fordomtima tillades alla ting och djur förmågan att tala. Senare var det djuren och slutligen bland dem endast kor och oxar, som hade denna förmån, och detta särskilt klockan tolv natten till juldagen. En bonde lyssnade en gång, berättas det i Järstads socken, på boskapens samtal. Ett av kreaturen yttrade sin fägnad över det goda foder, som de under vintern skulle få, enär en del säd ännu fanns kvar i halmen. Ett annat kreatur, som var mera »förslugt», menade på tro, att vintern ännu icke var förbi, och att det kanske kunde hända, att de före dess slut finge svälta. Bonden, som hörde deras tal, lät då omtröska halmen, varvid han fann riktigheten av kreaturets utsago. Fodret blev emellertid därefter så magert, att boskapen blev utresen och dog bort.

För otur med boskapen hyser landtmannen i allmänhet mycken farhåga. Vidskepelsen kommer härvid icke så sällan fram. År 1879 anhöll en fornforskare hos innehavaren av Bankeberg i Vikingstads socken att få hjälp av hans folk för att resa en i trädgården befintlig större granithäll. Denne tordes likväl icke lämna den begärda hjälpen, ty kreaturen kunde då råka ut för ondt och bliva sjuka, menande att fornforskaren, som ej ägde några kreatur, hade lättare att resa stenen.

Rovfåglar såsom korpen och örnen omnämnas i förfädrens dikter såsom oskiljaktiga från slagfälten. De visade sig redan vid en krigares födelse, och de följde honom sedan från den ena slaktningen till den andra, där de släckte sin hunger med de fallna kämparne. Dylika fåglar äro framsynta i avseende å dödsfall.

Räven. En bakslug rödhårig människa jämföres med räven. Räven anses vara icke blott slug utan även så pass klok, att han låter fåren vara i fred, då dessa vistas i sin kätte. Hönsen vågar han sig dock på i deras hönsgård.

Spindeln. Spindlar få aldrig skadas eller dödas. Om man får se en liten svart spindel gå fram och åter på sina kläder, betyder det tur.

Storken. Då ett barn födes, säges det, att storken kommit med detsamma. Detta är oberoende av, om storkar hava sin tillvaro inom orten eller icke. Barnen sägas även vara hittade i någon närbelägen källa. I fornsvenska rimkrönikan kallas storken Odensvala.

Svalan bör icke ofredas, ty detta medför olycka. Att döda en svala anses mycket farligt. Då svalan flyger lågt, blir det regn. Svalorna voro i gamla tider tärnor hos en prinsessa, från vilken de tillägnat sig sax och

silke. Till straff härför förvandlades tärnorna till svalor med saxen i stjärten och silkesnystanet under halsen. Detta berättas även om vipan.

Skälet varför svalan icke skall ofredas är, berättar sägnen, att på Frälsarens kors satte sig en svala, som sorgset såg ned på den lidande och kvittrade: »Hugsvala, svala, svala.» Därav fick hon sitt namn. Välsignelse skulle därför följa henne överallt. På många runstavar betecknas korsmässan med en svala. Vid korsmässan om hösten fara svalorna sin väg, och vid samma tid om våren komma de åter.

Svinet. Om det första, man möter vid en utfärd, är ett svin, bådar det lycka.

Svinet skall slaktas vid nymåne, enär det då sväller ut vid anrättningen. Vid nedan slaktadt svin krymper ihop.

Tordyveln (se sid. 20).

Tuppen och *hönan.* Tuppen sättes understundom överst på kyrktornets spira. Skälet härtill är, att fordom nedgrävdes en tupp under grunden, då en ny kyrka uppförde s. Tuppen blev sedan, sades det, en vaksam ande över templet. Å Kisa kyrkotak är ett dubbelkors av järn och därpå en väderhane av förgylld kopparplåt med följande inskrift:

Jag Kisa tupp Har satt mig upp,
Av kristlig vaksamhet en bild.
Ty se på mig Och vakta dig,
Så att från synd du varder skilld.

Tuppägg omtalas. Ett dylikt värper tuppen, då han fyllt tolv år. Detta ägg bör icke utliggas, ty då bliver därav en skorpion, d. v. s. en kräftlik insekt med en å stjärten befintlig giftig gadd.

Hönan skall läggas å udda antal ägg samt ha huvudet vänt åt väster.

I regel är det kvinnfolket, som sköter och vårdar hönsen. På vissa orter inom Östergötland säger den, som lägger hönan på äggen, följande:

Jag lägger min höna på femton ägg
Och sätter min fot på femte vägg (stockvarv).
Då tretton hönor det blir och en tupp!

Ett ägg, s. k. rötägg, blir utan kyckling.

Upphör hönan under liggningstiden att förskaffa sig föda, skall hon lyftas ur balen och ställas framför god hönsmat. Vill man skydda hönsen för höken, uppsättes å hönsgården en till en lång stång överflyttad kvast, med vilken sopats jul-, påsk- och pingstdagarna. Hönan bör alltid få behålla tre ägg i sin bale, även om dessa endast äro förfärdigade av trä. Det säges, att hon icke kan räkna längre än till nämnda tal.

Tvestjärten säges vilja söka sig genom öronen in i människornas huvuden för att där föröka sig.

Vargen. Dessa djur kunna av onda kvinnor förvandlas till karlar, vare sig för vissa år eller för skiftande tider. En sådan är, under det han går varg, såsom benämningen lyder, grymmare än andra, ehuru han bibehåller mänskliga medvetandet. Han återkommer efter förvandlingens slut eller under dess mellantider till sina vanliga förhållanden men förblir alltid nedslagen och folkskygg. Fälles en sådan under vargskepnaden, finnes alltid något, som visar hans rätta natur.

Åkerhönan eller *Jungfru Maria nyckelpiga* säges »märka nya kläder», då hon kryper fram och åter på en människas kläder, samt handskar, då hon kryper på handen. Om hon flyger sin väg, då man sjungande beder därom, bådar det vackert väder, och det väderstreck, åt vilket hon flyger, skall iakttagas, ty därifrån kommer fästmannen eller fästmön. Detta sändebud från Jungfru Maria spår också årets blivande skörd. Åro hennes prickar flera än sju, bliver dålig årsväxt, men äro de färre, blir riklig skörd.

I sammanhang med ovanstående må nämnas, att vidskepelsen säger att allt — vare sig djur, timade tilldragelser eller namngivna platser — som möjligen i ett eller annat förekommande fall kan medföra fara eller skada, icke får nämnas vid sitt rätta namn utan betecknas med något annat. Så benämnes *Björnen*: Gammeln, Gubben, Nalle eller Storfar, *Ekorren:* Kurre, *Haren:* Jösse, *Hunden:* Vov-vov, *Hästen*: Putten-pojken, *Hönan*: Pullan, *Katten:* Kisse, *Kon*: Kossa eller då det gäller flera: Kossötera, *Lus*, *Mygga* och *Råtta*: Frat eller Ohyra, *Oxen*: Buuh, *Räf*: Gullfot, Mickel, Rumpen, Skogshund, *Svin*: Nasse, *Tjuren*: Mulle, *Varg*: Gråben, Tuss, *Vessla*: Den lilla eller Jungfru, *Örn*: Spännare o. s. v.

Vissa av dessa namn begagnas även som smeknamn, då man talar till djuren.

Djävulen. Våra förfäder voro av allt att döma fullt övertygade om, icke blott att det gudomliga väldet hade makt att kasta sig in i och bestämma över människornas görande och låtande utan även att djävulen och hans tjänsteandar omedelbart och oförmärkt smögo sig in i de mänskliga förhållandena och levnadsomständigheterna för att leda dem till det onda. Uppfattningen om djävulen var för övrigt den, att han så tillvida uppträdde i dubbel måtto, att han dels var den för evig tid bundne och fjättrade mörkrets och helvetets furste, dels att han i olika skepnad gav sig tillkänna såsom dennes tjänsteande, med fullkomlig frihet och förmåga att vara allestädes närvarande, och som alltid var färdig att fresta och söka förföra till allt ont. Detta var en från hednatiden nedärvd föreställning, ty Loke omtalas i gudasångerna dels såsom jättarnes lömske bundne härskare dels som den frie frestaren. I »Valans visdom» heter det i förra fallet: »Vid heta källors kittel i lunden låg lömske Loke bunden», och i senare fallet: »Ett skepp från öster på skimrande bölja bär Mis-

pells ledning med Loke till rors» samt i »Trymskvädet», där det bl. a. säges: »Då flög Loke, tills han ljungat utom jättars värld.»

Tron på denne i helvetet bundne mörksens furste, djävulen, Satan eller Skam, vilka namn han bar, samt hans tjänares omedelbara ingripande i människans liv bör väl nu kunna anses vara helt och hållet försvunnen ur folkmedvetandet. Men att denna övertygelse fanns länge framgår bl. a. av följande:

I Scriptores rer. sv. finnas tryckta berättelser ur *Miracula b. Birgitte och b. Katarine.* H. Hildebrand har i en uppsats »Ur medeltidens vardagsliv» upprepat dessa, och jag anför här efter honom nedanstående.

En tio års gosse hade under sex långa år varit besatt, då man omsider beslöt sig för att föra honom till Vadstena, i hopp att fru Birgittas helighet skulle kunna utverka för honom helbregdagörelse. När de kommit fram, lade de gossen på marken utanför kapellet. Han låg där på rygg med armar och ben korslikt utspärrade och stirrade med vidöppna ögon uppåt, dock utan att se något. Folk strömmade naturligtvis till. Man var under medeltiden måhända en portion nyfiknare än nu, och man såg häpnadsväckande ting. Ena stunden började magen svällas Den blev allt större, och den högsta delen flyttade sig än hit än dit. Det såg alldeles ut, som om ett djur sprungit av och an därinne. Bröstet slog som ett segel piskat av vinden, slog så våldsamt som om det icke funnits ett enda ben i bröstkorgen. Kroppen lyftes i en båge från marken, så att den stod fri utan andra stöd än hjässan och fötterna — samma ställning, säger mirakelberättaren, som tjuvar antaga, då de äro lagda på stegel och hjul. Så fortgick det tisdagen, onsdagen, torsdagen, fredagen och lördagen. Omsider under natten till söndagen kom en svart hund framspringande — det var djävulen — och man hörde hunden säga: »Min käre stallbroder, gack ut, ty eljest väntar oss snarligen stor skam och skada.» Och då kröp ur gossens mun en tjock orm, som, sedan den krälat bort ett stycke, förvandlades till en bock, vilken ögonblickligen störtade ned i sjön och försvann.»

Många vittnen åberopas, tillägger H. »De onda andarne under djurskepnad, och de ord, som talades, torde väl ha varit sedda och hörda av någon, som var begåvad med sinnen mottagliga för övernaturliga syner och ljud, och de övriga trodde, vad denne hade att förtälja. För övrigt var denna tid inbillningskraften synnerligen rik. Så vidunderliga företeelser som den stackars gossens sjukdomsymptomer tarvade en förklaring, och denna blev ej fullt fattbar för den tidens människor utan att klädas i en yttre gestalt.»

En annan berättelse omtalar, att en flicka ända från barndomen hade lidit svåra anfäktelser i sömnen. Om morgnarne ville hon för föräldrarna berätta, vad som vederfarits henne, men då var alltid hennes mun läst. Hon kunde icke frambringa ett ord. Man tillkallade en klok gumma, som

gjorde över henne sina konster, men hon blev sämre i stället för bättre och såg djävulen uppenbara sig i gestalt av varjehanda djur, hästar, vargar, hundar och ormar. En klok gubbe tillkallades, som läste över henne och band hemlighetsfulla ting om hennes hals, men hon blev alls icke bättre. Emellertid växte hon upp och blev, trots sjukdomen, gift. Då kom det till en kris. Tre dagar därefter kom djävulen, som icke kunde tåla, att hon ingått i det heliga äkta ståndet, slog henne så att hon föll omkull samt snörde samman hennes knän, så att hon ej kunde skilja dem åt, ej gå. Detta skedde år 1375. Följande året fann man det nödigt att söka bot och begav sig till Vadstena med den sjuka. Djävulen, synbar endast för patienten och klädd som en herreman, sluter sig till sällskapet och springer omkring, men har den oturen att halka på isen och falla kull. Kvinnan berättade detta för sina följeslagare, vilka brusto ut i gapskratt. Djävulen, förgrymmad däröver, fattar då en man i fötterna och slår honom handlöst i isen. En annan slår han med ett tillhygge för munnen. När de under vandringen kommo till Linköping, buro de in den sjuka i domkyrkan. Då måste djävulen stanna utanför kyrkogården och vänta. Slutligen kommo de fram till Vadstena. När vagnen, i vilken kvinnan var nedlagd, stannade utanför kyrkan och folk strömmade till, grep djävulen henne vid fötterna och lyfte hela människan i vädret för att sedan låta henne falla tillbaka ned i vagnen. Därefter bars hon in i kapellet, vilket icke tycktes hava varit nog heligt för att hålla djävulen ute. Han ansträngde sig för att draga ut kvinnan igen, dock utan att lyckas. Präster och folk stodo kring henne, där hon låg på golvet, och man sjöng över henne från och med söndagen till och med torsdagen. Djävulen, driven till det yttersta, tog henne och slog henne mot väggen, så att de kringstående kvinnorna, uppfyllda av medlidande, fällde bittra tårar. De kände på henne och funno i magen en hårdnad. Och djävulen sade: »Den du har i magen är värre än jag.» Slutligen på fredagen tog man upp den heliga Brigittas huvud ur skrinet, där hennes heliga kvarlevor förvarades, och lade det på den sjukas huvud. Man band på hennes bröst ett litet silverkors, som fru Brigitta hade fört med sig under sin vallfärd till Palestina, och som hon lagt på den heliga graven, för att det skulle få andel i den heliga kraft, som tillhörde Herrens vilostad. Kvinnan, som av detta kände lisa, kysste en gammal präst vördnadsfullt på handen. Fåfängt sökte djävulen tubba henne att kasta från sig huvudskallen och korset samt kyssa hans hand. Då märkte han, att hans tid var ute, och han rusade bort, utropande: »Ve, ve, jag kan ej mera göra dig något.» Han kom ej mera åter. Kvinnan låg förlamad på golvet, men redan dagen därpå var hon frisk.

Mot slutet av 1600-talet fanns på Björkvik i Östra Ryds socken en huspredikant, Teseus Magnusson Rydelius. Håhl anför i sitt *Herdaminne*, att kaptenen, frih. Rålamb — en senare ägare till Björkvik — skall ha

berättat för kyrkoherden Vestelius i Ö. Ryd, att denne Rydelius hade följt den s. k. Pintorpafrun å Björkvik till helvetet. Lyckligtvis för R. synes han dock kommit tillbaka till denna snöda värld. I enlighet med Håhls övriga anteckningar fick nämligen Rydelius redan 1670 befattning i en annan socken samt avled först 1708, och den ovannämnda resan säges hava passerat, då R. var huspredikant å Björkvik.

Av rannsakningsprotokoll berörande Blåkullafärder (se s. 199) från 1600-talet erfares, huru stark tron var på den fängslade djävulens tillvaro. Då jag icke från Östergötland har mig bekant något dylikt rannsakningsprotokoll, som på det sättet berör djävulen, lånar jag ett utdrag ur ett dylikt protokoll fört vid rannsakning inför Fryksdals häradsrätt år 1673 och år 1892 offentliggjort av G. Djurklou. Den anklagade Marit Andersson berättade om sin blåkullafärd sålunda: Själva bostaden var en stor kringbyggd och rödmålad gård, och mitt på golvet i salen fanns ett stort hål, varur uppsteg en blå låga, och där nedifrån hördes stort skrän och gråt. Efter den låten dansade trollkäringarna uppe i salen allesammans på huvudet och baklänges. Satan själv var bunden med en grov järnkedja, invid vilken låg en gammal käring, som gnagde därpå, men när hon hunnit nästan söndergnaga en länk, tjocknade denna åter och blev som förut.

I ett annat protokoll från samma häradsrätt av år 1682 beskrives avgrundsfursten, som av trollpackorna hälsas med namnet »Fröö», såsom en karl, vilken satt invid bordändan på en svart »leedhstool», bunden om halsen med en grov järnkedja, fastslagen i väggen, havandes fula grå kläder på sig, ormar och ormslår till hår och skägg samt stora klor på händerna.

I bibeln framställes djävulen alltid såsom obunden utom på ett ställe i Johannes' uppenbarelse, där det säges: »Och jag såg en ängel komma ned från himmelen. Han hade nyckeln till avgrunden och hade en stor kedja i sin hand. Och han grep draken, den gamle ormen, det är djävulen och satan, och fängslade honom för tusen år och kastade honom i avgrunden och stängde igen och satte dit ett insegel över honom, på det han icke mer skulle förvilla folken, förrän de tusen åren hade gått till ända. Därefter måste han åter komma lös för en liten tid... Han skall då gå ut för att förvilla de folk, som bo vid jordens fyra hörn, Gog och Magog, och samla dem till den stundande striden... Och de draga fram över jordens hela vidd och omringa de heligas läger och 'den älskade staden'. Men eld faller ned från himmelen och förtär dem. Och djävulen, som förvillade dem, bliver kastad i samma sjö av eld och svavel, dit vilddjuret och den falska profeten hade blivit kastade.»

Om man med djävulen menar den frestare, som alltid finnes till hands för att söka leda allt vad möjligt är till ondo, då finnes nog djävulen kvar såväl i verkligheten som i allmänna folktron. Men med den

fria vilja, människan besitter, kan hon, om hon har sedlig styrka och omutlig rättrådighet, omintetgöra djävulens eller frestelsens anslag. Att så dock icke alltid är fallet, veta vi mer än väl. De äro nog icke så lätt räknade, vilka falla för frestelsen att på ett orättrådigt sätt söka hinna ett åtrått mål.

Att här i livet nå en burgen ställning eller rikedom har för människorna alltid varit ett efterlängtat mål. Men därom är icke något att säga, då det sker på ett redbart sätt.

Under långa tider, särskilt under 1600- och 1700-talen, funnos emellertid de, vilka för vinnings skull sökte att genom skriftligt kontrakt »förskriva» sig åt djävulen. Att förskriva sig åt den onde gick så till, att en person med sitt eget blod på papper nedtecknade en förbindelse att mot bekommande av vissa jordiska fördelar — mestadels erhållande av större eller mindre penningebelopp — efter döden för tid och evighet tillhöra djävulen, varefter förbindelsen lämnades i nyckelhålet i någon kyrkdörr. Särskilt betecknande för tiden var, att dylika förskrivningar icke sällan förekommo bland den bildningssökande ungdomen vid läroverk, där undervisningens huvudsakligaste ändamål var att dana kyrkans tjänare. Att dylika förskrivningar aldrig fingo önskad påföljd, behöver icke sägas. Men det framgår alltid av dem, att djävulen ansågs som en mäkta rik potentat.

År 1674 förekom ett dylikt förskrivningsmål inför domkapitlet i Linköping med tre skolgossar i 13 till 15 års ålder, vilka med blodskrift sökte få ett möte med den onde för att få låna penningar av honom, mot villkor, att de satte sina själar i pant samt förbundo sig att tjäna satan in i döden. Det slutade som vanligt i dylika fall emellertid illa. De benådades visserligen av hovrätten från dödsstraff, som i detta fall var det stadgade straffet, men de ålades att stå uppenbar kyrkoplikt samt att i domkapitlets närvaro bekomma ris av tio skolkamrater, tre slag av varje kamrat.

En annan dylik förskrivning av en gymnasist i Linköping omtalas år 1743.

Ytterligare en förekom Kristi himmelsfärdsdag år 1788, då Josef Fridelius — även Linköpingsgymnasist — med sitt eget blod förskrev sig åt djävulen. Nämnda förskrivning insattes i den numera nedrivna hospitalskyrkan. Anledningen till företaget befanns vid undersökning vara skuldsättning och fattigdom. Hans skuldbelopp uppgick till sex riksdaler, och av sin förmyndare hade han emottagit tio riksdaler, för vilket belopp han skulle redovisa. En ytterligare anledning ansågs vara, att han läst berättelsen om Faust samt om general Luxemburgs leverne, vilken läsning eggat honom att fullfölja sitt beslut. Endast några timmar efter, sedan förskrivningen blivit lämnad i nyckelhålet, hade han ångrat sig och sökt återhämta förskrivningen, men den var då redan borttagen.

Undersökningen i målet försiggick vid Linköpings rådhusrätt, och Fridelius blev dömd till döden. Målet underställdes emellertid konungen. På högsta ort blev han på grund av förekommande bevekande skäl benådad, men anbefalldes, att han av domkapitlet skulle erhålla allvarsamma föreställningar och varningar. Efter att d. 5 augusti ovannämnda år med mycken ånger och rörelse hava emottagit dessa föreställningar, blev han frigiven.

F. var kyrkoherdeson. Han ändrade sedan sitt namn och ägnade sig som inspektor åt landtbruk.

Men det hände även att andra än skolungdom förskrevo sig på detta sätt. En ung 22-årig man, Karl Gustav Klingfelt, gjorde år 1736 sig saker till en dylik förskrivning, som han den 29 december nämnda år satte in i dörren till artillerikyrkan i Stockholm. Strax därefter togs skrivelsen av klockaren och en annan person, vilka befunno sig i närheten för öppnandet av en grav. K. hade då emellertid lämnat Stockholm och nedrest till Norrköping. Därstädes gjorde han sommaren år 1737 en likartad förskrivning, som han d. 6 juli instoppade i S:t Johannes' kyrkodörr, där den blev funnen. Under rannsakningen framgick, att han ville ha penningar dels för att kunna föra ett gladt ungkarlsliv, dels för att få »stor gunst hos fruntimmer»:

Som adelsman hänvisades K. till hovrätten för att där erhålla sin dom. Hovrätten beslutade, att som K. säkerligen i ungdomligt oförstånd begått förbrytelsen, skulle han befrias från dödsstraffet, vilket utbyttes med tre veckors fängelse vid vatten och bröd, en dags uppenbar kyrkoplikt samt förvisning från orten under ett års tid. K. var sergeant vid artilleriet samt blev vid sitt avsked underlöjtnant.

Det kan icke förnekas, att dessa förskrivningar visa en viss råhet i uppfattningen. Men att döma av att det i lagen stadgade dödsstraffet icke i något av de här nämnda fallen användes, synes det, som om förbrytelsen på sin tid icke ansetts alltför svår. Detta torde även framgå av, att löjtnant Klingfelt två år efter händelsen ingick äktenskap med en dotter till friherre D. Kagg, som var ägare till Skälboö i Skönberga socken.

Draken och gömda skatter. Att drakar ruvat på och bevakat skatter, nedgrävda i gravar, jordhögar, under stenar, stenhögar och i mossar omtalas så långt tillbaka som sagorna äro kända. I Beowulfdikten omtalas även, att skatterna lades öppet på ett fält, vilket fält därigenom blev utsatt för förbannelse, varigenom den, som beträdde denna mark, skulle bliva förbannad. Dylika öppna skattesamlingar sägas tillkommit efter någon strid, efter vilken de segrandes skatter hopsamlades, måhända såsom offer åt gudarna eller för att komma dem till godo, vilka stupat i föregående strider, och som enligt sagan åter kunde komma till liv och ny kamp.

I Östergötland ha å skilda platser rikliga fynd varit nedgrävda, som på sin tid sägas ha haft sina vaktare. Ett särskilt värdefullt fynd är det, som år 1875 gjordes på två olika platser vid Erikstorp i Ödeshögs socken vid eller i en bergskulle, under odling av en mosse, som trettio år tidigare varit kärr. Det bestod av guldringar, guldarmband, en Torshammare med kedja av silver, arabiska mynt, de äldsta från 700-talet och det yngsta från år 957 e. Kr. m. m. (se Östgld I sid. 53). Men ännu finnas många skatter utan tvivel dolda i jorden, i sjöarna eller på andra platser. Där de finnas, lyser, som det säges, en låga, som bäst synes om aftnarna och nätterna, särskilt före helgdagar. Är lågan gul, finnas där skatter av guld. Den vita lågan betecknar silver och den blå andra metaller. Skatter kunna även upptäckas med ett på visst sätt skuret och ordnat spö av flogrönn eller med slagruta (se härefter). Skatter böra sökas på tider, som i folkmedvetandet äro av särskild betydelse, såsom söndagar eller torsdagar, i senare fallet helst skärtorsdag eller Kristi himmelsfärdsdag. Midsommartiden anses även lämplig. Alltid måste det ske om nätterna. Men vill man lyckas i att få upp en sökt skatt, fordras ovillkorlig tystnad från de skattsökandes sida. Yttras ett enda ord, sjunker skatten genast åter tillbaka, om man ock tycker sig redan ha den helt uppe. Och det är egendomligt att av berättelserna om eftersökta skatter finna, att det alltid är någon, som i sista ögonblicket, just då man tror sig ha skatten i hand, förglömmer sig. Anledningen till, att tystnaden brytes, är enligt berättelserna oftast, att man får se sin gård brinna eller också kommer en höna dragande med ett halmlass, då alltid någon av häpnad icke kan hålla tyst. Det är naturligtvis draken, som ombestyrt eldsvådan eller halmlassets ankomst. Denna sägen om hönan med halmlasset är alldeles lika med de förut omtalade sägnerna (sid. 7 o. 8) om hönan, som kommit dragande med ett halmlass, då man varit sysselsatt med att ur vattnet få upp de av jättarne ditkastade kyrkoklockorna.

Från många orter i Östergötland berättas dylika misslyckade försök att tillägna sig dolda skatter. Under ett block, kallat »tillbedjarsten» vid torpet Hammaren i Högby socken, sägas rikliga skatter vara förvarade. En gång försökte man gräva ned sig under stenen för att hämta upp de förmenta rikedomarna, men så snart skatterna blevo synliga, varseblevo skattsökarna, att Blixtorps by stod i ljusan låga. De hastade då dit, men framkomna märkte de, att eldsvådan endast var en synvilla. De återvände då till stenen, men kunde icke vidare finna några skatter.

I en dalsänka mellan Pålstorp och en av Bergsgårdarna i Vreta klosters socken ligger den s. k. Gullbergshögen. I densamma skall finnas en guldvagn, vilken man ville bliva ägare av. Man lyckades även gräva upp den och förde den till kyrkan. Men då man hunnit till kyrkdörren, fick man se en höna komma dragande med ett halmlass, under det hon kacklade: »Till Linköping, till Linköping.» I häpenheten var det då en,

som icke kunde tiga utan sade: »Det går nog inte.» Vagnen for då genast tillbaka till högen och åter in i densamma. Ena tisteln hade emellertid fastnat i kyrkdörren, varför den kom att bliva kvar. Av densamma förfärdigades sedermera en kalk till kyrkan.

Å Högboda ägor i Björsäters socken omtalas ett berg med en lång ingång. Här säges en guldkrona ligga förvarad. För att få den måste ett barn uttaga den. Detta hade även en gång lyckats, och man hade hunnit föra den till rågången invid Solvik. Men de, som förde kronan, vände sig då om och fingo se, huru en höna drog i kronan allt vad hon förmådde. De kunde då icke tiga, och i detsamma for kronan tillbaka in i berget.

I ett sedermera odlat kärr å Bjälbo norrgård hade en ringklocka, som skulle över kärret föras till kyrkan, under vägen tappats och sjunkit ned i kärret. Efter lång tid blev det beslutat, att den medelst ett par tvillingsoxar skulle upptagas. Man lyckades även få upp den ur djupet, men så kom en höna dragande med ett halmlass, och då hon frågade om vägen till Skänninge, var det någon, som gav henne svar därpå. Klockan sjönk då åter i djupet.

Icke långt från Viggesäter i Vånga socken är en hög av block och sten, vanligen kallad »Drakudden». Över en här befintlig guldvagn har en drake vakt. Vid försök att bemäktiga sig den har det gått som vid andra dylika försök. Guldvagnen säges fortfarande vara dold i högen.

Likartade berättelser finnas från Jussberget och Disevids ägor i Heda socken, Ivarsberget i Gårdeby socken, Näsberget och Sjövikssklinten i S:t Anna socken, Nysätershagen i Skärkinds socken, Ledbergshögen (se Ögtld II s. 836), fornborgen å Gullberg i Tingstads socken o. s. v.

Men även på annat sätt hava skattsökare blivit betagna lusten och förmågan att vinna dolda skatter. Å ägorna till Löterna i Ringarums socken finnes en kulle, från vilken det ofta synts lysa. Några personer, åtföljda av en hund, gingo därför dit för att anställa undersökning. Under arbetet blevo de alla, även hunden, sjuka, vadan arbetet måste upphöra.

I Österby gruva i Hällestads socken skall av en eller annan anledning för långliga tider sedan kyrkans silver blivit nedsänkt. Gruvan säges vara mycket svår att påträffa, och det tillägges, att den, som upptäcker gruvan och därifrån tager »malmkotor», hittar aldrig åter hem, förr än han lagt kotorna från sig. En präst, som var ivrig jägare och för den skull strövade omkring i skogen, träffade emellertid en dag på gruvan samt undersökte då densamma, varvid han satte sin bössa ifrån sig. Han fann allt vara så beskaffat, att man möjligen ur gruvan skulle kunna upphämta silvret. Därför gick han hem för att anskaffa folk och behövligt redskap till detta, men glömde att taga sin bössa med sig. Vid hemkomsten stod bössan till hans häpnad före honom i förstugan, vilket

märkliga förhållande gav honom anledning att icke vidare forska efter kyrksilvret.

Å Gäddefalls ägor i Kisa socken finnes en av klippblock bildad grotta, kallad Valborgsgrottan, i vilken en drake förr säges haft sitt tillhåll. För långliga tider sedan skall man ha skjutit inåt grottan, varvid draken visat sig. Därefter vågade sig ingen till grottan, förrän i slutet av 1700-talet, då man fann skelettet av odjuret.

En drakes utseende har blivit beskrivet på olika sätt. I Johannes' uppenbarelse omtalas »en stor röd drake, som hade sju huvuden och tio horn och på sina huvuden sju kronor». Om denna drake säges det på samma ställe, att han och hans änglar kommo i strid i himmelen med Mikael och hans änglar. Men draken förmådde intet. Han och hans änglar föllo ned till jorden. »Och den store draken, den gamle ormen, blev nedkastad, han som kallas djävul och satan, och som förvillar hela världen.»

Det framgår alltså härav, att draken och djävulen ansågos vara ett med varandra. Djävulen hade påtagit sig en drakes skepnad. Det är alltså djävulen själv, som i folktron bevakar de dolda skatterna. Intet under då, att, såsom ovan är anfört, den mark ansågs bliva förbannad, där skatter samlades, och att den människa, som beträdde denna mark, ansågs bliva förbannad. Och detta har så till vida lämnat som arv efter sig ända till våra dagar, att de, som olovligen söka skatter i gravar, känna sig skygga, varför de helst, såsom folktron visar, för sitt arbete välja tider vilka anses heliga samt äro omvärvda av mörker.

Som bekant är det i lag förbjudet att utan vederbörligt tillstånd undersöka forngravar. Icke dess mindre har i alla tider dylikt ofog fortgått, varigenom oändligt mycket blivit gagnlöst förstört, som kunnat komma den vetenskapliga forskningen till godo. Och detta fortgår, oaktat sällan eller aldrig något för dylika sökande värdefullt anträffas.

Hos oss ansågs draken vara i skepnad av en stor orm, men fick senare fötter och vingar. I Beowulf talas om en »lågande bevingad drake», som bevakade en stor skatt.

I *Öland, dess historia, land och folk* skriver T. Engström: »Drakeld synes stundom på ett eller annat ställe ute på marken vid stenrös o. dyl. Någon skatt ligger då gömd där, men konsten är att komma åt den, ty draken är ej god att tagas med. När man hunnit tillräckligt nära, slungar man därför en kniv med stål uti eller den högra skon i elden samt kastar sig därefter raklång på marken med benen i kors. Orsaken till detta förfaringssätt är den, att draken genast skyndar att närma sig den person, vars tillhörighet kastats i elden, för att döda honom, men det gjorda korstecknet hindrar detta, och han skyndar bort från sin skatt, som nu kan tagas av skattsökaren.»

Förvillelse. Att förvilla sig i en skog, så att man endast med svårighet kan hitta på den rätta stråten för att komma dit man önskar, händer understundom. Men det säges, att detta sker endast å vissa därför kända platser. En dylik är Malmskogen nära Linköping. En annan är i skog och mark nära »Skiröhögarne» i Yxnerums socken. Vid Torslund i Kvillinge socken säges man sett trädgårdar med rikligt bärande fruktträd, men om man kommit in i dem, har det varit svårt att hitta därifrån. En annan sådan plats är Hästhagen i Sunds socken. Det skall vara skogsrået, som vållar förvillelsen. Vid Hosums gård i Gryts socken visar sig i den s. k. Gubbehagen understundom en myling, vilken genom skrik förvillar vandrare så, att dessa kunna få gå hela nätterna utan att hitta hem förr än solen gått upp.

Det enda men så mycket säkrare sättet att komma till rätta igen är att vända ut och in på kläderna, man har på sig, åtminstone rock och mössa.

Ett annat slags förvillelse omtalas på så sätt, att man här och var på vissa platser vid ett tillfälle kan i berg se befintliga båtringar av järn, vilka åter vid andra tillfällen äro omöjliga att finna.

I ett berg vid Jämjöborgs fornborg i Ö. Husby socken fick en man se en dylik båtring. För att vara säker om ringens plats lade han en töm om densamma, varefter han gick sin väg. Då han senare återkom till platsen, voro så väl ring som töm borta. Detta berättas hava hänt i vår tid. Mannen i fråga bedyrar sanningsenligheten av sin utsago.

På den s. k. Slottsudden å Grensholms ägor i Vånga socken sägas dylika ringar finnas i därvarande berg omkring 11—12 meter över nuvarande vattenyta.

I Kvillinge socken finnas i ett berg dylika ringar, vilka endast äro synliga för den »invigde».

Å Valberget i Björsäter sägas äldre personer sett likartade ringar eller järnkrampor, men de kunna icke nu återfinnas.

Gengångare, gastar eller spöken äro vålnader av avlidna människor, vilka understundom »gå igen». Det stora flertalet tror nog icke numer på dem, men ändock låta de mycket tala om sig. Anledningen till, att de döda icke kunna ligga i ro, säges vara mångahanda. De, som i livet varit för mycket fästade vid sina jordiska ägodelar, gå därför igen. Personer, som begått något brott eller gjort något orätt, hava heller icke lugn i graven. Har någon medfört någon hemlighet i graven, kan han icke hålla sig stilla, förr än denna kommit i dagen. Den ondskefulle kommer åter för att gastkrama sina ovänner. De, som drunknat och icke kunnat bliva jordade, gå omkring och hänga sig om nätterna fast vid vandrare för att bli förda till närmaste kyrkogård, där de få ro, då de kommit i vigd jord.

Det stora flertalet spöken, som omtalas, hava en övergående osäll tillvaro. De »lyckliga» gastarne äro vitklädda, under det andra visa sig så, som de i livstiden varit klädda. Understundom togo de, såsom det sades, skepnad av en skata, hund eller kalv.

Spöken gå genom dörrar utan att öppna dessa ävensom genom fasta väggar. De kunna även försvinna genom rymden utan att man ser, varthän de taga vägen. De visa sig ofta å kyrkogårdar, där de för ringkarlar och dödgrävare bekänna, vad de bära i sinnet. Om en gast, som givit sig utom kyrkogården, icke hann åter dit före soluppgången, fick han stanna, där han då befann sig. Dylika gastar kallades dag-gastar och voro osynliga för människor, men de omgåvos av svärmar av flugor eller mygg. Om någon gick emot en dylik gast, insjuknade han svårt, om icke något varmt lades närmast kroppen vid hemkomsten. Detta kallades »ondt möte». Om man med en käpp eller piska slår i en av nämnda flug- eller myggsvärmar och därvid träffar dag-gasten, bliver den anfallande »gastkramad» eller »gastnypen», vilket som spår efter sig lämnar en blågul fläck alldeles som efter ett slag. När därför någon av en stöt eller av annan anledning får ett blågul fläck å kroppen, säges denne vara gastnypen.

Ingen människa bör om morgnarne gå ut före soluppgången utan att förtära något, om det ock endast är litet vatten, enär han i annat fall kan bliva gastnypen.

För att den döde skall få ro i sin grav och icke gå igen, skall man kyssa liket före begravningen.

»Vita frun» säges spöka vid en och annan gård. Så t. ex. vid Mörje i Rönö socken, där hon emellanåt plägade göra sitt besök mitt på ljusa dagen samt efter en stund försvinna i ett av hörnrummen, sedan hon passerat de övriga rummen.

Fru Barbros på Brokind spökerier äro förut omtalade (se s. 155).

I Hällestads socken berättas, att en kvinna lagt jord från sin gård, Melhult, i sina skor, varefter hon stått vid Tranmossebro och tagit på sin ed, att hon stod på sina fäders jord. På grund därav skall hon blivit tilldömd en skogsmark därstädes. Icke långt senare avled hon. Under långliga tider sågs hon sedan dels stående vid en landsväg i närheten med ful uppsyn, utstående tänder och klädd i grön tröja, dels stående vid en gran, som därefter aldrig någon vågade fälla, men som slutligen blåste ned.

En annan kvinna kom ofta nattetid till sitt gamla hem och knackade på fönster och dörrar. Hon berättade, att hon hade penningar gömda i ett skrin. Sedan dessa påträffats, visade hon sig icke vidare utan fick frid.

En piga i Vånga socken, som stått i förbindelse med hemmasonen och därav haft mycken förargelse, dränkte sig i ett svagt ögonblick.

Sedan liket dragits upp ur sjön och blivit jordat, fick hon ingen ro i graven utan visade sig allt ibland, klädd i sina vardagskläder, alltid våt och drypande. Sedan hon slutligen bekänt, att hon förgjort sitt barn och dolt det, söktes detta fram samt begravdes i vigd jord. Därefter fick hon ligga stilla.

Vid ett torp å Snavarps ägor i Rumskulla socken, som till senaste tid tillhört Östergötland, avled under 1750-talet en gammal man, vanligen kallad Skinnskarping. Denne hade i kyrkan slagit ihjäl socknens klockare och fick därför efter sin död icke lugn i sin grav. Dåvarande kyrkoherden i församlingen Laurentius Laurentii Kraft, vid denna tid emellan 50 och 60 år gammal, försökte, såsom det säges, att binda honom i graven, men lika väl stod han natt och dag i ett hörn av kyrkans vapenhus. Då man efter en tid såg, att man icke kunde få honom därifrån, bestämdes, att en avskrankning skulle uppföras för att slippa se honom. Men av rädsla ville ingen, sedan det blivit mörkt, gå i närheten av kyrkdörren. En tjänarinna hos kyrkoherden var emellertid icke rädd av sig. Vid en bjudning i prästgården, där bland de inbjudna voro flera präster, kom det att talas om Skinnskarping, varvid kyrkoherden nämnde, att den enda, som icke var rädd för Skinnskarping, var en av hans pigor. Denna tillfrågades då, om hon, ehuru det var sent på kvällen, vågade gå bort till vapenhuset. Pigan gick med detsamma, och när hon kom åter, hade hon med sig i famnen Skinnskarping, som hon släppte bland gästerna. Men spöket gjorde sig genast osynligt. Under natten blev Skinnskarping emellertid åter synlig för pigan. Hon blev då orolig och kände sig tvingad att återbära honom till vapenhuset. Vad som hände på återvägen till kyrkan, blev aldrig bekant. Då pigan kom tillbaka var hon nämligen stum, vilket hon förblev, till dess hon tre dagar därefter avled. Efter denna tilldragelse såg man aldrig vidare Skinnskarping.

Att dylika spökhistorier kunde uppkomma och spridas för att skada den ena eller andra på grund av hämndkänsla för någon såsom förment undergången oförrätt eller i syfte att vinna någon fördel, framgår av följande:

Den 95-årige ryttaren Klements Vållberg var år 1759 instämd till tinget i Kisa av kronolänsmannen Samuel Forsberg. Vållberg hade utspridt, att omkring två månader efter Forsbergs faders, kronolänsmannen Peter Forsberg, död hade Vållberg mött denne i en hage nära Mjällerum. F. var klädd i de kläder, han burit i livstiden, med tobakspipa i munnen, samt hade sagt till V., att han legat i sin grav endast en natt samt att han den övriga tiden varit i helvetet. Därefter tillhöll F. Vållberg att uppmana alla, med vilka han sammanträffade, att göra rätt för sig, så att de sluppe ifrån pinan i helvetet. Vidare skulle V. gå upp till Mjällerum och förehålla dem, vilka där skiftade arv, särskilt sonen, att

dela rättvist, enär det, som fanns i huset, kommit dit dels med rätt, dels med orätt. Då Vållberg uttalat betänkligheter för att gå till nämnda gård, hotade Forsberg med, att V. aldrig vidare skulle få någon ro. Forsberg omtalade vidare, att då han som död föll av sin häst, hördes en röst säga: »Sa jag inte, att jag skulle ha dig».

Vid ett senare sammanträffande hade Forsberg förebrått V., att denne icke gjort det förenämnda besöket, samt tillagt, att om V. icke fullgjorde detta uppdrag, skulle V. aldrig få frid. V. hade då gått till kronolänsmannen Samuel Forsberg och omtalat hela förloppet av sitt sammanträffande med fadern. Detta medgav länsmannen med tillägg, att Vållberg även omtalat det i hela socknen.

Vållberg blev emellertid därmed icke fri från Peter Forsberg, som alltjämt förföljde V., till dess denne på gamle Forsbergs egen begäran ritade tre kors med krita på honom, ett på bröstet, ett på ryggen och ett på högra knäet. Då det sista korset ditritades, kom en stor svart karl och kastade V. mot en gärdesgård, varvid han fick hål på kinden och axeln. Vållberg följde därefter den döde till kyrkan, där dörren öppnades av sig själv. Då V. kommit in i kyrkan, hördes ett skratt och en röst, som sade: »Se dig icke tillbaka.» Vem som befordrat V. åter till hemmet, visste icke V., men därtill hade icke åtgått en halvtimme, oaktat vägen hem var minst en halvmil. Detta hade passerat kl. 12 på natten. Därefter hade V. varit befriad från Forsberg d. ä.

Länsmannen berättade vidare, att Vållberg vid sitt besök hos honom sagt, att det förhöll sig på ungefär samma sätt med fru överstelöjtnantskan von Goltz. Efter sin död spökade hon på ljusa dagen och handterade pigorna svårt i sitt gamla hem. På överstelöjtnantens begäran, att V. skulle söka förhindra dessa hennes besök, hade han strött ut »sprängfrön» på den väg, där frun plägade färdas, varefter hon upphört att spöka.

Vidare erkände V. inför rätten, att han i slaget vid Hälsingborg haft flugrönn på sig, enär han hört, att han då icke kunde bli skadad. Vållberg tillade, att den döde länsmannen berättat, att han i helvetet träffat forne kronobefallningsmannen Brohm, Klements Hök i Ramshult, Nils Andersson i Örsbo och postbonden Nils Jönsson i Kisa, vilka alla flera år förut aflidit. Nils i Örsbo hade varit sysselsatt med att räkna penningar, varvid han upprepat: »Detta är rätt, men detta är orätt.» Hök var sysselsatt med att måta upp säd. Han hade i livstiden begagnat olika stora skäppor. Brohm satt på en stol och kammades så att blod rann. Omkring honom dansade många fruntimmer.

Den döde Forsberg hade även meddelat V., att F. gjort sin avlidne svåger Holming ävensom klockaren Vigholm orätt. F. hade vidare tillagt, att V. skulle uppmana sonen att giva sig ett par byxor för allt vad han omtalat. Därjämte skulle V. begära att få Pilkrogstorpet. F. hade även sagt, att han ansåg, att hans yngsta dotter Lisa skulle få halva

gården Mjällerum ävensom att hon skulle taga Vållbergs son till man, efter som den döde Forsberg stått fadder åt denne.

Av nämndemännen upplystes, att avlidne Forsberg haft denne Vållbergs son tilltalad för grovt slagsmål, vilket möjligen kunde vara anledningen till att V. utspritt detta rykte, vilket dock på det bestämdaste förnekades av V.

Kommendörkaptenen Magnus Grubbe yrkade samma ansvar på Vållberg som länsman Forsberg på grund av det rykte, som V. utspridt om hans svärmoder, fru von Goltz.

Enligt rättens beslut dömdes Vållberg till 16 dagars fängelse vid vatten och bröd, varjämte han skulle göra offentlig avbön inför rätten.

Ett särskilt slags gengångare äro »skälvrängare» eller »pålgastar», vilka i livstiden flyttat gränsmärkena emellan gårdarna för att på så sätt förstora sina egna gårdar. De synas springa längs efter gränserna, där de utfört sina brottsliga tilltag, under rop: »Här är rätt, här är orätt». Dessa gengångare följdes understundom av eld, t. ex. en med eldkvast försedd stång, vilken de stötte i marken för att visa, varest det var rätt eller orätt. Ibland förde de mig sig en lykta, med vilken de lyste sig.

En präst i Horns socken vid namn Lithmang, av folket kallad Lickman, skall ha varit ägare av Fågelrum i samma socken. Det berättas, att han förflyttat gränsstenar sig till fördel. Efter döden skall han därför icke haft någon ro utan ridit på en vit häst längs gårdsgränsen.

Även andra dylika spökhistorier omtalas, där förtalet varit framme.

Dylika pålgastar fingo icke ro, förr än någon av barmhärtighet följde med längs gårdsgränserna och satte märke, där gasten utmärkte, att det var rätt, och sedan ditflyttade råmärkena, berättas det.

Att många ännu finnas, som tro på spöken, framgår av följande utdrag ur östgötatidningar, det första för år 1879 och det senare för 1890.

»I norra förstaden till Norrköping bor ett medelsålders gift folk. Mannen, vilken är fiskhandlare, säger sig under en längre tid varje natt hava sett ett långt, snyggt klätt fruntimmer komma in genom den låsta dörren samt göra sina slag i rummet, ibland medhavande ett baktråg, vilket hon ställer ifrån sig för att knåda deg. Hustrun påstår sig även hava sett denna kvinnohamn, vilken man dock anser sig kunna fördriva med vapen, ty för några nätter sedan tog mannen en kniv, som han lagt bredvid sig, och slungade efter 'spöket' med den följd, att kniven fastnade i dörrposten, efter att vid utslungandet ha skurit en bit ur en av den kastandes fingrar. Befolkningen i förstaden tror fullkomligt på historien, och många gissningar äro gängse. En del tror, att det är ett 'skogsrå', somliga däremot att det är 'sjönymfen'.»

Historien om den andra vidskepelsen, som timade i Lysings härad, lyder: »I upplysningens tidevarv tyckes en änka här i trakten med sin 17-årige son icke befinna sig. För ungefär ett år sedan avled hennes

man, men denne har icke desto mindre knappast varit ifrån henne en enda natt, än i försonande än i vredgad gestalt, då han i senare fallet slagit tillsamman händerna så, att sängen darrat på sina grundvalar. För några dagar sedan blevo de avhysta ur den stuga, de bebodde, och hade ej annat tillhåll för den tillkommande natten än att låna hus, men såväl moder som son voro ute till sent på kvällen, då först gumman helt förvånad inträdde och därefter sonen, tyst och modstulen men något mer förslagen; ty han gick genast till spiseln och hämtade en eldbrand och förde denna rundt omkring sig tre varv motsols och bad därefter modern för Guds skull ingenting tala om förrän nästa morgon, såvida hon ej ville bliva sjuk. I god tid följande morgon förtäljde hon för vårdfolket, vad hon sett, nämligen sin avlidne man i egen person som han gick och stod här i världen, och sonen intygade sanningsenligheten härav så grundligt, att vårdfolket även tror på uppenbarelsen.»

Huru spökhistorier åtminstone i vissa fall kunna uppkomma, framgår av följande föregivna spökeri, som hände vid torpet Holken å Värö ägor i Kärna socken år 1830. Ryktet visste nämnda år att förmäla, hurusom möbler o. s. v. av sig själva flyttade sig från den ena platsen i stugan till den andra. Och detta hade till följd, att en stor del nyfikna kommo hit för att se och bevittna den underbara företeelsen, som likväl icke var annat än ett listigt påfund av torparfolket.

I sin välmening och i tro på spökeriernas verkliga tillvaro skänkte dessa besökande torparfamiljen icke obetydliga allmosor, vilket också av densamma var på förhand beräknat. Genom pastors lämpliga åtgärder upphörde snart spökerierna till torpinnehavarnes missbelåtenhet.

Dylika spökhistorier hava även senare då och då dykt upp, t. ex. på 1880-talet i Ljungs socken, vilka vid den tiden vidlyftigt omtalades.

Hypnotism. Nämnda ord förekommer icke i folkmedvetandet. Egentligen är det ett nyare namn på den med konst framkallade domningstillvaro, som förr benämndes magnetisk sömn. Genom vidrörande och strykande med händerna, genom ett skarpt fästande av ögonen eller på annat sätt söker man framkalla hemliga krafter hos därför mottagliga människor för att sedan leda deras viljeyttringar. Denna förmåga har sedan långliga tider eller från urgammal tid ansetts finnas bland vissa människor samt varit bland folket känd som ett slags trolldomsförmåga. Det berättas åtminstone om, huru de funnos, vilka kunde förbyta avsky för en person till kärlek och tvärtom. Även många andra fall, där den »begåvade» kunde taga ledningen över andras vilja, finnas omnämnda.

Häxor kallades gamla kvinnor, vilka ansågos hava förmåga att genom trolldom, besvärjelser och svartkonst förvilla andra till det orätta. De drevo djävulens verk samt skaffade sig makt genom illasinnade förförelser. De voro i övrigt lastfulla och följde icke religionens bestämmelser, vadan

de efter sin bortgång troddes få till bödlar samma djävlar, vars ärenden de förut uträttat (fig. 10).

Järtecken. I den mänskliga naturen ligger ett begär att spana in i framtiden för att om möjligt på förhand få veta, vad som kan ligga i kommande dagars sköte. Redan i hednatiden sökte man t. ex. vid offrens förrättande att av offerdjurens inälvor få kännedom om, vad som komma skulle.

Oden förutsade, enligt Saxo, att konung Hading skulle bliva tillfångatagen, då han började krig mot kurernas härskare Jokerus, och så hände.

10. Huru Olaus Magnus tänkte sig djävulen, bortförande en häxa.

Om den forntida krigaren och hans svärd säges det, att det dem emellan fanns ett visst inre samband. Då en strid tillstundade, rörde sig svärdet klingande på väggen såsom ett förebud för sin ägare.

Syntes det som om »många solar lyste», då var någon konungs död nära, och uppror kunde befaras i landen.

Fordom fanns det teckentydare. Även i de allvarligaste allmänna angelägenheter såsom krig och örlog m. m. togos dessa till hjälp av de högste. Järtecken visade sig i naturen, och man sökte dylika genom att iakttaga fåglarnas flykt, fiskarnas hopp i vattnet, och ljuden i luften. Vid eldsvådor, vid den dödes bår o. s. v. såg man förebud. Framförallt rådfrågades och tyddes himlens stjärnor. Förebud för en människas snara död omtalas även.

Som bekant händer det, att Motala ström i likhet med andra dylika vattendrag stannar i sitt lopp, på grund av att vattnet hindras i sin fart genom issörja eller s. k. kravis, som på ett eller annat ställe samlar sig. I äldre tider, då man icke förstod anledningen till detta strömmens stannande, ansågs detsamma som ett dåligt förebud.

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

Messenius skriver i sin *Scondia Illustrata* härom, »att så ofta något särdeles skadligt fall eller någon stor förändring för Svea rike är på färde, så händer, att Motala ström uppehålles i sitt starka och strömmande lopp en tämlig tid just invid bron och stannar som en hög mur och släpper näppeligen en droppe fram». På ett annat ställe säger han: »Vid begynnelsen av år 1291 stannade de strida Motala- och Norrköpingsströmmar mot naturen i deras forsande lopp, förebådandes klarligen, vad skada och nederlag Svea rike sedermera uthärdat, ity att det svårligen blev av hunger och pest hemsökt.» Den stora digerdöden i midten av 1300-talet säges i de gamla krönikorna föregåtts av nämnda ströms stannande. Det berättas även, att Motala ströms stannande bebådade stora hjältars fall samt att dylikt förebud visade sig icke långt före Gustaf II Adolfs död.

Då nämnde konung gick ut för att deltaga i trettioåriga kriget och 1630 med sin armé landsteg i Peenemünde, sågs i skyn ett från norden kommande lejon, vilket till konungen överlämnade ett svärd, varmed några andra lejon därförut fått sin bane (se Ögtld I s. 391, fig. 219).

Om Stångebro slag berättar sägnen, att jämnt ett år förut eller natten emellan den 23 och 24 september 1597 hade två fiskare givit sig ut att fiska i Stångån, då de å himlen plötsligt fingo se ett mörkt, tungt moln, vilket med ett fasansvärdt dån delade sig. Från vardera hälften av molnet framkom en krigshär. Dessa drabbade så tillsammans under starkt vapengny, till dess den ena slutligen måste giva vika. Kort därefter klarnade himlavalvet upp, och de fingo då se en man med majestätisk hållning träda fram. I sin högra hand bar han ett svärd med spetsen nedåt, och från denna droppade det av blod, varav några droppar kommo i fiskarnes roddbåt. Denna syn berättade de sedan för stadens borgmästare, som upptecknade densamma för att ett år senare se den gå i fullbordan.

I våra dagar tillkännagiva i dagspressen personer sin önskan att få kunder, vilka vilja få kännedom om sina blivande öden. Drömmar sägas hava sin betydelse för det blivande. Och dessutom spår man i kort, man spår i handen, och man spår i kaffekoppar. Och icke minst spås det om vädret. Här nedan meddelas några av de i Östergötland oftast förekommande teckentydningarna i detta avseende. I många fall kunna de anses tillkommit på grund av erfarenheten. De tecken, som hänföra sig till luft- och himmelstecknen eller naturföreteelserna, äro de naturligaste och följaktligen i sin mån de tillförlitligaste.

Av *solen* bekommas många förebud. Så heter det, att om vid soluppgången luften är klar i öster, följer under dagen vackert väder. — När östersol strålar på västermoln, kommer regn före kvällen. — Är det stark rodnad före soluppgången, är detta förebud för regn under dagen, eller som det säges: Morgonrodnad och käringträta börjar med storm och slutar med väta. — När tunna skyar vid solens uppgång dela sig i

skilda lag, så kan det sägas, att det bådar en klar och vacker solskensdag. — »Vattenaktig» sol förebådar regn. — Röd himmel efter solnedgången är förebud för blåst. — Vädersolar giva blåst eller regn. — »Gårdar» eller kransar kring sol, måne och stjärnor båda oväder, men är denna gård tunn och genomskinlig samt snart klarnar, bliver vackert väder. — När solen skiner, under det regn faller, kommer det regn även följande dag.

Om kring *månen* synes en röd krans, kan blåst och storm väntas omedelbart. — Mindre mångård giver stort oväder. — Är månen blekblå, kan regn väntas. Är däremot månen liljevit, betecknar det en härlig väderlek. — Månskifte ändrar väderleken; likaså stjärnfall.

Molnen giva även järtecken för väderleken. Gå molnen fort, betyder det blåst. — Mörka väster- och södermoln giva regn. — Röda aftonskyar äro om sommaren förebud till värme. — Spridda, vågiga moln bebåda oväder. — Aftonrodnad giver vacker natt och morgonrodnad regnig hatt. — Moln i allmänhet äro säkra tecken till regn.

Norrsken bådar blåst och kyla.

Förmiddagens *regnbåge* följes af regn under dagen. — Aftonens regnbåge giver vacker väderlek. — Dubbel regnbåge betyder regn.

Av *vintergatans* beskaffenhet och utseende om hösten kan kommande vinters beskaffenhet bedömas. Genom sin klarhet eller sitt dunkel utvisar vintergatan olika årstiders väderlek. Härvid iakttages, att gatans östra del antyder Mikaelmässan och den västra Valborgsmässan, under det middagssolens ställe avser jultiden. Om ett ställe på vintergatan är klart och vitt, betyder detta, att den däremot svarande årstiden blir mycket kall. Är någon del av vintergatan »luden», får dess årstid mycket snö. Där bara fläckar finnas, tyder detta på mild- eller töväder.

Såsom järtecken har även åskan sedan många århundraden tillbaka blivit ansedd, beroende på i vilken månad den låter höra sig. Enligt sägnen säges åskan förutsäga i:

Januari: stark blåst och god växtlighet för säd.

Februari: större dödlighet, särskilt bland vällustige.

Mars: stark blåst, god årsväxt samt många rättstvister.

April: behövligt regn och vacker årsgröda.

Maj; dålig skörd, svår och dyr tid.

Juni: riklig äring men stor sjuklighet.

Juli: god sädesskörd men missväxt på trädgårdsalster.

Augusti: frid och ro mellan människor, men svår sjuklighet.

September: god årsväxt, hotande krig och uppror.

Oktober: bebådar storm såväl till lands som sjöss.

November: sällsynt men förebud till god skörd det kommande året.

December: god tillgång på alla förnödenheter samt god sammanlevnad människor emellan.

När *stenar* synas våta, bådar det regn.

Då *röken* ur skorstenen icke stiger uppåt utan breder ut sig, kommer regn.

När *regnet* börjar mycket smått och sakta, blir det långvarigt. — Tidigt morgonregn slutar före klockan tolv. — Stark dimma höstetid är förebud till mycket snö.

Då *vädret* är lugnt några dagar och det därefter kommer stark värme, bådar det åska.

Om *vattnet* i Hungerbrunnskällan i Motalatrakten står högt, betyder det torka för året. Står det lågt, blir året vått. Detsamma säges även om några andra källor inom provinsen.

När det vintertid smäller i väggar och husknutar, säges »kölden slå ryggen av sig». Då väntas lenväder.

Rikligt med *rönnbär* giver regnig höst. — Mulen *morgon* ger ofta en klar dag.

Vid tal om väderleken bör icke förbigås, att även vissa djur anses och ha omtalats som väderspåmän.

När *svinen* en afton vid vackert väder grymta och bråka i svinstian, sägas de slåss om »sänghalmen», enär de vänta regn. — Av gamla svins mjälte får man veta tillkommande vinters beskaffenhet. Är denna vid slakten grov framtill och spetsig baktill, bliver först sträng och sedan mild vinter. En knöl på mitten bådar skarp midvinter. — Då *hackspett* kommer till gård, bliver kölden hård. — Är det mycken *spindelväv* i gräset på morgonen, bliver vackert väder. — Om *gässen* se mot himlen, bådar det regn. Då den stekta gåsens bröstben är tunnt och genomskinligt, bliver barvinter, men är detta tjockt och följaktligen ogenomskinligt, bliver vintern snörik. — Hackar *talgoxen* på fönstret, bådar det nederbörd. — Kryper *daggmasken* fram ur jorden, kommer regn.

Vissa månader och dagar omtalas även som bemärkelsetider med tecken, vilka tyda på blivande väderlek och dess följder.

Så heter det bl. a.: April våt och maj kall gör bondens lada all. — Före midsommar kan man icke önska för mycket regn. Efter midsommar kommer det varje bön förutan. — April snö är fåragö. — När Anders (30 nov.) braskar, då julen slaskar, och tvärtom. — Då det regnar sjusovaredagen (27 juli), säges det vanligen bliva regn i sju veckors tid.

Kloka hava de människor, män eller kvinnor, blivit kalladé, vilka äro mer klarskådande än folk i allmänhet. Att naturen givit den ena människan en särskild begåvning i ett och den andra i ett annat avseende, vet var och en. Många av dessa i vissa hänseenden mer omdömesrika hava uteslutande ägnat sig åt att vid behov stå sökande till tjänst. I ett flertal fall har detta gällt sjukdomar och deras botande såväl bland människor som kreatur. Litet varstädes hava funnits och finnas ännu personer, vilka äro väl bevandrade i att sköta benskador,

andra förstå sig på engelska sjukan eller fallandesot o. s. v. Deras s. k. huskurer må nu vara beroende på särskilda anlag att fatta det, som kan vara helande, eller på ärvda meddelanden och erfarenheter inom släkter, där vissa sjukdomar funnits. En och annan av dessa självlärda läkare har vunnit en ryktbarhet för sin förmåga, som överlevat dem i långliga tider. Från Östergötland må här nämnas den i början av 1800-talet verkande pastor *Hans Olof Sundelius* († 1821), som på sin tid hade en läkarepraktik, vilken vida översteg examinerade läkares. På tolv års tid hade 31,732 sjuklingar av olika åldrar, kön och samhällsställning erhållit läkemedel och vård av honom. Vidare nämnes den år 1842 avlidna *Maria Jansson*, känd under namnet Kisa-mor. Hon erhöll t. o. m. Sundhetskollegii tillstånd att utöva läkarekonsten. En annan var den s. k. Kagadoktorn, *K. J. Englund*, som började sin bana som tjänstedräng. Sedan han en tid sysselsatt sig med att vårda och bota sjuka kreatur, övergick han till att bli en ofta lycklig rådgivare åt sjuka människor. E. avled år 1903. Dylika s. k. kloka ha ju mången gång varit till stor välsignelse för dem, vilka sökt deras hjälp.

Men det finnes andra s. k. kloka gubbar och gummor, vilka av egennyttiga beräkningar givit sig ut för att äga förmåga att vara klarseende och därvid bedrivit sina förfaranden på ett sätt, som allenast kan anses som ett bedrägligt och förhatligt gyckelspel. Dylika s. k. kloka ha vetat sig kunna utpeka tjuvar och återskaffa stulna föremål, att genom böner och upprabblade formler kunna framkalla kärlek, där så åstundats, att frambringa lycka i skilda företag, att med hemlighetsfulla tecken bota tandvärk, gastkram, »trollslag» och andra sjukdomar eller att på skilda sätt blidka ovänskap emellan folk, finna skatter i jorden, förgöra eller skada grannar eller deras kreatur och mycken annan »djävlakonst», som namnet var åtminstone under 1600-talet. Mångtaliga äro de rättegångar, som i äldre tider förekommo mot dylikt folk. Här anföras följande dylika händelser:

Vid Motala ting åtalades år 1755 åttiotreåriga Kjerstin Larsdotter, därför att hon bl. a. sökt övertyga en torpare, Nils Larsson, att en stor skatt skulle finnas nedgrävd å hans torp, vilken skatt skulle göra honom rik, om han kunde finna den. Kjerstin hade, då hon gick omkring i bygden och sålde Vadstenaspetsar, ofta gått förbi torparens hem om kvällarna och då sett ljus lysa på en viss plats. Härav hade hon dragit den slutsats, att en skatt där skulle vara nedgrävd. Nils skulle, hade hon sagt, förskaffa sig ett gevär, varefter han tre nätter å rad skulle vid den nämnda platsen, kallad S:t Peders backe, avskjuta ett skott. Detta hade nu Nils gjort men icke funnit någon skatt. Kjerstin hade då ändrat sig och sagt, att skatten måtte finnas antingen i Storängen eller Röbäcksängen vid Huvudstads gård, dit torpet hörde. Hon hade tillagt, att hon hade en svartkonstbok, med vilken hon kunde få fram dessa skatter, för

vilka Nils sedan av höga överheten i Stockholm skulle få riklig betalning. Efterforskningarna avstannade emellertid, då Nils var rädd för att använda sin svartkonstbok. Kjerstins dom blev fyra dagars fängelse vid vatten och bröd.

Efter angivelse av en trädgårdsmästarehustru, Stina Johansdotter, åtalades år 1769 torparehustrun Maja Nilsdotter i Åby vid Bråbo häradsrätt, därför att den sistnämnda efter »sållning» beskyllt den förra för att ha stulit matvaror från torparen Bengt Bengtsson från prästgården. Vittnen intygade, att svaranden i ett såll lagt vax, en sax och en slant. När då vid sållningen saxen rörde sig, skulle detta utvisa, att den person, vars namn samtidigt nämndes, vore den, som begått stölden. Då nu, vid uppräknandet av i närheten boende, saxen rörde sig, då Stina Johansdotters namn uttalades, skulle därav framgå, att det var Stina, som begått nämnda stöld. Maja dömdes för sin vidskepelse till 10 dalers böter.

Med en nyare tid upphörde dylika rättegångar. Visst är emellertid, att ännu finnas s. k. kloka, vilka gärna bliva rådgivare, och många hava på detta sätt förtjänat sitt uppehälle, t. o. m. förmögenhet.

Mara säges vara ett kvinnligt väsen, som finnes omtalat redan i de isländska fornsagorna. Maran smyger sig in i rummen genom nyckelhål eller genom den minsta springa och anfaller de sovande. Hennes ursprung uppgives olika. Antingen berättas hon vara en fördömd utan ro, vars önskan är att göra levande varelser illa, eller också är det en och annan kvinna, som utan att själv veta därom och emot egen vilja bliver mara. Ett flickbarn bliver mara, om modern, då hon var brud, sökte på förhand underlätta möjligen blivande barnsängar genom att krypa igenom en sele. Barnet var dock endast nattetid mara. Huru maran såg ut, var dock obekant, enär hon aldrig visade sig för vakna personer. Ett gossebarn åter blev »varulv», även denne endast nattetid. Förvandlingen berättas så tillgått, att då gossbarnet om aftonen insomnat, förvandlades ena armen till svans, den andra till ben, och huvudet formades till ett spetsigt hundhuvud, varefter varulven hoppade på sina tre ben ur sängen och började sina nattvandringar.

Om en katt, som gått fram under en likkista, därefter kom under ett odöpt barns bädd, blev barnet mara! Maran säges »rida» såväl människor som hästar ävensom träd. På de förstnämnda trasslar hon ihop håret till en »martov» och på träden »rider» hon samman en »markludd», som består av tätt hopgyttrade mindre kvistar och blad. »Martallar» kallas de träd, som helt stannat i växten, vilket skett genom marans antastande.

Då maran kommer till en sovande, lägger hon sig med en svår tyngd på den sovande och förorsakar en plågosam kvävning, som omöjliggör framförande av något ljud.

Hästar, som plågas av maran, komma i svettning och bliva matta.

För att förekomma marans påhälsning skall man, då man går till sängs, ställa skodonen så vända, att maran har svårt att stiga i dem, då hon först måste göra detta för att komma upp i sängen. Ett annat sätt är att lägga små kors av rönn i sängen, vid tröskeln eller omkring bostadshuset. Om en sovande befinnes vara riden av maran, skall han belåggas med stål eller anropas med namn. I stallen böra »markluddar» upphängas, då maran hellre rider på dylika än på hästarna.

Maran hör emellertid till de företeelser, vilka folk ännu i dag tvingas att tro på, ehuru icke som någon trolldomsvarelse. Det är tvärtom såsom en full verklighet, den »rider» eller under sömnen kommer som en känsla av kvävning eller tryckning över bröstet, som medför en svår oro och ångslan.

Mylingar. Dessa sägas vara andar efter mördade personer, vars mördare icke blivit bestraffade, eller även andar efter lönnlagda foster eller missfallsfoster, vilka, om de icke uppbrännas eller nedgrävas i kyrkogård, utvecklas och växa till mylingar. Bästa sättet att bliva fri från dylika mylingar, vilka kunna ställa till mycken otrevnad, både för människor, kreatur och husgeråd m. m., är, säges det, att bygga dem ett litet särskilt boningshus med lämpligt bohag. Ett sådant har i långliga tider varit underhållet vid Tjuks Västergård i V. Eneby socken. Efter att ägaren en kort tid upphört med att vidmakthålla detta hus, uppbyggdes det ånyo i början av 1800-talet och underhölls åtminstone ännu under senare delen av detta århundrade.

I en hage, kallad Gubbhagen, vid Hosums skattegård i Gryts socken påstås en myling i röd luva emellanåt låta se sig. Under skrik går han där fram och åter samt förvillar vandrare, vilka fått gå hela nätterna och först efter solens uppgång på morgonen kunnat hitta hem.

En händelse, som på sin tid väckte mycken uppmärksamhet, försiggick i V. Eneby socken i Kinds härad under 1740-talet och förorsakades enligt uppfattningen vid den tiden av en myling. De närmare omständigheterna härvid beskrivas i ett brev av d. 9 april 1745 från socknens dåvarande kyrkoherde, magister Zak. Juringius, på följande sätt:

»Det grasserande spöket angående, är allt i sanning, utom det att det nu icke vidare höres av. Gården heter Humpen och är belägen här i Eneby socken, vid gränsen av Kisa. Den åboende och brukande drängen, vars moder är änka, har förliden höst upphuggit några grenar och klumpar av en i gammal tid nedhuggen ek. Härefter hördes ingenting av förrän julaftonen, då boskapen i fähuset oroades och måste lösas, utköras och förbliva under bar himmel. Själva stugan och folket hade ej heller fred. Detta kontinuerade än i mer och än i mindre oro och svårighet till början av februari månad. Men jag visste icke något därom. Emellertid var detta spöke eller denne Malus genius alldeles osynlig, förutom att två små gossar sade sig under tiden sett honom, i skepnad av

en liten gosse, som för dem klagat, att hans hus eller boning under eken var förstörd, på grund av den huggna och bortförda veden, varför han nu sökte revanche. När jag fick kunskap härom, var folket färdigt att övergiva hemmanet och försälja sina kreatur, enär varken de eller människorna hade någon fred, utan sönderslogos och förstördes hus, fönster och allt bohag. Att tentera någon hjälp emot detta, reste jag dit och ankom till gården kl. 3 e. m., där mycket folk var samlat, bl. a. länsmannen Petr. Forssberg, vars indelningshemman detta är. När jag kom, stod boskapen på ladugården, och balkarne i fähuset voro förstörda. Eftersom de små gossarne berättade, att detta spektrum berättat sig vara ett oäkta barn, mördat och gömt under den bemälta eken, reste jag till det rummet samt lät där gräva, men kunde ingenting finna, emedan det ock var svårt att vida gräva i den frusna jorden. Sedan lät jag reparera balkarne i fähuset och binda boskapen, då allt var tyst. Sedan gick jag åt stugan, där jag knappt var inkommen, då allt liksom i ett moment kom omkull och boskapen ute. På samma vis hände tre gånger. Sist lät jag med nya, starka rep, fästade i väggen med fasta järnspikar, binda boskapen, men när jag vände ryggen till, blev boskapen lös och repen gömda. Jag vet icke, om de ännu äro återfunna. Boskapen måste alltså stanna ute, emedan det redan var mörkt. Jag och folket togo vårt tillhåll i stugan, men där hade vi liten fred. Och om något där var oförderarvat, så blev det då alldeles förstört. Jag cum ceteris var i större fara än någon soldat i hetaste batalj och måste kläda skott och stenar, stora ½ L ⌀ tunga, som flögo om öronen ävensom knivar och allehanda ting, som kunde förekomma men jag icke hinner beskriva. Detta uthärdade jag till kl. 9 om aftonen, då jag och länsmannen reste. Många av de främmande grannarna stannade kvar.

Jag tackar min Gud, att intet träffade mig bland de glödande skott, ehuru de gingo mig nära. Efter vår avresa måste allt folket om natten fly till granngårdarne, slagna och blodiga. Om morgonen gick husfolket hem att se om sin boskap. Fingo då fred och hörde ingenting av och hava ej heller sedan hört något utan bygga nu och bo och reparera efter hand såsom folk, vilket flyktat för allt fiendens våld utom eld och brand.»

Näcken eller **Strömkarlen**. Oden den gamle hade en gång i tiden många namn, vart och ett hänvisande till skilda sidor av hans väsen.

Med samma namn
Jag nämnt mig aldrig,
Då jag bland folken farit.

heter det i Eddasången om Grimne.

Ett av dessa namn var Nikar, vilket namn än i dag går igen i den fortlevande berättelsen om Näcken, denne folktrons gudom.

Näcken eller strömkarlen har, säges det, liksom andra naturgudomligheter en gång blivit övermannad och förvisades då att till världens yttersta dag få sin vistelseort i sjöar eller strömmar. Näcken är en mu-

sikens ande men är olycklig, därför att han tror sig aldrig kunna bli' förlossad samt åter lycklig och säll.

Näcken skildras, då han en vacker sommarafton ses sittande å havsytan, än som en liten vacker gosse med gult lockigt hår, betäckt av en röd toppmössa, eller också som en fager yngling. Men han omtalas även som en gubbe med prydligt skägg.

Han är mästare att spela på sin gullharpa eller på sin fiol. Hans toner äro ofta vemodiga av misströstan att icke någonsin nå uppståndelsens sällhet. Men i ögonblick, då Näcken av en eller annan anledning tror sig äga hopp om att bliva förlossad och salig, då strängar han sin polska och kommer alla och allt, gamla och unga, ävensom livlösa ting att röra sig i den yraste dans, vilken icke upphör, förr än de förtrollande tonerna upphöra. Det säges, att den kända och numera vårdsbekanta melodien till Näckens polska blivit upptecknad efter Näckens eget spel.

För att få tillfälle att höra Näcken spela, skall, säges det, en svart katt offras i sjön eller också tre droppar blod från ringfingret offras på en sten i strömmen. Detta skall ske en torsdagskväll. Men man bör akta sig för att taga lärdom av Näcken, ty den det gör överlämnar sig i onda andars våld. Visserligen bliver en dylik spelman beryktad för sin förmåga, men han kan lätt spela sig till helvetet. Det får icke förglömmas, att ett svart offer är offer åt avgrunden.

Det händer även, säges det, att Näcken i nedstämda ögonblick söker att i djupet neddraga människor och däröver känner sig glad. Vid andra tillfällen söker han förleda till överdådiga och livsfarliga företag, och visar gärna sin förmåga och makt över dem, som därav gjort sig förtjänta. Men man kan taga sig till vara för honom genom att spotta och säga »tvi» eller genom att lägga stål vid stranden eller sänka dylikt till bottnen.

Liksom andra flod- och vattengudomligheter tänkes Näcken även förekomma i skepnad av en vit häst. Hos äldre folkslag framställdes vågorna i hästgestalt, och åt dem offrades hästar. Då näcken visar sig som en vit häst och kommer i land, har det understundom lyckats att fånga in honom. Då han vid dylika tillfällen blivit använd vid körslor eller i åkerbruk, har han emellertid befriat sig vid den minsta försummelse från den körande samt rusat ned i vattnet, medförande de redskap, han varit förspänd. Så berättar folket.

Om Näcken omtalas följande saga:

Två gossar hade en gång gått från sitt hem ned till stranden för att leka, då de fingo se Näcken, sittande på vattnet och spelande på sin harpa.

— Vad tjänar det till, sade de till Näcken, att du sitter här och spelar. Du blir ändå aldrig lycklig och säll.

Då blev Näcken sorgsen och fällde bittra tårar. Han kastade sin harpa ifrån sig och sjönk ned i djupet.

Vid återkomsten till sitt hem, berättade de, vad de sett, för sin fader, som var en andans man. Denne tyckte, att det var synd om Näcken, och uppmanade sina gossar att åter gå ned till stranden och giva honom tröst med bebådan om förlossning. Då de framkommit, sågo de, hur Näcken åter kommit upp från djupet samt hur han klagande sörjde.

— Sörj icke, Näcken, sade de då. Vår far har sagt, att även din förlossare lever. Då blev Näcken glad, tog sin harpa och spelade ljuvliga toner långt sedan solen gått ned.

I Östergötland har Näcken i skepnad av en häst varit synlig på 1850-talet i sjön Sommen, såsom det blivit sagt. Det är även Näcken, berättas det, som ofta giver anledning till att människor drunkna i denna sjö. Olyckorna föregås av hemska rop nattetid, men kunna, såsom förut är nämnt, förekommas genom ovannämnda medel eller ock genom att kasta en sten, som faller lodrätt ned i vattnet.

Offerhögar eller **Offerkastar** omtalas från flera ställen inom provinsen. De tillkomma på så sätt, att vägfarande »offra» vid förbifarten en sten, en riskvist eller något annat i närheten befintligt föremål, understundom även slantar, på ett invid vägen befintligt ställe, där någon olycka händt eller där något mord försiggått. Det sker för att mildra minnet av den skedda händelsen samt för att, såsom folktron säger, de förbifarande icke skola oroas av de dödas andar.

Någon gång hopkastas dylika högar för att erinra om ett påträffat kärleksäventyr.

I båda fallen uppkomma på så vis ansenliga högar, till dess de av en eller annan anledning förbrännas.

Offerkällor. Det är förut nämnt om våra förfäders offerkällor (sid. 24). Många av dessa ha ända till senaste tid, och delvis ännu, så till vida hållits heliga, att man »offrat» i desamma för att därefter med källornas vatten söka bot för sjukdomar, särskilt för medförda barn.

Besöken skulle enligt sägnen företrädesvis göras på torsdags- eller söndagsmorgnarne. För att lyckas borde ingen hava kännedom om besöket. Det skulle ske i största hemlighet och företagas långt före soluppgången, så att man kunde vara åter i hemmet före densamma. Man skulle därtill under hela tiden vara tyst och fick icke vända sig om. Som lycke- och tackoffer skulle i källorna kastas slantar. Stor ofärd skulle emellertid komma över den, som vågade tillägna sig något av dessa offer, och det var fara värdt, att den, som det gjorde, skulle få den sjukdom, som den, vilken nedkastat slanten, hade.

Vanligt är ännu, att människor vid midsommaren samlas vid dylika källor för att dricka av vattnet samt därtill för att leka och dansa i det gröna, ett bruk, som dock synes alltmer avtaga. Det var icke ovanligt,

att man vid dessa tillfällen plägade pryda kring källan med björkträd, löv och blommor.

Bland sådana källor inom Östergötland nämnas: Holken å Norrby ägor i Asby socken, Kämpekulle i N. Vi, Tyrskälla vid Gravby i Sund, Midsommarkällan vid Lagmansberga i Allhelgona, Bäckakällan i Grepstad i V. Stenby, numera missvårdad, Lillängskällan å Appelby lillgård i Hagebyhöga, Midsommarkällan å Ölstorp i Fivelstad, Korskälla i Ekeby, Helge Björns holk i Klockrike, Mogarpskällan i Sya, Mörbykällan i Viby, Korskällan i Tirserum, Odensforskällan i Vreta kloster, S:a Birgittas källa nära kyrkan i Ekebyborna, samt S:a Birgittas källa nordväst om kyrkan i V. Stenby, m. fl.

Den sistnämnda källan är dock icke den ursprungliga, som numera är uttorkad. Denna nya källa, som tillkommit år 1825, är belägen nära intill den gamla. Vid den tiden, då det var vatten i båda källorna, begagnades den ena av Lårstads och den andra av Nyckelbyboarna. Den ursprungliga källan berättas tillkommit på det sätt, att S. Birgitta under en vandring emellan Vadstena och Ulvåsa satt sig att vila vid vägen, och då hon därunder talade om sin törst, rann källan genast upp.

Vissa av de s. k. jättegrytorna begagnades även som offerkällor, t. ex. den i Vallsnäs i Nykil.

Nära intill offerkällorna återfinnes flerstädes en rundel av sten, vilken antagligen utmärker en offerplats. Dylika stenrundlar benämnas »domareringar», och antages att vid dem ursprungligen rättvisan blivit skipad i samband med offerfester.

Att bedrägeri även kunde förekomma vid dylika källor och vid offrandet därstädes framgår av följande:

Å Guldkistans ägor i Rinna socken finnes emellan två bergsklyftor en s. k. värmsel eller upprinna med ovanligt klart vatten. Nära intill växte en vida utgrenad gran. Den övra delen av trädet var så tät, att ingen kunde se, om någon gömt sig i detsamma, och de nedersta grenarne bredde ut sig mot marken så tätt, att de bildade ett ogenomskinligt valv.

Ett beställsamt rykte kom snart med ens ut i orten, att denna källa hade ett ovanligt hälsobringande vatten, och att granen var ett »heligt träd» samt att »trädets ande» kunde giva råd vid olika sjukdomars botande. Människor började också snart att strömma dit, särskilt om torsdags- och söndagsnätterna. Genom ryktet hade de på förhand sig bekant, att de skulle offra penningar vid granen, där de också knäföllo för att bedja anden bota dem från deras onda.

Det var en från sin hustru skild man, en snickare kallad Dinken, som av egennyttiga beräkningar börjat sprida ryktet, och han visste även att begagna sig av folkets godtrogenhet. På de ovannämnda dagarne infann han sig i rätt tid på platsen och tog plats i trädet, varifrån han, utan att

själv vara sedd, kunde se de ankommande. Med förstämd röst besvarade han därifrån främlingarnes böner och begäran om råd. I de avgivna svaren ingick alltid det rådet att offra penningar, mycket penningar, vita penningar o. s. v. Råden för sjukdomarne växlade mellan att dricka olika mycket av vattnet, att tvätta sig med detsamma eller att avklädd stiga ned i den undergörande källan. Senare samlade Dinken tillsammans de lämnade offren, av vilka han delade med sig till gårdens arrendator och en person kallad Kalle Lunken, med vilka han var i samförstånd. Det berättas för övrigt att arrendatorn, hos vilken de resande hade natthärbärge och erhöllo sina måltider samt föda för sina hästar, förtjänade härpå så mycket, att han med denna förtjänst kunde betala en stor del av arrendet. Den, som först antecknat berättelsen härom — K. F. Nordenskjöld — besökte Rinna socken år 1881. Kalle Lunken levde då ännu och »nekade ej för saken».

Vidskepelsen eller ofoget kom emellertid slutligen till vederbörandes kännedom, och anbefallde då Konungens befallningshavande kronolänsmannen i orten att stävja detta och nedhugga det »heliga» trädet. På grund av sägnen, att den, som satte yxan till trädet för att nedhugga detsamma, skulle dö, vågade ingen börja arbetet utan måste länsmannen själf göra början, varefter fjärdingsmannen och andra fortsatte nedhuggandet. Kronolänsmannen sjuknade och avled några månader senare, och fjärdingsmannen sköt sig, varigenom vantron fick ny näring. Offrandet fortsatte länge vid den kvarstående stubben, t. o. m. sedan denna förmultnat och inkränktats av myror.

Pysslingar sägas hava sin bostad i eller invid gamla träd, där understundom deras byk synes upphängd till torkning. Följande sägen är upptecknad av Nordenskjöld om Kolsbro i Herrestads socken och pysslingarne:

Biskop Kol var på besök å sin gård Herrestad, där ännu en av honom uppbyggd källare finnes kvar. Vid avresan från Linköping hade han glömt att medtaga sin »svartkonstbok» och sände därför en dräng dit att hämta den, med föreskrift att inte under vägen öppna boken. På återfärden kommen till ett vad i Mjölnaån, kunde drängen emellertid icke längre motstå frestelsen. Han öppnade något litet svartkonstboken, nyfiken att erfara vad den möjligen kunde innehålla, men hade icke väl gjort detta, förr än en oräknelig mängd pysslingar kommo från alla håll med begäran att få veta, vad de skulle uträtta. Drängen tillsade dem då att bygga en bro över vadet — den genom sin höga ålder och sina starka och välbyggda valv berömda Kolsbro. Inom några ögonblick var arbetet fulländat. Pysslingarne trängde sig därefter in på drängen med begäran om nytt göromål. Under tiden hade en bonde med en tunna ärter på sitt ök kommit till vadet. Drängen övertalade i sin förlägenhet bonden att kasta ut ärterna på marken, vilken begäran bonden slutligen

efterkom. Därpå befallde drängen pysslingarne att plocka upp ärterna, och var pysslingarnes antal så stort, att envar fick blott en ärt. En pyssling blev t. o. m. alldeles utan, varföre också — då ärterna skulle vara lön för brons uppbyggande — den av honom lagda stenen aldrig ville ligga kvar på sin plats. Sedan ärterna blivit uppsamlade, bestormades drängen ånyo med begäran om arbete. Under sin vånda hade då drängen ej något annat råd än att, under känt ljud, utstöta en gasstråle — berättaren uttryckte sig mer rakt å sak — med tillsägelse åt pysslingarne: »Hämta mig dem hem igen.» Pysslingarne rusade då åstad åt alla väderstreck att efterkomma befallningen, men endast en återkom med något litet gas i en fjäderpenna. Då sålunda pysslingarne ej mäktade fullgöra uppdraget, och den enda återkommande blott ofullständigt, så befriades drängen omsider från deras vidare enträgenhet.

Andra sägner om pyssligarne sysselsätta sig med samma ämne som i slutet av denna berättelse.

En sägen från sjön Tåkerns omnejd berättar, att denna sjö tillkommit genom pysslingars arbete. En jätte, som bodde här i trakten, ägde ett stort antal gäss och var därför i behov av en »gåsagöl». Han samlade då tillsammans en hel mängd pysslingar, åt vilka han uppdrog att gräva en sådan. Detta gjorde de med sin vanliga skyndsamhet, och jätten var snart i tillfälle att skåda Tåkerns spegelklara vatten. De oerhörda jordmassor, som bekommos vid grävningen, buro pysslingarne i sina toppmössor till den plats, där Åsabackarna nu äro belägna.

Rå sägas hava sin tillvaro allestädes. De äro emellanåt tjänstvilliga och gynnsamt stämda. Emellanåt bringa de motgång, ohägn och skada, beroende på nyck eller tillfälligt sinnelag ävensom på, huru de behandlas. Vid nybyggnader eller vid skogsarbete såsom vedhuggning, kolbränning, tjärbränning o. s. v. sägas de gärna infinna sig för att hjälpa eller stjälpa. I förra fallet hör man dem arbeta, då de vanliga arbetarne hava sin middagsrast, eller under natten. Även vid kvarnar och sågar berättas de vilja vara med. Man låter därför kvarn och såg stå för rånas räkning viss tid å natten. De se sig gärna väl behandlade och ställa då till rätta, om ett eller annat kommit i olag. Särskilda rå äro kyrkorå, skogsrå och sjörå.

Kyrkrået. Om ett dylikt rå berättas från Klockrike socken följande. Då Klockrike gamla kyrka, som enligt sägnen var byggd år 1300, skulle rivas på 1820-talet, fanns det fullt upp med arbetare, men de förmådde icke något med de grova gråstensmurarna. En av arbetarne kom då att tänka på, att kyrkrået icke var välvilligt stämt emot kyrkans nedrivande. För att undanskaffa det, tog han då upp rået i förskinnet och bar det till en stuga bredvid nya kyrkogården. Här underhandlades med rået, men först efter tre torsdagsnätter lyckades nedrivningen, dock icke bättre än att än i dag återstår en del av kyrkmuren samt spridda delar av

grunden. Arbetaren, som flyttat rået, avled innan kyrkan var färdigbyggd. Den, som innehade stugan, måste för kyrkogårdens anordnande nedriva densamma och blev senare sinnessjuk, såsom det sades, därför att kyrkrået blev husvillt samt icke kunde inflytta i den ännu ofullbordade kyrkan.

Skogsrået, även kallad *Skogsfrun*, säges uppenbara sig i dubbelgestalt, framtill som en fager jungfru men å andra sidan ihålig och skröplig. Skogsråen äro blott av det kvinnliga könet, och det säges vara på den grund som »käringmöte» är förhatligt samt anses olycksbringande. Vid käringmöte skall man spotta och säga »tvi», eller också vänder man åter hem. Skogsrået är enligt folktron försett med kosvans. Hon visar så mycket som möjligt sin fördelaktiga sida och söker inställsamt att vinna jägarnes kärlek. I utbyte giver hon jaktlycka. Försmås hon av jägarne, vänder hon sig till sådana, som hava arbete i skogen. De människor, som icke äro mottagliga för hennes kärlek, vill hon gärna göra illa i deras företag. Vill man göra sig fri från skogsrået, avskjutes vid hennes ankomst ett skott, då hon försvinner. Vill man ha lycka i jakten, skall man före dess början offra en slant eller litet mat å en sten eller en trädstubbe åt rået. Hon sällar sig även till djur, vilka kallas fridjur, och som endast kunna skjutas av »invigde». Skogsrået kan även ikläda sig annan skepnad än den här nämnda.

Enligt protokoll i Linköpings domkapitels arkiv från år 1643 erkände skytten Per Håkansson i Nykil inför kapitlet sin älskogsförbindelse med skogsfrun, allt sedan han å Gismestads ägor i Vikingstads socken skjutit en skogsråets »fredsbock»:

Sjörået eller *Sjöjungfrun* och *Havsfrun*. Sjörået har sin tillvaro i varje sjö, t. o. m. i den minsta göl, samt visar sig i många olika skepnader, förnämligast som en fager, grannt klädd ungmö. Hon uppträder än å stränderna, än sätter hon sig i en båt hos fiskaren, hos vilken hon söker väcka kärlekskänslor. Lyckas hon få en fiskare intill sig, händer det, att hon därefter plötsligt kastar sig i vattnet under tillfredsställande utrop att ha narrat honom. Sjörået uppträder, säges det, någon gång i skepnad av en gädda, vilken visserligen kan låta sig fastna på kroken, men som i sista stund alltid sliter sig lös. Sjörået säges ha makt att giva »fisketur» eller tvärtom. För att få tur bör en slant kastas i vattnet.

Havsfrun, som även gärna tager gestalt av en fager jungfru, framställes än som ett välvilligt än som ett illvilligt väsen. Får sjömannen se henne, säger han, att det bådar storm och olycka. Fiskarne säga sig ofta se henne sitta på havsytan, kammande sitt långa gula hår med en guldkam. Man ser även havsfrun köra upp sin vita boskap å stränder och holmar för att beta. För att icke havsfrun skall från ängarne bortföra något hö, skall en skära sättas i hösåtarna på Mikaelsmässoafto-

nen. Även havsfrun är sinnebilden för sinnligheten och visar sig gärna icke blott vid fiskarnes utan även vid jägarnes upptända eldar för att tillvinna sig kärlek. Drunknade människor, vilka icke återfinnas, tros ha' införts i havsfruns boning.

Sjukdomar. Att läkekonsten i Östergötland utövades redan före tiden för Kristi födelse, framgår såväl av här funna trepanerade människoskallar som av påträffade läkta, ehuru illa läkta, benbrott (se Ögtld I, s. 41). De, vilka ägnade sig åt denna konst, voro helt säkert icke många, och att deras kunskaper i att hela och bota icke voro stora, kan med säkerhet sägas. Om också de tidigare levande människorna tillhörde ett kraftigare släkte än senare dagars, fanns dock mycket, som lättare alstrade sjukdomar än i en senare tid. Och att dessa på grund av tidsförhållandena i detta avseende ofta togo en svårartad prägel, kan icke betvivlas.

Under dessa tider, fulla av vidskepelse — vilka fortgingo, kan man säga, icke blott under förhistoriska tiden utan även under medeltiden och delvis långt senare — troddes sjukdom vara en plåga, härledande sig omedelbart från en högre makt eller en djävulens tillskyndelse, vilken människor icke förmådde stävja. Många ansågo på grund härav det t. o. m. icke rätt tillbörligt att hos människor söka hjälp mot mäktigare viljors gärning.

Med de många brister, som vidlådde äldsta och äldre tiders bostäder, är förklarligt, att svår och plågsam verk i kroppens olika delar var en ofta förekommande sjukdom. Febersjukdomar, förlamningar, blindhet, hörselfel, tillfälliga olyckor o. s. v. förekommo även. Om någon svårare farsot förekom under förhistoriska tiden, är icke bekant. Under medeltiden härjade dylika så mycket oftare. Det är lätt att tänka sig de oerhörda svårigheter, som genom sjukdom träffade icke blott de angripne utan även deras omgivning.

Tänker man sig tillbaka till uråldsta tid, är det lätt att förstå, att de gamle, då ålderdomens skröpligheter började att göra livet svårare att leva, ville påskynda slutet och stungo sig med spjutspets eller, som det hette, ristade sig med Gejrsodd eller kastade sig utför en ättestupa.

En sjukdom, som jag icke funnit omtalad i de gamla sagorna, är vansinnessjukdomen. Från medeltiden finnes emellertid denna sjukdom omnämnd och ansågs då — liksom även långt in i nyare tiden — vara ett djävulens verk. Det sades, att dessa olyckliga voro av djävulen besatta. I vår tid sägas de vara »avita», vara »från sinnet», vara »rasande och galna» eller vara »vridna». Som skyddsmedel mot de svårhanterliga av dessa begagnades att binda dem, belägga dem med tvångströja, stoppa en kavle i munnen o. s. v., botemedel vilka än i dag i vissa fall sägas vara behövliga att tillgripa, ehuru nutida läkekonst icke kan godkänna ett dylikt sätt.

Efter kristendomens införande blev det prästernas lott att giva råd och ordinationer för sjuka inom landsbygden. Detta fortgick under århundraden, till dess i senare tid sjukvården även å landet ordnats på ett tidsenligare och mer tillfredsställande sätt. År 1775 erinrade Linköpings domkapitel stiftets prästerskap om deras plikt att visa sin gudaktighet genom omsorg om de sjuka samt att vid farsot av provinsialmedikus emottaga medicin och förhållningsorder ävensom att i övrigt meddela sig med honom.

»Läsning» av vissa formler samt vidskepelse voro likväl vanliga och äro ännu i bruk. S. k. kloka voro de första man besökte. Slutligen, när icke något annat hjälpte, »sökte» man läkaren, men då var egentligen all förhoppning om hjälp ute. Sjukdomen hade då merendels tagit en sådan vändning, att densamma var obotlig. Härigenom alstrades ytterligare misstro mot den verkliga läkekonsten.

Formlerna voro inlärda eller måhända påhittade för tillfället. Ett par exempel lämnas:

För *ormbett* lästes över själva bettet:

Orm, kryp under rot.
Du ville göra skada,
Men därmed gives bot
Att onda bettet bada.

Och så tvättas bettet med käse (en slags ostlöpe) blandat i vatten.

För *fulslag* stoppas handen eller fingret med det onda i så varmt vatten som möjligt och upprepas:

Du rulle, du bulle,
Som ej blev så stor som du skulle.
Men om du också blivit stor liksom en gryta,
Så var därför ingenting att skryta.

Då ett barn fällde sina mjölktänder, skulle de kastas i elden för att brännas, därvid barnet skulle upprepa: »Nocke, giv mig en bentand i stället och icke en guldtand.»

Dylika formler funnos i oändlighet. De vid sjukdomar begagnade vidskepliga åtgärderna voro och äro även mångahanda.

Förste provinsialläkaren i Östergötland skriver i sin ämbetsberättelse för år 1900: »Läkaren i Kisa omnämner, hurusom en person av en skollärare bett få låna kyrknyckeln, för att ett barn skulle ur en sådan nyckel dricka varm mjölk såsom botemedel mot kikhostan. Skolläraren utlämnade nyckeln!»

I östgötatidningar har under senare tid återgivits en och annan berättelse om dylika fall av vidskepelse och bedrägeri. År 1903 läses följande:

»I en av Ydresocknarna finnes en gammal man, som i sin ungdom under någon militär tjänstgöring vid en av våra fästningar råkat skjuta ihjäl en fånge, som velat rymma och vilken ej kunde hindras därifrån på annat sätt. Därför att han tagit livet av en människa, lär han såväl i sina egna ögon som i andras, vilkas ägare hava någon läggning för vidskepelse, besitta en övernaturlig förmåga att bota sjukdomar, isynnerhet 'skärven' hos barn. Exempel saknas ej på att hans hjälp anlitas. Den, som är nog enfaldig att taga hans hjälpsamhet i anspråk erhåller en smutsig sockerbit, på vilken undergöraren låtit komma några droppar blod ur ett lager. För detta läkemedel låter han betala sig med 50 öre.»

År 1911 omtalas följande från V. Ryds socken, som då haft besök av en man från Åtvidaberg vid namn Johansson. I sitt medhavda betyg kallades han kvacksalvare, och han sysslade med att söka bota både människor och djur.

»Mannen är så van i yrket», skrives det, »att han lätt upptäcker de personer, hos vilka den gamla vidskepelsen ännu sitter kvar. Det finnes ex. på att han lyckats preja en arrendator på 18 kr. genom sina knep. Han försäkrade, att två kreatur skulle dö inom kort, ty det fanns 'något' i ladugården. Men om bonden ville ge honom, vad han begärde, så skulle han ta bort det onda. Hästen, som var krubbitare, skulle han också bota. Vår man tänkte: 'Kan han bota hästen och rädda två kreatur från döden, då kan man våga 18 kr.' Förrättningen började i ladugården. Golvet bröts upp, och karlen visade snart triumferande en smutsig flaska, som han sade sig ha hittat, men som han naturligtvis smusslat in under arbetet.

Hästen 'botades' med syra, som ströks två gånger på tandköttet, hvilket därefter svällde upp, så att det arma djuret inte kunde äta på tre dagar. Det var ju naturligt, att han då inte heller kunde bita i krubban. Innan hästen kunde börja äta igen, ställdes den i vedboden och fick äta fodret i en på marken stående låda. Till ägarens stora förvåning bet inte hästen i lådan. Men en granne, som misstänkte, att här förelåg ett knep, går i hemlighet till hästen, lyfter upp lådan till en vanlig krubbas höjd, och hästen hugger i, så att mannen håller på att falla över ända.»

År 1912 vet en tidning att berätta följande:

»Ett hederligt bondfolk i norra Östergötland fick för några dagar sedan besök av en kringvandrade 'affärsman'. Husfadern i bondehemmet var sjuklig och måste stöda sig på två käppar.

Affärsmannen var genast klar med situationen. Här skulle tjänas penningar! Uppbjudande all sin vältalighet, föreställde han bonden, att denne nog kunde bli frisk och stark igen trots sina 60 à 70 år. Medlet var nog litet dyrbart förstås, men dess mer osvikligt. Saken var den, att geschäftsmakaren i sitt icke alltför rikhaltiga lager hade ett par klädes-

plagg — kalsonger och underliv — som ägde den underbara förmågan att bota dylik sjukdom. De voro nämligen på underbart sätt 'invävda' med elektricitet och något annat märkvärdigt. Det gäller nu bara att kunna betala dessa hälsobringande 'underverk'. Ehuru till synes av en anspråkslös kvalité var priset 35 kronor.

Med mycken trovärdighet i tonen beklagade affärsmannen den sjuke, om han nu icke kunde gripa detta sällsynta tillfälle att återvinna sina krafter. Det var nämligen ett alldeles enastående fall, att plaggen i fråga nu kunde säljas till detta pris. Dessa voro nämligen de enda exemplar, som funnos i Europa. Sådana kunde visserligen erhållas på beställning, men de kostade då 52 kr. förutom frakt, tull och andra omkostnader.

De 35 kronorna plockades fram. Och — nu bär den gode dannemannen de elektriska 'underverken' och väntar dag och natt på hälsans dyra gåva.»

S. k. sympatikurer, d. v. s. en förmenad hemlig kraft hos en kropp att verka på en annan, omtalas från äldre tider och anses ännu trovärdiga. Här upptagas endast ett par exempel.

För att bota gikt skall den sjuke låta en pudel eller en katt ligga bredvid sig i sängen, då gikten förflyttas till djuren.

Vårtor på händerna försvinna efter någon tid, om man passar på och, genast efter det ett svin skubbat sig, med sin ena hand tager på platsen för skubbningen och sedan stryker med handen över vårtorna. Detta skall upprepas tre gånger. Men den, som anlitar detta sätt, skall vara av motsatt kön mot svinet.

Orren säges kunna taga mänsklig gestalt och ställer då till mycken oreda och förargelse. Till föda under svår sjukdom bör endast begagnas det vita av orrens kött.

Blodet av halshuggna brottslingar skall på avrättsplatsen skedbladsvis intagas som medicin av personer, som lida av fallandesot. Blodet av en nackad tupp tros även vara ett hjälpmedel vid denna sjukdom.

Bland föremål, som av de vidskepliga ansågos välgörande för sjuklingar, nämnas här endast från vigda kyrkklockor avskavd malm och från kyrkfönster taget fönsterbly. Detta sistnämnda plägade stöpas över den sjukes huvud i t. ex. en träsko, vars botten var beströdd med sand. Av de figurer, som bildades av blyet vid stöpningen, spåddes sjukdomens beskaffenhet. Spriddes blyet i många taggar, ansågs sjukdomen av särskild svår beskaffenhet. Figurerna lämnade även upplysning om botemedlen. Det var då förgäves att söka någon läkare. Endast de s. k. kloka kunde då hjälpa. Under stöpningen skulle den sjukes huvud vara belagt med en handduk. Ännu begagnas s. k. viggar eller i jorden hittade stenredskap från förhistoriska tiden på ett och annat ställe inom Östergötland vid sjukdomars botande såväl för människor som djur.

Vidskeplig anledning till påkommen sjukdom angavs även. Av dessa var »ondt möte» icke ovanligt. Sjukdomen »kom med vinden», sades det,

eller »något har kommit för honom». Det är »älvablåst», som givit honom ohälsan o. s. v.

Nässelfeber kom från underjordiska älvor, som blivit ofredade. För att bota denna sjukdom skulle den sjuke läggas naken framför en blåsbälg i en smedja. Sjukdomen skulle då försvinna genom luftströmmen.

Skrock benämnas med ett gemensamt ord vissa vidskepliga bestämmelser, vilka skola uppfyllas för att nå ett visst önskat mål eller för att få kännedom om tillkommande händelser och öden. För att anföra ett ex., om ock detta numera endast plägar göras på skämt, nämnes hurusom, om någon önskar få veta, om det vid ett blivande frieri skall bliva »ja» eller »korgen», denne skall taga den blomma, som kallas prästkrage, och plocka bort de vita blombladen. De skola tagas ett och ett i sänder. För varje blad upprepas växelvis orden »ja» och »nej». Blir det »ja» vid sista bladets borttagande, kommer frieriet att gå lyckligt. Detta sätt användes även, då man tänker på något, som man önskar framgång. Ordet »ja» vid sista bladet betyder lycklig utgång.

Slagruta är ett mycket enkelt »instrument», som än i dag är i bruk, ehuru numera endast för att söka vattenådror. Förr i tiden begagnades det även för att söka i jorden förborgade skatter. I sin *Skånska resa* vet den store Linné att omtala, hurusom han genom sökande med slagruta återfick 100 dukater, vilka nedlagts för att pröva slagrutans förmåga.

För vår tid är det klart, att fyndet av en källåder är beroende på källsökarens blick för markens beskaffenhet och andra förhållanden, ehuru källsökaren finner med sin fördel förenligt att omgiva sig med en viss hemlighet för att i orten bliva mer omtalad och därmed mer använd vid behov.

I detta avseende skriver redan, enligt Olaus Magnus, den lärde Cassiodorus, som var född i slutet av 400-talet och levde till omkring 590 e. Kr., att man »för att upptäcka källådror i jorden bör betjäna sig av vissa märken å marken, vilka bestå i friskare grönska hos örterna och trädens resliga växt inom ett så beskaffat område». Ty en jordmån, säges det vidare, där sött vatten ej är allt för långt borta, är städse gynnsam för utvecklande av vissa växter, såsom tåg- och sävarter, den lätta vassen, den kraftiga björnbärsbusken, det böjliga videt, den gröna aspen och andra träslag, vilka här uppnå större frodighet än som tillhör deras vanliga natur. Man kan även lägga torr ull på den mark, där man misstänker vattens befintlighet, och täcka den med en lerskål. Finnes vatten i närheten, är ullen följande morgon våt. När solen blir synlig, undersöka de sakförståndiga terrängen, och där de se ytterst små flugor sväva över marken, skall man finna vad som sökes. Ser man en svag rök eller imma som en pelare höja sig ur jorden, ligga ådrorna lika djupt ned som pelaren stiger högt. På det viset kan även vattenådrornas

läge bestämmas. Det vatten, som flyter mot öster och söder, är klart och genomskinligt samt för sin mjukhet hälsosamt. Där vattnet rinner mot norr och väster, är det kallt och olämpligt till dryck på grund av dess grumlighet och hårdhet.

Slagrutan består i allmänhet av en Y-formig kvist eller ett tvåklynnat fjolskott, som vid användandet fattas i de två smala grenarna med uppåtvända händer, varvid dess grenar böjas från varandra, under det huvudgrenen skall vara riktad rakt ut från källsökaren. De smala grenarna skola luta mot norr och söder. Härvid böjer sig vid spänningen huvudgrenen antingen uppåt eller nedåt. Då den »slår» uppåt, sägas vattenådror finnas nära. Enligt en annan uppgift skall den i så fall slå nedåt. Slagrutan skall vara av hassel, björk, rönn eller en. Kvisten skall avskäras före soluppgången och skall tre gånger doppas i en åderkälla före begagnandet.

Tomtar sägas vara små manliga varelser, vanligen klädda i jacka och knäbyxor av grå vadmal samt röd toppmössa. Liksom graven säges ha sin skyddsvakt i en hund, en höna eller en drake, hava de levandes hem och härd sin tomte, som bringar lycka i det hem, där han trives. Tomtarna äro till sin natur mycket »tyckmyckna». De taga lätt humör, och de svara icke gärna dem, som äro nyfikna. I det hem, som de vilja väl, hålla de, osynliga som de oftast äro, allt i ordning, städa och putsa o. s. v. Även i lador och logar ställa de allting till det bästa. Från de gårdar, där de icke trivas, draga de allt möjligt till det hem, där de slagit sig ned, både till det inre hushållet och till gårdens kreatur. Hos hästarna i stallet trivdes tomtarne i synnerhet, och de fodrade dem understundom om nätterna så överflödigt, att höet å skullen icke räckte för året, om icke tomten utestängdes. Detta tillgick så, att små spikar av stål hamrades in i en stock i dörröppningen.

I Nykils socken äro Lilla och Stora Tobo gårdar belägna. I den ena av dessa trivdes, berättar sägnen, en tomte synnerligen väl. Han hade även länge gjort husfolket mycket godt, huvudsakligen därför att det till mat åt honom framsattes vit gröt, å vilken det överst var lagt honung. En gång fattades emellertid honungen. Tomten blev då ond och hämnades på det sätt, att han gick ut i ladugården och dödade en ko. Sedan detta var gjort, gick han och åt sin gröt samt fann då honungen i botten av skålen, varvid han ångrade sig. Han släpade då den dödade kon till den andra gården. Under tiden kom gårdsfolket in i ladugården och saknade en ko, varom de genast gingo att underrätta husbonden. Därunder överförde tomten en av granngårdens kor, vilken han ställde å den dödades plats. Överraskningen blev stor, men man förstod, att det var tomten, som var upphovet till det timade. Så berättas det.

Troll. Det berättas om trollen, att de voro till växten större eller mindre samt att de kunde tillhöra såväl manliga som kvinnliga könet.

Någon gång sades de uppträda i djurskepnad. De voro merendels elakt sinnade mot människor samt lågo även sinsemellan i strider och sökte förgöra varandra. De förde ovåsen såväl i de berg, där de vistades, som ock i de människoboningar, dit de trängde in. De sökte locka både människor och kreatur till sig i sina bergsboningar. Liksom jättarne bytte de understundom bort sina barn mot människobarn. Dylika bortbytta barn kallades »bytingar». Endast genom att hota att kasta bytingen i ett sjudande kärl eller i en brinnande ugn kunde det lyckas att återfå det rätta barnet. Trollen voro omättliga. Endast deras huvud och magar växte. Allt ibland kunde de vara tjänstvilliga mot de människor, vilka visat dem godhet. De ägde förmåga, sades det, att göra sig osynliga genom att sätta på sig sina mössor och passade då på att från människor stjäla, vad de behövde till sitt uppehälle. Där de tillägnat sig mat, lämnade de efter sig ett sken av mat, vilket dock icke stillade hunger eller gav näring. I sina bergsboningar hade de dyrbara skatter. Alla troll voro hedningar. För åskan voro de mycket rädda, beroende på att åskan aldrig slog ned utan att döda något troll. Därför tyckte de icke om att se s. k. åskviggar. Åskan säges även ha utrotat trollsläktet.

I det å Ytterbo ägor i Nykils socken belägna Trollberget hade trollen länge sin tillvaro, men försvunno sedan åskan två gånger slagit ned i berget och sprängt sönder detsamma. Å Resebro äng i Borgs socken är ett ganska högt berg, kallat »Brudberget». Sägnen förmäler, att trollen där bergtagit ett brudpar. På gränsen emellan gårdarna Bäck och Ycke i Ulrika socken ligger ett högt berg kallat Soberget efter ett troll, som där hade sitt tillhåll och plägade visa sig i gestalt av en so med smågrisar.

Vad Olaus Magnus tänkte om trollen framgår av följande: »Det är ett fastslaget förhållande», säger nämnde förf., »att de nordiska rikenas inbyggare röna stora tjänster och handräckningar av trollen. Oftast förekommer detta i stall och gruvor.» I de senare brukade de bryta sten, lasta den i tunnor och ordna med hissverkens block och linor. De visade sig emellertid understundom i olika skugglika skepnader, bländade och lurade arbetarne genom gäckande gapskratt och annat gyckelspel. Vid dylika tillfällen sökte de bereda ofärd, bröto ned stödjepelarna, vräkte ned stenblock, sönderbröto stegarna, framkallade giftiga dunster o. s. v., varigenom de åstadkommo död och förvirring bland arbetarne, vilka de på så vis sökte förleda att häda Gud, för att de skulle helt komma i trollens våld. Därigenom hava många rika gruvor, säger nämnde förf., blivit övergivna och kommit i lägervall!

Varsel kallar man det förebud, som på ett eller annat sätt bebådar något, som skall hända. Så t. ex. giver, säges det, varseln kort förut på förhand till känna, om någon skall komma på besök eller åter-

komma till sitt hem. I så fall höres det, hur någon tager i dörrlåset, eller huru någon ställer sin käpp i tamburen eller på annat sätt giver förebud. Då man ser efter, vem som åstadkommit det hörda, finnes emellertid ingen. Icke långt därefter höres samma förebud ånyo, och ser man då efter, är det verkligen någon som kommit.

Om sjön Vättern gå många sägner om varsel och påföljande olyckor å sjön. Så berättas det, att en dag på 1860-talet voro folk nere vid stranden för att plocka ved. Sedan de just fyllt sina säckar, fingo de utåt sjön se en mycket liten båt kommande mot land, styrd av en dvärgliknande man. Förskräckta sprungo vedplockarna sin väg, då de sågo den lille mannen hoppa i land. Då de sedermera avhämtade sitt hopsamlade bränsle, funno de icke något märkligt, men några dagar senare förliste här en skonare, som helt och hållet slogs i spillror av de rasande vågorna. Endast med nöd kunde besättningen räddas. Flera likartade berättelser om dylik varsel före timade olyckor berättas från skilda håll av Vätterns stränder.

Annan varsel kan förekomma på otaliga sätt; oftast består den i de alldagligaste och obetydligaste händelser. Här anföras endast några exempel.

Lägger någon en nyckelknippa på bordet, händer något otrevligt. Om det kittlar i näsan, »stunnar det näsvist», d. v. s. några näsvisa gäster komma och hälsa på. Sticker eller kliar det på det inre av händerna, får man oväntade penningeinkomster eller utgifter. Kliar det i vänster öga, betyder det något ledsamt, men märkes samma känsla i högra ögat, betyder det glädje. Får man mat i fel strupe, är det någon, som hyser avund mot den ätande. Blemmor å tungan varsla förtal. Nyser någon tre gånger en torsdagsmorgon, kommer den nysande att få en gåva eller ett angenämt brev. Drömmar sägas även vara lyckliga eller olyckliga förebud. Har någon på detta eller annat sätt fått ett dåligt förebud, bör han tre gånger spotta och säga »tvi» eller ock säga: »peppar, peppar».

Vättar sägas vara ett släkte, som liknar vanliga människor, ehuru de äro småväxta. Vättmannen ingår äktenskap med vättkvinnan. De leva familjeliv, fortplanta sig och dö. De bo i det inre av bergen, men flytta ofta från det ena berget till andra. Vättmännen söka gärna att bliva gifta med kvinnor av det vanliga människosläktet, men detta har aldrig lyckats dem. Vättsläktet berättas härstamma från en ond ängel, kallad Lucifer. Släktet säges fortleva ännu samt väntar på sin förlossning.

Vättarne äro i allmänhet goda och stillsamma varelser. De trivas synnerligen väl hos barn och tända vid deras vaggor sina små ljus. Bortkomna barn hava hittats under sin säng, lekande med vättar, men då dessa blivit varse barnets moder, hava de förskrämda skyndat sig bort. De människor, vilka visa vättarne vänlighet, få gåvor av dem, sär-

skilt föremål av silver. Har en jägare visat en vätte vänlighet, blir följden god jaktlycka.

Om någon gör vättarne skada eller visar sig tvär och trotsar dem, hämnas de genom att låta honom underkastas någon sjukdom. Bästa sättet att bliva fri från denna sjukdom, berättar sägnen, är att taga något föremål, som man användt i dagligt bruk, och kasta ut detsamma genom dörren med höger hand över vänster axel, varvid man säger:

Här har du din ohälsa igen.
Giv mig tillbaks min hälsa,
Och bliv åter min vän.

Men detta måste ske under någon av de tre första dagarna efter insjuknandet!

TIDSBILDER.

Levnadsförhållanden under medeltiden.

Jordbruk.

Det är bekant, att det var i västra delen av Östergötland, som marken först började att rödjas, där säden först började att odlas och där boskapsskötseln först började att införas. De sädesslag, som redan under förhistoriska tiden odlades, voro sexradigt korn och med all möjlig säkerhet även vete och hirs. Därtill kommo ärter. En bulle bakad av kornmjöl har i Östergötland anträffats vid undersökningar av Boberget i gränsen emellan Konungsunds och Ö. Stenby socknar. Korn har anträffats vid undersökningarna av pålbyggnaden vid Alvastra. En bulle, bakad av furubark och ärtmjöl, från vikingatiden är funnen vid undersökningarna vid Ljunga nära Söderköping (fig. 11—13).[1]

Sina ägor erhöll var och en ursprungligen genom »skiftningens mätesnöre», vilken senare sattes i mantal, så att var och en skulle känna sin rätt till det, han ägde mot bestämd skatt.

Att åkertegarna under äldre tider icke voro synnerligen stora, framgår bl. a. av de stenrör, som man å skilda platser ännu anträffar, och som begränsade tegarna. Då marken länge var vattensjuk och sumpig, voro våra förfäder därtill hänvisade att odla högre belägen mark. Efter hand kunde emellertid allt mer mark erövras för odling, och detta fortgick alltjämt under medeltiden, ända till dess digerdöden i midten av 1300-talet med sina oerhörda härjningar bland människorna för långliga tider gjorde ett avbräck i jordbruksarbetet likaväl som i annan dåtida verksamhet.

Fig. 11—13. Överst: Förkolnad bulle av kornmjöl. Tre gånger så stor som figuren. Kornet två gånger naturlig storlek. Nederst: Bröd av bark och ärtmjöl. Dubbelt så stor som fig.

[1] Fig. äro av bröden efter B. Schnittger och av kornet efter O. Frödin, alla i *Meddel. från Östergötlands Fornminnesförening.*

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

Av författare från äldre tider känner man, huru redan då åkerbruket stod i högt anseende framför andra näringar, och vältalaren Cicero framhåller enligt Olaus Magnus det tilltalande i jordbrukarens arbete och hurusom jorden aldrig utan ränta återbetalar sitt lån. »Ett väl hävdat åkerfält är den härligaste bild av alstringskraft och fägring, och av alla förvärvsmedel står icke något högre än jordbruket. Icke något är mer värdigt en fri man, för så vidt jordbruket skötes så, som det bör skötas. Till och med Skriften ogillar den jordbrukare, som låte ogräset taga hand om åkerfältet.» I viss mån ansågs jordbruket som ett helgat yrke.

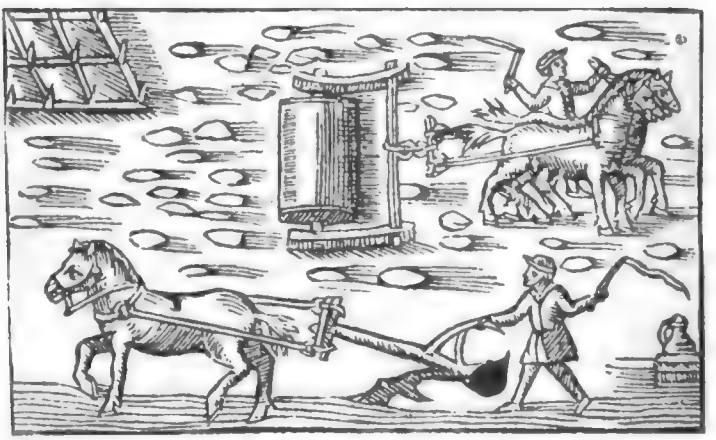

Fig. 14. Åkerbruksredskap.
Efter Olaus Magnus.

De sädes- och växtslag, som under medeltiden odlades, voro korn, vete, havre, ärter, bönor, lin och hampa samt rovor. Med gödslingen var man redan nu så förfaren, att man kände, vilken gödning som bäst passade att använda vid olika slags jord och för olika växtarter.

Redskapen voro av olika slag (fig. 14). Såningstiden bestämdes efter aktgivande på lövsprickningen, genom iakttagande av stjärnorna o. s. v.

Vintervete sår man, säger Olaus Magnus, vid tiden för Hundstjärnans nedgång och får efter ungefär ett års förlopp inbärga den rikaste, mogna skörd. Samma sädesslag sår man ock på våren i slutet av Oxen och inhöstar det fullmatat i midten av Lejonet. Detta gäller även om vanligt vete, korn och havre, likaledes om övriga ovannämnda gagnväxter på åkerfälten. En helt annan groddkraft besitta nyodlingar, å vilka busksnår och skog blivit avröjda och uppbrända eller svedjade.

Att grannar voro varandra behjälpliga vid jordbruksarbetet var icke ovanligt. Tröskningen av säden försiggick vintertiden, då nätterna voro längre. Det tillgick på så sätt, att sädeskärvarna utbreddes å loggolvet och

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

bearbetades med »slagor» (fig. 15). Ersättningen utgick antingen i kontanta penningar eller i en viss procent av den avtröskade säden, vilket senare var för arbetaren fördelaktigt, då han icke blev beroende av spannmålsprisens växling.

Enligt en förordning av 1474 stadgades, att inga tröskare skulle tillstädjas utom sådana, som tjänat bonden över sommaren. Tröskning med slaga användes understundom ännu i vår tid, ehuru alltmer sällsynt.

Kvarnar för sädens malning funnos även och voro dels väderkvarnar, dels vattenfallskvarnar. Hjulkvarnar drogos även av hästar. Fotkvarnar voro enkla inrättningar, vilka bestodo av ett vågrätt liggande

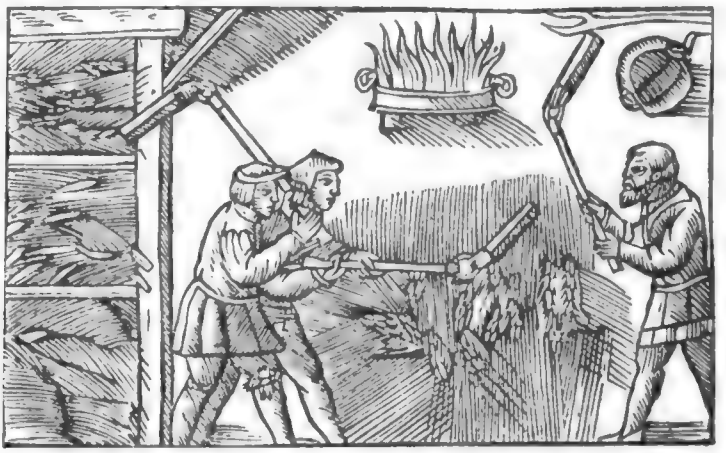

Fig. 15. Tröskning med slaga.
Efter Olaus Magnus.

vattenhjul med den löpande kvarnstenen fästad på den lodrätt stående hjulstockens överända. Hand- och trampkvarnar voro de äldsta samt sköttes med människokraft. Ursprungligen var det trälinnorna, som det ålåg att mala säden å dylika. Det var ett stort framsteg, som låg däri, att detta trälredskap kunde ersättas av vattenkvarnar och andra bättre dylika. Det säges, att det var munkarne, som införde de första vattenkvarnarna. Fotkvarnar användes ännu omkring midten av 1700-talet. De kallades »enfota hjulkvarnar».

»Skördekalas» brukades redan under medeltiden.

På bästa sätt, helst sjöledes, forslades sedermera säden till handelsstäderna för att vidare utföras, särskilt till Danzig av »adliga herrar och handelsmän».

Alvastra klosters anläggande var till stor fördel för Östergötlands jordbruk. Cisterciensermunkarne ägnade sig nämligen särskilt åt åkerbruk. Även andra kloster bidrogo till kännedomen om jordens skötsel. Under 1300-talet stod jordbruket här även högt, vilket framgår av Östgötalagen, och att det under århundradena i det hela gått framåt är

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

naturligt. Tidvis kunde det likväl gå tillbaka samt var även i det bördiga Östergötland vid medeltidens slut icke i bästa skick. En fördel för bonden var, att han själv tillverkade en stor del av sina förnödenheter, och att han betalade skatten i egna produkter. Men ännu tog regeringen icke någon synnerlig befattning med jordbruket och dess förkovran (se Ögtld I, sid. 309).

Att den frie jordbrukaren redan under medeltiden ansågs hava en tillfredsställande ställning framgår bl. a. av följande ord, nedskrivna av Linköpingsbiskopen Henrik:

Havet dräper mången man.
Ho jorden brukar, säll är han.

Trälar.

Träldomen var ett arv till medeltiden från hednatiden. Ett av Eddakvädena berättar, att Heimdall, som var en av Åsarna, vandrade omkring i världen under namnet Rig. Där han tog in, föddes nio månader efter hans besök en son. Efter besöket hos Åe och Edda föddes Träl.

Barn fick Edda, och det östes med vatten,
Var gråsvart i hyn och fick heta Träl.

Från denne härstammade trälarnes ätter. Så berättar sagan.

Men även andra sagor tala om trälarne. Så berättar en dylik om en marknad under 900-talet å Brännön i Göteborgs skärgård. Marknaden besökte den norske konungen tillsammans med stormän för att hålla ting med menigheten, som var talrikt samlad. Bland de uppslagna tälten märktes särskilt ett, som ägdes av platsens rikaste köpman, Gille den gärdske Till honom gick isländaren Höskuld och begärde att få köpa en trälinna. Köpmannen trodde, att Höskuld ville göra honom förlägen genom att efterhöra något, som han icke hade att sälja. Men köpmannen gick och lyftade på ett förhänge i tältets inre, där tolv trälinnor befunno sig. Här köpte nu Höskuld för tre mark silver en trälinna, som befanns vara en irländsk konungadotter, som blivit tillfångatagen.

Att krigsfångar såldes som trälar litet varstädes kan sägas med säkerhet. Det har t. o. m. blivit sagt, att så långt fram som under vikingatiden hörde trälar till utförselföremålen från vårt land.

En annan saga om köp av trälar berättar Snorre Sturleson. Olof Tryggvessons moder Astrid ville besöka sin broder, som länge vistats hos konung Valdemar i Gardarike. Sedan hon blivit väl utrustad, gav hon sig i följe med några köpmän, som ämnade sig dit. Då de kommo österut i havet, möttes de av vikingar från Estland, av vilka de blevo överrumplade. Några av Astrids ressällskap blevo dräpta, och andra

uppdelades som trälar. Olof blev då skild från sin moder och togs av en estländare, vilken sedan sålde honom jämte en annan fånge mot ersättning av en bock. Något senare gick Olof ånyo i handel och betalades då med ett klädesplagg. Hos denne köpare och hans familj stannade Olof i sex vintrar och hade det godt samt var omtyckt av bonden. Vid sitt tillfångatagande var Olof tre vintrar gammal.

Men så kom Olofs morbroder vid ett tillfälle till Estland som sändebud från sin konung. Då han fick se den unge Olof, tyckte han, att denne var olik det övriga folket samt såg ut att vara från utlandet. Han frågade honom då efter hans namn och ätt. Sedan han fått kännedom härom, fann sändebudet, att den vackra gossen var hans systerson, varefter Olof friköptes. Drottning Astrid blev även friköpt. Köparen var en norrman, som på en marknad i Estland igenkände Astrid, tillsammans med andra trälar, vilka utbjödos till salu. Hon blev då friköpt.

I Olof den heliges saga berättas, att Erling Skjalgsson, som var en mäktig man, hade på gården 30 trälar förutom andra män. Han gav dem arbetsbeting, och sedan de fullgjort detta, fingo de arbeta för egen räkning. Därtill fingo de åkerland, vilka de fingo bruka och beså för egen del. I övrigt bestämde han värdet och lösepenning för var och en av trälarne. Många av dem löste sig även på första eller andra året, och alla, med vilka det var något bevändt, löste sig på tredje året. Med lösepenningarna köpte Erling sig nya trälar. Några av de frilöste ägnade sig åt sillfiske eller åt annan verksamhet. Andra röjde skog och mark och anlade gårdar. Alla hjälpte han på god väg.

På ett annat ställe i samma saga berättas det, att Asbjörn Selsbane ett år hade ondt om utsäde på grund av dålig årsväxt i norra landet Men då han sporde, att det sydligare hade blivit god årsväxt, begav han sig dit för att köpa korn. Den första gård, han där kom till, var storgården Ågvaldsnäs. Han hoppades att inte behöva begiva sig längre söder ut. Ägaren av gården gav emellertid det besked, att Asbjörn varken vid denna gård eller någon annan kunde få köpa korn, enär konungen förbjudit all försäljning af korn från den södra delen av landet till den norra.

Asbjörn seglade då bort härifrån för att försöka sin lycka hos en sin frände. Men även denne vågade inte bryta mot konungens bud. Efter underhandlingar kom det emellertid därhän, att Asbjörn fick köpa korn och malt av trälarne, som icke voro »i lag och rätt med andra män». Härav synes, att trälen kunde besitta enskild tillhörighet och hava eget jordbruk. Bryte var benämningen på en del trälar, antagligen sådana, som på egen hand skötte sin husbondes jord, eller en som var likställd med senare tiders hälftenbrukare.

Det framgår härav, att trälarne i början av 1000-talet i vårt grannland hade det ganska godt. Att deras ställning i vårt land var jämförlig

med de norska trälarnes, kan med skäl antagas. Under de följande århundradena förbättrades trälarnes förhållanden utan tvivel alltjämt. Vi kunna sluta detta därav, att fria män övergingo till trälståndet och detta så pass ofta, att det i Östgötalagen blev förbjudet att göra sig till »gåvtröl», d. v. s. att av fri egen vilja giva sig till träl.

Vad det pris, som betalades under medeltiden för en *människa*, beträffar, stadgade Östgötalagen i Ärvdabalken, att laga lösen för att få en träl i frihet var 3 mark vadmal eller 6 mark penningar eller också 4 nöt av vanlig, d. v. s. fullgiltig beskaffenhet. Men det bestämda lösepriset var icke överallt detta nämnda. I det Östergötland närliggande Västergötland stadgade Västgötalagen ett lösepris 2 öre guld eller 2 mark silver. Sex mark penningar var enligt Östgötalagen lika med 3 mark silver.

Genom testamente, eller då gårdar på annat sätt bytte ägare, kunde trälarne få följa med den gård, de tillhörde. Genom ett testamente av den 7 febr. 1311 gav den på gods rike domprosten Vimund i Linköping till nämnda stads domkyrka gårdar i Linköping, Tannefors, Böckestad och Bjærga i Linköpings socken (S. Lars) m. fl. En av gårdarna var Vræta, vilken borttestamenterades »cum omnibus colonis ..... cultoribus, molendis, siluis» etc., d. v. s. med alla nybyggare och uppodlare o. s. v. Domprosten Vimund synes här genom trälar ha anlagt och uppodlat en ny gård, som vid testamentets nedskrivande måhända ännu icke var fullbordad.

Efter hand trängde sig emellertid medvetandet igenom, att träldomen icke var överensstämmande med den kristna lärans bud om rättfärdighet. I testamenten eller under andra omständigheter började även trälar och trälinnor att frigivas. Upplandslagen, stadfästad år 1296, innehöll ett stadgande, som förbjöd en kristen att sälja en kristen, »ty Kristus blev såld, och då löste Kristus alla kristne». Såldes en kristen träl, blev denne därigenom fri.

Slutligen upphävdes träldomstillståndet i vårt land. Detta skedde under åren 1334 och 1335, då konung Magnus företog sin Eriksgata, och synes ha skett så, att konungen på de förnämsta uppehållsplatserna inom varje landskap utfärdade en förordning härom. Urkunderna i detta avseende äro emellertid förkomna, men det uppgives, att åtminstone ett av originalen — daterat Skara — skall ha funnits i riksarkivet före 1697 års slottsbrand Av detta har Joh. Hadorph gjort ett avtryck, i vilket det heter, att konungen »till Guds och heliga jungfru Marias heder, till ro och nåd för sin kåre faders och farbroders själar har det till rätt och lag givit, att allt mankön eller kvinnkön, som i Västergötlands eller Värends lagsagor födas av kristna män eller konor, aldrig träl eller ambut (kvinnlig träl) skola vara eller detta namn bära. Ty såsom Gud frälste oss från hedendomen, så har han ock dem frälst.»

Det kan nu frågas, varthän alla dessa frigivna trälar togo vägen. Sannolikt är då att antaga, att en del stannade kvar på sina forna platser såsom fria arbetare. Andra sökte sig ut till att rödja oodlade nejder, där de grundade nybyggen. Av äldre handlingar befinnes, att en del arbetare redan under trältiden uteslutande ägnade sig åt visst yrke, stående utom lantbruket. Helt visst blev det många frigivna, som ägnade sig åt dylikt hantverk. Att icke alla de, vilka med ens blevo fria från de förut stränga banden, kunde med ordning och heder bära sin frihet, finnas många skäl att tro och antaga, och detta icke blott bland de först frigjorda utan måhända i flera släktled.

Om mat och dryck.

I min barndom var det allmän sed och lärdes även barnen att, då vid en måltid något av födoämnena kom att falla till golvet, detsamma, även om det var endast den minsta smula, genast skulle upptagas under uttalande av ett »välsigne Guds gåvor». Likaså var det och är ännu allmänt bruk, att före och efter måltiderna lästes en kort bön, framsagd av ett av barnen.

Före maten:

I Jesu namn gå vi till bord.
Äta dricka på Guds ord.
Gud till ära, oss till gagn
Få vi mat i Jesu namn. Amen.

Efter maten:

Gud ske lov för mat och dryck.
Gud give oss en rätt tro och en salig död
För Jesu Kristi skull. Amen.

Eller

För all Din godhet och Din spis,
Dig Herre Gud ske tack och pris. Amen.

Denna påminnelse om en högre makt just vid måltiderna var och är en erinran om den välsignelse eller den matvigning, som vid viss tid under medeltiden ägnades födoämnen. Formulär för dylika välsignelsehandlingar funnos uppsatta, och åtminstone två, tämligen likartade, hava blivit bevarade till vår tid. Båda hava varit använda inom Linköpings stift. Det ena återfinnes i den handbok, kallad *Manuale Lincopense*, som biskop Brask lät trycka år 1525. Med olika böner på latin lästes välsignelse över kött, ost och smör, får eller annan boskap, bröd m. m. Här anföres som exempel välsignelsen över kött:

»Gud, som är allt kötts skapare, och som givit Noak och hans söner föreskrifter om rena och orena djur samt befallde Moses och ditt folk att påskafton i Egypten äta ett lamm till sinnebild av lammets, vår Herre

Jesus Kristus, genom vars blod du åt dig ur världen återlöst allt förstfödt, och som i den natten befallde, att allt förstfödt i Egypten skulle bliva ihjälstucket, men bevarade ditt folk, betecknat med lammets blod. Herre Gud, allsmäktig, välsigna och helga detta rena får och övrigt kött av boskap, på det var och en av ditt folk, som äter därav, må bliva mättade och uppfyllda av himmelsk välsignelse och din nåd bland de goda. Genom Herran». (Se vidare S. Leijonhufvud: *Fornvännen* 1906).

Dylika välsignelseceremonier ägde rum vid påsktiden. Då välsignades även utsäde och gröda. Å den heliga jungfruns dag i augusti välsignades alla frukter. Öl och andra drycker, som blivit orenade av djur, renades genom prästerlig välsignelse.

Vid välsignelse av årets gröda på S:t Stefans dag användes följande formel: »Allsväldige, evige Gud, alla elementens skapare och heliggörare! Du, som är treenighet och evighet, vi bedja Dig, Herre milde Fader, att detta årets gröda må välsignas genom Din barmhärtighet. Förläna oss, som anropa Ditt heliga namn, att alla djur, som därav äta, må undfå vederkvickelse, hälsa och kraft, så att de varelser, vilka Du skapat oss till gagn, må genom Din nåd få leva oss till bistånd. Genom Herren.»

Det bröd, som under medeltiden användes, var bakat huvudsakligen av kornmjöl, men även bröd av bön- eller ärtmjöl användes. Allt bröd bakades av kvinnor. Det gjordes vid denna tid stora bak, och enligt Olaus Magnus bakades bröd, som kunde hålla sig i tjugo år och därutöver. Men degen skulle då tillredas av mars månads eller åtminstone vårens kalla vatten. I Östergötland, där det fanns godt om vete, bakades enligt nämnde förf. breda, stora och runda kakor, bestrukna med saffran. Dylika bröd bjödos åt hedersgäster samt begagnades till vägkost. Ett annat slags bröd var rundt, tjockt och »långt som ett fem års barn». Det utdelades vid jultiden överallt till skänks, även till fullständigt obekanta, tillika med annan välfägnad. Ytterligare ett slags bröd var bakat av mjöl och honung med tillsats av peppar. Detta användes vintertid av vägfarande. Ett slags bröd tillreddes av mjöl, smör, ägg och ingefära. Ett finare bakverk anrättades på följande sätt: 25 skålp. vetemjöl av första siktningen, kallad »blomman», 6 ägg, 2 glas malvoisir (sällsynt) eller lika mycket spanskt vin, 1 mark rent, vitt socker och 1 glas rosenvatten. Degen, utformad efter behag, lades i en järnpanna med glödande kol under och ovan glöden ett galler, varjämte pannan tillslöts med ett lock, likaledes med glödande kol över, så att kolen jämnt och sakta stekte brödet. Vid svag eld bakades en pastej av mjölk, ägg, socker, kanel och något litet ingefära.

Utländska viner infördes redan tidigt. Spanska viner, kallade bastard, voro söta, fylliga, simmiga, kraftiga, hållbara och klara samt välluktande. Franska, s. k. romeniska viner voro sura och kärva. De begagnades till gudstjänstbruk. Från Tyskland infördes Rhenvin.

Konstgjorda viner pressades av päron, äpplen, mispelfrukt och rönnbär, varefter tillsattes peppar, ingefära och nejlikor. Då salvia, malört, ruta eller lavendel tillsattes, fingo vinerna därefter namn. Sådana bordsviner användes framför andra samt ansågos för läkedomsdrycker.

Mjöd bryggdes av en del honung och fyra delar vatten. I det uppvärmda, något mer än ljumma, vattnet blandades honungen. Denna blandning fick koka å kraftig eld, varunder skummet borttogs, till dess brygden var fullt klar. Samtidigt kokades i en gryta med lock lämplig mängd humleblommor, lagda i en linnepåse, tills vattnet inkokt till hälften och fått verkligt besk smak. Den kokade och skummade blandningen av honung och vatten upphälldes i ett träkärl, vari humlepåsen med sitt avkok förflyttades. Kärlet täcktes med en tät duk och fick stå, till dess drycken var nära ljum. Vidare togs efter brygdens storlek öldrägg som bindämne. Kärlet övertäcktes ånyo, till dess blandningen var betäckt med vitt skum. I brist på öldrägg användes brödjäst. Slogs följande dag efter silning genom linneduk på behållare samt förvarades väl innelykt. Efter åtta dagar användes drycken, men ju äldre drycken var, desto renare och sundare blev den.

En annan dryck var mölska, som bestod av fyra delar öl och en del porsavkok jämte honung. Kokades två timmar vid stark eld. Skummades. Tillsattes med jäst, täcktes och fick stå halvtannat dygn. Stark dryck, som användes vid bröllop och andra fester.

Öl bereddes sålunda: På ett brädgolv lades ett lager korn, som bestänktes med vatten under flitig omröring. Mjuknade och svällde på ett dygn. Efter ytterligare ett par omröringar syntes det gro och kornen klumpade sig. Utbreddes å golvet och fick torka i tre dygn. När det var torrt, utbreddes skynken i en svagt eldad ugn, varpå kornet lades för att rostas samt antog då sötma. Grovkrossades därefter i vattenkvarn, handkvarn eller väderkvarn. Kallades då *brass*. Tömdes under ständig omröring i ett träkar med hett vatten, där det sötmade sig och svällde än mer. Då sjudningen lagt sig, silades den kraftigt kokande vätskan genom ett kärl med små hål i bottnen för att renas. Humlesod tillblandades, allt efter som sötare eller beskare smak önskades. Därefter tillsattes litet drägg av gammalt öl som jäst. Sedan fick ölet under sakta jäsning mogna.

Om någon, som led av beklämning och tryck över bröstet, sade Olaus Magnus på sin tid, tog sig en klunk av denna dryck, blev han fullständigt botad.

För att prova att humlen var väl kokt doppades en halmsudd i avkoket. Blev den därvid klibbig med starkt besk smak, var koket färdigt. Denna dryck benämndes i Östergötland för *buska*.

Annat slags öl bryggdes även. Ävenledes infördes öl från Tyskland, vilket ansågs bättre. Det tyska ölet t. o. m. privilegierades. Så gav t. ex. k. Magnus år 1350 på sin svåger hertig Albrekts förord borgarne i Wismar rätt att utan avgift till konungens mynt handla med tyskt öl på Kalmar.

Ett omåttligt förtärande av starka drycker var fordom icke ovanligt. Under hednatiden var det t. o. m. en helig plikt att signa bägaren till gudars ära (se sid. 19). Men av en god gillesbroder fordrades att bevara sin nykterhet »både då han dricker och då han dömer». Vid tävling i att dricka ansågs det skamligt att duka under. Den, som det gjorde, var icke en god gillesbroder. Ruset ansågs straffa sig självt. Den, som under dylikt ville ställa till med trätor eller icke kunde förmå sig att sova eller hålla mun eller avlägsna sig, blev utsatt för spe och försmädelse. En »skicklig dryckessed» ville man upprätthålla, och ett tygellöst utövande av svalg och dryckenskap tilläts icke.

Dryckeskärlen voro företrädesvis av metall. Lerkärl införskrevos från Tyskland. S. k. *kosor* tillverkades av trädrötter. Glaskärl funnos redan under hednatiden, ehuru helt säkert sparsamt.

Forna tiders sed skildras såsom fiendtlig mot all omåttlighet i mat. Tappra mäns näring säges i uråldsta tid varit råa köttet. Krigiska lekar och kostbara gillen passade icke tillsammans.

Med tiden kom emellertid lyxen under benämningen höviskhet, då den forna enkelheten och sparsamma levnadsordningen ersattes av frosseriet. Under medeltiden inkallades utländska »korvmakare och stekare», med vilka följde främmande seder.

Fromma måltider.

I den kristna tidens första början infördes ett slags gemensamma fromma måltider, vilka försiggingo under de tre pingstdagarna samt under tre dagar före askonsdagen vid fyratiodagarsfastans början. Avsikten med dessa sammankomster var att stärka samhörigheten emellan socknens eller socknarnas invånare. Dylika fester, vilka omnämnas i Östgötalagen,

kallades mungåttstider. Mungått var ett slags finare öl. De försiggingo merendels i därför uppförda särskilda hus invid kyrkan. Var och en medförde efter råd och lägenhet matvaror; och drycken — ölet — var anskaffad på gemensam bekostnad.

Festligheterna började med gudstjänst i kyrkan, där de närvarande framburo offer och böner för sig själva samt för levande och döda anförvanter och vänner. Vid gästabudet plägade utsedda tjänare bära omkring stora dryckeshorn till åldermännen för att av dessa drickas till ära för den heliga Treenigheten, Vår fru och sockenkyrkans skyddshelgon.

Vidare avhandlades gemensamma angelägenheter, och gillesstadgarna föredrogos. De, vilka förbröto sig mot dessa, fingo giva böter i vax till altarets behov. Oeniga sökte man förmå till enighet. Tilltänkta äktenskap omhandlades. Avund och illvilja sökte man att stävja. Efter måltiden förrättades åter bön.

Såväl vid dessa sammankomster som då man vid andra tillfällen samlades vid kyrkan, plägade männen avlägga sina vapen utanför kyrkan eller i förhuset. Skulle någon — mot all förmodan — tillägna sig något vapen, fick han det strängaste straff. Det ansågs som ett helgerån att på så vis försynda sig mot kyrkan, dess frid och trygghet. Den, som överföll eller skadade någon under vägen till kyrkan, bestraffades ävenledes.

Huru länge dylika kärleksmåltider voro i bruk, kan här icke uppgivas. I en kyrkobok från 1597, förd i V. Eneby socken av Kinds härad, finnas anteckningar, vilka utvisa, att dylika gemensamma sammankomster där förekommit. Ännu vid 1600-talets början funnos spår kvar av dylikt gemensamhetsförhållande. Såväl vid sockenstämmor som vid andra sammanträden eller vid arbeten, som utfördes gemensamt, lagades samfällt mat och dryck för befintliga kyrkans medel. Till dessa sammankomster gåvos till kyrkan såväl »gödda» som »livnärda» kreatur, såsom oxar, kor, får, getter och svin ävensom spannmål, såsom vete, råg och korn. Till öl gavs malt och humle. T. o. m. silverskedar överlämnades. År 1636 skänktes ett loskinn. Understundom framfördes »tyre», varav tjära brändes och beck kokades, vilket sedan stadsfördes. Dessa sockenstämmor ansågos mycket viktiga, och de, vilka uteblevo, fingo böta.

Att dessa möten och måltider voro minnen av och lämningar efter hednafolkets offerfester eller efter de första kristnas kärleksmåltider, kan med allt skäl sägas.

Västra Eneby församling hade länge gemensam sockenstuga i prästgården, där gemensamma inventarier och dylikt förvarades. Särskilt förrådsrum fanns. Sjukstuga, präststuga och klockarstuga nämnas. Då mag. Magnus Cirrhæus blev kyrkoherde här år 1645, avskaffades denna gemensamma hushållning m. m. vid den första sockenstämma, vid vilken han var närvarande. Därefter emottogos endast penningar som gåvor till kyrkan.

Biskop Hans Brasks hushållsbok.

I Linköpings bibliotek finnes en handskrift, vilken innehåller föreskrifter för gårdsfolket i biskopens hus ävensom matordning och övriga hushållsmål. Å sidorna för de olika månaderna finnas bokstäver, vilka utmärka dagen i månaden efter det namn, denna bar, men dessa äro här uteslutna. I övrigt göres följande utdrag.

I början av *januari* månad föreskrives: Låt från Söderköping forsla fisk och salt etc., medan det är före. Skall varje gårdsfogde se till, att han med egna ök och landbor får in sin tionde, samt se till, att han icke lejer för dyr forsellön, »som owitoge göra». Item reda till sina säckar, slädar och åkrede.

I midten av månaden läses: »Om lagting, hofslag, bast, spik som skikkis then tionden skaal byta, oc hvad tionde til Lincöping eller andra garda laat strax hemkomma.»

I slutet av januari: Köp kläde, »naar swa är kööp». Item näver. Item båtspik. Item salt fisk, bast till Rönö hofslag. Skoffla spadar och selspik från Pauli till Scolastice. Hugg i ny det timmer, som skall bliva varaktigt.

Överst i kanten läses för denna månad: Kokad gris, råstek (villebråd) och höns till fastlagen varje Söndag eller hare.

För *februari* är antecknat: Köp i Vadstena havregryn och ärter för halva året. Olja och salt fisk när köp är till sommaren. Item skånsk sill. Vaka över dina fiskverk och vad därtill hör, medan isen bär. Köp skånsk sill, om därav göres behov. Item låt hemkomma »chatisseved», klyva, torka och sedan binda. Låt binda sommarnot, nät, skötar, lanor och mjärdar. Chatisseveden skall icke vara längre än 5 alnar och skall bindas med kärrvidjor och icke med backvidjor, varjämte noga beskrives sättet för bindningen.

Item förvara din säd, att den ej möglar eller brinner. Om aftnarna och i ottan skola årder, harvar o. s. v. förfärdigas och tillses.

Mars månad: Låt blanda mjöd, brygga och baka det, som länge skall vara. Låt klyva »gardafang» och rensa staver. Låt sätta dina »katissor»[1]) i ny och ej i nedan. Låt rensa och kvista trädgården i nedan. Låt gälla dina grisar och märka dina svin, innan de släppas ut i marken. Skriv å väggen, huru många de äro. Se till, att dina hemsvin gödas under sommaren. Förvara dina fiskredskap och annan åkerredskap under tak. Akta vårfisket med ljuster, mjärdar och not, att ej fiskleken försummas. Item lägger under dina slädar »dröger höö», då du sätter in dem.

April: Låt kasta ler till tegel, vad som fattades sista hösten. Låt täcka ugn och lada, innan du börjar låta slå. Item låt kalkmakaren stöpa

---

[1] Katissa (katsa) är en byggnad i vatten för att fånga fisk.

kalk, akta baljor och trög. Låt bränna föl och hästar, som skola slås ut. Lönnmärk dem, i händelse av träta. Akta de hästar, som skola gå med stoden, så att de äro väl. Låt dreva och tjära båtar, jakter och skepp och täck ditt båthus, så att båtarna ej gistna i solen under sommaren.

I kanten å bladet för denna månad läses: Stek från påsk till pingst, var Söndag råstek, kokt färsk eller grönsaltad gris eller höns eller fåglar, järpe, orrhöns eller tjäder.

Maj: Skicka till den, som saltar sommarströmming i Bråviken, 1 läst eller 2, ävenså till ål o. s. v. Köp järpe och annan vildfågel till pepparsylta. Låt gömma fjädern. Låt nu mala ditt mjöl och malt till årets behov och icke då mälda »trang är» eller vägarna äro djupa. Göd leråkern tjockt och sanden tunnt. Hugg träämnen till »träller, väler», koggar och hjulved och till kvarnarna. Låt göda kålgården och plantera kål, så det räcker för året.

Juni: Låt täcka dina hö- och sädeslador, förr än detta inköres. Låt göra skor för året, medan det är ljust och dagen lång. Låt »öra» dina kvarndammar och fylla upp med varmt är. Köp Smålandslärft, torr strömming, bast, lia, »vagna riffver.»

I början av månaden läses i kanten: Stek var Söndag till Persmessan från pingstdagen av lammkött, saltgrön råstek, saltgrönt kokött, unghöns, gris eller saltgrön gås.

I slutet av månaden: Stek till Mikelsmässan, kokött och fårkött, saltgrön råstek, unghöns.

Juli: Låt sylta valnötter, innan trä växer i dem. Köp i Skänninge Värmlands spiklax och torr gös och stundom salt, då marknaden är »sliten». Item akta herskärsfisket med tunnor och salt och penningar, öl och bröd. Item köp i Lödöse baggafisk (fisk från Norge) vid Laurencii.

Augusti: Låt sylta körsbär. Item förvara åtminstone 1 tunna färga till körsbärsdrank. Item låt koka lagen för smakens skull med socker och nejlikor. Låt så din vinterråg och se till, att jorden är väl redd, gödd och hägnad. Låt stöta must »in curiis».

September: Vänd om stubben, då skuret är. Låt kasta ler till tegelladorna och ej i vår. Rensa och banda väl dina saltkar, så att maten ej fördärvas. Se till dina tunnor till sylta och saltgrönt. Item de kar, i vilka gäss och mätister skola saltas. Item karen till syltkol, morötter och persiljerötter. Mäntås 2 oxhudar till grimmor, sadelhjordar och stigläder.

I slutet av månaden läses: Gås till stek varje Söndag till Mars inclusive.

Oktober: Låt hugga ved för året vid första barfrost, medan skogen är ren, samt timmer till sågkvarnen, åtminstone 20 tolfter. Se till dina vinterrovor i sandkulorna. Sylta fårmjölk.

November: Låt mälta din årsväxt och avrad förr än tionden inkommer..... Låt tillsäga, att avradet inkommer. Låt uppdraga båtar och

ökor. Låt hästarna löpa i fodring efter gammal sed, först väster ut vid jultid. Låt röka det fläsk, du icke vill skall härskna.

I denna månad läses i kanten vid mitten av månaden: Om Söndagen från Martini fastlagen prima kokött, färsk eller salt hare, höns.

December: Tomedagen köpes »hoffslaag», villebråd, färsk fisk till julen och takspik. Dicatur Camerarie qvod provideat de oblacionibus inter familiam in Vigilia Nativitatis dividendis. Löpa hästarna av i fodringen.

Inemot slutet av månaden läses i kanten: Läses gårdsrätten och småsvennerna »miste huden».

Omständliga förteckningar äro uppgjorda å vilken mat som skulle användas som »gestabodh rätther», eller vilka som skulle »Til stora borgarastuffuona» eller »Til litzla borgarastuffuona» samt »Til bakarastuffuona», de olika platser, där måltiderna intogos. Biskopen och hans gäster åto i den stora salen. Emellanåt finnes föreskrivet, att vissa rätter skulle gå hela bordet igenom, varav framgår att icke alla vid samma bord fingo njuta av alla de rätter, som serverades. Rätterna för de olika högtiderna äro noga upptecknade.

För att anföra några exempel uppräknas här» Retther a jula affton»: försth spikelax widh huart cachuläge (den del bröd med tillbehör, som var framlagt åt envar vid bordet), stechesil och aal med sinap, stoffisch medh rusin och mandol, skaanungx sil, suden fersk fisch medh sodh (spad), longor medh ölia eller bergera (norsk) fisch, salthawatenfisch, finsche geddor eller annan torfisch, stekefisch, botnalax, äple och nöther.

För »jula dagh» är antecknat: förestech ginom bordhet, lumber (rätt av blod och mjöl eller gryn), skinkafathet (skinka och annat slags kött, kokat tillsammans), pasteel eller sodh av kokött, smaa stechen, äggia ost eller butthermos (smörmos), en bakad räth clenäte, äple, päror och gammal ost.

För afton samma dag: groffmath, willebraadh med sodh, ny steekt unghhöns eller smaa fugla, bigoth aff tungor med rusin och mandel, fersch fisch medh saltwaten, kaal, steech, clenäte oc gammal osth.

För »tridiedaghen» är till middagen antecknat: gammalt höns med riswelling, groffmath, stekte sylta med ätikia oc smör, groppenbradh (grytstek), stekte gaas sylta etc., en bachad rät, gammal osth etc.

För aftonen samma dag: rögt faaraköth med roffuor, groffmath, swinarygh med sodh, sylta eller skaallingh (gris) stechen.

Fredagen, som var fastedag, åts icke kött. Förteckningen är: Stekesill oc aal, sod aff malin rogn, en räth saltgrön fisch, item j moos aff ärther, äple, hamp eller roffuor, torfisch braxn eller geddor, oliabrödh, bigoth aff lax, rödhing, bakath fisch i olia, nötther oc äple, oraadh (gorän) oc öfflåteskakur (oblater).

Ungefär på samma sätt äro förteckningarna å anrättningarna gjorda för ett helt antal olika dagar.

Biskop Brasks hovhållning.

I förenämnda hushållsbok finnes även en förteckning på de tjänstemän och tjänare, vilka hade anställning hos biskopen. Att de icke voro få, framgår av nedanstående förteckning, så mycket mer som i vissa befattningar funnos mer än en. Dessutom synas icke de förnämligaste, »hovmännen» här vara uppräknade. Enligt krönikeskrivaren Petrus Niger, även kallad Peder Svart, som levde under 1500-talet, hade biskop Brask fyratio hovmän. Förteckningen här nedan upptager femtiofyra olika tjänstebefattningar. De »Officiales», vilka hörde till Linköpings gård, voro:

Primo Cancellarius	Bryggiare, Meltare
Capellanus	Bacare, Swinegardskar
Scolaris capelle	Dickaswen VI mrc
Kögemestere	Trægardskar, Humlaman V mrc
Gardsfogte	Mölare
Ridefogte	Sagamestere
Ridefogte i Niwding	Tegelslagare
Ridefogte i Sunderbo	Fiscare
Ridefogte i Möre	Fataburquinne
Ridefogte paa Öland	Bysseskytta
Ridefogte i Tjwst	Fækar VI mr
Ridefogte i Östanstang	Sledeswen, I av sma swena
Ridefogte i Vestanstang	Batsmen oc Styreman
Fodermarsk XII marc	Bergxfogten
Kocch X marc	Gardsscriffuere VI marc
Spæleman X marc	Mjölkedeya IIII mrc
Stalswen X marc	Skællsman X mr
Smaswenne	Smadrenge
Mestersmaswen	Vepnere XII mrc
Skenk	Skyttar XII mr
Bissere	Swenetienare X mr
Camerarius	Barberere X mr
Döraswen	Smeden VI mrc och VI alna cæde
Portanær VI marc	Jægare V mrc
Polueremestare	Muremestere
Redeswen	Legodrengia
Kellereswen	Landsfogte

Det stora flertalets sysselsättning framgar av namnet. Några förklaringar lämnas här.

Cancelleren skulle hava uppsikt över »capellanos & scolarem capelle in agendis», skriva alla brev och handhava alla emottagna skrivelser med mycket annat dylikt.

Köksmästaren torde kunna jämföras med våra dagars s. k. hovmästare, om han icke t. o. m. hade en än mer betydande ställning. Han hade under sig *kocken* och måhända även *smådrängarne*.

Gårdsfogden hade den yttre hushållningen om hand ävensom vården om lantbruket m. m. Han hade biträde av *gårdsskrivaren.*

Ridfogdens eller *landsfogdens* beställning var mer betydande än gårdsfogdens. De hade att rida omkring och besiktiga underlydande gods samt vad därtill hörde. De antogo arrendatorer, deltog i till- och avträdessyner o. s. v.

Fodermarsken stod i avlöning högt och bar antagligen ansvaret för det, som berörde kreaturens utfodring, och vad därtill hörde. Vid biskopens resor i stiftet red fodermarsken före honom för ombesörjande av kvarter o. s. v.

Spelmannens ställning var god, såsom framgår av hans avlöning.

Kocken och *mästersmässvennen* hade samma lön som spelmannen.

Skenk var väl den, som hade hand om vinförrådet samt andra drycker.

Bissaren eller förskäraren betjänade sin herre vid måltiderna, där han hade sin plats bakom dennes stol. Biskopen hade även en underbissare, vilken hade att varje Lördagsafton »bissera» knivar och bisseraduk, gaffel, kniv, sked, rent handkläde och rena näsdukar m. m. Då måltiden var slut, skulle han gå förut med handklädet, då vattnet bars fram, samt se till, att detta var rent. Även skulle han lägga alla nämnda tillbehör i en korg och överlämna den till fatburshustrun eller redesvennen.

Camerarius, på svenska *kammarsvennen*, skulle bädda sin herres säng, hålla hans kläder rena, tvätta gång- och linnekläder samt varje Lördag byta väl tvättade lakan, förvara såväl detta nämnda som klädekvasten, näsdukar, vantar, handskar, lyktor, två par ljusstakar och vaxstapel. Därtill skulle han tända eld, vara närvarande vid sin herres morgonklädsel samt tillse, att bäcken, kam, skor och tofflor voro rena ävensom förvara kammarnyckeln och alltid vara försedd med två rena handkläden. Under honom stod *dörrsvennen.*

Portanären tog vid ytterporten emot och släppte in besökande.

Pulvermästaren tillverkade behövligt krut.

Redesvennen hade stort ansvar och många befattningar. Han skulle vid måltiderna lägga ut brödet samt tillvaratagа det vid måltiden överblivna, hade hand om ljus, not-, korn- och råghus, mjöl-, malt- och spisekällaren, vara med om bryggning och mältning, tillsäga gårdsfogden om behövligt kött och villebråd, hade uppsikt över dem, som skötte gödkreaturen samt över mjölk- och smörhandteringen. Vidare uppbar han avrad, tionde och landgäld, hade över fogden uppsikt över utsäde och redskap o. s. v.

Mjölnaren eller mölnaren förestod kvarn och därtill hörande.

Sågmästaren biträdde liksom mjölnaren och jägaren vid fiske.

Skälsmannen hade antagligen att vårda sig om sälfångsten.

Småsvennerna voro dels äldre, vilka i sin tjänst hade häst och buro harnesk, dels yngre, vilka stodo under »vårt ris». De förre hade rätt att sitta till bords med mästersvåsvennen och ägde rätt av uppassas av en *smådräng*, vilken skulle vara så vuxen, att han kunde rida i sin herres harnesk. För de mindre svennerna liksom för väpnare och smådrängar samt andra tjänare upplästes på julafton gårdsrätten, vid vilket tillfälle »miste småsvennerna huden». *Smådrängar* fingo även passa kanslärn, väpnarne och en del småsvenner. Därtill hade biskopen sina egna smådrängar, vilka vid behov skulle tjänstgöra som småsvenner. Då de icke hade annan sysselsättning, skulle de höviskt stå vid dörren. De, som kunde läsa, skulle läsa med »herren» var sin vecka samt tjänstgöra vid mässan. En av dessa ålåg att förvara herrens sköld och hatt samt under resor omhänderhava hans svärd och spjut och i nattkvarteren hans stövlar och sporrar.

Viss beklädnadshjälp och skor utgingo, förutom den kontanta lönen, åtminstone till flera av tjänarne.

Om den tjänsteed, som avlades, skrives: »Embetzmanna edhr aa bokena: Jach bedhr mich Sua Gudh hullan, Jomfru Maria, S:te Peder oc S:te Paauel ath Jach i mino embithe wil oc schal beuisa Edhr hwlskap och trootieniste, oc förwara edhr widh edhr skadha saa lenge Jach er i Edehrt brödh, Saa see mich Gudh hwl Sancte Pedher och Sancte Paauel och alle Gudhz Helgon i Himerike. Amen.»

En del av denna handskrift är tryckt i *Linköpings biblioteks handlingar*. Den är även i skilda arbeten använd av H. Hildebrand. Den är dessutom begagnad av A. A. Tholander för hans disputation *De episcopo principe* (præs. Bring). Såväl i nämnda biblioteks handl. som av Hildebrand (i *Sv. fornm.-förens tidskrift* IV) angives denna disputation orätt vara författad av Lagerbring.

En dag under mitten av 1400-talet.

Att svenska — och därmed även östgötska — seder och bruk under medeltiden i mångt och mycket icke voro överensstämmande med utländska seder, är helt förklarligt. Men i vissa hänseenden kunde de nog påminna om varandra. Särskilt torde detta vara förhållandet med de tyska dagliga levnadsvanorna och desamma härstädes. Vi känna det samband, som under medeltiden uppstått emellan Tyskland och Sverige, vartill kommo de mångtals tyskar, som här mer eller mindre tillfälligt vistades eller hit inflyttat, icke minst till Östergötland och till den vid denna tid förnämliga handelsstaden Söderköping. Det var ju t. o. m. stadgat, att hälften av städernas råd skulle vara tyskar. Under sådana förhållanden är det helt naturligt, att många urgamla svenska levnadsvanor i viss mån togo form efter de sedvanor, som dessa tyskar förde med sig. En

jämförande skildring av dagslivet under medeltiden, hämtad från en nutida tysk förf., kan därför hava skäl för sig.

Sättet att äta, måltiderna ävensom födoämnena voro olika mot nu för tiden, heter det i en uppsats av professor O. Boehm i »Nat. Zeit» för något av de tidigare åren av 1900-talet. Härefter fortsätter förf.:

»Det är en sommarmorgon kl. 4. Tornväktaren hälsar den uppgående solen med en hornstöt, och de fåtaliga nattväktarne försvinna med sina långa spjut. Portar och dörrar öppnas så småningom, och fönsterluckorna slås upp. I handtverkarnes verkstäder är arbetet snart i gång, och folk och fänad väcka liv och rörelse på de för en stund sedan tomma och tysta gatorna. När klockan hunnit bli sex, är ungdomen på benen och beger sig till skolan, antingen hos munkarne i klostret i staden eller hos prästen eller ock hos någon av stadsskrivarne; i rådstugan samlas nu även stadens fäder till rådplägning, och handtverkare och krämare utställa sina varor i lövsalen framför boningshusen eller också på torget.

Hittills har ännu ingen människa i de borgerliga hemmen förtärt något. Envar gick direkt från sitt nattläger till arbete. Men så slår klockan i kyrktornet åtta. Då lägger man överallt ifrån sig verktygen, ty nu kallar matmodern eller huspigan till det första målet. Men denna frukost var icke såsom i allmänhet nu för tiden en blott lätt liten första frukost, utan en stadig sådan och den enda före middagen. Denna frukosttid bibehöll sig icke blott under hela den tid, varom här är fråga, utan ända fram till nyare tid och bibehålles ju ännu inom den s. k. arbetareklassen.

Vid denna frukost förekom, som bekant, emellertid varken té eller chokolad — som blevo bekanta i Europa först under 1500-talet — och ännu mindre kaffe, som först i början på 1700-talet infördes i Västerlandet. Under hela medeltiden drack man över huvud taget ej något till frukosten, men man åt i stället vid densamma soppa. Köpmän, handtverkare och arbetare likaväl som prästen, rådsherren och den lärde, alla brukade de till frukost få sin morgonsoppa av det ena eller andra slaget. Soppor, kokade på mjölk eller tillagade med mjöl eller gryn, men framför allt ölsupa, gärna tillsatt med kummin, voro de vanliga morgonsopporna, och härtill åt man torrt rågbröd. Samtliga husets medlemmar åto ur ett gemensamt kärl, detta såväl hos hög som låg, ty på den tiden var man sparsamt försedd med bordskärl och inskränkte deras användning till det minsta möjliga. Envar åt med sin sked ur det gemensamma fatet, såsom det ännu torde brukas på sina ställen på landsbygden.

Efter frukosten vidtog arbetet genast åter, och husmoderns närmaste omsorg var att börja tänka på middagen, till vilken hon icke hade så särdeles lång beredelsetid. Ty i allmänhet åt man nästan överallt i Eu-

ropa ända in på 1600-talet sin middag klockan mellan tio och elva. Ännu på 1500-talet åt man vid franska hovet middag klockan tio. Kejsar Karl V intog sin middag klockan elva, och i hela Nordtyskland på den tiden var middagstimmen klockan tio.

Att en viss gemensam överensstämmelse rådde härutinnan, särskilt vad stadsbefolkningen beträffar, därför sörjde redan dess rådande och styrande fäder. Ty myndigheterna bekymrade sig på den tiden sorgfälligt om allt sådant, som i våra dagar brukar överlåtas åt vars och ens eget gottfinnande. Det föreskrevs icke blott, huru varje stånd finge kläda sig, utan det utfärdades även bestämmelser om sådant som tiden för enskilda familjefesters avslutande, som vanligtvis var klockan nio på aftonen, om antalet rätter, som finge förekomma vid dylika tillställningar, och mera dylikt. Stackars den, som bröt häremot; han ådrog sig höga penningböter.

För middagsmålet anlitades i huvudsak samma slags födoämnen som nu för tiden, ehuru de anrättades på annat sätt och förekommo i annan ordning och sammanställning. Men vad som särskilt härvidlag är värt uppmärksamhet, är de oerhörda mängder av mat som förtärdes. Detta blir särdeles påfallande i fråga om högtidsfester, såsom bröllop och gravöl eller andra festliga tillställningar hos de förmögna och förnäma. För sådana tillställningar fingo dussintals oxar, kalvar och svin sätta livet till; därjämte förekommo olika slags fisk, höns, gäss, ankor och duvor i hundratal samt kräftor i tusental. Men icke ens detta var tillräckligt. Vidare tillkommo hjort- och rådjursstekar, hare, rapphöns och annat vilt i stor mängd och till sist bröd, kakor, sockerverk och frukt i motsvarande myckenhet. Därtill dracks försvarligt med både öl och vin, som heller aldrig beräknades efter flaskor eller krus utan efter fat. Alla dylika festliga lag under medeltiden voro bokstavligen anlagda på »frosseri och dryckenskap», varför myndigheternas närgångna förordningar om desamma även voro väl berättigade.

Man får emellertid ej draga den förhastade slutsatsen, att man under medeltiden ständigt och inom alla kretsar levde på ett så överdådigt sätt. Tvärtom var levnadssättet under vanliga förhållanden såväl söcken som helg mycket enkelt, om man även, vad födan beträffar, fordrade en kraftig och bastant kost. Därför finner man även på konungens middagsbord lika väl som på handtverkarens enkla, men närande och goda födoämnen, om än finare anrättningar ej heller voro alldeles uteslutna. Ett duktigt stycke kött, grönsaker samt bröd utgjorde huvudbeståndsdelarna i middagen, och därtill drack man vanligen öl eller i vinbärande trakter druvsaft i försvarlig mängd, alldenstund kötträtterna vanligen voro starkt kryddade.

I borgerliga hus åt man till middag vanligtvis kål och ärter med fläsk eller kött, färskt, rökt eller saltat, samt havregröt och liknande

anrättningar. På fastedagar förtärde man sill, vilken hade stor åtgång, medan de förmögna klasserna höllo sig till annan fisk, samt ägg, varjämte olika slags för fastan särskilt avsedda bakverk förekommo. Något som emellertid alltid saknades vid denna tids middagsmåltider var soppa. Den hade man, såsom ovan nämnts, ätit redan vid frukosten.

Eftermiddagen började klockan tolv och därmed även arbetet på nytt, vilket därefter pågick oavbrutet till klockan fyra, då aftonvarden »vesperbrödet», intogs. Man fick då till livs bröd med kallt kött eller fläsk, smör och ost, vilken sistnämnda förtärdes i ansenliga mängder. Och så dracks åter öl.

Under århundradenas lopp ryckte tiden för middags- och aftonmåltiderna allt längre fram på dagen, i England och Frankrike till en betydligt mera framskjuten timme än i Tyskland och de nordiska länderna. Efter aftonmåltiden gick handtverkaren under medeltiden vanligen till sin gillesstuga, köpmannen likaså till sitt gilleshus, rådsherren och hans gelikar till rådhuskällaren, där de togo sig sina vanliga krus öl eller bägare Rhenvin. Vid hemkomsten omkring åtta- eller niotiden skulle nattdrycken stå tillredd och vänta husets herre — en starkt kryddad brygd av kallt öl, av vilken även husmodern ofta kunde taga sig några klunkar till avslutning på dagens mödor.»

Från Vadstena kloster.

Drottning Margareta besöker klostret.[1]

Nämnda drottning var mycket gynnsamt stämd mot Vadstena kloster, vars abbedissa, Ingegärd Knutsdotter, var drottningens fostersyster. Ingegärd var för övrigt dotterdotter av heliga Birgitta. Drottningen gav upprepade gånger klostret sitt stöd samt besökte dessutom detsamma emellanåt.

Då hon år 1403 gjorde ett dylikt besök, hade hon flera förtroliga samtal med klosterfolket. Bland annat yttrade hon vid ett sammanträffande med bröderna i deras samtalsrum följande: »Det syntes en viss kvinna, att hon var stadd i så stor fara, att det syntes henne omöjligt att kunna komma från densamma, utan att det skulle bliva hennes öde att gå under. Under sin förtvivlan häröver kom en vördig kvinna, iförd gråa kläder, till henne och sade: »Älska bröderna i Vadstena, och du skall bliva räddad ur dessa dina faror.» Och då hon uppvaknade, tackade hon Gud och Birgitta. Därefter tillade drottningen: »I sinom tid skall jag säga eder denna kvinnas namn.»

---

[1] Händelserna i de fyra första uppsatserna äro upptecknade i *Diarium Vazstenense*. Detta är under namnet »Vadstena klosters minnesbok» utg. 1918 och redigeradt av A. Lindblom. Den av fil. d:r A. W. Lundberg där gjorda översättningen är icke den här använda men ligger till grund för berättelserna.

De erfarna bröderna gissade genast, att med denna kvinna menade hon sig själv.

Julaftonen samma år kom drottningen åter till klostret, där hon med sitt följe stannade ända till åttonde dagen efter trettondagen i och för andaktsövning samt för att förvärva avlat. Vid slutet av denna tid begärde hon ödmjukt av klostret medlemsbrev samt att bliva syster och delaktig av klostrets andliga goda.

Sista dagen före sin avresa sammankallade hon först systrarna i talestugan och därefter bröderna samt kysste ödmjukt allas händer till bekräftelse av sitt systerskap. En lekbroder vidrörde enligt sin sedvana hennes hand med sin hand inhöljd i kåpan. Detta sätt gillade hon dock icke utan sade: »Ingalunda skall jag så göra, utan framräck du din hand bar och ej höljd, efter som jag nu blivit din syster.»

Drottning Margareta avled den 28 oktober 1412 på ett skepp i hamnen i Flensburg. »Hon var under sitt liv, vad det världsliga vidkommer, mycket gynnad av lyckan», säges det i diariet.

Andreas Olovsson.

Andreas, präst, var en av dem, som först ingick som munk i Vadstena kloster. För S:a Birgittas kanonisation arbetade han träget, ända till dess målet var vunnet. Första gången han tillsammans med en annan klosterbroder besökte Rom i och för denna sak, blev han tillfångatagen av saracenerna och kvarhölls hos dem i två år. Det var för honom långa år, plågad som han blev med de svåraste mödor, hunger, törst och hårda slag. Trenne gånger såldes han. Första gången såldes, han för 40 dukater eller dubloner. Då han de andra gångerna såldes, ökades priset för varje gång, till dess han slutligen för 400 dukater friköptes av S:a Birgittas biktfader, den spanske biskopen Alfons. Därefter kom han åter till Vadstena.

Ännu en gång begav han sig till Rom, även då för Birgittas kanonisation, och stannade då där, till dess påven verkställt den högtidliga akten. Efter sin återkomst levde han sedan i klostret sina återstående dagar. Han avled i april månad år 1399. Sex dagar före sin död, berättas det, fick han utstå svåra plågor och frestelser av djävulen. Två dagar var han liksom från sina sinnen. Han tyckte sig då se djävulen, som uppräknade alla de synder, som Andreas begått allt från ungdomen för att få den sjuke till förtvivlan. Genom Guds barmhärtighet och, såsom det troddes, genom förbön av hans högvördiga moder och S:a Birgitta blev han frigjord och återfick sansen. Ehuru han förut såväl i Rom som hemma, frisk eller sjuk, biktat sig noga och andäktigt, bekände han nu undergivet och ödmjukt alla sina av djävulen uppräknade synder. Därefter anammade han kort före sin död Kristi lekamens sakrament och kom till frid och ro.

Margareta Lassedotter.

Vilka uppoffringar även de, som erhållit en för sin tid mer förfinad uppfostran, underkastade sig under sitt klosterliv, framgår av följande.

I juni år 1402 avled syster Margareta Lassedotter. Denna jungfru hade i 34 år levat i klostret i berömlig sammanlevnad. Ehuru född bland de förnämligare i landet, var hon dock ödmjuk samt villig att deltaga i alla ringa sysslor såväl i köket som i övrigt, att slå åder, att såväl åt bröderna som systrarna tvätta kläder eller att sy ävensom annat, som hörde till uppoffrande ödmjukhet. Dessutom var hon till stor nytta i koret. Hon var avhållen av alla. Hennes moder var Kristina Vämundsdotter, som var närmaste släkting till marsken, herr Erik Puke från Värmland, vilka båda sex år tidigare begravdes i Vadstena. Denna Margareta var en av de första, som anlade den av regeln föreskrivna dräkten i Vadstena.

Konung Karl VIII Knutsson i Vadstena kloster.

Konung Karl VIII visade stort intresse för Vadstena kloster samt gjorde här emellanåt sina besök, även innan han blev konung.

Det första besök, han gjorde här som konung var i december år 1448. Hans högtidliga emottagande försiggick så, att då han inträdde i kyrkan, stodo bröderna mitt i kyrkan med reliker i händerna. Där var även S:a Birgittas skrin uppställt. »Te deum laudamus» avsjöngs, varvid bröder och systrar sjöngo växelvis. Då man kommit till de i sången förekommande orden »Aeterna fac», gingo bröderna in i sitt kor, där de i sina stolar avslutade sången. Därefter läste konfessorn versiklarna om den hel. treenigheten, »Gud välsigne oss» samt versen »Giv ock vår konung din nåd» med kollekterna om den hel. treenigheten och för konungen. Därpå hälsade bröderna honom. Följande måndag kom han till matsalen, där han hörde de ärenden, som förelades honom, och skulle allt göras efter önskan. Men så kommo hotande brev från konungen i Danmark, varför klostrets alla ärenden uppskötos, till dess han åter skulle få frid och ro.

Upptagon av andra ärenden besökte han därefter Vadstena först i september 1451, då han stannade här flera dagar. Konfessorn och bröderna förelade honom då ordningen för det dagliga livet i tjänarnes gård, vilken av honom förbättrades i många punkter, varefter han bekräftade den med sitt signet. En dylik ordning önskade han även skulle gälla utomstående. Därtill bestämde konungen, att bröderna varje vecka skulle läsa sju mässor över den heliga jungfruns främsta högtider. Systrarna skulle läsa för rikets allmänna tillstånd, på det menigheten så mycket villigare skulle till klostret giva den av honom föreskrivna Mariapenningen.

Nästa besök blev i slutet av år 1454. Vid ett tillfälle, då han besökte brödernas matsal, väckte han frågan om att helga sin åttaåriga

dotter till nunna i klostret, vartill han utverkat sig påvens tillstånd. Ehuru den påvliga bullan härom icke på vanligt sätt angav, att detta vore emot regeln, mottogs barnet på ett provår i världslig, enkel dräkt i enlighet med bullan.

Då konungen följande dag tillsammans med några andra åter kom till matsalen, buros fram två guldkronor, vilka hans företrädare nedsatt i klostret mot de förutbestämda villkoren, att två bilder, framställande den heliga jungfruns kröning, skulle förfärdigas till drottning Filippas S:ta Annas kapell. Skulle en ny konung krönas i riket, skulle denne mot vederlag få taga kronorna till sin kröning, eller om klostret komme i svårt nödläge, skulle de kunna säljas till klostrets förmån.

— Dessa kostbara klenoder, sade konungen, sedan han besett kronorna och de övriga dyrbara föremål, som drottning Filippa i testamente givit klostret, haven I uti klostret emot Salvators regel till fara för edra själar.

Han sade sig därefter med konventens samtycke vilja utbyta allt detta mot något annat, som bättre kunde vara klostret till gagn och nytta. Drottning Filippas krona uppskattades då till 1,073 stockholmska mark, konung Eriks till 698 mark i svenskt mynt. Ett halsband i form av en hund värderades till 130 rhenska floriner. En gyllene gördel eller kåpebonaden uppskattades till 1,052 stockholmska mark. Lösepenningen skulle konungen, såsom han sade, sända till klostret, och lämnade han brev härpå.

En tavla av guld med insatta helgonreliker inbars även. Denna värderades till 270 nobler, lika med 1,080 svenska mark. Sedan allt detta var besett och värderat, bars det åter till sakristian och inlades i förvaringsrummet.

I februari år 1455 var konungen närvarande, då den vördige fadern, ärkebiskopen, vigde konungens dotter Birgitta jämte fyra andra jungfrur samt en broder. Vid dessa jungfrurs vigning bröts klausuren (klosterfolkets avhållsamhet eller i övrigt de bestämda reglerna). Ty först inträdde konungen med krona å huvudet samt klädd i vit dräkt och kåpa i brödernas kor, där han stannade under denna gudstjänst. Då evangeliet hade bort läsas, uttalade han de orden: »Herren vare med eder» samt förkortat det följande ur det heliga evangeliet enligt Johannes. Sedan därpå svarats: »Ära vare dig, Herre», lästes evangelietexten i övrigt av biskop Nikolaus i Linköping.

Vid inträdet var konungen åtföljd av flera personer. Därefter kom ärkebiskopen i Lund utan infula (biskopshatt), men herrar biskopar i Linköping och Strängnäs med infula. Den valde biskopen i Västerås och hans kaniker stodo mitt på stengolvet utanför koret på för dem på övligt sätt beredt rum. Koret och en del av kyrkgolvet ända till systrarnas port var täckt med bonader och kläde. Vid deras invigning var stor stå av fruar och jungfrur. Musik med blåsinstrument och annat spel gick före jungfruarna ända till porten, där de skulle inträda.

Hos konungadottern märktes ej stolthet, ej heller glädje eller sorg, utan sinnesro och andakt, då hon mottog dräkten. Då hon anförtroddes åt abbedissan, syntes hon vilja skynda ur sin faders armar och komma till de i klostret stående systrarna, därvid hon visade lust att inträda till dem.

Pilgrimsmärken från Vadstena.

I *Vitterh.-, hist. och antikvitetsakademiens månadsblad* för år 1878 lämnar riksantikv. H. Hildebrand ett kort meddelande om två pilgrimsmärken från Vadstena jämte avbildningar av dessa samt ett tredje dylikt, efter vilka desamma här återgivas. Originalen finnas i Kristiania universitets fornsakssamling (fig. 11—13). Fig. 11 »visar», säger H., »ett gjutet blyföremål av tämligen grovt arbete. Inom ramen ses bilden av ett kvinnligt helgon framför en skrivpulpet, å vilken ligger en uppslagen bok. Den högra handen vilar på boken, i den vänstra lyftes ett avlångt

11. 12. 13.

Pilgrimsmärken från Vadstena.

föremål, som skall föreställa en skrivpenna. Från övre kanten nedsträckes Guds välsignande hand. På ramen läses: *santta. berida. in. vatstint. ave. maria* (helga Birgitta i Vadstena; hell Maria). Detta stycke hittades år 1852 inom det gamla Oslo.

Närmaste fig. visar en liknande framställning. Kvinnan är dock här vänd åt motsatt håll, och omskriften lyder: *sancta berida* x *in uatsint. ave maria.* Det är jämte originalet till det tredje, som visar den korsfäste mellan de å marken stående jungfru Maria och evangelisten Johannes, funnet vid rivningen av Neslands kyrka i Telemarken.

Den heliga Birgitta framställes även annars sittande framför ett bord eller en pulpet skrivande på sina uppenbarelser. Vi finna denna bild

Digitized by Google Original from UNIVERSITY OF MINNESOTA

bl. a. i Vadstena stads sigill från 1400-talet samt nedersta uti Vadstena klosters sigill.

Under medeltiden var en pilgrimsfärd förbunden med vissa formaliteter. Av kyrkoherden i den socken, där man hade sin bostad, förskaffade man sig en rekommendationsskrivelse, och efter väl fullbordad andakt å vallfartsorten kunde det vara av stor vikt att erhålla ett intyg, att man verkligen varit där. Vallfärden var ofta en peniteris, ålagd av själasörjare eller åtagen på grund av överenskommelse med andra, vilka även skulle hava fördel av den fromma gärningen. Drottning Margareta Valdemarsdotter testamenterade en summa av 1,000 nobler, som skulle användas till bekostande av 83 pilgrimsresor till 48 olika vallfartsorter. Men även i de fall, då man icke behövde märket som officiellt intyg, var man glad att bära det såsom ett genom fromhet vunnet hederstecken, och torde i allmänhet varje vallfartsort haft sitt märke. Den, som besökte den helige Jakobs grav i Compostella, erhöll rätt att bära å hatten eller kappan en mussla, och den, som färdats till det Heliga landet, fick å sin dräkt anbringa ett kors.

De två pilgrimsmärkena med hel. Birgittas bild äro de enda Vadstenamärken, som hittills äro kända. Huruvida det tredje märket, med korsfästelsebilden, även lämnades åt Vadstenapilgrimer, kan jag icke uppgiva.»

Från nyare tiden.

Inför domstol under 1600-talet.

På hösten år 1625 hade Per Svensson i Ruda och Bengt Elfsson i Åslyckan varit tillsammans på en begravning i Sålvarp i Asby socken.

De övriga gästerna hade redan avlägsnat sig, men dessa kvarblevo »intill mörkret». Så småningom kommo de i gräl om ett ålfiske, och grälet slutade icke bättre än att Bengt, som »satt uppe i bänken», reste sig och slog åt Per med »näven» över bordet. Första gången räckte han icke fram, vadan han slog till ännu en gång och träffade då Per vid örat.

Med detsamma nappade Per fram sin kniv och stack Bengt i magen med den påföljd, att Bengt avled följande dag.

I juni följande år var Per Svensson instämd till tinget i Sund att stånda till ansvar för detta dråp. Per hade emellertid strax efter dråpet rymt sin väg och hållit sig borta allt härintill.

»Denna sak togo de goda män, i rätten sutto, uti noga betänkande, granneligen övervägandes alla omständigheter, som härtill tjäna kunde, och funno dock ingen skälig orsak att fria hans liv, helst medan ingen större trångmål på färde var, och stödde sig vid det 2 och 30 kap. i dråp. balk.»

Emellertid bådo såväl den dödes hustru som tvenne hans bröder för dråparen. »Och alldenstund släkten, som sagt är» — heter det vidare i tingsprotokollet — »hade honom fri lejd givit till detta tinget, så gavs honom nu på konungens vägnar frid från detta tinget i sitt behåll igen, till dess den kungliga hovrätten sig förklarat.»

Hovrätten meddelades, hurusom Per Svensson ihjälstuckit Bengt samt tillades, att »dråparen har varit flyktig och är på lejd kommen till tings, och målsäganden beder för honom».

Hovrättens förklaring blev detta oaktat, att »det skall göras flit, att dråparen Peder Svensson, kan fångas. Bliver han gripen, då skall domen exekveras utan uppskov».

Samma år kom Bengt Larsson i Hult inför rätten och bekände godvilligt, att han stulit en häst från sin granne Erik Hulterus, kapellan i Malexander. Hästen, som värderades till 12 daler, hade han sålt på Olsmässemarknaden i Skänninge till en borgare från Lödesjö. »Därför kunna» säger domstolsprotokollet, »de goda män icke fria hans liv efter 6 kap. tjuvabalken.»

Domen underställdes hovrätten, som förklarade, att »Bengt skall betala målsäganden sitt igen och böta tre gånger så mycket som hästen var värd».

På 1630-talet hade Måns Nilsson i Bålnäs »oförmodligen» slagit ihjäl Lasse i Flanhult.

Domen underställdes hovrätten, som förklarade, att dråparen skulle böta konungssaken 100 daler samt förlika målsäganden; härad och häradshövdingssaken förbehållen.

Hovrättens domslut var beroende på att dråparen, för att undgå dödsstraff, förlikt sig med den dödas anhöriga samt fått deras förbön.

Enligt tingsprotokollet måste dråparen i enlighet med målsägarens egen begäran nu utbetala ganska betydliga belopp. Målsägarna voro den dödes moder, bröder, systrar och närskylda fränder.

Tillsammans fingo dessa i reda penningar 750 mark svenska. Modern fick dessutom i vänskapsgåva 14 lod silver och ett par valda oxar. »Och än till överflöd, på det all vidlyftighet, som nu eller i framtiden uppväxa kan, gavs arvingarne och släkten en oxe, på det att hat och oenighet skall ligga alldeles begravet och aldrig mer påtänkt.»

Sedan ovanstående blivit utbetalt, »blev därför all den skuld och det brott Måns Nilsson tillgiven. Skola icke heller Lasses moder, bröder,

systrar, släkt eller förvanter nu eller i tillkommande tider ytterligare här åtala, utan honom för sig och sina efterkommande ledig, fri och all vänskap tillsäga.»

På 1680-talet beboddes Forsnäs herrgård i södra Östergötland av kaptenlöjtnanten vid kavalleriet Arvid Drake och hans andra hustru Barbro Grubbe. År 1685 hade en djärv stöld blivit begången hos dem. Det stulna var av ägarne värderat till 80 d:r smt.

Rannsakning i detta mål förekom vid 1687 års vårting vid Sund. Som de stulna sakerna ännu icke voro tillrättakomna, kunde nämnden icke uppskatta värdet av desamma. För att understiga livssaksbeloppet, 60 daler, sattes emellertid på det stulna ett värde av 55 dal. smt.

Den ena av de tilltalade, Jöns Torstensson från Rosebo under Olstorp, hade lyckats rymma från tinget men blev efterlyst och tillvaratogs inom kort. Den andra, en ryttare vid Smålands kavalleri, Elf Svensson, hade på rättens anmodan ledsagats till tinget av två ryttare från sin chef, överstelöjtnanten von Schaar å Ribbingshov.

Domen för brottet, till vilket de blevo befunna, stadfästades sålunda: Jöns Torstensson ådömdes att först skaffa de målsägande sitt igen eller ock att betala det stulnas värde med 55 dal. smt och sedan plikta till frälsemålsäganden och häradet med tre dubbla böter eller 165 dal. smt. Härtill kom för en annan stöld i Sunds prästgård av två får 1 dal. 21½ öre smt jämte tredubbla böter. »Har han intet att böta med, så slås han i järn och arbete för sitt brott.» Finnes ej arbete, så löpes för varje 8:e dal. smt eller dess värde ett gatulopp, »dock att varje igenomlöpande för ett hållas skall och ej fram och tillbaka».

Elf erhöll lika straff.

Jöns Torstenssons hustru, som prövades hava gömt det, hon visste vara stulet, bötfälldes till 40 mark till treskiftes. I brist på medel till böterna skulle hon »hudstrykas vid tingsdörren». Så väl man som hustru förvisades dessutom ur häradet, vid straff av 40 mark för dem, som möjligen ville upptaga eller hysa de bestraffade.

Sedan domen var avkunnad, framkom Torstenssons fader och tillbjöd sig av en »faderlig godhet» att för denna gång göra, vad han kunde, för sin son i avseende å böterna, för det denna skulle undgå kroppsligt straff. Han satte härför, i enlighet med framvisad borgensskrift, allt vad han ägde i löst och fast i borgen.

Härpå resolverade rätten, att den det »såvida ad notam tog (efter Torsten säges vara en behållen man), som åligger exeturoren i tid att göra sig försäkrad om böternas riktiga erläggande».

Samma år dömdes två drängar och två torpare i Malexanders socken till böter av 60 dal. smt, därför att de på kronans mark dödat ett rådjur på olovlig tid. Då de ej mäktade betala dessa böter, pliktade de vid följande ting med gatulopp.

En dräng, Per Månsson i Johanstorp, hade på grund av sig företeelide omständigheter givit pigan Lisbetta, i tjänst hos kyrkoherden Anders Tiliander löfte om trolovning, varefter de, med anledning av hennes anmälan, av domkapitlet i Linköping blevo »för tvenne lagligt trolovade folk förklarade, som böra i äktenskap sammanbindas».

Vid sommartinget i Sund år 1691 utlovade även drängen vigsel samt betingade sig av den blivande svärfadern »hemföljd» av ett par stutar, 2 kor, 2 ungnöt, 6 får, 1 svin, 1 ny järngryta, 9 getter samt sängkläder.

Någon vigsel blev emellertid icke av. Vid höstinget var Per därför anyo instämd, enär han oaktat rättens på sommaren givna resolution undandraglt sig vigsel. Det hade därtill lysts tre gånger för dem.

Per Månsson hade icke annat skäl att förebära för att vigseln icke försiggått, än att han sade »sig intet hava lust därtill».

Rätten resolverade, att han antingen skulle låta viga sig genast eller ock förvaras i häkte, till dess han godvilligt ville bekvämma sig därtill. Följden blev, att de »blevo därpå strax vigda i några av nämndens och allmogens närvaro».

(Efter utdrag ur domböcker tr. i Ydre beskrifn. av L. F. Rääf.)

Bjudningsbrev från 1600-talet.

Sådana bjudningsbrev som nedanstående torde numera endast sparsamt påträffas. Av de flera likartade, som jag i mina samlingar har att tillgå, meddelas här det, som utfärdades till Linköpingsbiskopen Magn. Pontins begravning. Bjudningsbrevet är tryckt å ett halvark vanligt skrivpapper. Det i detsamma skrivna betecknas här med kursiv stil.

Ehrborne och Högachtade Hr Camererare.

Af Gudz Allwise Försyn och nådige Behag, är efter een långsam swår uthstånden Siukdom och Alderdoms Swagheet, wår nu meera hoos Gudh Sahl. K. Fader och Swärfader, Hans Kongl. May:tz Troo Man och Biskop öfwer Linköpingz Stift. Högwyrdige och Höglärde Herr Magister MAGNUS PONTINUS, medelst den timmeliga Döden, ifrån denne Werldzens Wedermöde, uti den ewigt wärande Himmelske Härligheet, hädan kallat och författ; Oß deß Barn och Anhörige, till een Hiertans stoor Sorg och Affaknad. Och som oß skylldigast åligger, wår Sal. Faders och Swärfaders döda Lekammen, med anhörig Förjorg och Heder, uti deß Hwilorum befordra, till hwilken Sorgelige Acts

Wärckſtällande, här uti Linkiöpings Stadz Domkyrckia, will Gudh den 24 januarij näſtkommande, uthſatt worden. Dy är wår *tienstligste* Bön och Begiäran det tächtes *Hr Camereraren* wår Sal. Fader och Swärfader den ſiſta Ähra ſampt oß i Sorgen qwarlembnade den ſärdeles Tröſt och Hugnad, wederfaras låta, och medh deß Förnehma Närwarö, ſamma Jordefärdh, uti förbemelte Stad och Kyrckia, Klockan 2 effter Middagen, när tecken med Klockorne gifwes, hedra och bewijſta; Sampt effter fulländade därwidh Chriſtöflige Ceremonier blifwa Sorgehuſet Förnähme och behagelige Giäſt. Hwilcken oß ehrwijſt ſtora Ähra och Synnerlig bewågenheet, wij ſtädze med all *redebogen* Tienſt och Tackſamheet, ſkola ärkiänna och ſökia aftiena, förblifwandes.

Högacktad Hr Camereraren,
Tienstberedvilligste

På Framl. Medarfvingars vägnar

Samuel Pontinus.
P. & P. Wast.

Linkiöping den 4 Januarij
Anno 1692.

Landshövdingens son som sjörövare.

I mitten av 1600-talet residerade i Linköping som landshövding över Östergötland friherre Jakob Skytte av Duderhoff.

Av hans många barn hette äldste sonen Karl Gustav (enl. Anrep och Sv. biogr. lex. Gustav Adolf). En av döttrarna hette Anna och var gift med ryttmästaren Gustav Drake av Hagelsrum.

Liksom alla syskonen hade även dessa båda erhållit en vårdad uppfostran. Om Karl Gustav är det särskilt antecknat, att han i sin ungdom var kvick och livlig samt utmärkt för goda kunskaper. Från hans vistande i Uppsala säges det, att han var känd lika mycket för sina kunskaper som för sina dåliga seder. Åt någon statens tjänst ägnade han sig aldrig. Hans yrke och sysselsättning blev i stället — sjörövarens

Första gången, han hängav sig härå̊t, var år 1657. Han hade då ännu icke uppnått sitt tjugonde år. Under en resa i Tyskland med sin syster Anna och Erik Bagge (av Bo?) förhyrde dessa tre nämnda år en i Elbingen befintlig holländsk jakt. Väl utkommen till sjöss, mördades den lilla holländska besättningen. Skytte utskrev därefter i den holländske skepparens namn ett köpekontrakt å skutan och beseglade kontraktet med skepparens sigill, varefter han använde skutan som sin egen. Återkomna till hemmet, skola han och hans syster begått ännu en illgärning. Det säges nämligen, att en av deltagarne å nyssnämnda skuta ångrat sig och velat för vederbörande yppa den fasansfulla handlingen. Detta skall då kostat honom livet genom de båda syskonens försorg.

Knappast två år efter denna tilldragelse eller år 1659 gifte sig Skytte med Brita Margareta Hamilton, en dotter av svenske översten och friherren samt ägaren av Ljungs och Slevringe gods i Östergötland Hugo Hamilton.

Den unge mannen, som fått smak för sin påbörjade sysselsättning, låg nu varje år ute på dylika färder med sin holländska jakt utan att bliva upptäckt. År 1661 beslutade han sig för en större dylik utflykt.

Till kompanjon tog han denna gång sin svåger, ryttmästaren Gustav Drake av Hagelsrum. Till besättning och biträde vid företaget antogos tretton man, av vilka åtminstone en och annan säges varit obekant med ändamålet för resan.

Färden utgick från Kalmartrakten. Efter en tids seglats i Östersjön påträffades ett holländskt skepp i trakten av Öland.

Drake hade nu tilltvingat sig tysthetsed av sin besättning. Holländaren anfölls, och den övermannade besättningen mördades. Allt av värde, som befanns ombord, överfördes till Skyttes fartyg, varefter det holländska skeppet borrades i sank. Av vågorna drevs likväl fartyget så småningom närmare ön, där snart rykten började omtala illdådet. Det dröjde icke heller länge, innan allt blev upptäckt. Drake och hans hustru hastade att resa utomlands. Skytte åter häktades å sin egendom Strömsrum och ställdes inför rätta samt dömdes att halshuggas och steglas. Svärfadern gjorde förgäves allt för att få den dömde benådad. Allt, som kunde vinnas, var att domen ändrades till arkebusering, »på det den dömde måtte få dö som en soldat».

Skytte säges ha visat mycken ånger. Efter en kristlig dödsberedelse blev han skjuten å Jönköpings torg år 1663 vid en ålder av 26 år. Hans moder Anna Bielkenstjerna avled samma år av sorg över sin sons ogärningar. Fadern hade avlidit redan därförut. Hans svärfader överflyttade till Irland, där han ett par år förut blivit utnämnd till lord och baronet. Skyttes äktenskap synes varit barnlöst.

Ryttmästaren Drake återkom sedermera till Sverige. Sedan hans första äktenskap med Anna Skytte, förmodligen genom dödsfall, blivit upplöst, gifte han sig andra gången med Beata Kristina Silverhjelm. D. avled år 1684 och begravdes i Målilla kyrka. Familjegården Hagelsrum är belägen inom nämnda socken, men nämnda gård blev genom reduktionen fråntagen Drake. Gustav Drakes ättegren utgick redan år 1715.

Ingen spegel utan fläck.

Hakvin Spegel var, innan han blev ärkebiskop i Uppsala, under närmare ett par tiotal av år biskop i Linköping. S. var, som bekant, en synnerligen framstående man samt har blivit betecknad »som en stjärna av första ordningen bland våra minnen». Av hans minnestecknare har hans ädla karaktär samt hans gudsfruktan blivit framhållen. Som skald,

historisk författare och predikant har han en för sin tid erkänt framstående plats.

Såväl genom sina framgångar i sin ämbetsutövning och därav följande tidiga befordringar som även genom sin framskjutna ställning till konungen och hovet fick S. många avundsfiender. Ehuru förgäves sökte dessa rubba hans ställning till konungen genom utspridande av osanningsenliga berättelser om S. Så uppdiktades bl. a., att han förskaffade en präst pastorat på grund av bekomna gåvor. Historien rörde sig om en i ekonomiskt hänseende vanlottad präst, som omedelbart hos konungen sökte ett pastorat.

— Men betänk, berättas konungen härvid ha lämnat som svar, den ovilja domkapitlet fattar mot de präster, som löpa domkapitlet förbi till överheten. Sök därför biskopen.

Kaplanen skall nu ha anfört, att han redan gjort detta.

— Se, sade han, jag är en fattig man och kan icke giva några skänker, såsom bruket är. Jag är icke i tillfälle att giva H. H. någon silverkanna.

Konungen kom då på tanken, berättas det, att pröva Spegel samt gav prästen för den skull en kanna att skänka biskopen, men med förbud att nämna, varifrån den kom. Icke långt senare erhöll prästen på biskopens rekommendation pastoratet.

Så var den uppdiktade berättelsen. Som synes, aktade man icke för rov att även inblanda konungen i densamma. Alltsammans kom emellertid till konungens kännedom. Men han tog saken med gladt lynne, och på ett skämtsamt sätt uttryckte han för S. sin ledsnad, att det förmenade provet utfallit så illa.

— »Ingen spegel utan fläck», svarade då biskopen lika skämtsamt. Uttrycket övergick sedan till ordspråk, för så vida det icke redan förut var som sådant användt.

I det hänseende är berättelsen ett uttryck för en av denna tids sedvanor, i det att det icke var ovanligt att begåva förmän med föräringar i en eller annan form. Detta ansågs icke vara något missbruk eller något anmärkningsvärdt. Vad som fritt erbjöds, emottogs på samma sätt. Det var allt.

Äktenskap vid hög ålder.

På Opplunda säteri i Rakereds socken, numera införlivad med Vikingstads socken, föddes år 1675 Edla Margareta Ulfsköld, dotter av jägmästaren i Östergötland Nils Ulfsköld och Helena Rääf i Småland.

Redan vid ett par och tjugo års ålder blev hon gift med en major Nils Allman. Det är obekant, huru länge detta äktenskap varade, men år 1714 ingick hon för andra gången äktenskap med en i Hessen-Kassel

född dansk löjtnant Johan Albrekt Litzfelt. Dessa båda makar bodde nu tillsammans i ett fyratioårigt äktenskap, ända till dess L. dog å Gismestad i Vikingstads socken år 1754

Två år senare var hon emellertid redo att ånyo ingå äktenskap, denna gång med majoren Kristian von Schader. Bröllopet stod å Gismestad den 25 maj 1756. Bruden var då 81 år gammal och brudgummen 92. Sistnämnda äktenskap blev likväl icke långvarigt, enär von Schader gick till sina fäder redan den 15 april följande år. Det är obekant, när hans änka avled.

Under 1600-talet levde kyrkoherden i Skällvik, sedermera i Ed i Tjust Botvid Gothovius, som ock kallade sig Flötingius eller Foslingius samt sade sig vara av den välbördiga Frölingasläkten.

Han synes ha varit en orolig och besynnerlig man. Bland annat tog han sig för, då han på gamla dagar för tredje gången skulle inträda i äktenskap, att lysa för sig själv. Visserligen har man även senare någon gång hört talas om präst, som lyst för sig själv. Men Gothovii äktenskapslysning är till innehållet särdeles ovanlig. Åt eftervärlden har den blivit förvarad i ett manuskript i Linköpings stiftsbibliotek: *Herdaminne av Blohm.*

»Jag prepositus, herr Botvid i Ed, om mina 87 års ålder», heter det, »lyser för mig själv, som skall inträda i det tredje äktenskapet, som följer: Jag kan denna hedervärda och högt upplysta församling icke obemärkt låta, huruledes min saliga hustru och husfru är begravd, det Eder nogsamt i hela denna församling kunnigt är, såsom de där icke fått så fullt hos mig i prästgården som då, när den sal. människan levde, den högädla och välborna hustru Ingrid Gylta, vilken var av stammen *Gyltarne*, som till en del varit riksråd. Och är jag icke heller själv av så ringa stam, näml. av de högädla och välborne *Frölingar*, av vilka jag är allena igen. Och oansett jag är en andlig man, så är jag likväl så god som en adelsman och friherre. Jag törs ännu gå inför konungar, furstar och grevar. Jag törs för dem predika, ja ock träta med dem, om så gäller. Och efter som jag om en tid varit utan kvinnfolk, och jag allenast för den orsaken skull måst giva mig i äktenskap igen, därför att jag har ingen att lita på. Ty när jag befaller mina olydiga kvinnfolk giva mig ett stop mjölk och min lilla Johan ett och min dräng ett, så dricka de ..... ut mjölken och giva oss vatten. Men för sådana skalkstyckens skull, som de bedrevo mot mig, Johan och min dräng, nödgas jag taga mig hustru. Även hon är ej av så ringa stam utan en prostedotter. Fast hon har försett sig tillförene och tagit kapellanen, bliver hon nu likväl åter upphöjd till prostinna och fru i prostgården i Ed. Allt därför kan jag ej underlåta med mindre jag detta förkunnar för min försam-

ling, änskönt I detta icke torde vilja. Men är hon mig god nog att ligga hos, är hon Eder god nog att sitta hos. Hon är ändock prostinna i Ed. Och som biskopen om söndag kommer till hans excellens på Vinäs att begrava hans sal. fröken, så har han lovat mig att därstädes få vigas. Och efter jag då bliver förhindrad för vigselns skull, kan jag icke predika. Jag måste hålla mig redo att vara grann till att kunna vigas, varefter I haven Eder att rätta.»

Sockenherre i Ed var vid denna tid Johan Gyllenstierna. Då han avled år 1637, begärde m:r Botvid domkapitlets utlåtande, huru han skulle förhålla sig med dennes begravning, enär G. »ifrån Guds församling utesluten, obotfärdligen levat haver». Domkapitlet resolverade: »Ordinantia ecclesiastica förvägrar dem begravningsceremonien, som Guds rena ord och sakrament försmått hava.»

M:r Botvid synes alltså velat hava ordning i sin församling. År 1641 beslutade domkapitlet på hans förslag, att »mökvällarne för dryckenskapens skull icke skulle lidas».

Med sina komministrar synes han icke dragit jämnt. Sistnämnda år resolverade domkapitlet efter m:r Botvids anmälan, att kapellanen Karl Spinke »pastor oåtspord ej må begrava lik eller taga likstol, och att, när det pastor synes, skall komministern ömsa tjänstgöring med honom». En följande komminister var Nikolaus Wandelius. Han blev av sin kyrkoherde förbjuden att befatta sig med gudstjänsten i församlingen. Denna åtgärd ogillades emellertid av domkapitlet enl. konsistorieprotokoll av den 6 febr. 1667.

Dessa uppgifter äro hämtade ur *Linköpings stifts herdaminne* av J. I. Håhl, där även följande meddelas: Anklagade Hennes Nåd på Vinäs och församlingen hr Botvid, »att han vid Gamleby ting begått mened, att han på en söndag låtit nedhugga en gärdesgård, att han tagit en fisklana, att han slagits, att han förbjudit sin kapellan predika, att han tager obillig likstol och fordrar för stora inkomster av församlingen, att han försummat kyrkotjänsten m. m. Domkapitlet förordnade då om rannsakning. Upprepade anklagelser anfördes emot Botvid av prosten i Västervik, senare i Norrköping, mag. Arv. Rydelius, greve Krönigsmark m. fl. för överdådigt och smädligt tal samt för ämbetsfel. Herr Botvid blev då avsatt från sin tjänst. Redan följande år återfick han den emellertid.

På 1640-talet hade B. varit riksdagsman. År 1653 blev han prost, och år 1688 avled han i en ålder av 98 år.

Giftermål.

För de kvinnor, som i äldre tider icke tillhörde en förmögen eller bärgad släkt och icke heller togo anställning som tjänarinnor i enskilda hem, var det ofta svårt nog att draga sig fram. Statens tjänster liksom

platserna inom affärslivet o. s. v. voro uteslutande förbehållna männen.

Det återstod alltså huvudsakligast för en icke oberoende kvinna att genom lämpligt äktenskap söka få sin utkomst. Man finner också av gamla handlingar, att dylika ensamstående understundom såväl på juridisk väg som även genom domkapitlen sökte få ett utlovat och tilltänkt men uppskjutet äktenskap till fullbordan.

I slutet av 1600-talet levde löjtnanten vid Adelsfanan Adam Gripensköld. Han hade trolovat sig med en välboren jungfru, Kristina Ridderberg, men av ett eller annat skäl hade äktenskapet icke kommit till stånd.

Detta föranledde henne att till Linköpings domkapitel insända en skrivelse, av vilken det framgår, att ärendet angående detta äktenskap redan varit före i hovrätten. Löjtnant G. hade nämligen, säges det i skrivelsen, i ett till hovrätten avgivet yttrande lovat att fullborda äktenskapet. Därefter hade G. efter laga stämning d. 2 nov. 1696 vid ordinarie tinget i Åby »offentligen förklarat sig att som allra skyndsammast vederbörligt äktenskap ingå» med nämnda jungfru, »ifrån vilken tid», heter det vidare, »jag ringa och allsinga svar bekommit». Från sin k. herr fader hade hon ingen hjälp kunnat bekomma, »utan således uti en så besvärlig tid måst underhålla sig med stort besvär hos andra». Hon framställer därför till högv. herr doktorn och biskopen samt v. konsist. sin ödmjukaste bön och begäran, att G. fortast möjligt skulle genom en »peremtoriecitation» inkallas till konsistoriet för att där förmås att sätta sitt löfte om äktenskap i verkställighet.

Denna skrivelse ingavs till domkapitlet den 21 april 1697. Huruvida G. fick någon kallelse till domkapitlet eller om han i så fall hörsammade densamma, är icke känt. I början av maj månad hade G. emellertid hos vederbörande pastor begärt lysning för sig och Kristina Ridderberg. Dylik vågade dock icke pastor utfärda, förr än han fått biskopens och de »högförnäma anhörigas» utslag härom.

Biskopens beslut i saken är obekant. Gripenskölds moder, ryttmästaren Johan Gripenskölds änka, gav skriftligen »nu som förut» sitt fria samtycke samt vittnade och betygade, att detta hennes k. sons giftermål var hennes yttersta vilja, vilket hon, som hon säger, »med mitt namn och anborna signet konfirmerar». Även Kristina Ridderbergs fader, ryttmästaren Harald Ridderberg, bekräftade under »eget namn och signet», att detta äktenskap ingicks med hans »ja och samtycke», och önskade han dem därtill »å begge sidor mycken lycka och välsignelse».

På vad sätt ett sålunda tillkommet äktenskap tedde sig, är svårt att säga. De hade emellertid två söner: Peter Johan, som var korpral vid Östgöta kavalleri och avled år 1782, samt Sven, vilken var ryttare. Ättegrenen är utslocknad.

Grimstads bröllop.

I Östergötland finnas flera gårdar med namnet Grimstad. Av dessa är en belägen i Drothems socken av Hammarkinds härad. Under 1600-talet eller, närmare bestämt, år 1645 firades där ett bröllop, vilket blivit mycket omtalat på grund av en besynnerlig bröllopsskrift, som författades med anledning av de vid bröllopet närvarandes namn.

Egendomen hade år 1641 blivit inköpt av presidenten Erik *Geete*, som varit gift med Märta *Bock*. Deras dotter Maria gifte sig här med Mattias *Ulf*. Närvarande voro brudens morbroder Bengt *Bock* och hans fru Anna *Uggla*. Bröllopsmarskalk var Axel *Rääf*. Förridare voro *Bröms* Gyllenmärs samt Måns *Drake* och medlemmar av släkten *Årrhane*. Vigselförrättare var kyrkoherden *Björn* Germundsson. Såsom inbjudna omtalas även landshövdingen Bengt *Bagge* samt Torkel *Griis*. Tilläggas kan, att brudgummens fru i första giftet hette Anna *Hjort*.

Per Larssons berättelse till konung Gustav Adolf om tänkesättet och ställningen bland allmogen i Småland och Östergötland år 1616.

Per Larsson var förmodligen en riksdagsman i bondeståndet, vilken synes tillvunnit sig den unge konung Gustav Adolfs förtroende. År 1616 tillskrev han konungen *några punkter ödmjukligen i all underdånighet*.

Bekant är, huru vid denna tid allmogen förtrycktes av de högre stånden. Det kom t. o. m. på tal att införa livegenskapen över den svenska allmogen. Bönderna åter började å sin sida mer än förr att känna sin ställning och sin betydelse, och de voro icke så lätt ledda som tillförene. Gemensamt för alla var emellertid, att de icke gärna ville betala den skatt, som enligt lag ålåg dem. Men så voro också kraven betydliga. Kom därtill egennyttan hos många av kronans tjänstemän, vilka sökte göra sig till godo, vad de kunde, vid indrivningen av skatterna. I detta avseende skriver Per Larsson följande:

Eders K. M:ts brev om landtdagsgärden, dat. i Åbo vid Kyndelmässotid 1616, som skickades till Småland, blev icke kungjort förr än gräset började spricka ut, för att kunna uttvinga allmogen och för allt taga penningar, av somliga gårdar 7 och av somliga 6 daler. För var tunna spannmål togo de 3 daler, men sedan köpte de upp spannmål för 6 mark tunnan och »således kan rannsakas, huru stor summa uppköpt är för förbude penningar». Och allmogen hade gärna velat utgöra spannmålen samt kött och fläsk och andra persedlar till E. K. M:ts proviant, men fogden tvingade penningar av dem.

Underdånligen beder allmogen, fortsätter Per Larsson, att Eders M:t nådligen själv vill låta upptaga de skatter, som allmogen skall utgöra, och

»löne E. K. M:ts befallningsmän och tjänare, att de icke taga under sig så många gods och gårdar och utarma allmogen och landet därmed, som ryttmästare och andra göra».

Det var som bekant Älvsborgslösen, som vid denna tid var så oerhört tryckande. T. o. m. den ringaste tjänare över femton år fick bidraga till densamma.

I detta avseende heter det:

Olof Holm har ynkligen plågat den fattige för den Älvsborgslösen och har icke haft någon förskoning med den eländige och husarme, så att de gråta och ropa hämnd i himmelen därröver. På samma sätt hava länsmän upptagit stora gårder och »farit på sina gårdar, där intet möte stått på kronans vägnar, utan de hava bytt det sig emellan».

Undersåtarne bedja, fortsättes det, ödmjukligen och i all underdånighet, att det bleve bestämt, huru mycket en tunna spannmål kunde kosta undersåtarne emellan, »så att de rika icke utsuga den fattige, som i år mycket skett».

Om den njugga änkedrottning Kristina säges det:

Några fogdar och parti hava namngivit E. K. M:ts nådiga fru moder och kallat Hennes M:t den onda drottningen, och de säga, att H. M:t har åstadkommit de ovissa skatter, som äro pålagda, och säga de, att H. Drottningl. M:t giver ut det råd, »att intet skall vändas igen förrän gullringarna skola strykas av borgerskapet och gemena allmogen varda uttvingade». De hava kallat den gården drottningagården. De uppstudsa sålunda landet »och säga att de veta polackens mening och ingen annan».

I övrigt omtalas, att ståthållarne på Kalmar slott Isak Hindersson och Hans Eriksson förlidne vinter hemligen körde kistegods och tunnegods från slottet till sina gårdar, varvid de sade, att detta icke hörde dem till utan Skärenskölden. Därtill hava knektarne sagt, att ståthållarnes proviant är rikare på fetalia än slottets.

Undersåtarne bedja E. K. M:t underdånigt, att E. K. M:t nedsänder någon trogen från hovet till varje landskap för att bespana och anteckna sådana skälmstycken.

En hövitsman, Sven Trulsson, som tillförene tjänat Kristoffer Some, »bortstjäl krigsfolk, tager många penningar och låter dem draga från sin tjänst, varthän de vilja».

Känt är, hurusom Sveriges förutvarande konung Sigismund av Polen icke ville erkänna den nya konungamakten i vårt land eller nedlägga sina anspråk på Sveriges krona. Att man i Sverige mycket sysselsatte sina tankar med detta förhållande framgår bl. a. av Per Larssons yttranden härom.

Redan i första punkten av berättelsen heter det:

»Kristoffer Ribbings fogde, boende vid Holvägen i Östergötland samt i Trehörna, har lagt sina händer om kors och svurit på, att Eders K. M:t

intet vet av, att polackarne hava aktat att gästa Eders K. M:t inom en liten tid så hårdligen, och ingen människa E. K. M:t därom kunnigt göra».

På andra ställen säges det:

Adeln har intet aktat att göra E. K. M:t någon rusttjänst emot polacken.

När jag fattigman kom från E. K. M:t i Västerås till Småland till lagläsaren Nils Eskilsson i Hult, frågade han mig, varifrån jag kom, varpå jag svarade, att jag kom från E. K. M:t.

— Därför kommer du icke från Gud i himmelriket, ty du vet icke ännu, vad Gud vill göra.

Han var nämligen hätsk, enär en falsk herredagskarl hade sagt, att jag talat ensligen med E. K. M:t i E. K. M:ts kammare. Bemälte lagläsare sade även, då jag drog till E. K. M:t i Västerås, att man så skall gå åt allmogen samt dem tvinga och uppstudsa, »på det att snart skall bliva ände emellan Sverige och Polen, så att Sverige icke skall kunna stå emot».

En svensk landsknekt, säges det vidare, har nyligen kommit från Polen. Han hade tagits till fånga och sedermera blivit utbytt till Polen, där han vistats på fyra slott. Där hade denne landsknekt råkat en svensk man, som var boende i Polen. Denne hade berättat för knekten, att i Polen samlades en stor skeppsflotta, en hop skepp från de danske, en hop från Riga och en hop från Kurland. Dessa skepp skulle inom kort komma till Kalmar. Dessutom hade denne svenske man talat om, »vad falskhet är med den byggning, som på Kalmar slott bygges».

Brev från Polen påbjuda, säger Per Larsson, att borgerskap och bönder skola vara stilla och icke resa sig emot Polens krigshär, ty för krigsfolket i Sverige rådes icke denne.

Ryttarne i landet bereda sig icke till rustning. De säga, att de icke vilja förskaffa sig hästar, utan att E. M:t skall giva dem sådana.

Ett brev är förlidet år, 1615, funnet i en kvartermästares gård, vilket brev är från konungen i Polen. Underfogden har, då han fick hand om det, gömt detsamma. »Om E. M:t vill sända en drabant med mig dit, så vill jag skaffa det till rätta.»

Mot slutet av berättelsen läses:

»Underdånigt och ödmjukligen bedjandes E. K. M:t, att dessa förb:de punkter bliva förvarade uti E. K. M:ts skrin, till dess sådant bliver utransakat.»

Se vidare: *Handlingar rörande Skandinaviens hist. D. 25.*

Skyddsåtgärder mot olovlig jakt eller skogsåverkan under 1600-talet.

Det sätt, på vilket man i äldre tid sökte att stävja olovlig jakt eller skogsåverkan, framgår av en av k. Gustav II Adolf d. 23 december 1624 från Stockholm utfärdad fullmakt för riksr. frih. Gabr. Gustavsson Oxenstierna.

Enligt denna skulle ingen, eho han ock är, understå sig att skjuta, slå eller fälla några förbjudna djur eller hugga ekar eller andra bärande träd å kronans ägor i Östergötland, Västergötland och Småland. Den, som lagligen blivit härom överbevisad, ägde nämnde herr Gabriel Oxenstierna att »med deras hustrur, barn, familj, bo och bohag över till Ingermanland föra och dem på de gods, vi välbe:te herr Gabriel nådigst skänkt hava, att nedsätta. I lika måtto hava Vi ock härhos nådigst efterlåtit be:te herr Gabriel, att han efter övergången dom sina egna frälsebönder, som antingen i be:te orter bo och vistas eller ock annorstädes i vårt rike deras hemvist hava och sig emot vårt förbud förgripit med djurskjutande och ekfällande, att överföra till be:te Ingermanland. Befalle för den skull våre landshövdingar, ståthållare, fogdar och arrendatorer, att de därutinnan äro be:te herr Gabriel behjälplige.»

Ett likartat brev utfärdades den 28 febr. 1625 för riksr. Svante Banér, berörande skogarna i Uppland och Västmanland.

Se vidare *Handlingar rörande Skandinaviens historia, D. 29.*

En långvarig tvist.

Ett under äldre tider ofta förekommande tvisteämne var rättigheten att i kyrkorna erhålla de främsta och förnämligaste sittplatserna. Kyrkbänkarnas fördelning försiggick därför antingen på kyrkstämma, vid biskopsvisitationer eller understundom, då parterna icke kunde sämjas, vid häradsrätten.

År 1676 hade dåvarande biskopen i Linköping Terserus en besiktning i Svanshals kyrka i och för en blivande reparation. Vid detta tillfälle bestämdes även stolrummet för hovintendenten Zakris Rehnberg på Renstad samt hans tillkommande fru, och meddelades resultatet av denna besiktning genom särskild skrivelse till nämnda hovintendent, biskopens »gynnare och högt ärade gode vän».

»Jag har återigen», skriver biskopen, »tillika med pastorn och sexmännen besiktigat Svanshals kyrka och med dem såsom på församlingens vägnar fullmäktige slutit som välborne herren tvivelsutan skall lända till godt nöje: 1:o) att altaret föres intill gaveln, 2:o) de större munkbänkarne vid båda ändarne tagas alldeles sin kos, 3:o) pastors stol göres å nyo söder om altaret utmed gaveln och där bredvid utmed södra väggen en smal stol för andra präster, djäknar, klockare och kyrkvärdarne, 4:o) de två frustolarna föras intill norra väggen, och en ny stol där framför, att där bliver tre frubänkar, där välborne herrens tillkommande fru kan ock bliva med godt rum accomoderad». Därjämte skulle även på manfolksidan bliva bekvämt rum för hovintendenten, vilken åtagit sig att bekosta denna reparation.

Hovintendenten avled emellertid icke långt därefter. Hans änka företog då reparationen, ehuru ej i allo efter ovannämnda plan. Reparationen synes icke behagat ett annat sockenherrskap, nämligen landshövdingen Lars Eldstjerna och hans fru Katarina Kyle på Kyleberg, och år 1689 hölls ett »samtal» om denna sak i prästgården i närvaro av sistnämnda herrskap samt hovintendenten Rehnbergs änka, fru Margareta Beijer, jämte andra sockenboar. Biskop Terseri skrivelse föredrogs här, och bemälte landshövding »lämnade det nu i sitt värde», huruvida biskopen, »innan kyrkolagen utgavs, hade om stolestånd och annan disposition att ställa». Att enligt 4:e punkten i denna skrivelse »de två frubänkarna skulle införas till norra väggen och en ny stol byggas där framför, däri herr Rehnbergs tillkommande fru kunde med stolrum bliva accomoderad», kunde landshövdingen ingalunda »tillstå, att någon stol skulle byggas framför Kylebergsstolarna».

»Sade ock herr landshövdingen», heter det vidare i protokollet, »att taga den ena sätesgårdens rättighet från den andra kunde han intet gilla, men där annat rum kunde finnas i koret, att salig herr Rehnbergs fru kunde bliva accomoderad med, höll herr landshövdingen mycket gott vara, men allenast att pastors stol må bliva orubbad och på det rummet, han förr stått vid altaret efter sal. biskopens, doktor Terseri, skriftliga förordning.» Härjämte förmente landshövdingen Kylebergs herrskap berättigat hava gravställe på det rum, Rehnbergs fru ställt upp sina stolar.

Fru Rehnbergs fullmäktig begärde då, att hon skulle få åt sig inrymt ett »stolestånd» i koret. Härtill svarade församlingen, »att de ville mycket gärna, det skulle ske, allenast landshövdingen och välborna frun kunde därom förenas».

Ryttmästaren Johan Gripensköld anmärkte på samtliga församlingens vägnar, »att sal. Rehnbergs fru väl hade meriterat och gärna förunnas ett förnämt stolrum för den stora kostnad, hon med sin sal. herre gjort på kyrkan, men att förändra pastors stolrum står intet församlingen av egen myndighet att tillstädja, helst efter sal. biskopen, d:r Terserus, stolen på det stället förordnat».

En annan sockenmedlem, löjtnanten Magnus Gripensköld, ansåg även fru R. böra erhålla ett »honorabelt» bänkrum, då det rum, hon nu intagit, icke kunde tillåtas för kyrkoherdens stol.

För den stora kostnad Rehnberg och hans fru haft på kyrkan, lovade landshövdingen emellertid till Renstads herregård cedera den ena bänken av de två, som förut hört till Kyleberg, »dock mot det förord, att det för Kylebergs herrskaps tjänare bliver stolrum på manfolkssidan näst efter välb. h. Gripenskölds stol och på kvinnfolksraden näst efter h. kyrkoherdens hustrus stol».

Härpå genmälte fru Rehnberg, att hon ville lämna »Kylebergs stolar orörda på det rum, som de nu stå, emedan hon dem där till den

ändan uppsatt, att hon Kyleberg däruti intet skulle prejudicera, varför, förmodar hon, stolarna måtte få bliva ståndandes där de stå, eljest vill hon ändå låta dem där stå tillsvidare, där de äntl. skola tagas neder», varpå landshövdingen svarade, »att han refererade på det förriga, och cessionen av possessionen av Kylebergs två stolar i koret till Renstad», varjämte han på Kylebergs vägnar protesterade, att ingen possession tillsvidare skulle få tagas på de nybyggda bänkarna i koret.

Härvid synes det för denna gång stannat, ehuru striden om dessa bänkrum icke på länge avslutades.

I början på 1700-talet tillhörde Kyleberg hovfröken Hedvig Margareta von der Pahlen, en systerdotter till förenämnda fru Eldstjerna. Även denna ägarinna var missbelåten med Kylebergs gamla bänkplats i kyrkan och anhöll år 1723 hos stiftets biskop att få bygga sig en läktare för att kunna bättre »höra Guds ord och se predikanten», varjämte hon påyrkade att för Kyleberg få gravställe på den plats, där Renstad nu hade sina bänkar.

Renstad ägdes vid denna tid av majoren L. Rehnberg, en son till hovintendenten. Av honom avstyrktes fröken v. d. Pahlens ansökan, varför hon 1725 tillsände honom en längre skrivelse, i vilken hon säger, att då majoren »icke velat samtycka till gravens och läktarens uppbyggande, lämnade hon nu denna sak åsido, under förbehåll att framdeles härom få yttra sin tanke. I stället tager hon till orda för kyrkoherdens stolplats, enär det är henne »av hjärtat ledt och en styggelse att se kyrkans herde och pastor vara ifrån sitt stolrum skild — värre exempel har man ej i hela kristenheten hört, mindre sett».

Som bevis för denna hennes åsikt anföres därefter på två tätt skrivna helark utdrag, citat ur och hänvisningar till den Hel. skrift, vilka här i sammandrag anföras:

1:o) Renstads stolar äro, säger hon, tillkomna genom människobud och godtycke, »vilket är stridande mot Guds ord, som säger: I skolen icke efterfölja edert hjärtas godtycke.

2:o) Guds ord säger ock, att vi skola »göra allt till Herrans ära förnämligast», men icke äras Gud, då »man driver Guds ords tjänare, som i Kristi stad och ställe arbeta i ordet och lärdomen, ifrån Herrans altare och dem förnedra från sitt hedersställe». Sådant föder av sig föraktt, varom Kristus säger: »Den eder föraktar, han föraktar mig, men den mig föraktar, han föraktar honom, som mig sändt haver» etc.

3:o) Den, som föraktar predikanten, har icke någon vördnad för Guds ord, som han förer. Den, som älskar Gud och hans saliga ord, älskar även sin präst för det ämbete, han för. Därför måste denne hedras och äras och i Guds hus hava ett äreställe invid altaret, vilket han tjänar för. »Nog lär det herr majoren vara bekant, vad heder och ära en främmande herre och potentats minister vederfares, då han kommer

i landet. Allestädes hos herrarne sätta de denne främst. Icke sker sådant för hans egen skull utan för hans herres, som honom sändt.» Ännu mycket mer bör man hedra dem, som Herren över alla herrar sändt för att förkunna oss frid och salighet, och detta framförallt i kyrkan, »där de allena fått myndighet att tala, således dem ock vid Herrens altare allena lämna».

4:o) I Gamla testamentet visas, huru mån Gud varit om altaret samt huru ingen utan ordinarie präster fick gå in i det allra heligaste, och i 4:e Mosebok 18: 3 befaller Gud, att Leviterna skulle tjäna Aron, sägande: »Dock skola de intet nalkas intill helgedomens tyg och till altaret, att både de och I icke skolen dö.»

6:o) Även i Nya testamentet finnes bevis för, huru prästerskapet i sin tjänst voro obehindrade från annat folk, och »då prästen Zakarias gick in i Herrans tempel, var allt folket utanför och bad» etc. Därför bör nu även ses till, »att vi icke uppsåtligen förse oss mot Guds behag och vilja» utan i likhet med rikets alla andra kyrkor »lämna våra präster obehindrade vid Herrans höga altare».

Slutligen uttalas glädje över, att sal. h. landshövdingens hustru varit så rättvis och nådig i denna sak. »Gud har visst fröjdat hennes själ igen» för det hon ville hava pastors plats vid altaret.

Ännu en gång bedes i bevekande ordalag, att saken måtte avgöras i godo och »dymedelst få tillfälle den ena den andra visa sin vänskap i god harmoni».

Med denna skrivelse vanns dock icke något. Ett par månader senare befinnes fröken v. d. Pahlen ha ånyo vändt sig till biskopen och domkapitlet i denna sak samt besvärat sig över det »oanständiga ting», att herrskapet Rehnberg förflyttat kyrkoherdens stol nedanför sina stolar. Samtidigt, säger hon, förflyttades även Kylebergs stolar, men därmed ville hon för denna gången icke besvära domkapitlet.

Major Rehnberg gav nu med sig, och av en till domkapitlet en månad senare av fröken v. d. P. ytterligare insänd skrivelse inhämtas, att herrskapet R. nu beslutat, att de ville återlämna kyrkoherden hans gamla ställe invid altaret. Fröken var ändock icke belåten, och man tycker sig förmärka, huru hela denna tvist om kyrkoherdens stol endast uppkommit för att försöka få Renstads stolplats förflyttad från altaret, helst bakom Kylebergsstolarna. I denna sistnämnda skrivelse söker hon nämligen att få klockarens bänk förflyttad till den plats, där herrskapet Rehnberg nu hade sin, och där den enligt biskop Terseri föreskrift borde vara. Huru härmed gick, upplysa icke de i Linköpings domkapitel befintliga handlingarna.

Kyrkbänkar och bänkindelning.

För att förekomma dylika tvister som de förutnämnda bestämdes redan tidigt, i vilken ordning bänkarna fingo innehavas och användas. De förnämsta i samhället hade alltid företräde. Så tillhörde de under

katolska tiden prästerskapet samt från reformationstiden adeln. Ovisst är emellertid, om det under katolska tiden i kyrkorna fanns sittplatser för den stora menigheten eller endast för de förnämligare gudstjänstbesökande. E. Ekhoff har i *Fornvännen* 1907 på angivna skäl ansett sig kunna bestyrka, att sittplatser för menigheten under medeltiden verkligen funnits, ehuru ej »en fast och likformig bänkinredning, som i våra dagar, utan lösa bänkar och säten av troligen mycket olika valör och antagligen anskaffade av de enskilda socknemännen själva, varvid de mäktigare och förnämligare hade främsta platserna närmast koret». E. anser vidare, att »den ursprungliga fasta bänkinredningen torde i allmänhet förskriva sig från 1500-talet och ej från det därpå följande århundradet».

Från år 1596 finnes ett beslut, att i Linköpings domkyrka skulle de två främsta bänkarna innehavas av herrar och adelsmän, under det de närmast följande skulle tillhöra biskopen och stadens kyrkoherde. Efter dessa kommo domkapitlets ledamöter samt sedermera stadens borgmästare och råd o. s. v. Vid denna tid stodo dock kungs- och drottningstolarna främst, fristående vid var sin av det pelarpar, där predikstolen sedermera haft sin plats.

Ända intill början av 1800-talet funnos i kyrkan vissa »fribänkar». År 1802 försåldes emellertid även dessa tillika med de »hög- och resp. ämbetsmän och stater» tilldelade stolrum, vars innehavare vid en föregående sockenstämma utlovat att tillsvidare för dem erlägga lösen och hyra i likhet med stadens övriga invånare. Huruvida vederbörande återtogo detta sitt medgivande, eller om det endast gällde männens platser, är obekant. Emellertid uppgjordes år 1808 enligt sockenstämmobeslut av därtill särskilt utsedda en ändring av bänkrummen å fruntimmerssidan på följande sätt: n:r 1 fribänk; n:o 2 d:o; n:o 3 tillhör jämte dem, som förut där innehava platser, även civilstatens fruar; n:o 4 tillhör fru biskopinnan; n:o 5 fru domprostinnan; n:o 6 tillhör hrr lektorers fruar; n:o 7 hrr docenters vid trivialskolan fruar; n:o 8 tillhör magistratens fruar.

De bänkar, som funnos i domkyrkan i början av 1800-talet, voro mycket gamla. De voro uppförda redan år 1596. Ursprungligen obekväma och klumpiga, upphyfsades de omkring år 1700. De voro betydligt höga samt försedda med trappsteg och så djupa, att de sittande knappt syntes. Nya bänkar till ett antal av 74 uppfördes vid 1812 års förändringar och oljemålades med »cederfärg». Våra dagar ha ansett även dessa otidsenliga samt anskaffat nya.

Tidvis har senare hyresavgift upptagits för bänkarna, tidvis hava de varit fria. Särskilda platser hava alltid varit anvisade åt landshövding och biskop med familjer.

På landsbygden uppgjordes bänkindelningen av sockenstämmorna. För Mjölby kyrka uppgjordes 1798 och 1846 fullständiga förteckningar

över, huru bänkplatserna fingo begagnas av de olika gårdarna. Första platsen innehades av sockenpatronen och hans familj. Sockenpatronen, som ägde rätt att tillsätta kyrkoherde samt även, med något undantag, komminister samt ursprungligen även organist och klockare, var ägaren av Hulterstad. Så komma prästfamiljerna och bönderna med vederlikar. Därefter kommo bänkarna n:r 18 och 19, vilka innehades av församlingen tillhörande livgrenadjärer, n:r 20 och 21 av Hulterstads, Örbergshults, Hermanshults och Ekebergs torpare, 22 och 23 av övriga öster om ån bosatta torpare, 24 och 25 av de väster om ån bosatta torparne. Torpare, vilka icke fingo rum i dessa bänkar, fingo begagna de vid kyrkväggarna befintliga bänkarna men så att ingen trängsel där uppstod. Fattighushjonen fingo slutligen bänken n:r 26. På läktaren voro de två främsta bänkarna fria, och dessa skulle få begagnas av hemmansägare och hemmansinnehavare med hustrur. Tredje bänken var för sockenhandtverkarne.

Tjänare och barn hade särskilda platser längst ned i kyrkan. Kyrkvaktaren ålåg att hava noggrann uppsikt över, att dessa icke skulle taga otillåten plats å läktaren eller på annat ställe i kyrkan.

Dessutom bestämdes år 1798, att en fristående bänk på kvinnosidan var för personer, som åtföljde kyrkogångshustrur eller sörjande. Fanns icke plats där för dem, skulle de, som inkräktat utrymmet, plikta »8 sk. banko för varje gång och därtill bliva av kyrkvaktaren utledda». Så bestraffades även de, vilka gingo i andras stolrum.

Den föregivna drottning Kristina.

Den 29 juni år 1658 försiggick på rådhuset i Norrköping rannsakning med en fru, vilken utgivit sig för att vara drottning Kristina.

Nämnda fru hette Anna Güldener och var 26 år gammal. Hon hade varit gift med en kurländare vid namn Anders Hochmuth, vilken tjänat som ryttmästare vid Erik Kruses regemente men blivit skjuten i Polen. Hennes hem hade varit i Helsingfors, men hon hade farit ut på en resa, under vilken hon genom vissa utlåtelser givit sig ut för att vara drottning Kristina. Detta hade även här och var blivit trott, vilket på det bästa befordrat hennes resa. Hon hade sagt sig komma från Ryssland, dit hon begivit sig från Frankrike. Under resan hade hon ofta omnämnt »bror Karl» samt vid skilda tillfällen druckit »bror Karls» skål, därmed hon menat konungen.

Då hon kom till Norrköping, blev hon emellertid fasttagen och bevakad. Vid rannsakningen bekände hon sin förbrytelse samt bad om nåd. Alltsammans hade skett, sade hon, i ungdomligt oförstånd. Hennes enda avsikt hade varit att hjälpa sig fram.

Rannsakningen företogs på k. Karl X Gustavs befallning. De, som hållit rannsakningen och underskrivit protokollet, voro hovrättsassessoren Samuel Schillerfelt, häradshövdingen i Bråbo m. fl. härad Anders Lager-

krona, Erik Paulsson, Peder Jonsson d. ä., Niklas Bengtsson och Henrik Larsson, av vilka den sistnämnde kontrasignerat handlingen.

Genom Göta hovrätts utslag av den 18 nov. s. å. dömdes Anna Güldener till fyra veckors vatten och bröd samt förvisades Sverige och dess tillhörande länder. Händelsen är omtalad i *Den svenska fatburen* år 1768.

En fransmans besök i Östergötland år 1634.

Franske ambassadören greve d'Avaux besökte nämnda år Sverige. I hans sällskap var fransmannen Charles d'Ogiers, vilken under vistelsen i vårt land förde dagbok.

Då de resande kommo i svenskt farvatten, landade de i Kalmar. Härifrån synas de ämnat sig att sjövägen komma till Stockholm, och de hade även börjat seglatsen emellan kusten och Öland. En stark storm tvingade dem emellertid att kasta ankare vid Öland, därifrån de seglade åter till Kalmar. Här beslutade de nu sig för att fortsätta resan landvägen och förskaffade sig därför sadlar och annat ridtyg. De, som det icke gjorde, fingo rida på bara hästryggen eller i klövsadel. På så vis färdades de nu omkring fem mil dagligen. Hästarna voro små men modiga och starka. Hästar ombyttes då och då utan dröjsmål. Några av sällskapet foro alltid förut för att på förhand ombestyra, vad som på rastställena behövdes, ty de svenska härbärgena äro, säges det, icke inrättade för stort sällskap. I förtäring fattades ingenting, icke ens spanskt, franskt eller renskt vin. Öl erhölls överallt i städerna och i byarna. »Vi behövde», fortsätter dagboksförfattaren, »dagligen för oss och vårt resgods två hundra hästar. Gossar och flickor följde alltid med dem och redo lika tappert. Allmogen är för övrigt varken obekvämt eller fattigt klädd. Jag kan icke påminna mig, att jag i Sverige sett någon naken eller trasig. Som de förmögnare ej visa överflöd, så förgås ej heller de fattiga i elände. Bönderna äro ej som våra klädda med tyg av lin och hampa utan med tyg av svart ull, som de svenska fåren vanligen bära (?). De nyttja läder och ej träskor, nattmössor och ullvantar. — Det är besynnerligt, att, sedan de bränt skogen, de genast så i askan utan plöjning, harvning eller gödning. Vacker säd erhålles, ehuru ej förr än andra året därefter.»

Under resan gästades prästgårdarna. »I Sverige äro alla landtprästernas boställen gästgivaregårdar. Ingen präst befinnes ogift eller barnlös. Konung och drottning bo på resor även i prästernas hus. Dessa äro hoptimrade av långa stockar, betäckta med torv, utvändigt lika gås- eller hönshus. Invändigt finnas likväl hyggliga rum med målningar överallt på väggarna och i taket, vilka konstalster visserligen ej äro i holländsk eller italiensk smak.»

I en prästgård fingo de till aftonmåltiden gödda gäss, som smakade så godt, att de därefter togo till ordspråk: *godt som prästens gäss.* De anlände slutligen till Vimmerby.

Den 1 december lämnade de under snöväder denna stad och med detsamma Småland. »Östergötland, ett mera fruktbart landskap», fortsätter antecknaren, »vidtog nu. Vi stannade i *Gnista,*[1] där konungen har ett härbärge, som vädret blåser igenom från alla sidor. Vi valde därför att hellre vila över hos bönderna.

Den 2 dec. foro vi förbi *Brokinds* fästning (se Ögtld. II sid. 700), omgiven av vatten, och kommo, sedan vi tre gånger ombytt hästar, till *Linköping.*

Den 3 dec. dröjde vi där, emedan det var söndag. Här är en akademi med ganska få studerande. I domkyrkan, som är stor och vacker samt i synnerhet prydd med Bielkeska graven, sågo vi en präst predika i mässskjorta eller, som vi säga, *in albis.* Vi funno även här ett uselt prov av kyrkodisciplinen i Sverige. En stackars flicka, som brutit mot sjätte budet, måste under hela gudstjänsten stå på knä på en pall, på det att hennes blygsamhet så mycket mer skulle oroas av hela församlingens åsyn. Ambassadören, som föraktade denna kätterska gudstjänst, besåg under tiden slottet, byggt enligt ortens smak. Efter aftonmåltiden uppvaktades han under sina fönster med musik av några skolgossar, ehuru sträng kölden var. Han lät bland dem utdela några daler.

Den 4 dec. ombytte vi tre gånger hästar och kommo till *Norrköping.*

D. 5 dec. Emedan Norrköping räknas ibland rikets förnämsta städer, beslöto vi att dröja här en dag. Strömmen, som flyter här igenom, har givit inbyggarne tillfälle att anlägga ganska många vattenverk. Kopparhamrarna och gevärsfaktorierna besågo vi med uppmärksamhet i sällskap med guvernören i staden. De flesta arbetarne äro nederländare och tala franska. Ambassadören passerade därifrån utmed floden till skeppsvarvet, varest åtskilliga järnkanoner lågo, vilka skulle överföras till Holland. Där var även ansenlig tillgång på svarta kaniner, så tama, att de nästan läto taga sig, men jag hörde ej, om de liksom hararna ombyta färg vintertiden.

D. 6 dec. kommo vi till Östra Husby, där vi i brist på sängar lågo i halm på golvet.

D. 7 dec. foro tio av vårt sällskap förut över havsviken, varuti Motala ström faller, emedan farkosterna ej kunde överföra oss alla på en gång. Den kallas *Bråviken* och skiljer Östergötland från Södermanland. Överfarten är en halv mil lång. Vid foten av ett berg på andra sidan ligger en liten kyrka liksom en snäcka på en klippa. Detta ställe skulle väl förtjäna att avmålas.»

Den »Dagbok», ur vilken ovanstående är hämtat, är tryckt i Stockholm 1828.

---

[1] Utan tvivel *Kisa,* som var beläget på deras färdeväg. En »kungsstuga» har där varit omtalad.

Klockaren.

»Klockarfar skall allting bestyra» är ett ordspråk, som nog haft fullt skäl för sig.

Enligt Östgötalagen skulle klockaren »bära bok och stol i socknar med prästen». Han skulle därjämte vara skyldig ringa, vid gudstjänstens början. Lossnade klockans band, skulle han tre söndagar stå i kyrkdörren och därom underrätta. Därtill var det föreskrivet, att om klockan föll ned, sedan klockaren fullgjort denna sin skyldighet, samt slog ihjäl klockaren, fick socknen böta tre mark till arvingarne. Ingen annan än klockaren fick ringa, såvitt icke någon ville kalla på prästen eller klockaren eller tillkännagiva, att elden var lös. Klockaren ägde rätt till en viss del säd.

Enligt 1686 års kyrkolag skulle kaplaner och klockare »med all flit driva barnalären och undervisa barnen i att läsa i bok». Huru det på ett och annat ställe gick med denna skyldighet är emellertid ovisst, då det vid lagens utfärdande helt säkert fanns både den ene och den andre klockaren, som var oförmögen att åtaga sig denna skyldighet på grund av sin okunnighet. Huvudsaken vid antagandet var, att han kunde leda kyrkosången samt att han, såsom det hette, var »beskedlig». Att icke alla klockare vid nämnda tid själva kunde läsa, synes framgå därav, att så sent som på 1770-talet fick en i Kvarsebo socken antagen klockare — som förut varit styrman — det betyg på en sockenstämma, att han »kunde läsa rent och tydligt både i och utan bok samt med beskedlighet däruti undervisa». I övrigt lämnades länge, liksom i än äldre tid, undervisning i att läsa av gamla läskunniga gummor, av föreståndarinnan i fattighuset eller av avskedade soldater, vilka senare tvingades att inhämta ett visst föreskrivet kunskapsmått, ty i annat fall kunde de bestraffas med ända till tre par spö. Prästerskapet synes nära nog överallt även gjort, vad de kunde, för att lämna undervisning. Bönderna voro dock icke gärna med om denna läsning, då det drog ungdomen från deras sysslor och arbeten. Det gick därför trögt med läsningen. I vissa socknar ålades en och annan böter, som ej kunde läsa innantill vid de årligen återkommande husförhören,

Klockaren skulle hava hand om kyrkans dyrbarheter, kunna slå åder o. s. v. För övrigt skulle han stå till tjänst både åt prästerskap och allmoge. Ett gammalt ordspråk säger också: »Vi prästerskap, sa' klockaren.» Inom skilda socknar var det länge klockarens skyldighet att ringa med kyrkklockorna. Så lämnades vid sockenstämma i N. Vi socken år 1741 »klockaren tillstånd att ifrån midsommaren till Bartelsmässan allenast klämta, men den övriga tiden, som vanligt varit, skall han ringa morgon och afton». Inom andra socknar hade kyrkvaktaren åtminstone delvis skyldig-

heten att sköta ringklockorna. Bland annat hade klockaren att upptaga de gåvomedel, som lämnades till kyrkan, vilka i äldre tid icke voro obetydliga. Dessa plägade avlämnas under gudstjänsten, och gick varje givare fram till den plats, där klockaren satt invid altaret. Härifrån upptog han även psalmerna och ledde sången, innan kyrkan fick orgelverk. Att klockaren icke blott skulle utan även kunde mycket bestyra, erfares av att klockaren i Kvarsebo på 1750-talet mot särskild betalning och tillsammans med en man till hjälp timrade upp en då beslutad fattigstuga (V. Palmgren: Kvarsebo s:n).

Huru ringa klockarens lön förr var, och att det understundom var besvärligt att få ut den, framgår av ett sockenstämmoprotokoll år 1761 i Oppeby socken, i vilket klockaren Zakris Nilsson beklagar sig över, att en del i församlingen obetänksamt förminska hans ringa lön. Halvgårdsbönderna berömmas för sin godhet, men helgårdsbönderna äro icke så rättvisa i sin skyldighet mot honom. Under åberopande av andra församlingars godhet mot sin klockare beder han, att även torparne måtte ihågkomma honom med någon hjälp, då han har för dem lika stort besvär som för de andra i församlingen. Då pastor med anledning härav förfrågade sig, om någon hade något emot klockaren, svarades enhälligt nej utan gavs i stället beröm. Med anledning härav uppmanade kyrkoherden var och en att till det bästa ihågkomma sin klockare, ty blir man rättvist belönad, arbetar man med större hugnad.

Att klockaren i likhet med andra landets invånare hade att vid tronskifte avgiva ed till den nye konungen är klart. I Vreta klosters kyrkoarkiv finnes formulär till en dylik ed vid konung Adolf Fredriks tronbestigning år 1751. Formuläret innehåller först eden till konungen samt för regeringsformen ävensom föreskriften att icke befordra det oinskränkta konungsliga enväldet utan detsamma med liv, krafter och förmåga söka att avvärja och emotstå etc. Därefter komma de löften, han i sin tjänst och som klockare avgiver:

»Och som jag», heter det härvid, »till klockare i N. N. församling förordnad är, vill jag min anförtrodda syssla efter k. kyrkolagens föreskrift samt andra stadgar, som nu gjorda äro eller hädanefter göras kunna, med all flit, drift och åhåga efter min förmåga sköta och i följd därav kyrkans egendom, som mig till förvar lämnas, i bästa måtto vårda. De av församlingens barn, som mig till undervisning i läsande och skrivande överlämnas, vill jag troligen och efter bästa vett och samvete däruti handleda samt min kyrkoherde och det övriga församlingens prästerskap tillbörlig ära och lydno bevisa, och vad mig i min syssla av dem anbefallt bliver troligen efterkomma. Jag skall ock genom Guds nåd beflita mig om ett nyktert, skickligt och anständigt leverne, så att jag därutinnan kan isynnerhet förelysa de mig till undervisning ombetrodda barnen med gott efterdöme, alltid förmana barnen till gudsfruktan samt lära dem bedja

Gud för höga överheten till säker grund för deras undersåtliga trohetsplikt, hörsamhet och lydnad. Om jag för något fel av mina förmän varder tilltalad och varnad, skall jag sådant med ödmjuk lydnad mig låta till rättelse tjäna.

Detta allt skall jag troligen efterkomma, som en uppriktig och trogen klockare och undersåte väl ägnar och anstår, utan allt påfund och argan list, och till den ändan vid denna mig anförtrodda beställning således i allt mig förhålla, som jag det inför Gud, höga överheten, församlingen och mina förmän tryggeligen vill och kan försvara. Så sant mig Gud hjälpe till liv och själ.»

Då klockaren insattes i sin tjänst, skedde det med en viss högtidlighet. I ett stämmoprotokoll från år 1797 i Mjölby socken läses därom: »Organisten och klockaren Jakob Olander, som till församlingens nöje blivit av patronus ecclesiæ, högvälborne herr baron E. Ph. Ehrenkrona, kallad och antagen att vara organist och klockare i Mjölby, förekallades att avlägga sin tro- och huldhets- samt tjänsteed, som skedde med hand å bok inför pastor och församlingen, varefter Olander förmanades att alltid ihågkomma vikten av sin givna ed och med trohet fullgöra sin skyldighet samt vid alla tillfällen så skicka sig, att han må kunna tillförse sig prästerskapets vänskap och församlingens välvilja och ynnest.»

Kyrkvaktaren.

Kyrkvaktaren hade en föga angenäm syssla, ity att det till hans tjänst hörde att väcka dem, som under åhörandet av de i äldre tider ofta kärva, hårda och långrandiga predikningarna, hade somnat. Många av kyrkobesökarne hade därtill vandrat sig trötta under en lång väg till kyrkan, och andra voro trötta efter en hel veckas strängt arbete från tidigt om morgnarna. Snusdosan användes visserligen flitigt för att hålla sömnen borta, och en eller annan frikostig lät sin dosa vandra längs bänkraden för att hålla grannarne vakna, men detta hjälpte icke alltid. På lika sätt gick det till å kvinnosidan, där luktflaskan eller kryddosan med pastiljer, ingefära och dylikt gick från den ena till den andra.

Kyrkovaktaren, gemenligen kallad käppgubben, kyrkstöten eller av de med honom missnöjda spögubben, plägade långsamt och högtidligt vandra fram och åter å stora gången, sökande efter dem, vilka tilläventyrs insomnat. Fick han då se någon sådan, sökte han väcka denne genom att slå med handen vid bänkgaveln, men om detta icke hade önskat resultat, stötte han sin långa med en bjällra försedda väckarstav i golvet. Hjälpte icke detta, sträckte han staven fram i bänken och stötte med bjällran till den sovande, till dess denne vaknade. En dylik väckarstav, med

inskrift, från Motala kyrka, finnes i Östergötlands museum i Linköping. Den har en längd av icke mindre än tre meter och tretton cm. Omkring slutet av 1700-talet började dessa stavar att komma ur bruk. I stället försågs kyrkväktaren med en piska att driva ut i kyrkan inkomna hundar med. En dylik piska från Linköpings domkyrka finnes i samma museum.

Som bevis för, att kyrkvaktarens åtgöranden med sin stav hos en och annan väckte missnöje, må anföras följande efter en kyrkbok från år 1787 i V. Ny socken. En major P. G. Pfeiff hade till stämman inlämnat en skrivelse, i vilken han uttalade sin åsikt, att det vore billigt, »att vår käppgubbe åtvarnas att med sin stav under predikan göra stötar åt den, som han finner i hast kan insomna, och ej genast på hederligt folk göra lek och förargelse med något smällande i huvudet, ty därtill är ej hans myndighet alltid tjänlig utan anses mera som näsvist». De närvarande voro emellertid icke av samma åsikt som majoren. Det uttalas nämligen i protokollet, »att icke något skäligt klagomål borde äga rum emot kyrkväktaren Jöns Larsson angående dess sysslas förrättande, ty enligt det i svenska församlingen vidtagna bruk, skyddat av lagarna, ägde han rättighet, och var det hans plikt att med sin stav stöta vid den, som i kyrkan insomnat, eho han ock vara månde, antingen han hastigt insomnat eller ock fått tillfälle att sova något längre. Och avsågs stöten åt den, som i hast insomnat, så mycket nyttigare som en sig så ogärna ändrande vana att sova i kyrkan hos densamma snarare kunde fördömas än hos den, som fått mer tid på sig att somna in. Kyrkvaktaren uppmuntrades att hädanefter som hittills göra sin syssla allvarsamt och beskedligt samt tillsades att, då han en gång väckt med stötande, smälla den, som han ändå finner sovande, i huvudet. Kyrkvaktaren förband sig att göra sin syssla efter bästa förstånd.»

I N. Vi socken hade kyrkvaktaren år 1736 avgått med döden. Det dröjde två år, innan församlingen kom sig före att välja en efterträdare, trots kyrkoherdens föreställning om »det myckna skändliga kyrkosovandet». I Malexander förbjöds vid sockenstämman år 1689 vid vite att giva kyrkvaktaren öknamn eller att giva honom förebråelser. År 1693 avsattes vaktaren i samma socken, och skulle de äldste hava uppsikt såväl över de i kyrkan sovande som i övrigt, men då detta icke visade sig vara nog, tillsattes efter två år en ny kyrkvaktare.

Lönen synes varit ringa och icke alltid till sitt belopp bestämd. Då år 1754 lönevillkoren avhandlades för en i Kvarsebo socken nytillsatt kyrkvaktare, bestämdes att densamma skulle utgå med det, som av fri vilja gavs, då han vid de stora högtiderna årligen ägde rätt att göra sin rund genom socknen, och »därmed skulle han vara nöjd».

Därtill hade han även »ämbetsdräkt». Men anskaffandet av dylik kunde understundom förorsaka åratals överläggning vid stämmorna, innan den anskaffades. Dräkten bestod av en långt nedgående kappa, vanligen

av brun eller blå färg med uppslag i rödt, gult, vitt eller någon annan färg. Omkring 1860 använde kyrkvaktaren i S:t Lars kyrka en kappa med över axeln nedhängande krage, kantad med vitt. Varken stav eller piska användes då, och kyrkvaktaren visade sig endast vid kyrkdörrarna samt under gudstjänsten i kyrkan, då han gick med håven.

Sockenstämmor.

De ordinarie sockenstämmorna voro Valborgsmässo- och Andersmässostämmorna. Dessa började med bön och psalmsång. Vid dessa stämmor, som voro under ordförandeskap av församlingens pastor, var det i äldre tider som allt rörande en församlings angelägenheter bestämdes. Här avgjordes av de besuttna inom socknen alla såväl borgerliga som kyrkliga ärenden. Sockenstämman var allenabestämmande och utövade all den myndighet, som numera handhaves av olika styrelser, nämnder och råd m. m., och mycket därtill. Kyrkotukt, fattigvård, frågor rörande socknen tillhöriga byggnader, antagande av klockare och kyrkotjänare samt deras avlöning, böter till kyrkan för mökränkning, förtal om andra sockenboar, »läppgäld», fylleri och krogars hållande, lönnbränneri, svordomar, tvister och slagsmål, »illakt leverne», intrång i annans kyrkostol, för sen ankomst till kyrkan, stöld och snatteri, antagande av »ämbetsmän», såsom sockenskräddare, skomakare o. s. v., avgivande av omdömen över befattningsinnehavare inom socknen, förbud för inflyttning i socknen, om liv och leverne av församlingsboarne, inköp av talg till julljus, ofrid mellan makar eller grannar, kaffeförbud och förbud av viner vid festliga samkväm, tobaksförbud i sockenstugan, efter vigseln förtidigt födda barn, bortavaro i kyrkan under syndabekännelsen, försäljande av öl och brännvin i sockenstugan om söndagarna under gudstjänsttiden, bänkplatserna i kyrkan, nattvardsgång, barnaundervisning, om enkel klädedräkt och måttlighet i övrigt, »singling» med slantar å vägarna eller kortspel i hemmen, allt detta och mycket annat avhandlades å sockenstämmorna, där även straffen för förseelser bestämdes. Straffen bestodo i böter, därvid både vin till altaret och penningar förekommo, eller också i stockstraff.

Stockstraffet tillgick på så sätt, att syndaren fick taga plats på en pall och hava båda benen instuckna i en stock. Stocken bestod av två bjälkar av trä, i vilka voro mot varandra svarande inskärningar, lagom stora för smalbenet. Bjälkarna hade i ena ändan gångjärn för att kunna fällas upp och i den andra järn för hänglås. Bjälkarna voro antingen så långa, att »stocken» samtidigt kunde användas för flera, eller också mindre, då den endast var avsedd för en person. Så fick den bestraffade sitta antingen på någon plats inne i kyrkan under gudstjänsten eller ock

utanför kyrkdörren till allmänt beskådande av kyrkbesökarna. Ett annat sätt var att undergå »uppenbar kyrkoplikt» på det vis, att den, som blivit dömd, under gudstjänsten måste stå på en skampall nere vid kyrkdörren. Efter utgångmarschen fick han erkänna sin synd, liggande på knä längre upp på kyrkgången, samt blev där av prästen åter upptagen i församlingen. Men straffen kunde även vara av annan art. Om ett beslut vid en prostestämma har A. V. Palmgren i *Minnen från Kvarsebo* antecknat om en allvarsam förmaning att »icke låta någon under sön- och högtidsdagar sitta på krogen och övermåttan plåga sig. Sker det, så angives han hos vederbörande att plikta efter lag.» Vid samma prostestämma påmintes även om, att alla torpare, större som mindre, efter lag skulle göra dagsverken vid kyrko- och prästgårdsbyggnad tillika med hemmansägarne. »Tredskas någon, skall han lagligen sökas och emellertid hållas såsom obotfärdig, till salighetsmedlen oskicklig, till dess han visar lydnad och bättring.» »Anders i Hultstugan, som försummade gudstjänsten såväl som sakramenten, skulle efter kyrkolagen hållas för en hedning» samt, om han ej lät sig varnas, till häradets ting inkallas. Denna stämma synes varit på 1770-talet.

Vid 1646 års stämma i V. Eneby socken beslutades om åtskilliga förhållanden. Så skulle de, som göra oljud i kyrkan eller löpa ut, innan slutringningen (inuti kyrkan med en liten klocka), stimma i klockarstugan eller »dricka tobak», böta ett stop vin. De, som stå ute på kyrkogården, sedan ringt är med lilla klockan, och föra fåfängt glam, böte ett stop vin. De, som bullra i kyrkan *sub absolutione*, då klockaren skall uppläsa *catechesin*, skola noteras och böta till kyrkan ett stop vin. Den, som besover sin fästmö, böte en riksdaler. Fäder och husfäder skola hava uppsikt över sina drängar och gossar, att de små skola stå för deras stolsdörrar och märka grant på predikan samt förhöras, när de hemkomma, vad av predikan är lärt.[1] Ungt folk skola icke tränga de åldrige, när de gå till sakramentet, ej heller stå framför dem i kyrkan eller sitta framför dem i gästabud. Om fredagarna skall åtminstone en person komma till kyrkan från varje gård. »Efter säkerhet i Guds ords hörande så svårliga vill taga överhand i kyrkosömn, frågades, om det är nödvändigt att kyrkoväckare tillsättes. Församlingen svarade: vi skola väcka upp varandra.»

Efter märket O. W:s (kyrkoh. O. Wågman) anteckningar i Östg. Korresp. för år 1900 lämnas här följande utdrag om sockenstämmor vid nedannämnda tider:

År 1793 hade Mjölby församlings ledamöter blivit kallade till allmän sockenstämma med anledning av en K. skrivelse, som innehöll skarpa föreställningar om yppighetens och överflödets skadliga följder. Sockne-

[1] Ännu in på senare hälften av förra århundradet funnos de bondehem, där barnen om söndagarna ej fingo middag, förrän de redogjort för vad de fattat av dagens predikan.

männen förklarade sig med »undersåtlig lydno iakttaga allt, vad K. M:t av landsfaderlig omsorg nådigt täcktes stadga och bjuda till yppighetens och överflödets hämmande». De utbådo sig emellertid den förmånen att få bära de kläder — detta gällde allmogen, ej ståndspersonerna —, som de för tillfället ägde, antingen under vissa år eller till dess desamma bleve utslitna. Vid överläggningen om den klädedräkt, varmed allmogen kunde vara belåten, och det överflöd, som genast borde och kunde bortläggas, träffades enhälligt följande överenskommelser:

»1. Att bruket av allt det umbärliga, vartill en dyrbar rudimateria (råämne) skall hämtas från utlänningen, bortlägges.

2. Att allmogens hustru, barn och tjänstfolk samt vederlikar icke nyttja annat av siden än mössor av svart och vitt sidentyg, den svarta färgen för gifta och gamla, den vita för yngre och ogifta.

3. Att ej annat ämne nyttjas till kläder än sådant, som med egen eller svensk medborgares hand kan tillverkas inom riket.

4. Att mankönets kläder bliva av *grå* färg men kvinnokönets av *blå*, varjämte de senare må till kläder nyttja vit linnevävnad.

5. Att formen för klädedräkten för bägge könen bliver oförändrad, enkel och passande för vårt klimat.

6. Allmogens bröllop slutas med andra dagen, evad bröllopet begyntes middag eller afton, och att därvid såsom ock vid barnsöl, begravning och andra samkväm aldrig mera än 4 rätter få nyttjas samt att allt bruk av vin och kaffe bortlägges.»

Vid en sockenstämma år 1812 behandlades frågan om vad som kunde »bidraga till ett nyktert, sedligt och måttligt levnadssätt».

Följden av förhandlingarna blev genom frivillig överenskommelse följande stadgar:

»1. Den, som uti samkväm av vad namn de vara må eller på marknader, auktion, krogar och näringsställen befinnes vara drucken — det vill säga: ej blott raglar av dryckenskap, utan ock den, som är oredig i tal och svar, vill gräla och väcka förargelse — en sådan böte första gången 2 r:dr b:ko, andra gången dubbelt, tredje gången ökas de dubbla böterna med en söndags stockstraff. Och kommer alltid den brottsliges namn jämte böterna att från predikstolen kungöras.

2. Är ej tillgång på böter eller skulle den brottsliges familj genom deras erläggande få lida, förvandlas böterna i stockstraff (på söndagarna).

3. Den, som av straffet icke låter sig rättas, vare ansedd ovärdig att bjudas till bröllop eller andra samkväm. Vore han likväl av värden bjuden och kommer, vare hans plats det nedersta rummet bland gästerna, evad han är i fjärmare eller närmare släktskap med värden, som ej må begära att gästerna med hederskänsla skola tåla bland sig den liderlige.

4. Lönkrögare plikte 5 r:dr och den som där köper brännvin (antingen han där blir drucken eller ej) 1 r:dr b:ko.

5. Allt överflöd vid bröllop, begravning och husförhör m. m. vare hädanefter avlagt. Såsom överflöd vare flera än 3, högst 4 rätter ansedda; och må bröllops- och gravölsdagarna räknas till andra dagens afton, men vid andra samkväm åtskiljas gästerna med första dagens slut. Den värd eller gäst, som häremot bryter, plikte vardera 4 r:dr b:ko.

6. All yppighet i klädnad vare ansedd som ett märke på en högfärdig och fåfänglig människa, som vill med flit samla uppå sig synd och tänkande människors ätlöje och förakt.

7. Vårdslösar någon sina barns uppfostran och deras ledande till ett dygdigt leverne genom undervisning och kristliga efterdömen; vill någon icke i tid och behörigen bestraffa sina barns odygder utan dem av flathet överser, en sådan fader eller moder kallas jämte barnen inför socknepolisen och först undfår varning, och när sådant icke verkar förbättring, vare föräldrar och barn förfallna till stockstraff.

8. Till handhavande av dessa överenskommelser inrättades en socknepolis, bestående av prästerskapet, kyrkovärdar och kyrkoföreståndare.»

Men bestämmelserna synas icke mycket efterlevats, varom följande protokollsutdrag från 1817 bär vittne:

»Till åtlydnad av K. M:ts flere gånger förnyade nådiga påbud till överflödets och yppighetens inskränkande har Mjölby församling i djupaste underdånighet velat underkasta sig denna K. M:ts nådiga vilja och därför enhälligt överenskommit om följande: på en landsbygd, där tarvlighet och sparsamhet utgöra förnämsta källorna till bärgning och välstånd, kan ej överflöd och yppighet till hög grad inrota sig, men då likväl erfarenheten bestyrker, att bruket av »Caffe och Raume» i senare tider blivit mer allmänt, ty har församlingen funnit nödvändigt besluta, det hädanefter må vid större samkväm allt bruk av kaffe och raume avskaffas och i övrigt så i mat som kläder minska förbruket av utländska varor.»

Om förbuden mot inflyttningar till Mjölby av personer, som icke voro i fullgod ekonomisk ställning, anföres följande protokollsutdrag:

År 1820 begärde vid sockenstämma en järnhandlare i Mjölby att få hos sig från annan församling mottaga en kvinnlig släkting, och beviljades detta mot villkor att »skaffa borgen för att nämnda kvinnsperson ej skulle bliva församlingen till last».

År 1826 begärde hustrun Maja Sofia Jonsdotter, som förut tjänat inom socknen som piga och nu tillhandlat sig omkring 1 tunnland jord på Govarps ägor, församlingens samtycke till att på den inköpta tomten få uppföra ett nybygge, i vilket hon med sin man, som hade tjänst i Västerlösa socken, ämnade inflytta. Men med tanke på de många backstugorna å Govarps ägor avslog stämman hennes begäran, enär det befarades, att de sökandes utkomst å den inköpta jorden skulle bliva alltför problematisk. Stämman uttalade därjämte sitt missnöje över säljarens av jorden — bonden Anders Larsson i nämnda by — mindre uppmärksamhet mot församlingens förut fattade beslut i dylika ämnen. — Mjölby socknemän hade nämligen på 1760-talet beslutat, att ingen jordägare fick sälja tomter för nybyggnader utan att först erhålla församlingens tillåtelse.

Ur ett protokoll vid extra sockenstämma 1831 återgives följande:

»Efter erhållandet av K. befhdes utlåtande i målet angående skomakareåldermannen G. F. Lönnbergs besvär över församlingens beslut av den 12 dec. förlidet år om nekad inflyttning i anseende till Lönnbergs fattigdom, avgav stämman följande förklaring: Förre skomakareåldermannen Lönnberg har enligt här uppvista betyg förut varit borgare i Skänninge men numera uppsagt sina rättigheter i anseende till bristande förtjänst eller rättare skicklighet och önskar med lika utsikter bosätta sig i församlingen på den jordlägenhet (torpställe å Govarps ägor), som enligt vad i föregående protokoll uppgives endast består av mager sandjord, där ej ens en ko kan vinter- och sommarfödas, och utan vedtillgång. Av torpet äger Lönnbergs svärmoder hälften och L:s svåger fjärdedelen, och således L. ägare till ett halvt tunnland flygsandsjord. Och

då hans s. k. ägande gård i Skänninge egentligen tillhör barnen i första giftet samt ej avkastar mera än att barnen medelmåttigt kunna klädas... och då församlingen hittills genom välordnad fattigvård kunnat alldeles hämma tiggeri i församlingen, så vill den ej genom tillstädjande av dylika inflyttningar rubba detta goda förhållande, varför församlingen ånyo beslutar att neka Lönnberg att inflytta i socknen.»

År 1828 hade förre garvaren Stånggren från Skänninge genom skriftlig ansökan till pastorsämbetet i Mjölby församling anmält sig sinnad att inflytta och i Mjölby kyrkoby anlägga sockengarveri, varöver han utbad sig församlingens samtycke. På den härom utlysta sockenstämman resolverade emellertid dess medlemmar, att »då Skänninge stad är så nära och folket har ärenden dit som oftast, anser församlingens ledamöter nämnda företag på intet sätt för orten gagneligt eller för herr Stånggren i något avseende fördelaktigt.»

Mot en handelns representant fälldes å en stämma år 1825 följande drakoniska dom: »Järnhandlaren Gylling, som ej har tillstånd att bo på prästgårdens ägor längre än till den 1 maj nästa år, bör genast bortflytta husen ifrån platsen till fri disposition åt boställets innehavare, vartill församlingen så mycket hellre är behjälplig att hos vederbörande söka handräckning som Gylling icke är skattskriven inom församlingen.»

Sockenstämmornas tillvaro upphörde år 1862.

Olyckligt familjeliv.[1]

Av den mängd handlingar, som förvaras i Linköpings konsistorii arkiv och beröra flydda tiders äktenskapliga förhållanden, framgår, huru vanligt det förr varit att rörande desamma hänvända sig till domkapitlet med förfrågningar, klagomål, anhållan om beskydd o. s. v., samt huru litet man drog i betänkande att blotta de husliga bekymren och tvisterna för den »högvördige fadren», biskopen, och »ven, consistorium». Se här ett exempel bland många.

Jägmästaren Gustaf D.[2] på Hovby i V. Eneby socken (se Ögtld s. 708) hade ingått äktenskap med Elisabet H. År efter år synas de levat mycket olyckligt, till dess slutligen striden bröt löst inför domkapitlet. Nämnda år vände sig fru D. till domkapitlet samt bad om hjälp, beklagande sig »därtill av högsta nöden tvingad med bittra tårar och sorgligt hjärta» över, huru hon av sin »käre» man blivit tillsammans med sitt lilla barn gjord husvill, samt huruledes han genom »många eders utdelande sig förpliktat

[1] En del av följande uppsatser äro författade på 1880-talet samt införda i *Östg. Korresp.* vid denna tid och senare. En annan del har varit införd i *Norrköpings Tidningar* omkring år 1890.

[2] D. kallas av Anrep ryttmästare vid Östgöta kavalleri, vilket icke kan överensstämma med förhållandet, såvida icke D. förenat båda tjänsterna.

mig mörda och dräpa, där jag mer för hans ögon komma skulle». Hennes kyrkoherde, tillägger hon, skulle vidare kunna lämna upplysning om hennes olyckor.

Med denna handling var skriftväxlingen och striden i full gång.

Det första domkapitlet gjorde var att infordra kyrkoherdens i V. Eneby, Paulus Ekermans, förklaring. Fru D—s skrivelse hade inkommit den 28 april, och redan den 7 maj besvarade kyrkoherden konsistoriets »högtförnäma» skrivelse.

Av detta svar inhämtas då, att frun misstänkt sin man för otrohet, vilken förevitelse han fordrade »att frun antingen bevisa skulle eller ock sådana misstankar alldeles bortlägga ville». Tvenne gånger, säger kyrkoherden, hade hon måst lämna sitt hem. Första gången hade hon rest till Adlerskog, och lyckades det då kyrkoherden övertala jägmästaren att därifrån hämta henne hem. Andra gången, hon blivit slagen av sin man, reste hon till Millingetorp och därefter till sitt föräldrahem vid Haddorp, men förlikning ingicks även nu, denna gång i Linköping i närvaro av kyrkoherden och en annan person, och skulle enligt överenskommelse »all ovilja och ovänskap hädanefter upphöra och dödas».

Detta hade skett redan år 1705.

»År 1706 den 28 nov.», berättar kyrkoherden vidare, »gingo de bägge till Herrens högvördiga nattvard, visandes därvid all gudaktighet. I januari 1707 reste välborne herrn till Stockholm, där han dröjde till midten av mars 1708. Emellertid talade jag ofta vid välborna frun och frågade, om hon icke ville bruka sina salighetsmedel, varvid hon svarade, att hon dagligen väntade sin herre hem. Dock, som tiden drog ut, bad jag henne, att hon ville skriva sin man till och förnimma, om hon skulle i hans frånvaro bruka sina salighetsmedel. Då berättade mig frun åter, att hon hade fått svar, att herren henne det ingalunda förvägrade, emedan han för sin angelägenhets skull intet kunde så snart komma hem, varpå frun den 12 januari 1708 går till h. h. nattvard i Eneby kyrka. I mars 1708, då välborne herr jägmästaren hemkom från Stockholm, och jag fick tala med honom, frågade jag, om han i Stockholm har brukat det hel. sakramentet, vartill han svarade ja, och biktfader däruppe har varit mag. I. Lithovius.[1] Sedan herr jägmästaren allenast två veckor varit hemma, reser han ned till Kalmarorten och dröjde där till mot ändan av maj månad, och, då han hemkom, klagade, att han av mycken värk i sin kropp var sjuk. Dröjde så någon tid på sommaren hemma i sitt hus och höll sig stadigt inne i sin kammare, och då han begynner att gå upp, gick jag till honom och frågade, om något vore, som honom ångslade. Bad honom giva sådant till känna. Han svarade sig intet hava på

[1] Domkapitlet förfrågade sig sedermera härom hos nämnde magister, då det svar erhölls, att L. icke varit jägmästarens biktfader, samt att han icke hade sig bekant, huruvida D. under sin vistelse i Stockholm begått nattvarden.

sitt samvete, som honom bedrövade. Jag frågade, om allt var väl emellan frun och honom, helst efter de sig söndrat till sängen. Svarade, det måste jag göra för min opasslighet. Vidare frågade jag, om han nu inte längtade efter Herrens högv. nattvard, emedan frun sådant nu gärna åstundar, och att han så länge på denna orten varit och denna själenes spis intet nyttjat. Han svarar sig ingalunda hindra sin fru, att hon må gå, när hon därtill sig bekväm finner. Jag vill avbida tiden och vänta därpå, att jag genom Guds nåd ock kan bekväm bliva.

Vid Mikaelsmesso reser han till Linköping och antog sin tjänst, varest han dröjde till julhögtiden, och var sedan hemma över de dyraste helgdagarna. Emellertid visa de sig emellan all vänlighet, och hörde man intet av något oväsende i deras hus. Därefter reser han bort och kommer icke hem förrän den 4 april, och då han skulle prästgården förbi, går han in till mig och beklagar sig över en protest, som hans fru inlagt om sitt morgongåvegods, och sade henne härutinnan gjort illa. Men jag bad honom med all foglighet sådant upptaga, helst därtill vore ännu intet tillgjort, varpå han reste hem, visandes sig hos mig mycket vänlig och hövlig, men huru det sedan avlupit vid Hovby, vet jag intet att berätta. Sålunda har välbemälte herre mycket litet på två års tid vistats på orten. Men välborna frun, som stadigt varit här, har fört ett dygdigt och gudfruktigt leverne, flitigt besökt Herrens hus och en eller annan gång berättat sig rest till Linköping att tala med sin käre man.»

Den 24 maj 1709 befinnes frun hava inlämnat en ny skrivelse till domkapitlet, i vilken hon tackar för att den klagan, som hon »i sin stora nöd och hjärtans ängslan högst tvungen anföra måste», upptagits och behjärtats, och bönfaller hon, att, då mannen »mig utur mitt hus förjagat och alldeles som en manlös och av honom förskjuten kvinna lämnat, avskärande mig således den rätt, vilken jag såsom dess laggifta hustru efter lag och kgl. förordningar njuta bör», i anledning av K. M:ts kyrkolag »taga mig emot en slik obillighet uti deras rättmätiga hägn och beskydd samt medelst deras ämbetsmakt och myndighet den högrättvisa förordning göra, att jag i mitt hus igenkomma måtte och där förbliva samt det som en ärlig och dygdig hustru ägnar och anstår behörigen kunna tillgodose».

Hon upprepar därefter, att hon aldrig varit orsak till detta hårda bemötande från sin mans sida, samt säger, att hon »av allt hjärta önskar och den högste Guden anropar, att Han mildeligen täcktes böja hans hjärta till en rätt äkta kärlek, samt kristlig sämja, frid och enighet efter Guds vilja må kunna leva uti vårt äktenskap och med samlagt väl se vårt hus och k. barn till godo, vilket å min sida aldrig skall fela».

Denna skrivelse synes dock icke haft åsyftad verkan, enär hon redan den 31 i samma månad hos domkapitlet anhöll, att hennes man till följd av den beklagliga oenighet, som »genom den onda andens tillskyndelse

tid efter annan alltmer sig inrotat och ändtligen nu så vida kommen är, att vi, som ett kött äro, intet mer kunna få vara tillhopa», skulle inkallas inför konsistorium att svara för sin hårdhet emot henne.

Denna skrivelse meddelades mannen. I sitt svar av den 11 juni säger han sig för vissa orsaker icke kunna personligen inställa sig. För övrigt säger han om sin hustru, att han »beklagar, att den människan aldrig en gång vill lära känna sig själv».

Han fäster därpå uppmärksamheten på de omständigheter, under vilka han tagit denna sin hustru, och omtalar sin förhoppning att med henne hava kunnat leva i en »uppbygglig vältrevnad», men som hon omöjliggjort genom överskridande av sin plikt. Till följd av sin »enfaldighet av naturen» hade han länge låtit sig nöja med detta. Slutligen var det dock omöjligt, att »min fromhet längre tillräcka kunde, utan att jag ändtligen måste fatta i den rätt och preference, som mig ovanefter före kvinnan given är, och av densamma mig betjäna, den jag ock ganska länge i lindrigaste måtto praktiserade intill den yttersta extremiteten med handens vidläggande av en corporal näpst, som jag högst nödtvungen var att tillskrida». För att visa, att hon med rätta lidit slikt, frågar han därefter: »1:o om det är rätt, att en hustru skall göra och låta någonting uti sitt hus eller annorstädes utom sin mans äktenskap och vilja; 2:o med praktiker hemligen, som argare är än någon fördömlig tjuvnad, låta nattetid bortföra ur huset den välsignelse, som Gud har behagat giva; 3:o i mannens frånvaro med våld och arga list uppbryta dess golv och dörrar samt vara i de tankar och uppsåt att till grannarne bortföra låta, vad däruti finnes att roffa; 4:o sin man oveterligen låta utföra spannmål till städerna och försälja; 5:o med falska inbillningar och jalusi sin man både natt och dag oupphörligen kvälja och sig med honett oskyldigt folk över slikt uti strid och oenighet på främmande ställen alltid svärja; 6:o inbilla sig att taga den rätt och myndighet, som Gud och all rättvisa mannen tillägnat har, som nog förr omtalt är; 7:o med gruvliga eder och svordom gemenlig var dag sitt hus uppfylla och bortönska sin man uti väder och vind och önska hus och gård med honom uti ljusande låga; 8:o helgedagar, och under resa till kyrkan, vilja falla honom i hals och strupe; 9:o då hon med sin man varit till Herrens högvördiga nattvard förarga och föra honom med sig i kiv och trätor om andra kvinnor; 10:o i idel arghet göra sig så, som vore hon ursinnig eller av någon oren ande behäftad eller eljest av fasliga för folk rysande sjukdomar graverad; 11:o stänga sig inne i mörkt rum, icke lida någon människas närvaro utan stundom skria, som himmelen skulle falla, stundom länge tiga stilla och draga över huvudet, och då mannen skickat efter vederbörande själasörjare att förnimma orsaken till ett sådant ovanligt läte, fråga om han hade bödeln med sig; 12:o när mannen om något diskurerar, sig som en illbatting affektera och mot honom i sitt tal sig opponera

och mästra; 13:o kontinuerligen löpa och stå vid alla dörrar i huset på lur, en vederstygglig odygd. Om allt detta är min hustru övertygad i sitt samvete. Nogsamt kan det ock av mig bevisas.»

Härefter omnämner jägmästaren hennes »lastliga bakdantningar, de där min själ tusende gånger mördat», samt prisar därefter Guds nåd, som givit honom ett sådant tålamod, »att jag intet blivit antingen desperat om min egen person (vilka tankar denne sanne gode Guden ofta hindrat) eller ock sökt något »mojeng», som har kunnat entraitenera min frihet utur ett slikt jordiskt helvete».

Han omtalar vidare, hurusom deras hus flera gånger vid hans hemkomst varit tomt icke blott på livsmedel utan även på möbler. Därjämte upplyser han, att orsaken till missämjan dem emellan även beror på de »protestationer, som hon vid ting och hovrätt insinuerat emot mig om sitt morgongåvegods».

»Havande således min hustru genom den onde andens tillskyndan tid efter annan sig så »komporterat» till Guds heliga namns missära och satans rikes befrämjelse samt mitt samvetes högsta obefridigande, det jag å min sida önskar av hjärtat upphöra måtte».

Med denna skrivelse följa två handlingar, av vilka han förbinder sig att underskriva den ena, såvida hon förbinder sig att underskriva den andra. I annat fall kan han icke bringas till någon försonlighet.

Genom den ena av dessa handlingar skulle frun icke blott erkänna sig vara saker till all missämja dem emellan ända sedan början av deras äktenskap, enär hon icke visat honom den lydnad och hörsamhet, som honom efter Guds och världslig lag tillkommer, utan även erkänna sin förmätenhet att ha »insinuerat protester» emot det henne lämnade morgongåvogods, över vilket hon aldrig förr än efter mannens frånfälle kan få disponera, och återkalla desamma såsom tillkomna »av oförstånd och illviljans onda tillskyndelse».

Undertecknar hon detta, vill han å sin sida lova att tillgiva och av hjärtat förlåta allt, vad hon av oförstånd eller eljest emot honom brutit, såvida hon framdeles vill »mig som sin man respektera och i allo måtto tillhandagå och låta sin vilja i allt, vad skäligt är, min vilja undergiven varda». Och i så fall lovar han »att såsom en rätt äkta man henne med dess barn i varjehanda mål, som det en rättsinnig man ägnar och bör, bemöta och undfå».

Ingen av dessa skrivelser befinnes emellertid undertecknad. Huru det sedermera gick med försoningen, omnämna icke de befintliga handlingarna. Jägmästaren dog också kort därefter, eller år 1711.

I sitt äktenskap hade de tre barn, vilka alla dogo unga. Enligt Anrep skall fru D. i sitt första äktenskap varit gift med en landskamrerare.

Från Karl XII:s tid.

Genom pest, hungersnöd och det allt uppslukande kriget blev det, såsom historien förmäler, slutligen nästan en omöjlighet för Karl XII att rekrytera sin armé. Det är bekant, att det var trakter, där det icke fanns en enda frisk eller ogift yngling, och där man såg hustrur och flickor gå vid plogen eller göra tjänst som skjutsbönder, och då konungen från Bender år 1711 förordnade om tremänningsregementenas till häst och fot uppsättande, var det mångenstädes hart nära en omöjlighet att anskaffa krigsdugligt folk. Då förordningen härom i februari 1712 vid Ydre härads ting kommunicerades närvarande ståndspersoner samt rust- och rotebönder, blev även svaret, att de »gärna vilja efter sin underdånige plikt efterkomma H. K. M:ts allernådigste vilje och befallning, där det vore görligt för dem att skaffa manskapet», varefter omnämnes, huru denna brist på folk uppkommit genom de gamla regementenas fullständigande samt nya regementens uppsättande och ytterligare rekryterande, ävensom genom farsot och dåliga år. Slutligen tillägges, »att av drängar och andre till krigstjänsten duglige personer nu för tiden få finnas skola att tillgå hos allmogen, som mantalslängderna utvisa». Sedan man underdånigt bett, att det anförda hos höga överheten kunde komma i nådigt övervägande, utlovas, att »de vilja för det övrige genom sin underdånigste zele ännu gärna prestera, så länge de förmå, allt vad de åstadkomma kunna till k. fäderneslandets försvar». Detta var år 1711. Några år senare stod det ännu sämre till, och alla tänkbara sätt att få folk måste nu begagnas. Man började därför även att tänka på skolorna och deras ungdom. Det synes även, som många ynglingar denna tid uppehöllo sig vid skolorna, mindre för att med allvar studera än av andra orsaker.

För att vid läroverken inom Linköpings stift anvärva manskap för armén ankom år 1716 en gardesofficer, dåvarande löjtnanten, sedermera landshövdingen och slutligen presidenten i krigskollegium, frih. Karl Gustaf Cronhjort, och den 19 mars nämnda år företedde han i Linköpings domkapitel såväl sin regementschefs brev härom till konsistorium som ock konungens egen befallning att giva innehavaren anvisning på sådana ynglingar, som uppehöllo sig vid gymnasium och skolorna inom stiftet och under sken av att idka studier förde ett lättjefullt leverne och förförde den övriga ungdomen o. s. v., så att läroverken måtte befrias från skadligt folk. På grund av dessa skrivelser begärde han även, att konsistorium genast skulle uppgiva, vilka ynglingar vid Linköpings gymnasium och skola uppfört sig så, att de enligt konungabrevet voro hemfallna till krigstjänst, detta så mycket mer, som han endast kunde eller ville kvarstanna en enda dag.

För tillfället funnos emellertid endast tre konsistoriiledamöter till hands. Såväl biskopsstol som domprosteri stodo lediga, och gymnasii

rektor var icke tillstädes. En så angelägen sak kunde därför icke nu företagas, utan kallades de tre övrige att infinna sig på eftermiddagen samma dag eller ock att till ansvars undvikande skriftligen anmäla sitt förfall. Kallelsen återkom emellertid med bestridande. Baron Cronhjort beviljades därför, på begäran, att själv på gymnasium få förfråga sig, om någon ville taga värvning. Denna förfrågan synes dock icke lämnat något för Cronhjort gott utslag, och i en skrivelse av d. 11 april begär han, att vederbörande vid gymnasium och länets alla skolor måtte åläggas namngiva de ynglingar, som enligt det kungliga brevet skulle inskrivas vid gardet. Domkapitlet brådskade likväl icke varken med befallningars utdelande till rektorerna eller med gymnasisternas mönstring. Sedan Cronhjort emellertid än en gång, d. 24 april, gjort sig påmind och uttryckligen begärt att få en skriftlig förteckning på lättingarne, vågade man icke längre undandraga sig konungens befallning.

Två dagar senare uppkallades apologisten Sv. Mörtling för att lämna uppgifter om ungdomen i hans klass. Denne försäkrade, att numera i hans klass icke funnes någon yngling, som än vistades på landet, än i skolan. De, som förr varit late, voro redan uppgivna för gymnasii rektor, och han åtog sig att med ed styrka, att om någon av dem vore kvar, vore han redan förbättrad. Mörtling uttalade för övrigt sin fruktan, att hans klass »härigenom skulle bliva alldeles fördärvad».

Gymnasistkatalogen genomgicks även samma dag. Om två ynglingar, Nordenius och Hollerberg, voro tankarna olika. Rektorn, A. Törner, ville, att de skulle lämnas, enär »han aldrig sett dem på gymnasium», varjämte ett par lektorer yttrade, att de sällan sett dem närvarande vid lektionerna. Genom pluralitetens beslut skonades de emellertid, emedan de voro »kvicke ingenia» och »ej begått några excesser». Sex andra ynglingar skulle likväl utlämnas, varav fem för försumlighet och en för oförmåga att studera. Från skollärarne infordrades för varje klass särskilda yttranden, genom vilka nästan samstämmigt upplystes, att blott få ynglingar därstädes uppnått femton år, och att bland dem icke funnes någon vanartig eller lättjefull.

Man syntes vilja uppehålla saken, och Cronhjort måste i förnyade skrivelser begära, dels att få del av protokollet och dels beslutets verkställande. Den 1 maj anbefalldes genom polisbetjäning äntligen de sex nämnda ynglingarne att inställa sig inför landshövdingen. Ynglingarne synas hitintills ha levat i hoppet, men nu hastade de att till konsistorium inlämna en böneskrift, i vilken de på det bevekligaste bedja om konsistorii intercession, för att slippa undan »fullkomligt fördärv».

Cronhjort, som nu förlorat tålamodet, inlämnade den 2 maj en ny skrivelse, i vilken han beskyller domkapitlet att ha förtegat några försumlige och utfordrar med anledning av ett rektorsbrev särskilt Hollerberg. Härpå svarades, att man redan fullgjort konungens befallning,

varjämte beslutades, att domkapitlets senior följande dag skulle fälla förord hos landshövdingen för de värvade. Detta lyckades även, åtminstone för några så till vida, att den befriade skulle skaffa karl i sitt ställe. En skrivelse från en av de sålunda befriade visar, med vilka svårigheter detta var förenat, samt att han av den dryga lösen blivit »alldeles ruinerad». En annan yngling anhåller ännu i oktober att bliva »restituerad» till studier, men erhåller det svar, att han först skulle göra sig fri från Cronhjort.

Baron Cronhjort, som nu icke tyckes haft så brådtom, som han först velat låta påskina, hade under tiden dels ännu en gång sökt att få tillägna sig Hollerberg, dels besökt Norrköpings och Söderköpings skolor. Det visar sig dock icke så, som han här haft någon synnerlig framgång, och han överklagade även inför domkapitlet Norrköpingsrektorns förhållande. Från Söderköpings skola utfordrades några lärjungar. Av en böneskrift inhämtas, att tvenne gossar från Norrköping fått kallelse till landshövdingen, men huru det gick med dem är obekant. Baron Cronhjorts sista skrivelse är daterad d. 16 november. I densamma frågar han bland annat, om konsistorium vill försvara driftdjäknar. I domkapitlets svar härå förvånar man sig över denna förfrågan och beder om närmare uppgift, vad han menar härmed, för att konsistorium må se till, om någon kunde komma under denna benämning.

Matroser och skolungdom.

Teol. d:r Karl Nyrén berättar i sina *Karaktärsskildringar och minnen* från sin skoltid i Linköping följande:

»Under vårterminen något före påsken 1743 hände, att en hop värvade matroser skulle marschera från Stockholm till Karlskrona genom Linköping. De kommo att rasta eller ligga över här ett par dagar, och som dessa voro ett ganska liderligt följe, vilka icke underläto att vid alla tillfällen reta djäknarne och gymnasisterna, dem de för sina merendels grå kappors skull kallade gråmunkar eller paper. Alltså blev emellan djäknarne och matroserna en hård strid. Härvid fingo de förra, som mangrant samlat sig, stora och små, med påkar i händerna och fickorna fulla av stenar, överhanden. De drevo matroserna på flykten, vilka dessutom fingo stryk av sina officerare, därför att de brutit sig ut på djäknarne. Detta kompani matroser var vid pass 300 man. Men ett annat långt manstarkare om 5 à 600 man väntades oförtövat efter från Stockholm. För att hämnas den skymf och nesa, föregående avdelningen lidit, fördolde sig några matroser hemligen kvar i Linköping att underrätta sina efterväntade medbröder, vad här händt dem. Till all olycka skulle ock denna senare avdelning rasta över en dag i Linköping för att vid residenset

provianteras med penningar. Djäknarne hade emellertid allvarligen blivit tillsagde att under dessas vistelse i staden hålla sig stilla inne i husen och icke gå ut på gatorna. Detta efterkommo de även, men knappt hade dessa manstarka matroser kommit till staden, förr än de började ströva från hus till hus och fråga efter paper, menande därmed djäknarne, dem de slogo, ruskade håret av och medforo ganska illa, när de kommo över dem om natten. Om morgonen vid klockan sex, då djäknarne samlades i skolan, samlade sig ock matroser, som ett moln på kyrkogården, så att de djäknar, som ännu ej hunnit till skolan, icke tordes gå dit utan gingo hem igen och låste in sig i sina kamrar. De, som icke gjorde så, blevo illa slagne och handterade. Men som gymnasisterna gå upp i skolan kl. 5 på morgonen, således en timme tidigare än de smärre gossarne, och största delen av gymnasisterna således voro tillika med gymnasiirektorn församlade till bönen, innan matroserna kommo till kyrkogården, så marscherade desse upp för gymnasiitrapporna, bröto upp dörren till Majus auditorium, vilken var tilläst, samt började först med ovett och skällsord och sedan med handgemäng överfalla både rektor, som då var eloqv. och poëseoslektorn mag. Wennerdahl, och gymnasisterna. Rektorn kom med möda undan dem för att rapportera saken för biskopen, landshövdingen och matrosernas officerare samt för att begära undsättning. Men innan borgerskapet hunnit samla sig, hade de fleste gymnasister räddat sig med flykten, i det de hoppat ut genom fönstren. De, som det icke kunde, blevo illa handterade. Och som förföljelsen emot djäknarne varade långt fram på dagen, utan att varken borgerskapet eller matrosernas officerare voro i stånd att hämma denna våldsverkan, under vilken de ock satte sig upp mot sina egna officerare samt löpte omkring staden såsom rasande, så måste alla djäknarne fly ut på landet och uppehålla sig i bondbyarne över natten, till dess matroserna på morgonen marscherade åt Karlskrona, där de sedermera dyrt nog fingo umgälla detta sitt brott, då de kommo ombord. Dessförinnan tordes icke officerarne, i fruktan att de skulle rymma, förfara på det strängaste emot detta överdådiga pack, som bestod av folk av olika nationer, engelsmän, holländare, svenskar, finnar och tyskar, som till stor del voro pressade från privata coopwardiefartyg. Ja, många liderliga och från sina husbönder förrymda handelsbetjänter voro även bland dem.

Till all lycka hade jag låtit mina yngre bröder fara hem till vår moder, när jag veckan före dymmelveckan reste ut med gossarne till Mjölby på en systers bröllop. Där förblev jag över påskhelgen och för vissa orsaker ännu en vecka efter påsken, så jag visste icke av alarmet i Linköping. Men som matroserna även marscherade förbi Mjölby samt där lågo över natten just då bröllopet hölls och där fingo veta, att även jag var gymnasist, fick även jag min dryga del av dem, i det jag blev överfallen och slagen med en stake över ryggen, så att jag så när hade

mist all sans. Ännu värre hade jag nog blivit handterad, om jag icke räddat mig med flykten. Detta pack förstörde hela bröllopsron, i det de bröto upp salsdörren och trängde sig in att dansa. Var och en ville dansa med bruden, mot vilken de utöste en liderlig och lättfärdig mun.

När jag efter påsken åter reste med gossarne till Linköping, mötte jag mina yngre bröder ett litet stycke ovanför Bankeberg, då de ärnade sig att gå hem i fruktan för den tredje matrossvärmen, som väntades, men då jag nu kom dem till tröst och hjälp, följde de mig åter till Linköping. Den tredje matroshopen kom även, men den gick helt fort och stilla genom staden.

Bland dem, som av matroserna blevo värst medfarne, var en gymnasist Sandberg, som kort därefter avled. Andra blevo skurna med knivar i ansikte och på kroppen. Andra miste allt sitt hår. För en del blevo endast kappor och kläder sönderskurna.

Vintertiden förut, kort före jul, hade ock varit ett buller i Linköping emellan skrivare och djäknar, bland vilka senare några blevo stuckna och blesserade med skrivarnes värjor men ingen skadad till livet. Som lektor Wennerdahl hade mycket besvär under detta sitt rektorat, fick han av gymnasisterna ett honorarium av två förgyllda silverpokaler med lock, något som aldrig sedan, och jag tror icke heller förut, händt någon gymnasiirektor i Linköping.»

Från riksdagen i Norrköping 1769.

Av historien är bekant, hurusom det i mitten av 1760-talet av det då inom riksdagen härskande »mösspartiet» bildade rådet alltjämt sökte förödmjuka den eftergivne konung Adolf Fredrik. Mot slutet av nämnda årtionde hade emellertid kronprinsen Gustaf — sedermera Gustaf III — hunnit till en ålder av 22 år. Den unge kronprinsen visade redan nu en för sina är ovanligt verksam karaktär. Tillståndet i landet var vid denna tid mer än betänkligt. Vid en resa, som kronprinsen företog åt Bergslagen, fick han emottaga en stor mängd böneskrifter, vilka alla framställde landets olyckliga tillstånd. Konungen hade redan, ehuru förgäves, begärt en riksdags sammankallande. Han yrkade nu hos rådet än allvarligare därpå, och då det ändock icke lyckades, tog han, som bekant, det märkliga steget att avsäga sig regeringen. Genom det trångmål, rådet härigenom kom i, fann det sig ändtligen tvunget att samtycka till en urtima riksdag, vilken blev beslutad att förläggas till Norrköping. Riksdagens gång tillhör historien. Här är endast avsikten att framlägga en och annan obetydligare detalj, som särskilt berör Norrköpings stads historia, och som i sådant avseende kan vara av intresse.

Att vid denna tid emottaga rikets ständer i Norrköping hade sina ganska stora svårigheter. Det, som i främsta rummet var att göra, var att se till, att lokaler och husrum funnos i tillräckligt antal. Kallelsen till riksdagen utgick den 19 dec. 1768. Redan julafton samma år var länets dåvarande nyutnämnde landshövding, frih. Karl Harald Strömfelt, jämte en hovintendent här för att förvissa sig om resurserna i detta avseende. Enligt samtida uppgifter befunnos tillgångarna i Norrköping vid denna undersökning vara 3,150 kamrar och 384 salar, bebodda av 7,500 personer. Häri voro dock upptagna »fabriks- och handtverkshus samt en myckenhet 'stuvor', som bebos af fattigt folk». Av dessa lägenheter erbjödos konungen och riksdagen 1,200 rum eller 980 kamrar och 220 salar. En senare undersökning, anställd av magistraten på grund av begäran av stadens äldste och med deras tillhjälp, kom till ett något högre antal rum. Det synes av uppgifterna från denna tid, att man icke från alla håll så gärna såg riksdagens förläggande hit. Vid riksdagens början upplåtos emellertid till dess disposition 1,266 kamrar och 275 salar, vartill kommo ytterligare 72 kamrar och 6 salar, vilket antal även sedermera något ökades. Man tyckes ha gjort, vad man kunnat, för att lämna rum för riksdagen och dess herremän. En del av stadens invånare flyttade ut på landet till närmare eller längre bort belägna herrgårdar. Och i de närmast belägna landtgårdarna synes även en och annan riksdagsman haft sin bostad. Magistraten utfärdade därjämte en förordning, varigenom envar ålades »att tillika vara omtänkt om tjänliga rum för lakejer och drängar, antingen genom kontors avplankande för dem på vindarna eller ock uti uthus».

Tillstånd lämnades en och var, vare sig från staden eller andra håll, att under riksdagen hålla värdshus eller spiskvarter utan avgift till staden. »Och som även nödigt är», kungör magistraten, »att skänkerier av tévatten och andra likörer, som på de förr så kallade kaffehus varit vanliga att försäljas», varda på flera ställen i staden inrättade, så ålades de, som dylika »skänkerier» ville hålla, att därom göra anmälan. Flerfaldiga dylika ställen uppstodo även.

Den 16 april gjorde den kungliga familjen sitt högtidliga intåg i staden från Marieborgs egendom, då tillhörande assessorn Carl Nikolaus Wadström.

Till kungligt residens voro inredda »Stiftet» samt Ribbingska och Rosbäckska gårdarna. För kronprinsen hade upplåtits det Westerbergska huset vid Gamla torget, och sockerbruket Gripens boningsrum voro iordningställda för arvprinsarna. Kungl. maj:ts rådkammare inrymdes i övra våningen av fabrikören Peter Swartz' nya stenhus.[1] De kungliga regalierna förvarades i uppbördskammaren.

---

[1] I detta hus gävos även vid denna tid konserter.

De hyrespenningar, som vid denna riksdag betalades under tre månader, voro enligt ackord 112,575 daler kmt för de kungliga bostäderna, rummen för rådkammare, de olika riksdagsdeputationerna, livdrabantkåren o. s. v.

Riddarhuset var förlagt till Tyska kyrkan, efter vilken tid bredvidliggande torg länge kallades Riddarhustorget. För övrigt voro som plenirum upplåtna: åt prästeståndet S:t Olai sakristia, åt borgarståndet rådstugusalen samt åt bondeståndet sakristian i S:t Johannes kyrka. Inredningen av dessa lokaler kostade tillsammans 7,090 daler kmt. Bänkarna i de olika plenisalarna voro överdragna med kommissläde.

Efter hållen entreprenadauktion uppfördes för de kungliga två stora stall och ett vagnshus å Adelswärdska tomten å Saltängen för en kostnad av 66,491 daler kmt, två köksbyggnader vid Gamla torget för 5,500 daler kmt, ett tvätthus för 10,800 daler kmt samt en corps de gardes-byggnad i hörnet vid rådhuset för 10,900 daler kmt. Allt av trävirke och bräder. Statens omkostnader för byggnader och hushyror under detta riksmöte uppgingo till 214,506 daler kmt. Till att arbeta vid de olika kronobyggnaderna voro inkommenderade 400 man av Östgöta infanteri. Arbetet drevs med sådan iver, att detsamma fortgick även på sön- och helgdagar från kl. 1 på dagen. Under byggnadstiden inträffade en olyckshändelse d. 1 april, i det ett av de kungliga stallen nedrasade, med den följd att 17 östgötainfanterister blevo mer eller mindre skadade. Efter riksdagens slut försåldes alla dessa byggnader och inredningar på auktion.

Riddarhuset eller Tyska kyrkan begagnades även till rikssal. Några lik fingo under tiden icke här nedsättas. Gudstjänsten fortgick dock som vanligt.

Hurudan ställningen vid denna tid var i landet, kan man se av en före riksdagens början först i Göteborg och sedermera i Norrköping tryckt och spridd skrift. I densamma framhålles Sveriges betryckta ställning åt alla håll, samt vidare hurusom det efter allt utseende skulle komma att bero på 1769 års riksdag, »om Sverige skall i framtiden vidare vara ett fritt, självständigt och välaktat rike, där man någorlunda säker kan sig med äran föda, med lag sig värja och under lagen sig trygga eller ock tvärtom, om det skall vara ett anarkiskt samfund av fegt folk, som i friheten självsvåldas, tills de med både hatt- och mösseslarvan i näven få krypa under skarpaste tuktan av antingen in- eller utländske våldsverkares ris».

Författaren till denna skrift varnar att icke till riksdagsmän välja »föraktare av religion och dygd» eller sådana, »som tilläventyrs för rösterna bjuda penningar», ty man kan alltid tro, »att givaren ärnar vid riksdagen få sitt mångdubbelt igen», eller sådana, som vid föregående riksdagar rest »fattige upp men kommit rike och präktige hem». Väljen icke, fortfor förf., sådana, som kommit vanryktade hem från riksdagen, eller sådana, som i all tystnad fått lämna riksdagen före dess slut.

Den 28 januari skedde valet i Norrköping. Till stadens riksdagsmän utsågos grosshandlaren Per Wiberg med 319 1/8 och logarvareåldermannen Petter Erling med 234 5/8 fyrk. Närmast i röstetal kom borgmästaren Sven Björkman med 141 7/8 fyrk. Tolv andra personer erhöllo röster från 8 1/2 till 1/8 fyrk.

Riksdagen började den 19 april. Samma dag samt följande valdes talmän, och dessa blevo i prästeståndet Linköpingsbiskopen Filenius, i borgarståndet Stockholmsborgmästaren Gother samt i bondeståndet för åttonde gången Olof Håkansson, som dock ej upplevde riksmötets slut. En Norrköpingsförfattare skrev härom:

I talemän, som redan fått
Förtroende av trenne ständer!
Som sett, hur ondskan riktat skott
Mot tron och frihet, lag och länder!
Man önskar Eder lycka till
Att ordet väl och värdigt föra.
Det minsta man förmoda vil
Är, att Ni Eder plikt fullgöra.
Filenius! Välkommen var,
Att svenska Zions murar skydda.
Låt tron och frihet få försvar
Av lagar, vilka bliva lydda.
Av *Gother* borgarståndet sig
Förväntar mogna råd och trevnad,
Som giver utkomst rikelig
I patriotisk sammanlevnad.
Av talman *Olof Håkansson*
Sig jord och bergverk uppkomst lova.
Hjälp! Straffa våld och mannamän,
Låt *lagen vaka, självsvåld sova!*

Den 22 april valdes till landtmarskalk greve Axel Fersen. Då hans val blev bekant, offentliggjordes följande »tankar»:

Kring lagens axel sig vår ädla frihet välver
Och Sveriges ridderskap kring Axel Fersens dygd,
För landtmarskalkens nit var rikets ovän skälver.
Vem ser ej aggets blygd?

För allmänhetens väl att sig i spetsen ställa,
Att aldrig efter gods på allmän kostnad fikt,
Att ärans tänkesätt ej efter kursen fälla
Är Axel Fersen likt.

När Sveriges ridderskap slik landtmarskalk sig väljer,
Så fröjdar hoppet sig på land, i stad och hov.
Man riksdagssysslor då ej efter timmar täljer,
Men efter Fersens lov.

Se, allmänheten nu utom sig är av glädje!
Och Svea, var vid mod! Dig himlen än ej glömt!
Lag, frihet, tron och folk till Fersens hjärta vädje,
Om oskuld man fördömt.

Om umgängeslivet och nöjena inom staden under denna tid är föga eller intet bekant. Det förnämsta offentliga nöjet under riksdagsperioden synes ha varit en konsert å riddarhussalen eller i Tyska kyrkan, där »utom flere musikaliska förändringar» utfördes en solokonsert på violin och ett solo för violoncell av m:r Uriotti. Hovmusikus Wesström hade anordnat konserten och besörjt om »behörig efter Höga Wederbörandes smak lämpad musique». Flere riksdagen tillhörande »musikälskande kavaljerer» deltogo som orkestermedlemmar.

På drottningens befallning utgavs kort före riksdagens början ett »avertissement» till kännedom för alla de i orten varande fruntimmer, som i Norrköping tänkte »frequentera hovet». Enligt detta föreskrevs, »att till förekommande så af trängsel i de små rummen i Norrköping, som kostnad för fruntimren, inga robes de cour av dem vid hovet komma vid något tillfälle att brukas, utan tillåter Hennes K. Maj:t fruntimren att vid hovet visa sig i robe ronde på konsideration, vilket är en slags mindre styvkjortel, som nu i Stockholm brukas».

I juni månad förflyttades riksdagen till Stockholm.

Den under riksdagen i Norrköping förlagda garnisonen av gardet utgjorde icke mindre än 874 man. Vid deras avmarsch härifrån den 9 juni författades även ett kväde, med början:

»Farväl, du *älskade tropp*,
Som nu åt Stockholm skyndar.»

Följande verser »av en förnäm riksdagsman» offentliggjordes före avresan:

Du värda Norrköping, vad har du mot oss brutit?
Männ' husrum felat här? Månn' dricka eller spis?
Månn' för en läcker gom här brustit har delis,
Månn' hos ditt borgerskap ha svenska hjärtan trutit?

Ack nej, naturen har dig sällsynt förmån givit.
Och är därtill förökt av ädelsinnadt folk,
Och av dess godhet är vart redligt hjärta tolk.
Ja, *Majestätet* själv förnöjd hos dig har blivit.

Tack därför, Norrköping, som fägnat riksens ständer.
Ditt lov visst icke skrivas skall i lösan sand,
Men kunnigt bliva gjordt i hela Svea land.
För hederlig du, mer än förr, nu bliver känder.

I ett brev från denna tid skildras även »den högaktning och det värde Norrköpings stads respektive invånare i allmänhet gjort sig för-

tjänta av, i anseende till deras mödosamma omhugsenhet och nog dryga kostnad med alla nödvändigheters och möjliga bekvämligheters anskaffande till riksens höglovl. ständer.»

Ett märkligt efterspel fick denna riksdag i Norrköping. I Norrköpings veckotidningar för d. 2 december 1769 finnas nämligen införda följande rader: »Eftersom riksens höglovl. ständer på fem månaders tid icke kunnat något nyttigt för Sveriges rike afsluta uti Stockholm för den där varande korruptionens skull, så tyckes det vara rådligast för allmänhetens bästa, att de antingen uppskjuta med riksdagens hållande till rätta tiden blir eller ock flytta riksdagen till någon annan stad i riket, såsom Norrköping, där ännu mestadelen alla publika husen stå lediga och kunna härbärgera riksens höglovl. ständer vid ankomsten.»

Dessa rader voro undertecknade: *Lika godt Hvilken.* För vår tid synas ju dessa rader icke vara av någon farlig art. Emellertid blev författaren av desamma — dömd att mista livet.

I samma tidningar för den 23 december samma år finna vi nämligen stadsfiskalsämbetet i Norrköping till »allmänhetens efterrättelse» kungöra, att författaren till den uti nämnda tidningar »införda högst lastande och förgripliga meningen, med namn under, *Lika godt Hvilken*, är genom den vällovl. rådstuvurättens utslag av den 21 hujus härför dömd att mista livet, vilket dock enligt lag är Kongl. Maj:ts och riksens höglovl. Göta hovrätts beprövande vordet underställt».

Dödsdomen synes icke hava gått i verkställighet, åtminstone förekommer signaturen »Lika godt Hvilken» i följande årgångar av »Norrköpings Veckotidningar», till vilka tidningar hänvisas i avseende å här lämnade anteckningar.

Solvarvsängeln.

Anledningen till detta namn gav på sin tid en piga, Lisbetta, dotter av torparen Isak Andersson och Ragnhild Olofsdotter i Solvarv under Sommenäs säteri i Tirserums socken. Hon var född 1733.

Redan vid 17 års ålder hade hon insjuknat i en hetsig feber, och sjukdomen fortfor under tre månader. Under tiden hördes långt ut på gården »ett brakande och rispande i hennes mage, liksom man slitit sönder gamla kläder eller avbrutit en förtorkad kvast». Hon ville icke se något, som var färgat eller blänkande, ej heller ring på fingrarna, vilket hon kallade en styggelse. Såväl nu som framdeles tålde hon icke att se dagsljuset. Hörseln var god. Hennes tal gick under otydlig, väsande, hes och sällsam röst ut på förmaning till bättring. Vid några tillfällen, även i prosten, mag. Björns närvaro, hade blivit upptecknat, vad hon predikade. Emellanåt teg hon någon tid, men sedan jollrade och talade hon ett helt år som ett barn.

Därefter hörde föräldrarne allt emellanåt en späd röst från Lisbettas säng. Under två år hördes denna röst läsa förböner för överheten och i övrigt för alla människor. Vidare sjöngos »på ett ganska ljuvligt och rörande sätt och under besynnerliga, ljuvliga melodier» psalmer, men icke lika med orden i psalmboken utan förändrade.

Vid en biskopsvisitation, som biskop P. Filenius höll i församlingen i september år 1762, besökte han även Solvarvtorpet med anledning av denna Lisbettas sjukdom. Biskopen åtföljdes hit av konsistorienotarien O. Lindblom som protokollsförare, församlingens komminister J. Tockerstrand samt två andra »i ämbetet beprövade lärde prästmän», näml. mag. A. Ekstrand, nu biskopens domesticus, förut domkyrkoadjunkt i Linköping under sju år, samt mag. P. Sundberg, domkyrkoadjunkt därstädes, ävensom av kronobefallningsmannen i orten J. Abelsson. Närvarande voro dessutom Lisbettas föräldrar samt syster.

Biskopen drog vid sin ankomst undan sparlakanet. Han »fann den sjuka tämligen frodig ligga med tillslutna ögon och bart huvud, med håret becksvart, långt benat och redigt, änskönt det aldrig blivit kammat.» Då sparlakanet drogs undan, började »bröstet hävas på henne och kroppen vingas som en orm i en myrstack» av, som modern sade, den anledning, att hon ej tålde dagsljuset. Då sparlakanet tillslöts, låg hon åter stilla. »Akten», som av biskopen gjordes mycket högtidlig, började med att han »önskade henne Guds frid, vårs Herres Jesu Kristi kärlek och den Hel. andes delaktighet». Lisbetta syntes dock icke hört, vad som förehades. Så sjöngs en psalm, undandrogos sparlakanen, gjordes med hög röst bön av biskopen, så ånyo en psalm, varefter välsignelsen lästes. Den sjukas puls gick nu som alltid matt. Modern berättade, att dottern under hela sjukdomstiden dagligen endast förtärt 1 à 2 skedblad mjölk med 2 à 3 betor bröd och på sista året endast ett skedblad mjölk kl. 6 på aftonen. Fick hon inte mjölken strax vid denna tid, smakade hon intet förr än följande dag vid samma tid. Modern berättade dessutom, att den sjuka aldrig haft några menstrua.

Den närvarande komministern upplyste om, att hon före sin sjukdom, enligt uppgift och enligt husförhörslängderna, kunde utantill hela Luthers lilla katekes med Svebilii förklaring intill mitten av trons artiklar. På biskopens förfrågan, om några predikningar blivit hållna av denna röst, svarades, att det till en början predikades nära nog var söndag, allramest mot högtiderna, såsom jul, palmsöndag, då det handlas om nattvarden, och adventssöndag, då evangelierna vända sig. De, som fingo åhöra dessa predikningar, voro gårdsfolket, herrskapet på Sommenäs, så ofta de kommo, frun på Tirserum och hennes systrar samt många andra i grannskapet. Adjunkten Enholm i Kisa hade en gång »oförvarandes» fått höra rösten predika. Men då komminister Tockerstrand flere gånger begärt att få höra predikan, hade ängeln svarat: I åren gjorde av ler och

snart bräckte. Rösten syntes komma från den sjukas mun men liknade icke hennes röst. Sången var icke lik den sjukas. Ty hon hade aldrig kunnat sjunga så väl. För övrigt hade hon icke sjungit på de sista 4 à 5 åren. Predikningarna, som plägade räcka omkring en timma, innehöllo bl. a. förmaningar till bättring med sällsamma och ovanliga talesätt samt att man, då man retas till synd, skall vara såsom utan ögon, öron, händer och fötter. Även avhandlades Kristi förtjänst och hans lidande för oss.

Lisbettas syster, nu 24 år gammal, som haft svårt att fatta och därför var något svag i sin kristendomskunskap, hade en gång för några år sedan på ljusa dagen, då hon skulle gå in i rummet, sett en lång, vitklädd bild, stödjande sig med ena armen mot ett nära den sjukas säng stående bord. Till en början trodde hon, det var systern. Men då hon märkte sitt misstag, blev hon så förskräckt, att hon icke gick in.

En timmerman, som hade arbete vid torpet och legat i kammaren midt emot den sjuka, hade en gång nattetid sett en lång bild med vita kläder komma in utan att säga något. Då den gick ut, spottade karlen efter densamma. Då bilden kom ut på gården, skall en annan karl, som låg på bodbänken, hört densamma sucka.

I övrigt framgick av förhöret, att den sjukas föräldrar, som voro kända som ett stillsamt och gudfruktigt folk, flitigt gingo i kyrkan och brukade den hel. nattvarden, aldrig dragit någon fördel av dem, som besökte den sjuka utan tvärt om fägnat alla väl, efter deras svaga omständigheter. Anteckningar över några av hennes predikningar överlämnades till biskopen.

Slutligen tog nu biskopen till orda. Det tillkommer icke mig, yttrade han, utan världslig makt att undersöka, huruvida något bedrägeri döljer sig under denna mångåriga sjuklighet. Skulle en så grov missgärning besannas, bleve det hårdaste straff följden. »Men om det i sanning skulle befinnas», fortfor biskopen, »att intet mänskligt svek härunder varit eller vore förborgat, vore det icke någon god ande, som i så många år talat och predikat inom sänggardinen i mörkret i detta fromma och enfaldiga folkets hus och deras eländiga och anfäktade dotters säng, vilka icke hava förstått satans djuphet, Uppenb. bok, 2 kap. 24 v., som alltid sökt och än söker, såväl genom list som arghet, att draga människan från det uppenbarade skrivna och beseglade Guds ord till syner och uppenbarelser utom ordet, om vilka vi uti ordet ej hava några löften och tillsägelser, men väl de allra kraftigaste varningar av Guds anda, att icke snarligen låta beveka oss, icke heller förskräcka varken genom anda, ord eller brev, 2 Thess. 2: 2, utan är det tvärt häremot en ond ande, som kväljer denna fattiga människan, och satan själv, som här förskapar sig i en ljusens ängel, 2 Cor. 11: 14. Så utvisa ock dessa i prostens närvaro skrivne, och bevisligen genom denna usla pigas mun hållne tal

och predikningar, att de ej äro enliga med Guds ord. Ej heller är ett enda skriftens språk rätt anfört utan stympade meningar och oformliga talesätt och ej efter de hälsosamma Guds ords eftersyn, efter vilka Gud befallt oss skola hålla, 2 Tim. 1 v. 13.» Här, tillade biskopen, anföres icke ett enda ord om rättfärdiggörelsens nåd och tron på vår Herre, Jesus Kristus, varigenom oss kraft meddelas till en sannskyldig bättring och därpå följande trones liv i Kristo, ehuru på ett mörkt och stympat sätt något nämnes om Kristi lidande och död för oss, men ej det ringaste huru vi med trons förtröstan skola oss samma nåd i Kristo tillägna. »Guds andas ord äro här tydliga. Några äro, säger aposteln, de eder förvilla och vilja förvända Kristi evangelium. Men om vi eller en ängel av himlen annorlunda predikade evangelium för eder, än vi eder predikat hava, han vare förbannad, Gal. 1: v. 7, 8. Så är ock det märkligt, att satan i de sedermera i 11 års tid hållne predikningar och de anförde, av honom med så ljuvlig röst sjungna psalmer, men synnerligen vid läsningen av Fader vår, ej dristat kalla Gud sin fader utan fader eder m. m., emedan han väl visste, trodde och därvid bävade, att Kristus ingenstäds tagit på sig änglarne utan Abrahams säd, den fallna människan allena. Hebr. 2: 16, jämförd med v. 14 till kapitlets slut. Vi äro av Gudi, säger ock aposteln: Den som känner Gud, han hör oss. Den, som icke är av Gudi hör oss icke. Därav känna vi sanningens ande och villones ande, 1 Joh. 4 v. 5.»

Vid detta biskopens tal blevo Lisbettas anhöriga bestörta och föllo i häftig gråt, förklarande, att de trott sig ha en god ande och Kristi ängel i sitt hus och fingo nu först veta, att det var en mörksens ande. Modern beklagade, att de så hårdt blivit hemsökta. Men biskopen tröstade dem, med förmaning att ej vidare sätta tro till satans lögnord, att ej taga del i mänskligt bedrägeri, om sådant här skulle finnas, samt att icke vidare låta någon höra dessa predikningar. Ävensom tillhöllos de att låta prästerskapet få kännedom om, vilka — förutom de som kommo i sitt ämbete — »av förvett, otro eller dårskap vågade kasta sig själva i djävulens försök och frestelser».

På begäran att de ej skulle komma att lida något för denna sak lovade biskopen, att så ej skulle ske, blott de vidare icke »ville tillåta satan att hos otrons barn och de enfaldiga få utvidga sitt rike samt redligen upptäcka allt, vad dem om denna sak kunde vara eller bliva kunnigt». Med hänvisande till många anförda ställen i bibeln »styrkte biskopen dem med Guds ord av Jobs, kananeiska kvinnans och Frälsarens eget exempel, som avviste satan med Guds ord» o. s. v. Till sist sjöngs en psalm, lästes Fader vår och välsignelsen, varefter biskopen till Lisbetta höll ett tröstligt tal och slutade förrättningen med Herrens välsignelse »under händers påläggning på hennes huvud».

Vid återkomsten till prostgården i N. Vi förehöll biskopen präster-

skapet att icke konsistorium på så många år fått kännedom om detta »satans illgrepp» och uppmanade pastoratets komminister och prostens adjunkt att under prostens höga ålder och svaghet »flitigt besöka detta anfäktade folk, helst satan hädanefter torde visa sig på sin grymma och rätta sida, då han får se sig ej längre få behålla sitt rov utan mista det genom Guds förbarmande nåd i Kristo, förenad med andans kraft i ordet». Biskopen tillskrev även adjunkten i Malexander, en gudfruktig och beprövad prästman, att han »i detta ömma mål» skulle troget biträda prästerskapet i N. Vi och Tirserum. Dessa besökte nu Solvarv varje vecka, men förmådde icke »böja hennes ihärdiga förställning».

Hovkvartermästaren, d:r Hvitfelt på Aspa, gav 1762 ett utlåtande, vari han uppgav den del av pigans sjukdom, som icke var hycklad, bestå i en stark moderpassion, vilken han lovade bota inom 6 veckor, om han därom anlitades. Änglarösten satte sig dock häremot. Varken H. eller ortens förnämsta ståndspersoner, som emellanåt hitkommo, förmådde under detta år inverka på Lisbettas eller de anhörigas hårdnackenhet. På en av kapten, frih. Wrangel på Norrby framställd fråga, om ängeln, som ju borde kunna alla språk, ville samtala på tyska, svarade Lisbetta mycket fyndigt, att om hon vore i Tyskland, skulle tyska talas, men i Sverige svenska, och ehuru ängeln kunde alla språk, hade hon nu befallning att tala endast svenska.

Flera främmande präster besökte Solvarv. Bland dem lyckades kyrkoherden i Frinnaryd L. Fornander slutligen i jan. 1763 beveka den sjuka till en länge vacklande bekännelse. Vid påsktiden begärde hon få mottaga nattvarden, vilket nekades henne, då hon ännu icke insåg det bedrägliga i sitt förfarande eller förstod skadan av den vantro, hon hos allmänheten väckt.

Slutligen uppdagades emellertid, att hon ägt nog kroppsstyrka att ofta gå uppe, att hon vissa tider intagit ansenligt med mat, den hon själv hämtat från boden, att hon själv utkammat sitt hår, som hon sagt vara ett verk av ängeln m. m., om vilket allt modern ägde kännedom.

Hovrätten anställde slutligen rannsakning år 1763, med tillhjälp av nämnd, konsistorieombud m. fl. Hovrätten insände protokollet till K. M:t, som bestämde, att domstolen i orten skulle yttra sig. I dec. sistnämnda år dömdes då pigan, som befunnits kunna gå uppe och till sitt uppehälle förtärt mer än ryktet sagt, vidgått att hon i sitt föregivande om änglauppenbarelser ej varit uppriktig, ävensom hon ansågs gjort gäckeri med gudstjänsten, övat vidskepelse och ohelgat sabbaten, att jämte föräldrarne och husbonden i ena bot böta vardera 70 dal. smt, syskonen Maria och Måns 20 dal. smt var samt pigan och föräldrarne därjämte till en söndags uppenbar kyrkoplikt. Besvär över denna dom anfördes, och hovrätten anbefallde ytterligare rannsakning. Yrkande framställdes även, att pigan skulle skiljas från sitt hem och sitt vanliga sällskap. Hon

fördes även till lasarettet i Linköping i jan. 1765, där hon kvarblev till sin död den 12 april 1767. Och beslutade rådstuvurätten den 14 s. m., att hon ärligen och på övligt sätt skulle begravas å kyrkogården, varom såväl landshövding som domkapitel gjorde hemställan till hovrätten. Hon begravdes emellertid den 1 maj »avsides i Linköpings kyrkogård utan att likbönen lästes därvid». Först efter Lisbettas död föll hovrättens utslag, sedan prov. medikus, d:r Hagström även avgivit sitt utlåtande. Hovrätten kommer, efter att ha gjort en resumé av förhållandena, till det slutresultat, att Lisbetta, om hon ännu levat, gjort sig saker till straff, samt ändrade därjämte rådhusrättens beslut om hennes begravning, vilken skulle ske enligt föreskrift i k. förordningen av 1727.

Kornetten Karl Du Rietz, som i utslaget kallas pigans husbonde, och som »icke sökt rätta och avstyra detta vidskepliga förehavande», ålades 40 dal. s. m. böter. Härvid är det märkliga, att pigan avlägsnats från sin tjänst, redan innan hon började sin förställning, och att han sålunda icke var hennes husbonde. Prästerna, som det ju i främsta rummet tillkommit att taga hand om saken, gingo alldeles fria. Likaså kronobetjäningen, som det ju tillhört att i rättsligt hänseende ingripa.

Pigans föräldrar och syskon dömdes vardera till 20 dal. s. m., »emedan de, ej allenast intet efter deras plikt, vad under detta Elisabets besynnerliga uppförande var ogrundat och svekfullt, hos vederbörande velat uppenbara, utan ock detsamma på allt sätt sökt främja och dölja samt leda andra på de vidskepliga tankar, att en Herrans ängel predikade genom Elisabet, vilken de i andras närvaro med all uppmärksamhet avhört». Och skulle alla dessa en söndag efter gudstjänsten av pastor i kyrkan erhålla »tjänliga föreställningar att för slik given förargelse i församlingen sig hädanefter noga till vara taga». D. v. s. pastor, som visat sig synnerligt försumlig i denna sak och aldrig ens anmält bedrägeriet varken till världslig eller andlig myndighet, icke blott undgick straff, utan fick dessutom rätt att höra till de bestraffande!

Följderna av detta bedrägeri voro dock icke härmed avslutade. År 1768 var en ny biskopsvisitation. Biskopen tackade då i sitt tal till församlingarna »Gud därför, att den förargelse, som här varit å färde genom en så kallad änglapredikant, blivit både upptäckt och alldeles avskaffad».

På grund av yttranden, som vidare förekommo vid denna visitation, begärde kornetten Du Rietz förklaring över möjligheten, att satan, som enligt biskopens utsago vore särskilt grym i dessa världens sista dagar, hade en stor makt och vrede, ändock Kristus övervunnit honom (satan) och all hans makt. Därmed var ju satan så bunden, att han icke kunde slita sig lös och göra någon skada.

Härpå yttrade biskopen ett och annat samt upprepade Ebr. 2 v. 10, 14, 15, Luc. 1 v. 74, Joh. 16 v. 31, Joh. 12 v. 31, Luc. 11 v. 24. 25, 26, 1 Petr. 5: 8, 9.

Kornetten D. ansåg dock icke det anförda vara förklaring nog och frågade än en gång, huru den, som vore övervunnen och bunden, kunde hava någon makt. Biskopen blev härvid svaret skyldig och kunde endast hänvisa D. till samtal eller upplysning i konsistorium, så att den uppkomna villervallan bland de församlade upphörde och förrättningen kunde avslutas. Nämnda protokoll återfinnes i Dagl. Alleh. (1769?). Kornetten Du Rietz överklagade protokollet såsom orätt fört. Klagomålet upptogs emellertid icke. D. instämde då såväl biskopen som prosten C. Nygren, f. d. konsistorienotarien O. Lindblom samt konsistorienotarien Wallenberg till Ydre häradsrätt med stränga påståenden. Då målet vid andra tinget uppropades, hade käranden uteblivit. Därmed förklarade sig rätten icke kunna taga med saken vidare befattning.

Det synes, som biskopen och de andra kommit till korta och kornetten Du Rietz därvid låtit bero.

De, som önska fullständigare uppgifter i denna sak, kunna erhålla dessa i L. F. Rääfs *Ydre beskrivning,* 4:e del. Ovanstående är i huvudsak efter en däri befintlig berättelse.

Sista vilorummet.

Att man ännu i vår tid icke alltid aktar minnena av våra förfäder så, som sig borde, är beklagligt nog en sanning, varpå icke sällan givas exempel. Men förvånande är, att man icke alltid aktar våra fäders gravar och låter dem vara i frid samt låter deras ben vila i ro.

Giltiga skäl till undantag finnas, men ofta är det nyfikenheten i förening med råheten och okunnigheten, som givit anledning till ett vanhelgande och förstörande av dessa våra föregångares sista vilostad.

Redan år 1666 utgavs en förordning, och år 1751 utkom ett k. brev rörande vården av de avlidnas gravar. En ny kungörelse rörande samma sak utkom på 1780-talet med anledning av följande händelse.

Från Linköpings domkyrka.

Bland de många familjegravar, som förekomma i denna kyrka, fanns även en, tillhörande adliga släkten Kagg.

Under senare delen av 1700-talet bodde i Linköping eller åtminstone i Östergötland David Montgomery. Hans farfader hade under 1600-talet kommit till Sverige, där han blev officer vid Östgöta kavalleri. Dennes son och sonson tjänade vid samma regemente, och den sistnämnde blev där löjtnant men lämnade för sjuklighet tjänsten.

Denne löjtnant M. hade för 16 rdr och 32 sk. från domkyrkan inköpt sjuttio års nyttjanderätt till den Kaggska graven med däruti befunna sju st. kopparkistor. Han hade dessutom av den siste levande av

släkten Kagg, fänriken Bengt Gabriel Kagg, sedermera död 1790, med vilken M. var besläktad, erhållit ett överlåtelsebrev på graven och dess tillhörighet. Dels såsom ägare av graven, dels på grund av detta överlåtelsebrev hade Montgomery hos domkyrkorådet anhållit att få disponera och avhämta de sju i graven befintliga kopparkistorna. Därtill lämnade egendomligt nog kyrkorådet sitt bifall, mot villkor att kistorna skulle vägas och värderas, i händelse fråga om andras bättre rätt skulle uppstå.

Löjtnanten lät även i överensstämmelse härmed avhämta och föra kistorna till en kopparslagare för att sönderslås. Konsistorium kom emellertid nu emellan. Domkapitlet ansåg nämligen en dylik dispositionsrätt olaglig. Varken hyreskontraktet med domkyrkan eller släktskapen med familjen Kagg berättigade till en sådan arvsrätt. Konsistorium begärde därför landshövdingeämbetets kvarstad å kistorna samt inberättade saken för stiftets i Stockholm för tillfället vistande biskop, d:r U. von Troil. Biskopen föranstaltade, att förhållandet genast kom under K. M:ts prövning. Saken blev även klarerad så, som sig borde.

I en d. 14 nov. 1782 dagtecknad skrivelse uttalar K. M:t först sitt gillande av biskopens omtanke och den skyndsamma anmälan om denna sak. För övrigt förordnades, att den summa M. erlagt för graven skulle återställas, och att gravbrevet skulle återgå till kyrkan. Kistorna skulle återhämtas och »med all möjlig flit och omsorg sättas i det skick och på de ställen i graven, där de förut befunnos». De förskingrade benen skulle under behörig tillsyn varsamt hopsamlas, varefter graven vederbörligen skulle tillslutas.

Denna händelse gav måhända anledning till den gravrannsakning, som försiggick år 1785. Vid detta tillfälle funnos i Kaggska graven sex kopparkistor med inskrift och en utan sådan.

Vid denna gravrannsakning eller vid en rannsakning år 1811 saknades i kyrkan — i enlighet med Tollstorps uppgift i sin år 1834 utgivna *Beskrivning över Linköping* — flera tenn- och kopparkistor samt andra förmodade dyrbarheter. Detta väckte på sin tid mycken uppmärksamhet. Undersökning hölls, men en person dog på misstänkt sätt, och hela skulden kastades då på honom, varefter rannsakningen avstannade. »Man slute själv till händelsens beskaffenhet», tillägger nämnde författare.

I Ekebyborna kyrka

finnes en dylik förstörd familjegrav, som först tillhört släkten Bielke och sedan släkten Sparre. Av här begravna personer må nämnas ståth, i Östergötland frih. Hogenskild Bielke († 1605) och hans maka Anna Sture († 1595) samt generalguvernören och riksrådet, greve Fredr. Karl Sinclair († 1776). Denna grav beskrives såsom ursprungligen mycket präktig till sin utstyrsel. Numera består den endast av ett vanligt källarvalv. I detsamma förvaras en del uppstaplade bräder, lämningar av likkistorna.

Vid ett besök därstädes under senare delen av 1800-talet funnos förutom dessa lämningar endast ett par dödskallar och några ben, liggande kastade om varandra på golvet, samt en plåt, å vilken kunde skönjas en inskrift om nyssnämnde greve Sinclair samt ett handtag av metall från en av kistorna.

Denna grav har alltså under tidernas lopp blivit fullständigt skövlad. Och detta oaktat generalen och guvernören frih. Karl Sparre före sin död omkring år 1700 till *denna gravs vidmakthållande* till kyrkan donerade en utjord i Gavelstena i Asks socken, vilken utjord förut tillhört Ulvåsa. Gåvobrevet för densamma utfärdades av nämnde Sparres barn och arvingar d. 4 juli 1717 och infördes i Bobergs härads tingsprotokoll d. 5 mars 1724 samt i Aska härads tingsprotokoll den 1 maj samma år.

Rikets »förste biskop».

Linköpings stift har understundom kallats »Sveriges första biskopsstift» och biskoparne i Linköping blivit nämnda »landets första biskopar». Ärkebiskoparne och deras stift följa då helt naturligt icke med i räkningen.

Så var t. ex. biskop Spegel talman i prästeståndet vid 1711 års riksdag eller, såsom det säges i *Biograf. Lex. över namnk. sv. män XV, s. 164*, »præses, såsom Lincopensis». Huruvida detta vid den tiden var en självfallen sak eller om någon utnämning försiggick kan här icke uppgivas. Detta företräde har emellertid vid ett tillfälle blivit officiellt bestyrkt. Det var vid början av 1786 års riksdag, vid det högtidliga tillfälle, då konungen utnämnde Linköpingsbiskopen von Troil till talman för prästeståndet. Sedan konungen vidrört, att han på grund av ärkebiskopens ålderdom och sjuklighet befriat denne från att infinna sig vid riksmötet samt hurusom ärkebiskopen enligt 1617 års riksdagsordning var berättigad till talmansämbetet i prästeståndet, yttrade konungen vidare: »I hans frånvaro kallar jag nu därför *den förste av Rikets biskopar, biskopen av Linköping*, doktor Uno von Troil.» Att biskop von Troil tog vara på detta konungens yttrande framgår icke blott av hans första tal till prästeståndet utan även därav, att han till konsistorium i Linköping nedsände en avskrift av den avgivna talmanseden för att till »framtidens underrättelse» i dess protokoll intagas.

I Stiftstidningarna för samma år intogs även en ganska fullständig beskrivning över utnämningsakten av det samtidigt angivna skälet, att man ville göra dessa »handlingar allmännare och dem till framtidens kunskap förvara, då de upplysa om det företräde, som detta stift och dess biskopar näst intill ärkestiftet i anseende till de övriga stiften i riket från forntiden haft och nu ytterligare genom denna händelse blivit styrkt och fastställt».

Ett märkligt prästmöte.

Ett prästmöte med »Östgöta prästerskap», som det förr i tiden hette, vilket möte på sin tid ansågs som synnerligen märkligt, försiggick i Linköping i februari år 1787. I den offentliggjorda beskrivningen över detsamma heter det till och med, att det »var ett prästmöte, som av flera sammanstötande omständigheter varit och torde bliva utan like bland ecklesiastika händelser, åtminstone sedan reformationen i detta rike».

Förhandlingarna synas av protokollet dock ha i det hela varit i likhet med våra dagars prästmötesförhandlingar, om vi tillägga, att till desamma den tiden även hörde examen med det yngre prästerskapet. Det omtalas nämligen, att »vice præses, prosten d:r Jak. Isr. Köhler i Vånga slutligen anställde examen med de yngre av clerus».

Vad som gjorde detta möte märkligare än andra dylika var, att nyutnämnde ärkebiskopen, förutvarande Linköpingsbiskopen U. v. Troil vid detta tillfälle tog »smärtande» avsked av prästerskapet samt därjämte i ämbetet invigde den nyutnämnde biskopen Jakob Axel Lindblom, som samtidigt för första gången hälsade stiftets prästerskap. En annan omständighet, som gjorde denna biskopsinvigning högst ovanlig, var, att bland det närvarande prästerskapet befunno sig såväl den nyutnämnde biskopens fader ävensom två hans farbröder, vilka alla voro prostar inom stiftet.

Prästerskapets procession vid invigningen utgick från domkyrkans sakristia till koret, där »rum och ordning genom militärvakt var bibehållet». Ordningen inom processionen var följande: 1. Kapellanerna vid biskopsprebendena in albis. 2. Biskop Lindblom in albis, ensam. 3. Dess båda farbröder, prosten Kr. och prosten, mag. Olof Lindblom in albis, bärande korkåpan. 4. Ordinator, ärkebiskopen, klädd i korkåpa, ensam. 5. Assistenterna, vilka voro biskopens fader, prosten, d:r Axel Lindblom samt alla konsistoriales. 6. Prästerskapet, kontraktsvis, anförda av sina häradsprostar eller av äldste pastor.

Akten försiggick för övrigt i enlighet med vanligt bruk. Då assistenterna upprepade de sedvanliga erinringsspråken, tilltalades biskopen av sin fader ur Syr. 2 v. 1: Min son etc. Endast farbröderna biträdde ärkebiskopen att iklåda biskopen kåpan.

Slutligen blev denna akt »likaså rörande som den varit högtidlig». Ty då ärkebiskopen i ett särskilt tal överlämnat den nyinvigde biskopen till prästerskapet, tog han tillika sitt avsked av detsamma. »Det väcktes då en sorglig tystnad överallt, och ett överflöd av fria och således uppriktiga tårar tolkade på det ojävaktigaste den ömma känsla av saknad, som alltid åtföljer skilsmässan emellan en chef, som styrt med rättvisa och ömhet, samt underhavande, som utmärka sig med tillgivenhet och tacksamhet», såsom det heter i ovannämnda års stiftstidningar.

K. Gustav III:s besök i Norrköping år 1787.

Den 21 oktober på aftonen nämnda år vid elvatiden ankom k. Gustav III till Norrköping. Magistraten och borgerskapet uttryckte sin »hjärtliga, underdåniga fägnad» genom för sin tid storartade anstalter. Så var vid norra tullporten, dit konungen ankom, överallt eklärerat med lampor. På två pelare voro brinnande urnor samt överst en valvbåge, sirad med ett *G*. Alla stadens gator voro upplysta med lyktor. Vid Kungs- och Broddgatan voro husen belysta av ljus i fönstren. Stadshuset, i vilket borgerskapet hade sitt samlingsrum, hade hela framsidan av byggnaden upptagen av lampor. På gavelväggen åt Broddgatan, där konungen passerade, framställdes i två transparanger: 1) *Omvårdnaden* under sinnebild av en sittande kvinna med två barn i skötet och ett frukthorn under armen jämte underskriften: *För begge lika.* 2) *Allmänna sällheten*, framställd genom en av blommor krönt kvinna, i ena handen hållande en merkuriistav samt i andra ett överflödshorn, med nedfallande penningar. Kvinnan stödde sig emot en kolonn, å vars fot lästes: *Felicitas publica. Af Gustaf.* Saltängstorget — sedermera Karl Johans torg — pryddes av marschaller och gröna pyramider. »Bryggan» över strömmen var upplyst på ledstängerna med lyktor. Å strömmen låg ett från däcket upp till vimpeln eklärerat fartyg.

På det strax ovanför belägna Tyska torget var borgerskapets artilleriläger med tält och kanoner, alltsammans upplyst av marschaller o. s. v. Vid konungens förbifärd här saluterades med 128 kanonskott, vilka besvarades med 64 kanonskott från nyssnämnda fartyg. Rådhuset var även upplyst, och å gaveln åt Drottninggatan var en transparang med en vase. Hela staden lyste med ett ord som ett eldhav.

Konungen hade »som vanligt» sin bostad i rådman Palms hus vid Gamla torget, och vid konungens ankomst hit hördes här pukor och trumpeter från stadens kavallerikår, »som efter vanligheten» hade vakten i konungens logis. Vid ingången på trappan mottogs konungen av länets hövding, frih. Fredr. Georg Strömfelt samt av biskop J. A. Lindblom, östgötaregementenas chefer med officerare, magistraten samt stadens äldste. Sedan »H. Kungl. M:t intagit sina rum, hade magistraten och borgerskapets äldste jämväl den nåden att av länets hövding bliva föreställde och att genom handels- och politieborgmästaren Iggeström få yttra den underdåniga glädje, varav trogna undersåtar upplivas, då de inom sin krets få emottaga den allra bäste och nådigste konung, samt blevo med nådigaste bemötande uppmuntrade», som det heter i en samtida beskrivning i stadens tidning över detta besök.

Kort före konungens ankomst till samhället hade staden fått underrättelse om lämnat tillstånd att emot skälig arrendeavgift få under tio års

tid och under vissa månader av året idka en fri och obehindrad husbehovsbrännings- och minuteringsfrihet. Till betygande av stadens erkänsla »för en sådan dem nådigst tillägnad förmån» uppvaktade en deputation konungen. Deputationen utgjordes av borgmästaren Iggeström och tullförvaltaren Båth å ståndspersonernas, brukspatr. Eberstein och grosshandl. Vadström å handelssocietetens, talmannen, glasmästaren Wases å handtverkssocietetens samt coopwardiekaptenen Nystrand å skepparsocietetens vägnar. Denna deputation emottogs ävenledes nådigt, och det »förunnades även deputerade den nåden att få kyssa konungens hand».

Emellan kl. 10 och 11 på förmiddagen följande dag avreste konungen »under lika kanonad som vid ankomsten med trogna undersåtars lyckönskan till dess förestående resa och återkomst». Färden ställdes till Karlskrona.

Efter freden i Värälä år 1790.

Det krig med Ryssland, som slutade med nämnda fred, hade kostat Sverige betydligt. Icke mindre än 50,000 man hade stupat och 15 linieskepp och fregatter hade gått förlorade. Krigskostnaderna beräknades till 24 millioner riksdaler silverspecie. Men fredsslutet i Värälä var det första, som på 130 år blivit ingånget med Ryssland utan förlust av länder för Sverige. Genom denna fred ställdes nämligen allt på samma fot som före kriget. Detta gav anledning till glädjebetygelser litet varstädes i landet och så även i Linköping.

Linköpingsbiskopen Jakob Axel Lindblom reste genast efter konungens hemkomst från kriget upp till Stockholm för att å konsistorii och stiftets vägnar i underdånighet lyckönska »till ett så ärofullt slut på kriget» samt för att framföra »underdånig tacksägelse för en lycklig fred».

Vid sin återkomst till Linköping anordnade han dessutom festligheter vid det »allmänna lärosätet». Efter en samtida förf. berättas här om denna högtid.

Till festligheten bestämdes »den för ett svenskt hjärta dyrbara dagen», den 1 november ovannämnda år, kronprinsens födelsedag, samt den därpå följande dagen. Genom ett av gymnasii rektor, lektoren J. Busser författat program hade stater och kårer dagen förut blivit inbjudna att deltaga i festligheten. Tidigt på morgonen den 1 november gavs tecken med stora klockan till den förestående högtidligheten, varefter i tornet, under musik av pukor och trumpeter, psalmen »Hela världen fröjdes Herran» avsjöngs. Senare samlades ridderskapet och adeln, civilstaten samt magistratens och borgerskapets deputerade i residenset samt ecklesiastikstaten hos biskopen, varifrån de under klockringning gingo i procession till gymnasium, där de vid musik av gymnasiikapellet intogo sina förut bestämda platser. Domprosten, doktor Sam. Ålf höll därefter ett

tal på latinsk vers »icke allenast med det allmänna bifall, vartill hans i denna snart förlorade konst så länge kända styrka gjort honom berättigad och varvid han så länge varit van, utan ock med sina åhörares undran, att en ålder av 64 år icke än kunnat minska den styrka i imagination, den eld i känslan, den livlighet i målningar och den behörighet i uttrycken, som i hans ungdom beredde honom det namn i latinska skaldekonsten, som få haft, än färre övergått och nu för tiden ingen torde kunna eller vilja påstå». Efter detta avträdde de församlade i samma ordning som förut under musik och stora domkyrkoklockans ringning.

Biskopen hade sedermera middag för konsistorii ledamöter samt flere av övriga stater, magistraten och borgerskapet. Här synes gått glatt och angenämt till väga. »De kungliga skålarne» — heter det — »druckos under stark musik och allmän glädje, varefter sällskapet hela eftermiddagen och inpå natten under inbördes glädje lyckönskade varandra.»

Dagen därpå voro »båda könen» inbjudna genom svenskt program. I likhet med föregående dag gingo staterna i procession till gymnasium, där en »lika så ovanlig som lysande samling av fruntimmer redan intagit sina rum». Talare för dagen var bibliotekarien J. P. Tidén, varefter gymnasiikapellet under anförande av direktören, magister J. A. Mecklin, sysselsatte åhörarne med vokal- och instrumentalmusik. Gymnasisten Jaensson uppträdde även och betygade den studerande ungdomens deltagande i den »allmänna sällheten» med ett tal på svensk vers.

Denna dag gav biskopen middag för inkomna herrskaper, ståndspersoner, en del av ecklesiastikstaten och gymnasiiungdomen. Middag gavs även av gymnasiets rektor för en del gymnasister och en stor del av dem, som dagen förut gästat biskopen.

På båda ställena druckos under musik de kungl. skålarna, och »sällskaperna fortforo inpå aftonen i de glada tänkesätt, som utmärka glädje över en efterlängtad och vunnen fred och glad föresats att bereda och gagna fredens frukter till konungens nöje, inbördes förkovran och rikets självbestånd». Högtidligheten avslutade med insamling för de brandskadade i Karlskrona.

Från skråtiden.

Handtverket utövades i äldre tid i städerna av borgerskapet och å landsbygden av gärningsmännen, även kallade ämbetsmän. Efter hand uppstodo yrkesföreningar emellan män, som ägnade sig åt samma yrke, s. k. skråföreningar. Redan år 1356 tillkom i Sverige en stadga för ett dylikt skrå, nämligen konung Magnus' stadga för skräddarne. Under följande århundraden tillkommo stadgar även för skrån i andra yrken, till dess slutligen år 1669 den första allmänna skråordningen tillkom, vilken senare följdes av nyare.

Denna skråinrättning hade till förutsättning befintliga mästare, gesäller och lärpojkar. Endast de förstnämnda voro medlemmar av skrået, under det andra voro beroende av skrået i avseende å angelägenheter rörande yrket, i tvister eller förseelser emot vanlig sed m. m. Gesäller och lärlingar tillhörde mästarens hushåll, och de åto vid samma bord. En mästare måste ha varit gesäll en viss tid. Ville han bli »sin egen», sökte han hos magistraten burskap. Efter magistratens utslag härom anhöll han hos skråämbetet att antagas till mästare, varefter han ålades att å en »bisittares» verkstad tillverka sitt mästerprov. Sedan detta godkänts av två »skådemästare», förklarades han av ämbetet som en rättskaffens mästare och ämbetsbroder. Han hade därefter att till lådan och till de fattiga erlägga sina avgifter. En gesäll skulle varit lärling hos en mästare samt förfärdigat ett godkänt gesällprov. För att få bilda eget skrå inom ett samhälle måste det finnas minst tre mästare. I annat fall fingo de tillhöra det skrå, som i samma yrke fanns i någon närbelägen stad. Tillstånd att få bilda ett skrå gavs av statsmyndigheterna efter anhållan, framförd av magistraten i den stad, där skrået skulle tillkomma.

Vid sammanträdena närvar alltid en magistratsledamot och en notarie. Den äldste i ett skrå bar titeln ålderman, vilken begagnades allmänt, även utom föreningen, och ansågs som en hederstitel. Därtill voro två eller flera bisittare. Varje skrå hade sina handlingar, sin kassa med sparbössa och sitt sigill, som tillsammans med annat förvarades i den skrået tillhörande ämbetslådan. Till denna funnos två eller flera nycklar, förvarade av ålderman och bisittare. Sammanträdena höllos inför »öppen låda». Till varje sammankomst anskaffades »förtäring», och de flesta skrån hade sin skråpokal eller »välkomma». Den noggrannaste uppsikt hölls över, att ingen obehörig gjorde intrång i yrkesutövningen. Upptäcktes dylikt, dömdes han till böter av ämbetet, vilket beslut underställdes magistratens beprövande, under anhållan om handräckning till böternas uttagande. Mästare, som därtill gav anledning, kunde uteslutas ur skrået. Fanns det för behovet tillräckligt antal mästare eller förekom annat skäl, kunde hända, att ämbetet avslog ansökan om burskap. Varje antagen mästare skulle hava två »kautionister» eller borgesmän. En del skråhandlingar, skrålådor, skråsigill och utnämningsbrev m. m. belysande skråförhållandena i Östergötland tillhöra Östergötlands museum, en annan del Nordiska museet.

Likartade med mästarnes skrå var gesällernas »brödraskap», vilka, även de, hade sina åldermän, bisittare och skaffare. Den s. k. majgreven utsågs även bland dem till firande av vårens ankomst. Emellan mästarnes och gesällernas föreningar fanns en viss samverkan, på samma gång som gesällerna givetvis arbetade för sina intressen. Umgängeslivet gesällerna emellan och nöjesförhållandena förmedlades genom dessa föreningar. För deras dryckeslag funnos allvarliga bestämmelser, vilka ingen tillåts ostraffat

överträda. Gesällvandringarna från stad till stad, ofta även utsträckta till främmande länder, voro mycket vanliga. Under Gustav Vasas tid påbjöds t. o. m. två års vandringstid för att få kännedom om olikartade arbetssätt. I 1669 och 1720 års skråförordningar omtalas dessa endast som sed. Dylika vandringar fortgingo emellertid långt efter det skråtiden upphört, och fingo de vandrande därunder icke mer eller mindre tillfälligt arbete, erhöllo de enligt gammal sed kontant reshjälp.

Då under »den gamla goda tiden» en vandrande gesäll ankom till en plats, hade han att anmäla sig hos yrkets ålderman, som då var skyldig att söka förskaffa honom arbete genom »omskådning», eller genom att hos varje mästare anmäla den ankomne. Där det fanns gesällhärbärge, dit den vandrande då begav sig, tillkallades åltgesällen, som hade att söka arbete åt honom.

Snickaregesällen i Linköping Fredrik Vållgren gjorde på sin tid några anteckningar om skråväsendet, vilka av honom överlämnades att förvaras i stadens snickares skrålåda. Ceremonien var, som härnedan synes, mycket omständlig.

Omskådningen började med att *omskådningsgesällen* tilltalade den främmande gesällen sålunda:

Med gunstig tillåtelse, vad är det, som främmande snickare- eller schatullmakaregesäll begär eller åstundar? Han behage sätta sig vid detta bord. Vad mig och andra gesäller vederfaret blivit, skall er ock vederfaret varda. Han varder mycket välkommen på ämbetets vägnar.

Den främmande: Med gunstig tillåtelse har jag den äran att avlägga tacksägelse och även anmäla från mästare och gesäller mycken hälsning på ämbetets vägnar.

Omskådningsgesällen: Med gunstig tillåtelse, vad är eder åstundan, eftersom jag och min mästare äro efterskickade? Är eder begäran att se staden eller att dricka ett glas vin med ärlige mästare och gesäller, eller är eder begäran att bekomma 14 dagars arbete hos en ärlig mästare, så kan han giva mig sådant tillkänna.

Den främmande: Med gunstig tillåtelse får jag svara, vad vidkommer att se staden, så har det redan skett. Att med hederlige mästare och gesäller dricka ett glas vin kan också ske, men vad som ännu icke skett, men för denna gången är min begäran, är att bekomma 14 dagars arbete. Om sådant vederfares, vore mig kärt.

Omskådningsgesällen: M. g. t., vad mig och andra gesäller vederfaret blivit, skall ock eder vederfaret varda.

Nu hör man efter arbete åt den främmande, och resultatet meddelas sålunda:

Omskådningsmästaren: M. g. t., får jag äran berätta, att jag på eder begäran och efter min förmåga varit ute ifrån den äldste mästaren till den yngste, vilka alla sig betacka läto. Är nu börsen väl sömmad

och skodonen i gott stånd, går det lätt att resa. Emellertid låter N. N. tillsäga honom 14 dagars arbete, och så framt han är med en ärlig mästare nöjd, så får jag lyckönska honom därtill.

Vid *inbringningen* eller den främmande gesällens överlämnande till den nye mästaren, yttrades: M. g. t., jag har äran på mästarens tillsägelse att överlämna denna gesäll. Jag förmodar ej annat, än att mästaren är med honom nöjd.

Vid *kvartalssammankomsterna* höll omskådningsgesällen följande tal:

Med gunstig tillåtelse! Skulle någon främmande snickaregesäll vara närvarande, så behagade han även sätta sig vid bordet. De övriga av gesällskapet intage själva sina platser.

För det första får jag berätta, att uti denna handelsstad Linköping är det ett bruk, att alla snickaregesäller varje halvår komma tillsammans för att hålla sin ordentliga sammankomst, på det, i fall någon oordentlighet förefallit, sådant må anmälas och icke förtigas.

För det andra är det brukligt, att om främmande snickaregesäller äro närvarande, man betygar sin fägnad över deras ankomst med hälsning på hela gesällskapets vägnar och låter dem även sitta vid bordet samt frågar, var de sist arbetat och vad mästare och gesäller dem befallt.

För det tredje, så har ock gesällskapet artiklar, som äro avgivna av kungl. kommersekollegium samt av mästare och gesäller godkända, vilka skola vid varje sammankomst uppläsas, på det att var och en vet sig att därefter rätta och för överträdelse akta.

För det fjärde, så ha vi ock en ordentlig anteckningstavla, varuti alla mästares namn äro antecknade, och bör var och en gesäll, då den företes, giva akt på sin mästares namn och svara, då det nämnes.

För det femte ha vi ock en bok, varuti alla vanfrejdade gesällers namn äro antecknade, och vid upläsandet härav må envar noga giva akt på, i fall någon sådan på en främmande ort anträffats, då han skall strax angivas och förmås resa hit, på det han måtte godtgöra, vad han nedrigt brutit, och således bliva förlikt.

Vid den s. k. *omfrågan* börjar *omskådningsgesällen*:

Med gunstig tillåtelse, mycket välkommen på hantverkets vägnar!

Den främmande: M. g. t., jag har den äran att avlägga tacksägelse och även anmäla ifrån mästare och gesäller mycken hälsning på handtverkets vägnar.

Omskådningsgesällen: M. g. t., varifrån var sista avresan eller den stad, där man sist arbetat uti.

Den främmande svarar.

Omskådningsgesällen: M. g. t., vad var mästares och gesällers befallning?

Den främmande: M. g. t., får jag äran att svara, att mästares och gesällers befallning var att genom mig överlämna sin hälsning till hederlige mästare och gesäller.

Omskådningsgesällen: M. g. t., är någonting bekant, som angår hederlige mästare och gesäller?

Den främmande: M. g. t., får jag äran svara, efter frågan är ställd till mig, att jag för denna gång mot mästare och gesäller intet annat vet, än vad hederligt och anständigt är. Skulle mot förmodan någon annat veta, han stige fram vid bordet och anmäle sådant, medan mästare och gesäller äro församlade och lådan öppen står, så vill jag svara därpå, vad en redlig gesäll ägnar och anstår, och sedan vara tyst, tills frågan bliver ställd till mig ånyo.

Omskådningsgesällen: M. g. t., får jag fråga, uti vilken stad han undfått sitt gesällnamn?

Den främmande: M. g. t., får jag äran berätta, att jag undfått mitt gesällnamn uti den vittberömda handels- och vandelsstaden Linköping, och voro därvid närvarande hederlige mästare och gesäller, och tror de äro så ännu, och skulle mot förmodan annorlunda befinnas, är det mig okärt, att jag av dem undfått mitt gesällnamn.

Härefter hade gillet en gladare tillställning. Sedan den främmande erbjudit sig att avstå en veckolön till förtäring bland mästare och gesäller, svarar omskådningsgesällen, att i denna handelsstad Linköping är brukligt, att gesällskapet presenterar de främmande en välkomstskål. Emottages den och uti en dryck utdrickes, betalas därför intet. Emottages den och ej utdrickes, betalas därför så mycket, som mästare och gesäller för gott finna. Han fortsatte:

»Med gunstig tillåtelse får jag äran presentera denna välkomst, såsom han mig och andra hederlige gesäller är presenterad vorden. Deras skål, som infört bruket och nyttjandet av honom, deras skål, som ännu icke förgätit bruket av densamma, skål för vår hederlige herr ålderman, herrar bisittare och lådmästare, skål, herrar lådgesäller —, skål för vår hederlige värd och värdinna, skål för alla hederlige gesäller, som här arbeta, skål för alla dem, som resa till vatten och land, eder och min skål — drycken är mig kär, men personen, som dricker, är mig ännu kärare.»

Därefter sade *omskådningsgesällen:*

»Med gunstig tillåtelse, den som har något att anföra, han stige fram och säge sin talan, medan mästare och gesäller församlade äro och lådan öppen står, på det att honom, som haver rätt, må rätt vederfaras; den åter, som finnes vara brottslig, måste efter artiklarnas innehåll varda straffad.»

»Detta stycke varder trenne gånger uppklappat!»

Handtverket i städerna gynnades på landsbygdens bekostnad. Gustav Vasa, som i avseende å näringarna gärna ville tillgodose såväl stad som land, lät ändock i avseende å handtverket städerna få en viss övervikt. Sedermera och under början av 1600-talet inskränktes handtverksdriften å landet. Skråna gynnades alltmer.

För att kunna bliva gärningsman, ämbetsman eller »mäster» i något yrke å landsbygden hade den sökande att först vända sig till sockenstämman, därefter förekom frågan vid häradsrätten. Slutligen utfärdade landshövdingeämbetet »gärningsbrev». Med rättens tillstånd kunde mäster få antaga en lärdräng, men denne skulle som lärpojke utövat yrket i stad. Hantverkarne å landet hade att årligen erlägga skatt, s. k. gärningsören, av vilken en del tillföll städer, där skrån funnos. Emellanåt antogos även handtverkare för hela häradet. De gärningsmän, som socknen kunde antaga, voro skräddare, skomakare, murare, smeder och glasmästare. Undantag kunde likväl ske. Senare tillkommo färgare, garvare och målare. Hemfärgning och hemgarvning förekom understundom. Vid många gårdar verkställdes skomakeri- och skrädderiarbeten till husbehov.

Sockenskräddaren och skomakaren omtalas som muntra och glada till lynnet, och de emottogos gärna vid de olika gårdarna. De arbetade nämligen icke i sina egna hem utan flyttade under arbetstiden från gård till gård. De hade vid sin ankomst mycket att berätta, ty ingen kunde känna sockenboarne och de olika hemmen så väl som de. Särskilt skräddaren användes enligt utsago ofta såsom mer talför som böneman vid tilltänkta äktenskaps ingående. Skräddare och skomakare voro emellanåt avundsjuka på varandra och bytte öknamn. Skräddarne fingo heta »pressjärnspaltar» eller »svalor», och skomakarne skälldes för »becksmörjlar» eller »sylkorvar».

Gärningsmännen inom skräddar- och skomakaryrket ansågos i regel såsom förståndiga, skickliga och mer umgängesvana än många andra sockenboar. Kunde de därtill handtera fiolen eller klarinetten och ställde till med dans, voro de allas gunstlingar. Oftast voro de också mycket förnöjda med sin ställning.

Detta var i regel. Undantag förekommo dock. Brännvinsflaskan var en och annan alltför kär. Detta betydde dock i äldre tid icke så mycket. Men i så fall att någon icke visste att »skilja emellan mitt och ditt», tog detta mycket illa. Inkallelse inför sockenstämman, förhör och varning blev då följden. Upprepades förseelsen, kunde följden bliva rannsakan och dom inför häradsrätten. Det blev då illa ställt på äldre dagar, ty med domen följde sockenstämmans beslut om böter, avsättning från ämbetet samt mistning av torpet, där sådant ingick i villkoren.

Lärpojksåren voro icke så lätta som nu för tiden. En gammal trovärdig man berättar, hurusom han kom i lära — skräddarlära — på 1830-talet. Första året bekoms endast mat för arbetet, men maten skulle minsann icke gillats av en nutida lärling. Efter ett år blev lönen 6 sk. i veckan. Några bestämda mattider förekommo icke, utan man fick taga en tugga då och då under arbetet. Bytte plats efter två års tillvaro i samma tjänst och kom till Skänninge. Tillsammans med två äldre lärpojkar var nattlägret under skräddarbordet på en madrass fylld med

veteagnar. Som yngst, var det att krypa intill väggen, där väggmadamerna frodades. När det icke syddes, var det alltid annat att göra, vilket mästaren synbarligen ansåg som vila, enär det, då man t. ex. skulle gräva potatislanden, alltjämt hette: Här låter man bli att vila sig.

Stryk var icke ovanligt. En av kamraterna hade fått till beting att inom viss tid sy en rock färdig åt en person, som skulle resa till Vadstena vid fyratiden följande morgon. Kamraten arbetade hela natten, men rocken blev icke färdig förrän kl. 5, så att resan fick ske utan den nya rocken. Då tog mästarn fram alnen, som han slog sönder på lärlingen, vilken därjämte beskylldes för att ha sytt fel. Då denna beskyllning var orättvis, var det icke lätt att hålla sig tyst. »Jaså, du lägger dig i det, du icke har med att göra», röt mästaren och tog därvid ett vedträ, med vilket den försvarande även blev mörbultad. Men då gick berättaren sin väg från platsen och begav sig med en kassa av 18 skillingar till Linköping, då han blygdes att vända åter till fädernehemmet. I Linköping gavs löfte om plats, om faderns medgivande till platsens antagande erhölls. Men denne förklarade, att den som icke kunnat stanna hos mästaren i Skänninge, som var vän till fadern, kunde icke heller vara hos någon annan. Och så blev det att ånyo komma till hemskräddaren, men även där kom alnen i bruk på ryggen. Det oaktat blev vistelsen hos hemskräddaren tvåårig.

Denne lärling blev senare ägare och innehavare av en stor skrädderiaffär med många tiotal arbetare.

År 1846 upphörde skråna att finnas till. De ersattes då av handtverksföreningar med bibehållande av mästerprov för mästare i stad. År 1864 blev det fullständig näringsfrihet, från vilken tid handtverksorganisationerna äro fria föreningar.

Ett rövareband.

Generallöjtnanten, greve Johan Adam Cronstedt var från år 1810 till 1817 tillförordnad landshövding i Östergötland. År 1814 hade han i en av de anbefallda hemliga landshövdingerapporterna omtalat ett rykte, att rövare skulle uppehålla sig i skogarna i södra Östergötland samt att han ämnade anställa skallgång för att upptäcka dem. Detta gav anledning till följande, som man väl kan säga, märkliga skrivelser. Tvenne av dem äro undertecknade av dåvarande kronprinsen, sedermera konung Karl XIV Johan, och den tredje av landshövdingen och landssekreteraren i länet.

»Välborne greve och landshövdinge J. A. Cronstedt!

Till min kunskap har kommit att i Edert län ett rövareband samlat sig, och att det redan stiger till ett antal av 18 personer. Jag har befallt min adjutant, majoren, frih. Otto Mörner att begiva sig till Eder för att inhämta alla nödiga upplysningar i detta mål. Femtio livgrenadjärer,

utsökte bland de raskaste och starkaste, avgå härifrån i marschforcé till Östergötland. I skolen nyttja dem att vidmakthålla ordningen och skydda de fredliga inbyggarne, vilkas lugn aldrig blivit stört, om polisens vaksamhet förekommit en sådan rövareflocks uppkomst. I fall femtio man icke skulle synas Eder tillräckliga, haven I att vända Eder till regeringen, som genom konstitutionen, varje medborgares skyddsmur, erhållit rättighet att taga nödiga mått för deras säkerhet, och I skolen, om så påfordras, äska hela länets beväring. I haven att åt friherre Mörner lämna alla de upplysningar, som han äskar å mina vägnar. Det är uti konungens namn och på hans höga befallning, som jag tillskriver Eder.

Undert. Carl Johan.

Fredrikstad d. 12 augusti 1814.»

Det andra brevet, ställt till dåvarande statsministern lyder:

»Välborne herr greve och statsminister Gyllenborg!

Jag sänder Eder avskrift av den skrivelse, jag i dag avlåtit till landshövdingen i Linköpings län, greve Cronstedt. Konungens avsikt är att med görligaste första en oordning hämmas, vars förlängande skulle giva ett farligt efterdöme; att de strängaste undersökningar göras för att upptäcka, vilka som egentligen äro skyldiga därtill; och att efter konstitutionens föreskrift och hela lagens stränghet emot dem förfares utan avseende på personen eller dess värdighet.

Jag har underrättat konungen om detta rövarebands uppkomst, och Hans Maj:t har befallt mig att tillskriva Eder därom. Dess statsminister för utrikes ärendena skriver även till Eder. Befallandes etc.

Eder välbevågne
Carl Johan.

I mitt högkvarter Fredrikstad den 12 aug. 1814.»

Att döma av dessa skrivelser skulle det kunna synas, som om det stått hemskt till vid denna tid inom det i övrigt fredliga Östergötland. Det var dock ej så farligt som det lät. All fara avstyrdes, ehuru måhända något snöpligt, genom följande från landshövdingen till justitiestatsministern insända skrivelse.

»Ödmjukaste memorial!

I anledning av min skrivelse till Eders Excellens under den 20 d:s angående det utspridda ryktet om ett tjyf- och rövarebands vistande i Kinds härad samt i Åtvids socken av Bankekinds härad, får jag ödmjukast lämna den upplysning, att efter de noggrannaste undersökningar i sistnämnda socken anledningar icke förekommit, som kunnat lägga grund till ett slikt rykte, då endast för några veckor sedan en eller annan kaka nyss bakat bröd samt en hästhud blivit bortstulne hos torpare vid gränsen av Kalmar län, vilka icke ens begärt lysning därefter, helst troligast

skall vara, att någon behövande granne, som haft kännedom om tiden, då matvaror kunnat finnas i trakten, borttagit desamma.

Ingen enda människa har för kronobetjäningen vid undersökningarna uppgivit sig hava sett några obekanta personer, utan ryktet lärer egentligen blivit kringspridt av barn och käringar, som nu blott säga sig hava hört, att tjyvarne och rövrarne uppehålla sig i Gärdserums socken av Kalmar län. Ryktet om dessa tjyv- och rövareband har numera upphört ej mindre i Kinds härad än Åtvids socken, varifrån jag likväl anbefallt vederbörande inberätta, om något sådant rykte vidare skulle uppkomma, och emellertid hava nogaste tillsyn, att icke några obekanta personer där bliva inhysta.

Linköpings landskansli d. 24 aug. 1814.

J. A. Cronstedt.

F. C. Pereswetoff-Morath.»

Allt detta var således mycket buller för ingenting. Skriftväxlingen är emellertid ett godt bevis för huru ryktet växer.

Karl XIV Johans regeringsjubileum i Norrköping och dess följder.

Firandet av konung Karl XIV Johans tjugofemårs regeringsjubileum år 1843 i Norrköping gav anledning till en och annan förveckling, som tillhör den tidens förhållanden inom denna stad, vilka kunna hava sitt intresse.

Stora anstalter vidtogos för denna fest. En summa av icke mindre än 8,000 riksdaler bko anslogs härtill, ehuru det sedermera visade sig, att denna summa icke behövde helt och hållet användas för ändamålet. Å stadshuset gåvos nämnda dag middag och bal. En storartad eklärerad obelisk upprestes å Saltängstorget. Dessutom var det musik och kanonad i oändlighet. Tapetserare i och för dekorationerna förskrevos från Stockholm.

Festdagen hade blivit bestämd till den 5 februari. Såväl länets höfding, frih. Karl Otto Palmstierna som stiftets biskop, dr Joh. Jakob Hedrén, hade inbjudits att övervara festligheterna. Landshövdingen infann sig även, oaktat ivriga uppmaningar från flera håll att icke övergiva residensstaden och de likartade festligheter, som här skulle äga rum. Detta ansågs nämligen i Linköping skulle ganska menligt inverka på opinionen och »i densamma beröva honom det sista stöd, som ännu återstod honom».

Festen i Linköping firades d. 6 febr., och det hade åtminstone väntats, att Palmstierna skulle återkommit från Norrköping till denna dag P. var vid denna tid föga populär inom Linköpings samhälle, vilket förhållande icke heller nu minskades, utan tvärtom.

Biskop Hedrén åter betackade sig för inbjudningen samt stannade i Linköping, där han ställde sig i spetsen för festligheterna. Man var honom härför även tacksam, vilket tog sig uttryck i uppvaktningar av såväl en deputation av stadens borgerskap som ock av en del av ortens godsägare.

Den till festligheterna i Norrköping anslagna summan skulle utgå av allmänna medel. Detta ansåg emellertid den stora allmänheten icke vara i sin ordning, så mycket mer som en stor del av det skattdragande borgerskapet uteslutits från festen och en del av ortens godsägare i stället inbjudits. Detta gav anledning till oro i sinnena. Förtrytelsen över, att festen i stället för att vara en medborgerlig högtid blivit en aristokratfest var ganska allmän. På aftonen av högtidsdagen blev även med anledning därav ett litet upplopp. De samtidiga uppgifterna härom äro icke fullt överensstämmande, vadan härom icke kunna lämnas några närmare upplysningar. Vad som dock med säkerhet kan nämnas är, att mer eller mindre rått övervåld begicks av fabriksarbetare och andra. Fönster inslogos här och var, likväl, som det synes, utan vidare skäl för eller beräkning av varest detta skedde. Lugnet återställdes även snart nog, och uppträdena tyckas icke haft några vidare följder.

En annan händelse, som stod i samband med detta jubileum, var följande. Vid denna tid levde inom Norrköpings samhälle en man vid namn G. Zander. Han hade redan år 1820 vunnit burskap därstädes samt tillhörde för övrigt magistraten som rådman, var kamrerare i Östgötabankens avdelningskontor i Norrköping, portugisisk vice konsul samt hade vid 1834 års riksdag representerat staden och deltagit i statsrevisionen år 1839. Han var sålunda en av stadens mera bemärkta och använda män.

Samma dag, som borgerskapets äldstes skrivelse om de beslutade festligheterna skulle föredragas vid magistratens sammanträde, inlämnade rådman Zander ett skriftligt anförande, i vilket han framhöll, »hurusom denna för varje redligt svenskt hjärta så märkvärdiga tilldragelse skulle på ett långt *värdigare, allmänt nyttigare och varaktigare* sätt kunna firas, än som borgerskapets äldste beslutit». Han föreslog att, »i stället för en flärdfull och kostsam obelisk samt lika lydande middagsspisning och bal, vilka högtidligheter med dagen försvinna och bortdunsta till ett tomt kaos», donera det ungefärliga kostnadsbeloppet i rund summa till den nyordnade fattiginrättningen för att med räntan härav lindra det allmänna fattiganslaget eller också till en grundläggande fond för en länge önskad småbarnsskola inom samhället eller ock till en pensionsinrättning för det behövande borgerskapet, »andra värdiga föremål att förtiga». Detta var huvudsakliga innehållet av Zanders skrivelse. Som nämnt, var rådman Zander kamrer i Östgötabankens avdelningskontor i Norrköping. Ett par veckor efter nyssnämnda skrivelses överlämnande till magistraten inlämnade

han en skrivelse till bankavdelningsstyrelsen, i vilken han på grund av ökade göromål och bankrörelsens flerdubblande under de senare åren anhöll om någon påökning i sin lön.

Båda dessa skrivelser, som förf. av dessa anteckningar genomläst, voro uppsatta med mycken hovsamhet i uttryckssättet. De kunde alltså icke genom skrivsättet väcka den allra minsta anstöt hos vederbörande. Det synes även, som om dessa skrivelser icke skulle haft det minsta med varandra att göra eller att Zanders åsikter i avseende å festprogrammet för konungens jubileum skulle kunnat inverka på hans verksamhet eller löneförhållanden i Östgötabanken. Så blev emellertid förhållandet. Svaret å den begärda, som det syntes, billiga, lönetillökningen var av huvudsakligen följande innehåll, nämligen »att styrelsen icke kunde understödja den begärda påökningen i lön, emedan kamereraren på ett opassande sätt hos magistraten vågat nedlägga sin åsikt i stadens annaler, angående sättet att fira den nu passerade jubelhögtidligheten, och som den varit stridande emot borgerskapets äldstes och den allmänna rösten samt därigenom syftat att skymfa den ädle mannen och medborgaren, som gjort detta samhälle så mycket gott». Därjämte förklarade styrelsen »sin stora missbelåtenhet med kamereraren» och ansåg, att »om icke kamereraren personligen uppviglat folket till det uppror och oväsende, som i dessa dagar stört samhällets lugn — har dock kamererarens reservation i magistraten givit första anledningen därtill». Kamereraren förståndigas dessutom att, »så kärt det honom är att bibehålla sin tjänst i banken», han »måste hädanefter avhålla sig från dylika opinionsyttringar».

Detta meddelades Z. inför styrelsen. Att han därmed ansåg sig fått undergå en »kränkande skymf» må icke förtyckas honom. Han emottog, som han själv skriver, denna »skymf med harm och tystnad, och man skred till dagens göromål».

En av styrelsesuppleanterna, brukspatron W. Pamp, hade under tiden för meddelandet inkommit i styrelserummet men blev anmodad att utgå till kamrerarekontoret, varöver han blev så förtörnad, att han utgick med uttryck att »aldrig mer ingå i det rummet».

Det torde icke vara tu tal om, att icke bankstyrelsen här »skridit över märket». Inom tidningsvärlden väckte beteendet ganska stor uppmärksamhet, och man ansåg styrelsen handlat minst sagt ovärdigt Som ett uttryck för en allmänt spridd åsikt lämnas följande anförande ur den i Karlskrona utgivna tidningen Najaden, vars ägare och redaktör var postdirektören och skriftställaren Georg Fredrik Ameen. Detta utdrag ur tidningen fullständigar även berättelsen om bankstyrelsens ytterligare tillvägagångssätt emot rådman Zander.

»Herrar bankaristokrater», heter det i nämnda tidning, »hava fullföljt sin hämnd mot kamereraren i bankavdelningen, hr rådman Zander, för det han såsom rådman och ledamot av magistraten *vågat* hysa en

annan tanke om sättet att fira konungens jubileum än hrr storfabrikörer. Vid bankbolagets sammanträde i Linköping förklarade nämligen dessa herrar, att om de bleve återvalda till direktörer för bankavdelningen i Norrköping, ämnade de skilja hr Zander från kamererarebefattningen. De blevo återvalda, och hr Zander — entledigad; *märk*: icke för någon försummelse i sin kamereraretjänst utan för sina yttranden som *rådman*, något som på intet vis angick bankavdelningsdirektionen. Tilltaget är så förvånande, att man knappt vill sätta tro därtill. Och då man känner, hur en »lille Tue kan vælte et stort Læs», så torde detta gränslösa övermod än vidare reta sinnena mot de ingalunda väl anskrivna privatbankerna och bliva en ny spik i deras likkista.»

Även på andra håll väckte filialavdelningens företag mycket uppseende. I Göteborg författades en visa, vilken i slutet innehöll följande tröstegrunder för Z.

För ditt pladder nu blott sysslan
Dansar från dig utan prut,
Men besinna, att i Ryssland
Hade även vankats knut.
Här man för så rysligt brott
Straffas med ett myggstyng blott.

Därför gläd dig, käre Zander!
Men tag mot ett råd till slut:
Sök ej som en Alexander
Mana tidens åsnor ut.
Varken Zander eller Pamp
Passa för en sådan kamp.

Avdelningsstyrelsen fann sig föranlåten att till Aftonbladet insända en försvarskrift för dess beteende mot Z. De framhöllo här särskilt, huru de ansågo, att bolaget gillade deras förfarande, då de återinvaldes i styrelsen. Så var likväl icke förhållandet. Till detta återval funnos många andra talande skäl, vilket även framhölls såväl av Aftonbladet som andra tidningar, såsom Freja m. fl.

Eftervärlden kan icke heller giva avdelningsstyrelsen någon gloria för dess småsinnade och synnerligen tarvliga beteende. Däremot kan en senare tid icke giva rådman Zander annat än rätt i avseende å de av honom inom magistraten frimodigt uttalade rättrådiga och för honom hedrande åsikterna.

Från Indelningsverkets dagar.

Indelningsverkets första tid.

Redan år 1543 hade Gustav Vasa uttalat sin tanke, att han var »till sinnes att låta mesta parten av de tyska knektarne draga sin kos och i stället förstärka oss med vår egen nation». Vid riksdagen i Västerås

i februari år 1544 avhandlades denna fråga. Men det var vid riksdagen i Linköping senare samma år, som frågan på allvar kom före, och de närmare bestämmelserna gjordes rörande uppsättande av svenska trupper. Till denna tid hade Sverige icke haft någon stående armé. Här bestämdes nu om officerares tillsättande, om mötesplatser, om regelbundet återkommande övningar o. s. v. Fänikor upprättades såväl i Östergötland som i Småland och Dalarne under utsedda hövitsmän. Folket skulle antingen värvas eller utskrivas. Avsikten var, att de, vilka icke voro inkvarterade i läger i städerna eller hos prästerskapet eller voro i tjänst, under mellantiderna skulle vårda sig om sitt jordbruk mot avräkning av skatten. Efter hand blev en stor del, kanske större delen, boende hos kronobonden eller räntegivaren.

Det var på den grund, som vid riksdagen i Linköping år 1544 det för vårt land egenartade härväsendet kom till, och som sedan av k. Karl XI utvecklades på så vis, att soldaten fick sin egen bostad och sin egen jord, sitt soldattorp att bebo och bruka, så länge han tjänade.

Linköping kan alltså bland sina minnen räkna, att det var inom dess murar, som första grunden lades till Indelningsverket eller den Indelta armén, som sedermera under mer än 350 år blev den lagligen bestående ordningens starka skydd i vårt land, den laglydige medborgarens säkerhet och som i ofredsdagar ofta kunde visa världen »hur det svenska stålet biter».

Den förändring, som tillkom genom att soldaterna fingo sina egna torp, var ju icke särdeles stor, men synes till en början icke haft någon lycklig inverkan på soldaternas liv och leverne. De hade tillförene varit mer beroende av sina kronobönder. Visserligen har det talats om ständiga tvister emellan soldater och bönder, men de höllo, såsom det blivit sagt, varandra i ömsesidig fruktan och tukt. »När åter», säger Rääf i sin *Ydrebeskrivning*, »k. Karl XI flyttade knektarne på egna torp, och de kände sig fullkomligt fria från det förra tvånget av gårdsbrukarens stundliga närvaro, då utbröt med ens och genast vid början av detta nya förhållande ett övermod och en vanart, varom ortens dombok för år 1686 vittnar i rannsakningen om ett inbrott i Asby kyrka med dessa ord: Gavs ock i rätten tillkänna, huru ofta så å denna orten som annorstädes nere på slättbygden hoptals drevhundar spanade bliva. Och var de färdas fram, så kommer alltid något bort i bygden, och kan ej annat vara än att sådana lättingar på sådant sätt sig uppehålla, samt en gemensam klagan förefinnes, att soldaterna intet idas arbeta utan slå sig alldeles till lättja och ha intet att tillgå utan måste de stjäla. Föga hörés om något hor i landsorten än av soldater allena, som hoptals bliva tingförda och med gatulopp, det de nu för en vana hålla, bliva avstraffade».

Karl XII var det, tillägger Rääf, som »blev utsedd att genom sina långvariga krig och själv den förste i löftestro, renlevnad och mod, hos svenska soldaten utplåna självsvåldets anda».

Under »stora ofriden».

Under äldre tiders krig kunde av lätt förklarliga skäl förbindelse emellan de utkommenderade soldaterna och deras hemmavarande anhöriga icke förekomma så ofta. Så läto även många av dem, vilka såsom gemene man gingo ut i kriget under tolfte Karls tid, aldrig mer höra av sig, och man visste icke, huruvida de stupat eller om de blivit tillfångatagna. På så vis var en och annan soldathustru hemma i landet i ovisshet om, huruvida hennes man levde eller om hon var änka. I denna ovisshet var det emellertid många, som ville gifta om sig. För att nå detta sitt mål måste de då först förskaffa sig ett intyg från regementet, där deras man varit anställd, att denne icke mer fanns till i livet. Anhållan om nytt äktenskap kunde så först framställas till pastor, sedan man blivit försedd med ett dylikt intyg. Denne hörde då sig för om saken hos domkapitlet.

Ett dylikt av regementsskrivaren Isak Wettergrén utfärdat intyg, ännu förvarat i Linköpings konsistoriiarkiv och daterat den 19 augusti 1717, har följande lydelse:

»Uppå k. generalmönsterrullan i Sachsen d. 3 apr. 1707 står uppförd för Killingeviroten nr 11 av Ydre kompani Anders Hökare, skriven till soldat[1] anno 1701, men uppå den av sal. hr översten Appelgren i Moskow d. 3 maj 1710 underskrivna och hemskickade rullan på de levande fångar av K. M:ts Östgöta infanteriregemente finnes varken Anders Hökare eller Anders Höger uppförd och lärer således vara omkommen och nu ej mera till, som efter begäran för dess hustru till vittnesbörd meddelas.»

Intyget är utfärdat på begäran av soldathustrun Ingeborg Månsdotter, som ville ingå nytt äktenskap med soldaten Per Höger. Hon hade då enligt egen utsago på tolv års tid fått »varken tidender eller brev» från sin förre man.

Ungefär samtidigt sökte en annan soldathustru, som på fyra års tid icke hört något av sin man, att få ingå nytt äktenskap. Det troddes, att hennes man år 1714 »vid de svenska galejors erövrande antingen blev slagen eller fången bortförd», emedan hon från den tiden »aldrig hört eller fått några tidender ifrån honom med dem, som i samma aktion blevo förda till Petersburg och därifrån sedermera hemkomna äro».

[1] En nyantagen soldat kallades då liksom ännu i indelningsverkets sista tillvaro av allmogen för »nyskrivare».

Militärövningar år 1753.

Då Östgöta infanteriregemente år 1753 på tre år, till följd av en kommendering i Norrköping samt andra omständigheter, icke varit samlat, hade regementschefen nämnda år beslutat »en allmän sammankomst med den hemmavarande delen, så mycket hellre nödig, som den ännu icke haft tillfälle att uti de af K. M:t genom dess nådigste förnyade reglemente påbjudna och med de förra till en del olika exercitier bliva inövade», som det heter i en utgiven order. Nämnda möte skulle, enligt överenskommelse med landshövdingen, kungöras från predikstolarna, »att rotarna efter vanligheten skulle förse sina soldater med 14 dagars kost förutom fram- och återresan, samt nödig skjuts för tälten, mundering, kista och dessmera, som under kompanitrossen hör».

Mötet tog sin början den 19 maj. Dagen förut hade alla tälten, gevärsbaracker och skjuttavlor blivit sända till Malmen. Alla officerare skulle hava sina tält med sig, och de, som ej kunde infinna sig till följd av sjuklighet, skulle ändock sända sina tält »att uppslås för ordningens skull». Bland andra föreskrifter för manskapet märkes, att varje karl skulle hava med sig blånor och tråd till hårpiskors förfärdigande. Första dagens order innehåller huvudsakligen dagens vaktkommendering samt föreskrift om manskapets klädsel följande dag, och skulle cheferne tillse, att karlarne bliva »ajusterade efter reglementet». Sista punkten lyder, liksom sedermera varje lördag: »I morgon flitigt i kyrkan».

Övningarna bestodo i exercis dels med grenadjärstudsare och dels med skjutgevär. Vid ett tillfälle föreskrevs, att 2 och 2 kompanier tillsammans skulle »exercera charsen», då på en förmiddagsövning 16 st. halvpatroner skulle av varje kompani få »uppcharceras». Den 28 maj skulle kompanierna gå igenom »handgreppen, evolutioner samt charsen med träflinta». Förövrigt övades vid ett tillfälle målskjutning och vid ett annat bataljonsexercis. Vid regnigt väder gjorde truppen patroner, och en dag föreskrevs att, om väderleken skulle hindra exercisen, skulle två kompanier infinna sig hos prästen, magister Litzén, »att låta examinera sig uti sin kristendom».

En korpral tjänstgjorde under mötet som väbel, och synes han i främsta rummet haft att tillse, att icke några andra än de, som hade poletter, vid lägret finge försälja öl och brännvin. Bland övriga föreskrifter under detta möte må meddelas ett förbud, att ingen karl vid 6 par spö skulle understå sig att göra någon skada å gärdesgårdarna. En viktig föreskrift vid karlarnes klädsel var, att det noga skulle tillses, »att alla hårpiskorna komma lagom från hufvudet». Den 2 juni avslutades mötet och hemförlovades truppen. Varje karl ålades före avmarschen

att till regementsprästen avlämna 1 öre s:mt och till fältskären 2 öre, hälften såsom medikamentspenningar, vilka medikamentspenningar manskapet hade att återfå av rotebönderna.

Att för övrigt skildra möteslivet från dessa tider torde icke vara möjligt. De huvudsakliga källor, vilka numera finnas att tillgå för dylika skildringar, äro de under mötena utfärdade orderna, vilka helt naturligt alltid äro mer eller mindre magra och innehållslösa.

Landtvärnsutskrivningen år 1808.

Kriget mot Ryssland stod, som bekant, redan för dörren, innan Gustav IV Adolf vidtog några åtgärder till försvar. För att förstärka indelta armén tillkom då befallningen om utskrivning av ett landtvärn om 30,000 man. Ehuru olaglig, underkastade sig det svenska folket offervilligt denna pålaga. Några uppgifter härom från Östergötland kunna här lämnas.

Den 14 mars 1808 utfärdades första kungörelsen angående »landtvärnsuppskrivningen». I Linköping företogs denna uppskrivning under nämnda månads tre sista dagar, då varje stadens yngling emellan 18 och 25 år, som icke förut var stadd i rikets tjänst, var kallad till stadens rådhus.

I början av juni var man i full gång med exercisövningar på olika platser inom provinsen, såsom i Linköping, Vadstena o. s. v. I Linköping var landtvärnet inkvarterat hos husägarne, och stadens invånare synas ha sörjt för kosthållet. Den 13 juni voro nämligen stadens bryggare och krögare ävensom bränneribolaget sammankallade för att överlägga om mathållningen för landtvärnsmanskapet. Det var vid denna tid en tryckande värme, och sjukdom befarades. Det föreslogs därför i stadens tidning, att till förekommande av sjukdom skulle varje morgon kl. 7 de olika exercisplatserna inom staden förses med kärl med friskt vatten samt att det varje afton skulle rökas med salpeter inom de större kvarteren.

Redan d. 8 april förpliktades alla fabriksidkare och andra personer, som kunde avlåta kommisskläde, boj eller buldan, att insända uppgift å vad var och en till bestämt pris och inom viss tid kunde överlåta. Beklädnadsfrågan tyckes varit svår att lösa. Den 3 juli voro domkyrkoförsamlingens medlemmar samlade för att rådgöra och besluta om lämpligaste sättet för denna beklädnad. Från Linköpings stad utgingo nära 50 man. Åt var och en av dessa lämnades en jacka, pantalonger av blått kläde, fodrade med väv, ett par blåfärgade yllestrumpor, skor med dubbla sulor, en lärftsskjorta samt en halsduk av svart kläde med vit halsremsa. Härtill voro av alla klasser frivilligt sammanskjutna 700 rdr rgld.

För Östgöta landtvärn förordnades en särskild brigadchef.

Landtvärnsmanskapet synes genom sitt uppförande tillvunnit sig stadsinvånarnes belåtenhet. Till den i Linköping förlagda bataljonen överlämnades i juli månad av tacksamhet för den »ordning och fredliga tystnad, som landtvärnsmanskapet under dess vistande härstädes iakttagit», den fana, som »borgerskapet i militärisk egenskap fordom gagnat». Bataljonschefen, majoren, greve Douglas, emottog fanan och erkände härvid borgerskapets havda möda och kostnad under inkvarteringstiden. Fanan skulle, därest K. M:t så tilläte, alltid bäras och försvaras.

Den 6 nov. var sockenstämma för att rådgöra om modell till beklädnad åt det från Linköping utgångna landtvärnet under tillstundande kalla årstid. Beklädnaden skulle enligt beslut bestå av surtout av grå vadmal med väv och mässingsknappar samt blått kläde till krage och klaff på axeln, skor med dubbla sulor, 33 par ullstrumpor och skjortor för en sammanlagd kostnad för 33 man av 502 rdr 43 sk. Stadens folkmängd vid denna tid var 1,876 mantalsbetalande personer. Avkortning av krigsgärden förunnades dem, som hade utgångna landtvärnsynglingar. Vid årets slut antecknades ånyo till landtvärnstjänst de, vilka voro emellan 19 och 25 år. Undantagna blevo studerande, informatorer, borgare, fiskare, skeppare, styrmän och matroser samt lytte och fördärvade.

Offervilligheten från andra delar av provinsen var icke heller obetydlig. Så beslutades på sockenstämma i Sunds socken, att, då de till landtvärnet uttagne icke ansågos vara i de villkor att utan understöd kunna underhålla sig på resan till Vadstena, dit de voro kallade att infinna sig d. 20 juni, var och en skulle före resan erhålla en rdr samt vid framkomsten lika mycket. Medel härtill togs av sockenmagasinets säd. Dessutom var socknen villig att bidraga med beklädnad, såvida kostnaden härför jämnt kunde fördelas på länets eller åtminstone på häradets hemman utan avseende å natur eller beskaffenhet.

I Skärkinds socken beslutades »samfällt» att till brigadchefen överlämna medel till landtvärnets beklädnad. Medlen skulle sammanskjutas på så vis, att possessionater och bönder, som ägde och brukade sina hemman, skulle betala 2 rdr per hemman, brukare av andras hemman 1 rdr 24 sk. eller 1 rdr 12 sk. för mindre hemmansbruk. Församlingens 146 torpare erbjödo sig att var och en betala 12 sk., varje dräng, som fyllt 16 år 12 sk. och varje piga 6 sk. samt andra fattiga mantalsskrivna personer, som ej voro utfattiga, så mycket tillgångarna medgåvo. Prosten skulle erlägga 10 rdr, komministern 3 och klockaren 2, allt riksgäld.

Vid Vist sockenstämma, d. 3 juli, framställdes det förslag, att varje landtvärnskarl skulle förses med en skjorta, ett par knäbyxor av grått kläde, ett par skor, ett par ullstrumpor och ett par stövletter av buldan. Bäst vore, sades det, om en allmän överenskommelse träffades för hela länet. Om städernas 220 man avräknades, om vilka städerna själva

borde draga försorg, skulle det bliva omkring 4 hemman att beklåda en karl. Detta förslag gillades med tillägg för varje karl av svart klädeshalsduk, buldanränsel med läderrem och en liten penningehjälp. Av socknens 19 utskrivne man blevo de, som ej tagit lega, så utrustade redan d. 7 juli.

I Örtomta socken sammanskötos på 2 dagar 74 rdr till landtvärnets beklädnad.

I Björkebergs och Ledbergs socknar eftergavs all fordran på ersättning på »Vargärningsmanskapets» första beklädnad. För de 15 landtvärnsynglingarne från dessa socknar sammanskötos dessutom för Björkeberg 20 rdr 12 sk. och för Ledberg 35 rdr 16 sk. rgld. Veta och Viby socknar sammansköto, den förra 61 rdr 32 sk. och den senare 31 rdr 16 sk. 9 rst, allt riksgäld. Från Västerlösa utskrevos 7 man och sammanskötos 104 rdr 18 sk. Vårdnäs sockens 19 landtvärnsynglingar bekläddes med karakejacka av blått kläde, långbyxor med läderhängslen samt svart halsduk för en kostnad av 190 rdr 24 sk. 8 rst. Vreta klosters socken eftergav betalning för vargeringsmanskapets beklädnad. Dessutom sammansköts till landtvärnsbeklädnad 214 rdr 47 sk. 6 rst, varmed 19 utskrivne bekläddes med blå klädespantalonger, skjortor, strumpor och skor. Den tjugonde bekläddes fullständigt av lagmannen, greve Rob. Douglas. Var och en erhöll därtill vid uppbrottet från Linköping en rdr.

Befäls- och kompanimöten år 1810.

Från år 1791 var Östgöta infanteriregemente förenat med det till infanteri förändrade Östgöta rytteriregemente, vilka båda nu sammanslagna benämndes Livgrenadjärbrigaden.

År 1810 var icke något regementsmöte, endast befäls- och kompanimöten. Befälsmötet ägde rum i Linköping emellan den 16 och 22 maj. Av de under dessa dagar utdelade orderna inhämtas icke mycket om den exercis, varmed befälet sysselsattes. Å regementsordern av d. 15 föreskrives dock, att officerare, underofficerare och korporaler skulle samlas å borggården d. 17 kl. halv 10 f. m., då »början sker med exercitie». Officerarne skulle exerceras av chefen, underofficerarne av överstelöjtnanten och korporalerne av en major. Den 17 var exercisen lika som d. 16, och d. 18 skulle bliva exercis på eftermiddagen, såvida väderleken tilläte. I annat fall föreläsning med officerarne hos en av majorerna. Om det tillägges, att det även skulle exerceras följande dag på förmiddagen, synes detta varit all exercis under detta möte. Redan efter 4 dagar hemsändes extra och vice korpralerne. För övrigt meddela orderna föreskrifter »i anseende till olikheten i hrr officerares klädsel»[1], om att

[1] Det sysslades mycket vid denna tid med uniformernas beskaffenhet etc., och ungefär samtidigt med ovanstående föreskrevs, att uniform även utom tjänsten alltid skulle begagnas vid vissa »allmänna tillställningar, såsom baler, pickenicker, assembléer etc».

officerare och underofficerare icke skulle avtaga hattarne, »utan tages blott på dem, då de hälsa», m. m.

Den därpå följande 30 maj började kompanimötena, och voro de olika kompanierna förlagda i Skänninge, Norrköping, vid Vänge och Malmen. Till dessa möten befinnas särskilt de underofficerare och det manskap, som hemkommit ur franska fångenskapen, beordrade, och var det detta manskap tillåtet att vara »i egna kläder eller monderingar». Det manskap, som vid denna tid blivit kommenderat till Göta kanal, vartill skulle tagas »det bäst exercerade manskapet samt pålitlige korporaler», befriades från mötena, »vilket skyndsamt kungöres, så att detta manskap ej må av roten uttaga några matsäckar». De kompanier, som voro beordrade till Malmen, förlades i kringliggande byar. Tapto slogs kl. 9 och revelj kl. halv. 6. Den 31 på e. m. började exercisen på Malmslätten och varade emellan halv 4 till halv 7 samt fortsattes sedermera följande dag från kl. 8, vid vilken tid exercisen sedermera dagligen började. »Under exercisen», föreskrives det, »övas isynnerhet pliställning och rättningar samt gevärställning.» Vidare lämnas å orderna noggranna föreskrifter om huru marsch skall övas, och »för att kunna efterse, att kompanierna hava lika marschtakt, exerceras hädanefter alla kompanierna emellan salongen och uppställningslinierna». Förövrigt övades jägarekedja, »charsering med krut» i sluten trupp och kedja samt målskjutning.

Högsta befälet vid Malmen innehades av majoren, frih. Joh. Gust. Banér, som bebodde en å slätten belägen stuga. Nämnde major hade därjämte överinseendet över de vid Vänge och Norrköping förlagda kompanier, vilka även en gång vardera besöktes under mötestiden.

Sjukhuset för de vid Malmen kommenderade var beläget i Jäbbarps by. Såsom befälhavare därstädes var en underofficer kommenderad. Synbarligen bestod »sjukhuset» endast av ett eller flere i nämnda by förhyrda rum. Några sjukhusinventarier synas icke hava funnits, enär av orderna inhämtas, »att var och en av herrar kompanichefer torde kunna genom lån av bondefolket till sjukhusen anskaffa 2 à 3 täcken, ännu bättre om lakan och kuddar även kunna erhållas». Dessa persedlar skulle »mottagas och kvitteras av den till sjukhuset kommenderade underofficern, som återlevererar dem och ansvarar för, att persedlarne icke illa medfaras».

I sammanhang härmed kan nämnas, att, enligt en uppgift, det var år 1780, som tjugo tunl. av kronoparken V. Malmskogen anslogos till exercis- och lägerplats, ehuru, såsom ovan synes, möte hölls här redan 1753 och otvivelaktigt långt därförut. År 1818 utvidgades exercisplatsen på statens bekostnad, dels genom planering och skogens bortrödjande, dels genom tillköp av 1/4 mantal Malmen och utbyte med hemmanet Sjövalla. Till läger, byggnader, trädgårdar och planteringsland användas omkring 25 tunnland. Nuvarande sjukhuset uppfördes 1818 men har sedermera blivit ombyggt.

»På roten».

Livet »på roten», som det sedan gammalt heter om den indelta soldaten, då han är boende vid sitt torp, har, såsom lätt är förklarligt, under äldre tider icke alltid varit det bästa. Efter 1808—1809 års krig synes även disciplinen, åtminstone inom en del av armén, icke alltid varit så, som den bort vara. Så utfärdades av chefen för rothållsdivisionen av Livgrenadjärbrigaden i mars 1810 en order, i vilken det bland annat heter: »Tid efter annan har jag fått ganska trovärdiga och obehagliga underrättelser, att disciplinen inom regementet är på dåliga fötter och behöver upparbetas. För närvarande är väl detta icke underligt, emedan de fleste av våra soldater knappt hava en någon liten idé om subordination, men skulle självsvåld och oordningar få utan åtal och näpst passera, kan man veta, var det slutligen stannade, och det är utom dess hög tid att ånyo börja organisera regementet.» Vidare föreskrives, att åtminstone alltid en officer bör vistas inom kompaniets stånd, samt att soldaterna skulle besökas om söndagarna vid de olika kyrkorna, dit alla alltid skulle infinna sig, var och en inom den socken, där han var boende. »För att få ordning» — säges det vidare — »måste man ovilkorligen begynna med stränghet mot befälet utan anseende till personen, ty annars vinnes aldrig ändamålet. Den okunnige bör undervisas, den försumlige straffas utan skonsmål, och den oduglige anmälas till degradering.» Underofficerare och korporaler skulle ständigt »hållas vakna», och om en soldat påträffas supa eller slåss, måste hans korporal tilltalas »och utan komplimenter genast avstraffas, om han försummat att prompt rapportera oordningen, och får ej gälla till ursäkt, att han varit okunnig därom». Krigsartiklarna borde ofta uppläsas och förklaras för såväl befäl som manskap. Förövrigt rekommenderades »en jämn och aldrig eftergiven stränghet, förenad med en mognad rättvisa», förutom vilken »lojhet och självsvåld så kan taga överhanden, att det slutligen ej låter hjälpa sig».

Följande år i februari utfärdades en ny order på grund av manskapets uppförande hemma. Enligt densamma skulle »vid alla marknader, tingställen första och sista tingsdagarne, stora auktioner och övrige stora folksamlingar» kommenderas 2 à 3 underofficerare, korporaler eller v. korporaler, att vara tillstädes, klädda i full uniform, för att noga efterse det alla därvarande grenadjärer, »så klädde som oklädde», äro »snygga, nyktra och uppföra sig anständigt, vad som åligger grenadjären oklädd vid dessa tillfällen, vilket förr är befallt och nu påminnes, att han har hela kläder, hel hatt eller mössa, är rakad, håret ordentligt klippt och kammat, mustascherna svärtade samt rent om halsen». Inom

varje socken, där något befäl ej var boende, skulle en rotmästare hava uppsikt över grenadjärernas uppförande samt se till, att de ordentligt besökte kyrkan. Rotmästaren skulle rapportera varje oordning bland manskapet, och om någon grenadjär för en dylik rapport vågade »med ord eller gärningar missfirma rotmästaren, straffas han med 50 prygel».

Som av ovanstående framgår, ställdes vissa bestämda fordringar på grenadjären särskildt rörande hans uppförande. Att bland det talrika manskapet, som tillhörde Östgöta-regementena — vid nämnda tid, som redan nämnts, sammanslagna till Livgrenadjärbrigaden — skulle finnas många, som icke alltid iakttogo den ordning och den tukt, som ovillkorligen måste fordras av varje soldat, kan vara förklarligt. Och detta så mycket mer som det bland truppen fanns många ungdomar. Då de lämnade den strama och ansträngande tjänstgöringen samt obundna av den stränga disciplinens band åter kommo i frihet, gjordes måhända ett och annat snedsprång. Kriget skapar dessutom alltid råhet, och lång tid var icke förfluten, sedan truppen återkommit från det finska kriget.

År 1811 utkom en likartad order, utfärdad av ovannämnde major, frih. J. G. Banér, daterad Norrköping d. 12 febr. Denna divisionsorder tillkom, såsom det sägs i densamma, därför att de före kriget utgivna stränga föreskrifterna »till en del uraktlåtits, vilket haft elaka följder på disciplinen och manskapets uppförande i landet». Därpå anbefalldes följande:

1:o) Vid alla marknader, tingställen, fester och sista tingsdagarne, stora auktioner och övriga stora folksamlingar, då kongl. personer passera, vid ombytena eller stora trupper skola alltid av de närmast belägna kompanierna kommenderas — vid marknader av varje kompani 2 à 3 underofficerare eller korporaler, vid ting eller auktioner 1 underofficer eller korporal, till och med vice korporal av det kompani, inom vilket förrättningen äger rum, och vid ombyten två av det kompani, inom vilket stället är beläget.

2:o) Vid marknader i Norrköping kommenderas av Liv- och Östanstångs, i Linköping av 1:ste och 2:dre majorens, i Skänninge av överstelöjtnantens och Vadstena, i Vadstena även av nämnda kompanier, i Söderköping av Liv- samt vid Kisa av Kinds och Ydre kompanier.

3:o) De, som äro kommenderade, skola vara klädda i full uniform och hava följande att observera, nämligen: att noga efterse det alla därvarande grenadjärer, så klädda som oklädda, äro snygga, nyktra och uppföra sig anständigt. Vad som åligger grenadjären oklädd vid dylika tillfällen, vilket som är befallt och varom nu påminnes, är att han har hela kläder, håret ordentligt klippt och kammat, mustascherna svärtade samt rent om halsen. Då den till ordnings hållande finner någon grenadjär eller »spel» vid dylika tillfällen bryta emot vad som anbefallt är, upptager han genast karlens kompaninummer, namn samt förbrytelsens

beskaffenhet, det må vara av eget eller annat kompani, samt rapporterar det till sin kompanichef, vilken, om karlen ej är av det kompani, kommunicerar rapporten till dess kompanichef, så han må bliva bestraffad efter omständigheterna.

4:o) Inom varje socken, där officer, underofficer, korporal eller vice korporal ej är boende, tillsättes av kompanichefen en av de pålitligaste grenadjärerna, till rotmästare, vilken inom socknen underrättar sig om manskapets uppförande, samt att de, då de ej hava laga förfall, sig vid kyrkorna infinna propert och ordentligt. Han kommenderar även kyrkparaden, då någon av egna förmän komma till kyrkan, eller främmande officerare eller riddare sig där infinna. Denna rotmästare åligger att genast giva sin korporal tillkänna om någon oordning bland manskapet befinnes. Om han detsamma uraktlåter, bliver han straffad. Skulle någon grenadjär för en dylik rapport våga med ord och gärningar misssfirma en rotemästare, straffas han med 50 prygel.

I en annan order av senare datum förbjödos grenadjärerna på förekommen anledning att uppehålla sig vid tingsställena, så vida de ej hade mål före. Skulle någon grenadjär hädanefter bliva anklagad för slagsmål eller gräl av vad natur som helst, beordras han att inställa sig hos kompanichefen, där han genast extra judicialiter bestraffas, d. v. s. undfägnas med prygel.

von Döbeln.

Befälet höll, då det stod framför sin trupp, aldrig några långa tal. Kort men bestämt meddelades vad som var att säga, det må ha varit förmaning eller erkännande. Ett exempel härpå är följande. Den store härföraren från Sveriges sista krig med Ryssland, generalen Georg von Döbeln, skall före krigets början i Linköping ha inspekterat dåvarande Livgrenadjärbrigaden. Hans hälsning till de å Stora torget därstädes uppställda trupperna var därvid kort och godt: *Grenadjärer! Jag känner icke Eder. I kännen icke mig. På slagfältet skola vi lära känna varandra. Marsch!* Talet är meddelat av ett närvarande vittne.

Franska krigsfångar.

En del av de fångar, som togos under konung Karl XIV Johans segrar i Tyskland mot fransmännen, blevo hemsända till Sverige och utplanterades här och var. Även Linköpings stad fick sin andel.

Sålunda ankom i slutet av november eller början av december år 1813 en del franska krigsfångar hit. Enligt borgerskapets beslut inför

magistraten hade till kasärn åt dem blivit förhyrt det hus, som var beläget vid bränneriet utanför Stångebro. Antalet fångar, som var bestämt att hitkomma, var 36 man, vilket antal måhända sedermera något ökades. Att hava tillsyn över deras hushållning och disciplin inom kasärn utsågs av landshövdigeämbetet majoren, frih. G. von Friesendorff.

Bland föreskrifterna för fångarne må nämnas, att ingen fånge fick lämna kasärn utan permissionskort, och att den, som utan dylikt kort fästat på mössan, anträffades å gatorna eller i husen, skulle av polisen återföras till kasärnen. Efter upprop af fångarne kl. 5 e. m. fick ingen krigsfånge utgå från kasärnen, liksom ingen obehörig fick efter denna tid besöka kasärnen. Ett vite av 3 rdr 16 sk. stadgades dessutom för varje traktör, näringsidkare eller stadsbo, som utan behörigt tillstånd i sitt hus emottog någon fånge, sedan det blivit mörkt, eller som till någon av dem lämnade varor på kredit eller inlät sig i handel med klädespersedlar eller matvaror. Som de fleste av fångarne kunde användas såväl i handtverk som andra arbeten kunde stadsboar, som ville använda dem, anmäla sig mot de villkor och förbehåll, som föreskrevos.

Det är för övrigt icke något bekant om nämnda krigsfångars uppförande. Kort efter deras ankomst till staden kallades stadens borgerskap att sammanträda för att med magistraten överlägga och besluta om nödig vakthållning »till bibehållande av lugn och säkerhet i avseende på det i staden förlagda antal krigsfångar».

En dödande epidemi, varav även läkarne angrepos, utbröt år 1814 bland dessa krigsfångar, så att provincialmedikus, doktor Olof Noréus, måste kallas till Linköping för att organisera och föreslå sjukhusen samt lämna föreskrifter om sjukdomens hävande i allmänhet. På tre veckors tid lyckades Noréus att dämpa sjukdomen, så att de flesta av de svårt insjuknade fransmännen blevo återställda till hälsan.

Befälsmöte.

Livgrenadjärregementenas officers- och befälsmöten höllos i början av århundradet i Linköping. Det ålåg då stadens gårdsägare av alla stånd och klasser att härbärgera såväl över- som underbefäl ävensom musikpersonalen. År 1818, i april, sammanträdde även gårdsägarne för att ordna denna angelägenhet, som under föregående år synes orsakat åtskilliga svårigheter. I september 1824 sammanträdde de ånyo, denna gång för att välja en direktion, som ansågs nödvändig för inkvarteringarnas ordentliga verkställande.

Enligt bestämd taxa skulle ett rum med ljus och ved för officer betalas med 16 sk., säng 8 sk., för underofficer 8 sk., säng 4 skilling. Underofficerare med nummerlön, trumslagare, spel och korpraler hade fri in-

kvartering. Då vid genommarscher av trupp inkvartering förekom, kostade dagportion t. ex. 1818 7 sk. 1,5 rst. rgd.

För att betäcka dessa utgifter för gårdsägarne var en inkvarteringskassa bildad. Till densamma betalade gårdsägare 8 sk. b:ko för varje eldrum i sin gård.

Ett av indelningsverkets boställen.

Griskulla, i senaste tider även kallat Gräskulla, 1/2 mantal, beläget i Ö. Tollstads socken, har intill år 1881 varit militieboställe. Vid sistnämnda tid indrogs det åter till kronan, i följd av löneregleringen för armén. Till furirslön vid Kinds kompani anslogs det år 1731 i stället för det under Strömsbro afhysta bostället Stubbetorp eller Klubbetorp. Huru ofta dylika boställen, naturligtvis till föga fromma för boställets skötsel, ombytte innehavare, synes av nedanstående förteckning å från år 1728 kände:

1728 kapten Körning.
1732 furiren Otto Gründ.
1734 sergeanten Carl Johan Haddorph.
1736 furiren Thomas Johan Weintgen.
1741 16/9 furiren Nils Stråhle, som den 31/10 bef. till sergeant på Ydre kompani.
1741 31/10 rustmästaren Joh. Adolf von Gissler, som den 26 maj 1743 avancerade till furir.
1743 26/5 rustmästaren Carl Magn. Charlier, befordrad hit s. d. och som erh. avsked 1 jan. 1752.
1752 31/3 furiren Bengt Fabian Charlier.
1759 löjtnanten Pehr Erik Printzenstjerna antagligen som adjutant.
1778 adjutanten, greve Otto Gustaf Douglas.
1786 adjutanten Odel.
1789 adjutanten J. E. Skytte.
1790 D:o Josef Hoffstedt.
1793 löjtnanten Hampus Hellvegh.
1797 löjtnanten Gustaf Söderholm.
1806 löjtnanten Christian Anton Dubb, de tre sistnämnda antagligen som innehavare av adjutantsbeställningen.
1812 adjutanten Otto Fredrik Kuylenstjerna.
1818 löjtnanten Gustaf Schmiterlöw, antagl. som adjutant.
1826 adjutanten Markus Liedgren.
1830 adjutanten Albert Westfält.
1832 sergeanten Elow Didricsson
1844 bataljonsadjutanten Joh. Reinhold Brogren.
1852 sergeanten Carl Joh. Arneij.
1867 sergeanten Carl Theodor Stenström.
1873 sergeanten Johan Wilhelm Toll.

När Östgöta ryttare sutto av.

Den såsom militär, konstvän och författare kände generalen, greve Anders Fredrik Skjöldebrand, som vid 77 års ålder avled år 1834, efterlämnade ett värdefullt memoarverk, i senare tid utgivet av prof. Schück. Skjöldebrand hade som ung löjtnant vid Skånska kavalleriregem:t blivit förflyttad till Östgöta kavalleri, där han 1783 befordrades till ryttmästare. Några år senare eller 1791 fick detta kavalleriregemente sitta av och sammanslogs med Östgöta infanteriregemente till den s. k. Livgrenadjärbrigaden. I den förordning, som nämnda år härom utkom, säges det bl. a.: »Under de fälttåg, vi emot rikets fiender gjort, hava vi ofta med bekymmer erfarit, huruledes vår armé, oaktat allt det mod och den utmärkta tapperhet densamma vid alla tillfällen ådagalagt, icke alltid kunnat med en emot dess styrka och håg svarande verksamhet åstadkomma, vad både vi och armén själva önskat.» Orsakerna hava befunnits »ligga i arméns sammansättning, sådan den för mer än hundra år inrättades efter dåvarande beskaffenheten av rikets gränser och i allmänhet vidtagna krigsbruk». Kavalleriet översteg behovet, och fotfolket behövde ökas. Ryttarehästarnas indragning skulle därjämte bliva en vinst för allmänna hushållningen. Avsittningstiden bestämdes till 50 år men blev beständig.

Skjöldebrand skildrade på följande sätt, huru denna avsittning gick till: »Biskop Lindblom, sedan ärkebiskop, hade Linköpings stift. Det var en man av förtjänst i flera avseenden, lärd, synnerligen i latinet, begåvad med fallenhet att skriva väl, och verkligen i botten med ett gott hjärta, men alldeles utan takt, d. ä. begrepp om det, som passar i allmänna levnaden. Han var därjämte lättrogen och hade ett stort begär att visa sig. Att han förgudade Gustaf III, bör honom ej förtänkas. Denne furste hade gåvan att göra sig förgudad och förtjänte det i flera avseenden. Men en biskop, då han ej som riksdagsman är skyldig att yttra sig, bör, om det skall ske, åtminstone med måtta och värdighet blanda sig i det politiska och ej synas den häftigaste, den vildaste anhängare av ett parti. Biskop Lindblom lät i Linköping på sin bekostnad omtrycka och gratis utsprida den argaste och grovaste av alla de smädeskrifter mot adel och krigare, som under kriget utgåvos. Officerskåren av kavalleriet kom överens att ej mer besöka biskopen, att ej emottaga någon bjudning av honom och att, evar han kom i något sällskap, där de voro, genast gå bort. Detta verkställdes punktligt. Biskopen blev härav mycket upprörd och beklagade sig högt för vem han träffade, även då han kom till Stockholm, för min gamle far, som sedan frågade mig, huru det förhöll sig. Denne kunde ej neka, att skäl var därtill, men bad mig så laga, att det upphörde i anseende till Lindbloms förtjänster i övrigt. Det gjorde mig själv ont, då jag småningom fick

veta, hur godhjärtad och välgörande han var. Men förolämpningen var offentlig, och det hade varit inkonsekvent att för hastigt synas hava glömt den.

Konungen fick veta detta, som det troddes, av Lindblom själv. Ofördröjligen gjordes af några utskickade jämte landshövdingen en överenskommelse med rusthållarne, att de emot 7 ½ tunna säd om året skulle slippa hålla häst och mundering. Därpå kom en kunglig författning, att regementet förvandlades till infanteri och sammanslogs med det i länet redan varande infanteriregementet, kompani med kompani, så att n:o 1 av kavallerikompaniet blev n:o 151 av det sammanslagna, vilket var en degradation, ty kavalleriet hade från urminnes tider haft rangen framför infanteriet. Allt hämnd för biskopen. Sant är, att infanteriet hade utmärkt sig under kriget, men kavalleriet, som ej fått tillfälle att göra det till lands, hade med beredvillighet gått, vart det kommenderades, och på bägge flottorna gjort allt vad av den tappraste trupp där kan begäras. Befälet från och med översten till och med ryttmästare med skvadroner blevo tjänstefria och fingo behålla sina löner. Chefen, greve Klas Horn, en av konungens favoriter, tyckte ej illa om förändringen och motarbetade den ej. Han ägde ej förmågan att kommendera regementet, men hade ett stort och präktigt boställe, vartill han av konungen fått stora tillökningar i jord. Han önskade ej något högre än att vara tjänstefri och behålla lönen. Att vi andra även fingo det, utropades av mången som alltför ädelmodigt, men motsatsen hade varit den grymmaste oråttvisa. Vi hade ej begärt att bliva tjänstefria, vi hade använt vår ungdom att tjäna oss upp till de sysslor, vi hade, och ända nerifrån betalt dem med stora ackorder. Vi hade ej med något brott förverkat våra sysslor, ty att umgås eller ej med en biskop måtte stå varje officer fritt. Men vi hade nu fått stanna i befordringsvägen och blevo skilda från kamrater och manskap, ja från en tjänst som vi älskade. Stabsryttmästare, löjtnanter och kornetter blevo bibehållna i tjänstgöring vid det nya regementet, som kallades livgrenadjärer och åtskildes i två fördelningar. Chefen vid det gamla infanteriet, Jernfeltz, framdragen från livpage, var flink officer i alla avseenden och tapper i krig. Ehuru ofantligt fet, var han rörlig och outtröttlig; men en militärsk tyrann, hård och elak av naturen, ville han driva regementet i exercisen till en aldrig uppnådd höjd och använde därtill stryk utan måtta. Från ett möte kom regementet tågande med vagnar med flera sjuka, som voro det av prygel, och av vilka en dog.

Under kriget blev J. blesserad av en kula, som troddes vara kommen från en av hans soldater, men han lät ej anställa undersökning, förmodligen därför att det ej måtte bliva känt, till vad grad han var hatad. Han blev chef för det sammanslagna regementet och plågade det otroligt, men bragte den överdrivna precisionen i exercis och putsning till en höjd,

aldrig sedd utom i Ryssland. Det gjorde mig hjärtligen ont om mina ryttare, som kunde se av mina ögon, vad jag ville, och verkställde det lika prompt av tillgivenhet, som om de fruktat straff. Jag kan ej glömma deras förhållande, då de nyss kommit hem från kriget. Jag hade utsatt ett så kallat *ådermöte*, då hästarnas tillstånd överses och de, som behöva det, åderlåtas, rensas i munnen m. m. Jag skulle då se ryttarne för första gången efter hemkomsten. De voro, som vanligt vid sådana tillfällen, uppställda till fots utan gevär. Då jag nalkades, kommenderade löjtnanten: *rätta er*. Men hela skvadronen sprang fram och omgav mig. De hoppade av glädje, de närmaste klappade mig, och det blev ett blandat sorl: »Välkommen, välkommen, vår ryttmästare, gudskelov att vi få igen vår ryttmästare» m. m. s. Jag tog i handen så många, jag kunde räcka. Så snart jag fick ljud sade jag högt: »Förlåt dem, herr löjtnant. Då man råkar gamla vänner, glömmer man bort sig.» Därpå kommenderade jag: *rätta er*, och i ögonblicket voro de rättade med yttersta noggrannhet. Man måste vara född hätsk att kunna kommendera ett sådant folk utan att älska dem. Besynnerligt var, att löjtnanten hade skrivit mig till, att jag nu ej skulle återfinna den goda anda, som fanns i skvadronen, innan den gick till Finland, där den insupit hat och förakt för officerare. Men han var misstrogen, grälig och hade ej gåvan att göra sig älskad, eljest skicklig officer och oförvitlig i uppförande. Då någon felade av liknöjdhet eller illvilja, som någon gång hände i början, men i senare tider sällan eller aldrig, var jag likväl mycket strängare än han.

Då jag nu skulle lämna ifrån mig skvadronen, mönstrades den av landshövdingen, och han kom först. Jag gjorde honnör för mönstringsherren, och som jag förutsåg, att den nye chefen skulle komma strax efter, lät jag honnören räcka, så att jag ej gjorde särskild honnör för honom. Jag såg, att han blef arg, men han kunde ej anklaga mig, ty han var emottagen med honnör. Mönstringen började. Han ville att alla, som hunnit till 40 år, skulle avskedas. En sådan förekom bland andra vid mönstringen, för vilken han begärde avsked. Det var en av de bästa ryttarne i skvadronen. Jag sade till mösterherren: »Det är min skyldighet att anmäla, det denne karlen har sin fulla styrka och kan utstå alla krigets mödor. Hans uppförande är berömligt. Hans rusthållare önskar behålla honom, han har ett gott torp, en hustru och 6 barn, som alla bliva tiggare, om han nu avskedas.» Mönsterherren sade: »Min bästa Jernfeltz, jag kan ej avskeda honom — han står kvar.» Då sade översten: »Det förundrar mig, att de vilja stå kvar. Jag trodde, att de ville taga avsked allesammans.» —»Det skulle de göra allesammans», svarade jag, »om de hade annat val än stå kvar eller tiggarstaven för sig, hustrur och barn.»

Han blev så ond, att han vände sig hastigt två till tre gånger helt om. Men jag följde honom med en blick, som sade, att jag blott väntade, att han teg. Då mönstringen var slutad, foro mönstringsherren och den nye chefen bort. Jag tog avsked av skvadronen. »Gossar!» sade jag, »trogna vänner, vi känna varandra. I veten, hur jag velat er väl. Jag vet, huru ni varit mig tillgivna. Skilsmässan är svår, men den är oundviklig. Jag kan blott säga: Gud give er allt gott — jag skall aldrig glömma er. Farväl, gossar!» Då upphävdes ett hurra, blandat med gråt och snyftningar. Mina tårar började rinna, jag sade än en gång farväl. Men för att ej röja min svaghet gav jag hästen sporrarna och red bort i sträck, vände mig dock några gånger och gjorde avskedstecken med handen. Länge hörde jag detta sorgliga hurra. I några månader därefter kände jag en besynnerlig matthet och feber om aftnarna, som jag kallade reduktionsfeber. Detta torde förefalla mången löjligt. Men denna känslighet har jag ej kunnat besegra. Och det är obegripligt, att jag med den kunnat uthärda livet till 70 år.

En Livgrenadjärofficers anteckningar.

I handskrift finnes en del anteckningar från tjänstetiden av den år 1859 avlidne överstelöjtnanten Jonas Brogren. Värdet av dylika handskrifter bliver otvivelaktigt för läsaren större, om man äger kännedom om författaren, vadan till en början må lämnas några uppgifter om honom, huvudsakligen hämtade ur hans egna anteckningar.

Jonas Brogren var född den 8 febr. 1780. Fadern, som var av bondesläkt, hade i sina yngre år haft tjänst hos riksrådet greve Falkenberg å Brokind, efter vilket gods namnet antogs. Han blev sedermera riksdagsman i bondeståndet samt revisor i riksbanken och riksgäldskontoret. Vid två års ålder kom Jonas B. till sin morfader, som var organist. Här vistades han nu under elva års tid och fick lära läsa och skriva samt erhöll undervisning i musik, ehuru B. för det senare säger sig saknat fallenhet. Någon gång tjänstgjorde han dock vid orgelverket i kyrkan genom att spela utgångsmarschen. Till sina ungdomsmeriter räknade han även, att han julottan 1792 mässade episteln utanför altaret i Västra Eneby kyrka. Redan under denna tid väcktes hågen hos B. för det militära yrket, då han om somrarna alla söndagar var i tillfälle få se den då brukliga eftermiddagsexercisen inom kompaniet. Men för en fattig yngling ansåg fadern framtiden på denna bana osäker. År 1796 kom B. till en landtmätare, där han sedermera blev elev. Emellertid yppades ett par år senare tillfälle för B. att inkomma på den militära banan. En fältväbelsbeställning vid Livgrenadjärregementets rothållsfördelning med Unnerstad som boställe hade genom dödsfall blivit ledig,

och sedan ackordssumman för densamma blivit erlagd, utnämndes B. till fältväbel i januari 1799.

Betecknande för den tidens militära förhållanden är, att B. genast efter sin utnämning, utan att hava närmare kännedom om tjänsten, fick emottaga och i den expeditionshavande officerens namn föra expeditionen inom kompaniet. Efter uppgjort ackord utnämndes B. 1803 till stabsfänrik och 1810 till stabslöjtnant. Tjänstgjorde flera gånger som regementskvartermästare. I övrigt blev han 1812 andre kapten, emottog 1813 kompani, transporterades 1825 som chef för Kinds kompani, 1826 fullmäktig vid krigsbefälets sammanträde, samma år R. S. O. och major i armén samt 1832 andre major vid regementet — majorsackordet uppgick till 8,000 rdr rgld — samt erhöll 1836 avsked som överstelöjtnant i armén. Innehade även Karl XIV Johans medaljen.

Efter sitt avsked tjänstgjorde B. som resetullinspektör. Flera uppdrag i det offentliga livet kom även B. till del. Bland dessa må nämnas, att han fyra gånger var ordförande vid Östgöta banks bolagsstämmor samt alla dessa år nämnda banks revisor. Tillhörde från stiftelsen och till år 1855 dels som ledamot, dels som vice och ordinarie ordförande direktionen för Östergötlands gamla brandstodsbolag. Var från Östgöta hypoteksförenings stiftelse under flera år dess revisor o. s. v.

Om överstelöjtnant Brogren skriver en hans minnestecknare: »Hans ära var att frukta Gud och i sitt kall vandra redliga, god och välvillig, glad och kärleksfull. I sina samfundsförhållanden rättvis, rådig och frisinnig för sanningen och det goda. I den enskilda sammanlevnaden okonstlad, behaglig, förekommande, med hjärtat på tungan för det rätt var, med sundt och milt omdöme och trogen i vänskap. Han var den ömmaste make, den omtänksammaste och huldaste fader och den värdigaste husfader, ren och enkel i sina seder.»

Vi övergå nu till de övriga anteckningarna.

Gustav IV Adolf besöker Malmen.

År 1799 började regementsmötet å Malmen den 13 september och fortgick under ett nära nog ständigt regnande till den 5 oktober.

På resa till Karlskrona hade konung Gustav Adolf vid denna tid stannat i Linköping, varifrån han gjorde ett besök å »kampementsplatsen». Konungen tog härunder själv befälet över regementet för att exercera detsamma. Bland annat lät han regementet marschera i linie från lägret upp till landsvägen. Under tiden kom emellertid ett häftigt regn, och efter en kort rast återfördes regementet till lägret. Här red nu konungen framför fronten för att taga avsked. Då därefter den föreskrivna generalsalvan skulle avgivas, ville det sig emellertid icke bättre än att på grund av regnet endast ett enda skott i tredje bataljon brann av.

Konungen, som var iklädd drabantuniform, blå frack och skinnbyxor, var liksom regementet i dess helhet alldeles genomvåt. Till sent på natten måste han därför i en stuga torka sina kläder, innan han åter reste in till staden.

Mycket svag för salut, var konungen missnöjd med att densamma icke lyckats. Han befallde därför, att regementet tidigt följande morgon ånyo skulle vara uppställt, då han vid avresan ville taga avsked ännu en gång.

Vid stora eldar måste nu truppen under natten torka sina kläder och remtyg samt rengöra gevären.

Vid konungens ankomst följande dag var regementet uppställt med högra flygeln stödd mot landsvägen, där nu det s. k. gamla bageriet är beläget, och fronten mot samt 20 alnar från skogen.[1] Generalsalvorna gingo nu i lugnt och vackert väder — till den höge resandens nöje — förträffligt.

Kommenderingar till Norrköping, Göteborg och Linköping.

De första kommenderingar för regementet, B. omtalar, voro de till Norrköping 1799, då en hel bataljon var inkommenderad och följande år ett kompani till Linköping, båda dessa på grund av de oroligheter, som där timat, föranledda »av hämnd mot de i dessa städer privilegierade brännerierna och deras intressenter».

Till riksdagen i Norrköping år 1800, under vilken Gustav IV Adolf kröntes, voro två bataljoner av regementet, sammansatta av ett halvt rothålls- och ett halft rusthållskompani, inkallade. Om denna kommendering säger B., att den var angenäm. Som fältväbel var han befriad från vaktgöring och hade följaktligen mycket ledigt. Han åt sina middagar hos sin far, som var riksdagsman inom bondeståndet, och fick sålunda använda sin avlöning till sina nöjen, vilka, utom umgänget i några borgerliga hus, merendels bestodo av besök å teatern.

Den 3 april var kröningsdagen, då återstoden av regementet ävensom Kalmar regemente voro inkommenderade. Hela dagen var ett svårt snöglopp. Trupperna voro i tolv timmar under gevär. Dagen var obehaglig för alla, utan tvivel även för konungen. Den sistnämnde hade bl. a. det obehaget att på vägen till kyrkan nödgas bortbyta sin kröningshäst, vilken omöjligt kunde förmås att fortsätta tåget med den höga bördan. Den nio år senare inträffade katastrofen tycktes besanna spådomen,

[1] Slätten var på denna tid icke så stor som senare. Dels var lägret beläget närmare landsvägen, dels gick Malmskogen längre åt väster.

att denna händelse icke kunde vara något gott *omen*, ehuru man vid detta tillfälle satte föga tro därtill. Riksdagen slutade i juni, då trupperna fingo återgå till sina rotar.

År 1801, i mars, blev regementet beordrat att med marsch-forcé avgå för garnisonstjänstgöring i Göteborg. Anledningen var de dåvarande förvecklingarna med England. Sedan misshälligheterna blivit bilagda, avslutades emellertid denna kommendering efter två månader. Vid uppbrottet till Göteborg skjutsade rothållarne sina grenadjärer till samlingsplatsen. Natten före samlingsdagen kom mycket snö. Det blev ett svårt yrväder, och svårigheten var stor att framkomma med vagnar, med vilka alla voro utrustade. Slädar anskaffades då. Ett häftigt töväder gjorde emellertid snart slut på slädföret. Den sista villan blev nu värre än den första. Då de skjutsande hade flere mil till skjutsningsstället, kunde ombyte ej ske. Ju närmare man kom Göteborg, dess sämre blev väglaget. Hemmarschen åter gick utmärkt.

År 1802 ankom storhertigen av Baden med gemål och son till Sverige. Då de voro på återväg till sitt land igen, inträffade den sorgliga händelsen, att deras vagn körde omkull i en backe, varvid en staver inträngde i vagnen och skadade storhertigen, så att han kort därefter avled. Drottningen fick alltså smärtan att se sin fader som lik återkomma till Stockholm. Någon tid därefter åtföljdes de sorgbundna resandena av konungen och drottningen till Linköping. En bataljon av regementet var då sammandragen för att exercera för den unge arvprinsen.[1]

Löneförhållanden.

I avseende på löneförhållandena vid denna tid antecknar B., att då han år 1803, efter uppgjort ackord med ditintills varande innehavaren av denna beställning, löjtnant Gyllensköld, blev utnämnd till stabsfänrik vid överstelöjtnantens kompani, erhöll han för sitt boställe, Torpabola, 70 rdr rgld i årligt arrende, sålunda endast 10 rdr mer än räntan på ackordet. Dessutom var B. nära att förlora sitt för fältväbeltjänsten ut-

[1] Om denna exercis skrives i Linköpingsbladet för den 19 maj: Emellertid hade livgrenadjärbataljonen inryckt på stora borggården till exercis. Anförd av sin chef, generalen m. m. frih. Wrede, såg man denna vackra trupp i sin nya beklädning något över två timmar manövrera till H. M.t konungens synbara och ljudligen förklarade höga nöje. Ifrån ett av slottsfönstren åskådades manövern av H. M:t drottningen, H. Furstl. högh. änkearvfurstinnan och prinsessan. H. H. prinsen var härunder H. M:t konungen på borggården följaktig.

givna ackord. Ersättning härför erhöll han emellertid slutligen därigenom, att en hans broder efter honom erhöll denna beställning. Två år senare erhöll B. emellertid transport till ett annat kompani med Måla till boställe mot en mellangift eller ökat ackord av 200 rdr. Härigenom fördubblades löneinkomsten.

En uniformsförändring.

En dylik förändring år 1805, som väckte allmän tillfredsställelse isynnerhet hos manskapet, vilket. härigenom vann mycken lättnad, var att den stela hårklädseln då blev avskaffad och hårpiskorna fingo avskäras. Denna förändring anbefalldes från lägret i Skåne. Utom den verkliga besparingen av mångtals tunnor vete, som förbrukades till puder, »lindrades mången rygg från käppslängar, vilka förut för en vanvårdad klädsel måst utdelas».

Livgrenadjärernas deltagande i kriget mot Napoleon.

1. *Till Uelsen och tillbaka igen år 1805.*

Av historien är bekant, hurusom Gustav IV Adolf på grund av sin förbittring mot Napoleon mot all besinning kastade Sverige in i de strider och förvecklingar, som nu rasade inom Europa. Och på grund av förbund med England och Ryssland emot Frankrike förband sig konungen att till svenska Pommern överföra en armé för att därmed förstärka de allierade. En del av livgrenadjärbrigaden blev medkommenderad till Pommern och deltog där i förening med den ryska hären under Tolstoj i operationerna mot fransmännen.

Det var den 13 sept. 1805 — berättar Brogren — denna kommendering samlades vid Östergötlands länsgräns vid Ennesboda i Kisa socken, varefter avfärden försiggick med marsch-forcé till Karlskrona. Kommenderingen utgjordes av en bataljon av rothålls- och en bataljon av rusthållsfördelningen[1] under befäl av dåvarande översten och sekundchefen för Livgrenadjärregementets rothållsdivision, greve Gustav Fredrik Mörner. Rothållsbataljonen kommenderades av dåv. premiärmajoren frih. Johan Gustav Banér och rusthållsdivisionen av dåv. överstelöjtnanten frih. Kristoffer Leijonhjelm. Kommenderingen transporterades på linieskepp och debarkerade vid Perth på Rügen, varefter tåget fortsattes genom Pommern och Mecklenburg till Lauenburgska landet. Vid staden Lauen-

[1] J. Mankell uppgiver oriktigt i sina *Anteckningar till Sveriges krigshistoria* (Ny översedd upplaga, år 1866, sid. 115), att rothållsdivisionens båda bataljoner överfördes till Pommern år 1805. Det var blott en. Däremot nämner M. i sina anteckningar därsammastädes om k. Andra Livgrenadjärregementet icke med ett ord, att en rusthållsdivision var medkommenderad.

burg passerades Elbeströmmen. Sedermera fortsattes till den lilla staden Uelsen, sydligaste orten för regementets frammarsch. Tåget, som verkställdes utan forcerade marscher, var icke oangenämt. Julen tillbragtes i trakten av klostret Meidingen. Här anordnades en livlig bal. Från Uelsen drog regementet sig tillbaka till Lüneburg, där det under en månads ganska angenäm tid var inkvarterat. Härifrån gick återtåget genom Mecklenburg till Pommern och Stralsund.

2. År 1806: Tre månaders skärgårdsexpedition. Lübeck stormas. En del av regementet tillfångatages och föres till Frankrike. Ett kompani inskeppar sig i Travemünde och ankommer till Stralsund, där det stannar och benämnes: »kommenderingen av Livgrenadjärregementet».

Vid början av sommaren år 1806 blev en del av regementet kommenderat på en skärgårdsexpedition, som under befäl av majoren vid arméns flotta Rosvall skulle blockera Penemündes utlopp. Denna kommendering — i många avseenden obehaglig — blev förlagd i läger först på halvön Frisendorffer-Stuck och sedermera midtemot den å ön Usedom belägna Penemünde skans. I det första lägret gjorde konungen ett kort, oväntat besök. Sedan han tagit skansen i ögonsikte samt erhållit vederbörlig salut, återvände han till Greifswald. Efter tre månaders tjänstgöring på kanonchefsdivisionen avlöstes denna kommendering och återvände till allmän belåtenhet till Stralsund. Vistelsen här blev emellertid icke långvarig. Regementets båda bataljoner blevo beordrade att ånyo tåga till Lauenburgska landet, genom Rostock och Gadebusch. Kantoneringskvarter intogs i trakten av Lauenburg till början av november.

Vid denna tid kom underrättelse, att preussiska armén blivit slagen av fransmännen vid Jena och förföljd till Brandenburg och Pommern. Då uppbröt den svenska kommenderingen vid Elbe, kommenderad av generaladjutanten von Morian, »en konfys och obeslutsam befälhavare». Vägen togs åt Mölln och Lübeck. Avsikten var att sjöledes söka komma till Pommern eller Sverige, enär Mecklenburg redan var översvämmat av franska trupper under befäl av general Bernadotte, som ivrigt förföljde general Blücher, vilken åter retirerade på Lübeck. Vid ankomsten till Lübeck parlamenterades både länge och väl för ett obehindrat intåg. Slutligen stormades porten och regementet intågade i staden. Överenskommelse om skepp, deras iordningsättande och provianterande fördröjde tiden till den 5 november, då embarkeringen verkställdes.

Det var beräknat, att hela rothållsbataljonen[1] skulle inrymmas på ett fartyg från Norrköping och fört av en kapten Hammarsten. Emellertid

[1] Brogren omnämner icke, att rusthållsdivisionen även embarkerade å detta fartyg. Densamma tillfångatogs dock av fransmännen samtidigt med de tre kompanierna av rothållsdivisionen.

fanns icke utrymme för mer än tre kompanier. Fjärde kompaniet, fört av kapten Westerling, beordrades därför att tåga landsvägen till Travemünde och där taga fartyg samt efter bästa förmåga förskaffa sig till Stralsund eller Sverige. Kompaniets alla saker ävensom truppens utredningspersedlar voro instuvade i fartyget och voro oåtkomliga. Kompaniets ställning ansågs svår och vådlig, enär preussiska trosskolonner inryckte i staden, och deras alltjämt retirerande armé befann sig helt nära densamma. Den lätta ekiperingen underlättade emellertid marschen. Travefloden övergicks vid Hernförds färja, och oantastat ankom kompaniet till Travemünde, där det genast med våld satte sig i besittning av en dansk brigg för att bliva fört till någon säker hamn. Fartyget saknade barlast och delvis besättning ävensom proviant. Allt vad som i Travemünde kunde erhållas för penningar bestod av 11 ankarstockar, några holländska ostar, 1 ankare brännvin, en halv fåra och en kagge skorpor.

v. Morian hade nu även ankommit till Travemünde, och på hans befallning måste en del av ridande artilleriets hästar, vilka ankommit hit, inskeppas. Utan spiltor eller afstängningar nedhalades de i lastrummet, och för de arma djuren fanns icke ett enda foderstrå. Embarkeringen försiggick, och fartyget bogserades ut på redden, vilket var så mycket nödvändigare, som franska armén deployerade mitt för Travemünde, och samtidigt inryckte en preussisk bataljon i staden, emellan vilka en livlig kanoneld började. Fransmännen kunde icke komma över floden, enär kompaniet före embarkeringen sönderhuggit färjan och medtagit alla befintliga fiskarbåtar.

På aftonen denna dag, den 6 nov., erhölls den bedrövliga vissheten, att en del av regementet blivit tillfångatagen, varvid även det fjärde kompaniets ombord varande saker voro förlorade. Underrättelsen kom med en del av ridande artilleriets officerare och manskap, vilka övergivit sina transportfartyg.

Tidigt följande morgon lyftades ankaret, men skutan, som var utan barlast, ville ej lyda rodret. Slutligen ankommo barkasser från en på redden liggande engelsk fregatt, vilka utbogserade fartyget, som på aftonen uppnådde Neustadt i Holstein. Här erhölls barlast ävensom proviant för två dagar och något fourage för ombord varande 30 hästar. Under natten blev god vind, och kl. 3 på morgonen den 8 började den äventyrliga färden, som enligt skepparens utsago på grund av årstiden kunnat bliva långvarig. Lyckan var emellertid med, och på aftonen ankrade fartyget under Rügen. Följande morgon — fortsätter Brogren — gynnades vi av en annan vind, som förde oss norr om Rügen, där vi landstego på samma plats som föregående år, ehuru under olika förhållanden Jag blev skickad till Stralsund med rapport om vår ankomst samt för

att besörja inkvarteringen. Såväl cheferna som alla andra i fästningen där voro fullkomligt okunniga om det missöde, som drabbat det Lauenburska detaschementet. Jag begapades som ett underdjur, troligen mest därför, att jag var så illa klädd.

Efter intagna kvarter gjorde vi uppvaktning i våra usla kostymer. Vi voro utstyrda med det sämsta, vi ägde. Aldrig hade jag varit så fattig som nu. Jag var t. o. m. nödsakad att låna mig linne, till dess jag kunde hinna anskaffa mig nödig beklädnad. Alla beklagade regementets olycka och vår lidna förlust.

Efter några dagar anlände grenadjärer, vilka rymt från Lübeck och sökt sig fram till Stralsund. Dessa gåvo oss ytterligare visshet om tilldragelsen på Travefloden, där fartygen blivit beskjutna såväl av fransmännen som företrädesvis av preussarne. Regementspastor Duse och musikdirektör Hermberg voro dödsskjutna. Fänrikarne Bortej och Ernst von Post jämte ett stort antal grenadjärer voro blesserade.[1] Regementet avfördes till Spandau, men där förändrades marschrouten, och vägen togs direkt till Frankrike, där fångenskapen varade till år 1810. De av livgrenadjärerna, som icke fallit i fångenskap, benämndes sedermera *kommenderingen av Livgrenadjärregementet* och ställdes under kommendantens särskilda befäl samt tjänstgjorde vid artilleriet.

Fästningen blev snart innesluten av franska armén, och garnisonstjänstgöringen för oss blev trägen.

3. *År 1807: Ombyte på kommenderingschef. Franska fångar. Stralsunds fästning uppgives. Svenskarne övergå till Rügen. Konungen lämnar befälet till general Toll. Underhandlingar. Återkomsten till Sverige.*

Det är av historien bekant, hurusom fransmännen för att vinna Sverige i det längsta dröjde med att anfalla svenska Pommern, men då Gustav Adolf visade sig omedgörlig, lät Napoleon den 28 januari blockera Stralsund. Svenskarne vunno likväl den 1 april en seger, som tvingade fransmännen att med förlust utrymma det svenska området. Men då fransmännen återkommo med ökad styrka, fann svenske befälhavaren von Essen rådligt att genom stillestånd av den 18 april betrygga det svenska Pommern. Den 2 juli uppsade Gustav Adolf emellertid detsamma. En armé av omkring 30,000 fransmän inneslöt då helt och hållet Stralsund, som den 20 augusti måste giva sig.

---

[1] Chefen för Livgrenadjärregementet, generalen frih. F. Wrede lämnar till Linköpingsbladet för den 26 nov. 1806 ett meddelande, varav framgår, att enligt ankommen rapport var ingen officer eller underofficer av rothållsdivisionen dödsskjuten. Fänrikarne von Post och Bortej voro blesserade, dock utan livsfara. Bataljonspredikanten Duse och musikdirektören Hermberg samt 20 spel och grenadjärer voro dödsskjutne samt 26 blesserade, ävensom två officersdrängar. Av rusthållsdivision var icke någon varken död eller blesserad.

I början av 1807, säger B., utrymde franska armén Pommern. Flere fångar hade tagits, vilka B. fick i uppdrag att eskortera till Bergen på Rügen.

Chefen för kommenderingen kapten Westerling erhöll på begäran för sjuklighet permission och överreste till Sverige. Befälet emottogs då av kaptenen vid änkedrottningens regemente, frih. F. Wrede. Kommenderingen ökades därjämte med löjtnanten, frih. Armfelt samt fänrikarne Rehbinder och Montgomery m. fl. andra dagligen ankommande, så att kommenderingen nu fördelades på två kompanier.

På våren avgick densamma till Bergen för att bevaka de därstädes förlagda franska fångarne, men sedan dessa blivit överförda till Sverige, återgick kommenderingen till Stralsund.

Under sommaren ankom till Rügen en engelsk armékår, som slog läger i närheten av Garz. Även en preussisk armé samlades å ön, först under befäl av general Winnings och sedermera under Blücher. Men just som belägringen blev som allvarsammast, avgingo dessa kårer till andra bestämmelser.

Den 6 augusti gjorde fienden ett allmänt anfall och indrev alla förposter inom fästningen. Tjänstgöringen blev därefter trägen, enär trupperna av fruktan för stormning varje natt måste vara på sina larmplatser. Envar var övertygad, att fästningen skulle intagas med storm. En deputation av stadens borgerskap hade företräde hos konungen för att anhålla, att han skulle skona staden, men konungen skulle därvid förklarat, »att han ämnade begrava sig under Stralsunds ruiner».

Alla chefer, som givit råd att utrymma fästningen, voro förvista till Rügen att sköta sin hälsa. Räddning ansågs sålunda omöjlig, och envar var beredd på att antingen få gå döden eller fångenskapen till mötes. Utan ringaste aning och till allas överraskning erhölls emellertid en av de sista dagarna av augusti kl. 10 på aftonen order att genast samma natt utrymma fästningen. Sjuka samt förråd voro afförda till Rügen. Det blev nu största brådska att lämna denna ort, där vi vistats närmare två år.

Tillfälle till afsked från vänner och bekanta gavs icke, och affärden till Rügen försiggick lika tyst som hastigt under en mörk och dimmig natt. Följande morgon i dagningen stod svenska armén sammanträngd vid Alte-Fehr. Vår »kommendering» överförde arméns alla fanor. Tjänstgöringen blev likväl icke lindrigare. Ty av alla anstalter att döma framgick, att fienden ämnade göra allvar av att intaga ön. Trupperna måste därför varje afton tåga ned till kusten för att vid därvarande skansar hålla sig beredda att mota en landstigning. Och att taga ön blev fienden så mycket lättare, sedan det lyckats densamma att under ett svårt åsk-

väder genom överrumpling bliva herre över den emellan fästningen och Rügen belägna, befästade lilla Denholmen.

Konungen hade legat sjuk i Bergen men reste över till Sverige, lämnande befälet till general Toll, som erhöll åtminstone muntlig föreskrift att frälsa armén, vilket även gav honom anledning att öppna underhandlingar med franske befälhavaren, marskalk Brune. Genom ingången konvention lyckades han därvid frälsa armén och dess förråd.[1] Fientligheterna inställdes. Ön skulle inom en månad efter konventionens undertecknande vara utrymd. Var åttonde dag intogos nya demonstrationslinier. Svenska armén var sålunda slutligen utträngd till udden vid Perth. Fartyg anlände lyckligtvis, och svenska armén gick ombord för att återgå till fäderneslandet. Belåtenheten härmed var allmän.

Men om svenskarne härmed voro tillfredsställda, var alldeles motsatta förhållandet med de Stralsundska regementena, nämligen Drottningens livregemente, von Engelbrechts regemente och den del av Vendes artilleri (nästan alla tyska infödingar), som nu måste lämna sitt verkliga fosterland. Deras begär att rymma gjorde, att de måste noga bevakas före embarkeringen. Vid återkomsten till Sverige förpassades trupperna genast till sina hemorter.

Visserligen var det, slutar B. anteckningarna om kommenderingen till Pommern, en glädje att återse fäderneslandet, men denna glädje förbittrades genom de olyckor, som genom förlusten av Pommern m. m. drabbat detsamma. Många landsmän och kamrater befunno sig i fransk fångenskap, och många hade redan funnit en ärofull död. B. hade vid sin hemkomst varit borta från fäderneslandet två år och två månader, därav en månad i och för redovisning inför krigskommissariatet tillsammans med övriga redogörare, i Ystad.

Vid norska gränsen.

Då allt nu syntes lugnt och fredligt, ordnade sig Brogren för att emottaga sitt boställe samt att samtidigt därmed ingå äktenskap. Men redan efter första lysningsdagen ankom order att därpå följande lördag avgå med regementet till norska gränsen med anledning av kriget mot Danmark. B. erhöll nu två dagars permission. Det lystes andra gången på fredagen och tredje gången följande söndag. Efter vigseln och ett smärtsamt avsked avreste B. samt upphann regementet vid Holkaberg vid länsgränsen. Med marsch-forcé passerade regementet Jönköping, Falköping, Vänersborg och Uddevalla och ankom till Svarteborgs socken i

[1] Detta lyckades, som bekant, på grund av Tolls fintlighet att komma Brune att tro, att Gustav Adolf blivit skild från regeringen, och att hopp därigenom fanns, att Sveriges politik skulle ändras.

Bohuslän, där regementet förlades i trånga kantoneringskvarter. Detta var i mars månad år 1808.

Bristande anstalt för truppens underhåll och förplägning visade sig genast. Kyrkan användes som magasin. Men vid regementets första proviantering funnos endast att tillgå några tunnor havre och några få lisp. fläsk. Högkvarteret för den s. k. västra armén var förlagt å Vänersborg. Bageri var inrättat i Uddevalla. Transporten på hjuldon i de nästan bottenlösa vägarna var mycket svår och nödvändiggjorde förknappning i brödportion. Regementet förflyttades snart till den närmast gränsen belägna Naverstads socken. Även där inrättades kyrkan till magasin.

Överstelöjtnant Skjöldebrand förde befälet över regementets två bataljoner. Major Gyllenram var chef för rothålls- och majoren, frih. Adelsvärd för rusthållsbataljonen.[1] Mot slutet av april månad blev rothållsbataljonen beordrad till Strömstadstrakten och ett kompani förlagt i staden. Den 28 april signalerades, att en norsk skärgårdseskader var synlig i skären samt styrde åt Strömstad. I därvarande hamn var förlagd en svensk kanonslupsdivision, kommenderad av kapten Nordberg, och bestående av fyra kanonslupar och en mörsareslup. Dessa slupar utryckte nu genast på viken och deployerade mitt för inloppet, stödjande högra flygeln mot fasta landet och den vänstra mot en holme. Kapten Nordberg började affären. Men som norska flottiljen, bestående av tolv slupar och sexton jullar, syntes vilja turnera hans vänstra flygel, gav han order till sin vänstra kanonslup, förd av löjtnant von Degen, att draga sig på andra sidan om holmen och såmedelst hindra fiendens framträngande. Denna manöver lyckades, och efter en lycklig strid måste norrmännen draga sig tillbaka. Norrmännens sista skott borttog fyra man och alla årorna på ena sidan av kapten Nordbergs slup, men N. vände och gav med akterkanonen sista skottet. Norska kulor hade — likväl utan att skada — nått in till torget i staden. Sedermera på aftonen hade staden ett »champagnekalas» för dagens segrande hjältar, där det dracks betydligt för stadens frälsning. Norska flottiljen drog sig tillbaka åt Kristianiafjorden.

Rothållsbataljonen fick återvända till Naverstad. På grund av ankomna order, att ett visst antal befäl och grenadjärer skulle avgå till hemorten för att exercera de, i stället för de vid Lübeck fångna grenadjärerna, nyantagna rekryterna, avgingo dessa — B. var även bland dem — med marsch-forcé till Östergötland. Därförut hade de dock den 3 maj följt den svenska armén över norska gränsen.

Huvudlösa order och marscher.

Efter hemkomsten började nära nog genast exercisen på Malmen, Befälet fördes av majoren, frih. Adelswärd. Efter tjugofyra dagars övnings-

[1] Jämför härmed J. Mankells förutnämnde anteckningar.

möte avgingo de två nyorganiserade bataljonerna med marsch-forcé till Skåne. Efter någon tid ankommo de två andra bataljonerna från Norge, då bataljonerna omorganiserades, och B. beordrades att tjänstgöra som regementskvartermästare. Regementet blev nu någon tid förlagt i trakten av Helsingborg. Men snart ankom order, att detsamma i sin helhet skulle bryta upp till Karlskrona för att därifrån på transportfartyg afgå till Södra Finland. Efter en dags marsch möttes det emellertid av en kurir med öppna order att göra halt samt avvakta nya order av h. exc. greve Toll, som då var generalguvernör i Skåne och generalbefälhavare för Södra armén. På följande dag ankom även denna order, som likväl endast föreskrev att följa den väg kronobetjäningen utvisade. En hel dag följdes denna ledning, ehuru i helt annan riktning än den först beträdda. På aftonen ankommo nya order från Toll, vilka bestämt tillkännagåvo att K. M:t befallt, att regementet skulle avgå landvägen till Uppsala. Komna till Elmhult vid skånska gränsen, mötte en ny kurir, som hade befallning, att regementet skulle göra halt, varhelst det anträffades, och avbida Tolls vidare order. Det blev sålunda här två rastedagar. Vad vidare skulle hända, hade vi ingen aning om, då ytterligare order ankommo. K. M:t hade nu funnit för gott bestämma, att regementet skulle avgå till Karlskrona och därifrån sjöledes till Norra Finland. På småvägar fortsattes tåget genom Kronobergs län och en del av Blekinge. Men i närheten av Karlshamn mötte en ny order, som befallde regementet att återvända till Skåne. Vid ditkomsten förlades det fyra mil från den trakt, där vi börjat vår utmarsch. De verkställda marscherna uppgingo till en väglängd av 25 mil. Regementet förunnades nu några dagars vila, varefter ny order ankom att med marsch-forcé avgå till Gävle.

Och märkligt nog, tillägger Brogren, blev denna marsch utan avbrott eller kontraorder verkställd. Alla dessa marschorder voro expedierade från konungens högkvarter Grelsby på Åland. De väckte, såsom B. tillägger, ett allmänt åtlöje och bland truppen mycket missnöje.

På väg till Finland.

Vägen från Skåne till Gävle gick med långa dagsmarscher genom Blekinge och Kalmar län samt över Linköping.

I Gävle erhöll regementet några veckors angenäm vila. Under tiden ordnades transportfartyg för överfarten till Finland, ävensom proviantering.

Större delen av den bataljon, B. tillhörde, tillika med dess stab embarkerade i början av oktober på ett handelsfartyg. Hela transportflottan utlöpte emellertid från Gävle utan bestämd destinationsort, men skulle i trakten av Ålands norra udde av där varande kryssare anvisas landningsort. »Denna befallning var dock lika oförnuftig och planlös som alla övrige från Grelsby expedierade, så mycket mer som alla skeppare en-

stämmigt försäkrade, att ingen kryssare denna årstid, då höststormarna vanligen rasade, kunde hålla sig på den anbefallda kusten.»

Detta besannades även. Redan andra dagens sjöresa började en förfärlig tre dagars storm, som skingrade hela expeditionen. Två fartyg kastades norr ut och landade i Norra Finland vid Brahestad. De å desamma befintliga trupperna fingo deltaga i affären vid Idensalmi samt sedermera med finska armén under vintern draga sig tillbaka vägen omkring Bottniska viken.

Ett fartyg vid namn »Döden» gick i denna storm sin undergång till mötes tillika med 90 man av Vikbolands kompani. Bland andra omkom här en baron De Geer, sedan han från döden frälsat flere.

S:t Erik, det fartyg med vilket B. följde, var även sista stormnatten i verklig fara, ehuru det räddades av den rådige skepparen. Under en kvarts timmes dödstystnad passerades en farlig väg, varpå S:t Erik med de flesta övriga transportskeppen lyckligt inlöpte till Öregrund.

En natt under stormen stötte S:t Erik sidvärts emot ett annat fartyg med sådan häftighet, att sex man från det ena kastades ombord på det andra. Man trodde att dessa sex vid tillfället drunknade, men i Öregrund kommo de saknade helt oförmodat till rätta.

Truppen debarkerade dels i Öregrund, dels å Gräsö. Sedan proviantering försiggått, återvände expeditionen till Gävle. Hit ankom nu order, att återstoden av regementet skulle med marsch-forcé avgå till Roslagen för att från Grisslehamn överföras till Åland. I denna trakt stannade regementet fem veckor. B. var här inkvarterad tillsammans med tio kamrater på Geringe hos ryttmästaren Engelcrantz, där det »rådde mycken lyx men föga trevlighet». Grisslehamn besöktes dagligen, dels för proviantering, dels för att efterhöra transportfartygen, men dessa anlände — aldrig.

Då i december månad vintern började på allvar, och det syntes omöjligt att övergå till Åland, erhöll B. permission till hemmet. Oväntad ditkom han julaftonen. Fjorton dagar senare hemkom regementet för att övervintra på rotarna Och därmed slutades det olyckliga året 1808.

År 1809.

Det i Sveriges hävder så märkvärdiga året 1809, säger B., ingick under mindre ljusa förhoppningar. Missnöjet över sakernas gång var lika allmänt som misströstan om ett lyckligt slut. Till ökande af denna sinnesstämning utkom kungl. påbud om en krigsgärd, utgörande fem gånger allmänna bevillningen. Denna kontribution var nära nog omöjlig att utgöra. Allt bådade en katastrof, så mycket mer som Sverige i sitt red- och kraftlösa skick var allvarligt hotat av såväl Ryssland som Danmark.

I början av mars månad erhöll regementet order att avgå till Nyköping. Samtidigt erhölls underrättelse, att en avdelning av västra armén revolterat och ställde sin marsch på Stockholm. Under tiden för regementets samling ankom från nämnda armé Ankarswärd med proklamation, som visade anledningen till det tagna vådliga steget samt med uppmaning att göra gemensam sak med dem.

Regementet befann sig nu i en högst kinkig och svår ställning. Men bryderiet tog lyckligtvis snart slut, enär vid regementets samling vid Krokek underrättelse anlände om konungens arrestering, ävensom order från hertig Karl, som övertagit riksstyrelsen, att återvända till rotarna. Under hopp om fäderneslandets räddning återvände man med nöje. Ingen röst höjde sig att försvara Gustav Adolfs halstarriga och okloka styrelse.

Kriget fortgick emellertid. General von Döbeln hade måst retirera över det tillfrusna Ålandshav och förföljdes av ryssarne till Grisslehamn. På grund av de nyinträffade händelserna förmåddes likväl fienden att draga sig tillbaka till Åland. Hoppet om fred blev dock sviket.

Efter endast åtta dagars hemvaro på roten erhöll regementet order att ånyo uppbryta och avgå till Södermanland, där det förlades i kantoneringskvarter i trakten kring Nyköping.

Rikets ständer samlades, och Gustav IV Adolf förklarades avsatt.

Efter en månads vistelse i Södermanland blev regementet beordrat att avgå till Uppsala, men hann endast till Rotebro gästgivaregård, där nya order ankommo med befallning, att det skulle avgå till Karlskrona. Såväl här som å Kungsholmen garnisonerade regementet nu en tid, varefter det sjöledes avgick till Vaxholm. Härifrån beordrades en del av regementet till Umeå, och en del förlades i kantoneringskvarter omkring Uppsala. B. tillhörde denna senare del, vilken kort därefter fick befallning att avgå till Ratan samt deltog vidare i den olyckliga affären vid Sävar. B. var på grund av permission och sjukdom ej med härvid. Efter den nu avslutade freden återvände alla trupper till rotar och stationer.

Västra armén, slutar B. sina anteckningar för detta år, vilken i sin proklamation stormodigt och stolt försäkrat, att ej en aln skulle få frånta gas fäderneslandet, låg onödigtvis kvar i Stockholm på dubbel sold och beredde blott befälet titlar och band utan att göra något gagn mot rikets fiender.

Oroligheter i Södermanland.

Vid riksdagen i Örebro 1810 beslutades arméns förstärkning med det s. k. beväringsmanskapet. Förordningen därom utkom 1811. Bland allmogen åstadkom densamma mycken jäsning, synnerligast i Skåne och Södermanland, där den sökte sätta sig till motvärn mot författningens verkställande. På grund härav erhöll regementet order att uppbryta och

med skyndsamhet avgå till Södermanland. Nämnda uppbrott skedde även så hastigt, att regementet, långt innan man anat, ankom till de oroliga trakterna. Generalbefälhavaren, greve Wrede, yttrade ock härom i en order, »att livgrenadjärerna flugit med ljungeldens hastighet».

Upploppet stillades emellertid genast. De orolige arresterades och några bestraffades, varefter regementet efter två månader fick återvända till hemorten.

Ett svårt år.

Det var år 1812 åter krigiska tider i Europa. Napoleon var ånyo färdig till strid, vilket satte hela Europa i rörelse. Livgrenadjärerna hade ett fyra månaders möte å Malmen. På hösten ankommo flera regementen, och under den nyvalde kronprinsen Karl Johan verkställdes fältmanövrer. Förstärknings- och roteringsbataljoner omorganiserades.

Det var hårda tider, som än mer ökades genom den svåra väderleken. Redan i början av september blev det svår frost. Och vårsäden mognade aldrig. Mot slutet av samma månad började ett ständigt regn, som fortfor under sex veckors tid. Det blev stor förlust å säd och halm. På Skänningeslätten stod säden omejad ännu i december månad, då jorden var frusen. Allt steg i pris, och en tunna ärter gällde 60 riksdaler.

Trupperna fingo ej återgå till roten utan förlades i kantoneringskvarter. Så förlades Brogrens kompani i Gammalkils och Sjögestads socknar, därvid B. var i tillfälle att bo i sitt eget hem.

Åter i Tyskland.

Våren 1813 utbeordrades en rothållsbataljon under befäl av major von Post och en rusthållsbataljon under befäl av major Rehnberg. Båda bataljonerna stodo under befäl av på regementet placerade överste Clairfelt. Målet gällde denna gång Tyskland.

Samlingen skedde i Skänninge. Därefter kom marsch-forcé till Karlskrona och vidare å linieskepp till Stralsund. Brogren var ej medkommenderad, men då han i Skänninge skulle aflämna sin kompanikontingent, fick han oförmodat order att i stället för tillsjuknade kapten von Heijne åtfölja regementet. Och han hade icke annat att göra än att fortast möjligt återvända till hemmet för att där göra sig i ordning, vidtaga nödiga mått och steg för sin ekonomi samt taga ett påkostande avsked av de sina. Regementet upphann B. på länsgränsen vid Hester, där han emottog sitt nya kompani, sammansatt av kontingenter från tre kompanier ävensom roteringsmanskap. Efter några dagars vistelse i Karlskrona avgick regementet till Rügen, där de snart landade vid det för B. välbekanta Perth. Vid första bataljonen var B. den enda officer, som förut

varit i Tyskland. Han fick därför uppdrag att resa i förväg till staden Bergen och uppgöra om inkvartering för regementet. Här påträffade han nu bl. a. sin forne värd, vars ekonomiska ställning genom de många krigskostnaderna blivit betydligt undergrävd, ävensom många andra gamla bekanta.

Regementet tågade till Alte Fehr och befordrades därifrån på båtar till Stralsunds fästning och efter en kort tid till trakten av Greifswald, i vilken stad första bataljonen inryckte. Under sommarens lopp förändrades kantoneringskvarteren allt emellanåt, till dess regementet tilldelades första divisionen,[1] som sammandrogs till läger den 26 juni vid Neuenkirken, en kvarts mil från Greifswald. Vistelsen här varade till den 10 juli, varefter kantoneringskvarter intogos i trakten omkring Grim. Den 23 juli samlades divisionen vid Loitz. Vid Demin övergicks Pommerska gränsen, och genom Mecklenburg fortsattes tåget över Darguhn och Motchin till slottet Fahlenrust, tillhörigt en greve von Hahr. Efter en dags rast fortsattes till Duden, tillhörigt en gammal kapten von Below, en älskvärd man, där ett angenämt kvarter bereddes till den 6 augusti. Nämnda dag samlades första brigaden vid Neu-Strelitz och defilerade där för hertigen och hans familj samt för hertigen av Cumberland. Därifrån gick tåget genom Alt-Strelitz, och den 8 aug. passerade brigaden, som nu alltjämt marscherade samlad, preussiska gränsen. Den 15 tågades genom Oranienburg till slottet Eichstedt och den 16 genom Spandau till höjderna vid Charlottenburg, nära Berlin, där hela den svenska armékåren sammanträffade.

På stabsvakt hos kronprins Karl Johan.

Nu började det egentliga fältståget. De bekvämare kantoneringskvarteren utbyttes mot bivuaker. Himlen blev det enda taket och marken den enda bädden. Detta fortgick över två månaders tid. Kosthållet blev också efter omständigheterna. Och den hade det bäst, som var van vid måttlighet, och som kunde ordna för sig själv. Här rörde sig nu ofantliga truppmassor, och kanonernas dån ljöd fullstämmigt.

Sveriges kronprins kommenderade Norra Tyska armén, bestående av svenskar, ryssar, preussare och engelsmän. Svenska armén kommenderades av fältmarskalken von Stedingk.

På e. m. den 22 augusti uppbröt armékåren från Charlottenburg och marscherade på den tre mil raka vägen till Potsdam. Redan kl. 1 påföljande natt samlades trupperna utanför stadsporten. Vi voro med i fiendens närhet, och här laddades för första gången skarpt. Marschen

[1] Regementet tilldelades första divisionens första brigad under generalmajor von Schultzenheim.

fortsattes genast åt Saarmund. I därvarande defiléer förbimarscherade ryska trupper, merendels kavalleri, för att på höjderna vid Ruhlsdorf intaga tredje linien. Svenskarne intogo andra. Preussiska armén, förföljd av fransmännen, innehade första vid Grossbeeren.

Redan på aftonen hade striden börjat. Kronprinsen och fältmarskalken von Stedingk bodde med sina staber under natten i en å västra flygeln liggande väderkvarn. Den nedanför belägna byn Ruhlsdorf hade av ryssar med hjälp av svenskar blivit plundrad. Under natten, med starkt regn, alarmerades lägret, och trupperna uppställdes. Anledningen härtill var, att några fransmän — antagligen en patrull — hade i mörkret förirrat sig och kommit in i den svenska bivuaken. Fransmännen togos till fånga, och trupperna fingo åter gå till vila. I dagningen den 23 började striden vid Grossbeeren, vilken som bekant slutade med fransmännens fördrivande. I denna strid deltog av svenskarne endast ett batteri ridande artilleri. Den 26 lämnades höjderna vid Ruhlsdorf, och kronprinsen tog kvarter i Saarmund.

Brogren var då med sitt kompani kommenderad på stabsvakt. Tillika med kronprinsens adjutanter fick B. sitt nattläger på halm i salen utanför kronprinsens rum. Det blev dock icke ostörd vila. Under natten ankom nämligen en kurir, en engelsk överste, med rapport från general Wallmoden, att han blivit tillbakaträngd av fransmännen, vilka framtågat ända till Schwerin.

Kronprinsen, som väcktes av chefen för generalstaben, general Adlercreutz, var inom några minuter klädd och kom ut i salen. Han var mycket ond och missnöjd med general W:s förhållande. Den engelske översten hade stor svårighet att besvara de framställda frågorna. Nya order expedierades emellertid till general W., varefter ifrågavarande kurir fick — till såsom det syntes synnerlig belåtenhet — taga avträde, varefter alla återtogo sina halmbäddar. Morgonen därpå var kronprinsen åter vid gott humör, och en kurir avsändes till Sverige med rapport om segern vid Grossbeeren.

Dennewitz och Leipzig.

Den 29 augusti marscherade armén divisionsvis från Saarmund till Beelitz, där bivuak intogs, den 30 till Buchholz och den 31 till Treuenbritzen, där den stannade till 2 september, då sachsiska gränsen övergicks, och bivuak intogs vid byn Reitz. Den 3 gick första divisionen till Rabenstein och den 4 till Klein Matson (?). Den 4 vilade armén i sina bivuaker, och den 6 kl. 3 på morgonen uppbröt svenska armén, i mörkret vägledd av jägarhorn, och utkom i dagningen på de stora slätterna omkring Dennewitz, där som bekant nämnda dag en batalj försiggick.

Napoleon hade, missnöjd med utgången av slaget vid Grossbeeren, nu frånta git Oudinot befälet och överlämnat det till marskalk Ney.

Vid middagstiden voro svenska och ryska arméerna samlade på en linie med åttio slutna bataljonskolonner, som under musik, ackompagnerad av det allvarligaste kanondunder från de kämpande, började striden, vilken fortsattes under flera timmar. Svenska artilleriet deltog och bidrog i betydande mån till segern. Svenska infanteriet, som tillryggalagt sex mils väg, hann icke fram förr än i skymningen, då den slagna franska armén redan var på reträtt.

Marskalk Ney skall från ett kyrktorn ha sett de anryckande 80 bataljonerna, som hotade flanken, och då givit order om reträtten.

Den avdelning, B. tillhörde, fick sin bivuakplats på själva slagfältet. Och mer än en hade här till sängkamrat eller huvudgärd liket av en fransman.

Följande dag upptogs tiden med att i stora gropar nedgräva de fallne samt att taga vara på de sårade, som infördes i den till sjukhus använda kyrkan. Den 8 sept. hölls ett högtidligt Te deum med anledning av den vunna segern. Kronprinsen med stab hade vid detta tillfälle tagit plats framför första brigaden.

Armén kvarlåg å slagfältet till den 11 sept., då marschen anträddes till Seyden, den 12 till Coswig vid Elbe, den 14 genom staden Rosslau till byn Brumbach, där första brigaden fick tak över huvudet. Den 18 bröt denna brigad upp härifrån och övergick Elbe på den vid Rosslau slagna pontonbryggan till Dessau. Rothållsbataljonen kom genast på förpostvakt vid Jenitz framför sistnämnda stad, vilken ställning innehades till den 26, då bataljonen framryckte och bivuakerade vid Pöstnitz som stöd för den framför utsatta fältvakten. Den 27 anryckte fransmännen. Bataljonen fick då order att retirera och betäcka de övriga truppernas reträtt över Elbe. Den drog sig då långsamt tillbaka genom Dessau till Rothleben på högra Elbestranden. De förut retirerande hade intagit en förskansning för försvaret av den förut omtalade pontonbryggan. Här i trakten uppehöll sig bataljonen flera dagar, dels i bivuak, dels på vakt, allt under stark köld och brist på föda. Den 4 okt. bröt armén ånyo upp och marscherade åter till Dessau och kort därefter till Rodegast, Gröbzig, Bernburg, den 13 åt sidan till Köthen — detta senare för att hindra fienden att förena sig med kåren Davout och marschera mot Berlin — den 15 åt trakten av Hall, därefter den 16 till Hohethurn. Den starka kanonaden, början till den stora striden den 18, hördes nu. Den 17 fortsattes marschen och den 18 över Breitenfelds slätter till Tauka, varest bivuakerades, samt den 19 närmare Leipzig, där »den stora folkslaktningen» ännu fortfor, ehuru då snart slut, som bekant med

fransmännens besegrande och därmed Napoleons fall. De tre dagar, denna fasansvärda strid fortgick, var vädret lugnt och behagligt.

På aftonen den 19, i solnedgången, paraderade norra tyska armén för Rysslands kejsare och Preussens konung m. fl. furstliga personer. Excellensen von Stedingk hade i egenskap av befälhavare för svenska armén tagit sin plats midt för livgrenadjärerna, vadan de hade godt tillfälle att se de högtstående personerna, så mycket mer som kejsar Alexander länge samtalade och komplimenterade von S.

Såväl på slagfältet som i Leipzigs förstäder visade sig krigets förödelse i fasansfull form. Livgrenadjärerna kvarlågo på stridsfältet till den 22 september. Det var som besått med fallna människor och hästar. Staden hade lidit mycket. Förstäderna voro helt och hållet förstörda. I flere dagar upphämtades sårade. Men stadsinvånarnes förbittring mot fransmännen var så stor, att de icke brydde sig om att rädda de sårade bland dem. Sjukhusen voro för övrigt överfyllda.

Bland den mängd trupper av olika folkslag — även asiater — som här förekommo, omnämner B. särskilt två ryska kavalleriregementen, »vilka med sitt utseende kunde skrämma själva f-n». De voro endast beväpnade med båge och pil. Den enda likheten i deras uniform var den ludna sockertoppformiga kalvskinnshuvudbonaden.

Bristen på födoämnen var nu stor. Bröd var ej möjligt att erhålla. För egen räkning kunde B. i Leipzig endast förskaffa sig ett kvarter brännvin och lika mycket vin.

På egen hand.

Den stora armén förföljde fransmännen. Den svenska armén åter uppbröt den 22 sept. och marscherade till Merseburg, där kvarter intogs. På grund av otjänliga födoämnen och ständigt bivuakliv hade allvarliga sjukdomssymptom börjat visa sig. I Frankenhausen stannade även B. på grund av sjukdom, tillika med 200 man af regementet. Efter sitt tillfrisknande satte sig B. ånyo i marsch med 100 man konvalescenter. I sällskap med dem följde även fyra officerare vid andra regementen. Vägen togs nu till Duderstadt och Göttingen. B. beskriver denna färd som särdeles angenäm. För uppehållet voro ej stora bekymmer. De rekvirerade endast vad som behövdes, så mycket nödvändigare som den sammanslagna kassan var högst obetydlig och snart slut. På flera månader hade icke någon avlöning blivit utdelad. Likviden vid kvarteren var även snart uppgjord och bestod endast i en komplimang vid avskedstagandet.

»I staden Eisenbeck, där vi hade nattläger, kommo vi i bryderi. Kassan var tom, och officerarne ville gärna på aftonen bevista en annonserad teaterföreställning.» Det fanns då ingen annan utväg, än att B. tillskrev

stadens borgmästare och rekvirerade en loge å teatern för svenska officerares räkning. Detta beviljades även genast. Dylik rekvisitionsrätt måste i övrigt i flera fall användas. I den lilla staden Else måste skobeklädnad anskaffas åt truppen, som till stor del var barfotad. B. rekvirerade 100 par skor att lämnas följande dag. Borgmästaren beskärmade sig emellertid mycket häröver. B. förklarade då, att marschen icke kunde fortsättas därförutan. Hundra par strumpor hade man fått i staden Ahlen. Efter överenskommelse bestämdes, att 50 par nya skor skulle levereras. De övriga skulle halvsulas, däribland officerarnes.

Vid Else mötte en officer, utskickad av kronprinsen, som till varje anträffad efterbliven officer skulle avlämna två louisdorer. Penningeförlägenheten blev därigenom avhjälpt. Marschen fortsattes vidare till Hannover, där svenska armén anträffades, och B. återtog befälet över sitt kompani.

För Norge mot danskarne.

De goda kvarteren i Hannover måste snart övergivas. Svenska armén fick nu en helt annan bestämmelse. Det gällde nu Norges erövring och förening med Sverige.

Vägen togs över Celle, Uelsen, klostret Meidingen, Lüneburg, Altenburg, Lauenburg och Möllen till Lübeck.

Lübeck innehades för tillfället av danskarne. Och då det var ovisst, huruvida de godvilligt skulle överlämna staden eller ej, medfördes stormstegar. Dessa blevo likväl obehövliga, då danskarne under löfte om fritt avtåg och några timmars fritt försprång lämnade staden. Under natten togo svenskarne kvarter därstädes, för att sedan följa fienden i spåren och inrycka i Holstein. Kavalleriet under general Skjöldebrand upphann fienden vid Bornhöved och segrade där över en överlägsen avdelning danskt infanteri. Infanteriet tågade på de nästan bottenlösa vägarna till Kiel och slet därunder mycket ont.

Emellertid drogo sig danskarne bakom Kiel. Vapenstillestånd avslutades, och svenska armén intog kantoneringskvarter på demarkationslinien, under det danskarne inneslöto sig i fästningarna Rendsburg, Friedrichsort och Glückstadt.

Rothållsbataljonen blev förlagd på en stor egendom, Lindau, där ägaren var hemma men familjen flyktad. Brogrens kompani jämte von Rohrs fördes till egendomen Grünhorst, där ägaren med familj var bortrest. I denna förläggning förblev bataljonen under jultiden. Det var nu ingenting att klaga över. Befälet ansåg sig som värdar på platsen. Det levdes dock »beskedligt och så sparsamt som möjligt». Julafton voro alla officerarne samlade hos chefen vid Lindau, där de gjorde sig så angenämt som möjligt med upptåg och utdelandet av skämtsamma

julklappar. Annandag jul voro alla officerarne vid Grünhorst på middag, vilken anrättades på så svenskt vis som möjligt. Fjärde dagen voro de samlade till middag i andra bataljonens högkvarter.

Natten mellan den 5 och 6 januari 1814, då stilleståndet upphörde, skedde uppbrott, och marsch anträddes till Sorgbrücke, där danskarne utsatt en förpost.

Vintern hade nu inträdt på fullaste allvar med starkt snöfall och yrväder. Det var en svår natt, som tillbringades på en höjd å de Slesvigska slätterna. Folk och hästar måste hållas i jämn rörelse för att icke förfrysa. Då vapenstilleståndet slutade kl. 1 på natten, hade oförmodat danska posteringen helt fredligt dragit sig tillbaka till Rendsburgs fästning, och kvarter togs i det av trupper och folk utrymda Sorgbrücke. Kölden tilltog för var dag, och förposter mot sistnämnda fästning måste avlösas varje halvtimme.

Fästningarna Glückstadt och Fredriksort kapitulerade emellertid, under det Rendsburg i saknad av belägringsartilleri endast blockerades. Freden med Danmark avslöts den 14 januari, då Norge avträddes till Sverige.

Krigets sista dagar.

Svenska armén erhöll nu order att utrymma Holstein. De under svenske kronprinsens befäl stående utländska trupperna vände sig åter mot Napoleon, och det på Frankrikes eget område. Kronprinsen följde efter med svenska armén, men vägrade som bekant att utan konungens befallning fientligt beträda sina fäders land. Svenskarne marscherade genom Hannover och Westfalen till Nederländerna. Den 1 april gick armén över den isbelagda Elbe. Vägen togs vidare genom Minden, Elberfeld och Solingen till Köln. Rhen passerades vid Deutz och tåget fortsattes vidare till Achen, där B. kvarstannade åtta dagar och badade för sin gikt, varefter regementet åter anträffades i dess kvarter i Lüttich, vilket kvarter sedermera utbyttes mot Chaudfontaine.

Armén synes nu haft gott tillfälle att vila ut eller att se sig om. Så besöktes bl. a. Spaa, där B. tillsammans med flere av sina kamrater sammanträffade med Jönköpings regementes officerskår, vilka alla tillsammans gjorde sig en glad middag på ett av de större värdshusen. Efter fjorton dagars vistelse i denna trakt uppbröt första brigaden och tågade genom S:t Tront, Tirlemont till Löwen, den sydligaste platsen för brigadens marsch. Den stora armén hade nämligen nu ryckt in i Paris, och Napoleon var avsatt.

Svenska armén skulle återvända till fäderneslandet Men underrättelse hade ankommit, att norrmännen icke ville underkasta sig de kort förut avslutade fredsvillkoren utan ville återställa Norges forna självstän-

dighet. Det återstod alltså ännu en dust, innan svenskarne fingo återgå till sitt hemvist. Emellertid gick tåget norrut. I Rostock voro svenska linieskepp till mötes i och för transport till Göteborg. Regementet blev förlagt i Strömstad. B. hade där kungsvakt hos konung Karl XIII, som ankommit hit för att sjöledes deltaga i expeditionen mot Norge.

Sedan detta krig som bekant snart slutat, fingo trupperna återvända till sina hemorter »och sticka vapnen i skidan till lång, fredlig vila».

Under fredstid.

Efter krigets slut »vankades icke annat än fredliga idrotter i årliga möten och kanalkommenderingar». I största korthet må här anföras de kommenderingar, utom de vanliga mötena, i vilka B. under sin återstående tjänstetid deltog.

År 1818 avgick regementet i början av maj månad till Stockholm för att övervara konung Karl XIV Johans kröning samt därefter gå i läger å Ladugårdsgärdet. År 1819 var B. kommenderad på arbetet vid Göta kanal, med station vid Berg. År 1820 beordrades B. som befälhavare för en arbetskommendering till Malmen i och för den nya slättens planerande. År 1821 var storläger å Malmen under kronprinsens befäl, vilket läger var »synnerligen muntert och trevligt, och fann sig H. K. H. road». År 1823 var storläger å Ladugårdsgärdet med anledning av kronprinsens biläger, då även livgrenadjärregementena voro ditkommenderade. Många högtidligheter förekommo härvid. Armékåren hade bl. a. en fest för de kungliga å Djurgårdsslätten, där en särskild byggnad var för ändamålet uppförd. År 1825 fick B. åter »vändra» till Stockholm till läger å Ladugårdsgärdet. År 1826 räknar B. som ett av sina märkligare år. Han var nämligen vald till fullmäktig för regementet vid det till Stockholm sammankallade krigsbefälet. B. blev där invald i beredningsavdelningen ävensom sedermera i den särskilda kommitté, bestående av två generaler, fyra överstar och lika många kaptener, som konungen sammankallade inför sig och kronprinsen, för att yttra sig över av K. M:t avgivna förslag. År 1830 kommenderades B., som nu blivit major i armén, på kanalarbetet vid Söderköping. År 1832, då B. utnämndes till major vid regementet, fick han som chef för andra bataljonen avgå till Stockholm för att deltaga i samma års storläger å Ladugårdsgärdet. Då allt under denna kommendering gick särdeles lyckligt, och B. under densamma tillvann sig kronprinsens bifall, förmäns välvilja och kamraters vänskap, ansåg han denna kommendering som glanspunkten av sin militära tjänstebana. Efter sin hemkomst emottog B. majorsexpeditionen, vilken han förde i 1 $^{3}/_{4}$ år.

Den ekonomiska ställningen blev dock icke genom nämnda befordran förbättrad. Majorslönen översteg knappast kompanichefslönen, men ut-

gifterna blevo däremot större. Men den, som i femton år som kapten fått åtnöja sig med löjtnantslön, vars nettobehållning aldrig översteg 300 rdr banko, var ej van vid några förmånliga löneinkomster, säger B. på tal härom. B. fick aldrig varken som kapten eller major uppbära full lön efter nya staten. Detta förde även B. på tanken att, för sin talrika familjs skull, söka få någon mer inbringande civiltjänst, vilket även efter många omständigheter lyckades, då han år 1836 utnämndes till resetullinspektör.

Samtidigt som B. i Stockholm emottog detta sitt nya förordnande inlämnade han sin avskedsansökan, »då hans excellens greve Brahe förklarade, att K. M:t förbehållit sig att giva B. en grad i armén». Vid sitt avskedstagande hade överstelöjtnant Brogren tjänat vid regementet i trettiosju och ett halvt år.

Mot slutet av indelningsverkets tid.

Den indelta soldaten hade förr långt ifrån de bekvämligheter under sin tjänstgöringstid att tillgå, vilka i våra dagar komma en värnpliktig eller en stamanställd till del. Tjänstgöringen blev också tröttande genom sin enformighet, som endast undantagsvis tillät någon utflykt från »slätten». Här skulle alla övningar försiggå den ena veckan efter den andra, till dess vid slutet av mötestiden en eller annan dags utmarsch företogs för övning i terräng eller fälttjänst, en s. k. simulaker, som det kallades, och som emellanåt blev förlagd en eller annan mil avlägset från mötesplatsen. Emellanåt gällde det att deltaga i ett s. k. lustläger i Stockholm. Det var först senare, eller omkring 1860-talet, som trupperna sammandrogos till mer ordnade och planerade fälttjänstövningar.

Tjänstgöringen inom kompaniet var även mycket annorlunda än nu för tiden. Och det enskilda förhållandet emellan befäl och manskap var i bästa mening patriarkaliskt. Kompaniet bildade liksom en familj, där chefen var kompaniets fader. Med honom rådgjorde grenadjären gärna i många av sina angelägenheter. Enligt reglementet fick soldaten icke gifta sig utan att anmäla därom hos kompanichefen eller den, som för tillfället skötte expeditionen och förde befälet inom kompaniet. Men formen blev icke en »anmälan». Det blev i stället en anhållan. I dylik riktning hade förhållandena i allmänhet utvecklat sig.

Ännu för ett femtiotal år sedan eller det första året på 1870-talet, då den, som nedskriver detta, började sin bana som officer vid ett av livgrenadjärregementena, fanns det ännu många inom kompanierna, som i sin kompanichef såg sitt främsta stöd, och till vilken de vände sig, då det gällde både det ena och det andra i deras enskilda åtgöranden, förvissade, som de kunde vara, att, om de skötte sig i och utom tjänsten så,

som de borde, de även, om det fanns någon möjlighet, skulle vinna välvillig förståelse. Och grenadjärerna å sin sida gjorde, vad de kunde, för att vara sin chef till återtjänst. Detta patriarkaliska förhållande varade så länge kompanicheferna bodde och levde på sitt boställe, omgivna av sina i nejden boende grenadjärer, och även långt därefter på grund av traditionens makt.

Trupp och befäl kände också varandra sedan gammalt. Grenadjären tjänade nämligen i regel så länge han fick och det var honom möjligt att göra sin tjänst. I detta fall var grenadjären i hög grad beroende av sin kompanichef. Vid generalmönstringarna, då avskedstagandet avgjordes, var det nämligen av stor betydelse, om chefen inför generalmönsterherrn lade ett godt ord för den ålderstigne. Och de gamla kaptenerna tjänade så länge de kunde »tugga gröt», som uttrycket plägade vara, och understundom ändå litet till. Det var icke så gott att släppa ifrån sig det ofta goda bostället, om också den gamle var både halvblind och halvdöv. Icke var detta till fördel för tjänsten, men fördragsamheten var vid denna tid stor. Av kompaniets övriga officerare fanns alltid någon att tillgå, och denne fick som kompanibefälhavare sköta tjänsten, såväl den rent militära som expeditionen. Understundom tyckte nog en del yngre officerare, att dessa gamle i sin tjänst överlevat sig själva, så mycket mer som de icke alltid voro så noga med att följa med och sätta sig in i nytillkomna reglementen och nya förordningar. Men det goda kamratskapet tog överhand, och förhoppningen om snar befordran lämnades å sido.

Då en kompanichef ändtligen tog avsked från sin tjänst och sitt kompani, var det oftast såväl från chefens som grenadjärernas sida ett smärtsamt avsked, ty den kompanichef skulle haft ett stenhårdt hjärta, som icke kände sig rörd av det förtroende, den vördnad, tillgivenhet och kärlek, som hans »manskap» visat och visade honom. Hos mer än en av de gamla grenadjärerna syntes även tåren dallra utför kinden vid ett sista avsked. Och detta fastän han måhända en eller annan gång varit utsatt för sin förmans tillfälligtvis mindre goda lynne eller, då så varit behövligt, allvarliga rättelser. De visste å ömse sidor alltid, varest de hade varandra. I grund voro de vänner, utan att någonsin den inbördes varande militära ställningen eller respekten å ena sidan rubbades eller att från motsatt håll billighet eller rättvisa överskreds.

I äldre tider behövdes det icke mycket för att prygelstraffet skulle komma till användning. Mot slutet av detta straffs tillvaro förekom det emellertid alltmer sällan. — Det är disciplinen, som den svenska soldaten har att tacka för sina segrar i fält, sades det länge, och disciplinens skapare, tillskyndare och bevarare, det är hasselkäppen.

Huru lätt denna käpp understundom kunde komma till användning framgår av följande händelse, som timade år 1840.

Beväringsmötet å Malmen nämnda år var avslutat, och en större beväringsstyrka var under anförande av sin kompanichef på hemväg. Komna till Kumla gästgivaregård, där en längre rast skulle hållas, sökte var och en av beväringsynglingarne att på den varma dagen få något till bästa för att skölja ned det besvärliga landsvägsdammet. De voro nog därjämte uttröttade. Den marschväg, de redan tillryggalagt från Malmen, var över två mil. Därtill hade de föregående natt helt säkert fått vila mycket litet, enär det natten före en utryckningsdag aldrig var någon ro i lägret. Man hastade därför till gästgivarestugan, där man visste att man skulle få stanna omkring en timme.

Det gick här rundligt till, och några av de i ekonomiskt hänseende bättre lottade bjödo över lag. Men en timme går lätt under dylika förhållanden, och ett, tu, tre ljöd trumman till uppställning. Det stora flertalet lämnade också plikttroget stugan och rusade ned till uppställningsplatsen. Några sutto emellertid kvar. Det var väl icke så brådtom, menade de, att man icke kunde få tömma sitt glas.

Vid uppställningen fattades sålunda några man. En korpral sändes då upp till stugan, då det med rätta antogs, att de, vilka fattades, voro där. Vid denna tillsägelse sprungo alla ned till uppställningsplatsen förutom en, den som företrädesvis varit värd. Ett nytt bud sändes då för att hämta den kvarvarande.

— Det är väl ingen sådan brådska heller, blev svaret på budets framförda order. Och för övrigt står jag icke vidare under några krigslagar. Hälsa och säg det.

Hälsningen framfördes. Till en början trodde kaptenen, att han icke hört rätt. Men då den tredskande i sakta mak kom ned till uppställningsplatsen, klargjordes saken med ens.

— Hämta hit ett par hårdstoppade halmsäckar, ljöd kaptenens röst helt lugnt till ett par av manskapet.

Under tiden avkunnades domen under gravlik tystnad. Säckarna voro snart till hands. Och med dem till underlag fick den dömde sina bestämda prygel.

Kaptenen var till börden finne. Han var en god, välvillig och hjälpsam man. Som exercisofficer var han framstående. Vid ett besök, som k. Karl XIV Johan gjorde å Malmen, fick kaptenen befallning att uppvisa sitt kompani. Denna uppvisning blev så tillfredsställande, att konungen genast efter avslutningen tilldelade honom en utmärkelse.

Då det gällde den militära lydnadsplikten, var nämnde kapten obeveklig, vem det än berörde.

Lägret vid Malmen — namnet Malmslätt tillkom först vid järnvägsstationens öppnande — var förr mycket olika mot i en senare tid. Av de nu befintliga skuggrika, vackra alléerna fanns endast den, vilken skilde officerarnes tält från kompaniernas, i vilka senare underofficerare och manskap voro förlagda. Men även denna allé var ännu mot slutet av 1850-talet mycket litet försigkommen. Det var egentligen endast omkring officerarnes matsalong, där träden vid nämnda tid hunnit så långt, att de gåvo någon verklig skugga. Officerarnes matsalong var gemensam för båda regementena och var belägen på gränsen mellan regementenas läger på samma plats, där nuvarande officerssalongen är belägen. Den bestod av en lång envåningsbyggnad. Många officerare åto likväl ännu på 1860-talet av medtagen matsäck, åtminstone något mål om dagen, därvid en grenadjär tjänade som köks- och hovmästare. Några officersbostäder funnos icke, utan officerarne bodde i stugor och byggnader belägna vid vägen väster om lägerplatserna. Dylika bostäder tillkommo vid »Första regementet» omkring år 1895 samt vid »Andra regementet» några år tidigare. Underofficerarne intogo sina måltider å det s. k. Hotell Hultberg, sedermera Hotell Malmen, till dess även de uppförde åt sig egna lokaler för detta ändamål vid »Första» något år på 1880-talet eller kanske senare och vid »Andra» tidigare, den sista även med bostäder.

Manskapet intog ännu på 1870-talet sina måltider vid kokgroparna, vilka vid denna tid användes vid »Andra». »Första» hade i detta avseende redan nu det något bättre ordnat. Här funnos nämligen takbetäckta skjul med tegelmurade enkla spislar.

Till kockar användes de grenadjärer, som på grund av ålder voro oförmögna att fullgöra exercisen. Till hjälp hade de beväringar, vilka uttogos härtill redan vid beväringsmötets första dag, men kunde utbytas sedermera mot andra, vilka voro tröglärda i exercisen. Kock ville emellertid icke gärna någon beväring bli. Sällan voro de lediga, och mest förekommo de i sina vita, snart nedsmutsade kock-kläder av grovt linne. Uniformspersedlarna, som lämnades dem till användning, voro även de sämsta. Och, vad värre var, vid hemkomsten efter mötestiden förbisågos de gärna av sina flickbekanta. — Han har varit kock. Annat dugde han icke till, hette det.

Maten intogs på stående fot. I ur och skur åts det under bar himmel, ännu på 1880-talet. Det enda kärl att äta i, som kronan bestod, var »kopparflaskan». Sked, kniv och gaffel fick var och en hava med sig, om han så ville. Maten var mycket enkel samt blev under ett möte enformig. Ärter och fläsk, kött och s. k. sluring eller bataljonsoppa, sill, ost, bröd, s. k. ankarstock, samt gröt var det, som kronan hade att bjuda på. Varannan dag var det sluring med kött och varannan dag ärter med

fläsk. Soppa fick var och en äta så mycket han ville, men kött och fläsk tilldelades i ganska obetydliga bitar.

Några andra kryddor än salt bestods icke vid nämnda tid. Brödet var syrligt. Mjölk till kvällsgröten påkostade icke kronan, men det ordnades senare så, att de, som så önskade, kunde få köpa sig mjölk vid kokgroparna. Men som var och en hade endast ett kärl att äta i, fingo två slå sig tillsammans, varvid mjölken ifylldes i det ena och gröten i det andra kärlet, och de båda åto sedan växelvis.

Fyra gånger om dagen nedmarscherade kompanierna för att intaga sin föda. Något efter kl. 5 utdelades kaffe med socker men utan grädde. Strax efter kl. 8 intogs frukosten, bestående av sill, potatis och mjölk, klockan 1 middagen samt kort efter 8 på aftonen kvällsmaten.

Exercistiderna voro 6–8, 9–11, 3,30–5,30 samt 6–8. Emellan exercistiderna försiggingo ordernas utdelande samt en del tjänstgöring inom kompanierna.

Inredningen i de runda, spetsiga tälten var mycket enkel. Kring mittelstången var en ställning för gevären. För varje tält, vilket var avsett för 24 man, men gemenligen upptogs av ett något mindre antal, tilldelades en bestämd vikt halm, vilken vid sängdags utbreddes å bara marken. Halmen utbyttes mot ny emellanåt. Huvudgärden invid tältduken utgjordes av ränseln. Till täcke användes uniformskappan. Detta var allt. På morgonen hopsköts halmen intill tältväggen, betäcktes med kappan och ränseln, och marken sopades, så att allt var pyntat och fint, då visitation gjordes genom en titt in i tältöppningen av något befäl. Kompaniets fanjunkare disponerade för sin räkning expeditionstältet och hade detsamma på egen bekostnad försett med trägolv samt nödtorftigt möblerat med säng, kommod, byrå samt skrivbord m. m. De övriga underofficerarne hade ett gemensamt tält, även det med trägolv, sängar o. s. v. Officerarne fingo själva bekosta sina tält med inredning. Dessa, vilka voro dubbeltält, d. v. s. bestående av ett inner- och ett yttertält, voro rymligare än kompanitälten samt i form av en ryggåsstuga och kunde rymma en hel del möbler samt voro, som nyss nämnts, skilda från »kompanigatorna» genom en allé samt planteringar av syrénhäckar. Som igenkänningstecken var överst i varje gata upprest en flaggstång med olika flaggor, röda för den ena bataljonen och vita för den andra, samt som kompanimärke antingen enfärgad eller försedd med ett rödt eller vitt kors, eller ett vågrätt eller lodrätt brett band av motsatt färg mot duken.

De senaste åren av 1870-talet uppfördes de första barackerna för truppen, i vilka envar fick sin egen sovbädd med halmmadrasser och filtar. Omkring samma tid tillkommo tvätthus för manskapet. Badhus inrättades invid sjukhuset, där även varma bad serverades. Efter hand tillkommo därjämte andra bekvämligheter.

Marketenterilinien var, där de nuvarande officersbostäderna äro belägna. Ännu på 1850-talet voro här huvudsakligen uppförda skjul av gärdesgårdsstör och trinnen, där väggar och tak voro flätade med granris.

Regementscheferna hade redan vid denna tid sina egna av trä uppförda bostäder, vilka nedtogos, då de nu befintliga officersbostäderna uppbyggdes.

Ännu år 1920 finnas några grenadjärer kvar i tjänst på varje kompani, och än lever här och var inom provinsen en och annan »fördetting», men deras antal minskas år från år. Efter hand kvarlever endast deras minne. Under indelningsverkets tidigare skede och under krigstider voro många av de indelta svårhandterliga. Kriget skapar obändighet och råhet. Det stora flertalet hade dock ett godt namn om sig. Och före folkskolans tillkomst var det ofta soldater, som gåvo allmogens barn undervisning. Under en lång på krigen följande fredstid fick indelningsverket en förut oanad utveckling även i medborgerligt hänseende. Undervisning i väl ordnade skolor under längre kommenderingar gav soldaten kunskaper vida överstigande allmogemännens i allmänhet. Det blev ett kärnfolk, de indelta. De voro dugande i vad de togo sig för, och pålitliga i varje uppdrag, de åtogo sig. De voro plikttrogna såväl i tjänsten som på roten. I sin hembygd var grenadjären i regel en aktad man och användbar i mången angelägenhet. De hade lärt sig att älska sitt fosterland, och de fullgjorde med heder sin livsgärning. Det är också med vemod och saknad, man ser den ena efter den andra försvinna i minnets dunkel. Och den dag ligger icke utom en överskådlig tid, då den sista av det sista kompaniet skall duka under för den obevekliga liemannen.

Av vem och varest skall den minnesvård resas, som indelningsverket och dess män väl förtjänat för ett i hundratal av år i fäderneslandets tjänst plikttroget utfört värv?

SEDER OCH BRUK.

25—184615. *Ridderstad, Östergötland III.*

Vid julhögtid.

Julen, den högtid, som ända från uråldrig tid firades och ännu firas som den främsta och förnämligaste av årets högtider, begicks och begås givetvis olika inom olika hem. Ett var dock gemensamt för det stora flertalet, nämligen det trägna förarbete och det myckna julstök, som föregick själva julaftonen, denna barnens högtidsdag, vars firande i sena ålderdomen ihågkommes och bevaras som ett av flydda dagars ljusaste minnen.

Nedanstående skildring berör tiden från omkring 1850- och 1860-talen.

Redan vid den tid, då betena voro som bäst och korna gåvo den fetaste mjölken, ystades den ost, som skulle bliva fullt färdig och mogen till julen. Denna tid ansågs sammanfalla med tiden, då ljungen blommade. Det var ju endast de större gårdarna, vilka på en gång kunde avstå så mycken mjölk från egen ladugård, som åtgick till en större ost, men man fick mjölk från grannarne, vilken sedan återgäldades i tur och ordning, då dessa företogo sitt yste. Det blev »ystekalas», då gummorna eller bonddöttrarna kommo med sin mjölk, och envar skulle bjudas på kaffe med mycket »dopp» samt påtår.

Själva ystningen försiggick i brygghuset eller köket. Mjölken tömdes i en stor järngryta. Och när mjölken blev ljum, slogs ostlöpet i, varvid mjölken började att löpna. När så allt »ystat sig», togs ostmassan upp, och under det vasslan urkramades, lades massan i ostkaret. Dylika ostkar plägade vara försedda med inskärningar, så att osten, då den var färdig, skulle få ett prydligt utseende. Ett dylikt ostkar i Östergötlands museum av ek är 33 cm. långt, 24 cm. brett och 23 cm. högt.

Osten kunde även vid mindre gårdar göras uteslutande av egen hopsamlad mjölk. Det ystades då alltefter mjölktillgången mindre ostar, vilka, sedan man fått tillräckligt antal, sönderkarvades och uppljummades för att därefter sammanjäsas till en större ost.

I november eller början av december företogs i allmänhet julslakten, ehuru understundom även tidigare, eller i oktober, vilken månad sedan gammalt i almanackan betecknades som slaktmånad. Ännu på 1860-talet uppföddes även i städerna den s. k. hushålls- eller julgrisen, och alltid ordnades det så, att denna skulle vara slaktfet just vid den tiden. Det gjordes då fläskkorv, medvurst, grynkorv, palt, pressylta och slarv-

sylta o. s. v. I sammanhang med slakten kom stöpningen av talgljus för vinterns behov, varibland även tregrenade julljus, sällan flergrenade, vilka senare voro mindre hållbara. Till stöpningen behövdes en ljuskärna, vanligen av koppar, eller också kunde därtill användas en vanlig smörkärna av trä. Båda hade samma form. Denna fylldes med smält talg. Härtill kom en vridbar ställning av trä, å vilken kunde upphängas de runda träplattor, med vars hjälp flera ljus samtidigt stöptes. Dessa plattor hade på övre sidan en ögla, i vilken den hängdes å en motsvarande krok på träställningen. Å undersidan av plattan voro flera krokar, å vilka ljusvekarna hängdes. Genom att hålla i övre öglan doppades vekarna ned i den varma talgen för att därefter upphängas till torkning å ställningen. Så fortsattes med alla plattorna, varefter de ånyo neddoppades, till dess så mycket talg fastnat å vekarna, att ljusen fått den önskade tjockleken. På så vis fick man vanliga stakljus, lyktljus och dankar, de sistnämnda mycket smala, och vilka sedermera vid matlagning blev det enda lyse, som bestods förutom ljuset, som kom från den öppna spiselns eld. För danken fanns vid varje spisel en å en järnstång, som uppbar spiselhuven, fast anbragt ljuspipa av järn. Understundom begagnades en ljusform av tenn eller bleck, i vilken ljusen stöptes. De fingo då en jämnare yta.

Så kom brygden, då juldricka, emellanåt även enbärsdricka, tillverkades. Och därefter blev det byk samt rengöring i alla vinklar och vrår. Kopparkastruller, kaffepannor och puddingsformar m. m., vilka dels voro uppradade å kökets hyllor, dels upphängda å en av väggarna, skulle till julen vara blankpolerade och skinande. Därefter blev det närmaste dagarna före julafton tillredning av julbrödet eller baket, vilket var det icke minst viktiga, ty en jul utan gott och vid bakningen väl lyckat bröd gav icke någon jultrevnad. Det bakades rågbröd, sura limpor, vetebröd, sirapsbröd, vörtbröd m. m. i olika former, såsom vanliga kakor, kusar och kransar o. s. v., vartill kom pepparkakor, klenäter och möjligen andra småbröd. Bakningen började redan vid tretiden på morgnarna.

Under de sista dagarna före julafton hade karlarne fullt arbete med vedhuggning, så att ved skulle finnas till hands under hela helgen, men detta skulle liksom bakningen ske tidigt om morgnarna, så att icke någon tid av den vanliga arbetstiden skulle gå till spillo.

Efter alla dessa vidlyftiga förberedelser kom äntligen julafton, med vilken den stora högtiden tog sin början.

En julafton på 1860-talet i ett välmående bondehem i Kindabygden skildras i Östg. Korresp., dec. 1904, på följande sätt:

Redan kl. 3 på ottan gingo tjänarne upp för att uträtta sina vanliga sysslor i ladugården (fäjset = fähuset). Men innan pigorna gingo ut, tände de upp eld i stuvuspiseln och satte på stora köttgrytan med julhösen (d. v. s. svinhuvud) och julskinkan. Det hem, som här skildras och som

tillhörde ett välmående nämndemansfolk, hade endast ett stort rum (stuvan) och kök på nedre botten samt nattstuva och kammare, båda utan eldstad, på övre botten. Stuvan var gemensamt sovrum och vardagsrum för både husbondfolk och tjänare. Där lagade man ock maten och åt, ty köket användes endast vid byk, slakt och större stök. Vid 4-tiden gick nämndemansmor själv till fäjset och hade med sig två stora brödkakor, en limpa och en fin kaka av rågsikt. Dessa kakor delade hon i småbitar, så att varje djur (kriter) fick en liten bit av båda kakorna med den upplysningen: »nu är det jul.» Två något större bitar av julbrödet gömdes dock till påsken, då dessa skulle utdelas åt djuren, för att icke påskkäringarna skulle »skämma» dem. Därefter åt man dagvard (daval = frukost), vilken alldeles liksom i vardagslag bestod av välling samt »mat och bröd» (en köttbit på ett brödstycke).

Middagen intogs gemensamt omkring stuvuspiseln. Där »doppades i grytan», dracks glögg samt fick man »smaka» litet av köttet och fläsket. På eftermiddagen gjordes »fäjset» riktigt julfint, sopades och t. o. m. barrades, ty på juldagen gjordes intet annat vid ladugården, än att djuren utfodrades. När allt var väl i ordning, kom nämndemansmor ut och gav varje djur en »nypa hö», och omedelbart därpå kom en tjänare med »given», d. v. s. ett stort »foder» av hö, omvirat med halm, som gavs med de orden: »Nu ä' dä' julafta, nu ska' du få bå' nock och gott, för dä' ä' jul.» Från ladugården gick man sedan in i »stuva», där nu i samma rum alla tvättade sig, ömsade kläder, kammade sig och gjorde sig julfina. Under tiden hade nämndemansmor på stora fällbordet dukat fram all möjlig julmat samt stora »julhögar» åt barnen och tjänarne. Nu lade hon på flata stentallrikar smör, julost, fläsk, stekt grynkorv, »krösamos» m. m., tills tallrikarna voro rågade. Sedan var och en sålunda fått en rundlig aftonvard (= aftaval), lästes i bibeln och sjöngs en hel mängd psalmer, varpå »matmodern» till tjänarne utdelade julgåvor, som bestodo av ull eller väv eller ett klädesplagg, ett förkläde eller förskinn (skinna) o. d. Därefter åts i god tid nattval (= nattvard, kvällsmat), bestående i regel av korngrynsgröt med sirap i samt mjölk. Och därmed var julaftonen slut.

Julnatten var en helig natt. Kl. 12 borde man gå upp och vattna kreaturen (kritera), ty då var allt vatten vändt i vin. Kl. 12 var ock de avlidnes julgudstjänst. Om då någon kom till kyrkan, var den upplyst och full av folk, och bland de kyrkobesökande kunde man känna igen sina avlidna bekanta, men om någon bland de levande ville sätta sig i någon kyrkobänk, blev han helt enkelt utskuffad. Och de, som på morgonen först kommo till julottan, kunde märka, att det fanns sand och jord i kyrkbänkarna, vilket var kvar efter de dödas gudstjänst. Även bedrevs den vidskepelsen, att »matmora» skickade »brödknosar» med tjänarne till julottan, vilka brödknosar sålunda invigda hon sedan skulle

hava att ge »kritera» vid sjukdomar och i allmänhet för att djuren skulle »trivas».

Juldagen måste man gå upp tidigt i ottan, om hemmet var beläget långt från kyrkan, redan kl. 1. Först gavs åt djuren ett gott foder med den upplysningen: »nu är det julotta», därefter åt man skyndsamt litet mat, fläsk och bröd samt juldricka och den enda gången på året *kaffe*, varpå man gick till kyrkan, där julottan började kl. 5, omedelbart åtföljd af högmässa. Efter hemkomsten från kyrkan åt man till middag höns, skinka, kött, korv med bruna bönor. Efter middagen vilade man sig och sedan tillbragtes juldagen i stillhet och företedde ingen synnerlig olikhet med en vanlig helgdag.

Annandag jul måste man även vara uppe riktigt i otta och ute i ladugården. Eljes kunde det hända, att innan man hunnit upp, grannarne redan städat »fäjset» antingen på det sättet, ifall man hade ovänner, att hela »fäjset» var alldeles igenfyllt med halm och gödsel, så att kreaturen voro alldeles övertäckta därav, eller också, om folket var omtyckt och ansett, kunde vänliga händer hava gjort fint i ladugården, innan man vaknade, men då blevo de vänner, som förrättat ett sådant arbete, inbjudna till frukost, då det kunde gå ganska hett till med glöggarna. Annandagsfrukosten började alltid med *lutfisk och glögg* (fisken vill simma). Efter annandag jul var sedan lutfisk en stående dagvard (daval) ända till påsken, ehuru denna rätt snart försämrades och ofta bestod till största delen av »pära-bitar» (potatis), som man »bette» ibland lutfisken. Därav kommer ordspråket »jula räcker ända te påska».

Hölls ibland något julkalas, så inträffade detta alltid vid nyårstid.

Så gick det helt naturligt icke till i varje hem. Men att skildra de mångtals olika sätt, varpå julaftonen firades eller firas, är helt naturligt icke möjligt. Strålande ljuskronor och tindrande julgranar, dyrbara julpresenter av juveler och smycken, balklänningar och dräkttyger i det ena hemmet, de enklare julljusen och granarna samt de vardagligare gåvorna i det andra, fattigdom och brist men ändock julfrid i månget. dryckenskap och vantrevnad i andra växla om vartannat. Utelivet med kamrater har särskilt i städerna fört en och annan till den plats, som julafton borde vara fri från varje gäst: den hårda britsen i arresten.

Som redan är nämnt, glömdes icke husdjuren till julen. Gårdshunden ansågs ha rätt att vara fri och lös julafton. Åt fåglarna utsattes en sädeskärve, på det de lätt skulle få sin föda. Där julgranen icke hade plats innomhus, återfanns den ofta på gårdsplanen, ehuru då utan prydnader.

Då julen nalkades, tillönskade den ene den andre: »god jul».

Då julgröten åts, var det vanligt att rimma, om också rimmen sällan eller aldrig voro så snillrika. »Denna gröt», kunde det heta, är »kokt av gryn och icke av mjöl, Måtte det nu med Johans och Gretas förlovning inte bli' nå't söl», o. s. v.

På juldagsmorgonen, vid tiden för julottan, plägade ljus tändas i fönstren i hus belägna invid vägarna för att lysa de vägfarande. Denna sed förekom, ehuru mer sparsamt, även i städerna. På landsbygden kom därtill upplysning från de av tyre sammansatta långa julblossen, vilka höllos av dem, vilka stodo bakpå slädarna. Julottan tog sin början redan kl. 5.

Seden med julblossen har säkerligen numera upphört. Vid den tid, då dylika bloss användes mera allmänt — även av dem, som gingo till kyrkan — kastades dessa bloss till ett samfält bål icke långt från kyrkan. Man skulle, sades det, nalkas kyrkan i mörker och den sista vägbiten endast belysas av templets ljus.

Då gudstjänsten var avslutad, blev det bråttom i kyrkan, ty den, som först kom åter till sitt hem, skulle vid påföljande skördetid få inhösta den rikligaste äringen.

Juldagen firades med gudstjänster och andaktsstunder i kyrkor, kapel och välgörenhetsanstalter. Julottorna besöktes till trängsel i de ofta rikt upplysta kyrkorna. För övrigt tillbringades dagen i ro och frid i hemmen.

Sedan de första juldagarna gått förbi, vidtogo nöjena med sin dans och sina lekar. Om S:t Staffansfirandet å annandagen förr i tiden hänvisas till sid 63. Den å sid 67 omtalade »Halmstaffan» tjänstgjorde även understundom å julafton som »julbock».[1]

Mycket skrock var förr förenat med jultiden, men sådant är alltmer försvinnande.

Vad julen har varit, är och helt säkert alltjämt kommer att förbliva i vårt land, det är en minnenas, fridens och försoningens högtid mer än någon annan.

Påsken.

Fastan eller fastlagstiden föregick påsken. Sedan gammalt var det plägsed att under denna tid roa sig med gästabud, dans, kapplöpningar och varjehanda skämt. Det var även tiden för de s. k. fastlagsspelen, ett slags i hast tillkomna komiska, dramatiska föreställningar, vilka dock i vårt land synas upphört redan under förra delen av 1600-talet. Om dymmelveckan och de omtalade blåkullafärderna, som hörde till påsktiden, hänvisas till sid. 199. I vår tid är ätandet av påskäggen det utmärkande för påskaftonen.

---

[1] Anteckningarna om »Halmstaffan» äro av förf. gjorda i Risinge socken för närmare femtio år sedan, eller år 1871. Sagesmannen hade själv varit utklädd till Halmstaffan.

Majeldar.

Valborgsmässoafton eller aftonen före den 1 maj var det vanligt, och brukas här och var ännu, att tända majeldar för att på så vis fira vårens ankomst. Otvivelaktigt torde denna sed leda sitt ursprung från och stå i samband med våra förfäders dyrkan av solen, ehuru folket, som i vår tid tänder dylika eldar, därtill drives endast av gammalt bruk eller av begär att samlas till förströelse. Det händer, att dylika eldar tändas även på påsk- och midsommaraftnarna. I allmänhet tändas dessa eldar på bergshöjder för att bliva synliga på långa håll och upplysa kringliggande nejd. Redan långt före Valborgsmässoafton samlade ungdomen tillsammans bränsle. Å detsamma hålldes tjära för att få det lätt att brinna. Var det möjligt, anskaffades även gamla tunnor, vilka varit använda till förvaring av tjära, och dessa plägade sättas över varandra eller också uppsättas på stänger för att få tunnorna högt över det underliggande virkesbålet, varigenom elden syntes på långa håll. Sedan elden var tänd, dansades det i ring kring densamma. Hurraropen och skränet tilltog i jämnbredd med lågornas stigande mot höjden.

Mycket ofog i kringliggande skogsmark följde med detta hopsamlande av bränsle, och man nöjde sig icke med det obetydliga, utan hela träd kunde fällas och släpas till bålet. Med visshet är det bekant, att sådant hände i Linköpings omnejd även på allra senaste tid. Säkerligen har dylik förstörelselusta fortgått i långliga tider. Det var antagligen bl. a. av den anledningen, som konungens befallningshavande i nämnda stad år 1823 fann sig föranlåten att stadga ett vite av tio rdr b:ko för den, som i stadens beteshagar förövade åverkan å skogen, nedbröt grindar eller gärdesgårdar, företog otillåten jakt, tog väg över hagarna eller övade annat ohägn.

Då magistraten i april samma år, antagligen med tanke på kommande Valborgsmässoeldar, ofentliggjorde denna förordning, meddelades samtidigt skogsförordningens av 1805 föreskrifter i dessa avseenden. Enligt desamma ålades ett bötesbelopp av 3 rdr 16 sk. b:ko för åverkan av varje träd, som var planterat till »prydnad eller lugn». Därjämte måste förbrytaren undergå en söndags stockstraff, »då han kommer att hålla en gren i handen och å predikstolen kungöras för vad brott han stockstraffet undergår».

På grund av att magistraten på senare åren »för efterkommandes nöje och prydnad» i härvarande »skogslösa ort» låtit plantera åtskilliga slags lövträd i »södra hagståndet», åtvarnas isynnerhet ungdomen »att icke obetänksamt ådraga sig det menligare straff, som ingalunda skulle utebliva för åverkan av dessa unga träd».

En och annan gång hände det, att bystämmorna förbjödo majeldarna.

Överallt inom Östergötland funnos dylika bestämda platser, där majeldar plägade tändas, sedan så lång tid tillbaka man kunde minnas. Dessa eldfarliga »nöjen» hava på sista tiden alltmer avtagit. Den sed, som övergått till osed, bör icke heller tillåtas.

Midsommaren.

Midsommaren var och är delvis ännu mer än andra högtider sedan gammalt förenad med vidskepliga plägseder. Denna tid var den förnämsta för offrandet och sökandet av hälsa vid de s. k. offerkällorna (se sid 234). Vattnet hade då, sades det, sin mest botande kraft. Helande och läkande växter och blommor skulle nu inplockas, ty vid midsommaren hade dessa den största förmågan att hjälpa den sjuke. Vare sig bland människor eller djur verkade midsommardaggen, enligt gammal sägen, bättre än daggen vid andra tider. En sjuk sades bliva frisk, om han midsommarnatten vältrade sig i daggen, eller också utbreddes å marken lakan för att uppsuga daggen, varefter dessa lindades omkring kroppen för att bota utslagssjukdomar. »Midsommardaggen är», säger E. Hammarstedt i *Sv. fornminnesföreningens tidskr.* XII s. 64, »enligt folklig uppfattning en särskild naturens livskraftkälla för såväl växt- som djurliv, men den är så även för människor.»

För övrigt ansågos människorna av de förutgångna sommarveckornas livgivande sol fått förmåga att se in i framtiden — blott det skedde under vissa hemlighetsfulla former. Den kvinnliga ungdomen begagnade sig därför gärna av tillfället att söka få kännedom om sina framtida öden, naturligtvis i främsta rummet att få någon kännedom om sin blivande herre och man. För att lyckas häruti funnos många sätt. Antingen skulle man midsommarnatten gå till en plats, där tre vägar möttes. I lyckligaste fall skulle man där möta den tillkommande, eller också skulle man få se hans vålnad. Ett annat sätt var att söka upp en klöverblomma, som hade fyrdelade blad eller, om detta icke lyckades, skulle man inom tre olika socknar plocka nio olika slag av blommor. I vare sig det ena eller andra fallet skulle blommorna midsommarnatten läggas under huvudkudden. I drömmen fick man då se sin blivande man. Om man band en krans av nio olika slags blommor och denna vid uppkastning i ett fruktträd fastnade, blev man det året gift. Om det bakades och åts salta »drömpannkakor», fick man i drömmen se sin tilltänkta fästman. Ännu ett sätt var att »gå tyst». Man skulle då gå till en i norr belägen källa, men fick från solens nedgång till dess uppgång — andra säga till midnatt — icke tala det minsta ord. Vid källan skulle sättas två glas, det ena med brännvin och det andra med vatten. Satte man sig därefter på något avstånd, fick man se någon, som kom fram

och drack ur det ena glaset. Drack denne ur glaset med vatten, skulle hon få en nykter man. I motsatt fall skulle den blivande alltibland taga sig litet för mycket till bästa. Kom ingen, var det icke anledning att tänka på äktenskap. Om det var två eller flera flickor, som voro samlade, och någon av dem yttrade ett enda ord, blev ingen påföljd av hela försöket. Tyst skulle man även vara, då man midsommarafton i marken grävde en obetydlig grop och däröver lade en slånt och vidare en sten. Därefter skulle man räkna de smådjur, som de närmaste ögonblicken samlade sig närmast kring eller på stenen. Lika många som krypen voro, lika många friare skulle under kommande år försöka sin lycka. Ytterligare ett sätt var att på midsommarafton på en sädesåker utvälja tre lika höga sädesstrån, vilka ombundos med olikfärgade trådar. Varje tråd gavs viss betydelse. På midsommardagen såg man efter, vilket strå som skjutit mest upp i höjden. Tråden angav då, vad av det tänkta som komme att inträffa.

Särskilt utmärkande för midsommaren var klädandet och uppresandet av midsommarstänger, även kallade majstänger, efter ordet »maja», i betydelsen löva eller pryda. Stängerna kunde givetvis vara olika klädda, men det tävlades gärna om att få den högsta eller längsta midsommarstången. Den kläddes först med gröna blad, helst av lönn, vari här och var fästades blommor, t. ex. pioner, eller virades med blomsterlängder, ofta av blåklint, på snedden över det gröna. Här och var hängdes en krans av grönt och blommor. Som prydnad användes även urblåsta ägg, mera sällan pappersprydnader. Högst i toppen sattes en flagga, en vimpel eller en väderflöjel. Sedan stången var färdigklädd och folk hunnit samla sig vid platsen för densamma, restes den under hurra- och glädjerop. Därefter vidtog dansen, som kunde fortgå till långt fram på morgonen, ty till midsommartid hörde det att vaka midsommarnatten igenom. Dylika stänger resas fortfarande om det ock kan sägas, att bruket är i avtagande.

Den plats i Östergötland, där förr de prydligaste midsommarstängerna restes, var å Malmen eller Malmslätt, dit föräldrar, syskon och vänner kommo långväga ifrån för att hälsa på sina bekanta beväringar, havande »förningar» eller goda och rikliga matsäckar, dels för eget bruk under sin därvaro, dels för sina bekanta bland truppen, vilka det den tiden icke bestods så god kost som senare. Vid regementsmusikens toner tråddes här nu dansen med den kvinnliga ungdomen. De beväringar, som icke fått några besök, voro icke sena att i brist dansa med varandra. Men här blev icke någon dans natten igenom, ty vid tiotiden gick tystnadssignalen, och sedan var det slut med nöjena. Långväga ifrån kommande färdades, även sedan järnvägarna tillkommit, i grönklädda hökärror, där sittplatserna bestodo av ett tjockt halmlager.

Detta firande av midsommaren å Malmen har numera upphört. Med den ökade tidslängden för de militära övningarna är det stora flertalet av värnpliktige hemförlovat under dessa dagar.

Till städerna torgfördes från landet klädda midsommarstänger ävensom mängder av grönt, särskilt yngre björkträd. Å gårdar och i trädgårdar restes dessa stänger, och av björkarna uppfördes »lövsalar», där trädtopparna hopbundos för att bilda tak, och öppningarna emellan träden ifylldes med lövruskor för att bilda så tät vägg som möjligt. Detta var för alla dem, som icke kunde komma ut till landet, den blygsammare viloplatsen under dessa dagar.

I stugor och stall, även om hästarna de dagarna äro utsläppta på bete, klädes med löv. I spislarna sättas lövruskor, och bostadsrummen prydas med blommor. Detta är ännu bibehållen sed.

Barndop.

Förr i tiden skulle barnet döpas så snart som möjligt, ty innan det fått den kristliga välsignelsen, kunde det lätt, sades det, bliva utsatt för onda makter. Det ansågs t. o. m. endast som ett stycke kött, om vilket Gud föga bekymrade sig. Till döpelseakten plägade barnet påtagas en beklädnad, sydd i likhet med en mindre, avlång säck, antingen vit och prydligt broderad eller också av något tyg i lysande färg med här och var påsydda sidenlappar eller annat lysande, t. o. m. spegelglasbitar. Dylika gingo i lån de olika familjerna emellan, eller innehade kyrkorna sådana till utlåning.

Modern var bunden av en del vidskepliga och besvärliga formaliteter, vilka till barnets fromma och framtida lycka måste iakttagas. Ännu i vår tid talas om, att de, som äro födda på söndagen, skola bliva de lyckligaste, men med söndagsbarn menas egentligen de, om vilka man på deras gamla dagar kan säga, att de haft lycka i livet. Om torsdagsbarn sades förr, att de kunde se mycket, som var förborgat för andra.

Även de, som buro barnet till dopet, hade åtskilligt att iakttaga för barnets framtida väl. Då den bärande gick fram med barnet, skulle hon gå lätt, ty då bleve barnet i framtiden kvickfärdigt. Läste hon sakta efter, vad prästen sade vid dopakten, fick barnet gott minne och god läsförmåga. Hon skulle bestryka barnets ögon med dopvattnet, ty det skulle stärka synförmågan. Om hon dansade med barnet, skulle det bliva gladlynt o. s. v. Till gudmor valdes gärna någon äldre kvinna, på vilken man satte särskilt värde, ty, som det sades, skulle barnet alltid komma att likna sin gudmor.

I Östergötlands skärgård brukas ännu, eller brukades åtminstone för några tiotal av år sedan — ehuru bruket redan då var i avtagande — att faddrarne för ett folkets barn bestodo av ett gift folk samt av en dräng och en piga, båda ogifta. Vanligt var även, att släktingar och vänner sände varjehanda matvaror till det hem, där en kvinna födt barn, allt intill tiden för kyrktagningen. Där denna sed icke iakttogs, gåvo faddrarne

i stället vid själva kristningen ett penningebelopp till föräldrarne, vare sig dessa voro förmögna eller icke, för att komma den nyfödde till framtida nytta.

Enligt K. F. Nordensköld berättas, att, »när polackar med en flotta voro i skärgården, det varit kvinnor från S:t Anna socken, som befriade trakten från fienden, vars fartyg, som lågo i fjärden 'Finn', av dem blevo borrade i sank. Till belöning för denna bragd läses för den kvinna, som födt barn, vid hennes kyrktagning en särskild bön från predikstolen i socknens kyrka».

Bondbröllop.

Under långliga tider har det icke alltid varit så noga med, om kärleken låg till grund för ett äktenskap. I främsta rummet togos de ekonomiska fördelarna härvid i betraktande. Det var på det hela taget en affär, och de blivande makarnes önskningar togs emellanåt icke mycket hänsyn till. Dylika uppgörelser kunde ske emellan föräldrar för barnens räkning redan i deras tidigare år.

— »Vår pöjke och er flickä, hette det, bli' ett bra par med tiden, ty gårda' liggä så tess, att en kan minskä gärsgårda'».

Och när så tiden kom, var äktenskapet så självklart, att det sällan föll någondera parten in att vara motsträvig, vilket för övrigt i så fall mycket sällan hjälpte. Jämnlikheten i förmögenhetsvillkoren var det, som främst bestämde äktenskapet, icke ömsesidigt tycke eller likhet i tänkesätt. Detta var en från uråldrig tid nedärvd sed. De personliga böjelserna måste giva vika för föräldramyndigheten, vilken i främsta rummet tog hänsyn till familjens fördel och säkra sammanhållning.

Givetvis gick det icke alltid till på det viset. Det hände nog även, att äktenskapen icke på förhand voro uppgjorda. Då blev det flickans föräldrar, vilka, då tiden tycktes dem vara inne eller då dottern själv därom gjorde sina påminnelser, fingo huvudbry med att tänka på, huru de fördelaktigast skulle få sin »doter» gift. Och så kom det till underhandlingar emellan flickans föräldrar och de tilltänkta svärföräldrarna. Kommo dessa nu överens, och parterna även voro ense, försiggick frieriet, ty dylikt skulle ändock ske. Detta skedde merendels genom en böneman eller »bönemålskarl». För besväret lämnades sedermera någon gåva, t. ex. ett par strumpeband, linne till en skjorta eller något dylikt. Men det fanns också bönemålskarlar, som gjort detta slags frieri till sitt yrke, och som togo kontant betalning för sin tjänst. Lyckades frieriet, kunde uppdragets fullgörande bli ganska inbringande.

I allmänhet torde det varit från den manliga sidan, eller från den giftasvuxne ynglingens föräldrar, som »förklaringen» utgick, och skedde densamma då ofta å kyrkplanen ena söndagen för att påföljande söndag

besvaras. Sedan frieriet var överstökat och allt gått efter beräkning, uttogs lysning hos prästen av blivande brud och brudgum samt den förras giftoman. Och därefter begåvo sig de förlovade, vanligen åtföljda av fästmöns mor, för att köpa »begåvningen», vilken bestod av psalmbok, oftast med pergamentsband, sirat med hjärtan i rött och rikt förgyllt. Därtill kommo handskar, påsydda med figurer i olikfärgad silkestråd, silkeshalsdukar, tyg till svart klädning, bindmössa samt ring till vigseln m. m. Då det lystes första gången, sades det, att den blivande bruden »ramlade utför predikstolen», varav det sedan blivit en följd att en blivande brud ofta av någon bekant fick till lysningspresent »käpp och krycka», i betydligt förminskad storlek uppfästad å ett litet prydligt hyende. Varken lysning eller bröllop brukade försiggå i nedan, enär då äktenskapet skulle bliva barnlöst. Första lysningsdagen gingo de förlovade icke i kyrkan, men väl den andra för att åhöra lysningen. Därvid plägade de påtaga sig sina ömsesidiga begåvningar.

Någon dag före bröllopsdagen samlades släktingar och vänner till ett samkväm, det s. k. »avskedsölet», senare kallat »svensexa».

Bröllopet, som bekostades av brudens giftoman, stod i regel på en söndag eller fredag. Vigsel på nyårsdag ansågs hava olyckliga följder. Bruden kläddes ofta hos prästen. Som prydnader buros granna band, örhängen och halsband av pärlor samt små silversmycken, kallade strömmingar, vilka funnos vid kyrkorna och därifrån utlånades mot ersättning. Pärlor voro dock många rädda för att använda, ty enligt gammal sägen betyda de tårar i det kommande äktenskapliga livet. Därtill kommo andra utsmyckningar samt brudkronan, understundom omgiven med en myrtenkrans. Håret föll utslaget ned. Slöjan var merendels vit, men även ljusröd slöja begagnades någon gång. Brudgummen bar ortens dräkt. Brudtärnorna, även kallade brudpigor, voro även grant utstyrda med blommor, rosetter och glitter.

På morgonen bröllopsdagen samlades de deltagande i brudgummens hem för att därifrån begiva sig till kyrkan. Karlarne redo iklädda sporrar. Kvinnorna åkte. Före avfärden bjödos de på en riklig frukost, varvid prästen höll tal. Var avståndet till kyrkan något så när långt, försågos karlarne med förning, vanligast bestående av brännvin i en medförd flaska samt något vetebröd. Dessa bröllopståg kunde understundom hava en ansenlig längd. Ännu så sent som på 1860-talet kunde man vid ett bröllop i en av Restadgårdarna i Vånga socken räkna till mer än 60 man till häst, och däri voro då icke räknade brudgum, »hovriddare» eller »brudgumsdrängar» och de sex spelmännen, även de ridande.

Då tåget kom in på bröllopsgården, skulle sikte tagas på, huru prästens och brudgummens hästar höllo sina huvuden. Höllo de dem högt uppburna, skulle brudparet bliva gammalt.

Bruden skulle vid ankomsten hålla sig dold, så att hon själv osedd först skulle få se sin blivande man. Detta skulle båda lycka, och han

skulle bliva undfallande för hennes vilja. I övrigt fanns det mångtals vidskepligheter, efter vilka bruden skulle lämpa sig före, under och efter vigselakten för att få herraväldet i det blivande hemmet, för att bliva rik, undvika kommande otrevnad, få lätt barnsäng o. s. v.

Bruden och hennes tärnor mötto vid kyrkan. Under avspelande av en marsch gick brudparet fram till altaret, företrädda eller omgivna av brudpigor och brudgumsdrängar. För brudparet fanns en särskild brudbänk, som ofta kläddes med grönt. Efter vigseln öppnades dörrarna till altarringen och brudgummen samt alla fruntimren gingo in genom ena dörren och ut genom motsvarande samt nedlade var och en sin skärv på altaret, vilket »offer» blev prästens tillhörighet.

Härefter kom återfärden till bröllopsgården, varvid de ridande färdades först med spelmännen i spetsen. I fall även bruden red, skulle färgen på hennes häst vara lika med mannens, dock icke svart. Åkte bruden, omgavs hennes vagn av de ridande bruddrängarne, varefter sedan hela brudstassen följde.

Vid bröllopsgården ävensom på hemvägen var det merendels uppförda äreportar eller på annat sätt prydt med granar eller sommmartiden med björkar. Vid inträdet i huset gick brudparet och ställde sig på en för dem framlagd matta, eller också togo de plats vid särskilt klädda brudstolar. Den tjänstgörande prästen läste nu en bön, varefter brudparet mottog gästernas lyckönskningar, huvudsakligen bestående av stumma bugningar och handslag, först prästens och sedermera de övrigas i ordning efter släktskap och andra förhållanden.

Så gick man till middagsbordet, där var och en hade sin förut bestämda plats, vilken intogs först efter mycket krus och trugande. Bröllopsparet satt främst och så till höger prästen och männen samt till vänster kvinnorna. Då årstiden det tillät, var på gårdsplanen uppförd en sal av virke och grönt, där måltiden avåts. Bordsbönen lästes av klockaren. Till en början kom »aptitsupen», varefter följde en mängd stadiga och starka rätter. Efter ett par timmar hade man äntligen hunnit att få in steken, som under fanfarer eller musik skars av prästen eller klockaren. Därefter föreslog prästen skålarna, den första för brudparet, vidare för brudparets föräldrar o. s. v. Och så kom en efterrätt. Mycket öl och brännvin förtärdes under middagens lopp, brännvinet i »supakoppar», ofta av silver. Skålarna druckos tidigare i öl, men senare infördes bruket av punsch eller vin. Till måltiden hade varje gäst med sig en riklig »förning» av mat, framförallt till efterrätten, såsom ostkaka, smörbakelser eller »skålkakor» till kaffet m. m.

Efter middagen togo präst och brudpar plats bredvid varandra, därvid prästen först höll bön och därefter sjöngs gemensamt en psalmvers. Vidare plägade prästen yttra några ord om den gamla seden att till de nygifta lämna någon gåva till deras bosättning. Klockaren var då till

hands med en tallrik, på vilken gåvorna insamlades, varvid bruden bjöd var och en av givarne något till förtäring, t. ex. karlarne en sup och kvinnorna ett småbröd. Insamling gjordes även till de fattiga, till spelmännen, kokerskan och tjänarne.

På vissa orter gick man förr »i brusta», varmed menades, att fästmön före bröllopet gick omkring till bekanta för att »tigga tone», d. v.s. tigga to eller hampa o. s. v., varvid även andra gåvor lämnades. Fästmannen insamlade för sin del havre till utsäde.

Då middagen var avslutad och nämnda insamling var gjord, togo de äldre männen fram sina rökpipor. Av de yngre tråddes dansen. Bruden dansade med var och en av sina tärnor och drack dem till för att säga farväl, varefter de gifta kvinnorna togo hand om henne. De gifta männen togo även hand om brudgummen. Prästen skulle även dansa med bruden, som han därefter förde till brudgummen, då de togo sig en sväng. På vissa orter plägade bruden kläda om sig till dansen, på andra behöll hon hela tiden sin bruddräkt. I senare fallet var det bruk att dansa kronan från bruden. De ogifta flickorna eller också endast tärnorna togo då i ring omkring bruden. Denna hade då avtagit kronan, som hon höll i handen, där hon med förbundna ögon stod mitt i ringen. Då en polska spelades upp, började en långsam dans, därvid bruden satte kronan på en av flickorna, med vilken hon dansade. Den, som på det viset fick kronan, skulle snart, sades det, bliva gift. Därefter avtogs bindeln, och bruden dansade med de övriga flickorna.

Så fortgick dansen till tidigt på morgonen följande dag, och bröllopet fortsatte i »dagarna tre» om icke längre, alltjämnt under stadigt ätande och drickande.

En dylik bröllopsfest, som den här skildrade, tillhör nu sedan många årtionden endast minnet. Men en kvarleva, som ännu finnes, och som t. o. m. tilltagit i bruk, är bröllopssaluten, vilken i sitt ursprungliga skick tillkom för att hedra brudparet, men som senare övergått till ett oskick av störande art. En mängd folk samlas vid bröllopsgården för att »se bruden», därvid man icke sparar på ropen »bruden fram». Brudparet visar sig då i ett fönster, den mörka årstiden belyst med ljus, som hållas av ett par av brudsvennerna. Därefter börjar skjutningen, och »bröllopssalvorna», ägnade brudparet, höras vida omkring. Det är icke nog med, att man skjuter med pistoler, gevär och någon gång med kanoner på vanligt sätt, utan man begagnar sig i senare tid även av de starkaste dynamitladdningar. Merendels plägar en hel del glasrutor bliva krossade av lufttrycket, vilket är ett allt utom angenämt avbrott i bröllopsstämningen. Understundom kan denna sed eller osed även vara ganska olycksbringande.

Givetvis tillgingo icke alla bröllop på samma sätt och i samma former, som här ovan skildrats. Men i genomsnitt giver ovanstående en sann verklighetsbild av ett frieri och bondbröllop under »den gamla goda tiden» i Östergötland.

Begravning.

Det gamla lagstadgandet om begravning i stillhet eller i tysthet, som det även hette, och som långt ifrån vittnade om fördragsamhet mot den döde, har ända till senaste tid bestått, om också i sitt senaste skick inskränkt till endast några få fall. Ett par exempel ur Linköpings kyrkoböcker anföras här.

År 1703 bröt en gammal soldat, som under många år bott i Linköping, under sitt arbete halsen av sig. Under sin vistelse i staden hade han emellertid aldrig begärt att få gå till nattvarden, »utan det salighetsmedlet alldeles försummat och föraktat, så att pastor och komminister icke den ringaste kunskap om honom haft». Efter magistratens resolution från nämnda år blev han härför »begraven i kyrkogården utan vanliga ceremonier».

År 1713 avled vid 34 års ålder en »fransos och dansmästare» vid namn Henrik le Roy, som några veckor vistats i Linköping. »Som han var av katolska och påviska religionen, så begrovs han i kyrkogården utan ceremonier».

År 1777 hade en »besökarehustru» dränkt sig i Stångån. Domen blev, »att kroppen skulle av skarprättaren till skogs föras och nedgrävas, som ock skedde».

År 1801 hade en torpare avlidit å lasarettet i Linköping av ett svårt sår i halsen, som han själv tillfogat sig, efter att förut ha skurit halsen av sitt barn. Han begravdes av skarprättaren på avrättsplatsen.

En gammal plägsed vid begravningar i Linköping var att till de inbjudna gästerna utdela s. k. gastkringlor. Detta bruk var gängse ännu år 1820. Nämnda år hemställde emellertid ordföranden vid en sockenstämma med domkyrkoförsamlingen, om icke församlingens medlemmar ville sinsemellan överenskomma att avlägga denna sed. I dess ställe föreslogs, att en och var efter råd och egen vilja skulle överlämna en större gåva till stadens fattigkassa, »än som vanligen sker». Härigenom skulle månget stärbhus befrias från en större omkostnad än det utan olägenhet kunde tåla. De fattige skulle däremot komma att åtnjuta förökat bidrag till lättnad i sitt elände.

»De ömsesidiga förmånerna i uppfyllandet av en dylik överenskommelse» erkändes av de närvarande, vilka även antogo förslaget samt förbundo sig att efterleva detsamma under uttryckt önskan, att stadens samtliga invånare skulle vara av samma åsikt.

För att till en början tala om en persons dödsfall i stad medförde detta ännu på 1850-talet en del omständigheter, vilka sedermera så småningom bortfallit. Det första var att till umgängeskretsen sända bud, som muntligen skulle meddela om dödsfallet, oaktat sedermera om detsamma annonserades i tidningarna samt särskilda tryckta meddelanden

utsändes, i likhet med vad ännu ofta sker. Därtill upphängdes lakan för alla fönster i den bostad, som den avlidne innehaft. Ett likrum ordnades, dit den döde i sin kista fördes och uppställdes å en katafalk. Likrummet kläddes med vita dukar och lakan å väggarna, som därjämte försågos med granrislängder och prydnader i svart. Omkring kistan ställdes merendels ljuskandelabrar. Först å begravningsdagen tillskruvades kistlocket. Begravningsdagen voro möblerna, såsom soffor, stolar och bord, i den avlidnes hem belagda med vita dukar. Vid själva jordfästningen medföljde icke vid denna tid några av de kvinnliga släktingarna eller gästerna till griftegården, och i städerna, där det var nära till begravningsplatsen, färdades man gående i procession. Att åka förekom icke. Blommor och band förekommo icke på kistorna. Endast de närmaste släktingarna medförde blommor för att som en sista hälsning nedkastas i graven. Däremot var graven, åtminstone sommartiden, rikligt klädd med grönt och blommor.

Florbeklädda och florbehängda prestaver, en för den avlidne och en för de sörjande, användes vid denna tid mer vanligt än senare. För de personer, som i livstiden tilldelats ordnar, buros dessa av därtill utsedda begravningsgäster å svarta hyenden framför processionen. En särskild ceremoni var krossandet av vapnet, då någon adlig person avlidit som den siste av sin ätt.[1] Barrning utanför den dödes hem begagnades då som nu.

Före färden till griftegården bjöds i sorghuset alltid vin och konfekt m. m. Efter begravningsakten samlades de inbjudna i regel åter därstädes, då det intogs en riklig måltid, och gravölet tömdes, varvid all sorg var bannlyst. De sörjande fruntimren buro svart klänning med vita kragar, som föllo ned åt ryggen i två spetsar samt framtill ävenledes med spetsar, vitt bröstkrås och ett bredt långt nedgående förkläde. Männen hade framtill en veckad bröstkappa, som gick ända från halsduken och ned till västens slut samt nedtill å ärmarna uppvikta manschetter, allt av vitt sorgtyg. Å hatten bars då som ännu sorgflor med olika höjd, beroende på närmare eller fjärmare släktskap med den avlidne. Något sorgflor om armen begagnades vid denna tid icke, vilket numera är vanligt.

Att begravningshögtidligheterna voro, såsom andra högtidligheter, olika vid skilda tillfällen samt beroende av den avlidnes ställning i livet och andra förhållanden, behöver icke nämnas.

På landsbygden försiggingo allmogens begravningar ofta på en söndag. Redan på morgonen kommo gästerna till sorghuset för att äta frukost och sedan i procession tåga till kyrkan. Vid gårdarna funnos, där det var långväga till kyrkan, indelta lag att bära, vilka voro behjälp-

[1] Sista gången denna ceremoni försiggick i Östergötland var, så vidt här kan uppgivas, i Kristbergs socken år 1875.

liga att på bår överföra kistan till griftegården. Före avfärden från sorghuset lästes en bön och sjöngs en psalm. Framför processionen bars ofta ett kors av träd. Bäraren var i regel en livgrenadjär. Då processionen närmade sig kyrkan, började kyrkklockorna att ringa, och vid ingången mötte prästen och klockaren, vilken senare gick framför kistan, sjungande en psalm.

Även vid dessa begravningar var det efter jordfästningen måltid, till vilken gästerna plägade hava förning med sig.

Folkdräkt.

Allmogefolket inom Östergötland har inom några områden förr haft vissa för sig särskilt utmärkande beklädnadsdräkter. Den mest utmärkande av dessa var *Vångadräkten*. I Östergötlands museum finnes en dylik, vilken, då den under senaste delen av 1880-talet inköptes för museets räkning, varit icke långt därförut använd av en brudgum. Redan på 1850-talet började dock Vångadräkten att bortläggas samt begagnades då endast av äldre personer. Nämnda dräkt består av jacka med uppstående krage och vita metallknappar, lång rock med häktor att användas, då icke jackan begagnades, väst och knäbyxor, allt av svart grövre kläde, stövlar, grå yllestrumpor, upphållna av strumpeband. Stövelskaften icke så höga, att de nå byxorna, utan en del av strumpskaften är jämte strumpebanden synlig. Härtill är förskinn med broderier upptill, hatt med svart snodd och tofsar samt rökpipa.

I Nordiska museet finnes en Vångadräkt, liknande den ovanstående med jacka och förskinn, men denna är en sommardräkt. Till densamma höra vita vida linnebyxor, som sluta något nedanom knäna, vartill komma skor med knäppe. På huvudet bäres en trindmössa.

Dräkten kunde hos en och annan givetvis i något avseende vara olika.

I Östg.-posten för år 1889 skriver märket L. W.: »Männens högtidsdräkt under sommaren bestod av skor, strumpor, knäremmar, 'puta', linne, väst och rock som vardagsdräkterna under sommaren. Byxorna voro av bock- eller älgskinn, vid knäna hopfästade med fyra små mässingsknappar samt stundom prydda med rödt broderi. Halsduken var av 'sockerduk' eller fint bomullslärft och lindad två gånger omkring halsen med snibbarne knutna i en enkel knut och utbredda, hängande ned på bröstet. Till huvudbonad nyttjades aldrig annat än hatt med svart snodd och stora tofsar, men inne i huset såväl söcknedagskvällar och morgnar som isynnerhet söndagseftermiddagarna brukade bonden en kalott, kallad 'trindmössa' merendels av blått vadmal. Vid gästabud tilldelades varje gäst en dylik. På senare tider började Vångaborna, särdeles vid bröllop, allmänt använda ett slags röd filtmössa, som dock ej så-

som alla deras övriga klädespersedlar tillverkades hemma, utan köptes i staden.»

»Männens högtidsdräkt under höst och vinter bestod av skor (på senare tider allmännare s. k. tyska stövlar), strumpor, 'knäremmar', 'gråbyxor', 'puta', linne, väst, 'långtröja' och huvudbonad såsom i samma årstids vardagsdräkter. Hatten, 'trindmössan' och halsduken brukades lika som under sommaren.»

»En blå kapprock nyttjades på 1840-talet allmänt isynnerhet av de yngre, när de 'redo bröllop'.» De gifta männen brukade en liknande rock, men denna var försedd med en liten krage.

I Vångakarlens dräkt och utrustning var det, förutom det härovan nämnda, isynnerhet två persedlar, som aldrig lämnade honom, varken söndagar eller vardagar, hemma eller borta, vilka följde honom till och med i brudstolen, såsom piskan Vingåkersbon, och som användes av alla, såväl äldre som yngre. Det var *tobakspipan* med tillbehör och *förskinnet*.

Pipan brukades överallt, inne och ute, till och med i kyrkan, ända till dess en kungl. förordning förbjöd dess användande därstädes. Den följde dock sin ägare även dit, förvarad i »putan». Den bestod av ett helgjutet järnhuvud av ungefär samma form och storlek som en vanlig holländsk lerpipa, fastsatt vid ett ungefär fyra tum långt pipskaft av läder, i båda ändar försett med en mässingshylsa, kallad »moholk», samt ett munstycke av horn eller något hårt träslag. Den till pipan hörande 'skördosan', vari förvarades 'sköret' (halvförbrända linnelappar, som användes såsom fnöske), var en fingertjock, några tum lång cylinder av mässing eller järn i båda ändar försedd med lock. Nedifrån kunde ur denna med ett finger sköret utskjutas, för att bekvämt kunna användas. Pipan, skördosan samt 'elddonet', stål och flinta, förvarades alltid i 'putan'. Huru och varifrån en vid den tiden så ny sed som tobaksrökandet kunnat införas och vinna så allmän tillslutning i denna, den mest avskilda och konservativa del av landskapet, är svårt att förklara. Troligen förskriver sig detta bruk från pesttider, då man ansåg det kunna avhålla smitta. Den tobak, som allmänt brukades, var av en illaluktande, hemväxt sort. Även kvinnorna rökte ganska allmänt.

»Förskinnet var ett karlarnes hedersplagg, som bars av unga och gamla i helgdags- och vardagslag samt både vinter och sommar, till och med i kyrkan och i brudstolen. Det var av kalvskinn och räckte från halsen till litet nedanför knäet samt bestod av bröstlappen, som i mitten var utklippt i form av ett hjärta och fodrad med rödt kläde samt broderad med meanderslingor och fornnordiska mönster, samt själva skinnet och tamparna, med vilka förskinnet fästades omkring livet och som baktill hopfästades med två stora mässingsknappar, en på vardera tampen.»

I Östergötlands nordligaste socken, *Skedevi* begagnades också länge en särskild dräkt. V. Tham säger i sin *Beskrivning över Linköpings län* 1855

att »karlarne hava långa vadmalsrockar samt knäbyxor och om vintern snösockor, om sommaren lång tröja. Kvinnorna bära randig kjortel, enfärgat liv, stora vita ärmar, kallade 'yvaxlan', röda strumpor samt på hals och huvud ett stort stärkt vitt kläde. Om vintern nyttjas blå vadmalströja, djupt urringad med lätt åtsittande ärmar.» I Nordiska museet finnes en dylik dräkt, men kjorteln är där röd med randigt förkläde, och över axlarna är kastad en ljus schalett.

I *Risinge*, nästgränsande socken till Vånga, begagnades långrock, väst kallad livstycke, randig, hemvävd tröja, benämnd armväst, knäbyxor, vanligen av sämskskinn, om vintern stövlar, strumpor och strumpeband lika med Vångaboarne samt förskinn. Om sommaren utbyttes stövlarna mot skor. Till ytterplagg användes kappa med flera över varandra fallande kragar. Då kläderna icke voro svarta, voro de bruna eller mörkblå. Sommartiden begagnades svart hatt men vintertiden en s. k. »glada» eller en mössa, som till formen var avlång samt pälsfodrad och kunde nedfällas fram och bak för att ytterligare skydda mot köld. Även här begagnades vid högtider inomhus en röd trind- eller toppmössa, som var stickad av ylle. Håret var benat mitt i pannan samt klipptes icke utan fick falla ned på axlarna, vilket för övrigt icke var ovanligt inom olika delar av landskapet.

Kvinnornas dräkt omtalas här ej såsom på något särskilt sätt utmärkande. Håret hade de struket rätt upp från pannan samt uppfästat, utan att vara flätat, med en kam i en knut.

Från *Kindaorten* omtalas i *Meddel. från Österg:ds Fornm. för:ng* 1906 en folkdräkt för kvinnorna, som längst bibehållit sig i Idhult i Oppeby s:n. Enligt denna uppgift hade dessa »lintyg, som gick till armbågarna och slutade med spets eller broderi. Långa vita vantar, som räckte upp till lintygsärmarna. Ett rödt livstycke med mycket broderi och grannlåter på. Snedskuren kjol, alldeles slät upptill med sprund i båda sidorna. Ena våden knäpptes fram och den andra bak. Vita strumpor och skor med rosetter fram på vristen. Schalett på huvudet. Även hade de en sorts »kapprock» med en liten krage upptill. Plagget, som räckte ända ned till fötterna, knöts till om livet med ett band.»

Dessa dräkter voro visserligen delvis avvikande från östgötabeklädnaden i allmänhet, men till östgötabondens helgdagsdräkt under förra delen av 1800-talet hörde vanligen en lång rock av vadmal, knäbyxor av sämskskinn, vita eller gråa yllestrumpor samt stövlar eller becksömsskor. Hatten var hög samt av grov filt. Strumporna plägade vara skodda med skinn på hälarna. Till vardags begagnades överallt s. k. barskinnspälsar, förfärdigade av beredda fårskinn med ullen vänd inåt och skinnet utåt. Skinnets färg var den naturliga eller brungjort. Understundom kantades pälsen å bröstet och kragen med svartberedt kalvskinn. Knapparna voro merendels vanliga hornknappar med järnöglor eller också gula metall-

knappar. Dessa pälsar begagnades såväl utom- som inomhus, och luften i bostadsrummen fick av dem en stark känning. De begagnades t. o. m. sommartiden men hade då ullen kortklippt. Det var vid denna tid icke ovanligt, att även karlarne hade örringar, ehuru i så fall mycket små. Det sades, att det i vissa fall skulle för hälsan vara nyttigt att begagna dylika ringar.

För kvinnorna var under en lång tidsperiod vanligt att vid högtidliga tillfällen bära »bindmössa», vilken, styv som den var, slöt sig om den bakre delen av huvudet och gick fram ett stycke mot pannan, men så, att håret framtill var till stor del synligt. Till denna mössa hörde ett s. k. »stycke», antingen av krusat vitt tyg eller av en tämligen bred spets, fästad i främre delen av mössan. Mot slutet av sin tillvaro hade dessa mössor fått en betydligt minskad storlek. De voro av sidentyg i alla möjliga färger och voro emellanåt, då de voro enfärgade, även broderade. Ännu på 1860-talet gingo dessa mössor i handeln. I hemmet torde de näppeligen blivit förfärdigade.

Redan under medeltiden klågades över gällande överflöd i beklädnaden. Och under århundradenas lopp hava förordningar upprepade gånger utgivits för att stävja slöseriet i detta hänseende. År 1817 skriver P. D. Widegren i sin *Beskrivning över Östergötland* i avseende å östgötarnes beklädnad, att den »är i allmänhet snygg och varm. Dess modell och färger äro dock så olika på olika ställen, att ingen allmän klädedräkt inom landskapet kan sägas vara antagen. Men beklagligen har även klädseln på många ställen, sedan kringresande västgötahandlande lättat tillgången till utländska tillverkningar och gjort bygdens invånare bekanta med stadens grannlåt, antagit yppighetens stämpel och föranledt till en fåfänga, som endast den landsfaderliga styrelsens vidtagna kraftiga åtgärder är i stånd att dämpa. Man har sett kvinnokönet blygas att till offentligt bruk begagna sina hemvävda tyger och inbördes tävla att visa sin prakt i siden, tyll, nätteldukr kattuner, sockerduk o. d. Även hos mankönet har man i senare tid saknat en värdig allvarsamhet i klädseln. Så har den anmärkningen ofta ägt rum, att klädesrockar, nattkappor, spanska rör och fickur efter mångas tankar förhöja deras personers värdighet och anseende.»

I vår tid har sättet att kläda sig blivit alltmer lika för de olika klasserna. Fracken är fortfarande särmärke för de förmögnare. I viss mån har denna högtidsdräkt fått en medtävlare i en med enkel knapprad försedd kavajliknande rock, kallad smoking, med en därtill hörande mycket öppen väst.

I allmänhet taget kan sägas, att även den tidigare befintliga olika klädedräkten i städerna och på landsbygden alltmer försvunnit. De hemvävda vadmalsdräkterna och hemmavävstolarnas linnevaror ha fått giva vika för de billigare alstren av ylle och bomull från fabrikerna.

Den av den kvinnliga tjänareklassen burna »schaletten» eller huvudduken har allmänt blivit utbytt mot hatten, vilken förr endast begagnades av de högre klassernas kvinnor. Numera hopas icke klädförråden i skåp och förvaringsrum som förr, avsedda som de då voro för flera tiotal av år framåt. De gamla nära nog oslitbara klädespersedlarna ersättas nu av ett mindre antal omgångar, visserligen mindre varaktiga men som därigenom lättare möjliggöra för ägaren att få följa det senaste modet i avseende å dräktens form och snitt.

ANTECKNINGAR.

Östergötlands vapen.

De svenska landskapsvapnen leda icke sitt ursprung längre tillbaka än till mitten av 1500-talet. Från omkring samma tid har Östergötland blivit betecknat som hertigdöme. I riksbiblioteket finnas tre handskrifter, alla antagligen från senare delen av nämnda århundrade, i vilka Östergötlands vapen omnämnes. Enligt H. Hildebrand: *Heraldiska studier* i *Antikvarisk Tidskr.* IX, förde »Östergötland östan Stång, hertigdöme» i två av dessa handskrifter »ett lejon, fördelat i rödt och gult» samt »Östergötland västan Stång, hertigdöme» »en förgylld drake uti ett rödt fält». Enligt den tredje handskriften hade »Östergötland, hertigdöme», till vapen »en förgylld drake med sju sjuuddade stjärnor, försilvrade omkring honom uti rödt fält». Enligt den sist nämnda handskriften hade Östergötland endast ett vapen, vilket överensstämde med Västanstångsvapnet men med tillägg av de sju sjuuddade stjärnorna. Det röda fältet är lika för dessa båda vapen men för Östanstångsvapnet är lejonet fördelat i rödt och gult eller ett upprätt lejon, varav ena hälften är röd i guldfält och den andra guld i rödt fält. I ovannämnda bibliotek finnes även i handskrift en krönika av Laurentius Petri, i vilken bland andra vapen även förekommer Östergötlands. Detsamma framställer en grip, omgiven av två rosor på ömse sidor om huvudet och två på var sida om fötterna samt under dessa en sexuddig stjärna.

I en handskrift, kallad »Margareta Grips bok» och tillhörig arkivet på Sjö gods i Uppland, finnas en del landskapsvapen, tecknade och färglagda, som det antagits, något av åren 1570—1586. Här är vapnet för Östergötland Östanstång ett stående mot vänster vänt lejon med röd tunga samt för Östergötland Västanstång en mot höger vänd gyllene drake med röd tunga. I en handteckning av år 1594 finnes kring draken fem rosor, utan angiven färg. Draken förekommer som västra Östergötlands vapenbild redan år 1563 i vapnet å portalen till Vadstena slott.

Vid år 1600, säger H., hade landskapsvapnen hunnit vinna stadga, och hade då Västanstångsvapnet, den gyllene draken i rödt fält blivit upptaget som landskapets. Under 1600-talet hade stjärnorna blivit rosor och voro till antalet fyra. År 1686 heter det: en förgylld eller gul grip, gående upprest i rödt fält med flygande vingar och utspärrade klor samt fyra blå rosor, två ovantill och två under.

I greve Dahlbergs stora verk *Svecia antiqua et hodierna* förekomma även landskapsvapnen avbildade. H. Hildebrand säger i fortsättningen av sin ovannämnda uppsats: Vid utarbetande av dessa planscher brydde sig D. »alldeles icke om de heraldiska former, som förut varit använda, utan tecknade nu[1] vapenbilderna så, att de svarade mot hans uppfattning av den monumentala konstens lagar. De hava därigenom fått ett ganska prydligt utseende, men äro ur heraldisk synpunkt från början till slut förkastliga. Det är emellertid vapnen i *Sv. antiqua et hodierna*, som blivit bestämmande för den följande tidens framställningar av landskaps och läns vapen i alla de fall, då man ej tecknade dem alldeles på måfå.»

På grund av K. Maj:ts brev av den 18 januari 1884 och den 20 febr. 1885 är Östergötlands vapen en »i röd sköld upprätt grip med drakvinge och draksvans, guld; i vart av sköldens hörn en fembladig ros, silver».

Yrväderstisdagen, även kallad Onda tisdagen.

Det hade en längre tid varit en visserligen sträng och kall men på samma gång lugn och jämn vinter. Några dagar före den 29 januari år 1850 övergick vädret emellertid till blåst och snöyra. På morgonen nämnda dag, innan det ännu var dager, syntes väderleken vilja antaga en mildare karaktär. Det t. o. m. regnade en stund till fram emot tiotiden. Men hastigt slog vinden om. Det blev blåst och kallt. En häftig nordanvind, åtföljd av snö, drog fram, och det blev ett det förfärligaste oväder. Stormen och snöyran fortforo hela dagen och ökades mot aftonen vid omkring fem- à sextiden. Oerhörda snömassor nedföllo. T. o. m. i städerna var det svårt att taga sig fram på gatorna. Flera personer blevo kullblåsta, och med säkerhet kan berättas, att ett och annat fruntimmer, som trots vädrets oblidhet och våldsamhet vågat sig ut, sågos krypa fram på händer och fötter. Av en samtida Linköpingstidning omtalas, att vid domkyrkan, »detta blåstens vanliga favoritställe» blevo personer »oemotståndligt till hälften lyftade, till hälften förda ned på Ågatan och sans façon rätt oartigt där kullvräkta». Från landsbygden berättades, att det hände att vägfarande kommit så nära hemmet, att de voro vid gårdsgrinden, men att de icke kunde taga sig fram längre.

Klockan omkring halv tio på aftonen upphörde snöandet och lade sig stormen. Följande dag var det ett klart, lugnt och härligt väder.

Bland timade olyckor denna yrväderstisdag nämnas här följande: F. d. grenadjären Mörk, som var på återväg hem från Linköping, anträffades ihjälfrusen helt nära hemmet. På samma sätt gick det för en

[1] D. hade förut tecknat vapnen till planschen över k. Karl Gustavs liktåg.

torpare från närheten av Tannefors. Bonden Anders Månsson från Mutebo i Skeda socken anträffades död å stora landsvägen. En dräng hittades död på isen å Roxen. Inom Åkerbo härad anträffades på skilda ställen fyra personer ihjälfrusna. I Ö. Husby socken av Östkinds härad anträffades inom en mils avstånd åtta lik. I Kimstads socken anträffades en död å vägen till Kullerstads socken. I Norrköpingstrakten återfunnos tre personer ihjälfrusna, alla ute i körslor eller andra ärenden för sina husbönder. Från Vadstena omtalas även det svåra vädret samt att personer, som på förmiddagen ankommit till staden, ej vågade begiva sig hem, ehuru de bodde helt nära. Några olyckshändelser synas icke där inträffat. Får man lita på gamla uppgifter, skulle det snart nog blivit ett härligt väder, ity att det förmäles, att redan den 8 februari sköts en lärka vid Stavsäter i Vists socken.

Här lämnade uppgifter äro efter samtida tidningsmeddelanden.

Fingrarnas namn.

Inom olika orter av vårt land hava fingrarna fått sina särskilda namn. I Östergötland äro namnen följande, då det börjas med tummen och sedan följer i ordning: tummetått, slickepått, långeman, hjärtlig hand och lille vicke vire.

I en uppsats »Om fingrarnes namn i svenskan». av Joh. Nordlander i *Sv. Fornminnesföreningens Tidskrift* V. omtalas icke några av namnen å fingrarna inom Östergötland, men inom Västergötland nämnas »tummetött, slickepott, långemann, stakkars han(d), lille vickevire». Med hänvisning till en föregående förf. sägas dessa namn användas även »i många andra landskap av Götaland». Som synes, äro namnen tämligen likartade, men namnet å ringfingret »stakkars han(d)» har jag under mina fleråriga resor i Östergötland i och för föreliggande arbete icke fått uppgivet på någon plats därstädes.

Mogata gamla kyrkas målningar.

Mogata nuvarande kyrka byggdes åren 1842—1844 på så vis, att hon uppfördes omkring den gamla kyrkan med bibehållande av tornet, som tillbyggdes å höjden. Den gamla kyrkans alfreskomålningar voro särdeles märkliga. Enligt en äldre anteckning gingo dessa efter valven i följande ordning:

I första valvet syntes en till större delen utplånad inskrift samt figurer, föreställande Treenigheten. Mantlarna voro utförda i guld. Vid 2:a personen lästes: Indicabit dn, vid 3:e: Deus indicabit fines terre. På en valvavdelning: Ett gotiskt tempel, förställande det himmelska Jerusalem

och därutanför en stor folkgrupp samt en blåsande ängel och orden: Venite benedicti patris. På den motsatta: en skara människor vid avgrundens rand, djävulen (utstyrd med horn och tuppfötter) samt en blåsande ängel och orden: Ite maledicti ad ignem eternum.

I en tredje avdelning: S:t Hieronymus sittande på en stol, iklädd mantel och hatt (med hög, smal kulle och breda, nedvikta bräm). Ett lejon reser sig upp mot hans bröst, och på djurets nos håller han lugn sin hand. I fjärde (motsatta): en man i vid kappa på en stol med musiknoter framför sig (namnet utplånat). I en femte: S:t Gregorius med mantel, påvlig krona, mitra och en bok. I en sjätte: S:t Katharina med gloria kring huvudet, hållande handen om en kolonn, på vars spets syntes en mössa. I en sjunde: S:t Barbara, lika kostymerad, bärande i händerna en kvadrant och en spira. Manteln brun. I en åttonde: S:t Augustinus i en blå mantel med en stav i handen. Alla figurerna i kroppsstorlek. Utomkring syntes i medaljonger: Johannes med symbolen av en tupp, Matteus med en örn, Lukas med en oxe och Markus med ett bevingat djur.

I valvbågen mellan första och andra kuporna: en bild med gloria, knäböjande, tillbedjande med höjda händer och i luften Frälsaren bevingad på ett kors. Blodstrålar forsade från hans sida och fötter ned på den bedjandes kropp. Nedom syntes en gammal man, seende nedåt och lutande sitt huvud mot ena handen. Denna figur saknade ej ett talande uttryck av djupt begrundande. Mitt emot: en okänd figur, som i sin ena hand höll solen, i vilken stodo bokstäverna I. H. S. En annan med gloria och ett svärd över huvudet, klädd i helgondräkt med bindel.

Andra valvet: I medaljonger: 1:o Noak och hans söner, av vilka en var liggande. 2:o. Kain mördande sin broder Abel och Herrens fråga: »Kain ubi est frater tuus.» 3:o. Abraham, vandrande med stav, bloss och kniv för att offra sin son och denne bärande ved till bålet. 4:o. Isak på bålet, en ängel och väduren bakom. I valvbågen: en figur med gloria, kors och livgördel, en drake och en person med bok under armen, hållande i ett okänt instrument; vidare en person med 3 kulor i handen, som möjligen skulle föreställa de då kända 3 världsdelarna. Slutligen en kvinna med krona, livgördel och blomsterkorg.

Tredje valvet: 8 olika bilder med gloria; en försedd med spjut, den andra med en korg, innehållande duvor, den tredje med krona, den fjärde med svärd, den femte med mitra, den sjätte med yxa, den sjunde med pil och den åttonde med en krycka. På sidan av 3:e valvbågen 6 synliga bilder i medaljonger, hållande rökelsekärl, där röken av offerlågan uppsteg mot höjden.

Fjärde valvet: 8 bilder med bok, spira, mitra, ankare, kanna, lamm i handen tryckt till bröstet, kors, en upprätt kvarnsten, varpå handen

vilade. En figur hade en karl under fötterna. Ena handen vidrörande en yxa och med den andra kasken på huvudet.

Ovanstående anteckningar finnas införda i Östgöta Korrespondenten oktober 1902. Då de måhända äro de enda befintliga upplysningar, som äro att tillgå angående dessa målningar, införas de här, oaktat icke något meddelande kan lämnas, om vem förf. eller antecknaren är.

I fortsättningen heter det bl. a. »Målningarna i kyrkans 4 valv och på dess valvbågar äro med bjärta färger utförda. De ha med få undantag trotsat tiden och stå där lika friska. Figurerna, vilkas mellanrum äro upptagna av varjehanda sirater, äro visserligen plumpa, oformliga och bisarra, men så motbjudande de än äro för nutidens konstsinne, äga de dock för det historiska sinnet ett värde såsom talande fragmenter från en obskur tid, vars religionshistoria de avbilda. Det vore», säger vidare anteckningen, »en stor skada, i den händelse kyrkan antingen av olycka skulle ödeläggas eller vid framtida nybyggnad rivas, om detta i hänseende till förutsatta mödor herkuliska medeltidsminne skulle gå förlorat.»

Då den person, som gjort dessa värdefulla anteckningar, den 27 april 1843 besökte Mogata kyrka, befanns den, säger han, till sitt yttre något raserad. Taket var avlyftat med endast 3 rösten kvarstående, och väggarna vore här och där sprängda. Intressant var byggnadssättet. Man hade nämligen av stora, släta och på kant stående granithällar bildat en yttre och en inre tunnare vägg, mellan vilka voro ditlagda klappersten och murbruk, som nu var stenhårt. De två östligare valven voro något smalare än de andra. En bred valvbåge, som skilde kyrkans båda hälfter, tycktes angiva den västra delen såsom äldre, emedan bågens röste, byggt af tegel, visade tydliga spår av tillbyggnader.

Davids orkester av Per Hörberg.

En märklig tavlas öden.

Denna målning — en av Per Hörbergs mer storslagna — framställer det inre av en rundformad byggnad med valven uppburna av pelare och ljus, inströmmande i klarblå färg från höga ljusöppningar. I mitten sitter på en tron, stödd å en trappformig upphöjning, konung David i övernaturlig storlek med sin harpa. En rikt veckad tronhimmel omsluter tronen. Runtomkring sitta orkestermedlemmarne, mer eller mindre framträdande, till ett antal av omkring fyrtio, alla med sina instrument, bestående av trumpeter, cymbaler, cittror, harmonikor och andra sträng-, blås- och slaginstrument, allt tillsammans givande ett anslående intryck.

Denna tavla hade länge förvarats i ett uthus i Norrköping, då den tillsändes och deponerades i Östergötlands museum i Linköping, varifrån den återbördades våren år 1918.

I mars månad följande år innehöll »Norrköpings Tidningar», sedan tavlan blivit besiktigad, tre artiklar om densamma under rubriken »*Salomos orkester*».

Av vilket skäl artiklarna till överskrift fått benämningen »Salomos orkester» är svårt att avgöra. Kung Salomo är som bekant skildrad som en förståndig, vis och rättfärdig konung, en ivrare för kulturens utveckling i sitt land, en driftig byggherre och en företagsam köpman. Han har därjämte blivit omtalad som psalmdiktare och som förf. till »Höga visan», en sång, som berör kärleken. Om han verkligen diktat dessa psalmer eller denna »Höga visa» är mycket ovisst. Därom hava de lärde länge varit av olika åsikt. Näppeligen torde han på något ställe blivit framhållen såsom musikaliskt begåvad eller intresserad. Detta namn på tavlan är alltså oegentligt men begagnas även över de båda andra artiklarna och även i texten till den tredje, ehuru där försedd med ett ?, oaktat förf. i samma artikel anför en anteckning, vari Per Hörberg själv angiver tavlan föreställa »David med dess chorus».

Konung David var åter redan i yngre år känd för sin musikaliska begåvning, och det är bekant, hurusom han redan vid den tiden kallades till Sauls hov för att skingra dennes svårmod med sitt harpspel. Även i annat avseende omtalas Davids musikaliska begåvning. Valet av namnet på tavlan och ämnet för densamma borde alltså icke vara svårt att avgöra, även utan kännedom om Hörbergs egen anvisning.

I första artikeln söker förf. göra troligt, att denna Per Hörbergs tavla deponerades i Östergötlands museum redan på 1870-talet. Härvid är att märka, att kapten A. Ridderstad, utsände sitt första brev rörande en museiförenings bildande först i september 1884. Med säkerhet kan här icke uppgivas, vilket år tavlan kom museet till handa. Tidigare än något av de senaste åren av 1880-talet kan det icke hava varit. Endast det ovan nämnda visar det värdelösa i artikelförfattarens uppgifter.

Någon kännedom om tavlans befintlighet hade kapten R. icke, utan fick först vetskap om densamma, då framställning till honom gjordes om tavlans överlämnande till museet.

Tavlans storlek uppgives i dessa tidningsartiklar på ett ställe till $8{,}_{10}$ met. bred och på ett annat till $8{,}_{70} \times 5{,}_{20}$. Själv uppgiver Hörberg storleken till 9 alnar hög och 15 aln. bred. Tavlan har i museets katalog varit upptagen under nr. 2,143 och finnes i den kortfattade beskrivningen betecknad såsom »betydligt söndrig», vilket icke kan vara underligt, då nu efteråt Norrköpings Tidn. vet att omtala, att den år 1881 låg förvarad i ett *uthus*, där den otvivelaktigt förvarats sedan sitt nedtagande,

vilket Tidn. anser sig kunna angiva till tiden för en omgestaltning av kyrkan »någon gång i förra delen av 1800-talet».

På grund av ett par uttalanden i nämnda tidningsartiklar och med kännedom om andra förhållanden låg det för museets grundläggare nära till hands att antaga, att en fjärde artikel i ämnet skulle följa. Innehållet i en dylik var icke svårt att tänka sig med anledning av förberedelserna i de föregående artiklarna. Detta förekoms emellertid genom översändande till Tidn. av en artikel, som infördes under överskriften *Davids orkester i förskingringen.* Denna uppsats införes här obetydligt ändrad i ett avseende och med ett par i not förekommande tillägg.

»I den senaste av de tre artiklar, som nyligen förekommit i Norrköpings Tidningar rörande denna märkliga tavla av Per Hörberg, förekommer även mitt namn omnämnt. Då en och annan, som är med förhållandena i det avseendet obekant, möjligen kan komma på den tanken, att jag icke vårdat mig om denna målning så, som sig vederbort, beder jag härmed att — med förbigående av ett par i artiklarna gjorda misstag — få meddela följande:

1. Att tavlans beskaffenhet vid överlämnandet till Östergötlands museum kan inhämtas av det kvitto, som jag vid överlämnandet till museet avgav, vilket kvitto jag antager blivit återlämnat till museets styrelse samtidigt som tavlan blivit återlämnad till Norrköpings stad.

2. Att jag vid emottagandet av tavlan helst sett, att den med omgående fått återsändas, men att det efter samtal med museistyrelsens dåv. ordf. landshövdingen greve De la Gardie blev bestämt, att den skulle kvarbliva i museet för att senare restaureras.

3. Att denna restauration längre fram företogs av konstnären Johan Krouthén, som bekant en av vårt lands mer betydande konstnärer.

4. Att tavlan efter restaurationen låg utbredd i en större sal, belägen åt södersol, ett par månader, för att fernissa och oljemålning skulle fullständigt torka.

5. Att tavlan efter denna tid besiktigades av en av vårt lands förnämsta museimän och konstdomare, nämligen museiintendenten, docenten i konsthistoria vid Göteborgs högskola, fil. doktor Axel L. Romdahl.

6. Att d:r R. efter denna besiktning utfärdade följande av mig ännu förvarade intyg:

»Att vid besiktning denna dag av den Östergötlands Museum tillhöriga målningen 'Davids orkester' av Per Hörberg densamma befunnits i godt skick, intygas härmed.

Linköping d. 14 juli 1904.

Axel L. Romdahl.»

7. Att hoprullningen av tavlan, då den slutligen försiggick, verkställdes under tillsyn och medverkan av konstnären Krouthén själv.

8. Att jag har i min ägo ett ex. av det protokoll, som efter av doktor Romdahl verkställd inventering över musei samlingar fördes vid mitt överlämnande av desamma till den nye vårdaren av samlingarna, lektorn O. Klockhoff. Detta protokoll är daterat den 16 juli 1904, alltså endast två dagar efter ovannämnda intyg av d:r Romdahl, samt egenhändigt undertecknat av landshövdingen greve L. Douglas, O. Klockhoff och Axel Romdahl. Härav framgår tydligt, att Per Hörbergs målning »Davids orkester» var i godt skick, då jag överlämnade den till lektor Klockhoff.

9. Jag har mig icke bekant, varest denna målning förvarades, sedan den emottagits av lektor K. Men som bekant är, voro musei samlingar under hans vård utsatta för 1:o stöld av en tavla överlämnad till förvaring i folkskollärareseminarium[1], 2:o för vattenflöde på grund av bristande tillsyn av museilokalen, där ett sönderslaget fönster icke ersattes med nytt, varigenom vattenledningsrören fröso och förorsakade vattenflöde, så att man, som det berättades, fick bortföra vattnet med ämbar, samt 3:o för eldsvåda, som övergick ett uthus, där en stor del värdefulla föremål blivit magasinerade å en vind, vilken endast var täckt med på enkla spjälor lagda tegelpannor, alltså ett otätt tak. Förvarades nu denna tavla på något av dessa två ställen, är orsaken lätt förklarlig, att tavlan vid återbördandet till Norrköping befanns i »bedrövligt skick». Det har blivit sagt, att målningen även en tid förvarats å en vind till konsistorii- och biblioteksbyggnaden i Linköping. Icke heller denna plats var lämplig till förvaring av den dyrbara och storslagna tavlan men kan dock anses varit bättre än det f. d. stall, i vilken den förvarats i Norrköping under omkring ett års tid och där den enl. ovannämnda tidningsartiklar »dagligen» farit »illa av kölden». Man kan tänka sig, vad detta skall ha inverkat på tavlan, om man lägger dag till dag under en hel vinter.[2]

[1] Någon anmälan om denna stöld gjordes icke på vederbörligt håll varken till polismyndighet eller till Östergötlands museiförening vid det efter stölden följande föreningssammanträdet. Icke något slags försök att få den till rätta gjordes. Icke ens någon anteckning i museets katalog gjordes av lektor Klockhoff om stölden av tavlan vid dess n:r 3,148! Tavlan är målad i olja på trä, framställer landskap med bro och bergshöjd till höger samt har en höjd av 0,33 m. och en bredd av 0,405 m. Ramen är förgylld.

[2] Då kapten R. lämnade museets samlingar ifrån sig, lämnade han icke långt senare ifrån sig vården om den *Byggnadskassa*, som ensamt genom hans omtanke, förslag och arbete blivit insamlad, ävensom de två byggnadstomter i Linköping, som av staden till honom överlämnats under full äganderätt för Östergötlands museum. Denna byggnadskassa uppgick vid överlämnandet den 21 april 1906 till 34,494 kronor 4 öre. Emottagarne ställde sig i »fullt ansvar en för båda och båda för en» för kassans förvaltande samt för att medlen skulle komma att användas i enlighet med de av kaptenen A. Ridderstad i februari 1886 författade och undertecknade stadgar för nämnda tomt- och byggnadskassa. Enligt dessa stadgar skulle upplupen ränta alltjämt läggas till kapitalet, till dess detta kunde komma att användas för sitt ändamål. Dock skulle räntorna, om så nödvändigt behövdes, även få användas för museets vård.

10. För min enskilda del kan jag endast anse det tillfredsställande att denna tavla återkommit till Norrköping under Östergötlands musei nuvarande läge. Helt säkert kommer tavlan nu åter att »försättas i värdigt skick att räddas ur en djupt orättvis förnedring», som det så sant säges i nämnda artiklar.

Stockholm den 19 mars 1919.

Anton Ridderstad.

Då detta meddelande infördes i N. T., tillade red. för sin del: »Kaptenen Anton Ridderstad, vars nit för landskapets minnen är bekant och vars livsgärning som skapare av Östergötlands museum är bestående» samt vidare, »att kapten R. därmed nog visat, att han i denna ansvarsfråga är oantastlig».

Huru den Hörbergska tavlan på senaste tiden vårdats framgår av ett yttrande om densamma av tavelrestauratören G. Nilsson, som klart och tydligt framvisar:

1. Att N. av fil. d:r Lundgren och Rådman Beckman anmodats att i och för en tilltänkt restaurering yttra sig om tavlan. Densamma, som vid detta tillfälle hade sin plats i förenämnda stall, befanns fastsurrad om en planka, som dock ej hade för densamma erforderlig längd. På detta otillfredsställande sätt emballerad — varom flera parallella brott i färgen ger bevis — kom den till Norrköping.... De parallella brotten i färgen tyda även på, att den av utrymmesskäl under transporten blivit hoptrampad.

Härav framgår, förutom att den avsänts från Linköping på ett olämpligt sätt förpackad, att man i Norrköping låtit tavlan ligga i denna klandervärda »fastsurrning» i ett stall från våren och till den 17 oktober, d. v. s. i minst ett halvt år.

2. Att N. icke gillar att en dukremsa blivit fastsatt å tavlans baksida. Detta var dock en *nödvändighet.*

3. Att N. finner det olämpligt, att tavlan efter restaurationen hoprullats, utan att den i stället skulle uppspänts på ram.

I detta sista uttalande kan helt naturligt var och en med något omdöme i denna sak icke annat än giva förf. rätt. Men, då den icke kunde få kvarstanna på den plats, där restaurationen försiggått, måste den föras därifrån. Utan att hoprullas *kunde* den icke förflyttas.

Då museets kyrkliga föremål några år därefter förflyttades till Linköpings domkyrkotorn, fick den Hörbergska tavlan stanna kvar på sin gamla plats, oaktat i tornet fanns lämpligt utrymme för densamma. Då kapten R. senare tillfälligtvis fick kännedom härom, förfrågade han sig på vederbörligt håll, varest den var uppsatt, och fick då kännedom om, att den låg — fortfarande hoprullad på en vind.

»En bortglömd östgötavisa».

Under nämnda överskrift har en förf. Sigurd Erixon i *Meddelande från Östergötlands fornminnes- och museiförening* 1913—14 fäst uppmärksamheten vid, att den bekanta visan »Ack Värmeland, du sköna, du härliga land» av Anders Fryxell är en omformad östgötavisa.

»Huru många äro nu de östgötar», frågar nämnde författare, »som minnas eller veta, att denna sång med dess underbart fagra melodi är av östgötiskt ursprung, både vad ord och toner beträffar; och att den levat och sjungits i gången tid inom Östergyllens landamären?» Förf. tillägger vidare, att Fryxell själv erkände visans östgötaursprung i sin självbiografi *Min historias historia*, där det heter: »Ack Värmeland, du sköna, du härliga land» skrevs med anledning av ord och musik av en östgötavisa, som började:

Och Östra-götland och Finsponga län!
Ja, du är en krona för alla
Och inom dina gränser bo redelige män, etc.»

Samme förf. omnämner även, hurusom »i en beskrivning över Risingebygden för femtio år sedan i *Land och folk* 1875 (sid. 135) en del värdefulla upplysningar förekomma härom: »Långt innan A. Fryxell kvad sin Värmlandsvisa, som av gammalt tillhörde den i norra Östergötland förr allbekanta Bergslagsvisan:

'O Östra Götland och Finnaspånga län,
Du krona bland Svealänder alla!'

sjöng folkskalden Anders Ölin från Ölstad i Risinge till denna samma melodi en ny hemvisa till hembygdens lov, varav första versen lyder så:

'Ack, Östra Götland och Finnespånga län,
Ack, du är en krona för andra!
Inom dina gränser bo redliga män,
Vem vågar sig mot dig att klandra?
Du Risinge socken med frihet och dygd. —
Ack, du är min hemort och fädernebygd,
Där jag hit till världen är födder.»

Härav framgår, att nämnde förf. — S. Erixon — anser att Ölins visa är en nydiktning på grund av en förut befintlig visa till denna samma melodi. Skälet härtill är hämtat i ett »Föredrag, uppläst vid aftonunderhållningen med nordisk folkmusik i Stockholm d. 9 mars 1861» (Dybecks *Runa* 1865 s. 15), där det säges, att visan var »på 1600-talet vida spridd. Redan då funnos ord till den, vilka under namnet Östgötavisan begynnas:

»O, Östergötland och Finnespånga län,
Du krona bland Svealänder alla.»

Denna uppgift, att visan sjungits redan under 1600-talet, må nu gälla, vad den kan. Någon uppgift av källan till nämnda utsago finnes emellertid icke, vilken, i fall sådan funnits, utan tvivel blivit av föredragshållaren angiven. Vad skulle det dessutom tjänat till, att till en

och samma melodi omdikta en visa, där man i alla händelser med säkerhet vet, att de första raderna äro desamma? Ty den obetydliga olikheten, som framgår av ovanstående, kan förklaras såsom tillkommen vid avskrivning av den aldrig tryckta dikten, vid uppläsning ur minnet eller vid sjungning av densamma. Folkskalden Ölin kan därför med all säkerhet angivas såsom visans ursprunglige författare.

Om nämnde Anders Ölin har hittills icke något varit känt, men tack vare amanuensen Erik Ihrfors' tillmötesgående att i Vadstena landsarkiv göra forskningar angående hans levnadsöden, kunna följande upplysningar lämnas om desamma. Enligt Risinge husförhörsbok för år 1788 var Anders Ölin soldat för Ölstad samt boende på torpet Måsen. Han blev gift 1774 $^{30}/_{10}$ med Brita Olofsdotter samt hade i äktenskapet en dotter. Soldatrullorna för åren 1785—86 lämna den upplysningen, att Ölin vid nämnda tid var 44 år gammal, samt att han tjänat i 20 år. Han skall även varit utkommenderad i fält samt deltagit i 1788 års ryska krig men synes därunder satt livet till, ty senare omnämnes han i husförhörsboken såsom död utan vidare upplysning. År 1792 förekommer i rullorna hans efterträdare Johan Ölin och ett årtionde in på 1800-talet en annan efterträdare med namnet Blixt.

»Visan hade Ölin», tillägger I., »säkert författat i sina yngre dagar, ty jag minnes mig hava sett en avskrift av densamma till stil och stavningssätt hänvisande till 1760-talet.»

»Krigar'n vilar sig i mark och skog».

Sång av Karl Fredrik Ridderstad.

En annan östgötasång, som en person orättmätigt tillägnat sig, är den ovanstående på sin tid och måhända ännu överallt i vårt land så populära dikten av Ridderstad med ovannämnda början.

I n:r 1 av en tidning, kallad *Bok- och Antikvitetsbasaren*, som utkom år 1894, läses följande av sign. C—r:

»Såsom bekant har J. P. Cronhamn alltid uppgivits vara kompositör till 'Bröder, hörden I signalen?' och 'Krigarn vilar sig i mark och skog'. Det visar sig emellertid av L. Feuks förord till *Lyran på sångarens grav, tillfällighetskväden av Karl Gust. Th. Feuk, utg. efter hans död* (Malmö 1890), att C. G. T. Feuk är både förf. till orden och kompositör till melodien till nämnde 2:ne populära »färg»stycken enligt 'funna compotter i hans schatull'[1]. L. Feuk har även oriktigt uppgivits vara förf. Nedanstående poem ur nämnda diktsamling är betecknande och belysande:

Till J. P. Cronhamn 1849.

Här en liten bit musik,
som jag komponerat.
Jag är fattig, du är rik.

---

[1] Med »färgstycken» menas givetvis »sångstycken». Med »compotter» torde menas »concepter». A. Rd.

Ödet så rangerat.
Penningar behöver jag
(gamla klagolåten).
Giv mig efter ditt behag
för kompositionen!

Vad gör det väl, att jag dör
Obemärkt i livet.
Någon stor kompositör
Jag ändå ej blivit.»

Med anledning av ovanstående meddelande innehöll »Dagens Nyheter» för den 3/8 1894 ett referat härav, som helt naturligt anser C—rs »upptäckt» både »uppseendeväckande och intressant».

I ovannämnde L. Feuks förord säges det bl. a.:

»Men sina flesta kompositioner sålde F. till Cronhamn, såsom det av en till nämnde kompositör ställd skrivelse på vers vill synas. Måhända retuscherade Cronhamn de åt honom överlåtna kompositionerna, innan han i sitt namn utgav dem. Så uppgives i en från trycket utgiven 'Vald samling av 700 svenska sångstycken', offentliggjorda av A. J. Ståhl med förord av Birger Schöldström, Cronhamn såsom kompositör av melodierna till sångerna »Krigarens dröm» och jägarsången »Signalen», vilka båda sånger äro, såväl vad ord som melodier beträffar, av Feuk enligt funna koncepter i hans schatull. Av misstag ha dessutom under sångerna tecknats L. Feuk i stället för C. G. Th. Feuk.»

Efter detta L. Feuks — F. var prost och kyrkoherde i Skåne — bestämda meddelande om förf. till »Krigarn vilar sig i mark och skog» borde man kunna vara säker på, att hans bror var förf. Men som redan sagts: författaren till denna dikt var och förblir skalden Karl Fredr. Ridderstad.

Nu kan ju möjligen en och annan anse, att det är av föga vikt, vem som i detta fall är förf., men även i det lilla är det ju så, att rätt bör vara rätt, och i sanningens intresse har därför frågan om författarskapet här upptagits.

Första gången Ridderstad, enligt vad jag har mig bekant, offentliggjorde denna sång var år 1835 i sina på L. J. Hiertas förlag utgivna *Tids- och Krigsbilder.* Det är dock möjligt, att stycket redan därförut kan vara tryckt i någon av de under åren 1830 och 1831 utgivna poetiska kalendrarna *Psyke* och *Hebe,* till vilka R. lämnade bidrag, eller också i något annat arbete, där den möjligen kan ha blivit kallad »Krigarens dröm».

I de 1835 tryckta »Tids- och Krigsbilderna» förekommer poëmet under namnet »Slumrarne». År 1842 utgavs nämnda arbete å förf:ns eget förlag i en »andra oförändrad upplaga», där dikten ånyo förekommer. Sedermera återfinnes densamma i Andra delen av *Samlade Dikter av C. F. Ridderstad,* utg. år 1858, denna gång under namnet »Bivuaken».

Sången har här följande lydelse:

Krigarn vilar sig i mark och skog
Ofta nog.
Klippan är hans hårda huvudgärd,
Sängkamraten är hans goda svärd.

Älsklig drömm likväl är honom där
Lika när.
Svärdet ofta jag till barmen tryckt,
Det i drömmen som min maka tyckt.

Stod en ros, så frisk, vid klippans rand,
Ack, ibland
Uti drömmens hulda bilder-stund,
Den mig tycktes som din purpurmund.

Susade en västanvind förbi,
Ack, däri
Hörde jag en suck från hennes bröst
Eller viskning utav hennes röst.

Älskade! Invid min sida du
Vilar nu.
Stridens möda, krigarens besvär,
Rikligen också belönad är.

Dock hur är det? Än jag drömmer blot
Grymma lott!
Vilken verklighet uti
Drömmens gyckel med min fantasi!

Se, mitt huvud vilar sig allen'
På en sten.
Och mitt svärd det endast var, som nyss
Fick av mig mitt hjärtas varma kyss.

I »Tids- och Krigsbilderna» äro de tre första verserna lika med ovanstående med ett par obetydliga förändringar. Fortsättningen är i sitt ursprungliga skick emellertid helt olika. Här heter det:

Flicka! flicka! Vid min sida du
Vilar nu!
Stridens möda, krigarens besvär
Rikligen också belönad är.

Allt, vad ont jag slitit, även ger
Mig långt mer
Himmelsk fröjd av detta ögonblick.
O, att evigt det blott vara fick!

Se på mig! Dock du vill slumra — nå,
Slumra då!
Men en enda kyss ännu från mig
Må dock föra ett godnatt till dig.

Luta blott din kind emot min barm
Eller arm!
Om du sedan den ifrån mig tar,
Hulda rosor skola brinna kvar.

Re'n syns ögonblickets jalusi
Nedsänkt bli.
Men av hjärtats varma slag jag hör,
Att du dock skall se mig innanför.

Stilla, se! Nu må du slumra in
Du är min.
O, vad salighet mitt väsen när,
Nu mitt hjärta mot ditt hjärta slår.

Det är ur dikten i sin tidigare form, som Feuk tillägnat sig de fyra första verserna. Det är nämligen endast dessa han anför. I »Samlade dikter» förekommer nämligen icke fjärde versen: »Flicka, flicka, vid min sida du» etc. Tredje versen har F. behagat ändra med begagnande av skaldens tankegång och delvis ord.

Vid tiden för ifrågavarande meddelande i »Bok- och Antikvitetsbasaren» samt i D. N. skrev jag i Östg. Korresp. (7/3 1894) en artikel om rätta förhållandet angående författarskapet, vilken jag i brev tillsände prosten L. Feuk.

Med anledning härav erhöll jag från F. följande brevsvar:

»Malmö d. 24 mars 1894.

Välborne Herr Kapten!

Till svar å ärade skrivelsen får jag ödmjukast meddela, att bland min avlidne brors, telegrafkommissarien C. G. Th. Feuks efterlämnade manuskripter funnos bland andra sånger såväl »Krigarens dröm» som »Signalen» i koncept, såsom det ville synas, enär på flera ställen ändringar blivit gjorda. Då nu en längre följd av år dessa sånger såväl i »visböcker» som i litteraturnotiser gått under mitt namn, supponerade jag, att man förväxlat mig med min bror, och att han var den verklige författaren. Denna supposition är enda anledningen till den ifrågavarande sångens intagande bland min brors skaldekväden. Emellertid har man gjort ett stort nummer av min förhastade supposition, måhända av mig icke nog varsamt uttryckt i förordet till de av mig efter min brors död utgivna sångerna.

Det är nu fullt konstaterat, att den oförgätlige skalden C. F. Ridderstad är den ursprunglige författaren till texten i »Krigarens dröm». Men icke torde denna upptäckt göra hans minne mera oförgätligt än det redan var.

Med största högaktning har jag äran teckna

Välborne Herr Kaptenens Ödmjukaste tjänare

L. Feuk.»

Att Karl Fredr. Ridderstad är förf. till »Krigaren vilar sig i mark och skog», är med ovanstående till fullo fastslaget.

Vad musiken beträffar, återfinnes den i »Sånger för mansröster, Svenska armén tillägnade av J. P. Cronhamn, 2 h. tr. 1847». Där angives även Ridderstad som förf. till orden. »Sången för generalbefälhavaren» heter i samma arbete en annan av Cronhamns kompositioner, till vilken R. författat orden. För övrigt förekomma några kompositioner, såsom »Sång till K. M:ts flotta» o. s. v., där orden angivas vara skrivna av C. Feuk.

I prosten Feuks ovan delvis anförda företal heter det ävenledes: »På de senare åren ville han (brodern) varken höra talas om poëm eller musik. Han slöt sig inne och levde som en enstöring samt låg för det mesta till sängs.»

Giltiga skäl, att han icke ville höra talas om sitt »författarskap», saknades, som synes, icke.

Upploppet i Linköping år 1800.*

Den 4 januari år 1800 var en för Linköping och dess inre historia synnerligen bemärkansvärd dag. Sällan torde en lämpligare illustration givits åt det gamla uttrycket: »Av en gnista blir lätt en stor brand», än händelserna denna dag och följderna av desamma.

Det uppror eller upplopp — vederbörande stämplade händelserna denna dag såsom ett sådant — som nämnda dag gick av stapeln inom Linköping, var för visso av den art, att såväl åtal som straff var en helt naturlig följd. Vad som här vid detta tillfälle sattes i scen visar emellertid, huru man vid gryningen av 1800-talet levde i en tid av skuggrädsla. Man trodde sig genast se revolutionära tendenser och begär till omstörtningar i det stora hela, där helt visst endast ett särskilt lokalintresse gav anledning till missnöje och en därav följande olaglig våldsverkan. Detta vare sagt, om man än kan spåra, att berättelserna om de omstörtningar, som under närmast föregående tid försiggått i Frankrike, här och där lämnat sina intryck.

För att nu genast komma på det klara med de händelser, som i det följande skola skildras, omnämnes till en början endast i korthet, att anledningen till dessa oroligheter var att söka i missnöjet med de höga brännvinspris, som man ansåg blivit bestämda av arrendatorerna av husbehovsbrännvinstillverkningen i staden. Med anledning härav hade oroligheter förekommit å stadskällaren. En myckenhet folk hade därefter sam-

* Då en uppsats om denna händelse senare blivit offentliggjord av annan förf., meddelas, att den här förekommande skildringen är författad år 1898 samt införd i *Östgöta Korrespondenten* för nämnda år med början i n:r 188.

manskockat sig och under skri och oväsen tågat ned till det å nordöstra sidan om Stångebro belägna bränneriet (nu ett bryggeri), där de gjorde stor åverkan. Detta försiggick, som sagt, den 4 januari år 1800.

Med anledning härav sammankallade magistraten borgerskapet till rådhuset redan följande dag, söndagen den 5 januari. Borgerskapet hade ock nästan enhälligt tillstädeskommit. Sedan det brottsliga i gårdagshändelsen framhållits, hemställde borgmästaren till de närvarande, om icke för det allmänna lugnets och säkerhetens skull borgerskapet ville, på sätt förr varit vanligt, deltaga i blivande vakt och patrullering. Men på 12 à 14 personer när ropade alla närvarande härtill ett enstämmigt nej! »Det behöves ingen vakt. Vi göra ingen vakt», utropades upprepade gånger. Slutligen begärde gästgivaren och hovslagareåldermannen Holm ordet och yttrade, att de hade en begäran att framställa, och om den beviljades, trodde han, att borgerskapet vore benäget till den önskade vakthållningen. Deras önskan vore nämligen, att brännvinspriset skulle nedsättas och att det kontrakt, som för tio arrendeår var upprättat om husbehovsbränningen emellan en del av dem samt rådman Österman och bryggare Steffen, skulle upphävas. Då arrendatorn av salubrännvinstillverkningen syntes vilja tillmötesgå dessa önskningar, var borgerskapet väl härmed tillfredsställt, men det åtog sig ändock icke någon vakthållning, förrän de för delaktighet i uppploppet arresterade, nämligen blecksagaren Ekeroth och målaregossen Blomqvist, blivit frigivna. Då, men ej förr, ville de ansvara för, att det skulle bliva lugnt i staden. Det lagstridiga i detta yrkande framhölls upprepade gånger såväl av magistratens ordförande som av den å landshövdingeämbetets vägnar närvarande landssekreteraren, lagman Pereswetoff-Morath.

»Vi gå ej från stället och åtaga oss ej någon vakt, förrän arrestanterna äro fria», yttrade flera, i vilka utrop isynnerhet deltogo garvaren Törnbom, bryggaren Tinnerholm, skomakarne Höjer och Åman, bryggaren Bergström, krukomakaren Rosengren, garvaren Dahlberg, skomakareåldermannen Holmgren, bokbindaren Falk, sämskmakaren Scherling och hattmakaren Wadsberg.

»Ta mig tusan d—r skola icke fångarne släppas ut, förr gå vi ej härifrån», ropade perukmakaren Fingeros, varvid han slog handen i domarebordet.

Efter ytterligare motstånd från magistraten och upprepat hot och pock från andra sidan utlovade de senare att gå i borgen för de arresterades inställande, när så påfordrades, blott de lösgåves. För vinnande av säkerhet i staden måste nu magistraten giva vika. Borgensförbindelsen skrevs, och »tillsades därpå borgerskapet, att anstalt om de häktades lösgivande skulle tagas på dess ansvar, som det nu, oaktat erhållna varningar, på så brottsligt sätt yrkat». Vakthållningen ordnades därefter.

»Borgerskapet förklarade sig nöjt, yttrande sig att ingenting skulle hända och åtskildes.»

I det följande återgå vi till själva upploppet.

Upploppsdagen den 4 januari.

Vid denna tid hade i Norrköping — även där med anledning av brännvinsprisen — varit oroligt, och en bataljon av livgrenadjärregementet hade i och för ordningens bibehållande varit ditkommenderad.* En del av denna styrka hade den 4 jan. på hemmarschen passerat Linköping, och flere Linköpingsboar hade därvid samlat sig som åskådare, varefter de, åtföljda av andra, begåvo sig till stadskällaren (vid denna tid belägen vid torget, där nu Stora hotellet är). Under förmiddagens lopp samlade sig här så småningom ett stort antal av stadens borgerskap ävensom några andra. Det synes varit en livlig trafik bland de besökande, och man kom och gick om vartannat. Under pokulerandet — företrädesvis enligt tidens sed i brännvin — synes utgivaren av Linköpingsbladet, D. G. Björn, hava varit en bland värdarne. Bland övriga närvarande

* Detta upplopp, som tog sin början nyårsdagen år 1800, hade i korthet omtalat följande förlopp. På e. m. nämnda dag trängde en del gesäller och handtverkspojkar in hos bryggaren Schultze under begäran att bekomma brännvin. Deras begäran villfors även efter någon underhandling härom. Då brännvinet skulle betalas, menade de pockande emellertid, att priset var för högt tilltaget, varför glåpord och hot om stryk följde. Samlingen förflyttade sig därefter till ett par andra bryggare, där de framställde samma begäran. Dessa sade sig nu inte hava något brännvin till avsalu, men de trakterade fritt, vad de hade. Några av hopen blevo nu överlastade. Andra kommo till. Och det beslutades att ånyo besöka Schultze. Vid ankomsten dit bröto de sig under skrän in i bostaden, där de sönderslogo möbler, av vilka en del kastades i strömmen, samt förstörde vad av mat och dryck de kommo över. Stadens fåtaliga polis kom hastigt tillstädes men förmådde ingenting. Magistraten sammanträdde, och borgerskapet sammankallades medelst kyrkklockornas klämtning och trumning. Man lyckades nu genom att tillvarataga de svåraste bråkmakarne skingra folkmassan. En skomakaregesäll Lindqvist ansågs vara upploppets tillskyndare.

Följande dag samlade sig folket ånyo och beredde sig tillträde till rådhuset, där magistraten var samlad. Genom hot och även handgripligheter tilltvingade de sig brännvin, varjämte de häktade frigåvos.

Bud hade emellertid avgått till Linköping, och redan samma dags afton ankom till staden länets hövding, frih. F. G. Strömfelt, då genast alla folksamlingar å torg och gator förbjödos. Alla krogar skulle vara stängda från kl. 5 e. m. till kl. 7 f. m. De, som icke iakttogo ordning och skick, utsatte sig för att på stället nedgöras. Oroligheterna fortgingo det oaktat, och många av upploppsmännen gåvo sig ut på landsvägarne närmast staden, där de överföllo ankommande bönder samt tilltvingade sig, vad de medförde å sina åkdon.

Chefen för livgrenadjärreg:t, frih. Fabian Wrede, ankom till staden den 4 jan. Redan därförut hade han givit tillkänna, att det skulle skjutas skarpt på dem, som icke åtlydde givna tillsägelser. Detta hjälpte. Omkring ett halvt hundratal häktades, och följden blev, att en stor del av bråkmakarne något senare fick lida spöstraff.

märktes gymnasisten P. Bodén, som dock vistats där endast en stund, sotaren Bosse, sadelmakaren Carlström, smeden Cederlöf, tenngjutaren Dahlström, bagaren Forselius, bokbindaren Fredholm, snörmakaren Höckel, fältskärsgesällen Kindgren, kopparslagaren Lindqvist, glashandlaren Pihl, klensmeden Sandström, urmakaren P. Svanberg, garvaren Törnbom, notarien Wernér, stadsfiskalen Zander, skomakaren Åman m. fl.

Allmänna samtalet rörde sig om händelserna i Norrköping samt om huruvida icke dylika uppträden även kunde förestå i Linköping, allt under uttalade förhoppningar, att de till salubränningens utövning associerade skulle kunna förmås att liksom i Norrköping nedsätta brännvinspriset. Missnöjet med de höga prisen i detta hänseende ventilerades fram och åter. För övrigt synes man ha gjort sig en glad dag. Själva stadsfiskalen spelade sex-ess med tenngjutaren Dahlström om vin. Notarien Wernér sjöng glada visor eller, som det heter, supvisor. En visa, vari orden »frihet» och »jämlikhet» förekommo, säges även sjungits av någon. Visan »*Älskom frihet och fosterland*» avsjöngs av några personer, liksom »Marseiller-sången». Bosse var i gräl med kyparen »om sju supar brännevin och 24 skillingar» samt var i övrigt så drucken, att han bortfördes.

På eftermiddagen samlades ett flertal gesäller och lärgossar, som höllo till dels å Stora torget, dels i källarlokalen. Även dessa blevo bjudna på brännvin, under anmodan »att gå på, när de kommo till bränneriet». Många av dem, som varit här på förmiddagen, hade även återkommit. Bosse hade sovit ruset av sig, men var efter återkomsten snart ånyo berusad. Björn syntes ej till en början.

»Se här hava vi vår Bonaparte», ropade emellertid någon, då han senare inträdde.

Bland övriga märktes Höckel, Ekeroth, Lindqvist, glasmästaregesällen Fredholm och bryggaren Lindberg, vilken sistnämnde bl. a. yttrade: »Jag har många med mig härinne, flera på gatan. Inom två timmar skola vi ha en annan hushållning.» I inre källarrummet dansades och sorlades oavbrutet.

Utropet: »Hurra! Ingen man härinne!» blev lösen för oroligheternas början.

»Nu är tid att gå», ropade kopparslagaren Lindqvist.

Nu rusade alle man ut ur källarlokalen, under det fönster söndersloges såväl inifrån som utifrån. Tåget ned till bränneriet satte sig nu i gång. Ekeroth, Höckel, Bosse och målaregesällen Södersten märktes främst bland dem, som uppmanade de övrige »att gå på och hålla sig raska».

Vid 2-tiden utgjordes samlingen endast av ett par tiotal personer, men antalet uppgick snart till ett hundratal, sedan man återvänt upp till staden och samlat förstärkning. Även hot användes härvid. Så kommo t. ex. en del lärgossar till tullskrivaren Bergs hus, där landskanslisten

N. Hydén vistades. Med hot om stryk uppfordrades Hydén att följa dem till bränneriet och göra ett med de övriga. H. måste följa dem. Men efter en stund lyckades han undkomma. Hydén hade förut varit på källaren, liksom han även på något avstånd följt hopen till bränneriet.

Bland dem, som även blivit inblandade, var landskontoristen J. Ph. Bergstedt. Han hade på eftermiddagen varit på Steffens klubb, där han av gymnasisten Bodén fått veta, att mycket folk var under oljud samlat på källaren. Efter att först på slottet ha expedierat posten begav han sig tillsammans med länsbokhållaren Sondén till källaren, där han »vid inkomsten inom dörren i ett ögonblick fördes längst fram i inre källarrummet av den hastigt instörtande folkskaran». Bryggaren Lindberg hade då yttrat till honom: »Jag har 51 på min sida. Vi skola åtnjuta våra rättigheter. Är du med därom?» B. avlägsnade sig emellertid, men då sorlet började ute på gatan, gick han folket till mötes »och hjälpte sig igenom dem medelst hurrande som de andre».

Vid ankomsten till bränneriet togo skriken och ovåsendet ytterligare fart. Fönster utslogos och dörrar nedbrötos. Av gesällen Södersten och en lärgosse utdrogos på den tillfrusna isen en brännvinspannehatt, på vilken Ekeroth satte sig grensle och slog som på en trumma, till dess de kommo till en vak, i vilken pannhatten nedstörtades. Även här var det Ekeroth, Höckel och Bosse, som uppmuntrade folket: »Det skulle ej ha någon fara.» Bosse hämtades likväl snart av sin hustru. Några sökte att med en klubba slå sönder dörren till övre våningen, men då detta ej lyckades, sändes till smeden Sandström efter en slägga. Skomakaren Åman sände efter en yxa. Men sporrsmeden Fries' dräng Nils hann först fram med sin yxa och sönderslog dörren. I mälthuset höll man även till och »rustade om».

»Vi skola ha en annan regering», utropades från något håll.

Stadens borgmästare var vid denna tid Nils Björkegren. Enligt den berättelse, han vid första rannsakningstillfället avgav, hade han emellan kl. 7—8 på aftonen blivit underrättad om folksamlingen å stadskällaren. Sedan han till en början genom ett par stadstjänare gjort sig närmare underrättad om saken, skyndade han ut med de stadstjänare, han i hast kunde samla, mötte så ett par rådmän och flere av borgerskapet, vilka alla åtföljde honom till bränneriet. Här blev han nu vittne till, att en myckenhet folk var sysselsatt med att förstöra, vad som kom före. Efter borgmästarens förmaning upphörde emellertid all åverkan, och en del av de sammanskockade sprang sin väg. Särskilt anropade borgmästaren Ekeroth, då han såg denne med en i vädret lyftad påk. E. smög sig då till den hop, som skockat sig bakom mälthuset, vilken folksamling oaktat anmaning ej ville skingra sig.

Borgmästaren delade då de sina i två flockar, som togo var sin väg kring mälthuset. Då borgmästaren med sin flock kom närmare, sprungo

alla sin väg, varefter han gick uppåt Storgatan, åtföljd av en folksamling, bland vilken åtskilliga »skreko med hurrande och hoande». Ett par fönster sönderslogos därunder hos guldsmeden Tornberg och bryggaren Steffen. Då nu tiden syntes borgmästaren vara inne att stävja ofoget, uppmanade han dem, som ville vara beredvilliga till fred och lugnets bibehållande i staden, att gå över till honom å ena sidan av gatan. Därefter uppmanades nu dessa »att med samfäld styrka angripa det allmänna lugnets förstörare och dem arrestera. Med fördubblade steg gingo de då på de oroliga, som genast togo till flykten», så att endast en lärgosse blev av gymnasisten Bodén gripen och sedermera uppförd i slottsarresten.

Därmed upphörde allt oväsende. Under följande natt anordnades patrullering, ehuru allt var lugnt, förutom att fönsterrutor utslogos i major von Stichts och räntmästare Hagdahls hus.

Sedan en kommendering av livgrenadjärregementet den 6 jan. inkommit till staden, synas »de upproriske» blivit betydligt lugnare. Ett par av de borgare, som fordrat Ekeroths och Blomqvists frigivande, och som gått i borgen för dem, infunno sig nu hos borgmästaren tillsammans med dem, varpå dessa ånyo häktades. Efter enskilt förhör arresterades dessutom Bosse, gesällen Sundelius, 5 lärgossar och drängen Nils, varjämte till slottsarresten förpassades perukmakaren Fingeros.

Ovanstående var i huvudsak vad som kom i dagen vid de båda första rättegångsdagarna den 8 och 10 januari. Vid sistnämnda tillfälle närvar även länets hövding, greve Strömfelt.

Redan efter första dagens rannsakning häktades snörmakaren Höckel, klensmeden Sandström, bokbindaren Falk och gesällen Södersten, varjämte kopparslagaren Lindqvist och gesällen Fredholm förbjödos att lämna staden. Efter andra sammanträdet förklarades bryggaren Lindberg arresterad. Rekryten Fleyser hade även tagits i förvar.

Direktör Björn angives som upprorets anstiftare.

Tredje sammanträdet försiggick på eftermiddagen samma dag som det andra. Den vid middagen häktade Lindberg angav nu direktör Björn som anstiftare.

»Innan kl. 7 skall vara annan rörelse i staden. Är ni med?» skall Björn hava sagt samt tillagt: »Vi skola försvara våra rättigheter. Det skall bliva rumor av.»

Vidare tillade L. att stadsfiskalen Zander — som var aktor i målet — börjat sjunga »Marseillervisan», vilket dock Z. förnekade och åtog sig kunna bevisa osannfärdigheten av Lindbergs påstående.

Björn hade även blivit kallad och var genast färdig att i en längre skrivelse relatera sitt förhållande på »denna skamliga dag», som han säger. Han gjorde detta »omanad, än mindre anmanad». Egendomligt förefaller, att B. genast hade denna skrivelse färdig, oaktat av densamma

framgår, att han först efter sammanträdets början blivit anmodad att yttra sig i målet.

»Jag trodde ej», börjar han sin skrivelse, »att Lördagsaftonens vanhedrande uppträde skulle förmå att kasta sin skugga ända till mig.» Han relaterade därefter sitt görande och låtande hela den dag, uppploppet försiggått. Anledningen till hans besök å gästgivaregården var endast att söka av några resande bekomma underrättelse om händelserna i Norrköping. Av samma skäl ingick han på stadskällaren, där förut voro några borgare, stadsfiskalen och en gymnasist. Här syntes rumlet redan i full gång, och en och annan var redan »något plägad». Stadsfiskalen och B. glammade om en parodi på en studentvisa, som började med: »Älskom frihet och fosterland», och med anledning av samtalen om Norrköping föreslog B. en skål med orden: Skål för konung och lag, åt h—e med allt annat! Kl. 1/2 1 var B. åter i sitt hem.

På eftermiddagen hade B. besök av garv. Törnbom, bag. Forselius, urmak. Svanberg och smeden Sandström, vilka önskade B. skulle på grund av sin »talegåva» och sina relationer med stadens äldste, vilka just nu voro samlade hos rådman Tillander, söka hos dem utverka, att det emellan borgarna samt rådman Österman och bryggaren Steffen uppgjorda brännvinskontraktet bleve annullerat. Ehuru ogärna besöktes Tillander, som emellertid var ensam med sin fru. Kort därefter besökte B. stadskällaren, där han av en för honom obekant person blev utsatt för en hel del synnerligen obehagliga vänskapsbetygelser. Mannen eller ynglingen i fråga uppgavs för B. vara Lindberg. Och då B. icke blev honom kvitt, avlägsnade sig B. och gick hem. Sedan B. här fått meddelande om oroligheterna, förbjöd han såväl sitt husfolk som sina elva boktryckeriarbetare att gå ut. Först sedan B. fått ytterligare kännedom om händelserna vid bränneriet, gick han något efter kl. 9 ut till klubben för att om möjligt där träffa några av sina umgängesvänner. På hemvägen mötte han en av ordningspatrullerna, med vilken han sedan promenerade till kl. 12 på natten, då B. gick till sitt hem. B. slutar sitt anförande med att framhålla, huru det umgänge han valt, sedan han kommit till Linköping, varit bland de betänksammare av borgerskapet eller bland akademiekamrater, ja, huru han t. o. m. hedrats att ofta nog vara i lag med de upplystare och högre. Han påvisar, huru han utövat välgärningar över sina tillgångar, huru han vid flera tillfällen på anmodan lyckats medla emellan borgerskapet, huru han visserligen ofta med »svallande känsla» talat emot brännvinsbrännandet och sädesförstöringen, men alltid »i ansiktet på brännvinsarrendatorerna», samt hurusom han aldrig plägat umgänge med någon av de konspirerande eller arresterade.

»Och allt detta oaktat», fortsätter B., »skall jag befinna mig liksom invecklad i en den vanhederligaste gärning.» Han uppmanade slutligen envar, som det kunde, att i bevis leda någon hans minsta delaktighet

härvid och förbehöll sig därtill, att envar, som kastat någon skugga på honom, måtte återtaga vad de yttrat.

Bryggaren Lindberg hade under uppläsandet av denna skrivelse närvarit. Han vidhöll sin anklagelse emot Björn, ehuru han icke kunde leda den i bevis. Lindberg återfördes därefter i slottsarresten.

Stadsfiskalen yrkade vid förhandlingarnas slut, att åtskilliga av dem, som i synnerhet deltagit i pock och hot mot magistraten å rådhuset den 5 jan. och yrkat på de då arresterades lösgivande, nu skulle häktas. De skyldige, som icke ansågo sig vara så straffvärda, anhöllo om befrielse härifrån.

Domslutet blev, att bryggaren Tinnerholm, garvaren Törnbom, skomakarne Holmgren, Höijer och Wadsberg fortfarande skulle få vistas på fri fot, men prövades rättvist att förbjuda dem att tillsvidare lämna staden.

Vid ett följande sammanträde den 16 januari förekom icke något nämnvärt, om icke det att Ekeroth yttrade sig hava varit så överlastad vid uppploppet, att han nu efteråt icke kunde påminna sig något av vad han företagit sig. Bosse begärde att, om även under bevakning, få närvara vid sitt avlidna barns begravning, vilken anhållan avslogs.

Justitiekanslärens ombud.

Vid sammanträdet den 18 jan. hade även tillstädeskommit häradshövding Johan Sylvander, vilken företedde sitt av riksdrotsen och presidenten, greve K. A. Wachtmeister utgivna förordnande att å justitiekanslärsämbetets vägnar närvara vid detta måls avgörande. Som vittnen voro inkallade slaktaren J. Enholm med hustru, tullskrivaren O. Sjöberg, kirurgen Kindgren, badaren Hellström, handl. A. T. Weidling, glashandl. J. Pihl, sadelmakaren S. Carlström, provisor Plan och livgrenadjären Ullberg. Något av vikt, som icke förut var känt, hade dessa emellertid icke att meddela.

Mer anmärkningsvärt var, att häradshövding Sylvander hade låtit inkalla director musices, magister J. A. Mecklin som vittne. Mecklin anmodades nu att utan ed avgiva en sådan berättelse i målet, att han framdeles, om så påfordrades, kunde den med ed bekräfta. Mecklin å sin sida betygade emellertid, att han så mycket mindre kunde känna något om det timade uppploppet, som han på morgonen uppploppsdagen avrest till Norrköping och först påföljande dag återkommit.

»Har icke herr direktören, som bott hos direktör Björn», sporde då ordf.,» dagarne före uppploppet förmärkt något, som om detsamma kunde lämna upplysning?»

Svaret härå blev ett nej, med tillägg att Björn och han visserligen samtalat om det missnöje brännvinets dyrhet orsakat, men ansåg sig därav icke kunna draga någon för B. mindre fördelaktig slutsats, utan »ansåg

denne man nog klok att icke hava deltagit i en sammangaddning, som, för att inte vara annat än verkan av hat emot brännerianrendatorerna, föreföll ganska planlös».

Häradshövding Sylvander anmodade då Mecklin förklara, huru han kunde anse uppploppet så, varvid M. yttrade, att han ansåg sig därtill hava anledning av själva saken, alldenstund de oroliges anfall endast var riktat emot brännerianrendatorerna. Därefter fick M. avträda.

Ny aktor i målet.

Förre kronolänsmannen och sergeanten J. F. Wallberg uppvisade vid sammanträdet den 20 jan. sitt förordnande att utföra aktoratet i förevarande mål och vad därmed ägde gemenskap. Vid därpå följande sammanträde inträdde han ock i denna sin befattning, varvid de tilltalade förekallades ånyo.

Ekeroth föreställdes om, att de skedda våldsamheterna icke kunde tillkommit av en slump, utan efter förut uppgjord plan. Han uppmanades därför att uppgiva anstiftaren, om han själv icke vore densamme. Någon upplysning erhölls emellertid ej, och en förfrågan, om Ekeroth icke dagen före uppploppet varit anmodad att infinna sig hos Björn, besvarades nekande.

Höckel berättade på särskilda frågor av ordföranden och aktor, att Björn, Forselius och Lindqvist på källaren beslutat, att någon borde tala vid brännvinskompaniet om bättre brännvinspris samt att där samtalats om att borgerskapet i Norrköping hade dragit kanoner till tullarna för att hindra den militära kommenderingen att komma in i staden. Björn och Cederlöf hade mycket samtalat. Björn hade därjämte på en framställd förfrågan lämnat det svar: »Vi skola se, huru det går i Norrköping först. Jag väntar bud därifrån.» Bleckslagaren Ekeroth uppgavs därjämte vid bränneriet ha ropat: »Är det ingen, som har eld?» Vidare upplystes, att en bonde därstädes viskat till Höckel, att han hade 13 à 14 bönder till hands samt att han — bonden — höll med borgerskapet, om det skulle bli rumor, vilken uppgift likväl sedermera förnekades av denne bonde.

En mängd vittnen hördes vid följande sammanträden. Så uppgavs, att Björn vid ett tillfälle skulle sagt: »Det är detsamma, om jag lever i dag eller dör i morgon.» Av andra uppgavs, att de »sett en karl vid boktryckaren Björns kroppsställning klädd i grön kaschett och grön tröja utanpå rocken».

I anledning av den nye aktorns stämningsmemorial inkallades nu åtskilliga att stånda till ansvar för sina havda påståenden om fångarnes lösgivande. De tilltalade anhöllo förgäves att emot borgen och pantförskrivande av all sin egendom få njuta sin frihet och till sin bärgning få idka sina handtverk, men följden blev, att garvarne Törnbom och Dal-

berg, bryggarne Tinnerholm och Bergström, skomakarne Holmgren och Höijer, krukmakare Rosengren, bokbindare Falk samt hattmakare Wassberg häktades.

Didr. Gabr. Björn.

Då rådhusrätten sammanträdde den 25 jan., tillstädesvar även Björn och anhöll att med flera vittnen få styrka, att han icke haft någon kännedom om det timade övervåldet. Då Björn emellertid ännu icke blivit tilltalad för delaktighet i ifrågavarande upplopp, förvägrades honom detta, »honom likväl obetaget att, om han framdeles av aktor bliver tilltalad, då få förete alla de skäl och bevis, varmed han tilltror sig styrka sin oskuld».

Det dröjde ej heller länge, innan Björn blev inkallad som svarande, ty redan följande dag daterade och undertecknade aktor sitt stämningsmemorial, i vilket det heter, att vid rannsakningen rörande uppploppet »hava flere sammanstämmande besvärande anledningar yppats, som leda därtill, att direktören högaktade herr Björn varit tillstädes vid deltagarnes sammankomster kort före uppploppets utbrott och till dess slut, därav slutas kan, att herr direktören hyst ett inneboende medvetande om en annalkande tillställning, vilken tillställning av vältänkande bort på vederbörlig ort tillkännagivas, att därmed i tid till dess utbrott hindras».

Björn ansåg sig »orimligt misstänkt» och anhöll bl. a. att med bestämdhet få veta aktors käromål emot honom, vilket aktor ansåg vara fullt utrett i stämningen.

Ett stort antal vittnen blevo nu vid flera sammanträden hörda. Bland dem må nämnas lektor Wallman, pastor Hammarqvist, postinspektor Hvasser, notarien Wernér, ålderman Carlstedt, stadsfogden Söderberg o. s. v. Dessa vittnen hade icke något för Björn graverande att anföra. Följande vittnen anförde emellertid:

Kyparen Carl Steffen, en broder till en av bränneriarrendatorerna och som sådan jävad av Björn, vittnade utan ed, att han hört huru Björn av Wernér på Steffens klubb gjort sig underrättad om melodien till en visa, som slutade med orden: »och aldrig darra, då man ser despoternas palats», varefter han även hört B. säga: »Åt h—e med all adel.»

Lärgossen Sörling, utan ed, berättade, att han sett B., klädd i grön spens och grön kaschett, inför grinden till bränneritomten.

Greta Larsdotter berättade efter edens avläggande, att hon hört bonden Magn. Johansson säga sig varit bjuden på brännvin av Björn, samt att B. skulle bett Magnus taga torpare och drängar med sig. Under ed förnekade Magnus emellertid detta vittnesmål med tillägg, »att käringarne voro frågvisa, varför jag torde svarat ja till deras frågor».

Vad nu dessa vittnesmål beträffade, anförde Björn jäv emot bonden Magnus, enär denne själv varit bland de supande och svärmande å käl-

laren, samt att han hotat med att ha 13 à 14 bönder i beredskap i händelse av rumor.

Vad uttrycket: 'Åt h—e med all adel' beträffade, vittnade notarien Wernér, att han, som varit tillsammans med Björn och lektor Wallman på Steffens klubb, icke hört B. fälla något dylikt yttrande. Lektor W., som, enligt Wernérs vittnesmål, suttit på en stol alldeles invid Björn, hade förut vittnat, att han icke hört Björn yttra något, som visade kännedom om det senare skedda upploppet. Garvaren Carlstedt, som även varit närvarande å klubben, hade icke heller hört B. fälla nämnda yttrande.

Vad Sörlings vittnesmål beträffade, så synes han varit ensam, som sett B. vid bränneriet, då andra vid tillfrågan vittnade, att de ej sett B. därstädes. Dessutom visade B. genom vittnens berättelser, var han uppehållit sig, åtminstone till omkring kl. ½ 9 på aftonen. Och av andra vittnen erfors, att redan kl. 9 var hela folksamlingen återkommen till staden.

För den, som i våra dagar läser de digra protokollen i detta mål och vad därav framgår, synes alltså icke någon anledning förefunnits att finna Björn skyldig i denna sak. Icke dess mindre anser sig aktor i målet befogad att yrka Björns häktande.

Aktor, sergeant Wallberg, anför nämligen till protokollet följande: »Såväl av de brottsliges bekännelse som av de i rannsakningen avhörda vittnen fulltygas om herr Björns ofta gjorda besök på klubbar, källaren och gästgivaregården, förnämligast på källaren, där han uppehållit sig med supande och sång, varigenom han allt mer och mer tillockat sig en stor folkskara intill kl. 6 eftermiddagen, vilken folksamling ock ropat vår Björn Bonaparte, varit sedd vid bränneriet, varit ganska beställsam med flere förekommande besvärande omständigheter, vilka uppdaga och leda därtill, att herr Björn varit en uppviglare och anstiftare till det å källaren emellan 8—9 skedda upplopp och förehavda våld. Finner jag mig å ämbetets vägnar hava tillräckliga skäl påstå herr Björns häktande, vilken med sina beställsamheter utmärkt sig som en fridsförstörare.»

Tilläggas må, att vittnen intygat, att B. redan kl. 11 på förmiddagen lämnat källaren, samt att han då endast vistats där en stund. Ett annat vittne uppgav emellertid sedermera, att B. varit där ännu omkring kl. 12. Av vittnesmålen hade vidare framgått, att han på eftermiddagen inkommit »i skymningen» samt åter varit i sitt hem efter vid pass en halvtimme.

Björn häktas.

Efter aktors anhållan om häktning svarade Björn genast, att han, långt ifrån att vara till någon brottslighet förvunnen, fastmer ansåg sin oskuld i detta mål framlagd. »De anklagelser, jag ej känner, har jag ej

kunnat vederlägga. Deras meddelande genom protokollsutdrag har jag även i dag och för tredje gången yrkat. Mina, av laga förfall hindrade eller ej träffade men åberopade vittnen böra även först höras.»

»Med åberopande av allt, vad lag häri förmår», bestred B. alltså yrkandet om häktning. »Men», tillägger han, »skulle jag finnas lagligen skyldig att i häkte träda, anhåller jag att på min kostnad få bevakning inom mitt hus, till förekommande av de olyckor, som annars i anseende till min vidsträckta rörelses avstannande ofelbart skulle övergå min k. hustru och son.»

Efter en stunds överläggning förenade sig rådstuvurättens ledamöter om det utslag, att »i anseende till de bindande liknelser och besvärande omständigheter, som under rannsakningen av detta brottmål förekommit om boktryckaren Björns delaktighet i det härstädes timade upplopp, finner rådstuvurätten det bör boktr. Björn icke lämnas på fri fot, utan skall han genast och tillsvidare träda i häkte».

Då emellertid chefen för militärkommenderingen, best. av 30 man, löjtnant Wolffelt, icke kunde avdela manskap från högvakten, fick B. ej vistas i sitt hus, utan skulle »förbliva i ett rum å rådhuset under bevakning av en man inne i rummet».

Mot detta utslag anmälde B. missnöje. Hans anhållan, att hans hustru och son skulle få besöka honom i arresten samt att han skulle få begagna böcker och skrivmateriel, beviljades. B. infördes därefter i ett av rådhusrummen. Detta var d. 4 febr. Häradshövding Sylvander var närvarande vid detta sammanträde.

Följande sammanträde var den 6 febr., därvid bl. a. framgick, att Björn ett par dagar före upploppsdagen förmanat sitt arbetsfolk, att icke deltaga i några oroligheter, om något dylikt som i Norrköping skulle inträffa i Linköping, med tillägg: »Ni böra uppföra er som hederligt folk, och de, som begå sådana oordentligheter, bliva säkert arresterade och straffade.» Men även denna Björns varning till sina arbetare föreföll vederbörande misstänkt. På förfrågan, huru Björn kunde ställa en dylik uppmaning till sitt folk, svarade B.. »att det var en högst naturlig reflexion av varje ordningsälskande människa, som är husfader för så mycket folk». Förövrigt kunde han »varken bejaka eller förneka utlåtelsen».

B. anhöll vidare för fjärde gången »att i grund av lag och enligt svensk rättegångsordning» få emot lösen skyndsam del av allt, vad i protokollen kunde röra honom. Vidare anhöll han, att de bland de arresterade, som före hans instämmande på minsta sätt anklagat honom, skulle vid första sessionsdag inkallas och med honom konfronteras, för att dem genast vederlägga eller vitsorda.

Sedan stadsnotarien »nu någorlunda tillfrisknat», skulle B. »så fort medhinnas kan» utfå de begärda protokollen.

Slutligen beviljades Björns begäran, att han i arresten skulle få betjänas av städerska, hårfrisör och barberare samt att hans faktor skulle få besöka honom för att emottaga instruktioner i och för boktryckeriet.

Ännu en gång ny aktor.

Den 11 februari sammanträdde rätten ånyo, då en skrivelse från K. befallningshavande upplästes av innehåll, att h. exc. presidenten, greve Wachtmeister tillkännagivit, att hovrättsnotarien Per Norell från början varit ämnad till aktor i detta mål, men att han hittills varit förhindrad. Sergeant Wallbergs förordnande som aktor skulle emellertid nu upphöra och den nye fortsätta och till slut bringa aktoratet i målet. Samtidigt uppdrog K. befh:de åt rådhusrätten att betyga K. befh:des »nöje över Wallbergs välförhållande i den honom uppdragna förrättning». Först nu justerades protokollen för de tre första rättegångssammanträdena.

Vid ett följande sammanträde den 13 febr. inkallades ånyo en mängd vittnen, varav delvis några nya. Något ofördelaktigt för Björn framkom icke nu heller. Tvärtom anförde häktade klensmeden Sandström, att Björn, då det på gästgivaregården varit tal om brännvinspriset, yttrat, »att konungen och lagen skola vi lyda». Pastor Hammarqvist vittnade sig av ett tätare umgänge med herr Björn noga känna hans humör, och att han icke vid ett särskilt omnämnt tillfälle kunde av herr Björns utseende röna ringaste anledning till deltagande eller medvetande om oroligheterna.

Björn mot borgmästaren.

Vid sammanträdet den 13 februari inträffade det ovanliga, att Björn begärde att få höra rättens ordförande, borgmästaren Björkegren, som vittne i målet, till ådagaläggande av sin oskuld och sitt redliga förhållande före, under och efter upploppet. Aktor ansåg emellertid denna begäran obefogad, och vid ett följande sammanträde förklarade borgmästaren sig på sin domareed ej äga ringaste kunskap att omvittna i de fall, han vore åberopad, varefter rättens beslut blev, att det äskade vittnesmålet icke kunde bifallas. En av rättens medlemmar, rådman Rylander, var härvid dock av motsatt åsikt. Över beslutet i fråga anförde Björn sitt missnöje.

Om denna vittnesbegäran var mindre vanlig, torde ännu ovanligare varit Björns nu vid sammanträdet framställda begäran, att rättens ordförande, borgmästaren, skulle av aktor ställas under behörigt tilltal i målet och sålunda anses jävig att som domare taga någon vidare befattning med detsamma. Björn motiverade denna sin anhållan med, att han själv på grund av förutvarande aktors i målet stämning blivit häktad därför, att han skulle hyst ett inneboende medvetande om en annalkande tillställning av de vid bränneriet den 4 jan. förövade våldsamheter utan att

hava sådant behörigen upptäckt och förekomma sökt. Björn tilltrodde sig nu med vittnen kunna styrka, det borgmästaren redan på eftermiddagen upploppsdagen haft kännedom om den ovanliga folksamlingen och förhållandena på stadskällaren, »utan att ur den dubbla förbindelsen både såsom förste styresman i staden och en redlig svensk undersåte, förr än utbrotten skett emot stadskällaren och bränneriet, hava vidtagit ringaste anstalt till förekommande därav».

Den vid sammanträdet närvarande häradshövding Sylvander erinrade härvid, att Björns andragande var en angivelse emot borgmästarens underlåtenhet i sin ämbetsplikt, men att varken Björn ägde rätt att föra talan i sådant mål, ej heller rådhusrätten vore befogad att upptaga slik sak mot sin ordförande. Aktor uppmanades därjämte att ej taga ringaste befattning med denna särskilda sak. Även nu var rådman Rylander av motsatt åsikt mot rätten och ansåg Björn böra få leda sina påståenden i bevis och detta med biträde av aktor utan avseende därpå, om samtidigt kunde upptäckas fel i själva ämbetsutövningen. Rättens beslut blev emellertid i enlighet med Sylvanders åsikt, dock Björn obetaget att i Göta hovrätt i denna sak anhängiggöra sin talan.

De följande rannsakningstillfällena upptogos huvudsakligen av omsägningar av vad redan var känt. Som något nytt må nämnas, att B. vid ett tillfälle medgav, att han två gånger varit varnad för »oförsiktiga» meddelanden i sin tidning, vilka voro hämtade ur »Gazette de Leide» och rörde sig om beröm för Bonaparte som general. Björn hade »förövrigt sökt redigera sitt blad med all möjlig försiktighet».

Vid sammanträdet den 18 febr. medgavs Björn rätt att få »en eller annan gång, högst två timmar dagligen, under behörig bevakning besöka sitt hem till besörjande av sina angelägenheter».

Stadsfiskal Zander åtalad.

Att ett vittne bliver part i ett mål säges ju, och det av helt naturliga skäl, vara något särdeles ovanligt. Men ännu ovanligare torde vara, att aktor i ett mål bliver svarandepart. Men detta hände verkligen i detta »upprorsmål». Stadsfiskal Zanders efterträdare i aktoratet, sergeant J. F. Wallberg, utfärdade nämligen redan den 24 jan. stämning å Zander. I densamma heter det: »I grund av förekomna och yppade omständigheter finnes, att herr stadsfiskal Zander före och under folkets sammanskockande på källaren den 4 jan. varit tillstädes och med sång biträdt en del därvarande personer, med mera, som icke lämnar allmänheten de bästa tankar om de mått och steg, som borde vidtagas, som ock med dess ämbete förenas kan, att hindra och förbereda det därefter skedda uppploppet; för den skull föranlåtes jag å ämbetets vägnar anhålla om kallelse å bemälte stadsfiskal att sig häröver förklara, beledsagad med

sådana skäl, som uppdaga dess oskuld, i brist varav förbehålles få efter rannsakningens slut göra de påståenden, vartill den kan giva anledning.»

Av det svar, som härpå avgavs av stadsfiskalen, framgick, att han på källaren på begäran av Björn sjungit en visa av innehåll: »Älskom, drickom och supom ibland». Först inemot kl. 12 hade förövrigt stadsfiskalen märkt någon oro å källaren och hade då lämnat underrättelse därom till borgmästaren. På anmodan av borgmästaren hade Z. ånyo gått till källaren för att söka utröna, om några stämplingar vore å bane. För att ej väcka något misstroende deltog Zander i de församlades nöje och spelade, trugad därtill, med tenngjutaren Dahlström och bryggaren Lindberg ett enda spel s. k. sex-äss, likväl icke om penningar eller dess värde, utan hade han därtill låtit beveka sig för att draga den redan överlastade bryggaren Lindberg från källardisken.

Närmare mot aftonen syntes allt åter lugnt, och då Z. ansåg alltsammans som en vardagshändelse och sin vidare närvaro å källaren onödig, reste han åt landet och hemkom först följande förmiddag. Att han icke skingrat folksamlingen å källaren var beroende därav, att han icke ansåg sig därtill varken skyldig eller berättigad, då ej någon ofredades, ej heller han kunde finna någon skälig anledning till några blivande våldsamheter.

Borgmästaren erinrade härvid, att den nämnda anmodan att till honom genast inberätta, om någon oro skulle förmärkas, hade skett redan på fredagen, vilket av Z. medgavs.

Ett vittne visste att berätta, att stadsfiskalen upprepade gånger sjungit visan »Älskom frihet och fosterland», ävensom att han fägnat laget med brännvin.

»Ni kan göra vad ni vill, ty jag reser bort i afton», skall han vid utgåendet från källaren därjämte yttrat till bagaren Forselius. Vad detta uttryck beträffade, ville Zander varken erkänna eller förneka detsamma, förrän han fått veta, i vilket sammanhang det blivit yttrat, dock förnekade han på det bestämdaste, att uttrycket skulle i minsta mån avsett källarens och bränneriets förstörande.

Ett par vittnen intygade, att stadsfiskalen den omtalade dagen icke trakterat eller betalt någon traktering på källaren, samt att han, vid de tillfällen oenighet förekommit, gjort allt sitt till att bilägga densamma och att, under det stadsfiskalen ännu var kvar, icke någon anledning förefanns att befara det senare timade övervåldet.

Redan vid ett av de första rättegångstillfällena hade därjämte landshövdingeämbetets ombud, lagman Pereswetoff-Morath, anbefallt stadsfiskalen att, »såvida ofelbart ansvar undvikas vill, noga tillse att ej någon brännvinsminutering på stadens krogar onäpst får ske», och tillkännagav härjämte sitt missnöje, att stadsfiskalen ej redan för dylika förbrytelser stämt dem, som under denna rannsakning härmed blivit beträdda, allra

helst som sträng beivran av olovlig brännvinsförsäljning vore säkraste medlet att förekomma överdriven brännvinsbränning och därav uppkommande sädesbrist.

Bland de häktade.

Allt efter som tiden framskred, men rättegången endast långsamt utvecklades, blev stämningen bland de häktade alltmer nedtryckt. I en till rätten inlämnad skrift, daterad den 21 jan., anföra åtta av de häktade klagomål över, att gossen Lindmark, som varit dömd för grövre brottslighet, och som utan tvivel varit delaktig i upploppet, tillåtits vittna i denna sak. I skriften talas i övrigt om »de hårdheter, varmed de i arresten blivit behandlade», vilket »nog beklagligen försämrat våra tankekrafter».

Några dagar senare inlämnade snörmakaren Höckel en skrift, i vilken han överlämnar sin sak till borgmästarens och magistratens »ömma beprövande», och anhåller, då han tror sitt brott åtminstone icke vara urbota, bliva emot borgen »entledigad» från slottsarresten. »En olycklig nyfikenhet», heter det därjämte, »men visserligen icke något argt uppsåt har fört mig i närvarande omständighet. Åtankan av fängelse och vakt, än mer att som brottsling stå inför en domstol, äro orsaker stora nog att sätta mitt sinne och mina tankar i förskräckelse, varav följt den stora oreda och det vacklande talesätt, som förekommit, då jag varit inställd till förhör, och dymedelst har jag själv ådragit mig den misstanken att veta mer i denna sak. Give Gud, jag visste något mer. Det skulle visst icke bliva förtegat.»

Rådhusrätten tillät emellertid icke Höckel emot aktors bestridande, och då den ansåg honom ha tagit nära del i upploppet, att »entledigas», men skulle en eller annan gång, då hans näring och hushållning det oundgängligen tarvade, under stadsbetjäningens bevakning få hemgå till sitt hus under ljusa dagen.

Ett par veckor senare hade Höckel bättre tur. Hans hustru inlämnade då en skrivelse till rätten, däri hon förmäler, huru hon till sitt och sin familjs uppehälle måst avyttra en del av sitt lilla och högst nödiga husgeråd. Till undvikande av total ruin, anhöll hon därför, att hennes man två timmar dagligen skulle under bevakning få besöka sitt hem för att ordna beställt arbete, som av henne sedermera delvis kunde förfärdigas. Denna anhållan beviljades.

Dylikt tillstånd lämnades även vid ett annat tillfälle. Så anmälde t. ex. mot slutet av januari pastor Cl. Wimermark inför rätten, att han likmätigt sin prästerliga ämbetsplikt besökt skomakareålderman Holmgrens hus. Han hade där funnit Holmgrens hustru sjuk och utan sans samt dottern av faderns iråkade olycka så rörd, att hon litet eller intet kunde se huset till godo. Och anhöll W. för de oskyldiga anhörigas öm-

kansvärda belägenhets skull, att Holmgren någon stund varje dag skulle få gå hem och trösta sin döende hustru och sin dotter samt efterse och taga i förvar sitt hushåll och betydliga förlag av lager och materiel. Med aktors medgivande bifölls detta i så måtto, att Holmgren under bevakning av en stadstjänare och en fjärdingsman, vilka av honom skulle njuta ersättning, skulle en timme dagligen tillsvidare få vistas i sitt eget, men ej i andras hus, dock ej sedan det blivit mörkt.

En av kakelugnsmakaren Rosengren gjord hemställan att entledigas från slottshäktet för att övervara och från förskingring vårda utbränningen av sina tillverkningar lämnades återigen utan avseende.

Garvaren Törnbom och karduansmakaren Dahlberg erhöllo i slutet av februari tillstånd att två dagar före den då tillstundande marknaden, men ej på själva marknadsdagen, få vistas i sitt hem ett par timmar.

Bryggaren Lundberg ansåg sig oskyldig i målet och anhöll om befrielse från häktet, utropandes i sin skrivelse: »Olycklig, ja mer än olycklig! att vara arrestant — ja ännu olyckligare att oskyldigt räknas vara delaktig i upploppet.»

Vad Björn beträffar, hava vi redan förut sett, att han fått sig åtskilliga fördelar beviljade, och att han blivit insatt å rådhuset i ett rum, vilket, som han själv säger i en inlaga till rätten, »värdigt den domstol mig har att bedöma, samt — jag djärves tillägga det — värdigt den person, som man, rörande detta mål, har att hantera».

Aktors slutpåståenden.

Äntligen var aktors slutpåstående och yrkande om straff färdigt och inlämnades till rätten den 1 mars. Rådhusrätten hade då, i detta mål och därmed i sammanhang varande, haft icke mindre än tjugofem rättegångssammanträden.

Den vidlyftiga handlingen kan naturligtvis här endast i den allra största korthet refereras. Det huvudsakligaste har ju ock förut förekommit i ovanstående skildring.

Vad nu i främsta rummet direktör Björn beträffar, ansåg aktor genom anförda omständigheter honom vara »med mer än halva skäl besvärad att icke allenast i anläggningen av de timade oroliga uppträden, som haft till mål att, med förakt för lagar, Konungens ämbetsmäns bud och befallningar samt medborgerliga och undersåtliga plikter, störa allmänt lugn, säkerhet och ordning, samt våld, buller och oväsende å bane bringa, hava ägt den närmaste del; utan ock om utbrottet därav varit underrättad». Men emot sitt ständiga nekande i allt ansåg aktor honom ej till saken kunna fällas, och kunde ej heller begära straff och ansvar å honom i detta mål. Men på grund av Björns »oroliga och för samhällets lugn mera skadande än gagnande lynne», hans »omättliga nyfikenhet» om händelser, varmed han icke hade att taga befattning, o. s. v.,

ansåg sig aktor böra å vederbörlig ort hemställa, om icke Björn — för att framdeles möjligen kunna få all möjlig ytterligare upplysning i målet och därigenom för framtiden kunna avvärja dylika fördärvliga uppträden — »må på längre eller kortare tid hållas i förvar å någon kronans fästning samt därunder av prästerskapet till ånger och en sannfärdig bekännelse förmanas». Yrkandes dessutom aktor, att Björn vid verkställande av de straff, vartill övriga brottslige i detta mål kunde dömas, skulle vara närvarande och åskåda exekutionerna, »för att till äventyrs vid åsynen av dessa, utan tvivel förförda människors lidande, varda till bekännelse av sin egen brottslighet bevekt».

Bleckslagaren J. Ekeroth. Då E. icke blott uppmanat folket att deltaga i oroligheterna utan även själv, såsom förut är berättat, förövat våld samt med våld sökt förmå fridsamma människor vara behjälpliga härvid, ansågs han i upploppet sig i synnerhet utmärkt. Ekeroth ansågs likväl icke kunna tillräknas första upphovet och anstiftningen av själva upploppet. Men då av hans uppträdande icke annat kunde slutas, än att utan honom hela det timade upploppet icke kommit till stånd, så yrkades, att han för sin brottslighet skulle förklaras skyldig liv sitt mista.

Snörmakaren Höckel tillvitades, att han nämnda dag vistats på källaren, deltagit i tåget till brännerlet, åsett våldsamheterna därstädes och uppmuntrat de våldsamme, samt följande dag yrkat de arresterades frigivande.

Bryggaren Lindberg hade varit bland de upproriske å källaren, själv erkänt och uppgivit, att Björn talat vid honom om det tillämnade rumoret, varnat kyparen Dahlgren att på aftonen akta sina fönster och glas, men det oaktat icke till vederbörande lämnat några upplysningar till förekommande av upploppet, vadan han ansågs lika straffvärd som de, vilka deltagit i själva upploppet.

Skorstensfejaren Bosse, som varit på källaren och där omåttligen förtärt starka drycker, hade även trakterat andra med brännvin samt hade därjämte anmanat folket att mangrant komma med och hålla sig raska, vilket han sagt icke hade någon fara, samt hade han även själv ursinnigt sorlat.

Klensmeden Sandström hade vistats å källaren, hade därefter tillsammans med andra anmodat Björn vidtala städens äldste om upphävande av det gällande brännvinskontraktet, medföljt till brännerlet samt åsett våldsamheterna och eftersänt en slägga för att sönderslå en dörr, ävensom följande dag deltagit i yrkandena om de arresterades frigivande.

Målaregesällen Södersten, som varit med på källaren, deltagit i tåget till brännerlet och anmodat folket att hålla sig raska, hade därjämte varit behjälplig att draga en brännvinspannehatt.

Gesällen Sundelius hade »såväl å källaren som å torget och vid brännerlet med de sammanskockade i flock och farnöte varit», varjämte

intygats, att han inslagit fönster å källaren. Han hade även vid Stångebro ropat: »Vi skola åtnjuta våra rättigheter» samt »vi skola hava en annan regering».

Rekryten Fleyser hade erkänt, att han å källaren blivit undfägnad med brännvin, och att han varit behjälplig med att i strömmen kasta en brännvinspannehatt. Vittnen hade därjämte intygat, att han under hot om stryk tillsagt landskanslisten Hydén att vara med om våldet.

Lärgossen Blomqvist hade åsett våldsamheterna vid bränneriet utan att deltaga, men hade uppmuntrat folket att gå på. Han hade även på återvägen sönderslagit en fönsterruta.

Lärgossen Sällroth hade efter anmodan uppmanat en del gossar att samla sig å torget samt vidare sönderslagit fönster vid bränneriet och varit behjälplig att draga brännvinshatten på isen.

Kopparslagarelärlingen Dahlbom hade förplägats å källaren, varit med om tåget till bränneriet, där hans röst blivit hörd bland de sorlande. Sedan Blomqvist blivit fasttagen, hade han yttrat att honom skulle de taga igen o. s. v.

Lärgossen A. Loxén hade varit behjälplig vid en brännvinspannehatts neddränkande i ån.

Detta var i huvudsak vad som tillvitades ovannämnda elva anklagade, och som de: borgarne Höckel, Lindberg, Bosse och Sandström, gesällerna Södersten och Sundelius, rekryten Fleyser, lärgossarne Blomqvist, Sällroth, Dahlbom och Loxén, sålunda blivit förvunna att mer eller mindre hava »bidragit till det timade uppploppet samt varit med bleckslagaren Ekeroth i samma vilja och gärning», så yrkades, att av dessa personer var tionde man måtte efter lott mista livet och de övrige vardera med fyratio par spö avstraffade.

Drängen Nils Johansson ansågs förvunnen till lika brottslighet i uppploppet med de övrige. Men då han därtill var beträdd med den i lagen såsom svårare ansedda missgärning att under utövningen av våldsverkan hava tillägnat sig en malmtapp och en brännvinsprovare, så yrkades, att han för denna sin nidingsstöld må kännas skyldig att liv sitt mista och varda hängd.

Kopparslagaren Lindqvist. I vad målet rörde honom, borde »ankomma på framtiden, då det kan uppenbart varda».

Å övriga misstänkte eller tilltalade yrkades åtminstone för närvarande icke något straff.

Vad åter uppträdet på rådhuset dagen efter uppploppet angick, vore ett par av dem, som tvingat magistraten att frigiva de arresterade, bland dem, å vilka härovan yrkats straff till livet, nämligen Höckel och Sandström. Vad de övrige beträffade, ansågs alla lika brottsliga, då de »varit om samma vilja och gärning ense utan att någondera av dem kan sägas hava första upprinnelsen därav vållat», och yrkades sålunda, att

av garvarne Törnbom och Dahlberg, bryggarne Tinnerholm och Bergström, skomakarne Holmgren, Höjer och Åman, krukmakaren Rosengren, bokbindaren Falk, sämskmakaren Scherling, hattmakaren Wassberg och perukmakaren Fingeros skulle var tionde man mista livet, och de övrige straffas med fyratio par spö vardera.

För övrigt yttrar aktor vidare, att han väl kunde »anse sig befogad vända sin talan mot de flere av borgerskapet, som vid detta tillfälle ådragit sig misstanke om delaktighet i samma brott, varå han nu gått att yrka den hämnd lagarne utstaka» men, fortsätter han, »jag övergiver för denna gång all vidare forskning i ett ämne, som redan åstadkommit så många människors fall, som troligen skulle bereda än fleres, och jag grundar detta beslut på den övertygelsen, att de av egna vittnesbörd till brottslighet i detta mål förvunne, som nu undergå lagens bestraffning, varnade av deras medbröders och med dem lika olyckliges öden, vid åtanken av de svåra följder, som olydnad för lagar och samhällsplikter alltid medföra, hädanefter söka med desto större iver uppfylla de förbindelser, som Gud, konungen och lagen av dem hava att fordra».

Slutligen vände sig aktor emot stadens fiskal Carl Gustaf Zander och de anledningar, av vilka han under denna rannsakning blivit till ansvar ställd. Och han finner härvid, att stadsfiskalen visserligen icke befunnits på förhand medveten om våldsamheterna, men finner stadsfiskalens vistande å källaren den omtalade dagen, hans spel och dobbel därstädes samt hans deltagande i frihetsvisans avsjungande anmärkningsvärt. Aktor giver stadsfiskalen en skarp tillrättavisning härför. Men vad han egentligen anser ligga stadsfiskalen till last, är att han åsidosatt sin skyldighet i avseende å förbudet emot olovlig brännvinsförsäljning. Med anledning av att vid detta tillfälle de största förbrytelser härvidlag opåtalt utövats, under stadsfiskalens egna ögon, så hemställer aktor, huruvida Zander hädanefter kan bibehållas vid den tjänst han hittills varit anförtrodd.

Direktör Björn försvarar sig.

»Med en tillfredsställelse», börjar B. sin försvarsskrift, »som ägnar den oskyldigt anklagade och förföljde, hastar jag att avgiva min förklaring över aktors mot mig gjorda påstående. Icke för att bibringa honom övertygelse om min oskuld — den måste han, som känner huru denna rannsakning emot mig varit, nödvändigt äga — utan för att inför sanningens och rättvisans domstol och inför var oväldig och uppmärksam framlägga å ena sidan, huru man, under misskännande av mina tänkesätt, förtydande av mina klaraste uttryck, brännmärkande av mina oskyldigaste steg och blindhet för mina renaste gärningar berövat mig vad människan näst heder och livet äger dyrbarast: friheten och existimation, samt å den andra de mest ojäviga bevis på min fullkomliga ovetenhet om, än mindre delaktighet i det härstädes den 4 jan. timade uppträde.»

Björn går därefter att punkt för punkt visa, att vad som blivit honom i denna sak lagt till last, icke är med sanningen överensstämmande. Han framhåller i övrigt att, även om han trakterat på en källare eller talat om brännvinsprisen och jämkningar i desamma, även om han befunnit sig på brännvinsbacken, t. o. m. klädd i grön tröja och kaschett, och där varit en stilla åskådare, eller om han blivit kallad Bonaparte, hans namn blivit utropat å ett torg o. s. v., så skulle han väl icke behöva förneka detsamma, då detta ju icke enligt svensk lag kunde anses brottsligt. B. lämnar vidare förklaring även över sådant, som varken hört till detta brottmål eller blivit mot honom kärat än mindre undersökt, men som av aktor framhållits såsom mot B. graverande. B. frågar sålunda, huruvida han någonsin visat förakt för undersåtliga och medborgerliga plikter. Sin lojalitet mot konungahuset visar han genom att framhålla, vad han vid skilda tillfällen författat och offentliggjort till dess ära, samt huru han den dag nuvarande konungen besteg tronen utlovade att årligen samma dag till stadens fattigkassa överlämna en summa av 150 d:r kopparmynt.

Aktors påstående, att B. visat benägenhet att i tryck sprida sådant, som hos mindre upplyste kunde åstadkomma för samhället skadliga begrepp och intryck, utan att nämna någon enda av dessa skrifter, bemöter B. genom att uppräkna av honom utgivna böcker, för vilka han har att ansvara. Dessa befinnas, med undantag av en »hästbok», en moralisk roman och Spaldings »Människans bestämmelse», endast vara av religiös art, såsom Testamentet, Katekesen, Psalmboken, Koppes lärobok i kristendomen, Undervisning och tröst för sjuka och döende o. s. v., varav framgår motsatsen av vad aktor anfört. »Men huru har väl aktor», slutar Björn, »oaktat min i denna sak så klart bestyrkta som högst obefläckade oskuld, oaktat min så oupphörligt ådagalagda undersåtlighet, min ofta över mina krafter alltid beprövade medborgerlighet, dock kunnat mot mig göra hemställan om fästning och påstående om ett slags ny bestraffning, som för den medlidsamme, upplyste och ädle — jag är och förbliver det — vore bittrare än alla dessa tortyrer, som barbarismen, fanatismen och despotismen till himlarnes ömkan och jordens ve uppfunno.» »Vid nittonde seklets ingång — under Gustaf Adolfs regering — vi skulle ett sådant påstående frambringas!»

Björn tecknar sig under denna skrift som f. d. boktryckare. Genom kontrakt av den 24 febr. hade han även försålt tryckeriet till notarien i kammarkollegium P. H. Groth. Björn fortsatte emellertid att redigera och utgiva Linköpingsbladet såsom tidningens »kungl. privilegieinnehavare».

Stadsfiskalens försvar.

I sin försvarsskrift visar stadsfiskal Zander genom intyg av vederbörande, att han i rätt tid uttagit stämning för den olovliga brännvins-

minutering, som försiggått i staden, och att dom i detta mål redan fallit. Vad stadsfiskalens vistande å källaren och hans uppförande därstädes beträffar, säger han orsaken därtill vara den »vid detta tillfälle för en fiskal förlåtliga falskhet att under vänskap, munterhet, förtroende och deltagande söka utforska, om något ont vore att befara och av vad art det kunde vara». Skulle han bliva avsatt från sin tjänst, skulle han alltid anse sig som ett oskyldigt offer.

De övrige anklagade.

I den försvarsskrift, som till rätten inlämnades av dem, vilka deltagit i händelserna vid bränneriet framhålles, hurusom i målet ej någon anledning förekommit, som giver skäl till »det avgrundslika och vederstyggliga namnet uppror.» Händelsen hade icke varit grundad på någon överläggning utan endast varit en följd av det å källaren bekomna ruset, varvid det redan förut hysta missnöjet emot brännvinsbränningens handhavande kom till utbrott. Den folksamling, som uppsätter sig emot konungens eller dess befallningshavandes bud, gör sig saker till uppror. Men då liksom här en eller flere går hem till en annan och gör skada, kallar lagen detta för hemgång. Dessutom anse de anklagade, att ett av de vittnen, vid namn Linmark, som haft så mycken kännedom om händelserna från början till slut, borde ställas i lika predikament, då han i likhet med dem varken avböjt eller hos borgmästaren anmält händelserna. Eller ock skulle ej avseende fästas vid hans uppgifter, då han icke uppgivit någon, som hört eller sett de omständigheter, i vilka han vore att betrakta som angivare. Därtill var Linmarks frejd icke den bästa. Flere gånger hade han varit bestraffad och till spöslitande dömd för vanart och brott. Och hade han även så nyligen före denna händelse återkommit från tukthuset i Norrköping, att det icke kunde sägas, om han sig omvänt och sitt leverne förbättrat.

De anklagade, som varit närvarande å rådhuset vid sammanträdet den 5 januari, och där vägrat göra vakt o. s. v., framhålla i sin skrift, hurusom frågan om vakthållning icke framställdes såsom bud och befallning eller något rättens beslut. I så fall hade de utan tvivel tegat och åtlytt. Men som saken nu framställdes, hade de ansett frågan kunna avhandlas på lika sätt som andra frågor, i vilka överläggning anses nödig emellan magistrat och borgerskap. Därav kommer sig att somliga började vid fråga om vakthållningen förknippa villkor om brännvinspris samt utlämnande av ett par häktade, vars större eller mindre brottslighet då var okänd.

Perukmakaren Fingeros, som vid nämnda tillfälle låtit en ed undfalla sig, fann sig i en särskild skrift visserligen ej kunna undgå ansvar,

men ansåg dock aktors påståenden mot honom varit överdrivna och olämpliga.

Alla dessa tre försvarsskrifter voro författade av vice häradshövding G. B. Sommelius.

Rådhusrättens utslag.

Rådhusrättens utslag blev ej enhälligt. Rådman Olof Hallin, med vilken rådman B. Rynning instämde, ansåg oroligheterna ej vara av den vådliga beskaffenhet, som man velat hålla före. Sammanträdet den 5 jan. ansågo de som en rådplägning, där dock förnekandet till vakthållning framfördes vanvördigt, vadan de i denna sak tilltalade borde vardera pliktfällas till 40 daler smts böter samt göra offentlig avbön och ersätta kostnaderna för den inkallade militärkommenderingen, varjämte Fingeros för svordom inför rätta skulle böta 20 daler.

Uppträdet å källaren och vid bränneriet ansågo de som enskild hämnd emot enskilda personer och sålunda som hemgång, vadan deltagarne däri borde böta vardera 40 d:r smt och ersätta skadan.

Boktryckaren Björn ansågs av dem böra befrias från allt ansvar. Däremot borde drängen Nils Johansson, som under våldsverkans utövning stulit för två kronors värde, mista livet och hängas.

Flertalet inom rätten, nämligen borgmästaren N. Björkegren samt rådmännen Ad. Zetterling och C. Ljungberg, voro emellertid av annan åsikt, och domslutet blev följande:

Vad främst angår boktryckaren Björn, fann rådstuvurätten de om hans »medvetande om upploppet och brottslighet däri uppdagade skäl och sammanlagda anledningar i den mån närma sig till full visshet, att de för mer än halft skäl kunna och böra antagas». Men då värjemålsed ej i detta fall är tillåtet, och då Björn mot sitt nekande ej kan fällas, lämnades saken, vad honom angick, åt framtiden, då den kan uppenbar varda.

I övrigt ansågs uppträdena, »vars egentliga upprinnelse ännu icke kunnat utletas», tillkommit på grund av »föregången överläggning och stadgat råd».

Bleckslagaren Ekeroth dömdes i enlighet med aktors yrkande att halshuggas. Höckel, Bosse, Sandström, Södersten, Sundelius, Fleyser, Blomqvist, Sällroth, Dahlbom och Loxén dömdes även i enlighet med aktors yrkande. Bryggaren Lindberg ansågs mot sitt nekande ej kunna fällas för deltagande i händelserna, men dömdes för uraktlåtenhet att söka förekomma våldet till en månads häkte vid vatten och bröd. Drängen Nils Johansson dömdes att hängas. — Gemensamt skulle de dömde ersätta ägarne för det förstörda. Kopparslagaren Lindqvists sak lämnades åt framtiden. Övrige anklagade frikändes eller lämnades åt framtiden.

Av deltagarne i uppträdet å rådhuset dömdes Fingeros och Törnbom till »40 par spö, tre slag av paret». Bryggarne Tinnerholm och Bergström, skomakarne Holmgren, Åman och Höijer, karduansmakaren Dalberg, hattmakaren Wassberg, sämskmakaren Scherling, krukomakaren Rosengren och bokbindaren Falk skulle försona sitt brott med en månads fängelse vid vatten och bröd. Och skulle de tillsammans med övrige dömde deltaga i de kostnader, händelserna förorsakat i så väl ett som annat avseende.

Stadsfiskal Zander dömdes till 25 riksdalers böter. Hans bibehållande vid stadsfiskalstjänsten skulle ankomma på justitiekanslärsämbetets prövning och gottfinnande. Genom skrivelse från riksdrotsen, greve Wachtmeister föreskrevs, att varning av landshövdingen skulle tilldelas Zander, enär han »ingalunda med den drift honom ålegat» fullgjort sin tjänst vid uppploppet »utan tvärtom därvid ådagalagt märklig vårdslöshet och försummelse». Nämnda varning meddelades den 27 juni 1800. Redan i november 1801 entledigades emellertid Z. från stadsfiskalstjänsten, efter att ha varit tilltalad för misshandel av arrestant på Linköpings slott och därför blivit »under framtiden ställd». År 1804 blev Z. detta oaktat vald till rådman i staden. Om detta val finnes i tryck ett arbete: *Handlingar rörande rådmansvalet i Linköping 1804* etc. Nämnda rådmansval blev av landshövdingeämbetet ogillat.

Slutet.

Rådhusrättens dom hade sålunda fallit och målet överlämnades till hovrättens prövning. För vår tid och för den uppfattning man i våra dagar får av handlingarna i detta rättegångsmål, synas de ådömda straffen ju orimligt svåra. Men man ville nog från högre ort, utan tvivel även från allerhögsta, stävja dylika tillställningar som dessa, och genom stränga straff statuera varnande exempel. De här omtalade uppploppen i Linköping och Norrköping voro nämligen icke de enda i sitt slag. Redan i december 1799 hade folksamlingar ägt rum i Malmö, där de å slottsplatsen under buller och klagomål över dyrt pris på råg och bröd, hotat med våldsamheter. Flere av de uppträdande blevo även här livdömde. Och i november sistnämnda år förekom under två dagar ett upplopp i Göteborg. Måhända dylika tillställningar även förekommit annorstädes.

Vi hava framför oss en handling, förut tillhörande Göta hovrätts arkiv. Av densamma framgår, huru man på högre ort under detta måls fortgång erhöll kännedom om detsamma. Rikets drots, greve K. A. Wachtmeister, skriver nämligen med anledning av de underrättelser, han härvid erhållit, till advokatfiskalsämbetet och uppmanar advokatfiskalen, att »i vad dess ämbete tillhör med nogaste uppmärksamhet bevaka detta den allmänna säkerheten så nära rörande mål och tillse, att detsamma under hovrättens handläggning varder med skyndsamhet befordrat till ... slut».

Anmält hade även till greve Wachtmeister blivit, hur rådstuvurätten vid målets avgörande förfarit på ett lindrigare sätt än med dess plikt såsom första domstol och lagens klara ordalydelse må kunna förenas, varav följt, att åtskilliga av de om delaktighet i upploppet övertygade personer blivit emot aktors yrkande endast dömda till spöslitande och vatten och brödstraff. Även anmärktes emot, att rådstuvurätten mot borgen lämnat flera av de tilltalade på fri fot. »Att i dessa delar vinna laglig ändring och rättelse är för det allmännas rätt och andras efterdöme av yttersta vikt», vadan advokatfiskalen anmanas att sorgfälligt iakttaga sitt ämbetes skyldighet.

Även de för sitt uppträde å rådhuset bestraffade anses blivit för lindrigt dömda. Och ännu innan handlingarne avgått från Linköping till hovrätten, skriver riksdrotset till advokatfiskalen, att han fått kännedom om, att rådstuvurätten även härvid »icke behörigen iakttagit lagens stadgande i det av aktor till deras bestraffning åberopade lagens rum». Och anmodas advokatfiskalen »att även häruti söka utverka behörig ändring och rättelse.» Önskan framställdes därjämte, att underrättelse om, vad i målet tillgjordes, skulle tillsändas drotset.

Vederbörande i Linköping togo även händelsen mycket allvarligt, Redan den 6 jan. utfärdade landshövdingeämbetet en kungörelse med anledning av oroligheterna. I densamma förmanades stadens invånare att hålla sig fredliga och stilla. Alla krogar skulle stängas redan kl. 5 på eftermiddagen. Husfäder uppmanades hålla sitt tjänstefolk, gesäller och lärgossar hemma efter denna tid. Skulle någon beträdas med våld etc. äventyrade han »att på stället bliva nedergjord» o. s. v.

Den 8 jan. utfärdade chefen för livgrenadjärerna F. Wrede även en »förmaning till de oroliga». I densamma heter det bl. a.: »Vad kan väl vara Eder avsikt? Varpå byggen I Edert brottsliga hopp? Haven I besinnat följderna av Edert företag? Veten I icke att 300 livgrenadjärer redan kväst ett dylikt tilltag i Norrköping, och att de brottsliga äro under lagens näpst? Hos Eder skola mer än 100 man vara mer än tillräckligt att tukta både förledare och förledde, och lagen skall ej skona dem, som våga trampa dess fordringar. Viljen I bereda våldets och självrättens tygellösa välde? Månne en flitig läsning av franska våldsamheterna kunnat giva Eder lust att dem här efterfölja? Varen försäkrade, att konungens trogne ämbetsmän även läst dessa avskyvärda berättelser, men för att lära sättet att mota dem. På första vink stå 2,000 livgrenadjärer färdiga att verkställa detta sätt, där Konungens tjänst och ortens säkerhet det kan fordra.»

Vad den slutliga domen beträffar, blev densamma åtminstone i vissa avseenden å högre ort mildrad.

Efter ett par månader finna vi Björn åter i frihet och i full verksamhet. Av hans tidning finner man, hur han nu åter deltager i kom-

munala angelägenheter. Hans känsla för välgörenhet tager sig uttryck dels i en större insamling för brandskadade i Kalmar, dels i utdelande av mat åt fattige i Linköping. Och vid början av följande år är han i gång med att utarbeta och utgiva ett större tyskt och svenskt lexikon. Emellertid synes han icke längre haft trevnad härstädes. Sedan hans maka avlidit år 1803, har han troligen avflyttat från orten. De senare åren av sin levnad var B. bosatt i Södermanland, där han avled på Vaxhälla regementspastorsboställe i Stigtomta den 17 mars 1810, tionde årsdagen av rådhusrättens domslut i detta upploppsmål. B. var då nära 53 år gammal.

Bleckslagaren Jonas Ekeroth blev slutligen dömd och avstraffad med spö samt livstids fängelse i Karlskrona ankarsmedja. Därifrån lyckades han emellertid rymma till Köpenhamn, där han bosatte sig som lackerare. Han säges ha blivit förmögen. Från burskapet i Linköping blev han utesluten år 1804.

Stadsfiskal Zander fick sin efterträdare i Fr. Unbeck.

De övrige här omnämndes öde är föga bekant. Ett flertal kvarstannade i staden, fortsättande sin borgerliga näring, såsom Höckel, död 1818, Törnbom, som uppsade burskapet 1821 och avled 1822, Tinnerholm, vid sin död 1803 handelsman och bryggareålderman, Holmgren, död 1824, Scherling, död 1849, Wassberg, död 1821, Höijer, död 1828, men struken från burskapet 1806, Dahlberg, död 1808, Rosengren, död 1834, Bergström, död 1818, Falk, som dock utströks från burskapet och därefter flyttade till Örebro, Fingeros, död 1808, samt Åman, vars dödsår är obekant.

Slutligen må nämnas, att under fortgången av denna berättelse helt naturligt icke kunnat ingås i målets alla detaljer eller kunnat omnämnas alla de personer, som blevo i detsamma inblandade. En del mindre rättegångar, som blevo en följd av upploppsmålet, äro ävenledes förbigångna. Den sista stämning direktör Björn uttog i denna sak var å aktor, sergeant Wallberg, vilken han ansåg skyldig att bevisa sin uppgift, att B. varit uppviglare och anstiftare till de timade händelserna eller ock för berörda anklagelse befordras till det straff, B. undergått, om han varit brottslig.

Kostnaderna för den åverkan, som skedde vid bränneriet, uppgick efter verkställd syn och inlämnade räkningar till 156 riksdaler och 22 sk. specie.

Vargarna.

Vilka svårigheter, vargarna ännu under 1850-talet kunde förorsaka t. o. m. så långt söderut som i Östergötland, omtalas än i dag.

Sedan åldrig tid hava vargarna varit ett plågoris för vårt land. Redan Östgötalagen gav föreskrift om avhjälpande av detsamma. Likaså Medellagen. Enär lagstadgandet försummades, påbjöds år 1376, att ett

vargskinn årligen skulle avlämnas från var sjätte bonde och landbonde i Linköpings stift till fogden. Vid försummelse blev det en mark i böter. Även längre fram i tiden utkommo bestämmelser för utrotande såväl av vargar som andra rovdjur.

Ett medel för vargarnas infångande och dödande voro vargskallen. Socknarna voro härför indelade i »skall-lag», men det hände även, att man samlades från ett helt härad vid dylik skallgång. Vid dessa skallgångar skulle finnas »telning» av rep av en hästtöms tjocklek, »skogssimmor», 12 till 15 alnar långa av samma slags rep, och »gisterstänger», 3 ½ aln långa med järnpikar i ändarna, på vilka »vargnätet» hängdes. Till ett fyra famnars nät fordrades två gistror. En »pik», 12 tum lång och mycket vass, var insatt i ett 3 alnars långt skaft av björk. Till 10 famnars nätlinje borde finnas en pikbärare. Vargnätens styrka plägade provas med att en tung man ställde sig på maskorna. Flaggor med anskrämligt målade människo- eller djurfigurer användes även vid dessa skallgångar. Tidigare funnos även trummor till användning, men erfarenheten lärde, att ju tystare skallet drev, dess mindre våld gjorde vargarna att söka tränga sig ut. Varje hemman var skyldigt att hålla vissa famnar vargnät. Ändamålet med dessa nät var icke att fånga djuren utan att hindra dem att komma förbi drevfolket ut på sidan om drevets riktning. Det äldre skallsättet av en nätlinje, två därifrån i vinkel utgående armar, tillslutna av ett s. k. bakskall eller drev, gående i samma riktning som näten, ändrades senare på vissa håll med rundskallar, från vilkas medelpunkter jägarhornet ledde den alltmer tätnande kedjans framgående mot målet.

Vid dessa skallgångar var mycket folk samlat. Antalet kunde uppgå till många hundratal, särskilt då hela häradet var uppbådat. Till dessa hörde åtminstone under äldre tid en hel del pojkar och kvinnor. Olyckshändelser, även skador till liv och lem, hände alltibland på grund av olydnad och oförsiktighet. Svårigheten att hålla dessa stora folksamlingar i tukt föranledde även många oordningar och mycket oväsen, som minsann icke mildrades av den medförda brännvinsflaskan.

Envar, som ägde ett eller flera kokreatur, var skyldig att deltaga i skallen eller ställa man i sitt ställe.

Det säkraste medlet för vargarnas utrotande var varglyornas uppsökande vid vårtiden, då de ännu små ungarna infångades. Varggårdar med »luder» användes även, men vargarna voro ofta misstänksamma mot de förgiftade kropparna.

Vid vargjakter användes å jakthundarna »harnesk» av läder, vilka voro tätt besatta med långa, skarpt vässade spikar. Dessa harnesk spändes fast över ryggen på hundarna.

Ehuru vargarna under stränga vintrar i mindre flockar utsträckte sina rovlystna vandringar till slättbygden, hade de dock sin egentliga

hemvist i skogstrakterna och obygderna med deras mångtaliga skogssjöar och vidsträckta myrmarker mellan svårtillgängliga bergsträckor. Vid dylika utflykter voro de icke rädda för att smyga sig fram ända till husknutarna vid gårdarna, där gårdvaren i första hand lätt kunde bliva deras byte.

Vid skogskörslorna under vintertid bjöd försiktigheten, att timmerfororna höllo sig nära tillsammans. En och annan av körkarlarne var även försedd med gevär i händelse av behov. Facklor av lätt antändligt virke medhades även för att tändas, då vargarna blevo synliga. De voro skygga för ljus. Någon omedelbar fara för hästarnas liv säges icke förefunnits, men de blevo förskräckta samt svårhanterliga och omöjliga att tygla, då de fingo känning av vargen. Sommartiden, då jordägarne nödgades släppa sina kreatur i de vidsträckta skogsmarkerna, var en svår tid. Visserligen sökte man vakta djuren, men sällan gick någon vecka, då icke vargarna farit illa fram. Anmärkas bör, att vargarnas uppträdande vissa tider helt och hållet upphörde. Det hände, att flera år kunde förgå, under vilka man var förskonad från deras besök.

I södra Östergötland synas vargarna försvunnit eller blivit utrotade omkring år 1860, om även därefter på 1860-talet en och annan tillfälligtvis säges kommit strövande, vilken dock efter kort tid gjorde sig osynlig. I nordvästra Östergötland, området för den fordomdags vanryktade Tylöskogen, eller Godegårds, Tjällmo, Hällestads, V. Ny och Kristbergs socknar, var ett synnerligen lämpligt tillhåll för vargarna ävensom för andra skadedjur såsom lo m. fl. Även här angivas vargarna hava härjat till mot slutet av 1850-talet, alltjämt anställande stor skada å får och fäkreatur. Den sista vargen, som infångades i Hällestads socken, togs på förgiftad åtel d. 3 april 1854 å Göls ägor. Sockenstämmoprotokollet för den 28 maj s. å. meddelar härom: »Denna dag uppvisade för stämman skattemannen Daniel Andersson i Göl skinnet av en varg, och före skinnets avtagande hade vargen uppvisats för bofaste och trovärdige sockenmännen Peter Persson d. ä. och Peter Persson d. y. i Rometorp, vilka skriftligen intygade sanningen härav, varefter öronen nu vid sockenstämman avskuros, varöver protokollsutdrag åt Daniel Andersson meddelas.»

Samme man hade året därförut fångat tre vargar på en och samma åtel. Han hade förgiftat kroppen av en häst och utlagt denna i närheten av gården, där vargarna flera gånger varit framme. Under flera veckor rörde vargarna emellertid icke djurkroppen, ehuru de varje natt besökte den. De anade synbarligen oråd. Men så »uppfärskades» kroppen med blod av en nyslaktad kalv, varpå de läto sig väl smaka. Följande morgon anträffades på platsen tre döda vargar, för vilka Daniel erhöll skottpenningar, vartill kommo de värdefulla skinnen.

På Boda ägor i Kristbergs socken fanns under långliga tider ett svåråtkomligt varggryt. Förgäves hade försök här årligen gjorts att in-

fånga ungarna men, såsom det berättas, lyckades det slutligen år 1858 att döda dem alla, varefter varg icke synts till i trakten. Enstaka lodjur voro i orten synliga ännu in på 1860-talet.

Pälsar med vargskinn voro synnerligen begärliga för dem, som hade tillfälle att anskaffa sig sådana, enär de voro de för blåst och köld mest ogenomträngliga klädesplagg.

För att hålla ordning vid skallgångarna funnos för de olika orterna särskilda skallordningar uppgjorda. Här meddelas en av dessa.

1. Ålägges alla inom nämnda socken, som enl. lag och förut ingångna överenskommelser äro skyldiga att deltaga i skallbud, att infinna sig på utsatt plats, försedda med det i gott stånd varande skallredskap, som honom enl. föreskrift åligger att hålla vid vite, som i 11:e punkten bestämmes.

2. Redan valda ordningsmän, vilka vid avgång ersättas av andra vid sockenstämma valda, skola vara en skalldirektör, en skallföreståndare, 4 ordinarie och 4 extra skallfogdar, vilka skola utfärda skallbud samt hålla ordning och skick i allt det, som till skallgång hörer, ävensom den försumlige eller gensträvige skäligen bestraffa.

3. Vid tjänlig snö å marken, så att vängning kan ske, och då rovdjuren förövat skada samt efter förtäring troligen lagt sig till vila, anmäles sådant genast till någon av ordningsmännen, vilken utan dröjsmål utsänder skallbud till hela församlingen med angivande av mötesplats. Är det barmark, utsändes icke skallbud, men om vargungar anträffas eller rovdjuren förövat mycken skada och länge uppehållit sig å viss trakt, kan vid den tid, då vargarna yngla, rensning ske i markerna och påbud utfärdas till vargungars eftersökande. Likväl får endast en av skalldirektörerna utfärda dylik tillsägelse och efter omständigheterna avgöra om påbudningen.

4. Dylikt skallbud får icke uppehållas vid vite av 1 rdr b:ko utan skall ordentligt fortskaffas gård från gård. Alla, som äga ko, skola fortskaffa dylikt bud.

5. Ingen tillåtes att utan skalldirektörens anordnande ingå i vången. Noggrann tystnad iakttages vid skallens ordnande, till vilken envar skall efter anbefallning skyndsamt bidraga. Ingen får avvika från sin anvisade plats eller efter avlossningen under drevet skilja sig från sina sidokamrater utan med en jämn, sammanhängande linje framgå genom vången direkt till näten, så att icke djuren kunna undkomma genom öppna luckor. Tobaksrökning är förbjuden, likaså allt oljud vid näten och de på armarna stående till efter avlossningen. Skarpa skott lossas endast mot björn, varg eller lodjur, men alla skadedjur böra hindras att utkomma. Då drevet hunnit så tätt tillsammans, att större djur ej kunna utskrämmas, får även räv skjutas, men aldrig fridlyst villebråd. För förseelser härvid erlägges

böter med 24 sk. b:ko. Skulle det vängade djuret utsläppas, pliktar den felande efter omständigheterna.

6. Då numer benlingarna böra följa skinnet och icke tillkomma dem, som ringat djuret, ersättes vängning, avdragning och taning i ett för allt för var varg med 2 rdr b:ko till fördelning emellan dem, som därav gjort sig förtjänta. Då skinnet genom offentlig auktion är försålt och premierna enl. förutgånget sockenstämmoprotokoll erhållits, bekommer den, som lidit skada av det fällda rovdjuret, en skälig ersättning efter direktörernas bestämmande, då tillgångar finnas i skallkassan därtill.

7. Varje husbonde åligger att tillsäga sitt till skallen utskickade tjänstefolk att i allt, vad som rör skallgången, åtlyda ordningsmännen samt att de i annat fall själva få stå i ansvar för sina förseelser. Barn och kvinnfolk må endast i högsta nödfall utskickas till skallgång.

8. Alla böter, som av direktörerna åläggas, skola uppbäras av skallfogdarne. Försummar någon att inbetala dessa, skola rotmästare och sexmän verkställa pantning hos den tredskande och överlämna det mottagna till skallföreståndaren, som är kassaförvaltare. Denne är skyldig att varje år vid Valborgsmässostämman redovisa. Under skalltiden skall han vara försedd med nödigt krut för utdelning till skjutning i bakskallen.

9. Föreståndaren bör, då ett skall lyckligen avlupit och något av de här nämnda större rovdjuren blivit fällt, på stället låta förrätta bön. Skall vidare tillsäga, att ej laddade skjutgevär bäras av de församlade, utan böra skotten uttagas till förekommande av olyckor. Därjämte skall han föranstalta om djurskinnets avtagande och vård samt om vargkroppens uppbränning. Bland skallfolket skall, där det sig så göra låter, utdelas en till en och en halv sup brännvin med bröd till varje karl såsom uppmuntran. Detta ersättes av kassan och uppföres i räkenskapen.

10. Ingen tillåtes avlägsna sig från skallen utan särskilt tillstånd av någon av skalldirektörerna. Den, som gör sig skyldig därtill eller på annat sätt försummar sitt åliggande, böter lika med en frånvarande eller 24 sk. b:ko, även om icke någon skada sker. I händelse av skada eller förvållad misslycka gäldas denna av den felande, vilket bestämmes av föreståndarne efter omständigheterna. Till utrönande av förfallolöst uteblivande sker upprop av var skallfogde inom sin rote och antecknas de försumlige för uttagande av böter. Sedan hemförlovas deltagarne i skallet.

11. Förfallolöst uteblivne från skallgång böte . . . 24 sk. b:ko. För varje famn av odugligt eller felande nät bötes . . . 8 sk. För felande telne eller skogssimme ävensom gistra och pik . . . 8 (sk. b:ko), d:o d:o skalltrumma, där sådan bör hållas . . . 1 (rd). Fullvuxne och stadgade personer tillåtas bära bössa och pik, men äro därför ej frikända för det till hemvistet hörande och bestämda jakttyg, som därbredvid måste medföras och till sitt rätta ändamål användas.

12. Underskalldirektören eller skallföreståndaren åtnjuter såsom kassaförvaltare för sitt besvär 6 procent av kassamedlen och influtna böter.

Sålunda antagen på sätt sockenstämmoprotokollet av den 19 maj 1831 närmare utvisar.

Ovanstående skallordning finnes intagen i *Meddelanden från Nordiska museet 1899 och 1900.* Under densamma är antecknat: Utdraget och med någon förändring avskrivet och »transsumteradt» Gustaf Johansson. Den är alltså icke fullt överensstämmande med sockenstämmoprotokollet. Det ovan anförda är icke heller i fullkomlig överensstämmelse med den i nämnda *Meddelanden* förekommande avskriften utan är något ändrat i överensstämmelse med vanliga uttryckssätt.

Att åtal kunde förekomma för försummelse vid skallgång framgår av ett och annat tingsprotokoll från äldre tid.

Ett skoluppträde och dess följder år 1859.

I ledigheten efter ordinarie läraren i grekiska vid Linköpings allmänna läroverk hade en adjunkt blivit tillförordnad att bestrida undervisningen. Redan vid första början av dennes tjänstgöring hade lärjungarne i 8:e kl., 2.a avdeln, — motsvarande gymnasiets högsta avdelning — framfört flera svårigheter vid inhämtande av de läroämnen, som vik. läraren bestämt och föreskrivit samt förklarat det omöjligt för dem att uppfylla dessa föreskrifter. Läraren ansåg sig dock vara i sin fulla rätt och fordrade åtlydnad. Vid näst därefter infallande lästermin befanns dock ingen av lärjungarne ha inlärt det föreskrivna pensum, vilket föranledde vissa uttalanden emellan lärare och lärjungar, därvid läraren mot bestridande mot en lärjunge utkastade beskyllning för osanning. Detta lärarens obehärskade uppträdande hade till följd, att vid den därpå följande lästimmen hade, då läraren ankom till läsrummet, ingen av lärjungarne infunnit sig.

Med anledning härav inkallades två av lärjungarne till rektor i hans bostad. I närvaro av den vikarierande läraren framsatte då rektor en stol och befallde den ena av lärjungarne att lägga upp sig. Men denna befallning åtlyddes icke utan sprang lärjungen mot dörren. Men han blev här hindrad av rektor, varefter de båda lärarne med våld och förenade krafter verkställde bestraffningen med en vanlig rörkäpp. Så kom ordningen till den andre lärjungen, men denne tog käppen från rektor och bröt sönder den mot knäet. Men med en annan käpp överfölls då denne och tilldelades åtskilliga slag på hakan, bakre delen av huvudet och i ansiktet. Provinsialläkaren i staden utgav härom ett ämbetsintyg, att denne lärjunge å högra kinden fått två blodviten, från vilka sår blod utflöt.

När detta blev bekant begåvo sig samtliga lärjungarne i åttonde klassen till rektor, därvid de två förfördelade inträdde i rektors bostad. Den ene av dem förebrådde rektor att av honom ha blivit »skymfad» och den andre att rektor »överilat» sig. Några oordningar förekommo icke. Med anledning härav blevo samtliga dessa lärjungar inkallade till det följande dag sammanträdande läroverkskollegium. Sammanträdet började kl. 6 e. m. och fortgick till närmare midnatt. Egendomligt var, att de båda lärarne hade »nog mod», som det heter i en samtida berättelse om händelsen, att deltaga i detta sammanträde, rektor som ordförande och den andre som ledamot. En annan lärare förde vid de följande sammanträdena ordet. Kollegiets slutliga dom blev med tio röster mot sex, att samtliga lärjungar skulle försona sina »förseelser» mot rektor och läraren i grekiska genom att *göra avbön* samt i övrigt vara förfallna till förlust av vissa väl uppfostrad skolungdom tillhörande företräden och förmåner i avseende på plats och belöningar. Detta beslut ansåg de båda ifrågavarande lärarne icke vara fullt rättvist, då det tillämpades på alla lärjungarne utan åtskillnad, utan föreslogo dessa en strängare åtgärd för några av lärjungarne. Härefter överlämnades saken till efori åtgärd.

Dåvarande eforus, den vördade biskopen Joh. Jak. Hedrén, hade vid denna tid uppnått den höga åldern av 84 år. Säkerligen var det för honom en svår uppgift att här skipa rättvisa, då han dels givetvis ville hävda en lärares tillbörliga ställning mot läroverksungdomen, samt därtill läroverkets ställning och anseende, dels å andra sidan måste taga hänsyn till att — om också lärjungarne icke uppträdt i allo efter befogenhet — så hade dock lärarne därtill givit anledning. Efori domslut blev, att den beslutade avbönen icke skulle gå i verkställighet. Vad beslutet av företrädesrättigheter m. m. angick, fick därvid »bero». Men för den ungdomliga obetänksamheten, som även blivit erkänd av en deputation av lärjungar hos äldste läraren, skulle de felaktiga ynglingarne »offentligen erhålla en allvarlig faderlig tillrättavisning». I sammanhang med detta efori utlåtande förekommer icke något nämnt i avseende å de felande lärarne. Men helt säkert kan det antagas, att även dessa fingo sin »tillrättavisning».

Denna händelse väckte inom landet den största uppmärksamhet. Tidningarne skrevo om densamma både på vers och prosa. Det framhölls, att lärjungarne visserligen felat, då de uteblivit från en lektion men samtidigt omnämndes rektors »i ögonen fallande oriktiga handlingssätt» emot de två ynglingarne. Rektors »vidunderliga begrepp om sina plikter och rättigheter klandrades, då han å lektionssalens dörr uppsatte ett tillkännagivande, att hans lektioner i matematik tillsvidare voro inställda, varigenom han försummade sin undervisningsskyldighet. Då lärjungarne försummat en av sina lektionstimmar, försummade rektor tillsammans

fjorton timmar. Vid den omtalade bestraffningen hade han därjämte icke iakttagit den »sorgfälliga akt på sitt ansvarsfulla kall», som tillkom honom enligt skolstadgan. Han hade vidare förnekat ynglingarne den frikallelse från grekiska språket, varom de anhållit, en anhållan som de fullgjort enligt skolstadgans föreskrift. Rektors beteende att gripa till rörkäppen emot ynglingar nära att avgå till akademien ansågs icke vara rätta sättet att uppehålla det anseende en lärare bör äga. Flera av kollegiiledamöterna uppträdde vid sammanträdet i försonlig anda, men det gjorde icke de båda lärarne utan sökte »driva saken till sin spets». Om skriftligt uppsatta anföranden efter det första kollegiesammanträdet, vilka i protokollet fick »gå och gälla såsom gjorda vid första undersökningen» sades det: »Ingenting är därför mindre förunderligt än, att det vid tillfället ex officio förda protokollet är efter en sådan justering i ett par av frågans viktigaste punkter divergerande från vad som verkligen passerat». Rektor företog icke någon undersökning utan leddes vid sin bestraffning uteslutande av sin medlärares framställning. Han vägrade t. o. m. en av ynglingarne att avlägga sin avgångstentamen. Han anmäler saken för eforus. Han hotar ynglingarne med 53 § av skolstadgan, han griper till kroppsaga och han går omsider så långt, att han inför själva kollegium yrkar nämnda paragrafs tillämpande mot dem — »och ändock känner han av uppränningen till hela saken platt ingenting mer än, vad hans medlärare sagt honom».

Vad medlärarens anklagelser beträffade, grundade den sig på en förutgången given befallning, som var »så oklar, att den gärna icke kunde leda annat än till ett missförstånd» och han »utgick från egen synpunkt».

På ett annat ställe framhålles det såsom faktiskt, »att hade de båda gymnasisterna varit ett par adertonåriga obildade drängpojkar i rektorns och adjunktens tjänst, så hade dessa hrr blivit av kriminallagen bestraffade för missbrukat fadersvälde, men för dessa tjugoåriga finkänsliga och bildade lärjungar med vårdad uppfostran och därtill den ene *primus* bland hela läroverkets ungdom finnes ingen lag, som stävjar våldet». Detta och mycket därtill framhölls offentligen.

De förnämsta av de i denna affär deltagande voro de båda lärarne, rektor J. A. Ahlander och läroverksadjunkten E. G. Munck samt de båda lärjungarne primus K. E. Lundström och G. U. Fischer. I *Linköpings stifts herdaminne* av J. A. Westerlund och J. A. Setterdahl omtalas denna händelse något olika mot här lämnade skildring, men ovanstående är efter samtida uppsatser i Östg. Korresp. Rektor A. tjänstgjorde endast omkring två år i Linköping, varav delvis genom vikarie. Fil. doktor Munck tjänstgjorde vid läroverket i Linköping ända till år 1879 samt deltog under tiden livligt i stadens allmänna angelägenheter och förvärvade sig erkännsam aktning och stort förtroende. Han avled år 1891. Lundström och Fischer reste samma år händelsen timade eller

1859, till Uppsala, där de inom några dagar avlade sin studentexamen. I Uppsala emottogos de av studenterna med stort jubel. Lundström ägde enl. Odén i *Östgötars minne* stor begåvning och grundliga kunskaper i matematik och därmed sammanhängande ämnen. »I sin karaktär röjde han samma allvar och fasthet som i sin vetenskapliga verksamhet och visade en orubblig kraft att motstå frestelser.» Han avled som docent i Uppsala 1867, »i hög grad avhållen». Fischer avled som kyrkoherde i Varv och Styra. Om honom säges, att han var »rask och hurtig, arbetsam och ordentlig samt högt värderad för ett trofast sinnelag». Han avled 1888.

Litteratur.

Förutom de anteckningar rörande Östergötland, som påbörjades redan för över ett femtiotal av år sedan såväl under resor och vistelse i olika delar av provinsen som ock under studier i arkiv och bibliotek, hava för *Östergötland* III bl. a. följande arbeten blivit rådfrågade och använda: A. A. Afzelius: *Svenska folkets sagohävder; Antikvitetsakademiens månadsblad; Antikvarisk Tidskrift för Sverige;* A. I. Arvidsson: *Svenska fornsånger;* A. Broman: *Om Skörkinds socken*, akademisk avhandling; K. F. Broocman: *Östergötlands beskrivning;* G. Cederschiöld: *Om Erikskrönikan*, ett historiskt epos; *Die von Christi Geburt an bis auf diese unsere Zeit regierenden Könige in Schweden*, arbete utg. på 1670-talet; E. Dahlberg: *Suecia antiqua et hodierna; Diplomatarium Svecanum;* G. Djurklou: *Vem var »Staffan Stalledräng?»* uppsats i Sv. fornminnesföreningens tidskrift XI; R. Dybeck: Tidskriften *Runa*; *Edda*, forntidsdikter på svenska av P. A. Gödecke; S. Erixon: *En bortglömd östgötavisa* i Medd. från Östergötlands fornm.- och museiförening 1913—14; P. Fahlbeck: *Beovulfskvädet* i Antikv. tidskr. 1884; *Fornvännen*, meddel. från Vitterhets-, hist.- och antikvitetsakademien, utg. av E. Ekhoff; O. v. Friesen: *När Sverige blev till*, avhandling 1911; A. Fryxell: *Berättelser ur Sveriges historia*; *Min historias historia;* E. G. Geijer och A. A. Afzelius: *Svenska folkvisor;* K. Kr:n Giörwell: *Den svenska Merkurius; Svenska Merkurius; Den svenska fatburen; Svenska magasinet; Det svenska biblioteket;* J. Hadorph: *Två gamla svenska rimkrönikor;* E. Hammarstedt: Översättning av Tacitus' *Germania*; *Handlingar rörande Skandinaviens historia;* T. Hederström: *Fornsägner och Eddakväden i geografisk belysning;* H. Hildebrand: *Sveriges medeltid*, kulturhistorisk skildring; *Medeltiden* i Sveriges historia intill tjugonde seklet; Uppsatser i Vitterh.-, hist.- och antikvitetsakademiens månadsblad, Antikvarisk tidskrift och Sv. fornminnesföreningens tidskr.; E. G:son Hjort: *Kisa socken i Östergötland*; J. I. Håhl: *Linköpings stifts herdaminne*; Per Hörberg: *Självbiografi* utg. av P.D. Atterbom; Er. Ihrfors: Lämnada meddelanden från Vadstena landsarkiv; G. E. Klemming: *Svenska medeltidens rimkrönika*; *Land och folk* 1875; A. Lindblom: *S:t Staffan i Östergötland*, uppsats i Meddel. från Östergötlands fornminnesförening 1909; *Linköpings biblioteks handlingar*, med företal av J. A. Lindblom; *Linköpings stifts Tidningar* för skilda år; S. Leijonhufvud: *Medeltida formulär för invigning av födoämnen*, uppsats i Fornvännen 1906; L. F. Läffler: *Om de östskandinaviska folknamnen hos Jordanes* i Sv. landsmålen 1894; Olaus Magnus: *Historia om de nordiska folken; Meddelanden från Nordiska museet*; *Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening;* O. Montelius: *Östergötland under hednatiden* m. fl. avhandlingar i Sv. fornminnesföreningens tidskr. XII, m. m.; K. F. Nordenskiöld: *Beskrivningar över Östergötlands fornminnen* i manuskript; Nyrén, Karl: *Karaktärskildringar och minnen, 1836*; K. G. Odén: *Östgötars minne;* Ch. d'Ogier: *Dagbok över dess resa i Sverige 1634*; A. Olrik: *Bråvallakvädet* i Ar-

kiv för nord. fil. 1893; *Poetisk kalender år 1822* (icke 1821); H. Reuterdahl: *Sv. kyrkans historia;* A. Ridderstad: *Hist.- geogr.- och stat. Lexikon över Östergötland*; *Östergötland* I & II; *Länskalendrar*; K. F. Ridderstad: *Samlade skrifter*; F. Rudelius: *Kalmar regementes Chefer 1623—1907;* L. F. Rääf: *Samlingar och anteckningar till en beskrivning över Ydre härad i Östergötland*; *Scriptores rerum svecicarum*; J. H. E. Schück: *Ur gamla papper 1892*; *Illustrerad svensk litteraturhistoria*; *Två svenska biografer från medeltiden* i Antikv. tidskrift V; K. G. U. Silfverstolpe: *Historiskt bibliotek*; Snorre Sturlason: *Kongesagaer*, oversat av G. Storm; K. Stjerna: *Svear och götar under folkvandringstiden* i Sv. fornminnesföreningens tidskr. XII; K. G. Styffe: *Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiv*; H. O. Sundelius: *Norrköpings minne*; *Svenska fornminnesföreningens tidskr.; Svenska riksarkivets pergamentsbrev 1351—1400*; W. Tham: *Beskrivning över Linköpings län*; J. N. Tersmeden: *De gente folkungica*, akad. avh.; A. A. Tholander: *Diss. de episcopo principe*, akad. avh.; Tidningar: *Journalen år 1836*; *Östgöta Korrespondenten; Östgöten*; *Östergötlands Dagblad*; *Linköpingsbladet*, *Norrköpings Tidningar* och *Östgötaposten* (flera årg.); U. v. Troil: *Skrifter och handlingar till upplysning i Sv. kyrko- och reformationshistorien; Vadstena klosters minnesbok* (Diarium Wadstenense), redig. av A. Lindblom; K. Vastovius: *Vitis Aquilonia;* P. D. Videgren: *Beskrivning över Östergötland; Vitterhets- hist.- och antikvitetsakademiens handlingar* m. fl.

Rättelser och tillägg.

Förut icke anmärkta rättelser till Östergötland I.

Sid. 578, rad 29 utgår årtalet 1819.

» 593, rad 4 nedifrån står medlemmarna, läs medlemmar.

Östergötland II.

Sid. 475: En attung jord i Bestorp bortskänktes år 1392 av Nanne Åbjörnsson och Tobbe Eriksson till S:t Martins kloster i Skänninge.

Sid 584: Hanekinds härads tingställe var enligt Tham ännu 1854 i Slaka men förflyttades senare till Linköping.

Sid. 865 och 1048: Mjölby är att räkna bland Östergötlands städer från den $^1/_1$ 1920.

Sid. 1156: Den 1 jan. år 1918 hade Vadstena 42 fonder med ett sammanlagt belopp av kr. 456,666: 78. Under stadsfullmäktige: sex donationer med ett belopp av kr. 182,257: 80. De största voro A. V. Hagstens donationsfond, kr. 152,406: 61, och Albertina Eklunds 15,361: 98. Kyrko- och skolrådet: tio fonder å tills. 64,573: 49 kr., bl. a. Dicksonska skolfonden, 43,186: 45 och Barnavårdsfonden, kr. 11,754: 17. Fonder under Fattigvårdsstyrelsen: kr. 39,167: 17 varav Larssonska och Isakssonska donationsf. å 18,242: 64 och 10,000 kr. De båda fonderna under lasarettsdirektionen, Syskonen Hagstens frisäng och Lundbergska fonden: tills. kr. 15,613: 72. Under egen styrelse: bl. a. fonden för Klosterkyrkans uppvärmning, kr. 23,852: 25. Samskolans 7 fonder tills. 9,567: 73. Fyrväpplingarnas fyra fonder tills. 8,196: 43 kr. Till sist må medräknas den numera under k. Medicinalstyrelsen stående Adelsvärdska fonden till Vadstena hospital kr. 73 549: 18.

Östergötland III.

En anmälare i Norrköpings Tidningar har jämte erkännande uttalanden om föreliggande arbete, varför förf. betygar sin tacksamhet, även gjort några anmärkningar, som föranleda till vissa rättelser och tillägg.

Sid. 17—23 talas om våra hedniska förfäders gudar enligt östgöten Olaus Magnus och islänningarnes skrifter. Ehuruväl värdet av den förres vittnesbörd inom detta område icke kan anses stort, och de senares uttalanden icke i allt gälla om Sverige, ha dock berättelserna om Oden, Tor och Frigg ansetts kunna medtagas bland historiska »sagoberättelser» och »fornsägner», vilka ord ju utvisa deras innebörd och beskaffenhet.

Sid. 23, rad 15 nedifrån bör namnet Addrun ändras till Oddrun. Nedtill å samma sida anföras några ord av Olaus Magnus om offer åt krigsguden Mars. Då romarnes Mars naturligtvis var obekant för våra fäder, måste här någon nordisk gud avses. Under äldre tid identifierades Mars med germanernas Tyr (jfr lat. Martis dies, fr. mardi med sv. tisdag), men om och huru länge denne gud dyrkades i Östergötland är väl osäkert. Man har dock antagit, att Tiveden kan ha sitt namn av Tyr.

Sid. 27, 28 nämnas några östgötska ortnamn såsom påminnande om de gamla gudarna, men därefter säges det reservationsvis, »att det ej får förutsättas, att alla dessa namn leda sitt ursprung från hednatiden». Några höra kanske tillsammans med personnamn såsom Tore och Ulf. — Här förtjänar tilläggas, att nära Norrköping finnes en ort kallad Vrinnevid, vilket namn under medeltiden skrives *Wrindawi* och enligt lektor Brate med säkerhet är en helgedom åt en fornsvensk motsvarighet till den i Eddorna omtalade gudinnan Rind, vilken berättas vara moder till Vale, som på Höder hämnade Balders död.

Sid. 33: Vid sägnen om Bröt-Anund, som förf. själv upptecknat i Slaka socken och som även förekommer i Afzelii Sagohävder, bör tilläggas, att något *historiskt* samband icke kan finnas mellan Bröt-Anund, som levde på 600-talet, och Slakainskriftens Anund, då den senare tillhör kristen tid.

Sid. 34, rad 1 o. 2 bör ändras till att häradsindelningen har sina rötter djupt in i hednisk tid, varemot sockenindelningen sannolikt började samtidigt med kyrkobyggandet på 1000-talet.

Sid. 58 uppgives, att av Norrköpings stads sigill med S:t Olofs bild finnas två kända avtryck. Uppgiften är efter H. Hildebrand. Förf. A. Nordén har upplyst om, att nämnda sigill är bevarat i 24 avtryck från medeltiden. Likaså har samme förf. påvisat, att äldsta kyrkan i Norrköping är dopkyrkan, ägnad S:t Johannes, samt att Tingstads kyrka varit helgad S:t Olof.

Sid. 67: Uppgiften om »Halmstaffan» är uppteckned i Skedevi socken år 1871. Meddelaren sade sig själv varit klädd på det här nämnda sättet.

Av detta arbete över Östergötland finnes i bokhandeln att tillgå av samma författare:

ÖSTERGÖTLAND I

INNEHÅLLANDE

ÖSTERGÖTLANDS HISTORIA

FRÅN ÄLDSTA TILL NUVARANDE TID

Några omdömen ur tidningspressen om detta arbete återfinnes i ***Östergötlands beskrivning*** *sid. 1182 och följande.*

ÖSTERGÖTLAND II

ÖSTERGÖTLANDS BESKRIVNING

MED DESS STÄDER O. LANDSBYGDENS SOCKNAR O. ALLA EGENDOMAR

» . . . Främst och högst vill jag då sätta Anton Ridderstads stort anlagda verk över Östergötland. Det är ett betydande och berömvärt verk både i följd av den varma offervilliga hembygdskärlek, som velat och vågat utan understöd av andra ge sig in på ett så i alla avseenden krävande och mödosamt företag och på grund av det utmärkta sätt, varpå förf. hittills genomfört sin avsikt. Främst stå naturligtvis alla östgötar i den största tacksamhetsskuld till honom, men även vi övriga svenskar, om vi också inte skulle råka vara speciellt begivna på topografisk litteratur, må vara honom stor tack och pris skyldiga för ett så gediget och sakrikt omfattande arbete. — Av arbetet föreligga, förutom den fullt färdiga första delen om landskapets historia, även så vitt jag vet, 16 häften av den speciella topografiska beskrivningen. Det är vid denna vi något må stanna.

Slår man då upp en socken, nästan vilken som helst — och det är just i fråga om sockenbeskrivningar, vi äro mest vanlottade med undantag av en och annan förtjänstfull monografi av t. ex. Hult, Garfvé, Rydström, Haglund, Helge m. fl. — möter man där en aldrig svikande flit, noggrannhet och intressemångsidighet. Därigenom har ock genomförts en fullständig inventering av allt vad resp. socken kan äga märkligt och karaktäristiskt, så att socknarna bli så att säga individuellt levande. Där ges, förutom sedvanliga statistiska uppgifter, t. ex. bl. a. en redogörelse för arealens beskaffenhet, kommunikationsmedel, socken- och gårdshistorien genom tiderna, fornlämningar, kyrkan och dess minnesmärken. Väl valda och rikliga illustrationer belysa ock, där så lämpar sig, ytterligare framställningen. Det är i sanning storartat, både att en enskild och ensam forskare utan akademiska förstudier kan sitta inne med så grundliga

och omfattande detaljkunskaper i hela sitt landskaps historia och topografi och att han kunnat och hunnit föra så långt fram ett arbete, som verkligen artar sig till att bli ett beståndande och imponerande monument till ära både för bygden i fråga och för forskaren själv.»

Erik Thyselius i A. T.

» . . . ett värdefullt arbete och ett ingalunda bara för östgöten.»

Sv. D.

»Häftet 13—14 är rikt illustrerat med utmärkta fotografier av kyrkor, herrgårdar, totalvyer över samhällen m. m.

Det arbete, som är nedlagt på föreliggande häfte, bekräftar ånyo, vilken samvetsgrannhet och kärlek förf. nedlagt på sitt verk. Varje östgöte, som är i tillfälle härtill, bör anse som sin plikt att skaffa sig »Östergötlands beskrivning.»

Östg. Corresp.

»Vid läsningen av denna nya Östergötlands beskrivning märker man, vilken värdefull kunskapskälla förf. öppnat för sina landsmän och vilket tomrum, han med sitt dryga och grundliga arbete håller på att utfylla. . . . Att boken bör införlivas med varje kommunal- och föreningsbibliotek i Östergötland behöver knappast sägas men må dock för säkerhetens skull understrykas.»

Östgöten.

»Ingen östgöte borde sakna detta arbete i sin bokhylla, ej heller någon annan, som intresserar sig för vårt lands topografi, kulturhistoriska utveckling m. m. En mängd illustrationer efter fotografi göra verket ofantligt värdefullt».

O. J. i H:ds P. 19/7 1917.

»Ett i alldeles särskild grad monumentalt verk har härmed lämnats den bokälskande allmänheten. Det representerar ett helt människolivs intensiva arbete att samla och i en lättfattlig och njutbar form återgiva allt det materiel, som här stått till buds. En tredje del, omfattande sägner m. m. är under utarbetande, materialet är samlat, och trots sina 70 år känner sig författaren ännu ha krafter att slutföra detta arbete. Arbetet bör ej saknas i bokskåpet hos någon, som är intresserad av våra landskaps historia och topografi. Förlag P. A. Norstedt & Söner, som också bestått arbetet en synnerligen vårdad utstyrsel.»

H:ds P. 23/4 1918.

Efter att ha omnämnt, hurusom R. »endast 27-årig utgav sitt monumentala verk» Hist.- Geogr.- och statistiskt lexikon över Östergötland» fortsätter *Stockholms Dagblad* för den 12/11 1918: »Såsom frukt av de följande decenniernas arbete har den topografiska litteraturen riktats med de likaledes stort anlagda *Östergötlands historia* och *Östergötlands beskrivning*. Hembygden har en stor tacksamhetsskuld till Anton Ridderstad för hans aldrig slocknande kärlek till sitt sköna Östergyllen och dess minnen.»

Denna sista mening upprepas samma dag i *Norrköpings Tidn.*

ÖSTERGÖTLAND III
FORNSÄGNER OCH KULTURBILDER FRÅN ÖSTERGÖTLAND.

»Tredje delen av kapten Ridderstads stort anlagda verk Östergötland har nu framskridit så långt, att man kan bilda sig ett någorlunda klart omdöme om dess beskaffenhet. De två första häftena ha upptagits av historiska berättelser och sägner, vilka återgivas med kritiska kommentarer, förklarande anmärkningar, förekommande varianter. Sedan flertalet av dessa sägner på grund av sin ovederhäftighet utmönstrats ur de historiska läroböckerna, ha de börjat försvinna även ur det allmänna kunskapsförrådet, vilket är skada, då de givetvis ha sitt kulturhistoriska intresse även om de till större eller mindre del äro fantasifoster. Ridderstad har nu tillvaratagit det mesta möjliga av denna diktning, i vad den anknyter sig till personer eller orter i Östergötland. I den form, de här givits, kunna de ej vålla några historiska begreppsförvirringar men väl bereda nytta och nöje åt den publik, som har tillgång till detta samlingsverk.

De senaste två häftena innehålla därjämte en del bygdesägner samt forn- och folkvisor, upptecknade i Östergötland. Dessa torde vara ännu svårtillgängligare i bokhandeln än de historiska sägnerna och det är därför mycket tacknämligt att här få dem i samlat skick. Vad visorna beträffar, så är det inte sagt, att de alla äro av östgötabörd. Åtskilliga synas vara rätt allmän folkegendom och några torde till och med vara av utländskt ursprung. I verket om Östergötland ha de likväl en plats såsom representanter för den folkliga poesi, som på olika vägar vunnit hemortsrätt i våra bygder.

Allt som allt: de folksägner och kulturbilder som förf. här sammanfört, komplettera på ett lyckligt sätt den historiska och geografiska beskrivning han förut lämnat över Östergötland».

—n i Östgöten.

Efter en del anmärkningar (se Rättelser och tillägg) mot Östergötland III yttrar förf. A. N—n i *Norrköpings tidningar* bl. a.:

»Av kapten Anton Ridderstads aktningsvärda livsverk, den stora boken om Östergötland, föreligga nu 3:e delens 5:e och 6:e häften i tryck. De skildra Folktro och vid skepelse samt innehålla en del Tidsbilder från medeltiden upp till våra dagar.

Varje sådant nytt häfte av Ridderstads verk ger anledning att upprepa den beundran, det inger för författarens oerhörda flit och hängivna intresse för uppgiften. Han har bragt samman ett enastående rikt material, i vilket man t. o. m. här och var hittar guldkorn. Han har en beläsenhet inom sitt område, en arkivvana och ett språksinne, som förtjäna erkännande och aktning. Han har gjort den samtida och än mer den framtida forskningen i vår provins' politiska, topografiska och kulturella utvecklingshistoria ovärderliga tjänster.»

INNEHÅLL:

Historiska berättelser och sägner 1
Världens tillkomst 1. — Jättarna och deras boningar 2. — Dvärgarne 14. — Gudarne 16. — Urkon i Ydre 30. — Ottar Vendelkråka 32. — Bröt-Anund och hans broder Harden 33. — Herröd och Bose 34. — Återblick vid den historiska tidens gryning 36. — Götar och svear 42. — Bråvalla slag 45. — Ragnar Lodbrok och Tora Borgarhjort 53. — Prinsarne Erik 54. — Hednatidens slut och kristendomens början 56. — Helgon 63. — Svärkerska ätten 81. — Folkungarne 87. — Bröllopet på Ulfåsa 105. — Vreta klosterrov år 1210 1112. — Garpar 115. — Digerdöden 116. — Hertig Magnus 118. — Under danskarnas härjningar i Östergötland 122. — Stegeborgs slott 123. — Drottning Gunilla 128. — Per Månson Utter å Uttersberg 130. — Från ryssarnes härjningar år 1719 132.

Bygdesägner . . . . . .
Garpe slott 137. — Helgeslätt 138. — Sya kyrka 140. — Svartån 140. — Vättern 141. — Roxen 142. — Omberg 143. — Ramundersberg 143. — Brudrovet i Vånga 145. — Per Tyrssons döttrar i Vänge 146. — Linghem 148. — Från Normlösa 148. — Harstena 149. — Sommenäs och Trollen 150. — Svärmor 151. — Från Vånga socken 152. — Farfars tall 152. — Abo Säle 153. — Dödsön 153. — Botolfs brink 154. — Medevi brunn 154. — Pålfrun eller fru Barbro på Brokind 155. — Nils A:son Mannersköld och hans son på Näs 157. — Ekenäs slott 157. — Anders Rålamb på Björkvik 158. — Apostlabilderna å Mem 158. — Anna Marta v. Schaar å Ribbingshov 160. — Karl XI och Kallerstad 161. — Margareta Cronhjelm å Adlerskog. Åby säteris ring. Stjärnviksskatten 162. — Ett underligt djur. Nattgrevinnan å Ravnäs 164. — Löfstads ryttare 165.

Forn- och folkvisor. Upptecknade i Östergötland 167
Herr Oler 169. — Herr Hillebrand och lilla Lena 170. — Isa, lilla mö 172. — Stolt Signa och junker Villemsson 174. — Skön jungfrun 176. — Lilla Lisa 178. — Rikevall och Ebbe 179. — Käringen och hovmannen 180. — Salig Sara. Ptro vall 182. — Från Finspångs härad. Jag går mig ut 183. — Sven Svanvik 184. — Vid jultid i fjol 185. — Gossen och flickan. Kärleksbrev 186. — Modern vid vaggan 187. — Jäspus, Nickus och Jon Blund 189. — Vaggvisor 190.

Folktro och vidskepelse . . . . . .
Inledning 195. — Andar 197. — Blåkullafärder 199. — Bäre. Djuren 203. — Djävulen 210. — Draken och gömda skatter 215. — Förvillelse 219. — Gengångare, gastar eller spöken 219. — Hypnotism, Häxor 224. — Järtecken 225. — Kloka 228. — Mara 230. — Mylingar 231. — Näcken 232. — Offerhögar. Offerkällor 234. — Pysslingar 236. — Rå 237. — Sjukdomar 239. — Skrock, Slagruta 243. — Tomtar, Troll 244. — Varsel 245.

Tidsbilder 249
Medeltidsjordbruk 251. — Trälar 254. — Mat och dryck 257. — Fromma måltider 260. — Biskop Hans Brasks hushållsbok 262. — Biskop Brasks hovhållning 265. — En dag under mitten av 1400-talet 267. — Drottning Margareta besöker Vadstena kloster 270. — Andreas Olovsson 271. — Marg. Lassedotter. K. Karl VIII Knutsson besöker Vadstena kloster 272. — Pilgrimsmärken från Vadstena 274. — Inför domstol under 1600-talet 275. — Bjudningsbrev från 1600-talet 278. — Landshövdingens son som sjörövare 279. — Ingen spegel utan fläck 280. — Äktenskap vid hög ålder 281. — Giftermål 283. — Grimstads bröllop. Per Larsson till K. Gustaf Adolf om tänkesättet i Småland och Östergötland år 1616 285. — Skyddsåtgärder mot olovlig jakt eller skogsåverkan under 1600-talet 287. — En långvarig tvist 288. — Kyrkbänkar och bänkindelning 291. — Den föregivna drottn. Kristina 293. — En fransmans besök i Östergötland 294. — Klockaren 296. — Kyrkvaktaren 298. — Sockenstämmor 300. — Olyckligt familjeliv 304. — Från Karl XII:s tid 309. — Matroser och skolungdom 311. — Från riksdagen i Norrköping 1769 313. — Solvarvsängeln 318. — Sista vilorummet 324. — Rikets "förste biskop" 326. — Ett märkligt prästmöte 327. — Gustaf III:s besök i Norrköping år 1787 328. — Efter freden i Värälä år 1790 329. — Från skråtiden 330. — Ett rövarband 336. — Karl XIV Johans regeringsjubileum i Norrköping och dess följder 338. — Indelningsverkets första tid 341. — Under "stora ofriden" 343. — Militärövningar år 1753 344. — Lantvärnsutskrivningen år 1808 345. — Befäls- och kompanimöten är 1810 347. — "På roten" 349. — von Döbeln. Franska krigsfångar 351. — Befälsmöte 352. — Ett av indelningsverkets boställen 353. — När Östgöta ryttare sutto av 354. — En livgrenadjärofficers anteckningar 357. — Mot slutet av indelningsverkets tid 379.

Seder och bruk 385
Vid julhögtid 387. — Påsken 391. — Majeldar 392. — Midsommaren 393. — Barndop 395. — Bondbröllop 396. — Begravning 400. — Folkdräkt 402.

Anteckningar 407
Östergötlands vapen 409. — Yrväderstisdagen, även kallad Onda tisdagen 410. — Fingrarnas namn. Mogata gamla kyrkas målningar 411. — Davids orkester av Per Hörberg 413. — En bortglömd Östgötavisa 417. — "Krigar'n vilar sig i mark och skog", Sång av K. F. Ridderstad 419. — Upploppet i Linköping år 1800 423. — Vargarna 448. — Ett skoluppträde orh dess följder 1859 453.

Litteratur 457

Rättelser och tillägg 458

Pressomdömen 460

3 1951 001 264 540 3

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

3 1951 001 264 540 3

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

Digitized by Google

Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA

UNIVERSITY OF MINNESOTA
wils v. 3
948.510e8 R431
Ridderstad, Anton.
Osterg otland.
3 1951 001 264 540 3

Digitized by Google
Original from
UNIVERSITY OF MINNESOTA